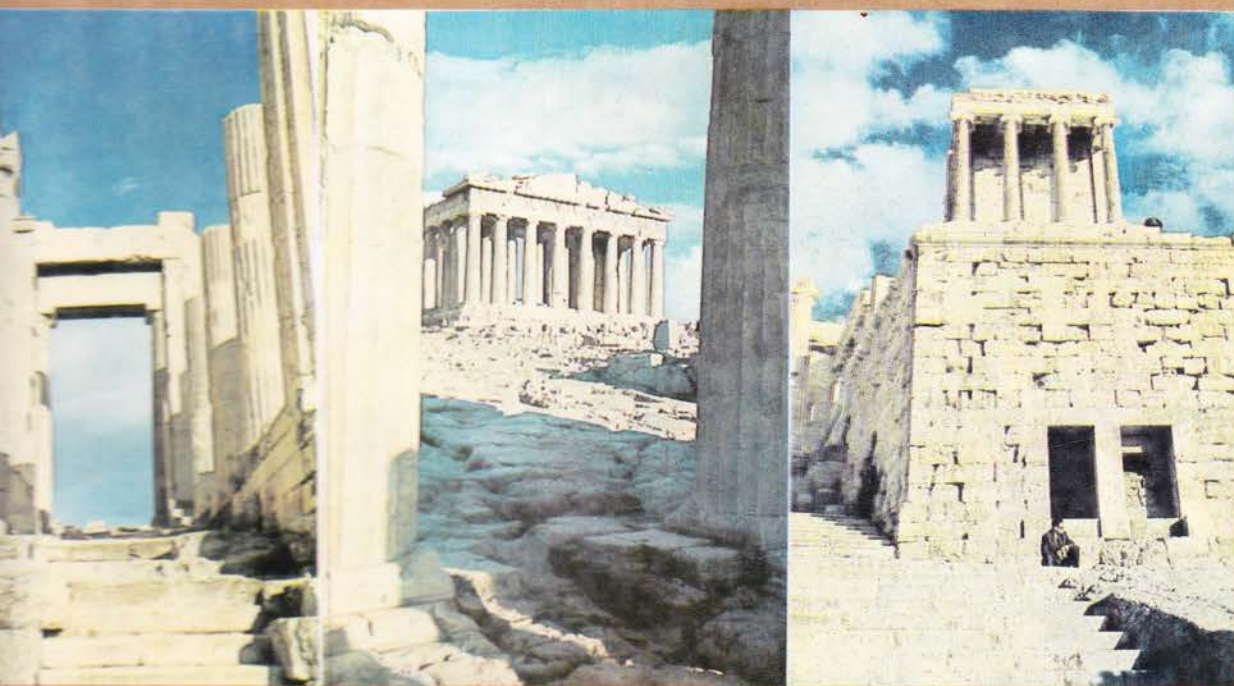

404/D

ISTORIA UNIVERSALĂ A ARHITECTURII

2

ilustrată

GHEORGHE CURINSCHI VORONA

**PROF.
DR.
ARH.**

**GHEORGHE
CURINSCHI VORONA**

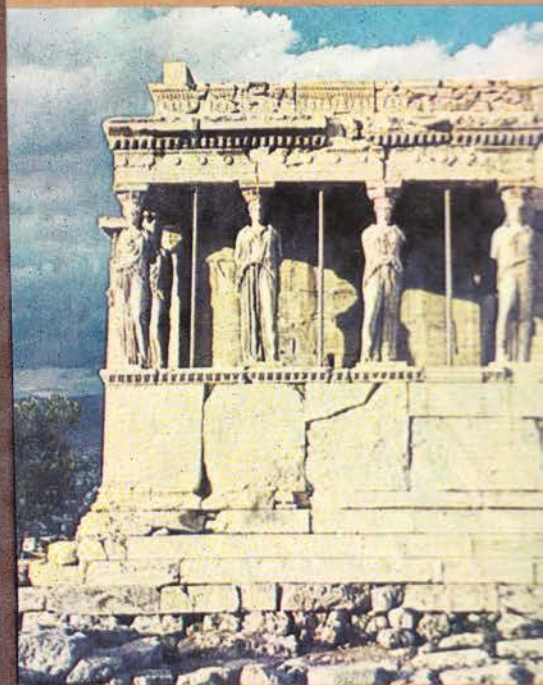

Istoria arhitecturii în concepția autorului este o disciplină de sinteză care urmărește detectarea factologică a fenomenului și explicarea evoluției sale condiționate de mediul fizic și social, determinate de acțiune legităților sale interne de dezvoltare a căror prezentare sistemică revine teoriei arhitecturii.

Luînd asupra sa dificultățile întocmirii unei istorii universale a arhitecturii, autorul a fost permanent călăuzit de ideea care justifică existența acesteia ca disciplină de specialitate și conturează rolul ei în formarea arhitectului: procesul de dezvoltare a arhitecturii, revoluționar în esență ca orice proces progresiv generator al unei noi calități, redat corect de istoria arhitecturii, îi conferă acesteia un caracter militant, stimulînd situarea arhitectului în contemporaneitate.

Dacă în ceea ce privește arhitectul, istoria arhitecturii exercită această importantă funcție formativă, cunoștințele de istoria arhitecturii împlinesc orizontul cultural al omului contemporan și contribuie la pregătirea unei opinii publice capabile să prețuiască tradiția în arhitectură și să aprecieze în mod obiectiv producția actuală.

EDITURA TEHNICĂ

lași
or

RELE ISTORICE ALE ORAȘELOR:

șind rezultatele remarcabile ale expe-
in materie de protecție și reconstrucție
lor istorice de după cel de al doilea război
l, prin contribuția autorului la această
matică, lucrarea merită o mare atenție
moaștere (*Památkova Péce, Praha, apr.*

area cunoscutului specialist în proble-
restaurării monumentelor de arhitectură,
l. Gheorghe Curinschi, prin elaborarea
r de probleme teoretice privind diferen-
rașelor în funcție de centrele lor istorice,
mijloacelor practice de evidențiere a
lor estetice ale ansamblurilor urbane,
ntă o contribuție incontestabilă la știința
ructiei socialiste a orașelor (*Arhitectura*
aug. 1970).

AURAREA MONUMENTELOR:

este nimic comparabil în Anglia (...) cu
arte cea mai bună carte de restaurare pe
întilnit-o vreodată autorul acestor rinduri,
urarea monumentelor » de Gheorghe
chi, care acoperă în mod sistematic
teoria și practica restaurării (*Architec-*
Review, febr. 1972).

ul a efectuat o cercetare atentă a celor
cunoscute texte în prezent, iar examinarea
lor metode folosite în trecut și în prezent
erit posibilitatea să-și exercite spiritul
datorită căruia cercetătorul poate evalua
ele sisteme și își poate da seama de felul
e se poate realiza o restaurare de arhitec-
hiar și în cazurile cele mai dificile (*Prof.*
g. arh. Ferdinando Rossi, Opificio delle
Dura, Florența, 1969).

RIA ARHITECTURII ÎN ROMÂNIA

ria arhitecturii în România, față de princi-
lucrări de istoria arhitecturii românești,
e până în prezent, se deosebește în primul
prin faptul că, într-un număr restrâns de
prezintă întreaga evoluție a arhitecturii
teritoriul României, din perioada comunei
tive, până în zilele noastre. Textul restituie
nația de bază privitoare la domeniul tratat,
ată dintr-un punct de vedere personal,
ăpătită cu numeroase judecăți de valoare
ente, susținute de un material vizual bogat,
calitate cu totul remarcabilă. (*Prof. dr.*
Cezar Lăzărescu, în « Scînteia », 10 sept.

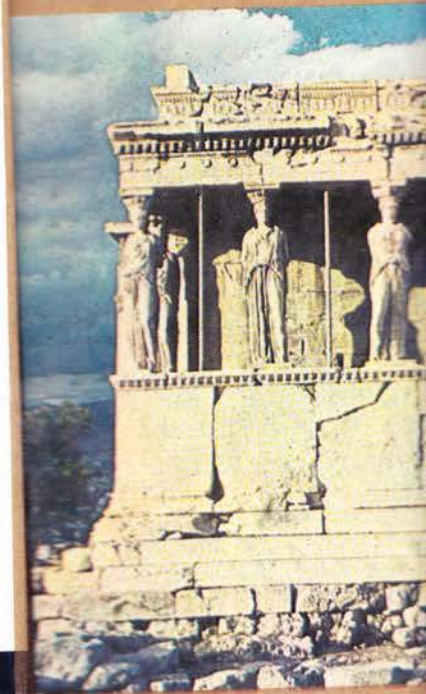
de
același
autor

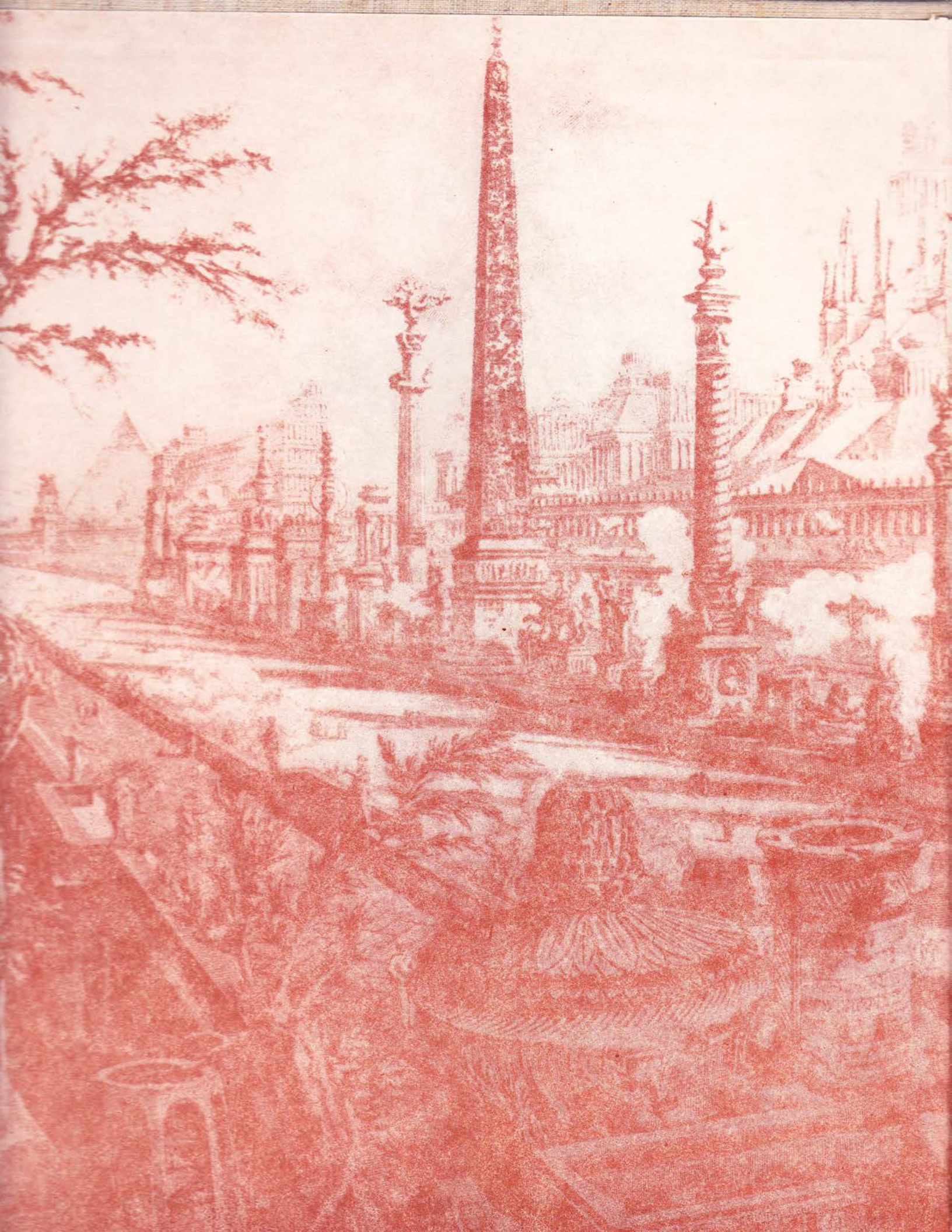
ISTORIA UNIVERSALĂ A ARHITECTURII, VOL. 1:

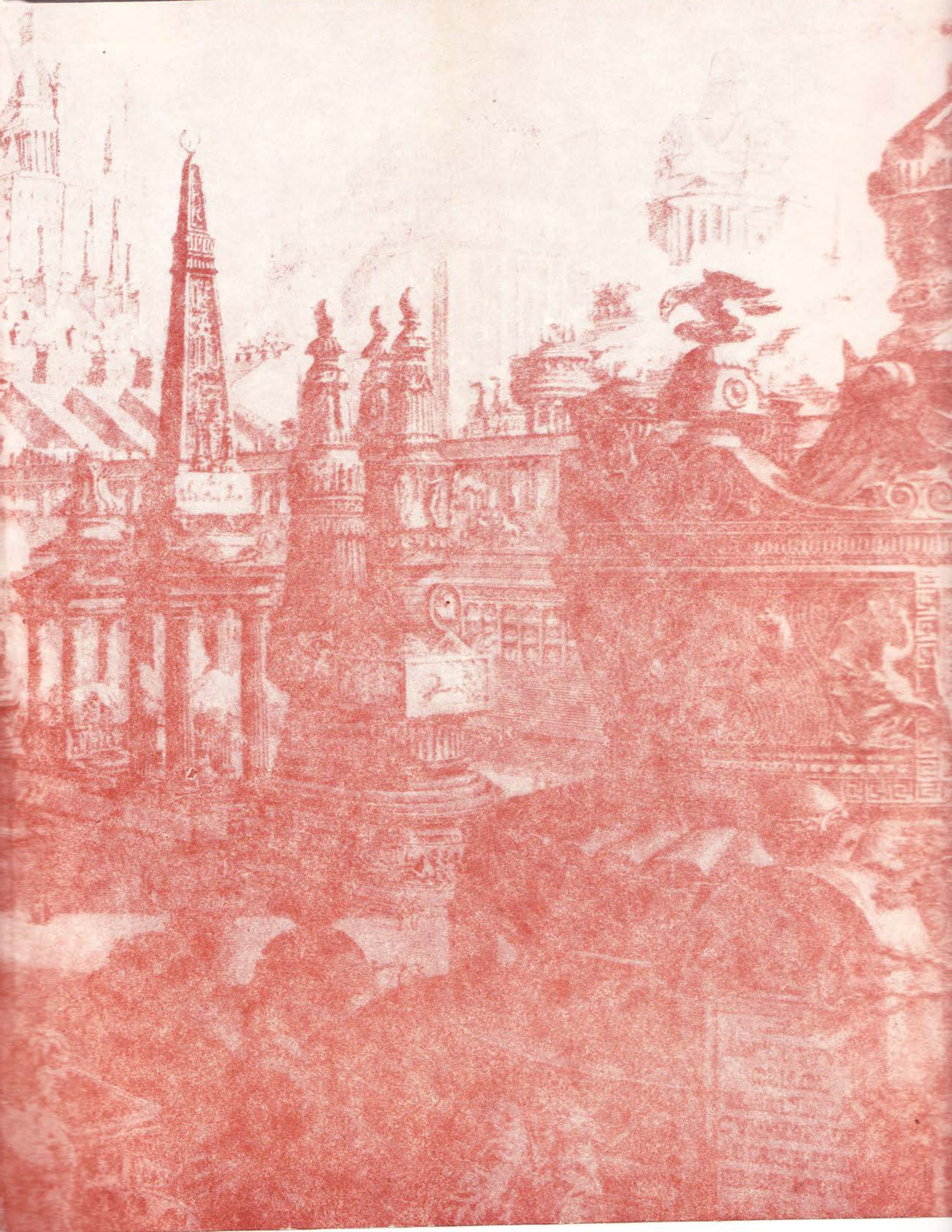
A scrie istoria unei științe, a tehnicii sau a
unei arte nu este un lucru ușor. Pentru că, în
primul rînd, trebuie să cunoști bine acea știință,
tehnică sau artă, apoi istoria ei, să știi să alegi
evenimentele caracteristice și să le poți prezenta
și, mai presus de toate acestea, să iubești acele
întîmplări și să le expui cu o căldură care să se
transmită cititorului. Cred că profesorul Gheor-
ghe Curinschi Vorona are toate aceste calități:
el e un profund cunoscător al arhitecturii și al
istoriei ei și ne convinge, prin ceea ce ne prezintă
cu atîta competență și pasiune, de importanța
evenimentelor și de frumusețea lucrărilor care
ne sînt expuse. (*Acad. prof. ing. Ștefan Bălan,*
în « Arhitectura » nr. 1/1979).

Profesorul Gheorghe Curinschi Vorona a pus,
indiscutabil, în această carte, o parte din eul
său ca arhitect, ca profesor și ca om de cultură.
Deși, la începutul lucrării, vom citi mulțumirile
sale către o pleiadă de colaboratori care l-au
ajutat într-un fel sau altul, totuși nu putem
să nu afirmăm cu convingere că principalul
merit, atît în elaborarea textului propriu-zis
cît și a ilustrației, a machetării, îi revine. Cu
grija pentru detaliu și frumos, cu meticulozi-
tatea-i cunoscută, arhitectul Gheorghe Curinschi
Vorona ne-a oferit, prin cartea sa, o operă de
artă în sine, pentru care trebuie să-i exprimăm
întreaga noastră grațitudine (*Ing. Mihail Con-*
druc, directorul Editurii Tehnice, în « Arhitectura »,
nr. 1/1979).

Lei 108

XV. 15 ?

**PROF.
DR.
ARH.**

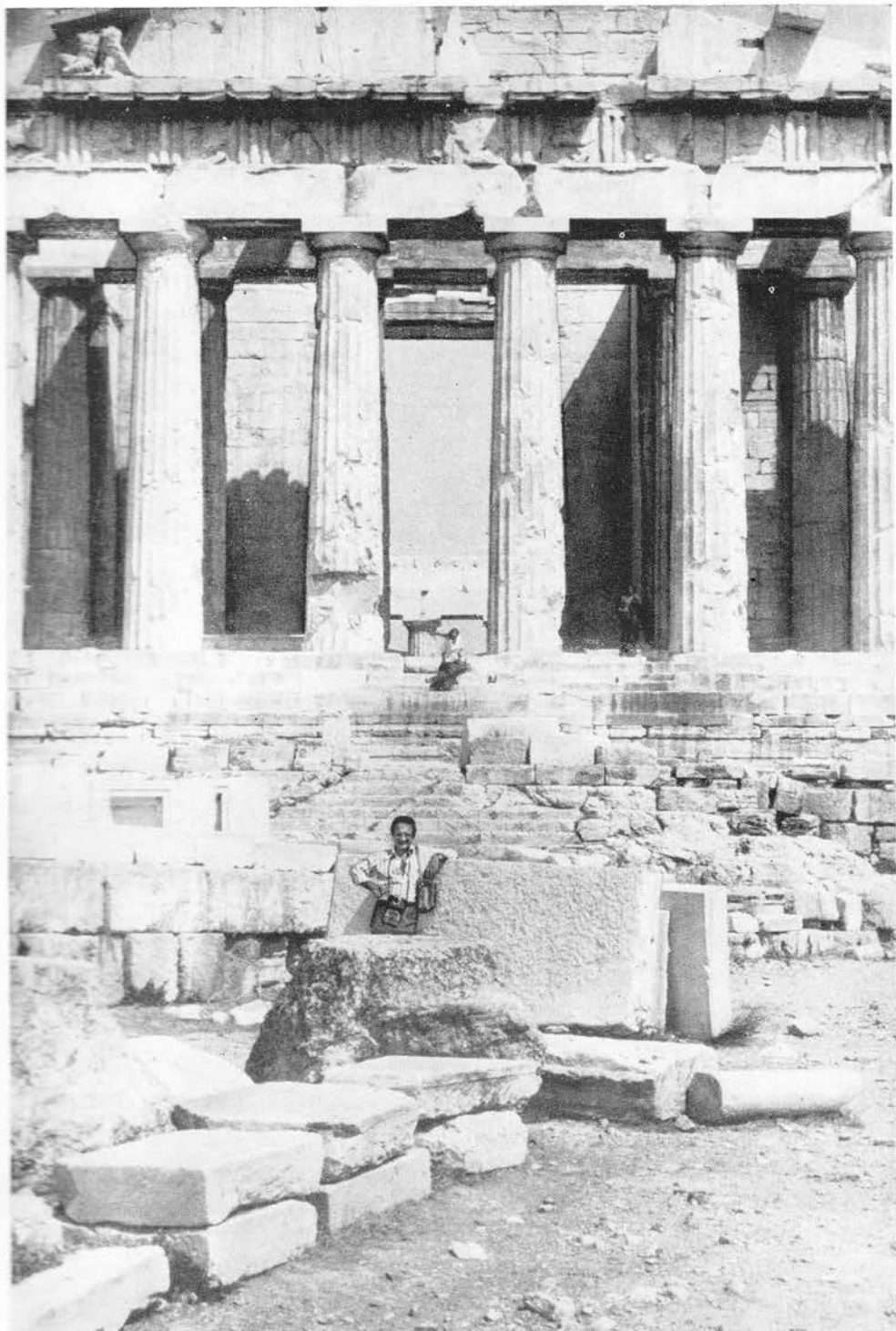
GHEORGHE CURINSCHI VORONA

**ISTORIA
UNIVERSALĂ
A
ARHITECTURII
ILUSTRATĂ**

90765

La realizarea cărții, autorul a beneficiat de colaborarea unor colegi, a unor foști și actuali elevi ai săi.

La elaborarea unor capitole:

asist. univ. arh. **MIHAI OPRÎȘ**

(Arhitectura Romei antice),

arh. **CARMEN TEODOSIA MAGAZIN**

(Arhitectura popoarelor Europei antice din afara lumii greco-elenistice).

La prezentarea grafică a copertei și supracopertei:

conf. univ. dr. arh. **ANTON MOISESCU**.

La cercetarea bibliografică și executarea materialului grafic:

LUCIA BEȘLIU-IONITĂ,

LILIANA BOTA,

RODICA BULIGA, CĂTĂLINA

CHITIC, LUMINIȚA CREANGĂ,

RUXANDRA PASTIA, DOINA ROȘCA-

VASILIU, CĂLIN TĂȚAR, CRISTIAN

VASILIU, MARIANA ZUP.

La pregătirea volumului pentru tipar:

ALINA CIUREZ, ANCA GHERASIM,

ILEANA ȘERBAN, ANA MARIA

VASILESCU.

La întocmirea bibliografiei:

GABRIELA MÉSZÁROS.

La întocmirea indicilor: **VIORICA DINU.**

Fotografiile originale au fost executate de autor (Arhitectura Greciei și Romei antice), lector univ. arh. **ION LUCĂCEL** (Arhitectura greco-romană în Asia Mică) și arh. **DORU VASILE** (Arhitectura cetăților dacice).

Macheta a fost realizată de autor, ajutat de **VIORICA DINU.**

Traducerea rezumatelor:

LUMINIȚA PETRULIAN.

Controlul științific privind terminologia greco-latină a fost efectuat de

ȘERBAN MIRONESCU.

Imaginile de pe supracopertă reprezintă monumente de pe Acropola Ahenei: Propyleele (447—438), Parthenonul (447—438), templul Athenei Nike (421 î.e.n.) și loggia Cariatidelor, componentă a Erechtheionului (421—406).

Imaginea din pagina 4 reprezintă un fragment al laturii de apus a pteromei Parthenonului.

THE ILLUSTRATED HISTORY OF WORLD ARCHITECTURE

In the first volume on the History of World Architecture were analysed three cycles in the development of architecture somehow contemporary, belonging to the Stone Age and the Metal Age (the Copper Age and the Bronze Age), in three geographical areas situated around the Mediterranean Sea. The first cycle was represented by the architecture of Europe and the basin of the Mediterranean Sea, the second one by the architecture of Anterior Asia, the third one by the architecture of Egypt.

The second volume deals with the architecture of some nations belonging to the next period of the ancient world history, the Iron Age: Greeks, Thracians, Illyrians, Celts, Scythians, Etruscans, Romans. Although beginning almost simultaneously the architectures of these nations reach their maturity at different times, the most advanced exercising an influence over the others, from which it results the image of an unique evolutive chain.

The Hellenian architecture earlier crystallized goes over its stages, Homeric, archaic, classic and Hellenistic, and exercises its potent influence on the forming and on the development of other architectures. In this way, according priority over the autochthonous sources which decide on the specific physiognomy of the architectural phenomenon one could not explain the development of the Etruscan and Roman architecture beside this influence. At the same time the Hellenic and Grecian — Hellenistic architectural traditions appear as a catalyser in the evolution of the architecture of the nations belonging to the continental Europe.

Chronologically, the interval which is considered as the object of the present history, begins with the sitting up of the Greeks in the Egean region and ends in the enslavement of the Hellenistic world by the Romans. [The criterion of choice of this interval as the object of the present volume is the very unity of the Greek and Hellenistic architecture. Thus one can explain the separation of the architecture belonging to the Roman republic period, strongly marked by Hellenism, from the architecture of the Roman empire.

Product of a certain stage during which the classical form of slavery constitutes itself, once the victory obtained by the strata linked to handicrafts, trade and navigation against the tribal aristocracy, the Grecian architecture, tightly bound to the philosophical, the religious etc., superstructure embodied in distinctly clear forms in comparison with those which assumed the architecture in the Ancient Orient countries.

If the architecture of ancient civilizations analysed in the first volume, presenting the process of genesis of the phenomenon, reveals laws which maintain their value at any degree of the creation, the Grecian and Roman architecture offered with regard to composition and aesthetics classical models for the entire European architecture and to a certain extent for the world architecture, to date, keeping on playing a part of arranger over the contemporary architecture as well.

Both the architecture of the Roman empire and the architecture of the early Byzantine empire will form the object of next volume. They stand for the classical Roman antiquity, the period of apogee of the slave owning system organized in an universal empire and the late antiquity, the period of the gradual transition to the feudal system to which corresponds a despotic state of oriental type. Constituted as a distinct and original phenomenon which assimilated however both the entire experience of the Grecian and Hellenistic architecture, and the architectural experience of other peoples under the sway of Rome or with which it came into contact, the architecture of the Roman empire will bequeath to the architecture of the Byzantine empire a heritage that will allow the latter to prepare a new stage, mediaeval, of the architecture of the eastern Europe.

HISTOIRE UNIVERSELLE ILLUSTRÉE DE L'ARCHITECTURE

Dans le premier volume de l'Histoire Universelle de l'Architecture on a analysé trois cycles de l'évolution de l'architecture, appartenant à l'époque de la pierre et aux périodes du cuivre et du bronze: l'architecture d'Europe et du bassin de la Méditerranée, de l'Asie Antérieure, de l'Égypte.

Dans le développement de ces architectures on distingue aussi des échanges et des influences réciproques, qui ont conduit à l'apparition de traits communs et même de certaines filiations; ils sont cependant restés dans un certain isolement et ont, dans l'ensemble, les uns par rapport aux autres, un caractère distinct.

Le deuxième volume traite des architectures des peuples appartenant à l'étape suivante de l'histoire du monde antique, la période du fer: Grecs, Thraces, Illyriens, Celtes, Scythes, Etrusques, Romains. Bien que débutant presque simultanément les architectures de ces peuples atteignent leur maturité à des époques différentes, les plus avancées exerçant leur influence sur les autres ce qui produit l'image d'une chaîne unique d'évolution. L'architecture hellénique, cristallisée plus tôt, parcourt ses étapes, homérique, archaïque, classique et hellénistique et exerce une influence considérable sur la constitution et l'évolution des autres architectures. C'est ainsi que, tout en donnant la priorité aux sources autochtones qui décident de la physionomie spécifique du phénomène architectural, on ne saurait expliquer le développement de l'architecture étrusque et romaine en dehors de cette influence. En même temps, les traditions de l'architecture hellénique et gréco-hellénistique apparaissent à la fois comme un catalyseur dans l'évolution de l'architecture des peuples de l'Europe continentale.

Chronologiquement, l'intervalle qui constitue l'objet de la présente histoire commence au moment de l'installation des Grecs dans la zone égéenne et finit par l'asservissement du monde hellénistique par les Romains. Le critère du choix de cet intervalle en tant qu'objet du présent volume est justement l'unité que représente l'architecture grecque et hellénistique. C'est ce qui explique la séparation de l'architecture dans la période de la république romaine, visiblement marquée par l'hellénisme par rapport à l'architecture de l'empire romain.

Produit d'une étape au cours de laquelle se constitue la forme classique de l'esclavagisme, au moment de la victoire remportée par les catégories sociales se rattachant aux métiers, au commerce et à la navigation contre l'aristocratie tribale, l'architecture grecque étroitement liée à la superstructure philosophique, religieuse etc., s'est incarnée dans des formes nettement distinctes de celles que revêtaient l'architecture dans les pays de l'Orient Antique.

Si l'architecture des civilisations anciennes analysée dans le premier volume, représentant le processus de genèse du phénomène, révèle des lois qui conservent leur valeur à tous les moments de la création, l'architecture grecque et romaine a offert du point de vue esthétique et de la composition des modèles classiques pour toute l'architecture européenne et, pour une bonne part universelle, jusqu'à nos jours; elle continue à jouer également un rôle d'ordonnateur sur l'architecture contemporaine.

L'architecture de l'empire romain, tout comme l'architecture de l'empire byzantin reculé constitueront l'objet du volume suivant. Elles représentent l'antiquité classique romaine, la période d'apogée de la société esclavagiste constituées en un empire universel, et la fin de l'antiquité, la période du passage graduel à la société féodale à laquelle correspond un état despotique de type oriental. Constituée en tant que phénomène distinct, original, qui cependant a assimilé l'expérience de l'architecture grecque et hellénistique tout comme l'expérience architecturale d'autres peuples soumis ou avec lesquels elle est entrée en contact, l'architecture de l'empire romain va léguer à l'architecture de l'empire byzantin un héritage qui permettra à celle-ci de préparer la nouvelle étape, médiévale, de l'architecture de l'Europe orientale.

CUVÎNT ÎNAINTE

În primul volum al *Istoriei universale a arhitecturii* au fost analizate trei cicluri ale evoluției arhitecturii, aproximativ contemporane, aparținând epocii pietrei și epocii metalelor (perioadelor cuprului, aramei și bronzului), în trei zone geografice situate în jurul Mării Mediterane. Primul ciclu a fost reprezentat de arhitectura Europei și a bazinului Mării Mediterane, al doilea, de arhitectura Asiei Anterioare, al treilea, de arhitectura Egiptului.

În dezvoltarea acestor arhitecturi se disting și schimburi și influențe reciproce, care au condus la apariția unor trăsături comune și chiar a unor filiații, totuși ele au rămas într-o anumită izolare și au, în ansamblul lor, unele în raport cu celelalte, un caracter distinct.

Cel de-al doilea volum se ocupă de arhitecturile unor popoare aparținând etapei următoare a istoriei lumii antice, perioada fierului: greci, thraci, illyri, celți, scyfi, etrusci, romani. Deși debutează aproximativ concomitent, arhitecturile acestor popoare se decalază sub aspectul maturizării, cele mai avansate impulsionând pe celelalte, de unde rezultă imaginea unui lanț evolutiv unic.

Arhitectura elenă, cristalizată mai de timpuriu, parcurgând etapele sale, home-rică, arhaică, clasică și elenistică, exercită o puternică influență asupra constituirii și evoluției celorlalte arhitecturi. Astfel, acordându-se prioritate surselor autohtone, care hotărăsc fizionomia specifică a fenomenului arhitectural, dezvoltarea arhitecturii etrusco-romane nu se poate explica totuși fără a ține cont de această influență. Totodată, tradițiile arhitecturii elene și greco-elenistice apar ca factor catalizator al evoluției arhitecturii popoarelor Europei continentale.

Sub aspect cronologic, intervalul care constituie obiectul prezentei istorii începe cu așezarea grecilor în zona egeeană și se termină prin cotropirea lumii elenistice de către romani. Criteriul alegerii acestui interval ca obiect al prezentului volum este tocmai unitatea pe care o reprezintă arhitectura greco-elenistică. Așa se explică despărțirea arhitecturii perioadei republicii romane, care poartă o vizibilă amprentă a elenismului, de arhitectura imperiului roman.

Arhitecturile prezentate în primul volum corespund atât orînduirii comunei primitive și diferitelor faze de descompunere a sa, cât și așa-numitei orînduiri asiatice, caracterizate prin exploatarea muncii în comun a vechilor obști, care și-au păstrat coeziunea, și prin proprietatea statului asupra mijloacelor de producție și forței de muncă.

Arhitecturile care se prezintă în volumul de față, aparținând altor popoare care trec din protoistorie în istorie, reflectă și ele, în faza lor inițială, procese de trecere de la comuna primitivă la o societate bazată pe clase. Formele pe care le capătă organizarea statală, reflectînd treptele acestui proces, sînt foarte diferite: regat oligarhic la spartani și etrusci, tiranie apoi democrație sclavagistă la athenieni, democrație militară la popoarele Europei continentale, republică aristocratică la romani. Însă, indiferent de stratificările existente în rîndurile clasei stăpînitoare, tipul relațiilor sociale fundamentale este cel sclavagist de tip clasic, cu excepția popoarelor Europei din afara lumii greco-elenistice unde sclavajul are un caracter patriarhal.

În Grecia și Italia lipseau condiții naturale în măsură să permită existența unor caste care, în numele statului, să exploateze pămîntul și obștile înrobite. Aici, comuna primitivă se descompune sub impulsul dezvoltării meșteșugurilor și a comerțului, iar stăpînul de sclavi este un stăpîn individual după cum individuală este și proprietatea asupra sclavilor, furnizîndu-i clasei stăpînitoare atât forța de muncă cît și creatori în domeniul științei și artei. Această etapă clasică a sclavagismului care, la Athena, odată cu victoria obținută de către păturile clasei stăpînitoare legate de meșteșuguri și comerț împotriva aristocrației gentilice, a căpătat forma unei democrații sclavagiste, a constituit baza unei dezvoltări artistice și arhitecturale net distincte ca factură față de cea din țările Orientului Antic. Strîns legată de celelalte forme ale conștiinței sociale (filosofică, religioasă, etică etc.), dezvoltarea

artei și a arhitecturii ca artă este condiționată de o cultură spirituală circumscrisă unui orizont mitologic pătruns de antropomorfism, de cultul eroului, reprezentant al demnității cetății, întruchipare a unității frumuseții fizice și morale.

Produs al unei societăți pentru care sclavagismul a reprezentat un mijloc barbar de a ieși din barbarie, arta și arhitectura greacă, prin perfecțiunea formulărilor plastice, au atins valoarea unui model de nereeditat, explicabilă prin faptul că ele oglindesc faza copilăriei omenirii, relații sociale care nu se vor repeta niciodată.

Valoarea acestui model explică de ce arhitectura romană l-a asimilat în procesul constituirii sale, ceea ce permite a se vorbi despre o arhitectură greco-romană, cât și repetatele tentative ale culturii europene, în diferitele stadii ale evoluției sale, fascinată de aureola antichității, de a « reînvia » arhitectura greco-romană.

Dacă arhitectura civilizațiilor străvechi, înfățișată în primul volum, reprezentând aspecte ale genezei fenomenului, dezvăluie legități care-și păstrează valabilitatea pe orice treaptă a desfășurării creației, arhitectura lumii greco-romane a oferit, sub aspect compozițional-estetic, modele pentru întreaga evoluție a arhitecturii europene și, în parte, universale, pînă aproape în zilele noastre, continuînd să joace un rol ordonator și asupra arhitecturii contemporane.

Intrucît evoluția arhitecturii înfățișată în prezentul volum corespunde, sub aspectul dezvoltării forțelor de producție, perioadei fierului, iar sub aspectul relațiilor de producție, formației sclavagiste (începătoare pentru unele popoare, ajunsă în faza clasică pentru altele), nici dezvoltarea forțelor de producție, nici cea a relațiilor de producție nu au putut constitui criteriul de periodizare. În asemenea condiții, pentru arhitectura fazei protoistorice a existenței unor popoare s-a adoptat drept criteriu de periodizare succesiunea unor tipologii arhitecturale în expresia lor stilistică, iar pentru faza istorică, evoluția statală. Totuși, în capitolul care tratează arhitectura Greciei antice, înîndu-se seama, pe de o parte, de fărîmîțarea politică a lumii antice grecești, pe de altă parte de unitatea manifestărilor de arhitectură, s-a recurs la un criteriu de periodizare stilistic, criteriu definit de utilizarea diferitelor ordine.

Istoria arhitecturii de pe teritoriul României este prinsă în contextul general evolutiv al arhitecturii antice europene. După cum în volumul I al Istoriei universale a arhitecturii, arhitectura de pe teritoriul României din perioadele neolitică, paleolitică și a bronzului este tratată în cadrul capitolelor privind arhitectura europeană a aceluiași perioade, în prezentul volum, arhitectura perioadei fierului este înfățișată în rînd cu arhitectura celorlalte popoare ale Europei antice din afara lumii greco-elenistice. Dacă însă vestigiile arhitecturii grecești din zona pontică sînt prezentate în capitolele referitoare la arhitectura greacă arhaică, clasică sau elenistică, odată cu constituirea unor formații statale autohtone, thracice sau geto-dacice, arhitectura de pe teritoriul României constituie obiectul unor capitole separate. Totodată, sînt puse în evidență, pe de o parte, relațiile sale cu arhitectura lumii mediteraneene greco-elenistice, pe de altă parte cu cele ale Europei continentale.

Arhitectura Imperiului roman ca și arhitectura Imperiului bizantin timpuriu vor constitui obiectul volumului următor. Ele reprezintă antichitatea clasică romană, perioada de apogeu a orînduirii sclavagiste constituite într-un imperiu universal, și antichitatea tîrzie, perioada trecerii treptate la orînduirea feudală căreia îi corespunde un stat despotice de tip oriental. Constituită ca fenomen distinct, original, care a asimilat însă atît experiența arhitecturii greco-elenistice cît și experiența arhitecturală a altor popoare arhitectura Imperiului roman va transmite arhitecturii Imperiului bizantin o moștenire în măsură să-i permită celei din urmă să pregătească noua etapă, medievală, a arhitecturii Europei răsăritene.

★

Economia generală a lucrării îl obligă pe autor să considere pe cititor destul de informat pentru a reduce la minimum datele privind geografia, istoria socială și politică. Se renunță, de asemenea, la explicarea unor noțiuni privind elementele

de arhitectură sau procedeele de construcție. Cititorul va trebui să le deducă sensul din context sau să apeleze la un dicționar.

Ca și în primul volum, coloana legendelor oferă teze cu caracter general și informații cu caracter particular care, completându-se, redau sintetic conținutul lucrării. Cititorul este ajutat de colontitluri și subtitluri care îl orientează asupra conținutului capitolelor.

Numele proprii de localități și persoane sînt date în limba de origină. Pentru numele proprii din limba arabă, ebraică, turcă se recurge la transliterația folosită în primul volum. Numele proprii din limba greacă sînt transcrise cu ajutorul alfabetului latin. Atunci cînd limba română a adoptat asemenea nume proprii într-o formă diferită de cea originală, forma de adopțiune este indicată o singură dată între paranteze. Se renunță la această modalitate atunci cînd forma adoptată de limba română este foarte apropiată de cea originală și confuziile sînt excluse.

Pentru localități se folosesc denumirile pe care le aveau în momentul edificării monumentelor care constituie obiectul analizei. Ca urmare, este posibil ca aceeași localitate să fie denumită altfel în funcție de perioada istorică. Atunci cînd în text o localitate este citată pentru prima oară, iar în legende, în toate cazurile, se indică între paranteze și celelalte denumiri mai vechi sau mai noi ale localității.

Monumentele « moarte » sînt redată o singură dată cu numele lor inițial (de ex. *Templum Divi Iulii*) pentru ca apoi să se folosească o denumire românească acoperitoare (templul lui Caesar). Atunci cînd denumirile originale nu sînt cunoscute se folosesc cele care le-au fost atribuite de arheologi în limba folosită inițial, întotdeauna între ghilimele (de ex. « Casa delle nozze d'argento ») pentru ca, în continuare să se dea traducerea acestor denumiri (Casa nunții de argint).

Termenii tehnici, cum sînt denumirile diferitelor programe istorice, ale unor componente funcționale ale acestora, ale unor materiale și procedee de construcție, ale unor elemente de vocabular stilistic, sînt redați (pentru prima oară în cursive) în limba în care acești termeni au apărut (de ex.: *pteroma*, *aula*, *opus coementicium*). În cadrul legendelor acești termeni, în toate cazurile, sînt redați în cursive, cu excepția situației în care limbajul românesc de specialitate le-a adoptat în forma originală.

În momentul în care termenii străini se cer a fi declinați se exclude terminația lor, cînd acest lucru apare necesar, se adaugă articolul enclitic românesc, păstrîndu-se rădăcina cu ortografia ei originală (de ex.: *peristylum* — *peristylului*; *atrium* — *atriului*). În cazul în care declinarea cuvîntului străin nu este posibilă, el este redat întotdeauna în cursive (de ex.: *atria*, *insulae*).

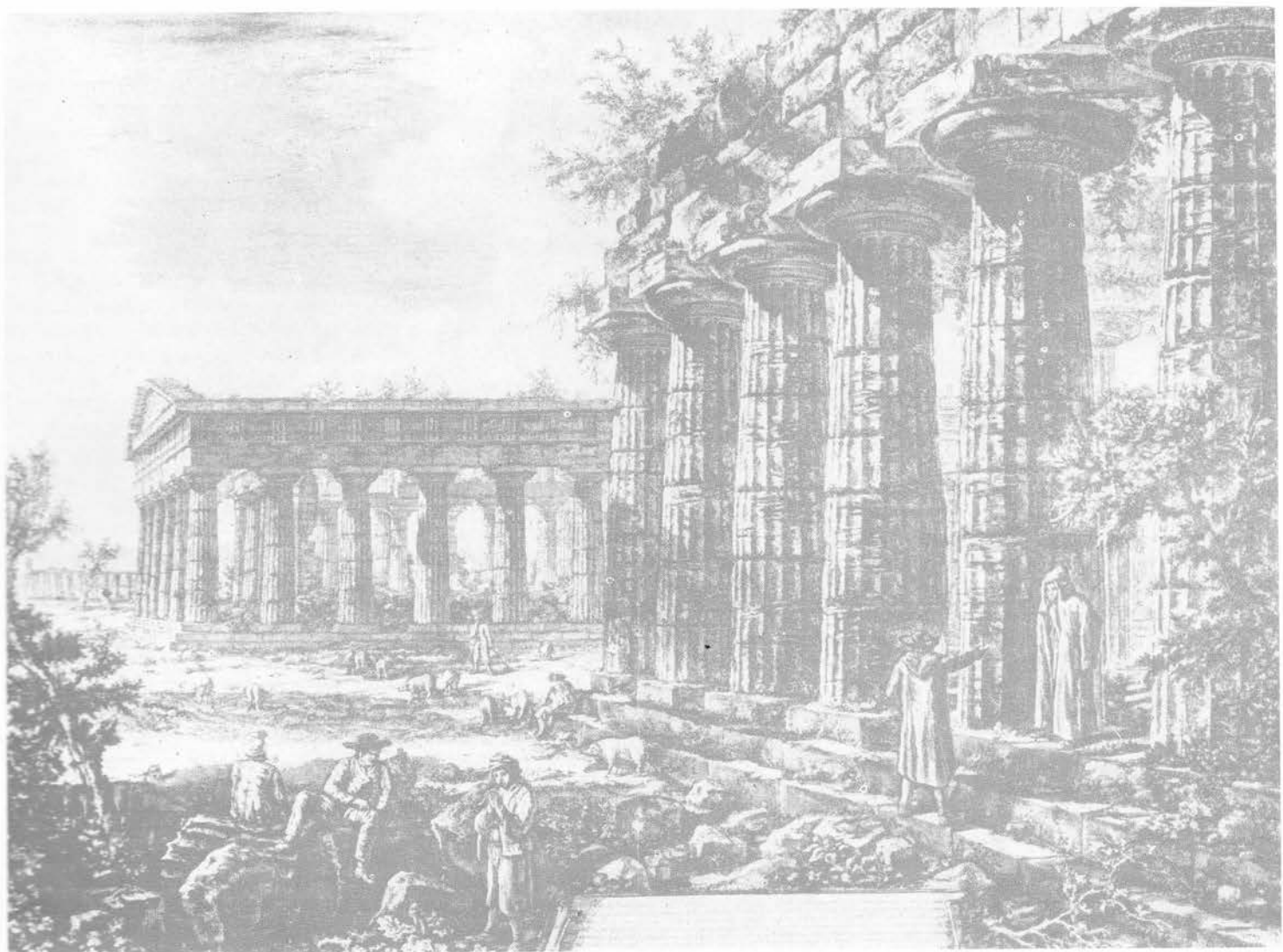
Legendele conțin următoarele determinări: denumirea istorică a localității în momentul realizării lucrării de arhitectură (dacă este cunoscută) fiind indicate între paranteze denumiri mai vechi și mai noi; zona istorico-geografică sau împărțirea administrativă, etapa stilistică, civilizația sau faza evoluției statale.

Raportarea localităților la actualele state se face în funcție de necesitățile expunerii în text, dar oricînd cititorul vrea să localizeze o așezare față de împărțirea politică a globului trebuie să se adreseze indicelui toponimic al monumentelor.

Planurile clădirilor și ansamblurilor, atunci cînd nu este indicat nordul, sînt orientate după punctele cardinale. Scările planurilor, pe de o parte cele care privesc obiectele de arhitectură, de pe altă parte, ansamblurile, sînt identice sau comparabile.

★

Autorul rămîne credincios convingerilor sale, exprimate în primul volum al *Istoriei universale a arhitecturii*, privind caracterul militant al istoriei arhitecturii ca știință. Abordînd fiecare treaptă a dezvoltării arhitecturii ca un raport între vechi și nou, istoria arhitecturii cultivă receptivitatea față de nou, situîndu-l pe arhitect pe tărîmul contemporaneității, iar publicului larg, consumator al arhitecturii, îi oferă criterii pentru aprecierea sa corectă.

POSEIDONIA (PAESTUM, PESTI),
Magna Graecia, Lucania, perioadele ar-
haică și clasică. Primul templu al Herei,
 numit « Basilica » (550—530), al doilea templu
 al Herei, zis « al lui Poseidon » (după 468 î.e.n.),
 și Athenaionul, numit și « templul Demetrei »
 (510—500).

ARHITECTURA GRECIEI ANTICE

Invazia unor popoare din nordul peninsulei Balcanice, care s-a declanșat în jurul anului 1200 î.e.n., a constituit un moment de cotitură în istoria civilizației din Grecia. Cei dintâi sosiți au fost ionienii care s-au așezat în Attica de unde s-au răspândit în zona centrală a litoralului egeean al Asiei Mici, denumită ulterior Ionia, și în fișiile de mijloc și de nord ale arhipelagului egeean; au urmat eolienii care s-au întins în întreaga peninsulă și în zona de nord-vest a litoralului microasiatic, pentru ca la rîndul lor, dorienii să-și facă loc în Peloponnesos în Argolis (Argolida), vechiul centru al civilizației miceneene, în zona centrală a Greciei și în fișia sudică a arhipelagului.

Războinicii aheii, stăpîni ai puternicelor cetăți pregătite parcă să reziste oricărui năvălitor, au trebuit să cedeze în fața noilor veniți, aflați pe o treaptă inferioară a evoluției sociale, dar cunoscători ai unui mijloc mai avansat de producție: metalurgia fierului. Săbiile de bronz miceneene nu au putut face față lăncilor lungi de fier ale dorienilor, după cum cetățile lor au trebuit să cedeze în fața unor invadatori care nu cunoșteau, probabil, decît arhitectura colibei. Transfigurarea poetică a acestor evenimente, a mișcărilor diverselor populații și a luptelor care au avut loc a căpătat forma unei legende despre răpirea unei femei frumoase, care ar fi provocat un război cu o durată de zece ani, legendă fixată în epopeele homerice.

Infiltrarea noilor veniți a avut caracterul unui proces treptat. Astfel, pătrunderea dorienilor în Argolis, reprezentînd etapa cea mai tîrzie a acestei migrații, este atestată între anii 1000 și 900 î.e.n. De aceea, destrămarea statelor aheene nu a avut aspectul unei prăbușiri bruște, după cum nici între civilizațiile miceneană și greacă nu a existat o ruptură categorică. Astfel, trecerea de la ultima fază a civilizației aheilor, definită de ceramica denumită « submiceneană », la stilurile ceramice « protogeometrice » și « geometrice », considerate grecești, se face treptat.

Aria geografică în care se desfășoară evoluția arhitecturii grecești depășește mult pe cea care a constituit teatrul civilizației preelene. Fenomenele migratorii, legate de venirea triburilor elene și exodul vechilor locuitori, vor face ca procesul etnogenezei poporului grec, cît și nașterea civilizației elene să depășească cadrul Greciei continentale și insulare. Extinderea « lumii grecești » va avea loc și ca rezultat al unei ample mișcări de colonizare, începută în secolul al VIII-lea î.e.n., provocată de cauze social-economice.

Grecia continentală, terminația sudică a peninsulei Balcanice, este împărțită prin însăși configurația sa geografică în trei părți. Partea de nord cuprinde regiunea muntoasă a Epeirosului și șesul roditor al Thesaliei. Grecia de mijloc, legată de cea de nord prin strîmtoarea Thermo-

pylai, este împărțită prin lanțuri de munți în câteva regiuni — Acarnania, Aitolia, Locris, Phokis, Beiotia, Attica — care formează Ellada propriu-zisă. Grecia de sud, Peloponnesul, legată de cea de mijloc prin istmul de Korinthos, iar astăzi despărțită prin canalul cu același nume, este, la rândul ei, împărțită prin lanțuri muntoase în câteva regiuni: Elis, Achaia, Arcadia, Argolis, Laconia și Messenia.

Solul muntos al Greciei nu asigură condiții pentru dezvoltarea agriculturii ca ramură principală a producției, cum se întâmpla în Egipt sau Mesopotamia. În schimb, au căpătat avânt meșteșugurile, iar apropierea mării, țărmurile crestate, care ofereau nenumărate porturi naturale, au constituit un stimul pentru dezvoltarea comerțului pe mare. Între Grecia, Creta și Asia Mică, marea Egee este presărată de o puzderie de insule, cuprinzând arhipelagurile Cycladelor și Sporadelor, în așa fel încât uscatul nu se pierde niciodată din vedere. Grecii ocupau și țărmul apusean al Asiei Mici, iar orașele lor asiatice au participat la procesul de colonizare în calitate de metropole, întocmai ca și orașele din Grecia continentală. Rezultat al unei colonizări intensive, Sicilia și sudul Italiei au devenit o componentă importantă a lumii grecești, denumită Magna Graecia. Colonii grecești se întindeau de-a lungul coastelor mărilor Mediterană și Neagră. Așezarea Greciei într-o poziție geografică la răscrucea marilor civilizații va facilita preluarea experienței înaintate a popoarelor din Orientul Antic, permițându-i, totodată, să-și exercite influența asupra acestora.

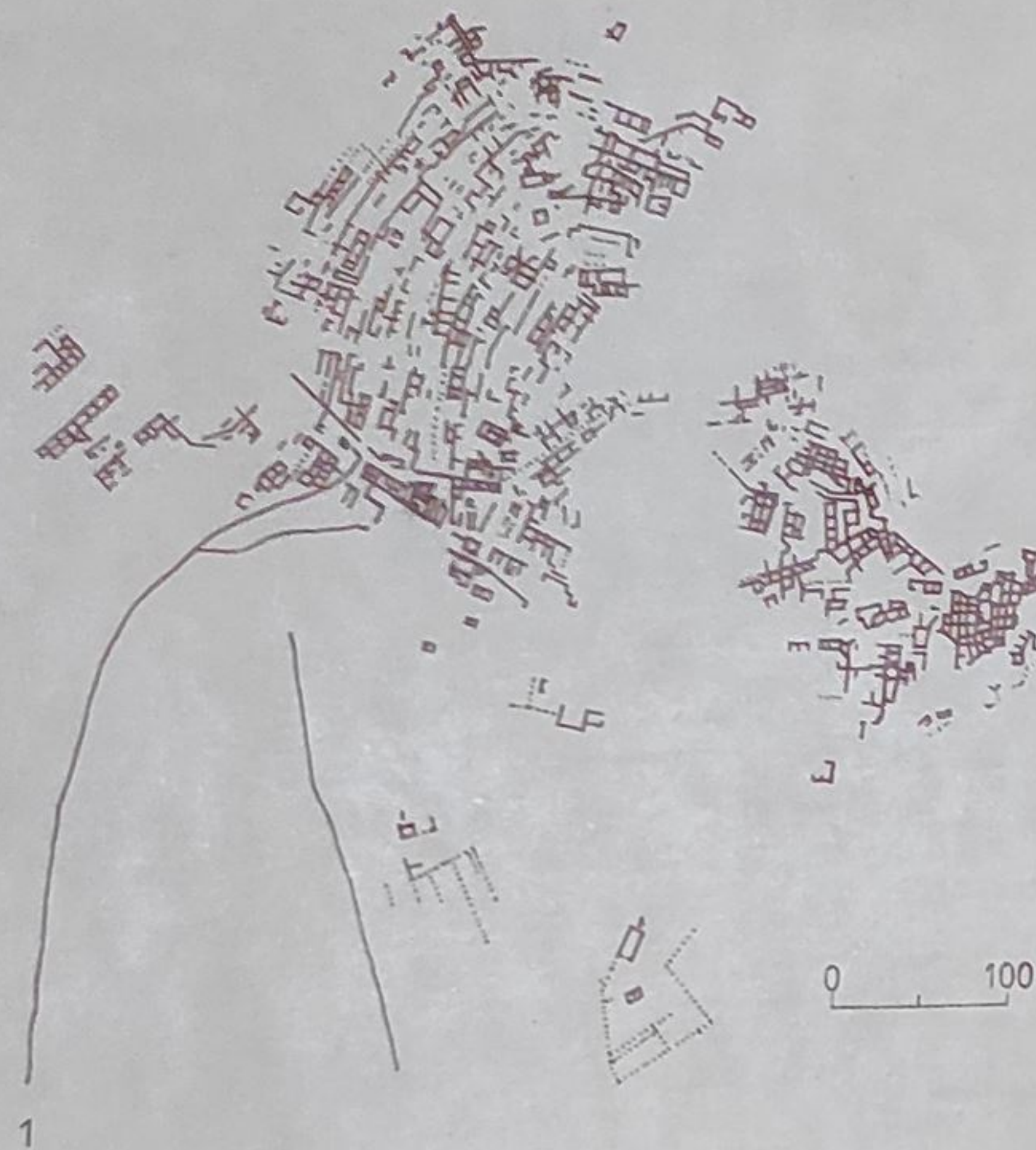
Corespunzător treptelor fundamentale ale dezvoltării economice, politice și culturale, este în general acceptată următoarea periodizare a evoluției civilizației grecești: perioada homerică (c. 1200—c. 650), perioada arhaică (c. 650—480), perioada clasică (480—323), perioada elenistică (323—31).

În cursul perioadei homerice se constituie primele așezări grecești cu caracter proto-urban, alcătuite din locuințe de plan oval, dreptunghiular sau absidal, dintre care se distinge locuința căpeteniei, legată de un spațiu liber, iar tipurile de construcții derivate din arhitectura creto-miceneană capătă trăsături proprii, precum despărțirea tavanului de învelitoare și apariția frontonului, a porticului (în *antis* sau *prostylos*) și a *pteromei*.

1. LATO, Creta, perioada homerică. Așezarea protoelenă suprapusă peste o așezare minoică, constituie rezultatul ocupării spontane a teritoriului, din care rezultă o structură condiționată de situl natural, distingându-se locuința căpeteniei și un spațiu public aferent.

Planurile drepte cu terminație absidală și cele rectangulare ale locuințelor perioadei homerice pot fi derivate, respectiv, din locuințe de plan oval sau absidal și cele de tip megaroon, după cum este posibil ca arhitectura acestei perioade să fi reeditat, pe cont propriu, procesul evolutiv de la coliba circulară la planuri rectangulare, trecând prin fazele intermediare reprezentate de planuri eliptice și absidale.

Născut, după cum se crede, pe baza locuinței princiare miceneene de tip megaroon, templul perioadei homerice reține, în cazul exemplurilor celor mai vechi, terminația absidală a locuinței populare, pentru a o părăsi apoi adoptând planul rectangular și a se îndepărta în final de arhitectura megaroonului prin adoptarea unei împărțiri interioare în nave cu unul sau două rânduri de stâlpi și trecerea succesivă de la porticul între ante, la porticul prostyl și la galeria perimetrală, *ptero* sau *peristasis*.

pylai, este împărțită prin lanțuri de munți în câteva regiuni — Acarnania, Aetolia, Locris, Phokis, Boeotia, Attica — care formează Ellada propriu-zisă. Grecia de sud, Peloponnesul, legată de cea de mijloc prin istmul de Korinthos, iar astăzi despărțită prin canalul cu același nume, este, la rândul ei, împărțită prin lanțuri muntoase în câteva regiuni: Elis, Achaia, Arcadia, Argolis, Laconia și Messenia.

Solul muntos al Greciei nu asigură condiții pentru dezvoltarea agriculturii ca ramură principală a producției, cum se întâmpla în Egipt sau Mesopotamia. În schimb, au căpătat avânt meșteșugurile, iar apropierea mării, țărmurile crestate, care ofereau nenumărate porturi naturale, au constituit un stimulent pentru dezvoltarea negoțului pe mare. Între Grecia, Creta și Asia Mică, marea Egee este presărată de o puzderie de insule, cuprinzând arhipelagurile Cycladelor și Sporadelor, în așa fel încât uscatul nu se pierde niciodată din vedere. Grecii ocupau și țărmul apusean al Asiei Mici, iar orașele lor asiatice au participat la procesul de colonizare în calitate de metropole, întocmai ca și orașele din Grecia continentală. Rezultat al unei colonizări intensive, Sicilia și sudul Italiei au devenit o componentă importantă a lumii grecești, denumită Magna Graecia. Colonii grecești se întindeau de-a lungul coastelor mărilor Mediterană și Neagră. Așezarea Greciei într-o poziție geografică la răscrucea marilor civilizații va facilita preluarea experienței înaintate a popoarelor din Orientul Antic, permițându-i, totodată, să-și exercite influența asupra acestora.

Corespunzător treptelor fundamentale ale dezvoltării economice, politice și culturale, este în general acceptată următoarea periodizare a evoluției civilizației grecești: perioada homerică (c. 1200—c. 650), perioada arhaică (c. 650—480), perioada clasică (480—323), perioada elenistică (323—31).

În cursul perioadei homerice se constituie primele așezări grecești cu caracter proto-urban, alcătuite din locuințe de plan oval, dreptunghiular sau absidal, dintre care se distinge locuința căpeteniei, legată de un spațiu liber, iar tipurile de construcții derivate din arhitectura creto-miceneană capătă trăsături proprii, precum despărțirea tavanului de învelitoare și apariția frontonului, a porticului (în *antis* sau *prostyle*) și a *pteromei*.

1. LATO, Creta, perioada homerică. Așezarea protoelenă suprapusă peste o așezare minoică, constituie rezultatul ocupării spontane a teritoriului, din care rezultă o structură condiționată de situl natural, distingându-se locuința căpeteniei și un spațiu public aferent.

Planurile drepte cu terminație absidală și cele rectangulare ale locuințelor perioadei homerice pot fi derivate, respectiv, din locuințe de plan oval sau absidal și cele de tip megaroon, după cum este posibil ca arhitectura acestei perioade să fi reeditat, pe cont propriu, procesul evolutiv de la coliba circulară la planuri rectangulare, trecând prin fazele intermediare reprezentate de planuri eliptice și absidale.

Născut, după cum se crede, pe baza locuinței princiare miceneene de tip megaroon, templul perioadei homerice reține, în cazul exemplurilor celor mai vechi, terminația absidală a locuinței populare, pentru a o părăsi apoi adoptând planul rectangular și a se îndepărta în final de arhitectura megaroonului prin adoptarea unei împărțiri interioare în nave cu unul sau două rânduri de stâlpi și trecerea succesivă de la porticul între ante, la porticul *prostyle* și la galeria perimetrală, *pteroma* sau *peristasis*.

În Egipt, menținerea obștei agricole în stare de supunere, cu alte cuvinte supraviețuirea unor relații gentilice, a constituit fundamentul formei statale a despotismului oriental. În Grecia, în schimb, unde nu existau condiții pentru constituirea unei mari caste de stăpînitori proveniți din rîndurile aristocrației agricole, relațiile de producție ale comunei primitive se descompun sub acțiunea dezvoltării în ritm accelerat a meșteșugurilor și a comerțului. Statul sclavagist, reprezentat de polisurile grecești, se constituie în condițiile luptei dintre aristocrația gentilică sclavagistă legată de agricultură și pătura stăpînitorilor de sclavi legată de o formă de producție mai avansată, meșteșugurile și comerțul. Forma matură, clasică, pe care o vor căpăta relațiile sclavagiste în Grecia, se va exprima într-o suprastructură politică și ideologică specifică, într-o civilizație și o cultură net distincte față de cele din Egipt și Asia Anterioară.

ARHITECTURA PERIOADEI HOMERICE (c. 1200 — c. 650)

În afara surselor arheologice, informațiile privind cea mai veche treaptă a evoluției civilizației elene sînt furnizate de către epopeele homerice, de unde și denumirea dată acestei trepte.

Distrugerile provocate de invazia triburilor din nordul peninsulei Balcanice, îngreunează procesul de preluare a tradițiilor creto-miceneene de către noua arhitectură grecească în curs de constituire. O seamă de programe, tipuri arhitecturale și procedee de construcție dispar pentru totdeauna. Dispar așezările fortificate și palatele de tipul reședințelor regale de la Mikinae (Mycenae) și Tirynth, centru și simbol al puterii politice și militare miceneene, mormintele de tip tholos, dispăre finisajul prețios, pavimentele de alabastru, frescele și prispele de piatră dură policromă.

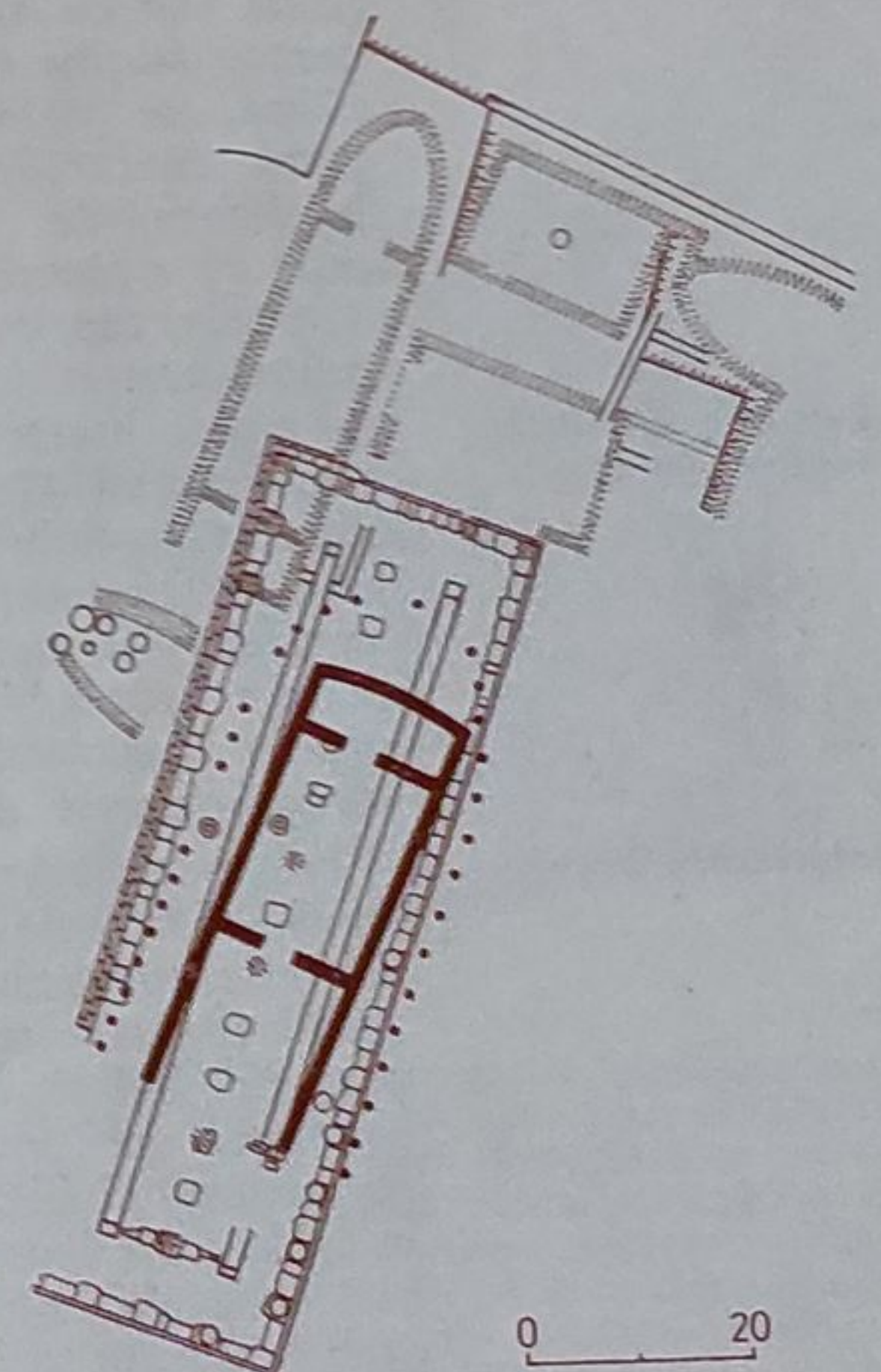
Noii veniți, a căror organizare socială se află în faza unor relații gentilice, se constituie în așezări stabile. Știrile arheologice despre arhitectura realizată în secolele XII—VII, îndeosebi cele privind locuința, sînt foarte sărace. Din cauza materialelor perisabile folosite, a suprapunerii de așezări succesive pe același amplasament, această arhitectură poate să fie apreciată numai după forme de plan. Cele mai vechi urme de locuințe protogrecești reprezintă o arhitectură cu caracter spontan, fără o tipologie precisă, adaptată materialelor locale și terenului ales ca amplasament. O seamă de modele votive de ceramică, despre care nu se știe cu certitudine dacă reprezintă locuințe sau temple, găsite la Perachora, Argos, Ithake, Lemnos, Samos demonstrează existența în perioada homerică a tipurilor de edificii cu plan absidal și rectangular.

Asupra așezărilor protogrecești se poate judeca după rezultatele săpăturilor din localitățile Karphi (sec. XI—X), Lato (sec. VIII—VII), Siphnos sau Phaistos, toate din

2. THERMOS (THERMUM), Aetolia, perioadele homerică și arhaică. Trei niveluri de viață suprapuse pun în evidență vestigii care reflectă treptele evoluției de la formele megaroonului preelenic la formele templului arhaic grecesc: « megaroonul A » cu pronaos, naos și adyton (databil la întîlnirea mileniilor II și I), « megaroonul B » cu aceleași componente înscrise într-un contur rectangular, dar înconjurat de o pteromă de lemn cu terminație absidală (sec. al X-lea î.e.n.) și un templu peripter arhaic cu naosul divizat printr-un șir median de coloane (sec. al VII-lea î.e.n.), a cărui pteromă de lemn a fost înlocuită în cursul secolului al VI-lea î.e.n. cu o pteromă de piatră, componentele orizontale ale ordinului rămînînd de lemn.

Arhitectura locuinței
protogrecești

Așezările
protogrecești (fig. 1)

mediul cretan, care s-au suprapus peste resturile unor așezări minoice. Locuințele, de plan rectangular sau patru-later, al căror amplasament avusese un caracter spontan, de unde a rezultat și aspectul de ansamblu al acestor așezări, aveau una sau mai multe încăperi. Se distingeau locuința căpeteniei, mai dezvoltată, formată din câteva încăperi comunicante, în preajma căreia se contura un spațiu liber, probabil centrul civic al așezării care, deși lipsit de orice formulare monumentală, pare să fi anticipat agorele grecești de mai târziu.

Toate aceste așezări, lipsite de orice fel de fortificații, erau apărute numai prin poziția lor greu accesibilă. Excepție face așezarea de la Smyrna (Izmir), de pe coasta Asiei Mici, colonie grecească de la finele secolului al XI-lea î.e.n. unde în secolul al IX-lea î.e.n. este atestată prima incintă datată sigur, executată din cărămidă crudă cu întărituri de lemn, pe un soclu de piatră. Cele trei faze de existență ale așezării protogrecești sînt marcate de utilizarea tipului de locuințe cu plan oval (sec. al X-lea î.e.n.), rectangular (sec. al IX-lea î.e.n.) pentru ca în faza situată aproximativ între anii 770-670, celor două tipuri să li se adauge tipul absidal și tipul circular, acesta din urmă utilizat pentru construcții auxiliare.

În ceea ce privește sistemele de construcție, sursele arheologice demonstrează o anumită continuitate în raport cu experiența creto-miceneană. Fundațiile clădirilor erau executate din piatră brută legată cu argilă, depășind câteodată nivelul terenului sub forma unui soclu, zidurile aveau un schelet de lemn și o umplutură de argilă compactată sau de cărămidă crudă. Stâlpii de lemn, necesari pentru susținerea tavanelor, aveau drept bază lespezi de piatră. Se poate deduce că acoperișurile erau la început plate, confundându-se cu tavanul, executate din birne, împletitură de crengi și lut, pentru ca, mai târziu, să se producă o despărțire între tavan și învelitoarea susținută de popi și căpriori, de unde a rezultat un pod și un fronton, proces ilustrat de modelele votive din Argos și Perachora.

Izvoare literare, epopeele homerice, permit conturarea unei imagini asupra locuinței aparținând clasei conducătoare, a modului ei de a funcționa, precum și a tehnicilor de construcție folosite. Desigur că numai în asemenea locuințe și-a putut găsi curs preocuparea de a proteja și de a împodobi, așa cum mărturisesc textele homerice, piesele constructive de lemn, cum sînt coloanele sau ancadramele de uși, prin îmbrăcare cu foi de aramă.

Informațiilor privind cele mai vechi temple, furnizate de către izvoarele literare, li se adaugă și date arheologice. Miturile moștenite din perioada comunei primitive au constituit baza unui pantheon alcătuit din zeități antropomorfe. Iată de ce « casa zeului », templul, era concepută asemenea unei locuințe omenești. Dacă în etapele corespunzătoare civilizației creto-miceneene rolul conducător în arhitectură îl avusese palatul, despărțindu-se de ansamblul aulic, diferențindu-se tipologic, arhitectura templului grec, derivată din megaroonul micenean, va sintetiza

3

3. PRINIAS, Creta, perioada homerică. Templul A (sec. al VIII-lea î.e.n.) se înscrie în procesul de naștere al templului elen pe baza megaroonului preelenic. Coloana dintre ante, din axa pronaosului, răspundea necesităților unei structuri cu schelet de lemn, care diviza cella pentru a rezolva o deschidere în acoperiș în scopul evacuării fumului de la altarul pentru sacrificii dispus în interior.

Megaroonul micenean, sursa tipologiei templelor

Templul lui Apollon din insula Thera

Altarele

Megaroonul A din Thermos (fig. 2)

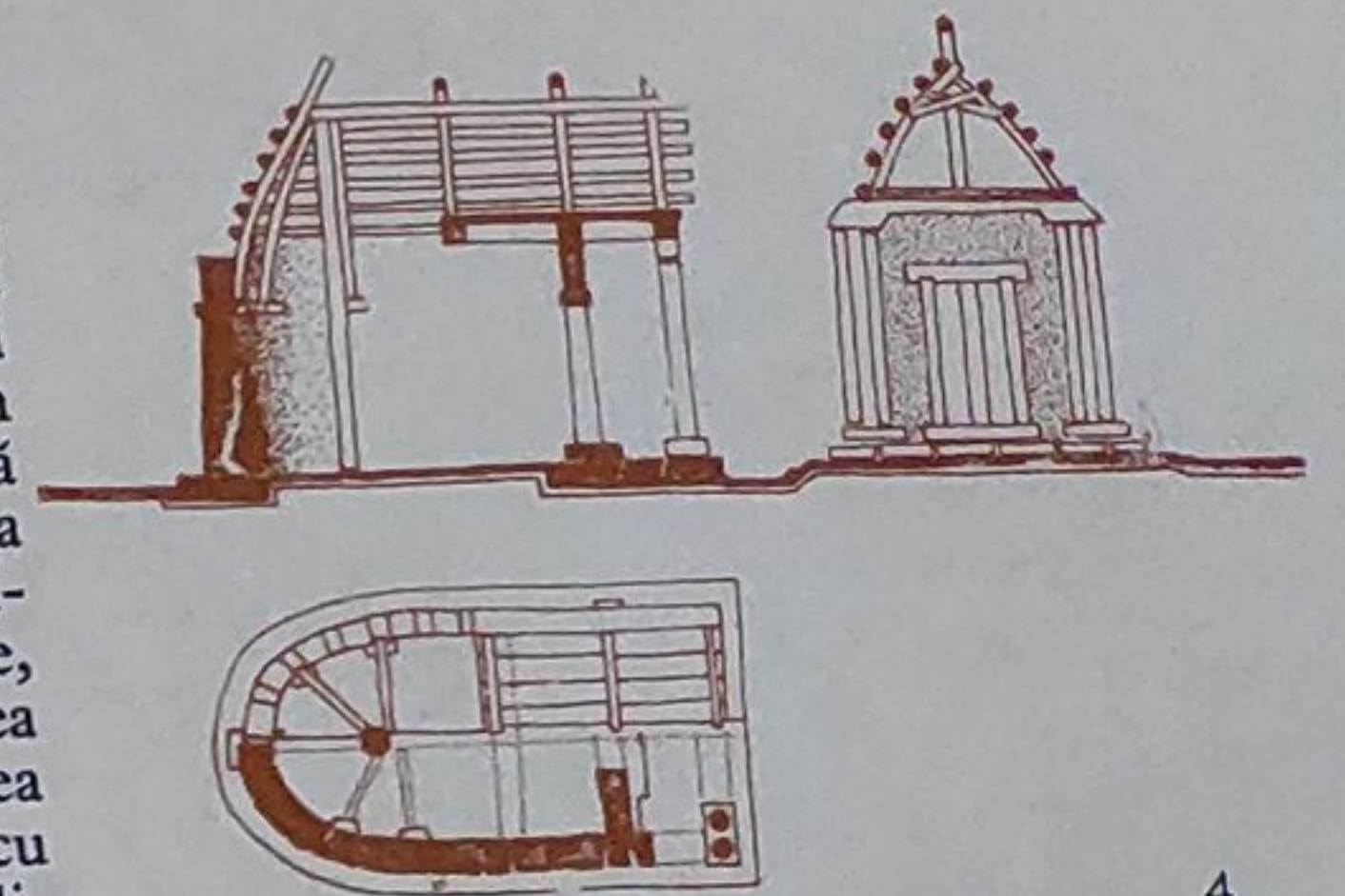
principalele realizări din cadrul tuturor celorlalte programe, devenind programul cel mai reprezentativ, conducător, al arhitecturii antice grecești.

Cele mai vechi urme păstrate, dacă se acceptă datarea care le este atribuită, nu indică o evoluție tipologică clară a templului, deoarece o seamă de verigi, care ilustrează această evoluție, s-au pierdut, iar tipuri mai vechi din punctul de vedere al situării lor pe scara evoluției coexistă cu tipuri mai recente și mai perfecționate. Deși arhitectura de locuințe a grecilor nu pare să fi manifestat receptivitate pentru tipul cel mai evoluat al locuinței miceneene, datorită unor asemănări formale, se consideră că acestea din urmă ar fi avut un rol determinant pentru constituirea arhitecturii templului grec. Alături de construcții cu destinație specială pentru cult, fără îndoială, au fost utilizate ca temple spațiile de tip megaroon din cadrul palatelor părăsite ale vechilor căpetenii miceneene, iar vetrele lor au servit ca altare pentru sacrificii. Dealtfel, în cadrul locuinței căpeteniei din așezarea protoelenă de la Karphi, se poate distinge prezența unui spațiu hypetrat destinat cultului, care închidea un altar, ceea ce constituie o replică la tradiția preelenică privind integrarea templului în compoziția ansamblului.

Desprinderea formelor arhitecturii de cult din cadrul arhitecturii de locuințe este ilustrată de rămășițele unuiu dintre cele mai vechi temple grecești, anterior sfârșitului secolului al VIII-lea î.e.n., templul zeului Apollon din insula Thera (Santorin), reprezentînd o formă de trecere de la locuință la templu, mai apropiat prin compoziția sa de o locuință. Dar, în cele din urmă, arhitectura de cult adoptă tipul de megaroon cu succesiunea sa de încăperi devenită tradițională: un portic între ante (*aithousa*), tinda (*prodomos*) și încăperea principală, înzestrată cu vatră (megaroonul propriu-zis).

Conservatorismul funcțional și obiceiurile legate de cultul casnic al strămoșilor mențin altarul în interior, pentru ca, într-o etapă ulterioară, acesta să fie scos în afara clădirii. Cel mai vechi altar dispus în aer liber cunoscut, un paralelipiped de piatră de mici dimensiuni, contemporan cu altarul de la Karphi, descoperit în preajma templului Herei la Samos, în lumea ionică, datează de la mijlocul secolului al X-lea î.e.n.. În Peloponnesos, la Sparta, amplasarea templului Athenei Orthia, la începutul secolului al VIII-lea î.e.n., a trebuit să țină seama de prezența unui altar, existent deja de câteva decenii.

Arhitectura templelor, derivată din arhitectura megaroonului, reia în cazul exemplelor celor mai vechi, poate, sub influența arhitecturii populare, un tip de plan cu terminare absidală utilizat în arhitectura locuinței preelenice cu un mileniu în urmă. Formele rotunjite erau mai convenabile în cazul utilizării zidăriei de piatră brută legată cu argilă, care prezenta dificultăți la realizarea colțurilor. Acesta este cazul așa-numitului megaroon A din Thermos, cu datare și destinație incertă, atribuit sfârșitului mileniului al II-lea — începutului mileniului I î.e.n., al unui sanctuar

4. PERAKHORA, Peloponnesos, perioada homerică. Mulaj votiv (sec. al VIII-lea), găsit în interiorul templului Herei Akraia, redă un tip de templu sau de locuință alcătuit dintr-o încăpere cu terminare absidală și un pronaos delimitat lateral de cîte două coloane gemene. Reconstituirea structurii cu schelet de lemn și umplutură de cărămidă.

5. ARGOS, Peloponnesos, perioada homerică. Mulaj votiv de ceramică (sec. al VIII-lea î.e.n.), găsit în templul Herei, redă un tip de templu sau de locuință, derivat din megaroonul preelenic, compus dintr-o încăpere rectangulară precedată de un portic cu două coloane. Mulajul reflectă procesul despărțirii învelitorii de tavan și al apariției frontonului.

Așezarea de la Smyrna

Tehnica construcțiilor

Locuința claselor conducătoare

Arhitectura de cult

Templul și modelul votiv din Perakhora (fig. 4)

Clădirile de tip megaroon A și B din Thermos (fig. 2)

Templul din Gortyna

Templul A din Prinias (fig. 3)

de mici dimensiuni ($5,50 \times 7,60$ m), cu terminație absidală, din Perakhora de la sfârșitul secolului al IX-lea î.e.n., peste care s-a suprapus Heraionul, templul dedicat cultului Herei Akraia, sau al mulajului votiv găsit în interiorul acestui sanctuar, databil din a doua jumătate a secolului al VIII-lea î.e.n., redând însă un tip de templu sau de locuință, fără îndoială, mult mai vechi.

Megaroonul A din Thermos prezintă un plan de formă rectangulară, terminat cu o absidă, fiind împărțit prin doi pereți transversali, de unde rezultă un pronaos, un naos și un *adyton* absidal. Alte temple recurg la forme de plan rectangular, convenabile în cazul folosirii unui schelet de lemn (cu umplutură de cărămidă crudă) sau a pietrei tăiate sub formă de blocuri.

Un plan de formă rectangulară, împărțit, ca și în cazul megaroonului A din Thermos, în pronaos, naos și *adyton*, îl are așa-numitul megaroon B, ale cărui urme au fost descoperite într-un strat superior față de cel al megaroonului A.

Cel mai vechi templu protoelen din mediul cretan (sf. sec. al IX-lea—inc. sec. al VIII-lea î.e.n.) este situat pe acropola din Gortyna, ale cărei terase au fost ocupate de clădiri încă din secolul al XII-lea î.e.n. Dacă interpretarea resturilor sale, care permit să se deducă o încăpăre de plan rectangular ($16,20 \times 12,36$ m), executată din calcar și alabastru, împărțită în partea sa posterioară în două celle, îi conferă o poziție singulară în cadrul arhitecturii grecești, alte temple din Creta permit să se urmărească o filiație evidentă cu megaroonul micenean.

Templul A din Prinias, atribuit ca dată secolului al VIII-lea î.e.n., avea un plan trapezoidal cu un pronaos prevăzut cu o singură coloană între pilele antelor, care

Transformarea vechilor acropole, reședințe ale basileilor, în reședințe ale zeilor, apariția unor orașe cu rețeaua stradală prestabilită, de plan ordonat, trecerea de la construcții de lemn și cărămidă crudă la arhitectura de piatră, constituirea ordinului, cristalizarea tipului de templu peripter, diferențierea funcțională a arhitecturii, marcată prin apariția unor programe variate, deja constituite sub aspect tipologic, reprezintă contribuția perioadei arhaice la dezvoltarea arhitecturii și urbanismului.

6. AKRAGAS (AGRIGENTUM, AGRIGENTO), Magna Graecia, Sicilia, perioada arhaică. Orașul, ridicat pe malul mării pe un platou ușor inclinat, este conceput și realizat (580—550) după un plan prestabilit pe baza unei rețele stradale rectangulare. Fișa de teren de pe faleză a fost treptat ocupată de sanctuare, fiind denumită astăzi «valea Templelor».

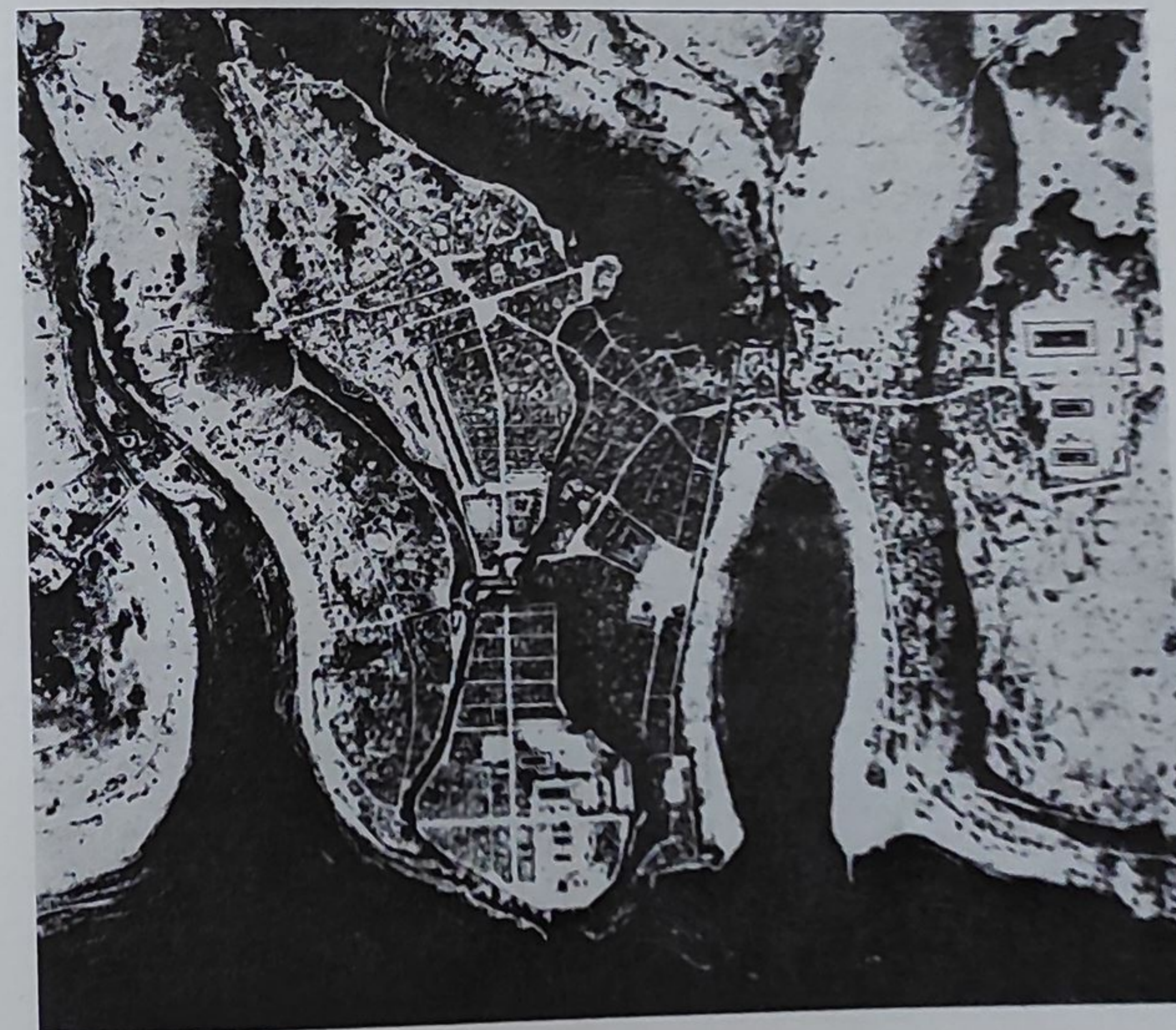
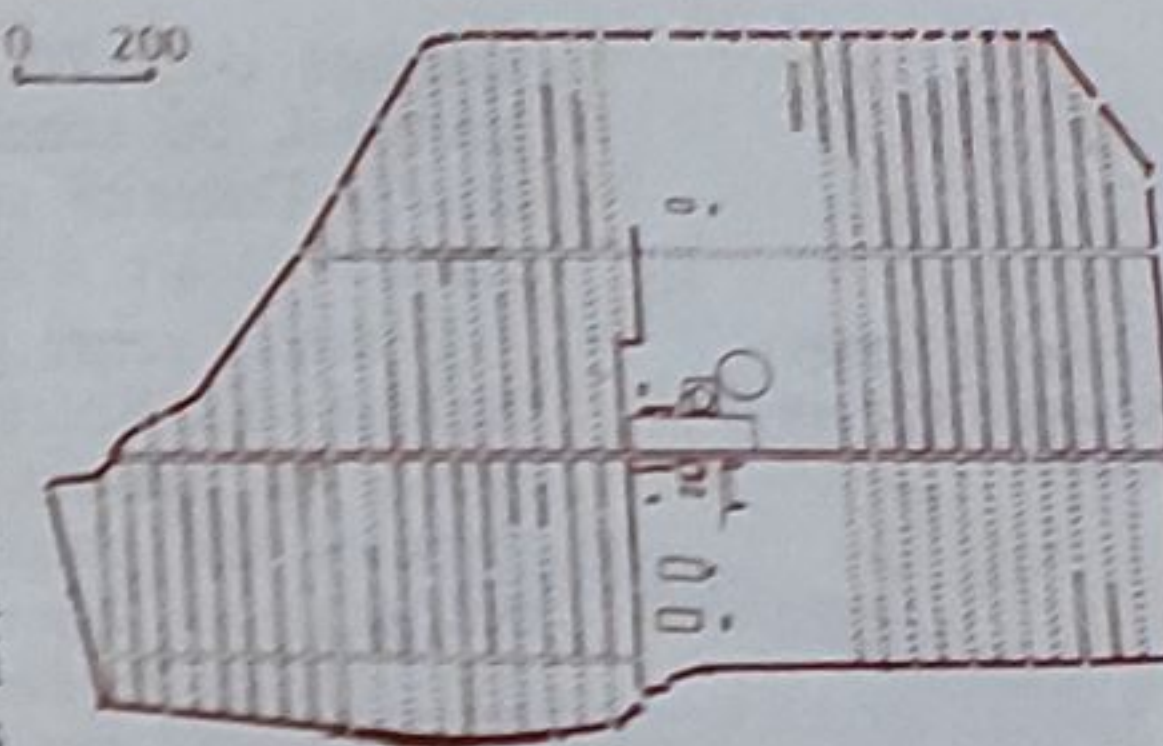
Templul din Dreros

Mulajul votiv din Argos (fig. 5)

Sala trinavată din Delos

moștenea forma aithousei preeleneice. Templul din Dreros (prima jumătate a sec. VII-lea î.e.n.), prezintă o formă deosebită de pronaos determinat de patru coloane grupate câte două în dreptul zidurilor longitudinale. Un portic similar îl redă și macheta din Perakhora, după cum și mulajul găsit în templul Herei din Argos înfățișează un pronaos deschis, dar cu numai două coloane. Acest pronaos deschis constituie embrionul pteromei templului peripter de mai târziu, înconjurat pe întregul său perimetru de coloane, care va deveni tipul clasic al templului lumii grecești. Atât templul din Prinias, cât și cel din Dreros aveau în axa naosului câte două coloane de lemn între care se afla altarul (vatra), evacuarea fumului fiind soluționată printr-o deschidere în acoperiș, protejată, poate, de o lucarnă. Amplificarea dimensiunilor celei face ca templele să se depărteze de tipul megaroonului.

Necesitățile de acoperire a spațiului interior determină pe constructori să recurgă la unul sau două șiruri de suporti verticali, obținându-se în felul acesta împărțirea celei în două sau trei nave. Dedesubtul oikos-ului Naxienilor din cadrul sanctuarului zeului Apollon din Delos s-au identificat urmele unei săli rectangulare, databile în secolul al X-lea î.e.n., cu dimensiunile de $20,70 \times 5,20$ m, înzestrate cu două șiruri de «coloane» de lemn dispuse la o

7. SELINOUS (SELINUS, TRAIANO-POLIS, SELINUNTE), Magna Graecia, Sicilia. Beneficiind de o acropolă, prinsă între cursurile a două râuri, devenită «reședință a zeilor», orașul dezvoltat la poale este sistematizat între anii 575—525 în baza unei rețele rectangulare, din care, pentru prima oară, se desprind două străzi principale, perpendiculare. Un al doilea ansamblu religios reprezentativ s-a alcătuit în cadrul orașului, către est.

8. POSEIDONIA (PAESTUM, PESTI), Magna Graecia, Lucania, perioada arhaică. Sistematizarea orașului, realizată anterior anilor 520—510, a generat o rețea rectangulară de străzi, rezervind o fișă construcțiilor monumentale. Această rețea a fost transmisă, probabil, coloniei romane de mai târziu, cind s-au precizat un *cardo* și un *decumanus*.

distanță de 0,70 m față de zidurile laterale executate, probabil, cu schelet de lemn și umplutură de cărămidă crudă. Datorită similitudinii cu soluțiile întâlnite ulterior clădirea poate fi considerată un templu.

Templul zeiței Artemis Orthia (« cea dreaptă » sau « cea zveltă ») din Sparta, deși mai recent (înc. sec. al VIII-lea î.e.n.), în măsura în care se poate judeca după urmele planului său parțial reconstruibil, reprezintă o rezolvare mai arhaică. Naosul templului, de formă rectangulară (9×4,5), era împărțit, de-a lungul axei mediane, în două, prin stâlpi de lemn cu baze de piatră, cărora le corespundeau alți stâlpi dispuși de-a lungul zidului formind nișe care, ulterior, vor genera un element de plastică arhitecturală întâlnit la templele din Olympia, Bassai și Lusoi. Zidurile de cărămidă crudă erau placate în exterior, în partea lor inferioară, cu lespezi de piatră, sub formă de soclu, anticipând orthostații de mai târziu.

Probabil în cursul secolului al VII-lea, megaroonul B din Thermos a fost înconjurat cu un portic alcătuit din stâlpi de lemn cu baze de piatră (lespezi), care repeta forma megaroonului A în sensul de a avea o terminație eliptică. « Colonada » adăugată megaroonului B din Thermos l-a transformat într-un templu peripter.

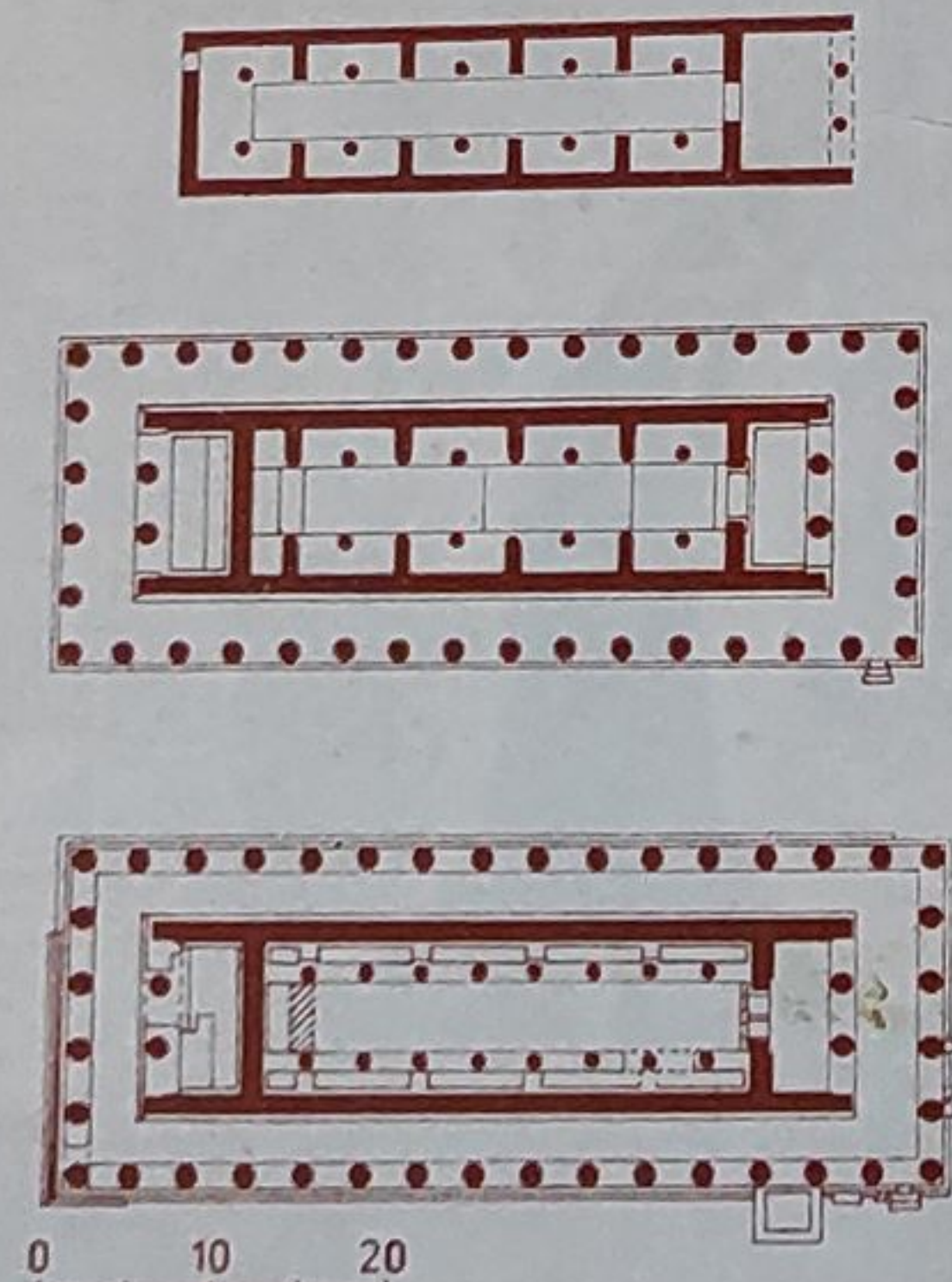
Pentru evoluția templului grec în perioada homerică merită o atenție specială cele trei faze de existență ale Heraionului din Samos, anterioare dipterului ionic gigant, datînd, respectiv, de la începutul secolului al VIII-lea î.e.n., din a doua jumătate a aceluiași secol și din jurul anului 675 î.e.n. În toate cele trei faze, postamentul și cella templului (cea din urmă cu excepția primei faze cînd fusese construită din cărămidă crudă) erau executate din piatră făuită, iar coloanele și elementele purtate din lemn. În primele două faze învelitoarea fusese plată, pentru ca în final să se recurgă probabil, la un acoperiș în patru pante. În ceea ce privește tipologia, primul Heraion era alcătuit dintr-o cellă deschisă către est printr-un portic cu trei coloane *in antis*, divizată printr-un șir median de 12 coloane. În a doua fază, acestui templu i se adăugă o pteromă, prima datată sigur, cu șapte coloane pe fațada de est, număr impar cerut de prezența coloanelor din axă, cu șase pe fațada de vest și cîte 16 pe fațadele laterale. Reconstruit integral, în a treia fază, Heraionul se prezintă ca un templu peripter cu 6×18 coloane, cu cella împărțită longitudinal prin două șiruri de coloane apropiate zidurilor laterale și un șir de coloane interpus între latura de est a pteromei și fațada celei cu două coloane *in antis*. Platforma templului în cele trei faze atingea următoarele dimensiuni: 32,86×6,5; 36,86×9,5; 37,70×11,90.

Este de semnalat că toate datele privind structura, tipul și numărul de coloane al templelor perioadei homerice sînt rezultatul unui efort de reconstituire a unor resturi adesea foarte sărace și, în consecință, au un caracter parțial ipotetic.

Contribuția cea mai importantă a arhitecturii perioadei arhaice este transpunerea în piatră a structurilor de lemn și cărămidă nearsă, un proces cu caracter treptat și îndelungat, care se poate urmări în arhitectura templului, devenit program conducător al arhitecturii elene, piatra fiind utilizată succesiv pentru orthostați, zidurile celei, coloane, antablamente, elemente decorative ale înveltoarei.

În cursul perioadei arhaice se definește cristalizarea tipului de templu peripter cu cella alcătuită din pronaos, naos, opisthodomos sau adyton, avînd spațiul principal uninavat sau împărțit în trei nave.

9, 10. OLYMPIA (MIRAKA), Peloponnesos, perioada arhaică. Templul Herei, refăcut de trei ori pe același amplasament, după cea de a treia refacere (c. 600 î.e.n.), reprezintă încă o construcție cu schelet de lemn, umplutură de cărămidă, soclu și orthostați de piatră, urmînd ca, în decursul cîtorva secole, să aibă loc procesul înlocuirii treptate a coloanelor de lemn cu coloane de piatră.

9

ARHITECTURA PERIOADEI ARHAICE (c. 650–480)

Perioada arhaică a civilizației grecești este considerată a fi cuprinsă aproximativ între anii 650 î.e.n., cînd apare arta statuară în marmură și 480 î.e.n., dată la care acropola din Athena este prădată de perși.

Apararea pămînturilor de către aristocrația gentilică și aservirea membrilor obștei au condus la constituirea unor state sclavagiste sub forma unor orașe-state denumite polis-uri. Procesul de constituire a polis-urilor se întinde de-a lungul unei perioade îndelungate, începînd în secolul al VIII-lea î.e.n., pentru a se încheia în secolul al VI-lea î.e.n. Deposedarea țărănimii de pămînt, creșterea populației au provocat părăsirea de către o parte din locuitori a orașelor de baștină și colonizarea țărmurilor mărilor Mediterană și Neagră.

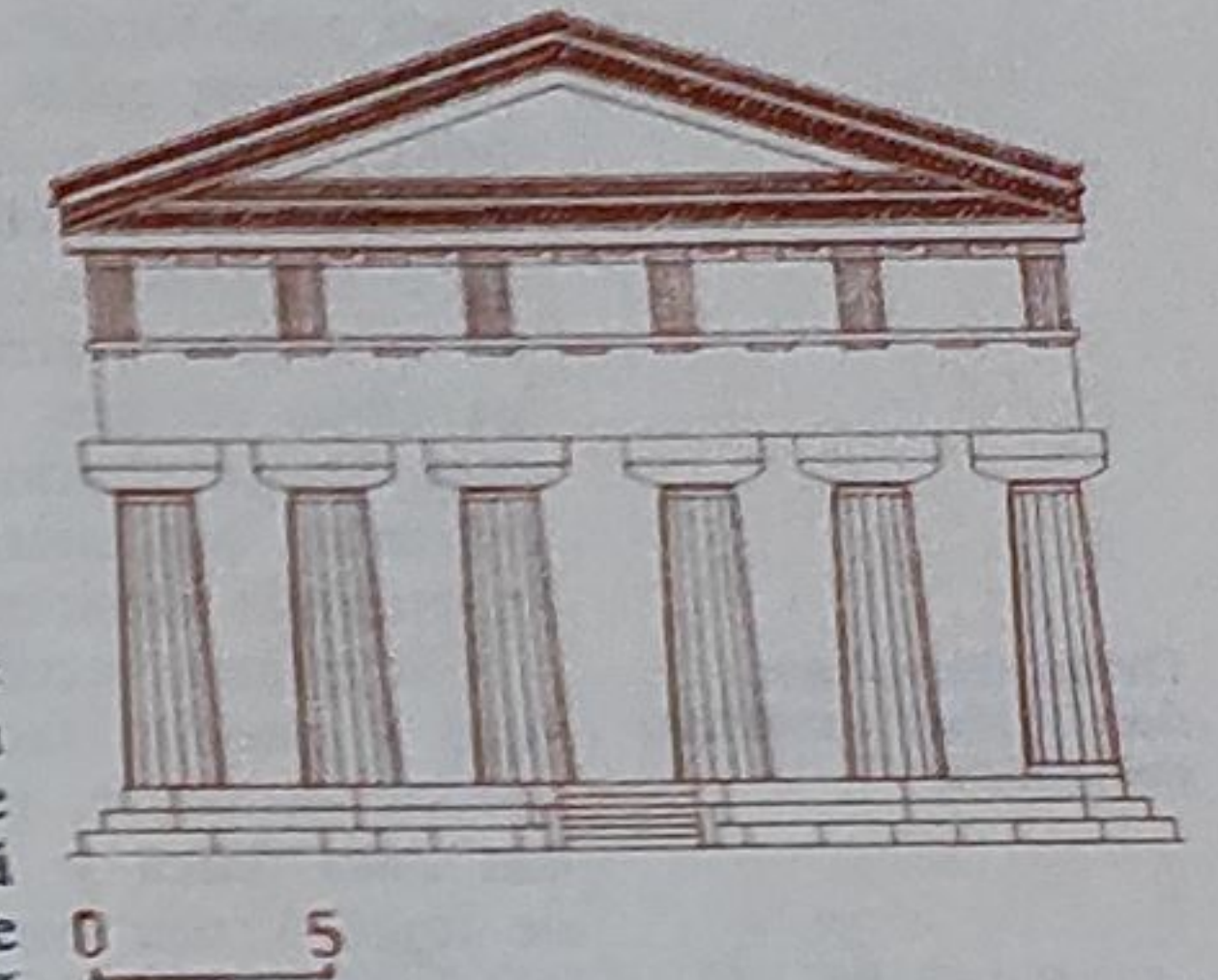
În cursul secolelor VII–VI, pe lîngă contradicțiile de bază dintre sclavi și stăpîni, se manifestă și contradicția dintre aristocrația gentilică și păturile clasei dominante legate de meșteșuguri și negoț. Victoria acestora din urmă a condus la constituirea tiraniilor, formă de guvernare îndreptată împotriva aristocrației gentile, care desființează privilegiile aristocrației, și la împărțirea societății pe ginți, recurgîndu-se pentru stabilirea drepturilor cetățenilor la criteriul censitar. Tiranii erau preocupați de legiferarea noilor raporturi sociale, sprijineau dezvoltarea culturii, atrăgînd la curțile lor poeți și artiști, și inițiau importante lucrări de arhitectură.

Sub impulsul descompunerii relațiilor gentile și al despărțirii meseriilor de agricultură, îndeosebi către finele secolului al VII-lea î.e.n., se intensifică procesul de formare a orașelor, pe baza vechilor așezări ale obștilor, adesea pe locul așezărilor datorate civilizației miceneene. Devenind centre ale unor formații statale, orașele-state vor constitui

10

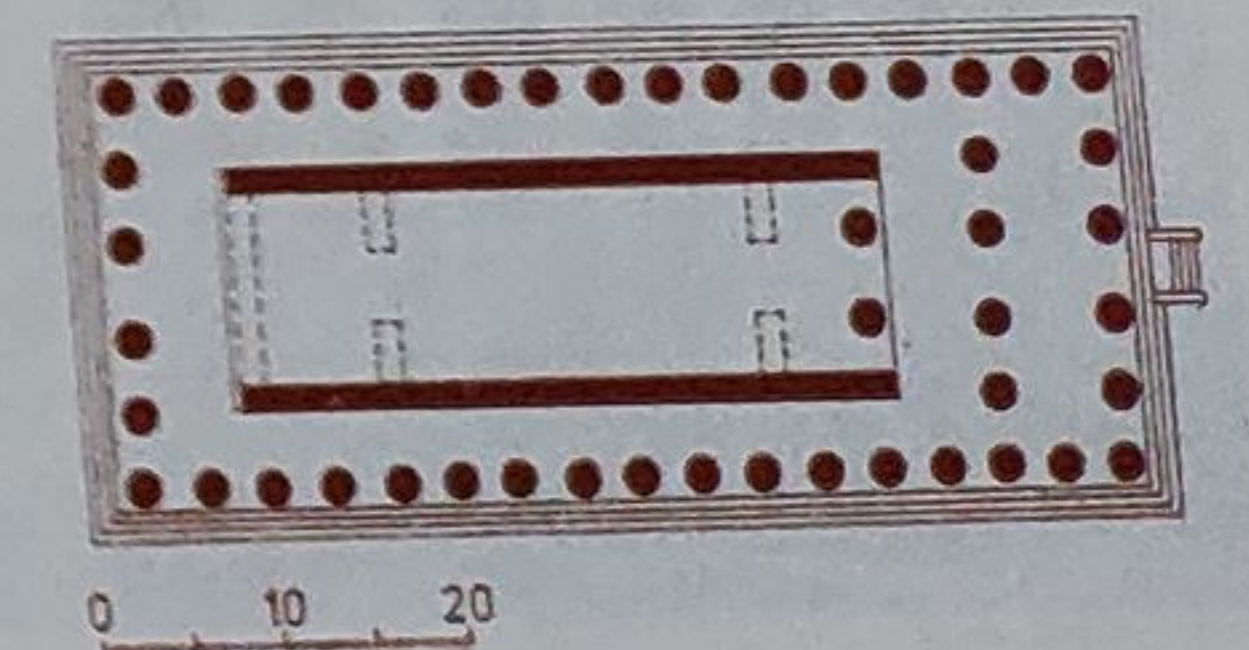
19

11

Dacă templele de piatră din Grecia purtau amprenta proporțiilor arhitecturii de lemn, pe baza căreia s-au născut, templele dorice, edificate în Grecia Mare, care au preluat gata elaborat procedeul construcției în piatră, avînd, totodată, mari dimensiuni, cunosc brusc un proces de îngrenare a proporțiilor: coloanele apar scunde și robuste; antablamentele sînt foarte înalte în raport cu coloanele; intercolanamentele sînt înguste; planurile au o formă alungită, cu cele strîmte, rezultînd ambulare largi care dau templelor un aspect de pseudodipteros.

11. 12. SYRACUSA, (SIRACUSA) Magna Graecia, Sicilia, perioada arhaică. Templul lui Apollon, de pe insula Ortygia (570–560). Săpăturile arheologice au pus în evidență stylobatul, permițînd, pe baza fragmentelor găsite, anastiloza a două coloane, cit și o reconstituire grafică care atestă cele mai scunde proporții cunoscute în arhitectura de piatră elenă.

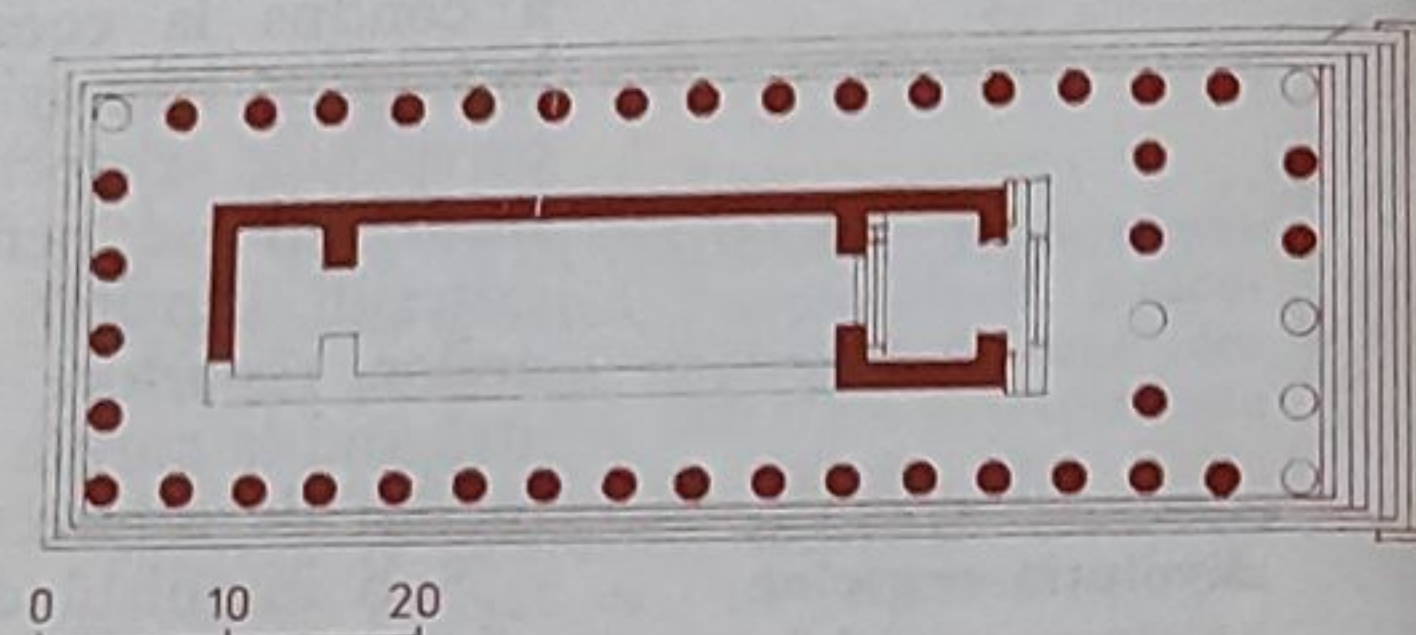
12

un cadru prielnic pentru cristalizarea unei arhitecturi monumentale, grăbind trecerea de la construcții de cărămidă crudă și lemn la construcții de piatră.

Aspectul orașelor perioadei arhaice se poate deduce în baza analizei structurii pe care unele orașe, ca de pildă Athena, au moștenit-o dintr-o fază anterioară a evoluției lor. Cartierele de locuit, dens construite, cu o rețea neordonată de străzi înguste, se desfășurau spontan în jurul unei zone fortificate, *acropolis*, «orașul de sus», situate în vârful unei coline, care, odinioară fiind reședință a basileilor, devine acum teritoriu sfânt, locul de amplasare a templelor și de păstrare a tezaurului cetății. Întrucât, până către sfârșitul secolului al VI-lea î.e.n., orașele erau lipsite de o incintă fortificată, în interiorul zidurilor acropolelor își găsea refugiu, în caz de pericol, populația întregului oraș. Spațiul destinat adunărilor publice, agora, aflat cîndva în curtea basileilor, își găsește locul în orașul de jos, iar în așezările maritime, în apropierea portului.

Către finele secolului al VII-lea î.e.n., dezvoltarea spontană a orașelor face loc, în unele cazuri, unor structuri urbane ordonate, prestabilite, ilustrate de orașul Smyrna din Asia Mică și de așezarea, posibil o tabără militară, de lângă Vrulia din Rhodos, avînd o rețea compusă din străzi paralele, echidistante, nelegate încă prin străzi perpendiculare continue.

O etapă superioară a dezvoltării structurilor urbane prestabilite este reprezentată de coloniile din Grecia Mare. Sistematizarea orașului Akragas (Agrigentum, Agrigento), realizată în perioada anilor 580–550 î.e.n., a recurs la o rețea de străzi paralele mai dese, orientate nord-sud, largi de 5,35 m și altele perpendiculare, mai distanțate, largi

13

14

Orașe dezvoltate spontan

Orașe dezvoltate după plan ordonat, prestabilit

Orașul Akragas (fig. 6)

15

Orașul Selinous (fig. 7)

Orașul Poseidonia (fig. 8)

Orașele portuare

Orașele Istros, Kallatis și Tomis

de 10 m, din intersecția cărora rezultau insule de circa $34-36 \times 200$ m. Pentru structurarea rețelei stradale a orașului Selinous (Traianopolis, Selinunte) (575–525) s-a făcut apel, pentru prima oară, la două artere perpendiculare, orientate după cele patru puncte cardinale principale, care organizau ansamblurile monumentale, intersectate de străzi echidistante, de importanță secundară. Anterior anilor 520–510 î.e.n. se adoptă la Poseidonia (Paestum, Pesti) o tramă stradală rectangulară, similară cu cea de la Akragas, alcătuită din străzi paralele, late de 5,40 m, orientate aproximativ pe direcția nord-sud, intersectate de două artere și parțial de o a treia, distanțate la 300 m, de unde rezultau insule de circa 50×300 m.

O rețea rectangulară de străzi se poate recunoaște în structura orașelor nordpontice Olbia (Nikolaev) și Kersonesos. În ceea ce privește orașele-cetăți de pe țărmul pontic al Dobrogei, Istros, Kallatis și Tomis, distrugerile repetate ale celui dintîi, suprapunerea nivelului de viață roman tîrziu și bizantin și edificarea unor orașe moderne peste celelalte două nu permit a se trage concluzii sigure asupra sistemului rețelei lor stradale.

Istros (Istropolis, Histria) a fost întemeiat, după istoricul Eusebios, în anul 657 î.e.n. de către coloniști veniți din Miletos pe un promontoriu situat într-un golf al Mării Negre care se va transforma în lagună încă din antichitate. Apoi, în a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., coloniștii doriene din Heraclea Pontică (ea însăși colonie a Megarei) întemeiază Kallatis (Callatis, Mangalia), pe locul unei așezări autohtone mai vechi numite Acervetis sau Cerbatis. Aproximativ concomitent, coloniști veniți din Miletos întemeiază așezarea Tomis (Tomeus, Tomi, Constanța) într-o zonă cu o numeroasă populație getică din care, judecînd după ceramica arhaică greacă și hallstattiană

13–15. SELINOUS (SELINUS, TRAIANOPOLIS, SELINUNTE), Magna Graecia, Sicilia, perioada arhaică. Templul C (c. 550–530), situat pe acropola orașului, distrus de seisme, reprezintă, sub aspectul proporțiilor și al modenaturii, în comparație cu templul lui Apollon din Syracousa, un progres modest, care poate fi apreciat pe baza unei laturi a pteromei reconstituite prin anastylosis.

16

tîrzie autohtonă găsită în locuințe, datată în secolul al VI-lea, o bună parte a rămas să locuiască alături de greci în noua așezare.

Evoluția orașului Istros

Dintre coloniile pontice dobrogene, în cursul epocii arhaice, un rol primordial îl joacă Istros, devenind curînd după întemeiere unul dintre cele mai importante centre comerciale din regiunea dunăreană. La nord-vest de zidul de incintă al orașului, construit în faza romană tîrzie, a fost descoperit un cartier de prăvălii și locuințe executate

Fortificațiile urbane

Incinta cetății Istros

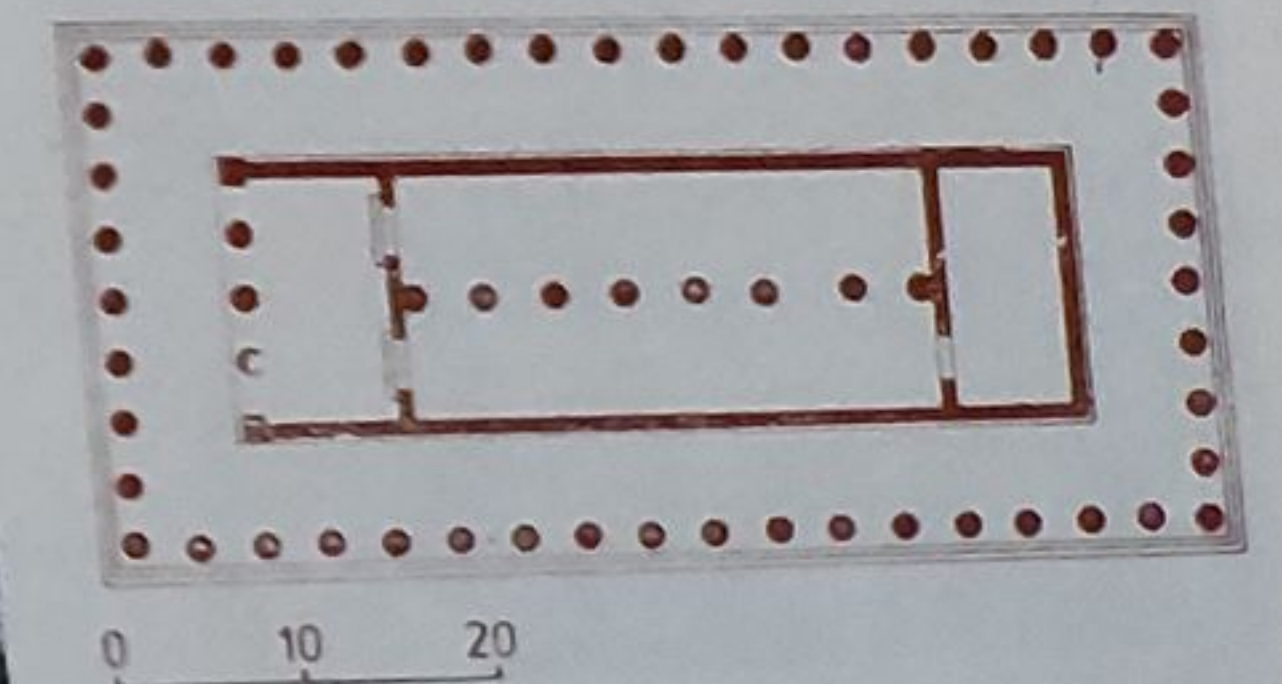
din împletitură de nuielă lipită cu lut, constituit în secolele VII-VI. Deși cele 54 locuințe descoperite sînt modeste ca arhitectură, inventarul ceramic, numeroasele vase de ulei și vin, date la sfîrșitul secolului al VI-lea, atestă o relativă prosperitate a așezării.

Rețeaua stradală ordonată, semnul unui urbanism prestabil, utilizată în colonii, încă nu-și găsește corespondent în metropole. În schimb, toate orașele grecești abordează probleme similare în domeniul unor construcții de fortificații și edilitare. Spre sfîrșitul secolului al VII-lea sînt refăcute zidurile de incintă ale orașului Smyrna; în cursul secolului al VI-lea, în orașul Gela din Sicilia, se construiesc ziduri de apărare de cărămidă crudă, pe un soclu de piatră.

16-18. POSEIDONIA (PAESTUM, PESTI), Magna Graecia, Lucania, perioada arhaică. Primul templu dedicat Herei (550-530), numit « Basilica », datorită diviziunii celei printr-un șir median de coloane, se distinge prin dominanța sa orizontală determinată de numărul mare al coloanelor pteromei (9x18).

19. POSEIDONIA (PAESTUM, PESTI), Magna Graecia, Lucania, perioada arhaică. Primul templu dedicat Herei (550-530). Structurarea plastică a coloanelor cu un entasis pronunțat și o puternică evazare a echinelor exprimă elocvent acțiunea forțelor statice în cadrul sistemului trilitic.

19

18

Incinta cetății Istros (sec. al VI-lea), delimitând cea mai întinsă suprafață ocupată vreodată de oraș, era constituită dintr-un șanț de apărare și un zid lat de 2—2,20 m, cu temelia din piatră spartă legată cu pământ și suprastructura de cărămidă crudă.

Agora, centru civic

Dezvoltarea vieții publice conferă agorelor un caracter de centru al vieții publice, de spațiu urban organizat, unde își găsesc loc funcțiile religioasă, politico-administrativă și cea comercială. Acest spațiu se înscrie în însăși vatra vechilor orașe, căpătând, la nivelul spațiilor urbane, valoarea unei dominante, iar în cazul orașelor noi, cu plan prestabilit, condiționează sistemul lor stradal.

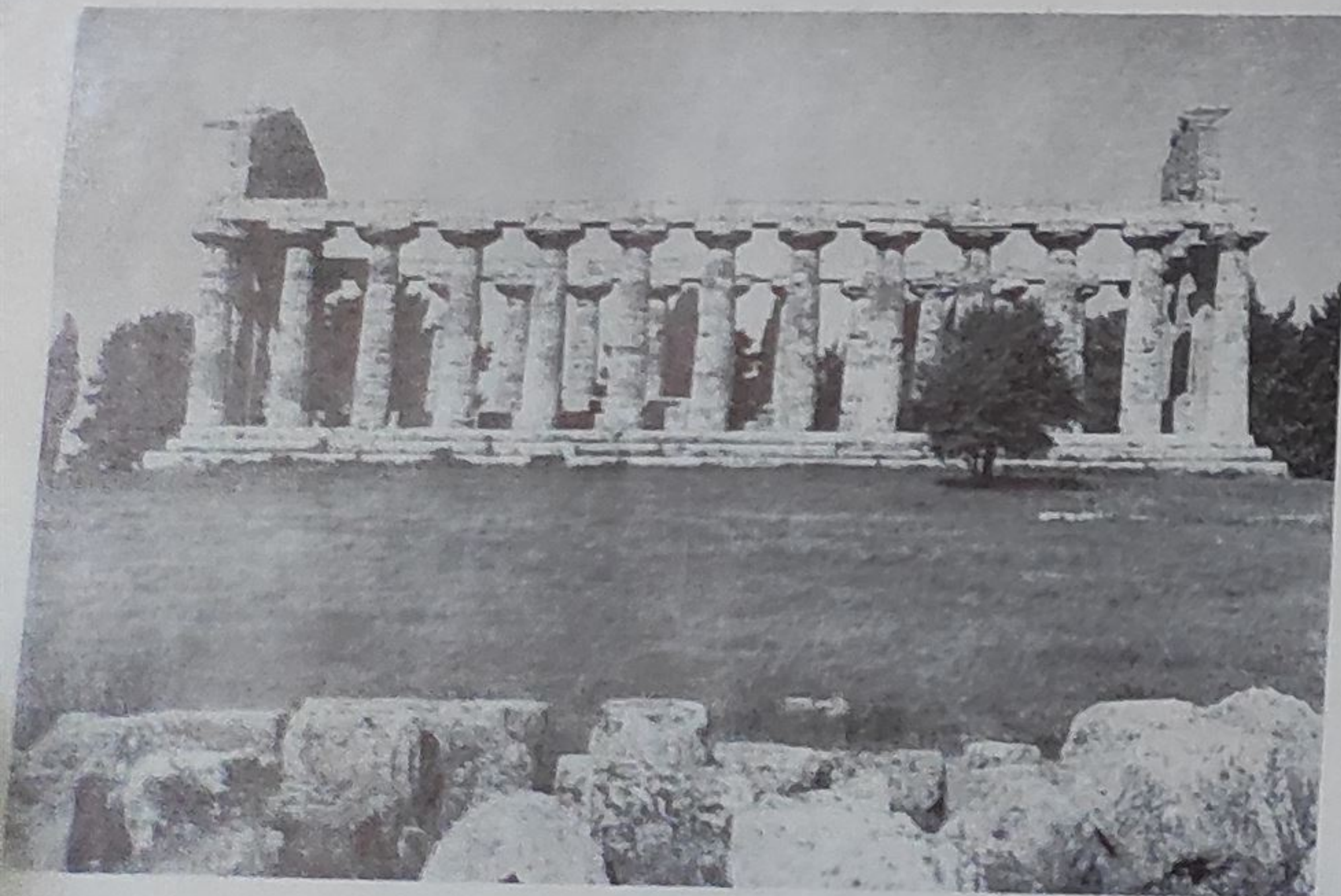
Lucrări edilitare

Preocuparea pentru sporirea confortului vieții în orașele grecești constituie sursa unor importante lucrări edilitare, legate în primul rînd de alimentarea cu apă. Cea mai veche lucrare cunoscută este un rezervor de apă construit la Megara la mijlocul secolului al VII-lea. La Samos se construiește un apeduct, opera lui Eupalinos din Megara, care a pretins străpungerea unei galerii lungi de 1 km, săpată concomitent din două direcții (538—230). Același Eupalinos a realizat, în vremea lui Peisistratos, la Atena, un rezervor pentru alimentare cu apă, Enneakrounos (« cu nouă guri »), deasupra izvorului Kallirrhoe. În cursul secolului al VI-lea î.e.n., în orașele grecești, sînt larg răspindite fîntîni care capătă o tratare arhitecturală monumentală.

Arhitectura locuinței

În arhitectura de locuințe, se menține procedeul de construcție cu zidărie de cărămidă crudă, așezată pe socluri de piatră, utilizat în perioada precedentă, optîndu-se, în mod definitiv, pentru planuri patrulate sau rectangulare.

20

21

Ceramica de placaj în arhitectura templelor de lemn

Trecerea de la arhitectura de lemn la cea de piatră

Cristalizarea tipologiei templului peripter

Densitatea mare a zonelor rezidențiale urbane făcea ca locuințele învecinate să aibă ziduri comune. Din stradă, prin intermediul unei tinde (*prodomos*), se accedea într-o curte interioară mărginită de un portic pe una sau două laturi către care se deschideau încăperile. Această curte interioară reprezintă germenele viitoarei curți cu peristyl.

În cursul celei de a doua jumătăți a secolului al VII-lea î.e.n. și prima jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., sistemul de construcție cu stâlpi de lemn și ziduri de cărămidă crudă rămîne în vigoare și în arhitectura templelor. Pentru a proteja piesele structurii de lemn, supuse degradării, se recurge la o îmbrăcăminte de ceramică sub formă de placaje. Totodată, învelitorile de ceramică sub forma țiglelor iau locul învelitorilor de lemn. Susceptibile unei prelucrări lesnicioase, piesele de ceramică interpretate estetic îmbogățesc sub aspect decorativ construcțiile de lemn. Se elaborează cu acest prilej un limbaj care, ulterior, va influența dezvoltarea arhitecturii de piatră.

Fenomenul cel mai important, petrecut în perioada arhaică, cu profunde repercusiuni pentru evoluția arhitecturii și artei grecești, cît și pentru dezvoltarea întregii arhitecturi mediteraneene îl constituie trecerea de la structura de lemn la cea de piatră. Stimulat de utilizarea uneltelor de fier, acest fenomen își are sursele în transformările petrecute înăuntrul societății grecești care tindea în artă și arhitectură la o expresie monumentală. Trecerea de la arhitectura de lemn la cea de piatră a avut caracterul unui proces treptat, desăvîrșit în a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n. El poate fi urmărit cel mai bine în cadrul evoluției templelor, program care valorifică în cea mai înaltă măsură progresul constructiv și plastic al arhitecturii.

În cursul adoptării noului material de construcție se cristalizează tipologia templului peripter, ilustrată în perioada anterioară a evoluției arhitecturii elene prin Hera-

20—22. POSEIDONIA (PAESTUM, PESTUM), Magna Graecia, Lucania, perioada arhaică. Athenaionul, denumit și « templul Demetrei » (510—500), reia caracteristicile ordinului « Basilicii » și aduce inovații în sensul renunțării la adyton și la fringerea în colțuri a cornișei superioare a frontonului.

22

ionul din Samos (sec. al VIII-lea î.e.n.). În arhitectura templelor de piatră pteroma își va pierde rolul său funcțional, inițial, de a proteja zidurile de lut, devenind componenta hotărâtoare a expresivității plastice.

Acoperișul plat cedase deja locul acoperișului înclinat, atestat în epoca homerică, având patru pante la începutul secolului al VII-lea, trei pante și un fronton la mijlocul aceluiași secol, pentru ca la începutul secolului al VI-lea, să se ajungă la dedublarea frontonului, desăvârșindu-se compoziția simetrică, în raport cu două axe, marcată de cellă și peristasis.

Structura cellei va ajunge la o formulare canonică prin împărțirea sa în pronaos, naos și *opisthodomos* (încăpere accesibilă direct din exterior). Împărțirea longitudinală bipartită a cellei, caracteristică perioadei homerice, va face loc împărțirii tripartite sau unui spațiu unic.

Acoperiș plat,
acoperiș cu fronton

Structura cellei

23

23. POSEIDONIA (PAESTUM, PESTI), Magna Graecia, Lucania, perioada arhaică. Athenaionul, denumit și «templul Demetrei» (510–500). Coloanele templului, care anticipează ca număr (6×13) formula clasică ($n \times 2n + 1$), beneficiază de o proporție mai elansată ($h = 4,85 D$) decât coloanele Basilicii construite în urmă cu câteva decenii, de un entasis mai temperat, ceea ce sugerează forță lătră a exagera impresia de tensiune.

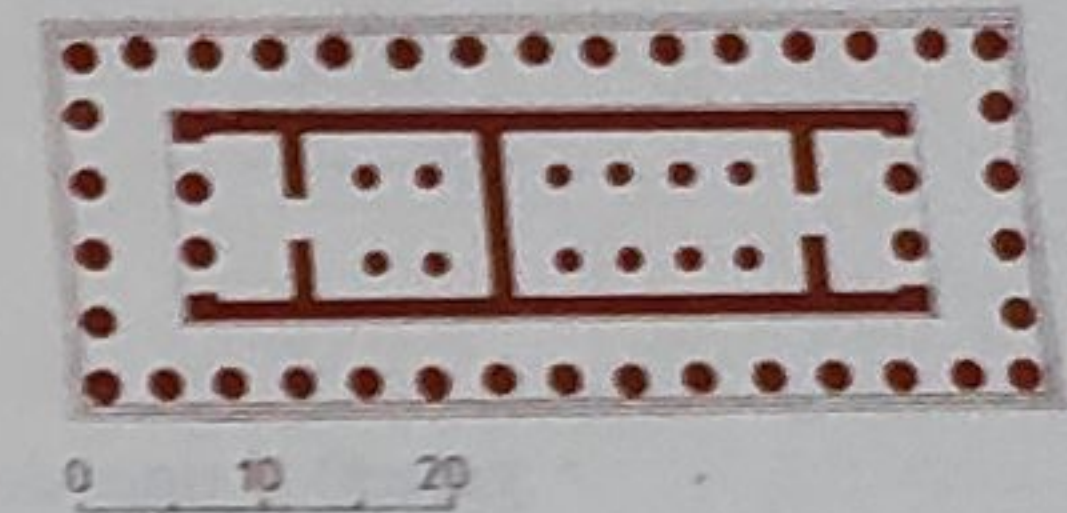
24

Inlocuirea treptată a elementelor structurii de lemn cu elemente de piatră

Ceramica în arhitectura templelor de piatră

Perfecționarea continuă a plasticii templelor de ordin doric se exprimă printr-o acumulare treptată și continuă de însușiri estetice rezultate din așa-numitele «corecții optice»: contracția unghiulară a intercolamentelor, îngroșarea coloanelor de colț, înclinarea axelor tuturor coloanelor către centrul fațadei, arcuirea stylobatului și a antablamentului.

25

Piatra debutează prin prezența orthostaților, zidurile rămân de cărămidă nearsă, iar coloanele, de lemn. Această fază este ilustrată de către Heraionul din Olympia, templul lui Apollon din Thermos și templul lui Apollon din Cyrene (Sciahat). Faza următoare este reprezentată de utilizarea blocurilor de piatră, fasonate brut, pentru zidărie, pentru ca, în cele din urmă, folosirea pietrei să se extindă și la coloane, mai întâi monolite, apoi executate din tambure legate prin simburi de lemn, apoi de fier și plumb. Părțile orizontale, purtate, ale construcției, au rămas probabil încă vreme îndelungată de lemn. Odată cu trecerea la folosirea pietrei pentru executarea coloanelor au fost perpetuate proporțiile caracteristice lemnului. Astfel, templul zeiței Athena Pronaia din Delphoi avea coloane monolite zvelte ($H = 6,5 D$) și intercolamente foarte largi. Decorația figurativă de pe vase înfățișează adeseori o arhitectură în care se pot ghici coloane de piatră, dispuse distanțat, și arhitrave ușoare de lemn. În cele din urmă utilizarea pietrei avea să se extindă și asupra componentelor orizontale purtate.

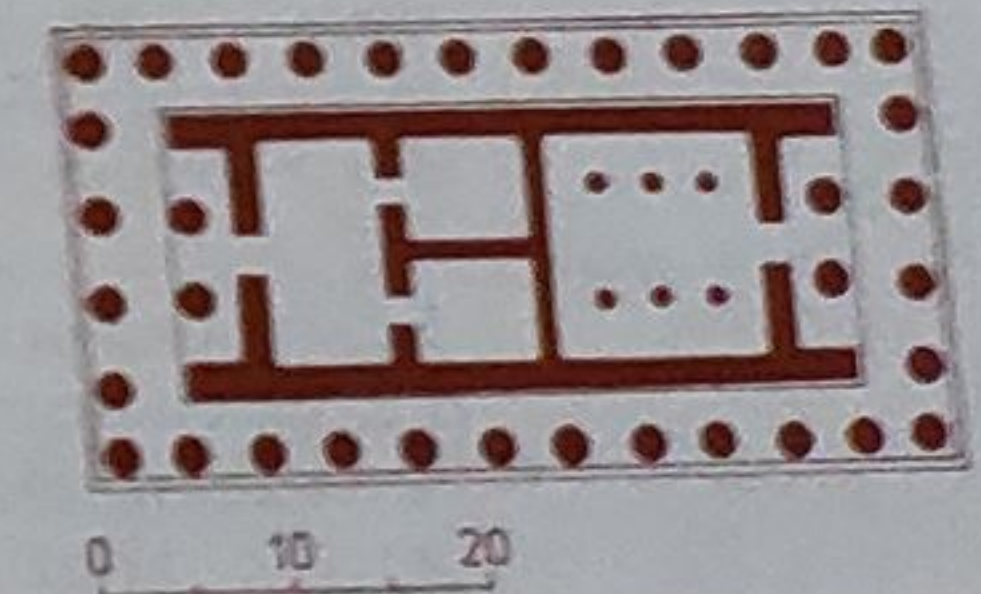
Arhitectura de piatră a perioadei arhaice cunoaște în continuare utilizarea ceramicii, atât a celei decorative, ca placaj al unor componente purtate ale ordinului, cât și pentru învelitori.

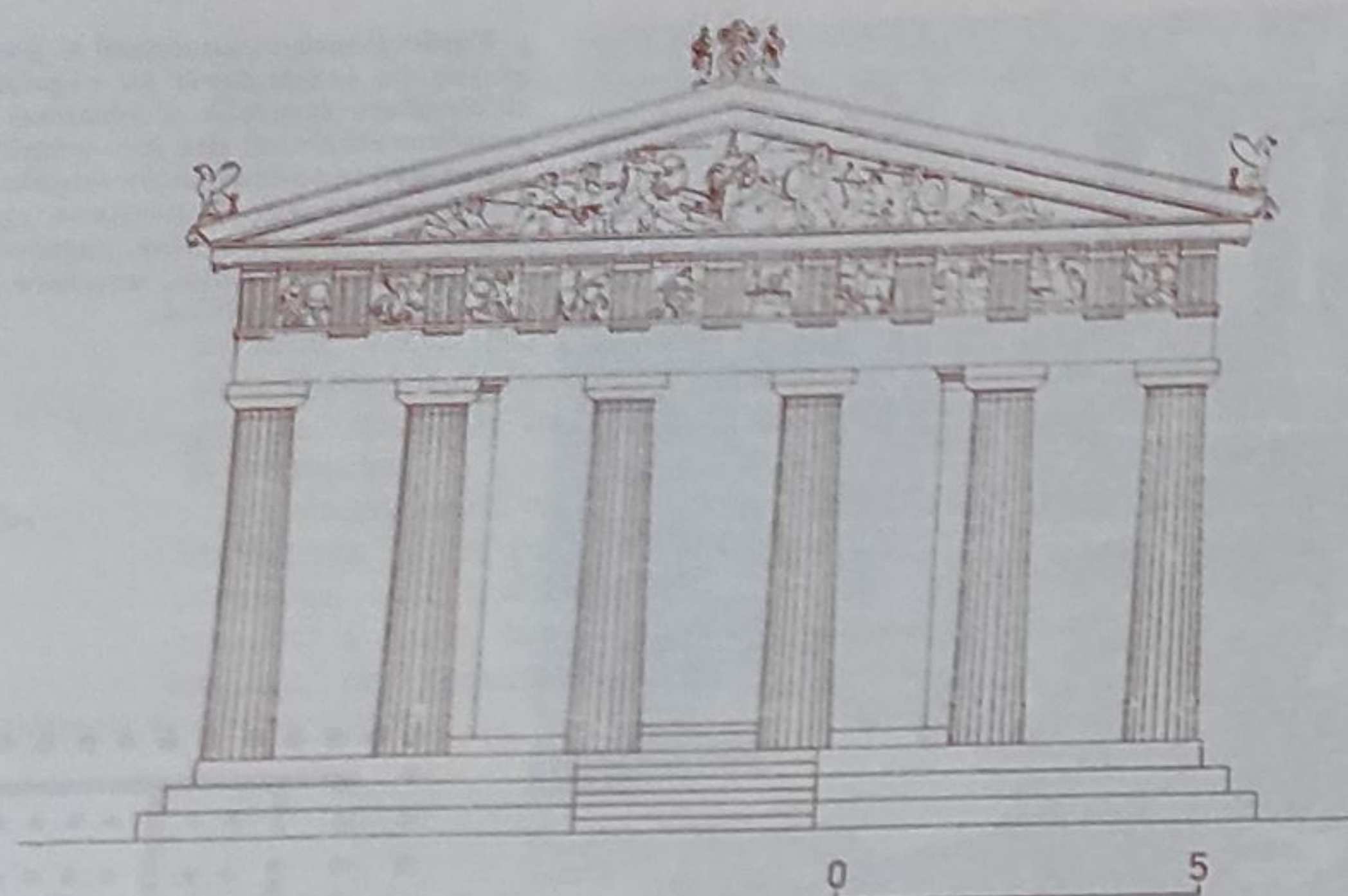
Tegulele au forme distincte în funcție de tradiții locale, tipurile fundamentale fiind cel laconic (tegulele de bază ușor concave, cele de acoperire semicirculare), cel corintic (tegulele de bază plate, cu marginile ridicate și ciocuri de agățare, cele de acoperire cu secțiunea externă rectan-

24, 25. KORINTHOS, (CORINTHUS) Peloponnesos, perioada arhaică. Templul lui Apollon (550–540), ridicat, pentru prima oară, pe o krepidoma cu patru gradene, amintind prin proporțiile sale arhitectura dorică a Greciei Mari, deține o compartimentare care va fi preluată în perioada clasică și beneficiază de un șir de «corecții optice» pentru prima oară însumate: contracția unghiulară a intercolamentelor, îngroșarea coloanelor de colț și curbarea stylobatului.

26. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI) perioada arhaică. Hekatompedon, templu inițial amphiprostyl (c. 700), transformat apoi în peripter (560–527), premerge Parthenonului ca tipologie și amplasament.

26

Transpunerea în piatră a formelor pieselor de ceramică

Heraionul din Argos

Templul doric al lui Apollon din Thermos

Cea mai veche friză dorică cunoscută

gulară) și tipul de sinteză sicilian cu tegulele de tip corintic și suprategulele de tip laconic.

În cele din urmă forma și decorația pieselor de ceramică (metope, acrotere și, citeodată, chiar tegule) a fost re-luată de piesele executate din piatră. Încă în perioada arhaică se vor realiza temple în întregime de marmură, inclusiv tegulele învelitorii (templul lui Zeus din Olympia). În asemenea cazuri, utilizarea lemnului se va limita la structura portantă a învelitorii, iar a argilei, la executarea patului pe care se așază tegulele.

Ordinul doric se constituie în Peloponnesos, în zona cuprinsă între Argos și Korinthos. Un precursor al tem-pelor de ordin doric trebuie să fi fost Heraionul din Argos, templu peripter, probabil cu 6×14 coloane, edificat din cărămidă crudă și lemn, pe un soclu de piatră, apropiat ca soluție monumentală de Heraionul din Samos.

Deși realizat cu aceleași mijloace tradiționale, poate sub influența proceselor care se desfășurau în Peloponnesos, cel dintâi templu în care se recunosc caracteristici formale dorice este dedicat lui Apollon la Thermos în Aitolia. Ridicat pe amplasamentul construcțiilor de tip megaroon A și B, templul lui Apollon este un peripter cu 5×15 coloane de lemn ($12,3 \times 38,23$ m), numărul impar al coloanelor frontale fiind rezultat din împărțirea celei înzestrată cu primul *opisthodomos* cunoscut (încăpere situată în spatele celei, izolată față de aceasta și accesibilă direct din exterior), printr-un șir median de coloane.

Templul din Thermos posedă cea mai veche friză dorică cunoscută executată din ceramică, alcătuită din metope cu latura de 0,80 m, pictate cu subiecte mitologice de factura celor de pe vasele corintice, în alternanță cu capetele grinzilor de lemn, prelucrate sub formă de

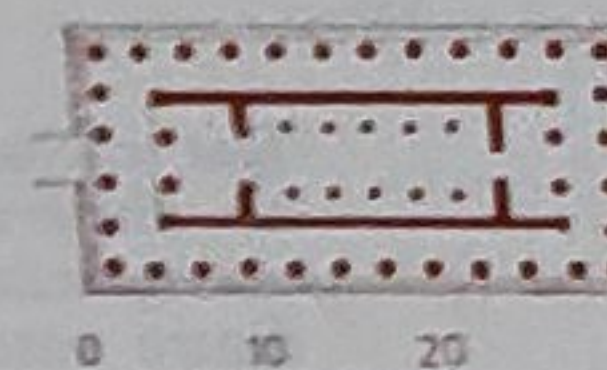
Templul Herei din Olympia (fig. 9, 10)

Cele dintâi arhitrave de piatră

triglife. Învelitoarea de ceramică, ale cărei tegule atestă un acoperiș cu trei pante, era decorată cu antefixe cu înfățișare leonină și umană.

Templul Herei din Olympia, refăcut în jurul anului 600 î.e.n. pentru a treia oară pe același amplasament, peripter cu 6×16 coloane ($18,75 \times 50,01$ m) cu cella construită din cărămidă crudă și schelet de lemn pe un soclu din blocuri de piatră, cu orthostați a căror poziție verticală va deveni canonică, ilustrează procesul înlocuirii treptate a coloanelor de lemn cu coloane de piatră. Durata acestui proces face ca astăzi resturile templului să se prezinte ca un fel de enciclopedie a ordinului doric, oglindind evoluția sa începând aproximativ din anul 600 î.e.n. până în perioada stăpînirii romane. Renunțându-se la vechea soluție a punctelor de sprijin dispuse axial, cella, înzestrată cu pronaos și opisthodomos (atestat pentru a doua oară), ambele cu câte două coloane în *antis*, avea în interior câte patru ieșinduri transversale de fiecare parte, între care erau dispuse coloane. Se relua, în felul acesta, poziția structurală întâlnită în templul zeiței Artemis Orthia, necesară pentru susținerea grinzilor tavanului, care va supraviețui în arhitectura de piatră a templului lui Apollon din Bassai ca o soluție plastică. În cursul secolului al VI-lea î.e.n. cînd, odată cu refacerea în piatră a coloanelor petromei, în interiorul celei Heraionului au

27-29. AIGINA (AEGINA), perioada arhaică. Templul Athena Aphaia (495-485) permite, datorită stării sale bune de conservare, surprinderea atît a trăsăturilor sale arhaice, cit și a unor trăsături care anunță perioada clasică a arhitecturii grecești: proporțiile elansate ale ordinului, înclinarea tuturor coloanelor pteromei către axele fațadelor.

30

fost incluse coloane de piatră, aceste ziduri transversale au dispărut, cedind locul unei împărțiri în trei nave. O corespondență desăvârșită între coloanele pteromei, cele dintre ante și din interiorul celei, părăsită în cursul etapelor ulterioare ale arhitecturii grecești, a fost determinată de cerințele structurii de lemn a elementelor purtate. Templul Herei avea un acoperiș în două ape cu două frontoane și o învelitoare de tegule de ceramică de tip laconic, a cărei înclinare se poate deduce dintr-o antefixă păstrată de forma unui disc. În cursul secolului al VI-lea î.e.n. și pteroma de lemn a templului lui Apollon din Thermos a fost înlocuită cu o pteromă de piatră, componentele orizontale ale construcției rămânând însă de lemn.

Se crede că cea mai veche construcție în care pentru prima oară grinzile de lemn au fost înlocuite cu o arhitravă de piatră a fost tezaurul corinthienilor din Delphoi, resturile arhitravei fiind scoase la iveală prin săpături. Însă transpunerea în piatră a tuturor componentelor constructive ale ordinului doric pare să fi fost desăvârșită pentru prima oară în cazul Artemisionului (590–580) din insula Korkyra (Corfu), unde utilizarea lemnului se limita la structura acoperișului.

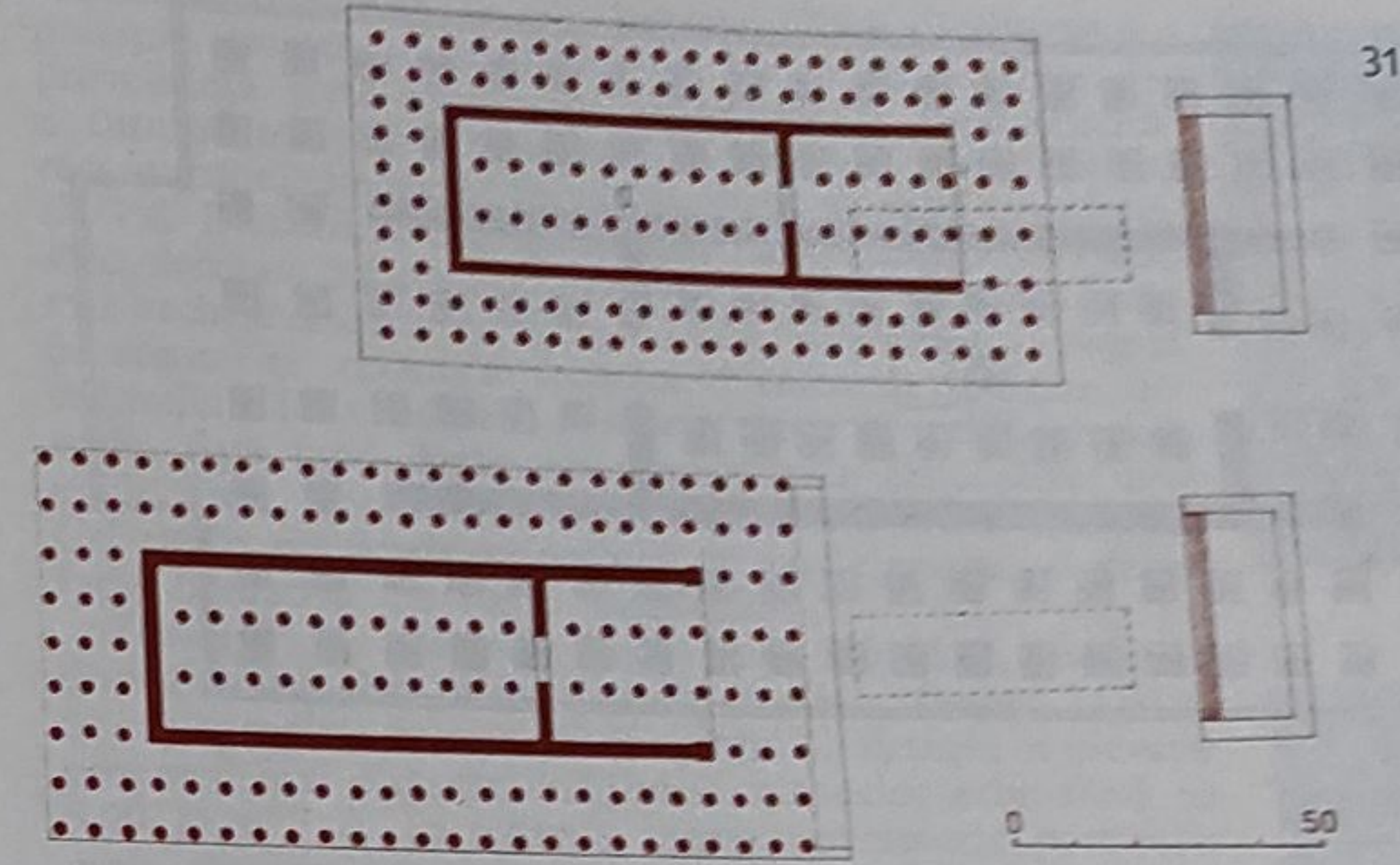
Artemisionul, un templu cu 8×17 coloane ridicate pe pe un stylobat de $23,47 \times 49,07$ m, este primul pseudodipter cunoscut. Lățimea ambacului este egală cu două intercolonamente, de unde rezultă numărul mare de coloane de pe fațadele înguste, dacă nu cumva opțiunea pentru un templu octostyl s-ar datora aspirației către modele ionice, explicabilă prin faptul că insula Korkyra fusese o colonie ioniană. Cella cu pronaos și opisthodomos, cu câte două coloane *in antis*, era împărțită în trei nave prin două șiruri de coloane. Edificiul avea două frontoane ale căror timpane purtau o decoratie cu subiecte mitologice în relief înalt, cea mai veche cunoscută.

Templele dorice apărute în Grecia continentală sau în arhipelag, unde trebuie să fi avut loc trecerea de la arhitectura dorică de lemn la cea de piatră, vor tinde să reia, în limitele pe care le permitea noul material, proporțiile aerate ale construcțiilor de lemn. În schimb, în Grecia Mare, unde s-a trecut direct la experiența realizării unei arhitecturi de piatră, insuficiența cunoaștere a proprietăților pietrei și mai ales a rezistenței sale la încovoiere, îndeosebi în cazul executării elementelor purtate ale unor edificii de mari dimensiuni (lucru valabil și pentru Grecia),

Templul lui Apollon din Syracousa (fig. 11, 12)

30. NEANDRIA (Aiolia), KYPROS, DELOS, ATHENAI, perioada arhaică. Legat de evoluția arhitecturii din Asia Anterioară, ordinul ionic s-a născut prin transpunerea în piatră a unei structuri de lemn cu secțiuni modeste, în regiuni relativ sărace în material lemnos. Dubla frontalitate a capitelului ionic sugerează constituirea sa în interiorul unor porticuri. În cursul perioadei arhaice motivul capitelului cu volute, avind ca sursă interpretarea unor motive vegetale, se întâlnește în Aiolia la Neandria, în insulele Kypros și Delos și la Athenai.

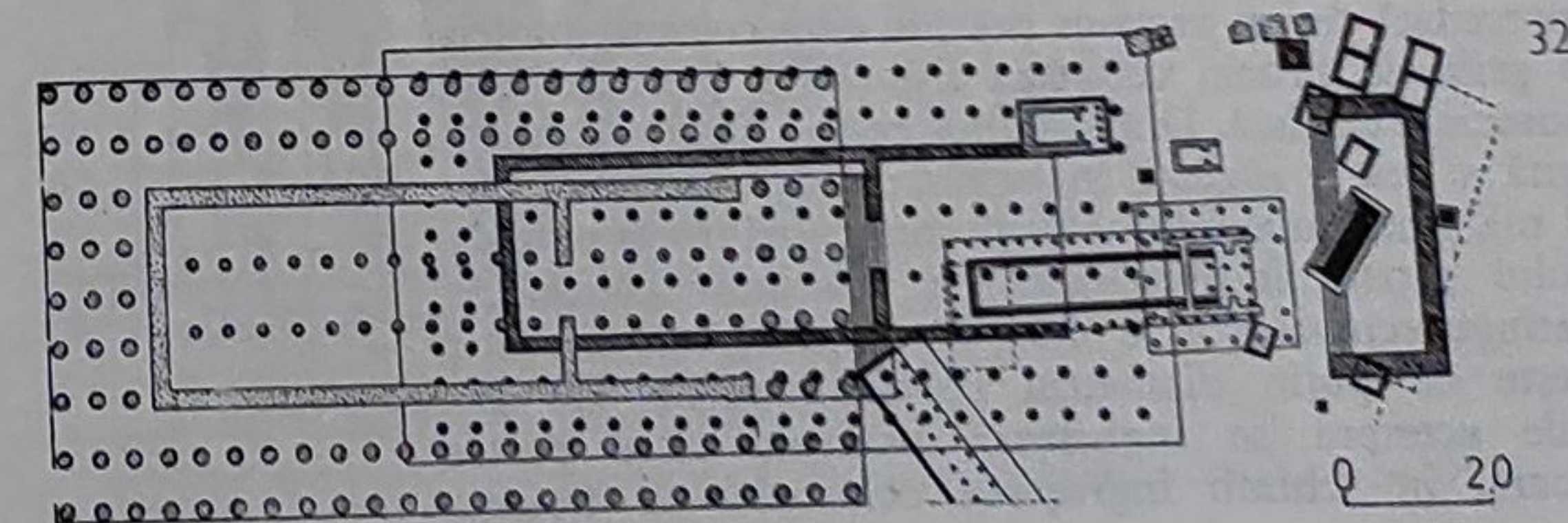
31

a condus brusc la o modificare a proporției în arhitectură. Arhitecții recurg pentru executarea antablamentelor la lintouri cu secțiuni foarte mari, ceea ce pretinde, concomitent, îngroșarea elementelor purtătoare, a coloanelor, și dispunerea lor la intervale foarte mici, de unde rezultă imagini plastice caracterizate prin masivitate și proporții joase.

Înălțimea coloanelor monolite ale pteromei templului doric al lui Apollon, construit între anii 570–560 pe insula Ortygia din Syracousa (6×17 coloane, stylobatul de $21,57 \times 55,23$ m) reprezintă 3,97 D. Intercolonamentul este mai îngust decât diametrul coloanelor (0,707 D). Executat în întregime din piatră, cu excepția învelitorii și a îmbrăcăminții de ceramică a antablamentului, Apollonionul din Syracousa avea o cellă precedată de un pronaos cu două coloane *in antis* și un adyton comandat, în locul opisthodomului deschis către exterior. În dreptul celei de a treia coloane a fațadelor laterale, colonada de pe fațada principală era dublată printr-un șir paralel de coloane, dispoziție care va mai fi reluată. Lipsesc încă o seamă de rafinamente plastice, care vor constitui obiectul unor elaborări ulterioare, cum ar fi îngroșarea coloanelor sau dispoziția triglifelor frizei, aici indiferentă, raportată la axa coloanelor.

În Ionia, pe țărmul microasiatic, probabil sub influența arhitecturii egiptene, se optează pentru tipul de templu dipter gigant, comparabil cu marile săli hypostyle de pe valea Nilului, dar radical diferite ca aspect prin participarea directă a coloanelor pteromei la constituirea imaginii.

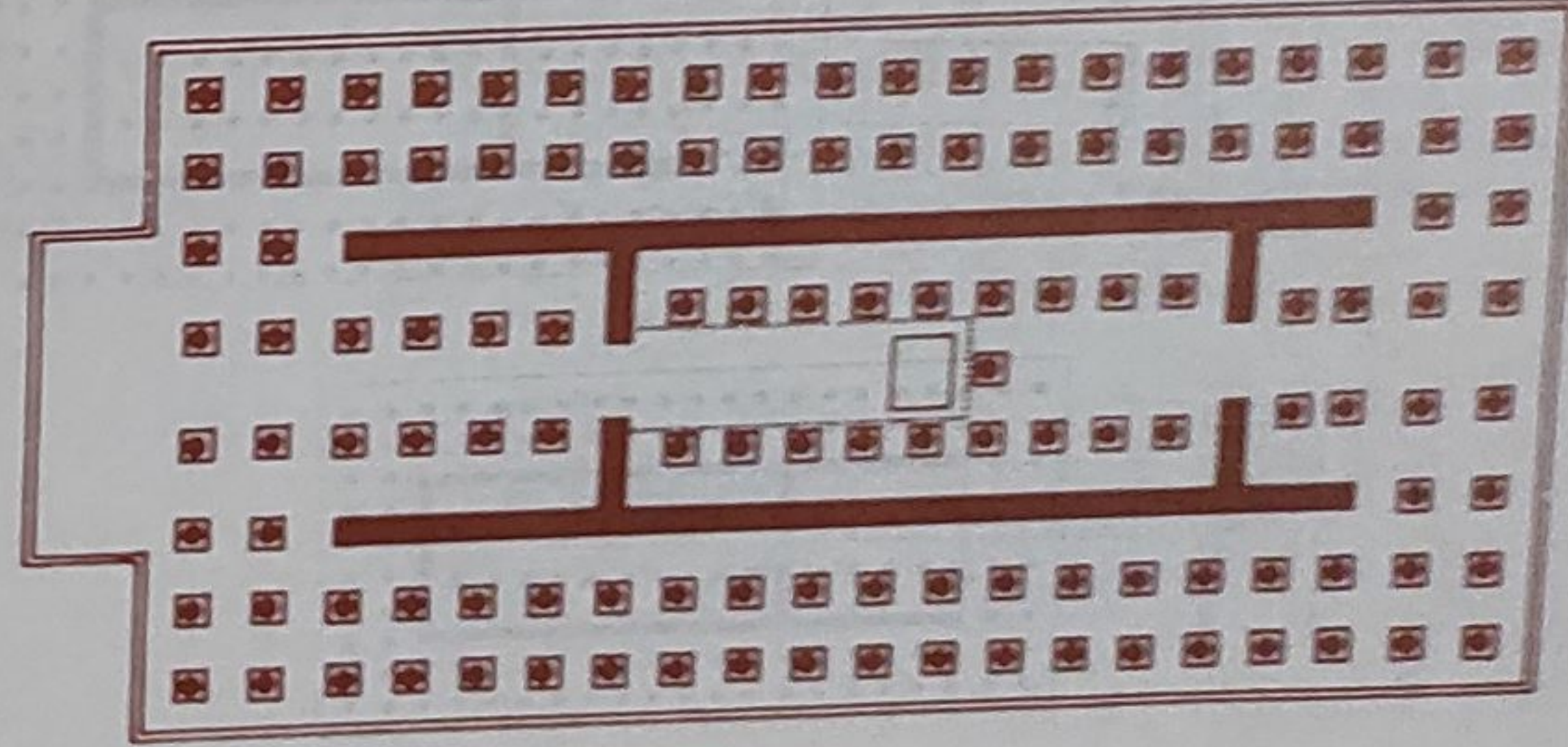
31, 32. SAMOS, Ionia, Asia Mică, perioadele homerică și arhaică. Templul Herei, după ce a cunoscut în perioada homerică trei faze de refacere pe același amplasament, în urma cărora a căpătat aspectul unui peripter (670 î.e.n.) cu 6×18 coloane (poșat cu hașuri) cedează locul, în prima jumătate a secolului al VI-lea î.e.n. unui dipter ionic gigant, (570–550), opera arhitecților Theodoros și Rhoikos înlocuit, înainte de anul 530 î.e.n., cu un templu similar pe un amplasament modificat, fiind însă sporite la trei șirurile de coloane de pe fațadele înguste.

32

Artemisionul din Korkyra

Arhitectura templelor dorice din Grecia Mare

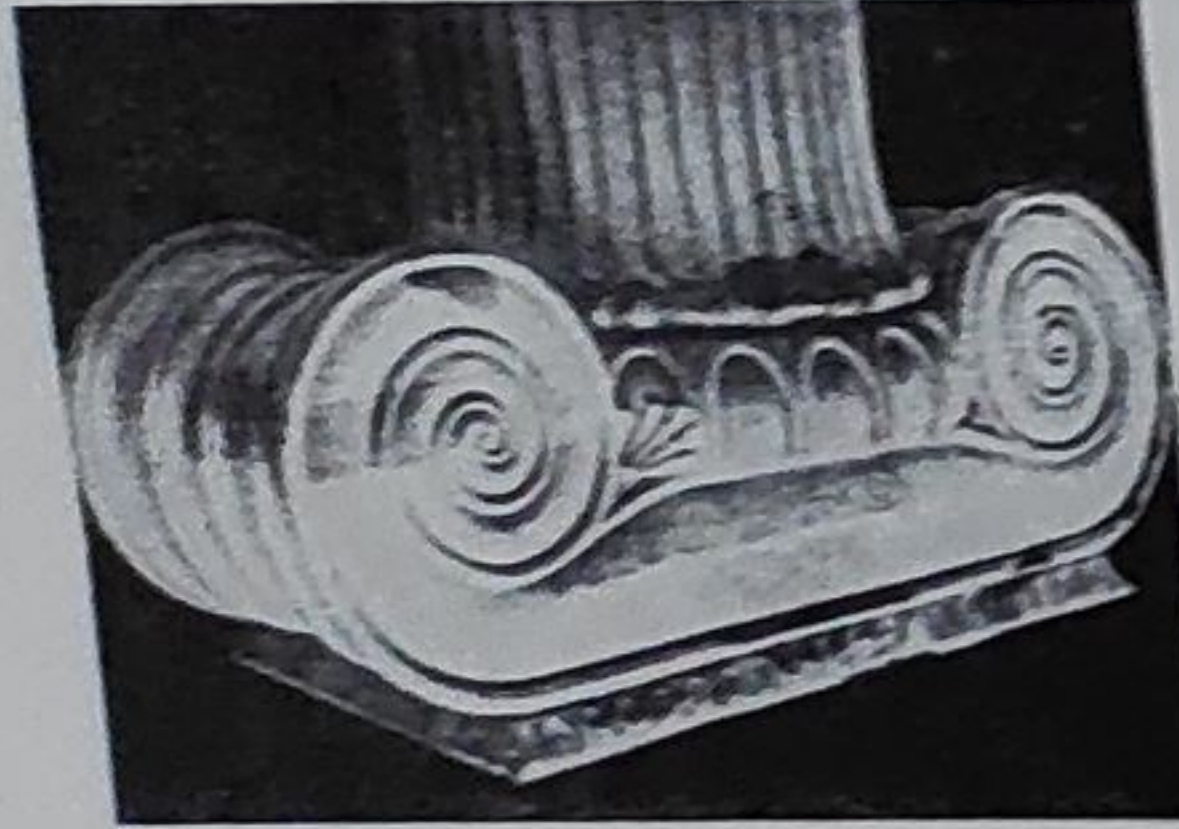
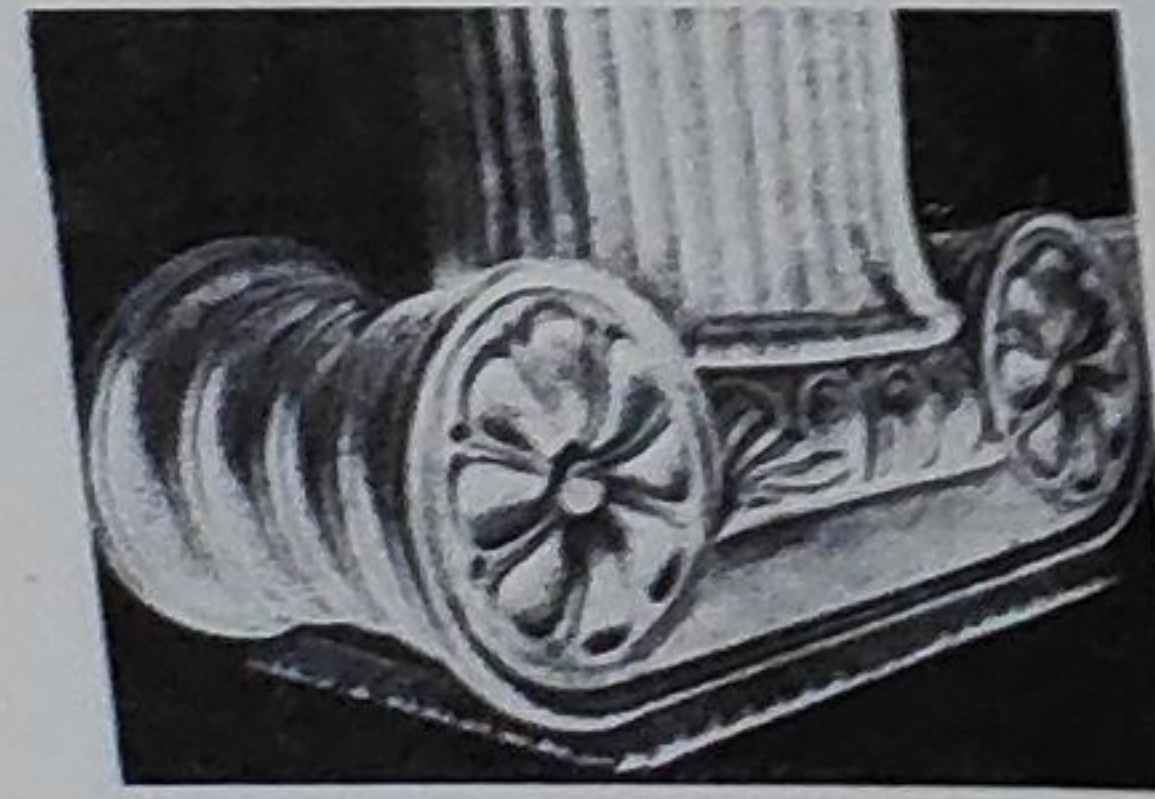
În continuare, evoluția ordinului doric este ilustrată de templele arhaice, construite în cursul secolului al VI-lea î.e.n. la Selinous, colonie grecească de pe coasta de sud a Siciliei. În oraș se aflau două zone sacre: una reprezentată de acropola, unde s-au ridicat templele denumite A, C și D, și o altă zonă, unde se aflau templele denumite E, F și G.

Aparținând toate tipului pempier, templele arhaice din Selinous au o seamă de caracteristici de plan distincte. Cella lor, ca și planul în întregul lui, are o formă alungită. În comparație cu îngustimea spațiilor interioare, porțile curile sînt largi, apropiind aceste temple de tipul pseudo-dipterului. Pronaosul este soluționat în moduri diferite, fie cu coloane între ante, fie este de tip prostyl sau, atunci cînd coloanele lipsesc, colonada pietromi este dublată în fața pronaosului printr-un șir de coloane retrase față de coloanele fațadei principale cu două travee. Atunci cînd au opisthodom, acesta este la fel de adînc ca pronaosul. Temple arhaice de la Selinous, executate dintr-un calcar cochilifer, erau tenuite, iar cornișele și gheisonul erau îmbrăcate cu ceramică.

Cel mai vechi dintre templele arhaice de la Selinous (c. 550—530), templul C, peripter cu 6 x 15 coloane, aparține variantei în care cella, terminată cu un adyton, era precedată de un pronaos deschis, fără coloane, protejat de o grilă de bronz, colonada frontală a pierometei fiind în consecință dublată. Dimensiunile celei (10,40 x 41,55 m), alungită și foarte îngustă în raport cu stylobatul (23,94 x 63,72 m), generau un ambulastru adânc. Înălțimea antabla-mentului constituie jumătate din înălțimea coloanelor, care atinge echivalentul a 4,53 D, iar intercoloniamentul depășește cu puțin diametrul coloanelor (1,13—1,3 D). Fusurile acestora se îngustează puternic către partea superioară, în schimb îngroșarea coloanelor în treimea

33 - 36. ΕΦΗΕΣΟΣ (EPHESUS, SELÇUK),
Ionia, Asia Mică, perioadă arhaică.
Artemisionul, realizat de arhitecții Theodoros,
Kersiphron și Metagenes, constituie o replică a
Artemisionul din Samos. Coloanele ionice, a
căror înălțime nu e cunoscută, aveau tamburul
inferior sculptat cu reprezentări figurative, iar
structura distinctivă a capitulului era cecina
dezvoltată, cu volute proeminente și ove mari.
Artemisionul din Ephesos și templul con-
tinut al Herei din Samos reprezintă cele dintâi
formulări ale ordinului ionic în viziunea sa
microasiatică.

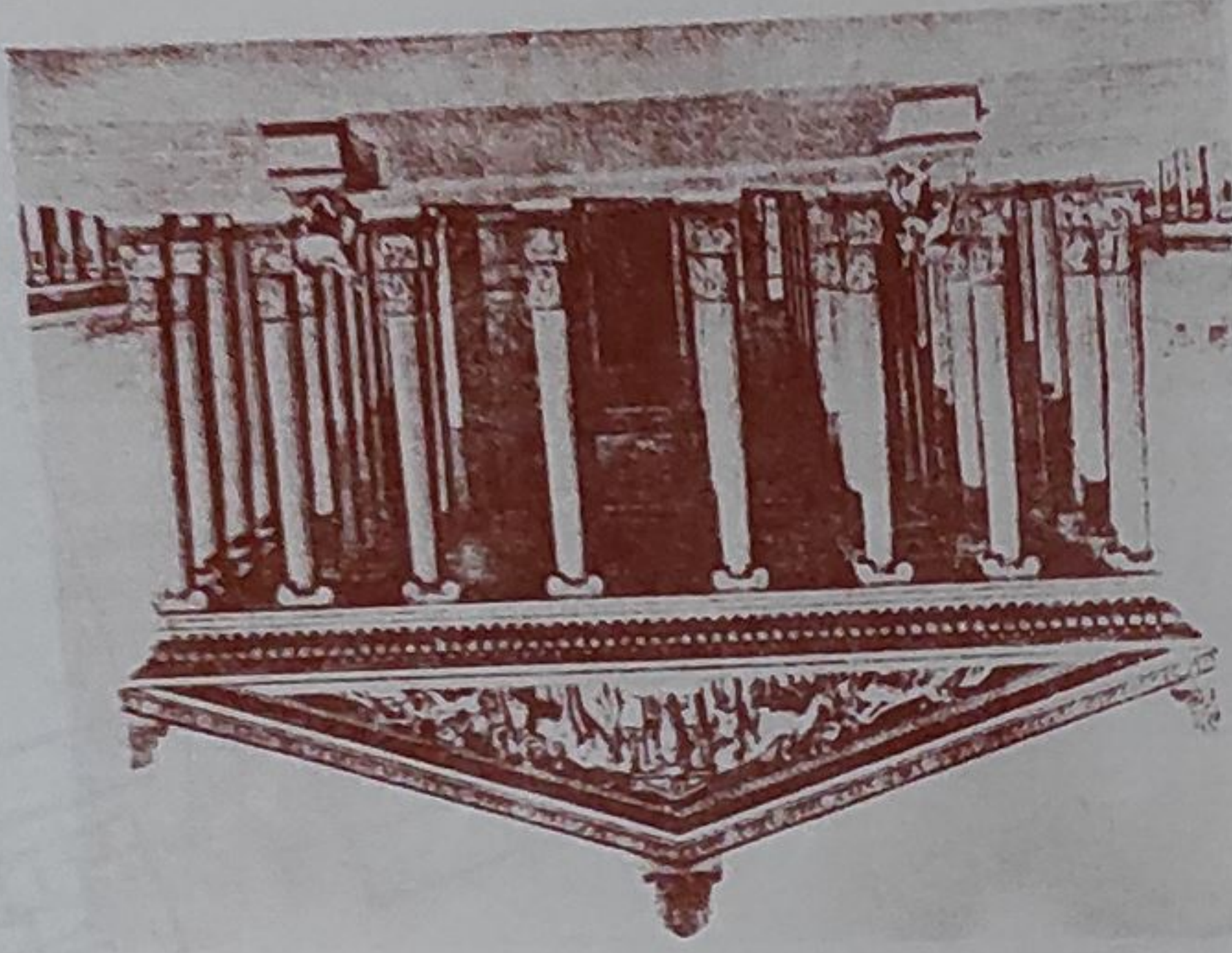
Temple F si D
Selinous

inferioară, denumită *enata*, lipsește. Echina capitelor, puternic evazată și despartită de fus printr-o scotă de proveniență creto-miceneană, reprezintă o caracteristică a tuturor templelor arhaice din Selinous, Frontoanale, reconstituite, citodardă, discuibilă, după modelul templului zis « al Demeteri » din Poseidonia cu o frângere la bază, erau decorate cu două mășți gorgonice de ceramică, cele mai vechi cunoscute în Grecia Mare, după cum o bogată decorație de ceramică împărăia elementele purtate ale ordinului. În condițiile păstrării unor intercolomnamente egale, dată fiind deplasarea trîștelor de colț, către murele frizet, metopele de colț au căpătat o formă alungită. Cel puțin pe fațada principală metopele purtau o deco-

Templul F, construit între anii 530—520, avind o
dispoziție de plan și dimensiuni (6×14 coloare, 24,37×
3 m) apropiate de cele ale templului C, deținea în elevație
proportii mai elansate, înălțimea coloanelor echivalând cu
109 D și 7 d. În schimb, intercoloniamentele porțului
erau obținute pînă la jumătate din înălțimea lor prin
reducerea de piatră, construind suprastructura formală a
colozilor în întregime în piatră. Templul D, prin
înălțimea sa de coloare (6×13) anuna formula care va
deveni canonică în perioada clasică: $n \times 2n + 1$.

Început în anul 540 î.e.n., continuat apoi în anul 470 î.e.n. după o întrerupere de zece ani, rămas neterminat în momentul cuceririi oraşului de către cartaginezi (409 î.e.n.), templul G fusese unul dintre templele-gigant ale Greciei antice, rămânând ca dimensiuni (50,1×110,36 m) puțin în urma Heraionului de pe insula Samos, a Artemisio-nului din Ephesos sau a templului lui Zeus din Akragas. Aproximativ și ca număr de coloane (8×17) de dipterele Ioniei, templul G aparține tipului pseudodipter. Retrasă

cu patru travee, cella era precedată de un pronaos delimitat de ante și 4+2 coloane. În interiorul navei centrale a celei, împărțite prin două șiruri de coloane suprapuse, probabil, pe trei registre, se afla o încăpere, închisă pe trei laturi, care luase locul adytonului.

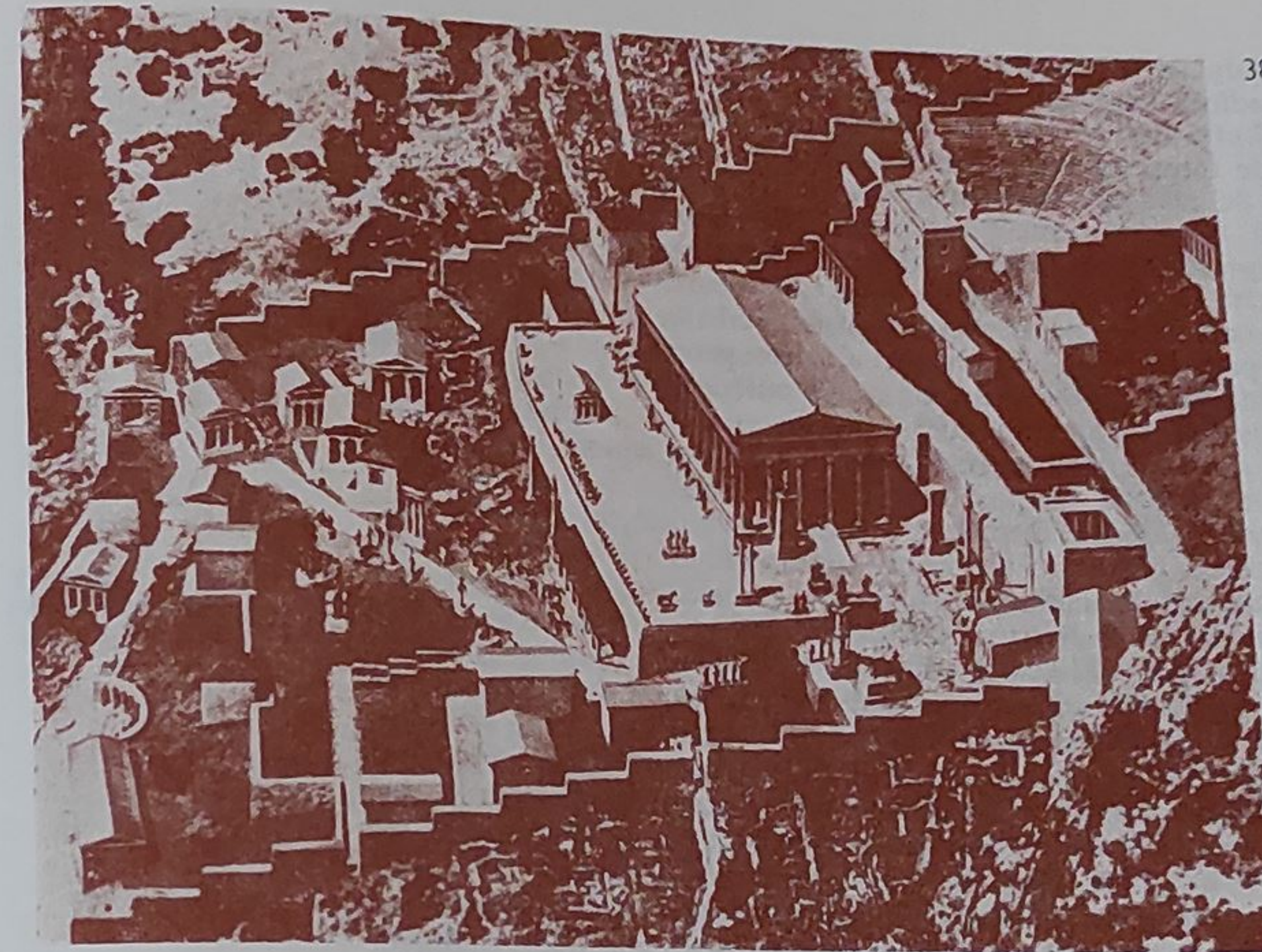
Coloanele uriașe, înalte de 16,27 m, realizate în etape diferite, aveau grosimi de 2,60 m, cele mai vechi, și de 3,50 m cele mai noi, de unde rezultau proporțiile $H = 6,25 D$ și $H = 4,64 D$. Coloanele mai vechi de pe latura de est a pteromei aveau proporții mai zvelte, echine despărțite de fusuri prin scotii adînci, iar intercolonamentele erau egale, în schimb, coloanele de pe latura de vest aveau o echină cu profil înclinat, un *hypotrachellion* cu trei creștături, iar intercolonamentul de colț era îngustat, fenomen denumit « contracție unghiulară ».

Două dintre templele de pe acropola din orașul Poseidonia, situat pe coasta de răsărit a mării Tyrrheniene, aparțin aceluiași ordin doric arhaic. Cel mai vechi dintre ele, primul templu dedicat Herei, construit între anii 550–530, denumit convențional « Basilica », reia tema străveche a diviziunii celei, prelungită cu un adyton, printr-un șir median de coloane, modalitate prin care, într-o etapă anterioară, se soluționa acoperirea unor deschideri mari, din care rezultă un număr impar, de nouă coloane, pe laturile înguste ale peripterului și un pronaos *tristyl in antis*.

Cele 9×18 coloane de proporții joase (cu $H = 4,47 D$), apropiate de factura coloanelor celor mai vechi temple de la Selinous, se îngustează puternic în partea superioară, avînd în schimb un pronunțat entasis, apărut aici, poate, pentru prima oară. Echina, cu un profil puternic arcuit, se leagă de fus prin intermediul unui *hypotrachellion* de forma unei scotii decorate cu palmete, constituind, după

37. ARGOS, Peloponnesos, perioadele arhaică și clasică. Sanctuarul Herei, constituit spontan, a beneficiat de un relief denivelat care a permis templului arhaic al Herei (1) să ocupe o poziție dominantă, accesibilă prin două scări monumentale care îmbracă pantele terenului. Pe platoul de la poalele templului, într-un cadru constituit de cîteva stoa (2, 3, 4, 5), una dintre ele compusă din două aripi, și o sală de adunare cu patru nave (6) a fost amplasată clădirea Symposioanelor (sec. al VI-lea î.e.n.) (7) și templul clasic al Herei (sf. sec. al V-lea î.e.n.) (8).

37

38

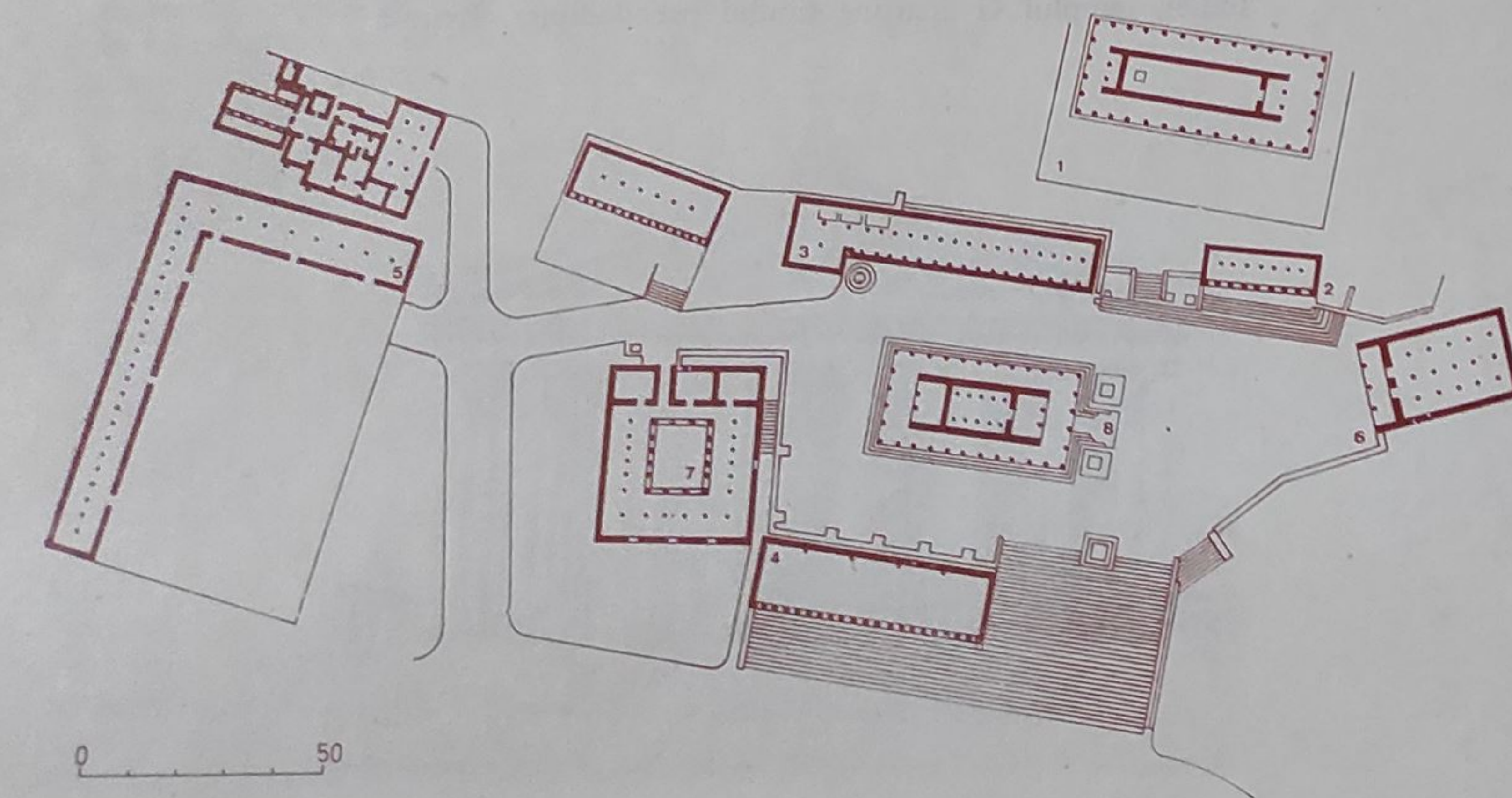
Athēnaionul din Poseidonia (fig. 20-23)

unii cercetători, reluarea unui motiv al arhitecturii creto-miceneene, după alții un rezultat al influenței ioniene. Absența oricăror resturi ale unei frize cu triglife și metope permite să se creadă că partea superioară a antablamentului era executată din lemn, probabil îmbrăcat cu ceramică. Înălțimea redusă a antablamentului accentua impresia de dezvoltare orizontală a edificiului, datorată dimensiunilor stylobatului ($24,52 \times 54,27$ m) și numărului mare de coloane al pteromei.

Athēnaionul, aflat în preajmă, denumit și « templul zeiței Demetra », construit între anii 510–500, este un peripter doric cu 6×13 coloane ($14,54 \times 32,88$ m). Cella sa, lipsită de opisthodomos sau adyton este înzestrată cu un pronaos precedat de un portic cu 4×2 coloane ionice. Apropiat din punct de vedere al structurării ordinului de arhitectura Basilicii, templul Athenei și-a păstrat parțial antablamentul și frontonul. Acesta din urmă este lipsit de cornișa orizontală, iar cornișa înclinată, puternic ieșită și decorată cu casetoane în locul tradiționalelor mutule, se frînge în colțuri, continuîndu-se în același plan cu cornișa fațadelor laterale. Soluționarea frizei dorice, încununate cu un ornament de inspirație ionică, în colțurile peripterului, unde triglifele nu mai corespund axei coloanelor, se face printr-o alungire a metopelor.

Spre deosebire de templele din Grecia Mare, templul lui Apollon din Korinthos, peripter realizat în a doua

38. DELPHOI (DELPHI, DELFI), Aitolia, perioada arhaică. Heroonul lui Apollon, componenta principală a sanctuarului de la Delphoi, s-a constituit integral în perioada arhaică. Loc al venerării unor zeități chthoniene, cult prilejuit de existența unor emanații telurice, unde profetiza Pythia, sanctuarul asimilează cultul lui Apollon Delphinios, adus de marinari din Creta, Apollon însuși căpătînd supranumele de Pythios. Heroonul lui Apollon ocupă un *temenos* în formă de trapez cu dimensiunile de 130×200 m, cu o denivelare de 50 m, înconjurat de un *peribolos*, construit în apareiaj poligonal (sec. al VI-lea î.e.n.), parțial refăcut în apareiaj regulat (sec. al V-lea î.e.n.).

Templul lui Apollon din Korinthos (fig. 24-25)

jumătate a secolului al VI-lea î.e.n. (550-540), are porțici mai puțin adinci, depășind puțin lățimea unui intercolonament. Planul său, deși alungit (6×15 coloane; $21,48 \times 58,82$ m), precede totuși tipologia templelor clasice anunțând dispozițiile de plan ale Parthenonului. Nucleul său cuprinde o cellă trinavată, un opisthodomos cu patru coloane (2×2), precedate, respectiv, de un pronaos și un vestibul cu câte două coloane între ante. Stylobatul este pentru prima oară ridicat pe un soclu cu patru gradene, *krepidoma*, care pregătea, sub aspect vizual perceperea pteromei, accentuând impresia de elansare pe care o dădeau templului coloanele, ale căror proporții, în fazele următoare de evoluție a arhitecturii grecești, vor deveni din ce în ce mai zvelte. Plastica templului reflectă, întocmai ca și plastica templelor dorice din Grecia Mare, același moment când proporțiile elansate ale celor dintâi edificii dorice din Grecia au fost înlocuite prin proporții greoaie, fără să impiezeze asupra expresivității ordinului. Coloanele monolite, de proporții joase ($H = 4,2-4,4 D$), se îngustează puternic către partea lor superioară, fiind însă lipsite de entasis. Trecerea de la echină la fus se face printr-un hypotrachelion format din trei cordoane, ceea ce echivalează cu părăsirea tradiției creto-miceneene a scotiei. Dacă la templele anterioare sau contemporane deplasarea triglifelor din axa coloanelor către muchia antablamentului ducea la alungirea metopelor, în cazul templului lui Apollon din Korinthos, menținerea ritmului egal al metopelor s-a rezolvat printr-o contracție a intercolonamentelor de colț.

Mai mult decât ordonarea compoziției uneia dintre componentele plastice ale templelor luate izolat, contracția unghiulară (semnalată pentru prima oară la templul Herei din Olympia sau la templul C din Selinous) a constituit una dintre intervențiile conștiente ale arhitectului prin care, treptat, sistemul constructiv trilitic, născut din

Corecții optice

39

interpretarea în piatră a unei structuri de lemn, se desăvârșește ca sistem estetic. Este de presupus că odată cu contracția unghiulară au apărut și alte corecții care se pot identifica la un șir de temple cronologic ulterioare. Arhitecții greci au observat că, urmare a unor efecte optice, liniile orizontale ale krepidomei și ale antablamentului se percep concave, iar coloanele de colț, proiectate pe cerul liber, mai subțiri decât celelalte și cu o evazare în partea lor superioară către exterior. În felul acesta s-au născut așa-numitele «corecții optice».

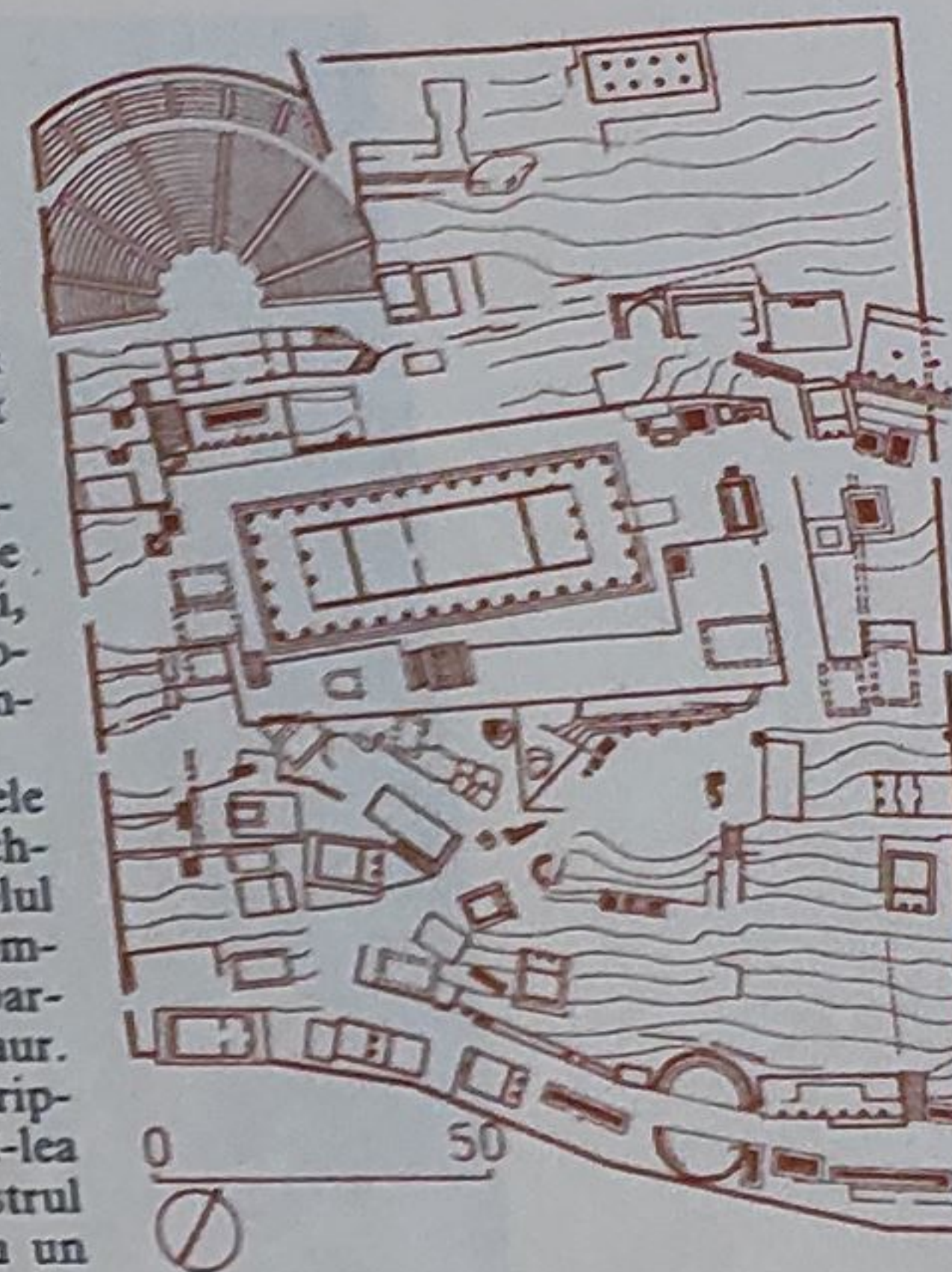
La templul lui Apollon din Korinthos, în afară de contracția unghiulară, axele coloanelor de colț sînt înclinate către centrul fațadei (înclinare care, după unii cercetători, ar fi existat anterior și la templul C din Selinous), iar stylobatul prezintă pe cele patru laturi o ușoară curbură, atinșind pe mijlocul lor o săgeată de 2 cm.

Pe acropola din Athena, pe terenul situat între templele de mai târziu ale perioadei clasice, Parthenonul și Erechtheionul, în jurul anului 700 î.e.n. fusese construit templul dedicat Athenei Polias și lui Poseidon, numit Hekatompedon («de o sută de pași»), prevăzut cu o cellă tripartită și un opisthodomos, divizat în două săli de tezaur. Inițial amphiprostyl, templul a fost transformat în peripter în cursul celei de a doua jumătăți a secolului al VI-lea î.e.n., în vremea lui Peisistratos (560-527). Monstrul tricorporal de ceramică și grupul «Athena în luptă cu un gigant», sculpturi în marmură care făcuseră parte din decorația frontoanelor, ilustrează procedeele de decorație ale celor două faze de construcție a templului.

Templul Athenei Aphaia din Aigina (fig. 27-29)

Un moment semnificativ al evoluției templului doric al perioadei arhaice îl reprezintă templul zeiței Athena Aphaia (495-485) din Aigina (Aegina), un mic peripter ($13,77 \times 28,81$ m) cu 6×12 coloane, ridicat pe o krepidoma cu trei gradene, avînd o cellă cu dublu șir de coloane cu ordine suprapuse (dispoziție preluată, se pare, de la un templu în *antis* anterior, care ocupa același amplasament), pronaos și opisthodomos. Coloanele pteromei au proporții elansate care vor fi atinse de alte temple periptere ale Greciei continentale abia în perioada clasică: înălțimea coloanei cuprinde de 5,32 ori diametrul bazei, fapt explicabil prin imitarea proporțiilor ușoare ale arhitecturii de lemn și tehnic posibil datorită dimensiunilor mici ale clădirii. Totuși, în arhitectura templului, persistă o seamă de trăsături arhaizante: antablamentul este încă greoi, reprezentînd $1/3$ din înălțimea coloanei, echina este relativ înaltă, interaxa coloanelor de pe fațadele lungi este mai îngustă decât pe fațadele scurte.

Preocuparea pentru corectarea deformațiilor optice este aici și mai extinsă. Asimilînd progresele plastice realizate în arhitectura templelor anterioare, arhitectul templului din Aigina recurge, pentru prima oară, la noi mijloace de compensare a deformațiilor perspectivei printr-o înclinare ușoară, dar vizibilă, cu circa 20 cm în partea superioară, a axelor tuturor coloanelor pteromei către centrul stylobatului și printr-o sporire a diametrului coloanelor de colț.

40

39, 40 DELPHOI (DELPHI, DELFI), Aitolia, perioada arhaică. Heroonul lui Apollon Pythios. Pentru dispunerea clădirilor a fost necesară amenajarea unor terase legate printr-o cale sacrală în zigzag, mărginită de tezaurele și grupurile statuare votive ridicate de diferite cetăți, care conducea către dominantă ansamblului, marele templu al lui Apollon, iar apoi către teatru. Schimbarea direcției Căii Sacre și urcușul continuu oferea mereu noi capete de perspectivă, perceperea templului lui Apollon din poziții diferite și imagini din ce în ce mai cuprinzătoare de sus în jos.

37

36

Policromia arhitecturii arhaice

Executat din calcar tencuit, dar avînd decorația frontoanelor și a acoperișului realizată din marmură, templul din Aigina aduce la o formă canonică și preocupările privind policromia, manifestate în cursul întregii perioade arhaice: tegulele, mutulele și triglyfele erau colorate în albastru, contrastînd cu roșul viu al teniei și al feței interioare a gheisonului. Aceleași culori erau folosite atît pentru împodobirea elementelor de decorație ale acoperișului, cît și în compoziția figurativă a celor două frontoane unde mai intervenea și aurul.

Tholosul din Delphoi

La Delphoi, dedesubtul a două construcții suprapuse succesiv, s-au găsit resturile unui tholos, cel mai vechi exemplu de construcție circulară de stil doric. De mici dimensiuni, diametrul său fiind de 6,20 m, acest tholos, asemenea templului Athenei Pronaia, păstra proporția

41

41. DELPHOI (DELPHI, DELFI), Aitolia, perioada arhaică. Heroonul lui Apollon Pythios. Tezaurul orașului Sikyon, cu aspectul unui templu doric în *antis*, construit la sfîrșitul secolului al VI-lea deasupra resturilor tezaurului lui Kleisthenes din anul 582 î.e.n., constituie unul din elementele de însoțire ale căii sacre care creau o mare varietate de imagini. De aceeași parte, sudică, a căii sacre, se succed resturile grupului votiv al orașului Tarantos (c. 500 î.e.n.) și grupul votiv al celor șapte Epigoni din Argos.

42. DELPHOI (DELPHI, DELFI), Aitolia, perioada arhaică. Tezaurul athenienilor, construit între anii 511 și 507.

Arhitectura dorică în Aitolia

Mormîntul rupestru din Ecbatana

Geneza ordinului ionic

Antecedentele hittite și siro-hittite ale ionicului

zveltă a coloanelor, moștenită din arhitectura lemnului ($H = 6,5 - 7 D$). Scotia, care despărțea echina de fusul coloanei, amintea tipul de coloană creto-micenană.

În nord-vestul Asiei Mici, în Aiolia (Aeolia) dominată de ordinul ionic s-au găsit resturile unui mic templu aparținînd doricului, construit în jurul anului 560 î.e.n. Peripter cu 6×13 coloane, de proporții zvelte ($H = 5 D$), fără entasis și scotie, cu intercolonamente largi, el se apropie de templele din metropolă, construite sub înfrîurirea arhitecturii lemnului. Decorarea arhitravei cu o fișie de reliefuri reprezintă, fără îndoială, o influență a ordinului ionic.

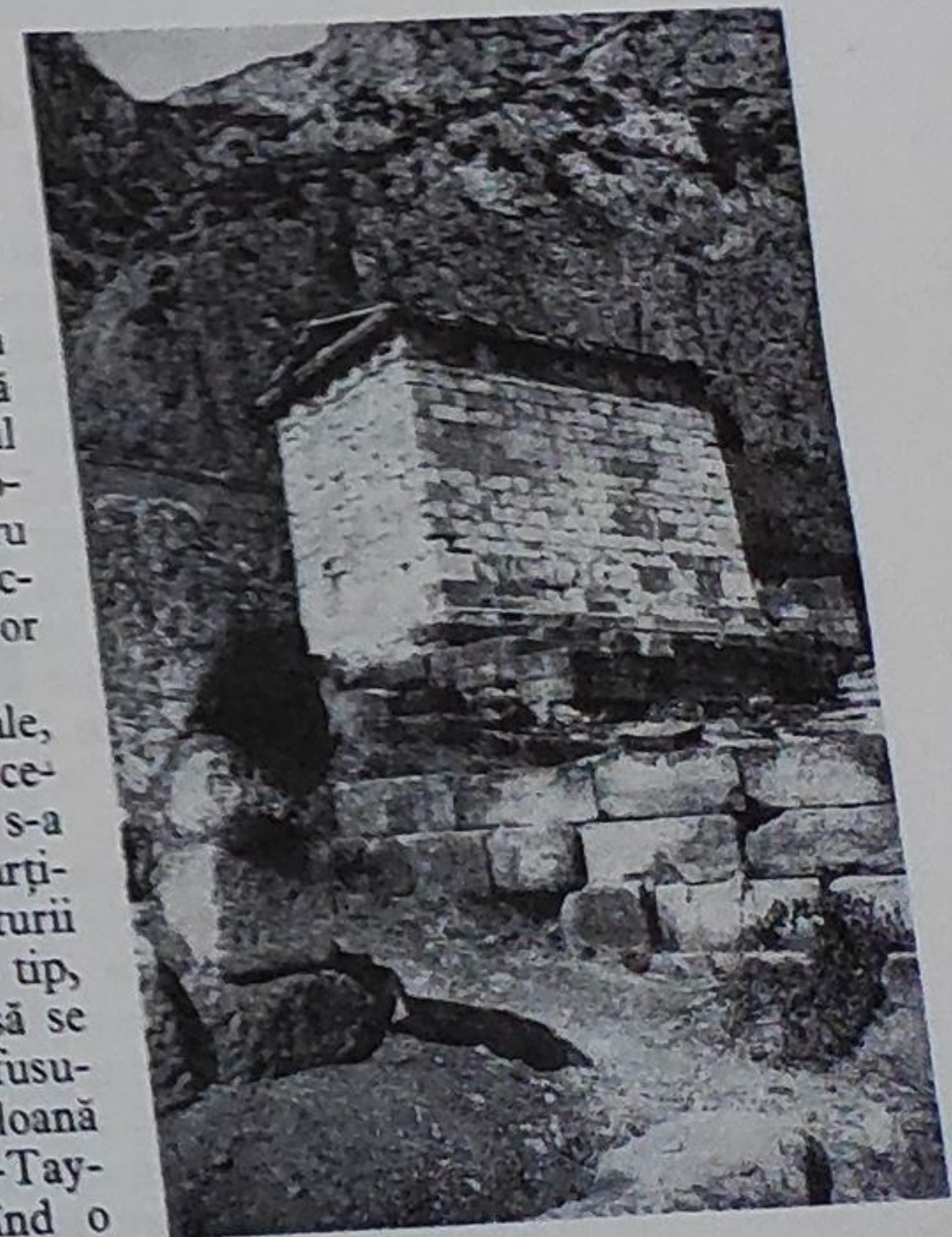
În ceea ce privește originea sa, ordinul ionic derivă din arhitectura populară a Ioniei, legată, la rîndul ei, de evoluția arhitecturii din Asia Anterioară, după cum ordinul doric derivă din arhitectura populară a Peloponnesului.

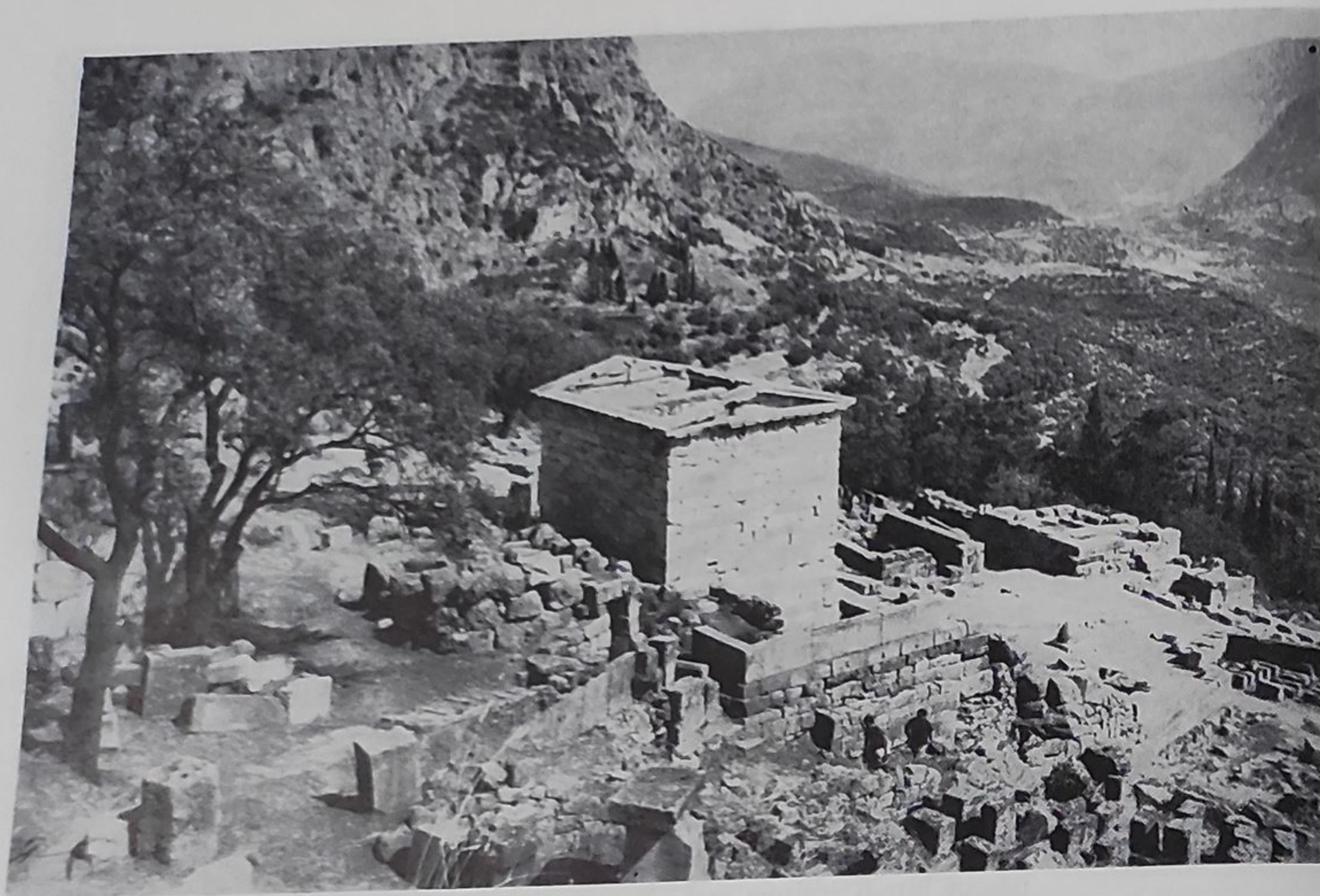
Fațada unui mormînt rupestru, de lîngă orașul Ecbatana (Hamadân), în Media, databil între anii 650 - 550, contemporan sau posterior unor edificii de ordin ionic, reproduce în relief porticul unei clădiri de lemn, desigur mult anterioare ca tip, care trebuie să fi constituit prototipul ionicului. Coloanele, aici angajate, cu capiteluri care amintesc pe cele de ordin ionic, susțin o învelitoare plată a cărei structură este constituită dintr-un șir de grinzioare dese. Asemenea grinzioare au generat, cu prilejul transpunerii lor în piatră, denticulii care susțin cornișa, după cum capitelul ionic provine, probabil, din piesa care se interpunea între stîlp și grindă, necesară fiind pentru transmiterea sarcinilor.

Dacă ordinul doric a constituit transpunerea în piatră a unor construcții de lemn cu secțiuni mari, ordinul ionic, născut într-o regiune mai săracă în lemn, interpretează o structură executată din piese de lemn cu secțiuni mici. Inițial, antablamentul ordinului ionic era format din arhitrava tripartită, rezultată din suprapunerea a trei grinzi și din cornișa susținută de denticule. Friza lipsea, căci coexistența ei cu denticulele ar fi fost un nonsens, amîndouă exprimînd aceeași structură orizontală purtată. Friza caracteristică ionicului a apărut mai întîi ca o formulă de a decora o suprafață în formă de fișie, cum a fost cazul templelor de la Prinias sau Assos. Odată devenită o componentă a ordinului ionic, friza înlocuiește denticulele, pentru ca apoi coexistența lor să devină o caracteristică în arhitectura secolului al IV-lea î.e.n. cînd, probabil, sursa lor constructivă a fost de mult uitată.

Capitelul ionic are exprimate două fețe ca principale, ceea ce dovedește că, spre deosebire de cel doric, conceput a fi perceput din toate direcțiile în mod egal, el s-a născut în interiorul unor porticuri, cum ar fi cele aparținînd construcțiilor de tip bit-hilani. Vestigiile arhitecturii hittite și siro-hittite, în care fusese elaborat acest tip, nu conservă nici un singur capitel, ceea ce permite să se creadă că numai bazele coloanelor erau de piatră, fusurile și capitelurile fiind executate din lemn. O coloană angajată unui tron de piatră din palatul de la Tell-Tay-nat (c. 800 î.e.n.), păstrată fragmentar, reprezentînd o

42

43

legătură stilizată de frunze de palmier încununată de două perechi de volute ușor reliefate, constituie unica mărturie privind existența posibilă a unor coloane executate în întregime din piatră.

Antecedente pe litoralul microasiatic

Constituit pe coasta Asiei Mici, ordinul ionic este legat sub aspectul interpretării plastice, fără a se putea preciza o filiație, de o seamă de manifestări cu caracter predominant decorativ din arhitectura Asiei Anterioare. Pe unul din orthostații din Gusana (Tell-Halaf) este reprezentat un trunchi de palmier stilizat, împodobit cu volute. (sec. al XVI-lea î.e.n.) Un palmier similar apare într-o altă imagine unde este înfățișat culesul roadelor.

Antecedente eoliene, cipriote și cretane (fig. 30)

Aceeași înrudire cu formele vegetale o arată câteva capitelluri găsite în Aiolia, denumite din acest motiv eoliene. Capitellurile unor coloane dispuse în axa celei unui templu din Neandria (sec. VII-VI î.e.n.) reprezentau un mănunchi de frunze de palmier din care se dezvoltau două mari volute legate printr-o palmetă. Capitelluri similare s-au găsit la Napa, pe insula Lesbos și la Larissa. Pe insula Cipru a fost descoperită o stelă cu reprezentarea unor volute, iar în templul de la Prinias, de pe insula Creta (sec. VIII î.e.n.), resturile unor capitelluri cu volute.

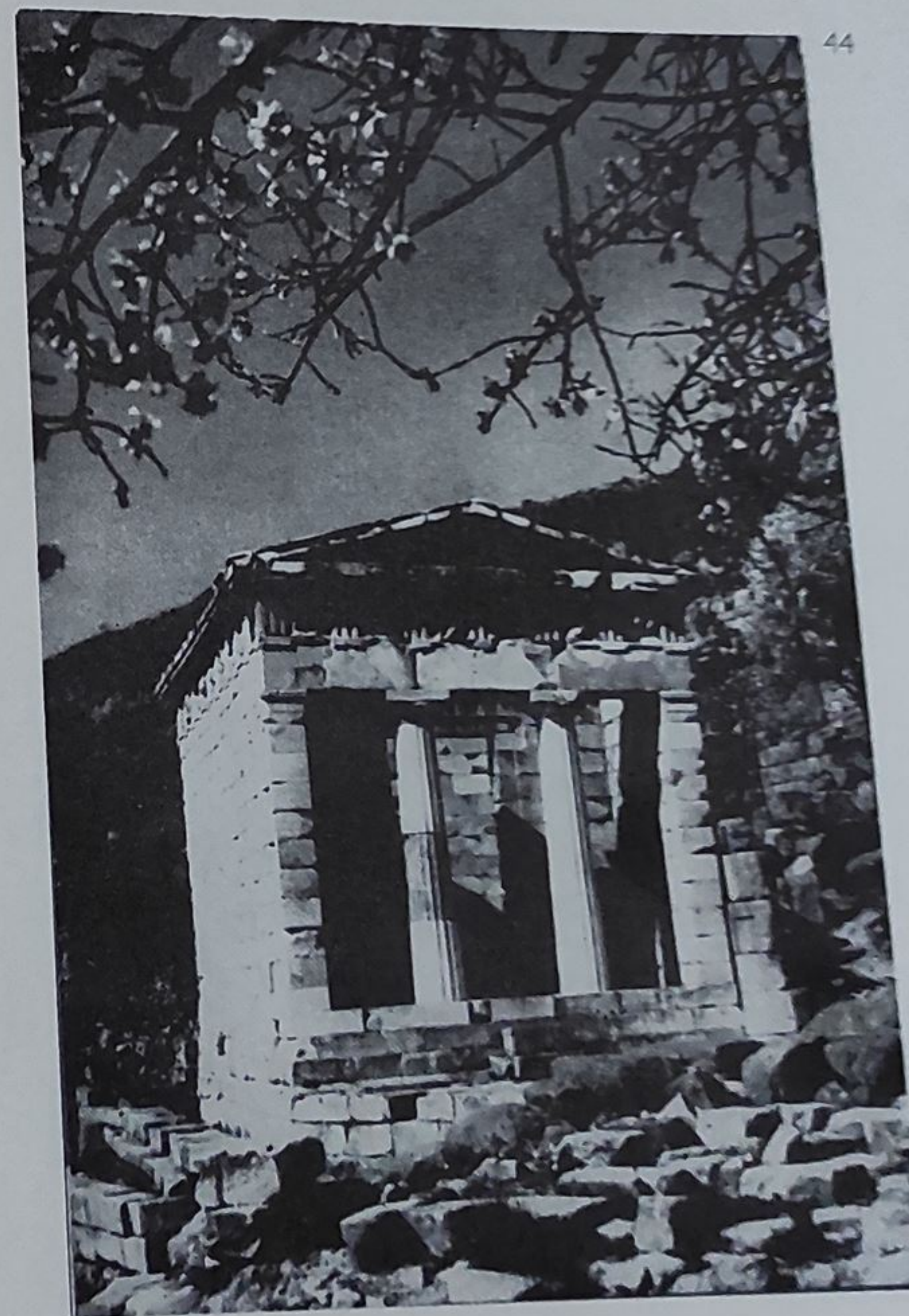
Evoluției continue a arhitecturii arhaice dorice, îi corespunde o dezvoltare intensă, dar limitată în timp, a arhitec-

Templele gigantice ale Ioniei

turii ionice, întreruptă de supunerea cetăților Ioniei de către perși. Etapele evoluției ordinului ionic sînt greu de reconstituit întrucît din edificiile perioadei arhaice nu au rămas decît fragmente.

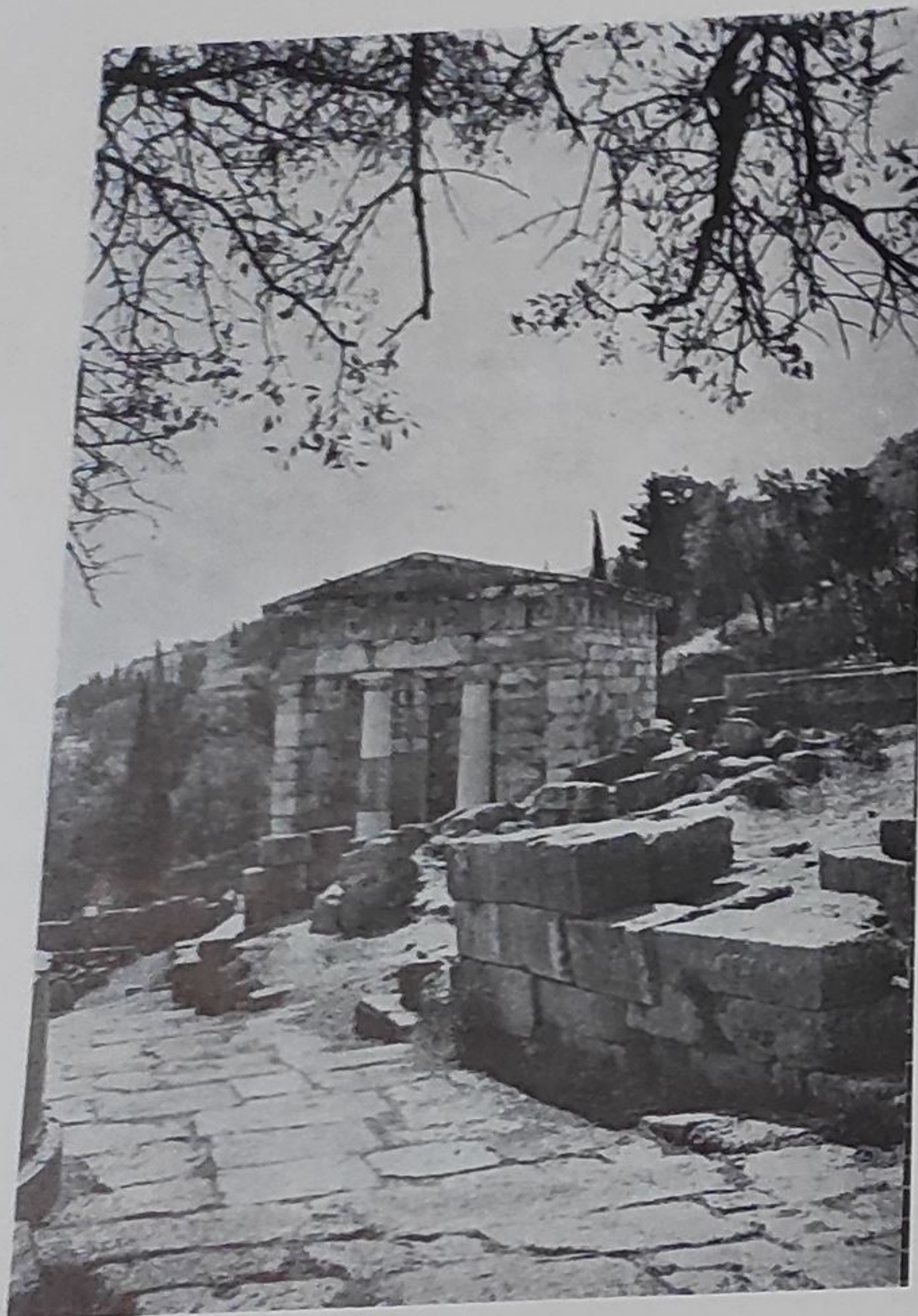
În cursul secolului al VI-lea î.e.n., se desfășoară în Asia Mică construcția a trei temple ionice gigantice: Heraionul din Samos, Artemisionul din Ephesos și templul lui Apolon din Didyma. Este posibil ca predilecția pentru dimensiuni colosale să fi fost datorată exemplului dat de construcțiile Egiptului antic, care au furnizat, probabil, și experiența tehnică necesară. Dealtfel, și dimensiunile în plan ale templelor Ioniei se apropie de cele ale marii săli hypostyle de la Karnak (52×103 m), iar înălțimea coloanelor, care atinge 17—18 m, se apropie de înălțimea coloanelor (20,4 m) aceleiași săli hypostyle.

Coloanele acestor temple ionice, executate din marmură dură, aveau proporții elansate. Așa-numitele « corecții

44

43, 44. DELPHOI (DELPHI, DELFI), Aitolia, perioada arhaică. Tezaurul ateniienilor, construit între anii 511 și 507, se prezintă ca un templu doric prostyl în antis al cărui ordin, prin suplețea sa ($H = 5,4 D$), anunță proporțiile arhitecturii clasice.

Templul Herei din Samos (fig. 31–32)

optice — entasisul, înclinarea și îngroșarea coloanelor de colț, curbarea stylobatului și antablamentului — caracteristice unor monumente de ordin doric, erau absente. Templul arhaic al Herei din Samos (570–550), opera arhitecților Theodoros și Rhoikos, a fost ridicat pe locul templului edificat la începutul secolului al VIII-lea î.e.n., ale cărui reconstrucții succesive și transpunerea sa în piatră au fost înfățișate mai sus. Spre deosebire de edificiile care l-au precedat, modeste ca dimensiuni, templul Herei din Samos se prezintă ca un dipter uriaș ($52,50 \times 105$ m) avînd una din fațade marcată ca principală prin prezența unui altar exterior situat în axă și prin trei intercolonamente centrale lărgite, care corespundeau celei și celor două șiruri de coloane din interiorul ei. Dacă pe această fațadă, principală, numărul coloanelor era de opt, pe fațada opusă era de nouă, iar pe fațadele laterale de 21.

Artemisionul din Ephesos (fig. 33–36)

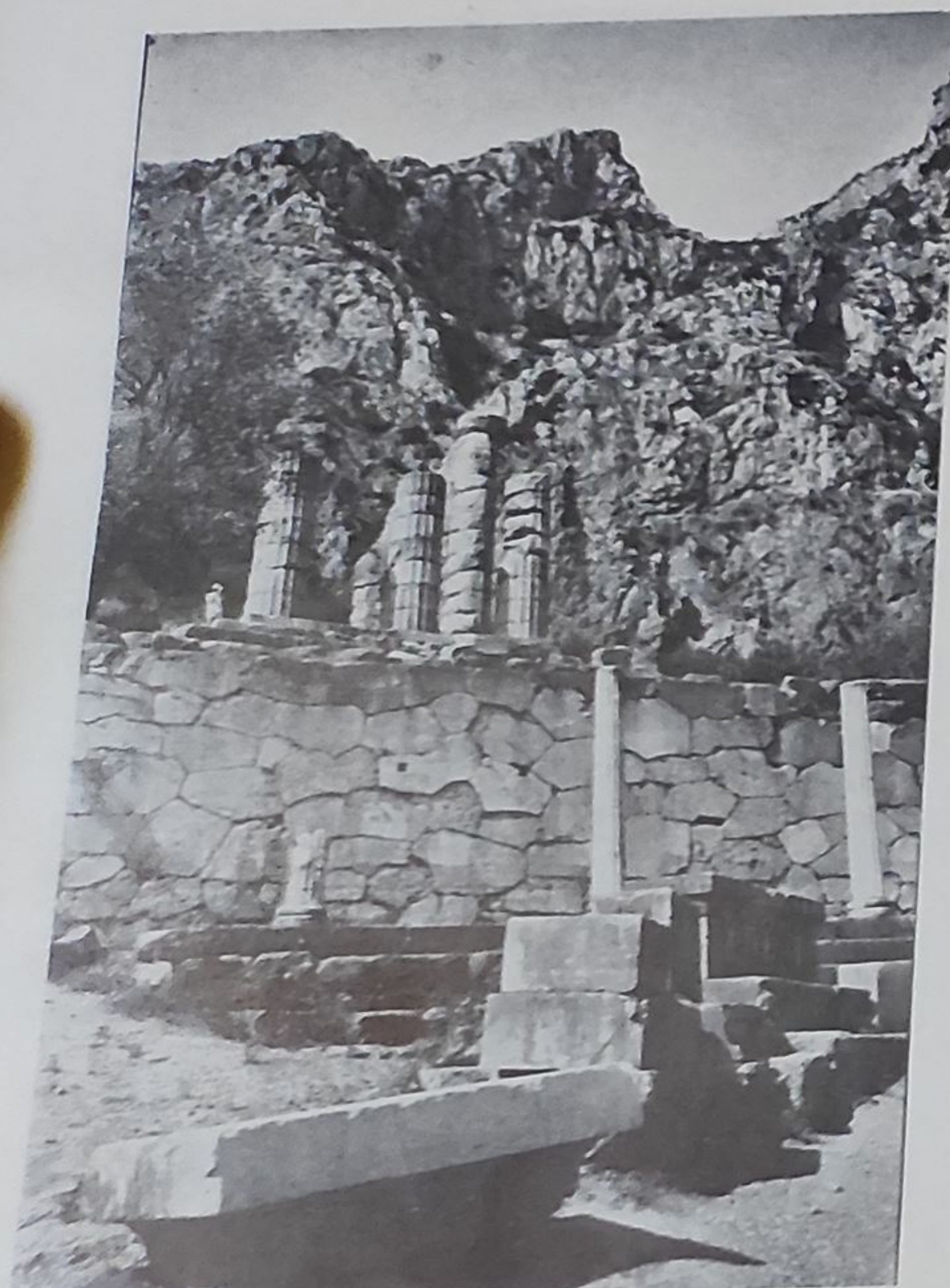
«Inelul» interior al dipterului avea $6(8) \times 19$ coloane. Baza coloanelor era alcătuită dintr-un tambur și un tor decorate cu striatii orizontale convexe și concave. Deși fusurile coloanelor erau de piatră, capitulele și toate elementele purtate ale ordinului fuseseră executate din lemn.

Artemisionul din Ephesos, început în jurul anului 560 î.e.n., opera arhitecților Kersiphron și Metagenes, originari din Knossos, edificiu la a cărui fundare într-un teren mlăștinos a colaborat, probabil, și Theodoros, unul dintre autorii Heraionului din Samos, reia compoziția grandioasă a acestuia din urmă, pe care o amplifică. Dimensiunile sale ($109,2 \times 55,1$ m), mai mari decât ale templului din Samos, cit și modernitatea sa mai evoluată, permit să se creadă că este ulterior Heraionului.

Deși partea estică a pteromei și a celei este distrusă (nu se știe dacă a existat un adyton sau un opisthodomos), se poate deduce numărul coloanelor de 8×21 în primul «inel», de 6×19 în al doilea. Pe fațada principală, de vest, fuseseră introdus și un al treilea rând de coloane. Ca și la Samos, împărțirea tripartită a pronaosului corespunde cu trei intercolonamente centrale lărgite ale pteromei. În schimb, cella, care cuprindea o arie purtătoare de vechi vestigii ale cultului zeiței Artemis, era hypetră. Diversele reconstrucții prezintă templul cu 8 sau 9 coloane pe fațada posterioară, iar cella hypetră împărțită prin două rânduri de coloane pentru a corespunde numărului de 127 coloane semnalat de istoricul Plinius cel Bătrîn. Intercolonamentul era atît de larg (6,12 m corespunzător la șase diametre ale coloanelor de 1–1,6 m), încît s-ar fi putut crede că trabeația ar fi fost de lemn, dacă descrierea lui Vitruvius privind transportul și punerea în operă

46. DELPHOI (DELPHI, DELFI), Aitolia, perioada arhaică. Heroonul lui Apollon Pythios. Al doilea tronson al căii sacre, avînd drept capăt al perspectivei sale descendente tezaurul athenienilor, debrușează într-o piață semicirculară către care este orientat porticul ionic al athenienilor (inaugurat în anul 506 î.e.n.), dezvoltat de-a lungul zidului de sprijin al terasei templului lui Apollon.

47

48

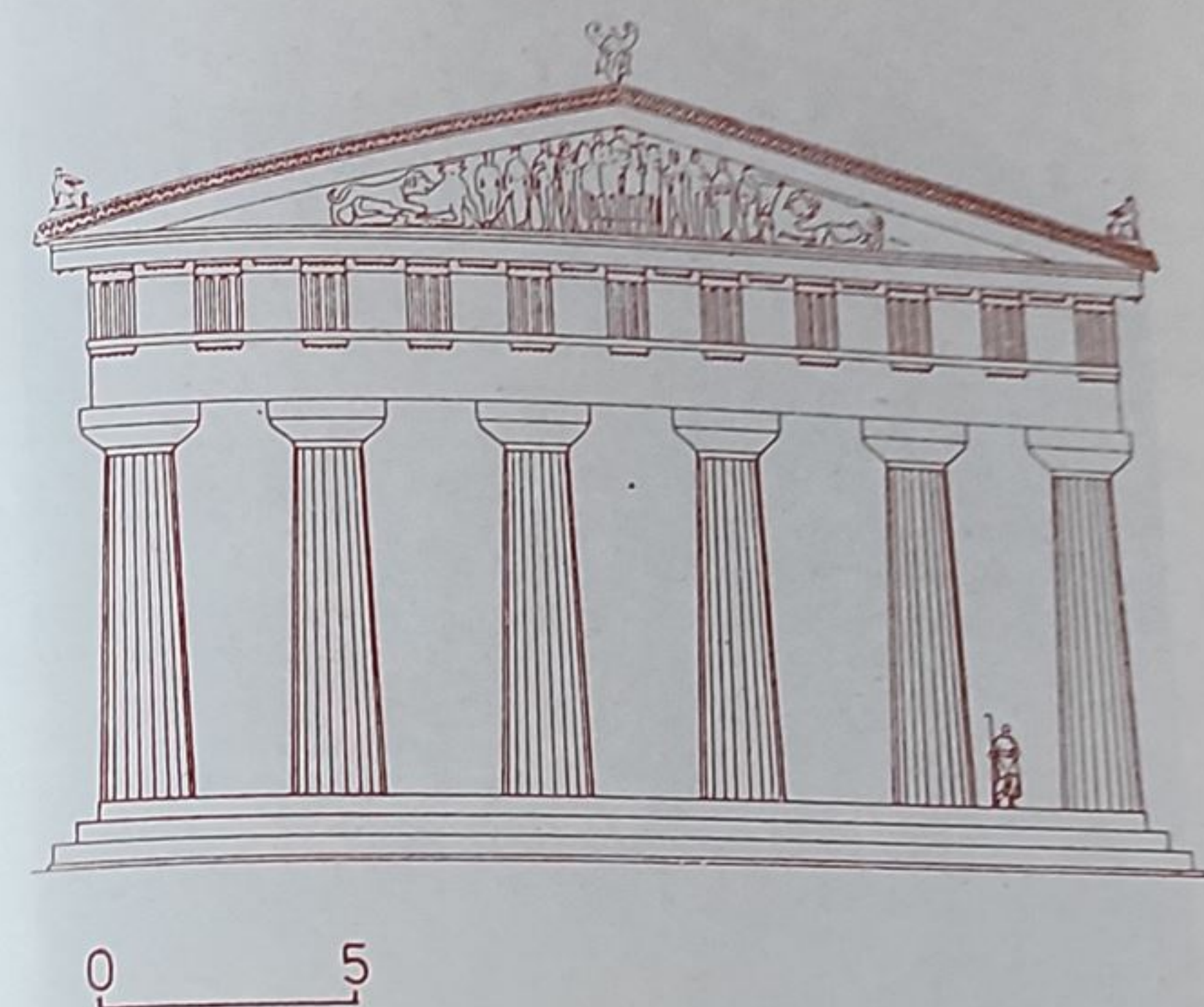
a lintourilor arhitravei nu ar fi fost o mărturisire cu caracter de document probator. Bazele coloanelor, compuse din două trochilosuri și câteva toruri similare cu cele ale templului din Samos, erau ridicate pe plintă. Fusurile coloanelor erau decorate cu 40 caneluri, iar cele de pe fațada vestică aveau tamburul inferior tratat ca un fel de pedestal decorat cu imagini figurative sculptate, donație a regelui Lydici, Croisos (Cressus), reminiscență a îmbrăcămînții de aramă a coloanelor de lemn, decorație reluată cu prilejul refacerii templului din anul 330 î.e.n. Concentrarea acestei ornamentații la nivelul ochiului reprezintă recreditarea unor modalități de decorare a clădirilor specifice arhitecturii Asiei Anterioare.

Cu prilejul reconstrucției integrale a Heraionului din Samos, distrus în jurul anului 535 î.e.n., începută în anul

Reconstrucția
Heraionului din
Samos

47, 48. DELPHOI (DELPHI, DELFI), Aitolia, perioada arhaică. Heroonul lui Apollon Pythios. Porticul athenienilor, ridicat pe un soclu cu trei gradene, se desfășoară de-a lungul subasamentului în aparciaj poligonal al templului lui Apollon, purtând inițial un acoperiș care se sprijinea pe o arhitravă de lemn și pe zid. Lung de 30 m și adânc de 4 m, alcătuit din opt coloane ionice monolite de marmură de Rhodos, distanțate la 4 m (dintre care trei aflate pe loc), era destinat să adăpostească rămășițele bzoțienilor și chalcidienilor. Porticul este orientat către o piață circulară (d = 16 m) unde se reprezenta drama sacră a morții lui Python.

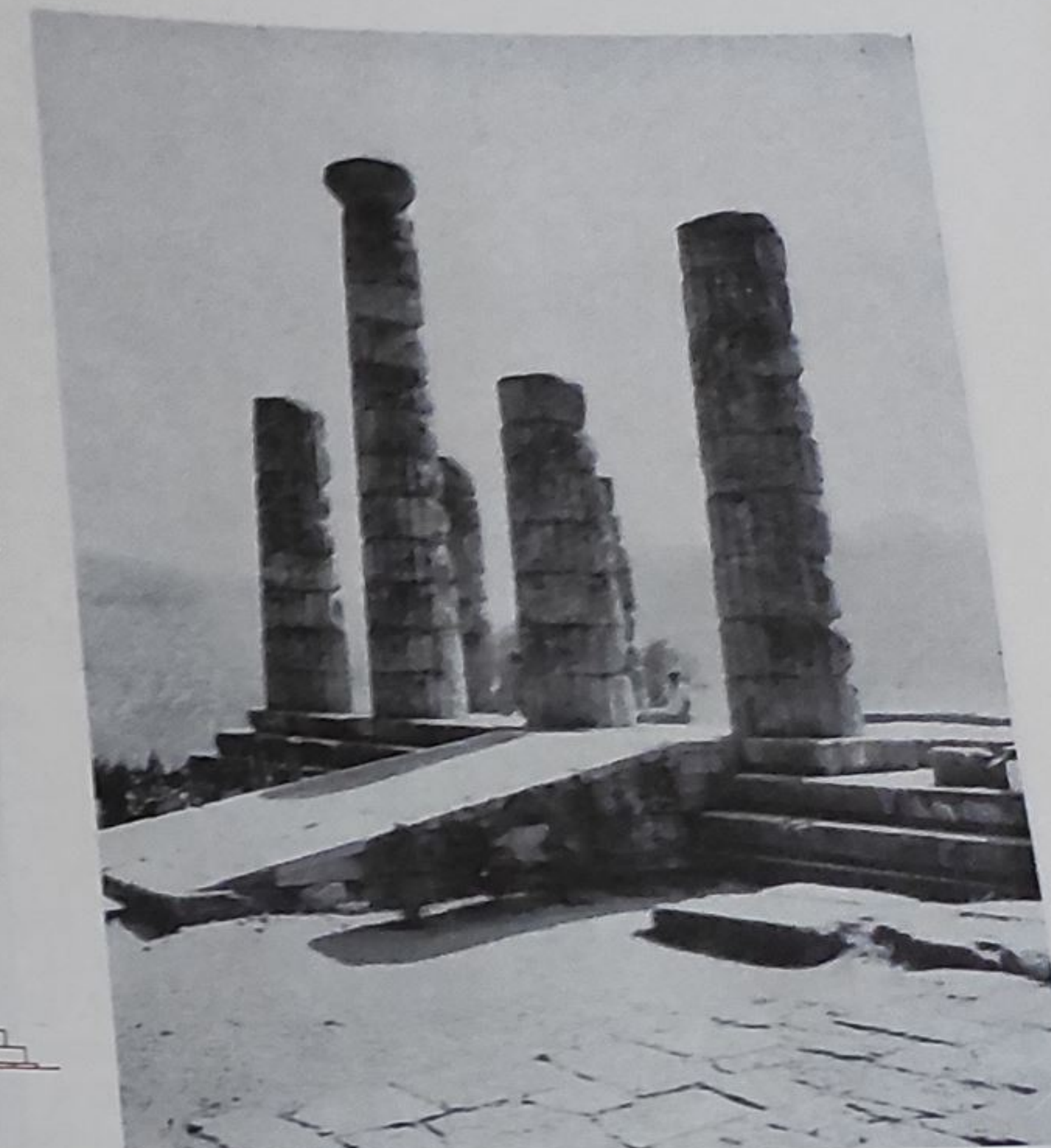
49

0 5

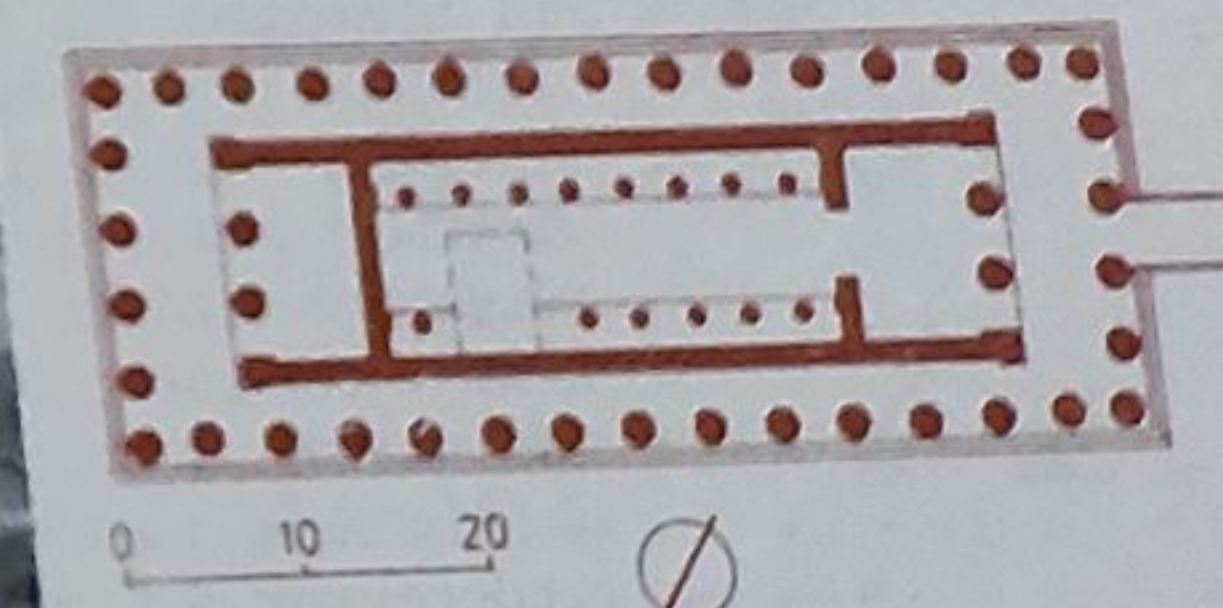

52

49-52. DELPHOI (DELPHI, DELFI), Aitolia, perioadele arhaică și clasică. Heroonul lui Apollon Pythios. Templul lui Apollon, dominant ansamblului, construit începând cu anul 366 î.e.n., pe o platformă înaltă, susținută de un zid în aparciaj poligonal, a fost precedat de alte două temple: primul din perioada homerică, incendiat în anul 548 î.e.n., al doilea arhaic, construit între anii 513 și 505. Templul obtura vederea către teatru, fiind în schimb vizibil din cavea acestuia, împreună cu o mare parte a ansamblului.

50

0 10 20

51

Bouleuterionul din Olympia

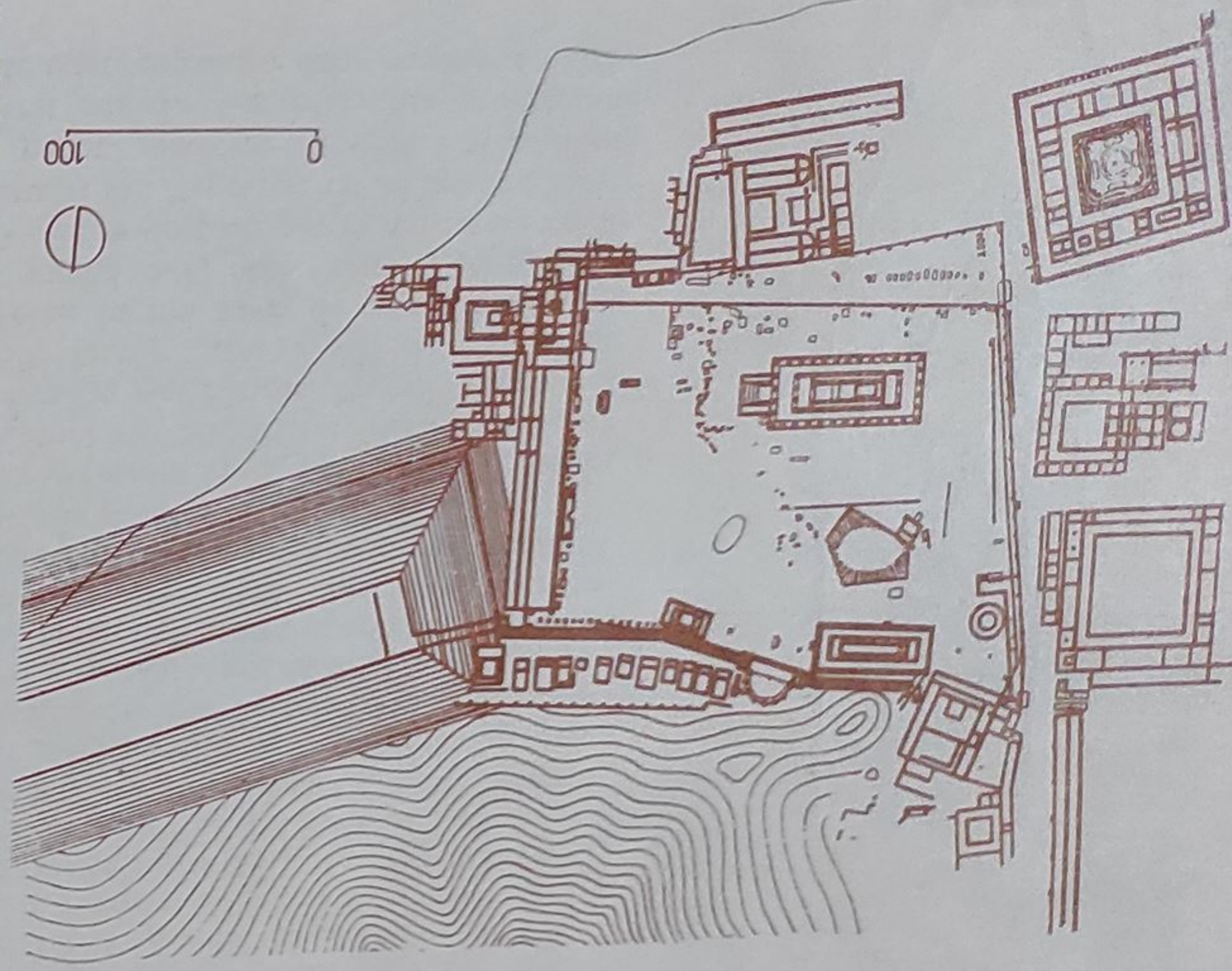
Prytanele și casele symposiolarilor

Dar cel mai vechi bouleuterion cunoscut, cel din Olympia, nu a depășit precedeele de compoziție și tehnice ale templelor arhaice. Edificiul, datând din secolul al VI-lea î.e.n., include un spațiu cu două nave și terminajul absoială precedat de un portic uristyl în ansamblu. În secolul următor, bouleuterionul a fost dublat printr-o construcție identică pentru ca, în cursul secolilor III-II î.e.n. între cele două edificii să fie creată o curte închisă, iar fațadele lor principale să fie legate printr-un portic ionic.

Prytanele, cum sînt cel de pe insula Phasos (sec. al VII-lea î.e.n.) și cel de lângă templul Herei din Olympia (sec. al VI-lea î.e.n.) și casele symposiolarilor, ca de pildă (sec. al VI-lea î.e.n.) și casele symposiolarilor, ca de pildă așa-numita «Casă de vest» (sec. al VI-lea î.e.n.) situată către apus în raport cu Heraionul din Argos, erau clădiri destinate unor ceremonii și mese festive. Compoziția lor se bazează pe prezența unei săli pătrate centrale sau a unei curți cu peristyl flancate perimetral de porticuri cu două nave sau de încăperi. Formula astfel cristalizată a curții cu peristyl se va întâlni cu tema curții interioare elaborată în cadrul arhitecturii de locuințe.

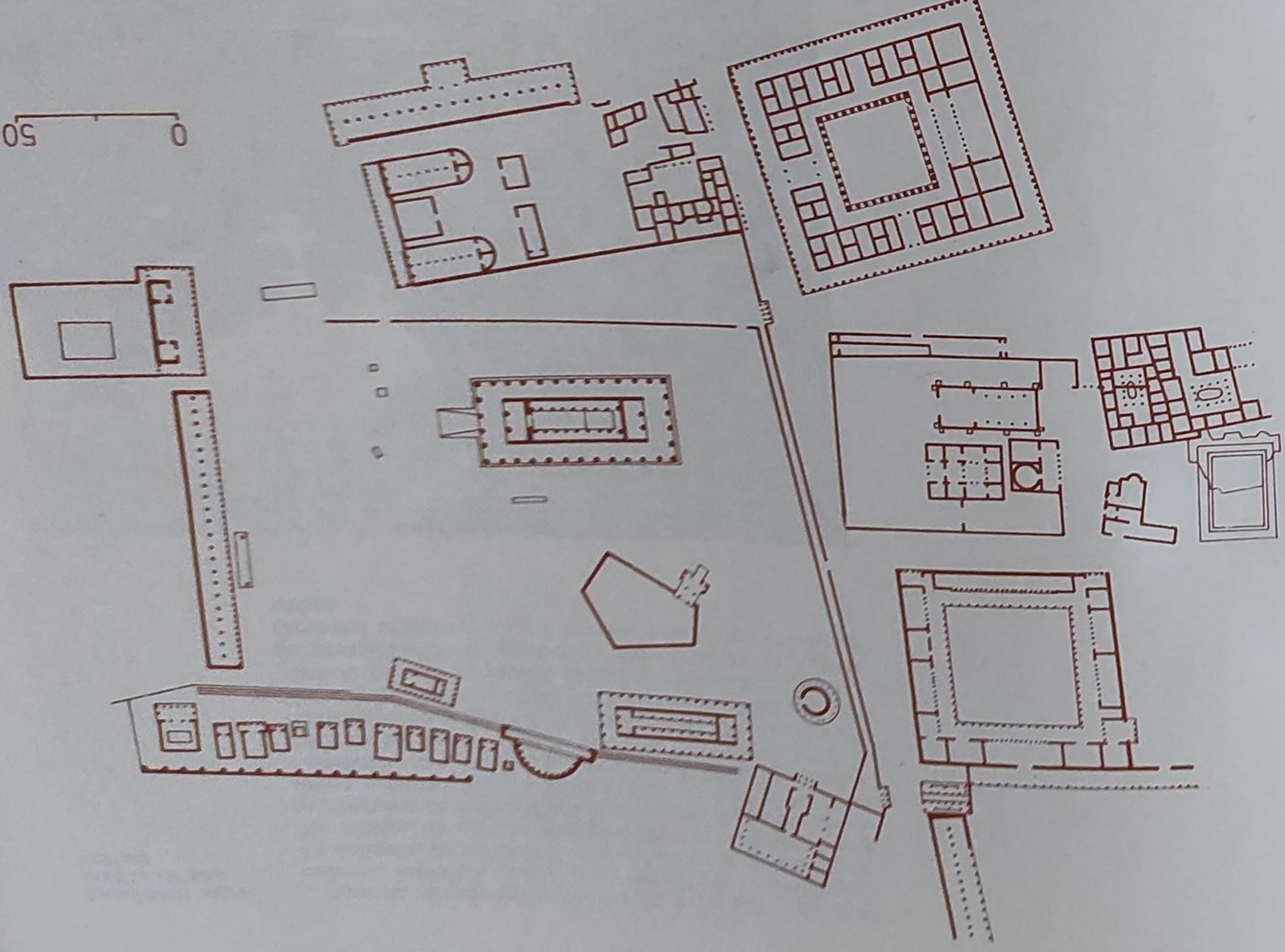
Către sfîrșitul epocii arhaice s-au conturat programele palestrice, gymnasului, stadionului și teatralului, dar absența unor amenajări speciale pentru spectatori, ale căror locuri erau dispuse pe pantele înclinate ale terenurilor, face ca formularea completă a acestor programe să fie oferită de către perioada clasică.

56

56, 57. OLYMPIA (MIRAKA), Peloponnesos, perioadele arhaică, clasică și elenistică. Sanctuarul lui Zeus de pe platoul Altis s-a conturat la poalele muntelui Kronion ca o incintă în formă de patrulater în interiorul căreia erau dispuse liber altarul lui Zeus, heroonul lui Pelops, Pelopeion, reprezentînd un monticul plantat printr-o incintă pentagonală accesibilă printr-un propylon, cit și numeroase stauri. Diferite clădiri au ocupat treptat zonele periferice ale incintei: spre est Porticul Echouini, construcție arhaică înlocuită cu o altă construcție elenistică, deplasată spre vest; spre nord un șir de rezaur ale cetăților grecești și chiar templul arhaic al Herei. Edificarea templului lui Zeus, expresie a fazei doricului sever, a schimbat raporturile dintre componentele ansamblului, înzestrîndu-l cu o nouă dominanță care a atenuat rolul jucat anterior în cadrul ansamblului de către Pelopeion. În faza tirzie a perioadei clasice și în perioada elenistică, în interiorul incintei, de-a lungul laturii de nord a peribolului, au fost incluse un templu dedicat Mamei Zetilor, Rhea-Cybele, numit Metroon, un tholos, care imblina programul unui tezaur cu cel al unui heroon, început de Filip al II-lea al Macedoniei (338 î.e.n.) și terminat de Alexandru cel Mare, și exedra lui Herodes Atticus (101-177 e.n.). Clădirile și amenajările dispuse în jurul sanctuarului erau strîns legate de caracterul locului ca sediu al jocurilor olympice. În nord-est, s-a edificat un Prytaneion (sec. al V-lea), centrul politic al sanctuarului; în vest, un mare gymnasiu, o palestră (sec. al III-lea î.e.n.), un palat al sacerdotilor, Theokoleon (sec. al IV-lea î.e.n.), o clădire pentru cazarea oaspeților de seamă, Leonidaion (sec. a. IV-lea î.e.n.); în sud, un Bouleuterion (sec. IV-III); în est, un stadion și un hipodrom.

Ansambluri sacre arhaice de factură spontană

După cum s-a arătat, apariția programului stoa în cadrul unor sanctuare a constituit germenele unor ansambluri compoziționale și amplasamentului său. Alcatuirea ansamblurilor perioadei arhaice a avut un caracter spontan și treptat. Condiționare de relief, ansamblurile s-au născut prin adăugirea în timp a diverselor componente, tinîndu-se seama de componentele preexistente. Ca urmare, ansamblurile arhaice au un caracter liber, pitoresc, lipsit de rigiditate și de orice tentative ordonatoare în baza simetriei, beneficiînd, în schimb, de un echilibru, născut spontan sau delibarat, între diversele componente distincte. În cursul perioadei arhaice, se constituie sanctuarul de pe colina Altis la Olympia, sanctuarul de la Delphoi, sanctuarul Herei de la Argos și sanctuarul de pe insula Delos.

Ansambluri sacre
arhaice de plan
ordonat

Apariția urbanismului prestabil, a orașelor de plan ordonat, introduce ordine și în compoziția ansamblurilor. La Selinous, pe acropola și în orașul de jos, templele perioadei arhaice, la care se adaugă templele perioadei clasice se ordonează cu axe paralele fără a se pune scama de dimensiuni și factură lor. La fel se întâmplă și cu templele din Posidonia care se înșiră de-a lungul străzii principale orientate nord-sud. Chiar și pe acropola Athenei, templul Hekatompedon și vechiul Parthenon erau dispuse paralel fără o preocupare specială pentru intercondiționarea lor plastică. Abia în perioadele clasică și elenistică, compoziția ansamblurilor în orașele de plan ordonat va căpăta caracterul organic pe care îl cucernise arhitectura obiectelor izolate.

58

58. OLYMPIA (MIRAKA), Peloponnesos, perioadele arhaică, clasică și elenistică. Vederea dinspre templul lui Zeus, realizat în perioada dorului sever, către templul arhaic al Herei.

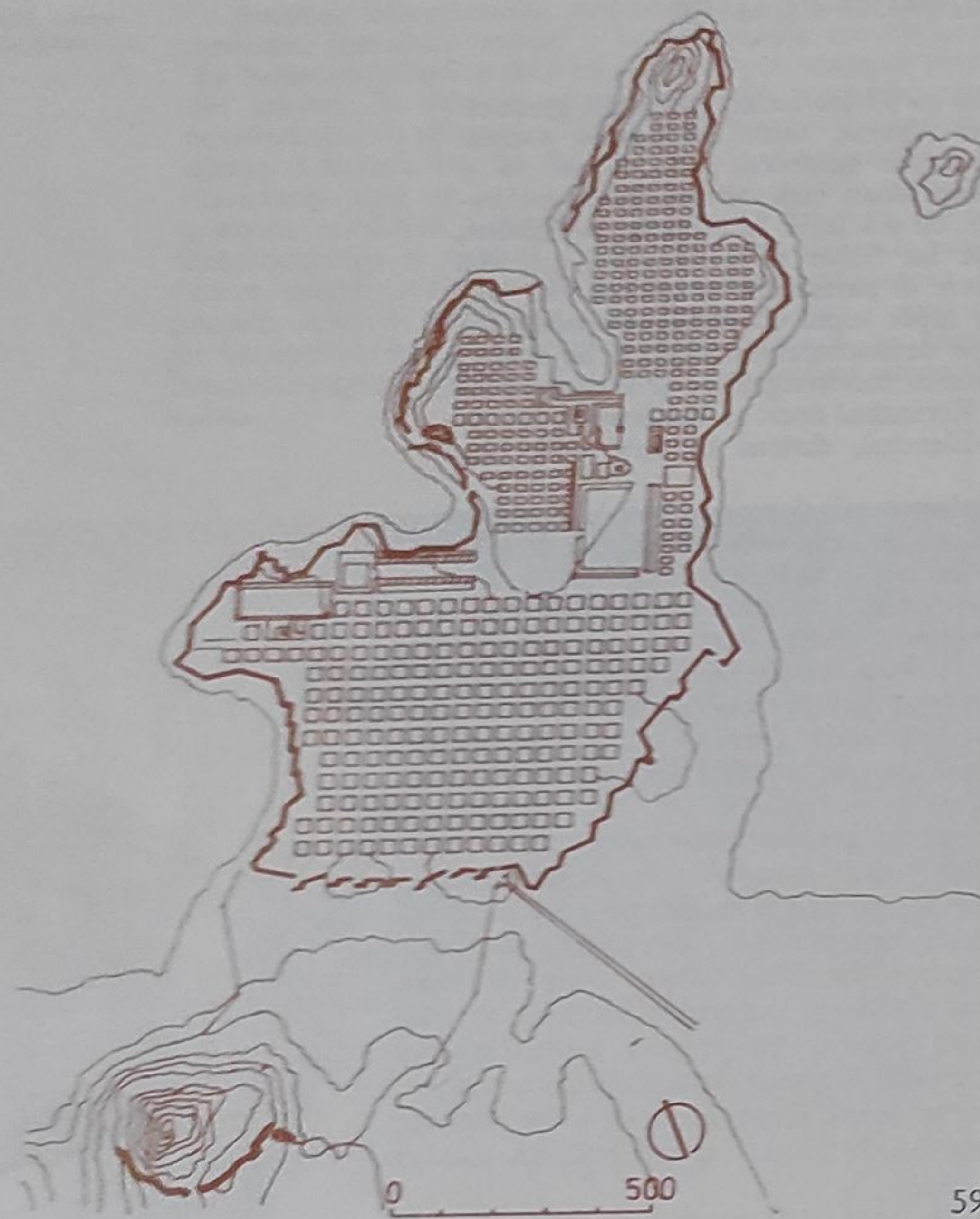
ARHITECTURA PERIOADEI CLASICE (480—323)

Până la finele secolului al VI-lea î.e.n., polisurile grecești păstrează puterile războiului, unde ordonarea socială clasică, care definește în proprietate comuna pământului, exploatarea așii țărani aserviți, și sclavii. În schimb, la Atena, reformele succesive ale lui Solon și Kleisthenes, cel din urmă devenit conducător al partidului democratic în anul 509 î.e.n., duc până la capăt lupta cu războiul ordonării genitice, instaurându-se democrația sclavagistică. Se creează condiții pentru dezvoltarea meșteșugurilor și a comerțului. Atena concurează cu Korintul doric și molienele drumurile comerciale ale Miletului, distruș în anul 494 î.e.n. de către persi.

Statul persan, stăpânitor al întregii Asii Americane, cîștigă și al Egiptului, după ce supune cetățile grecești din Asia Mică, atacă în două rânduri, în anii 490 și 480—479, Grecia continentală. Concomitent, coloniile grecești din Sicilia suferă invazia Carthaginei. Deși distruși, în anul 480 î.e.n. de către persi, Atena, punându-se în fruntea unei uniuni maritime, continuă lupta, reușind să respingă pe agresori și să elibereze orașele grecești din Asia Mică. În Occident, Syracuse obține victoria împotriva armatei cartagineze la Himera.

Victoria asupra persilor, care deschide calea către hegemonia Athenei asupra lumii grecești, și instaurarea democrației sclavagiste la Atena și în alte polisuri grecești, constituie sursele unei excepționale dezvoltări artistice și arhitecturale, susținute de importante sume de bani teaurizate la Atena, și de puterea forță de muncă pe care o reprezentau sclavii. În vremea guvernării lui Pericles se reface acropola Athenei, devenind un ansamblu reprezentativ pentru întreaga lume grecească, iar Atena însăși, după cuvintele lui Pericles, devine «școala întregii Elade».

Între anii 431 și 404 are loc ciocnirea dintre Atena democratică și Sparta aristocratică, așa-numitul război peloponnesiac, care se încheie cu instaurarea hegemoniei Spartei. Treptat, are loc un proces al pierderii interesului păturilor democratice față de treburile cetății, provocat de substituirea muncii meșteșugurilor liberi prin munca sclavilor, și de scăderea tensiunii patriotice. Virtutile societății sclavagiste înduiesc după un regim monarhic, capabil să țină în frâu masele populare. Iată de ce tentativele de hegemonie ale statului macedonean cu caracter teneț de rămas îndelung în urmă, dar care la începutul secolului al IV-lea î.e.n. cunoscuse o remarcabilă dezvoltare, găsesc răsunet în rîndurile cetăților grecești. Democrația arhieniană este înfrîntă (338 î.e.n.), iar Alexandru, fiul și urmașul regelui macedonean Filip, întreprinde cucerirea întregii lumi cunoscute. Cuceririle lui Alexandru cel Mare (336—323) vor deschide o nouă perioadă a dezvoltării civilizăției grecești, perioada elenistică.

În cursul perioadei clasice se dezvoltă urbanismul hippodamic prestabilit, care atrage după sine tipizarea locuințelor. În cadrul noilor și vechilor orașe sistematizate se rezervă terenuri pentru amenajarea centrelor civice cu funcțiile lor politico-administrative, religioase, culturale și comerciale, fiind stimulat procesul de diferențiere și cristalizare a programelor social-culturale. În cadrul acestui proces se precizează rolul organizator al curții interioare cu peristyl și se fac tentative de soluționare a unor spații vaste acoperite, destinate unor adunări publice. Păstrându-și rolul de program conducător al arhitecturii, templul perioadei clasice recurge la planuri de tip peripter mai adunate, cu cele mai largi, împărțite, în consecință, în nave, la proporții mai elansate, aplicându-se întregul ansamblu al « corecțiilor optice » apărute în perioada arhaică. Se manifestă tendința creării unui stil general elen, care să folosească în aceleași clădiri ordinele doric, ionic și corintic.

59. MILETOS (MILETUS, PALAÇA), Asia Mică, Ionia, perioadele clasică și elenistică. Distrus de perși în anul 494 î.e.n., orașul este sistematizat de către Hippodamos și reconstruit începând cu anul 479 î.e.n. Dacă se iau în considerare dimensiunile diferite ale parcelor și orientările lor deosebite în cele două părți ale orașului, de nord și de sud, cât și discontinuitatea tramei stradale a acestora, se poate crede că cea dintâi, înzestrată cu ansamblul de piețe și instituții publice, ocupând o peninsulă, a constituit teritoriul inițial sistematizat de către Hippodamos, iar cea de-a doua, o dezvoltare a acesteia în perioada elenistică, când întregul oraș a fost prins de incinta de ziduri, care a inclus și Portul Leilor.

Ciocnirea dintre democrație și aristocrație, care are loc în cursul perioadei clasice, dintre interesele economice opuse ale marilor stăpînitari de pămînt și ale păturilor sclavagiste legate de dezvoltarea meșteșugurilor și a comerțului își găsesc reflex în cadrul tuturor fenomenelor de suprastructură. Materialismul mecanicist și dialectica naivă, în opoziție cu concepția idealistă și metafizică, fecundează dezvoltarea unei arte realiste, care va constitui una din culmile civilizației universale, apărute în pofida nivelului relativ puțin dezvoltat al forțelor de producție în Grecia perioadei clasice.

Primele manifestări ale urbanismului prestabilit au apărut în secolele VIII–VII în coloniile occidentale Selinous, Akragas și Poseidonia și în coloniile pontice Olbia și Kersonesos. Ideile acestui urbanism prestabilit sînt reluate

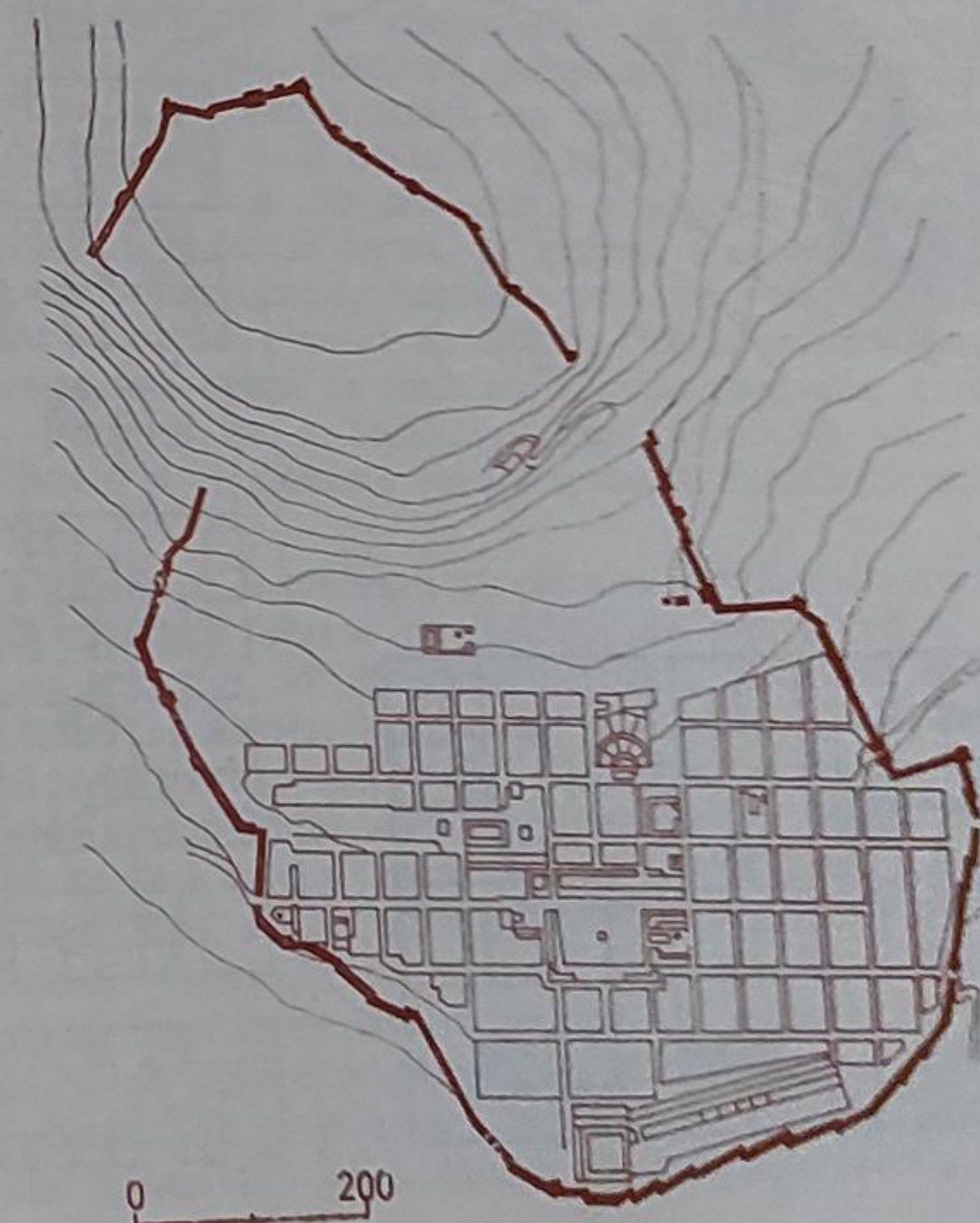
Sistemul hippodamic

Activitatea lui Hippodamos din Miletos

în perioada clasică. După mărturiile lui Aristoteles, « reinventarea », în perioada clasică, a orașului de plan ordonat îi aparține lui Hippodamos din Miletos a cărui activitate a fost consemnată în opera marelui filozof antic, « Politika » (II, 5, 11).

Soluția funcțională a unui asemenea oraș era susținută de ideologia epocii. Rețeaua stradală, alcătuită din artere egale ca lățime, constituia un mijloc de organizare a unei așezări umane, în care membrilor egali ai comunității, oamenilor liberi, li se ofereau condiții egale de existență: parcele de aceleași dimensiuni, construite concomitent după un plan prestabilit. În felul acesta, « sistemul hippodamic » exprima idealul social al democrației sclavagiste.

În anul 479 î.e.n., se recurge la o asemenea schemă ordonată pentru refacerea orașului Miletos, distrus în anul 494 î.e.n. de către perși. Cu excepția Miletului, a cărui sistematizare Hippodamos trebuie să o fi realizat în fragedă tinerețe, informațiile arheologice privind alte așezări sistematizate conform ideilor sale sînt foarte sărace. Principala sa activitate, Hippodamos și-a desfășurat-o la Athena, care a rămas totuși, ca structură, un oraș tributar urbanismului spontan. Hippodamos și-a impus ideile la proiectarea orașului Peiraeus (Pireas) și a coloniei sale Furii din Grecia Mare, întemeiată din inițiativa lui Perikles (444–443). Aproximativ concomitent cu sistematizarea orașului Miletos are loc sistematizarea și altor orașe microasiatice distruse de perși, Knidos și Priene, care, judecînd după caracterul ei, se atribuie lui Hippodamos, fără să existe în sensul acesta o confirmare prin documente.

60. KNIDOS (CNIDUS), Asia Mică, Ionia, perioada clasică. Sistematizat după principii hippodamice în aceeași perioadă cu Miletul, orașul Knidos este așezat pe un teren inclinat la poalele unei acropole. Străzile lungi ale rețele urmăreau curbele de nivel, fiind perpendiculare pe linia de cea mai mare pantă urmată de străzile scurte, care se prezentau ca niște accese în trepte. Situat pe malul mării, către port, centrul civic era prins, ca de altfel întregul oraș și acropola, de către incinta de ziduri al cărei traseu fusese subordonat reliefului.

61. PRIENE (KELEBEÇ), Asia Mică-Ionia, perioadele clasică și elenistică. Sistematizarea orașului atribuită lui Hippodamos, ca și reedificarea sa după invazia persană, a fost desăvîrșită în perioada elenistică, când sistemul stradal a căpătat aspectul unei rețele rectangulare în pofida unor denivelări importante, conturîndu-se, în felul acesta, premisele fizionomiei scenografice care va caracteriza organismul urban în etapa sa finală.

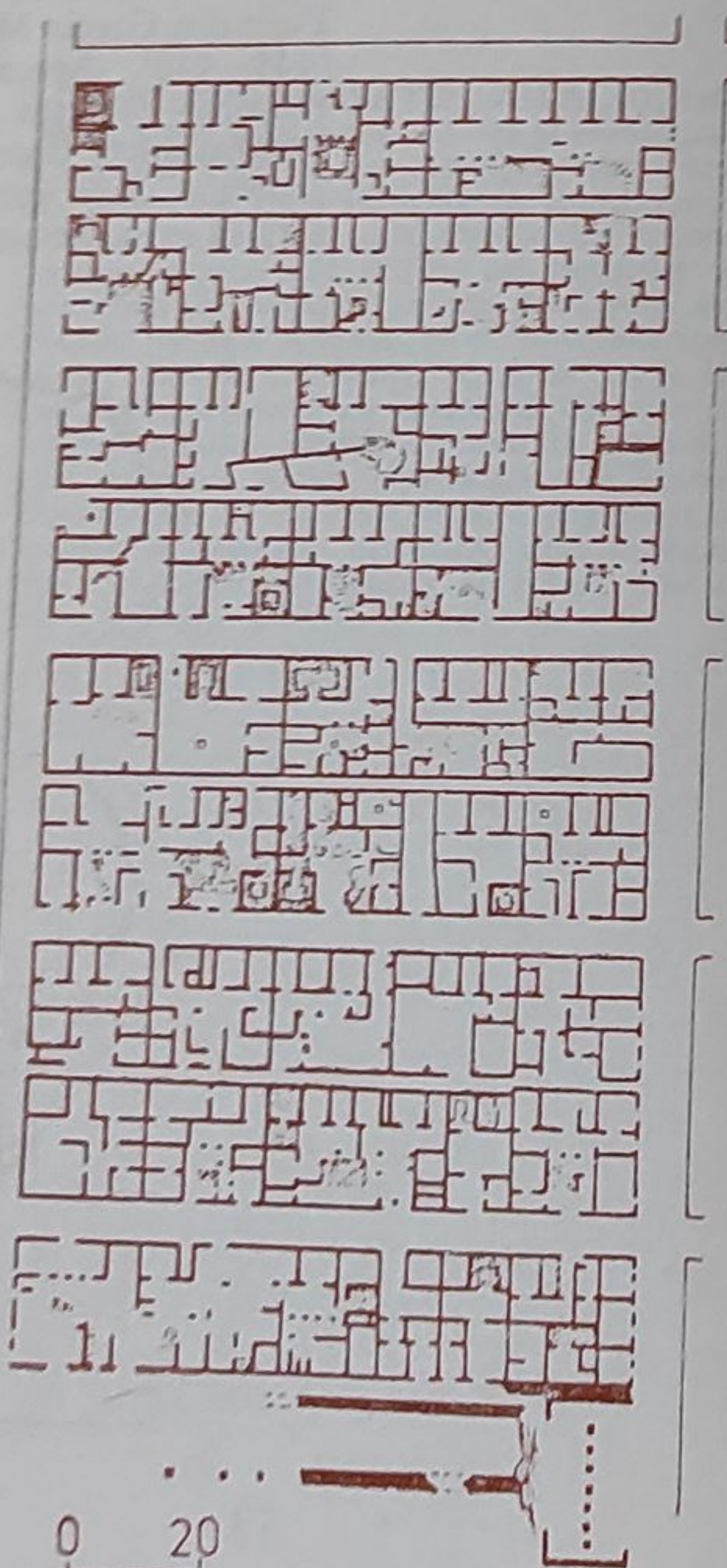
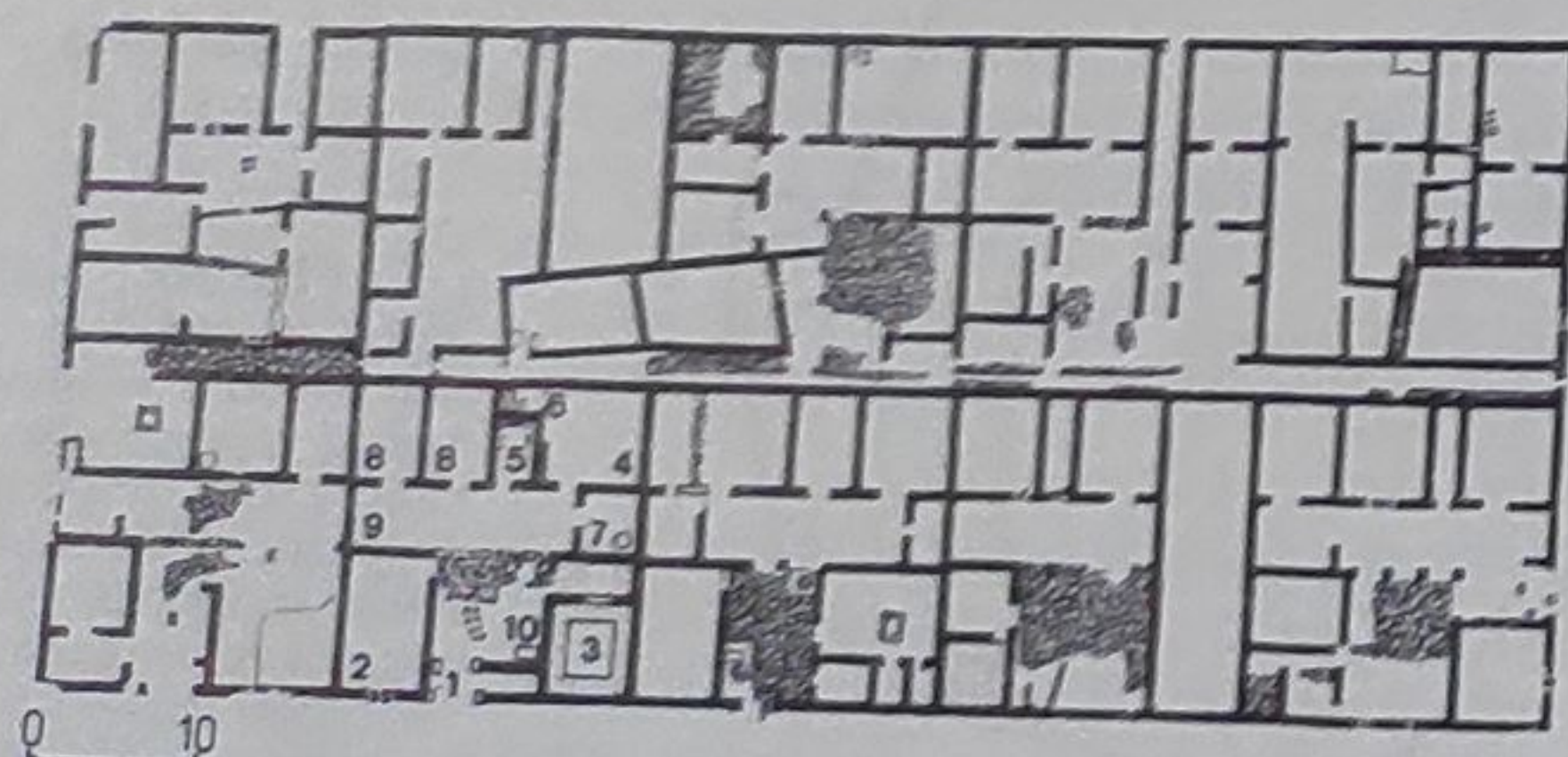
62, 63. OLYNTHOS (MYRIOPHITON), Macedonia, perioada clasică. Distrus de către Filip în anul 348 î.e.n., fără a mai fi vreodată reconstruit, orașul s-a dezvoltat în cursul secolelor V-IV în baza unui plan prestabilit, de factură hippodamică, pus în evidență prin cercetări arheologice. Cărtălele zonei rezidențiale aveau dimensiuni de 100×40 m, cuprinzând de două ori câte cinci locuințe, soluționate identic, construite cu ziduri comune pe parcele de 19 m adâncime și 20 m lățime. Cărtălele erau împărțite longitudinal de o circulație lată de 2 m, destinată evacuării menajere.

64. OLYNTHOS (MYRIOPHITON), Macedonia, perioada clasică. Insulă-tip, formată din zece parcele identice ca dimensiune, locuințele vecine având ziduri comune. Diferențiate intruciva între ele, poate, în urma unor inițiative ulterioare sistematizării inițiale, locuințele erau compuse din următoarele spații: vestibul (1), atelier (2), andron (3), destinate contactelor sociale, oikos (4), bucătărie (5), baie (6), cămară (7), încăperi de locuit (8) destinate vieții de familie, accesibile printr-o loggie, pastas (9), deschisă către curtea interioară (10) care realiza legătura între componentele funcționale ale locuinței.

63

64

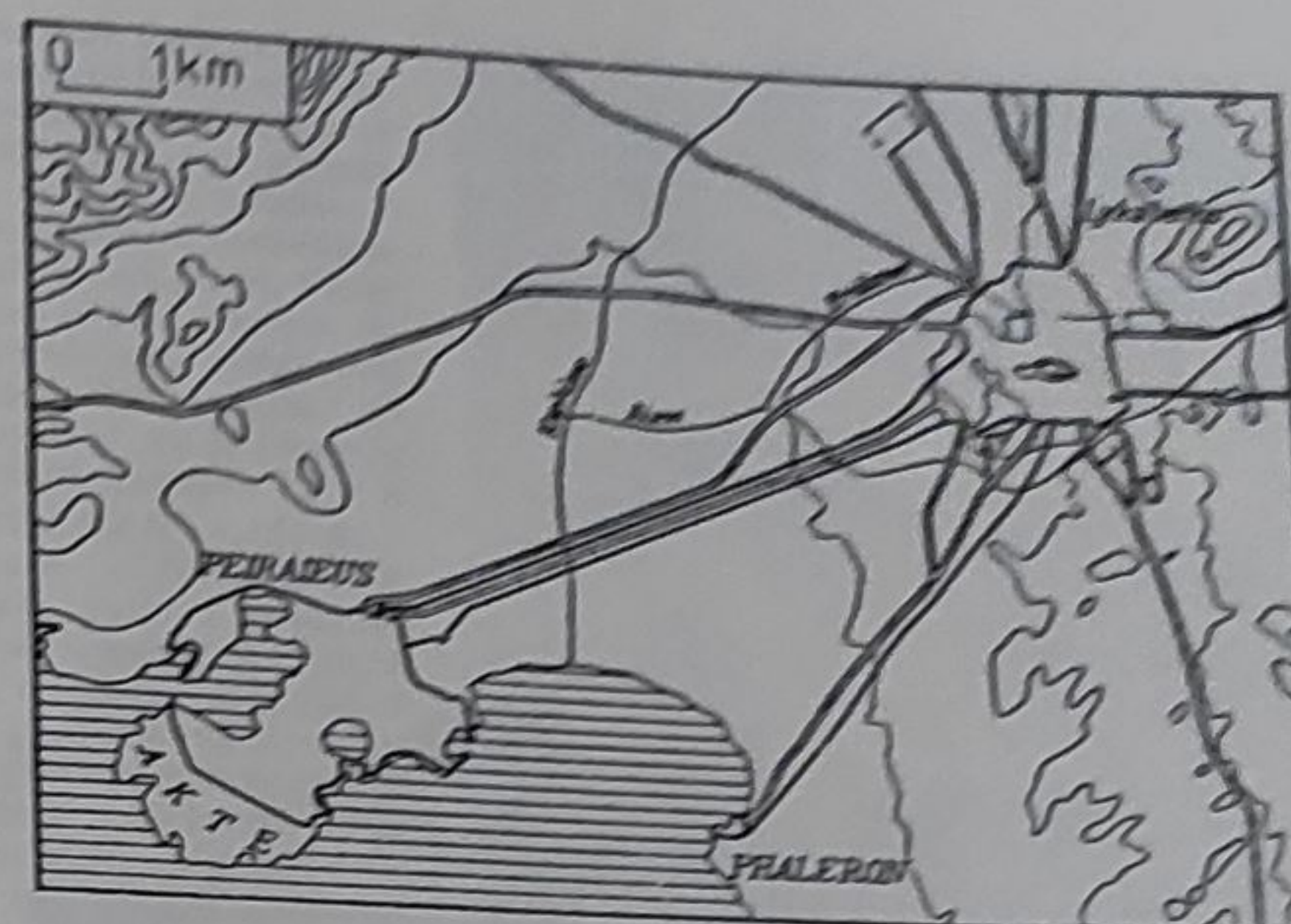

Perpetuarea sistemului hippodamic

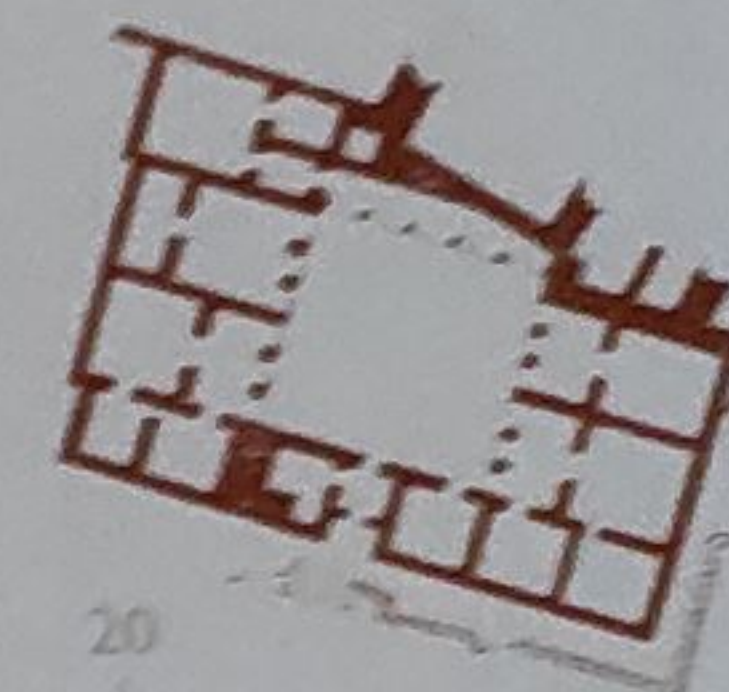
Textura orașelor hippodamice

Fortificațiile urbane

65

65. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI) și PEIRAEUS (PIREAS), perioada clasică. «Zidurile lungi» construite de Kallikrates («zidul de nord» și «zidul din Phaleron») în jurul anului 457 î.e.n. au cuprins un vast teritoriu între Atena și Piraeu, ambele fortificate, în scopul asigurării securității legăturii Athenei cu marea. În jurul anului 445 î.e.n. a fost construit «zidul lung median», paralel cu cel nordic.

66

Dar și orașe noi întemeiate în Grecia continentală au beneficiat de o sistematizare de tip hippodamic: Olynthos, (Myriophiton) în Macedonia, constituit în secolele V-IV, distrus de Filip în anul 349 și Megale Polis (Megalopolis) în Peloponnesos, edificat din inițiativa lui Epaminondas între anii 371 și 368 î.e.n.. Aceste orașe demonstrează perpetuarea principiilor urbanismului hippodamic în secolul al IV-lea î.e.n.

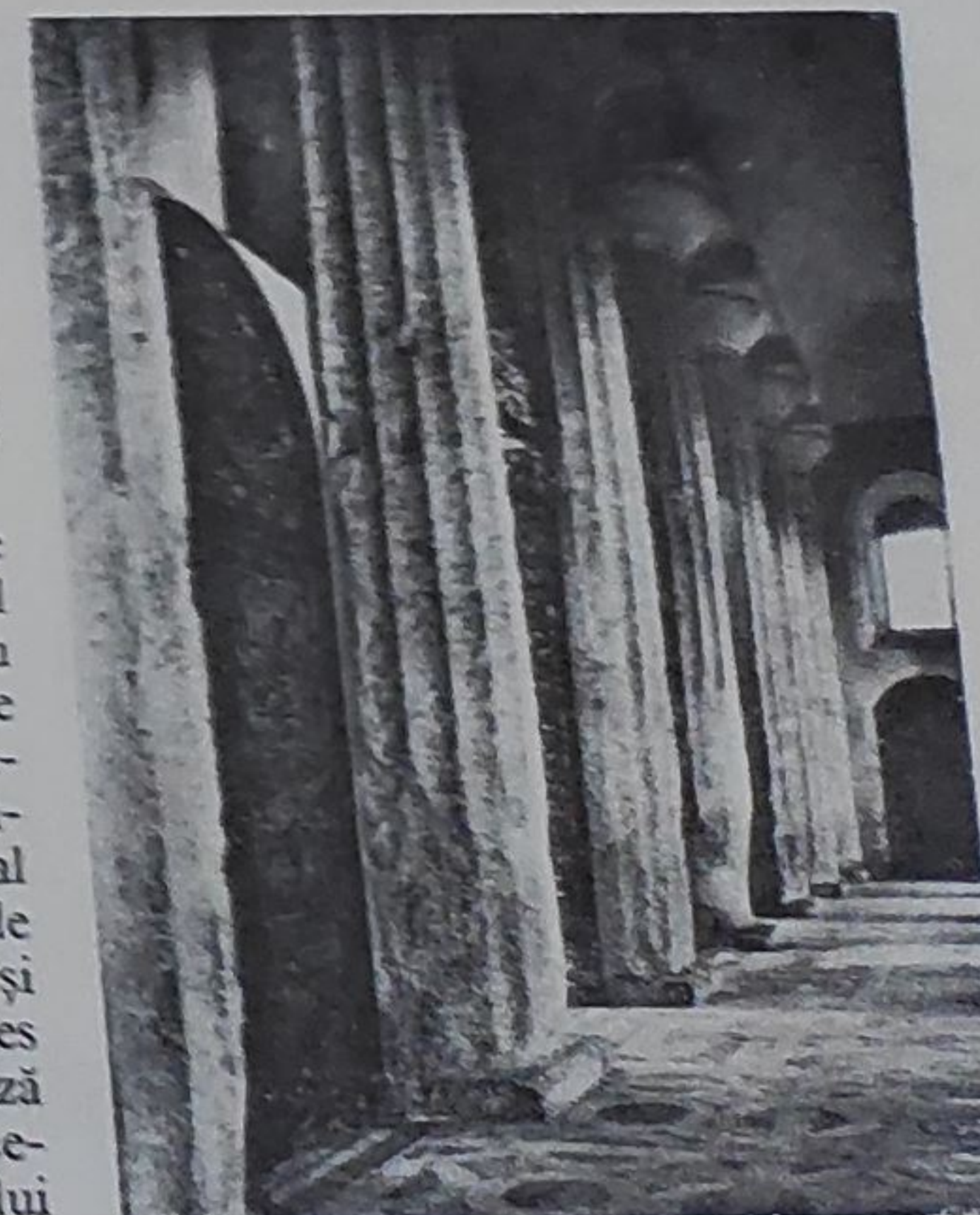
În orașele de tip «hippodamic», în care rețeaua strădală rectangulară se aplica chiar pe un relief accidentat, străzile principale se aliniau de-a lungul orizontalelor reliefului, iar cele secundare, perpendiculare, urmau panta acestuia. Una dintre străzi era mai lată decât celelalte, al căror profil varia de la 4-5 m la 7-8 m, fără să fie marcată în mod distinct printr-o plastică arhitecturală specială. Casele de locuit, în general modeste, executate din cărămidă nearsă, luminate prin uși, ocupau parcele egale și aveau planuri apropiate. Pietețele publice ocupau o suprafață având ca multiplu dimensiunea unei parcele. În preajma lor se edifică clădiri publice și sanctuare. Teatrele și stadioanele erau dispuse în funcție de relieful zonei.

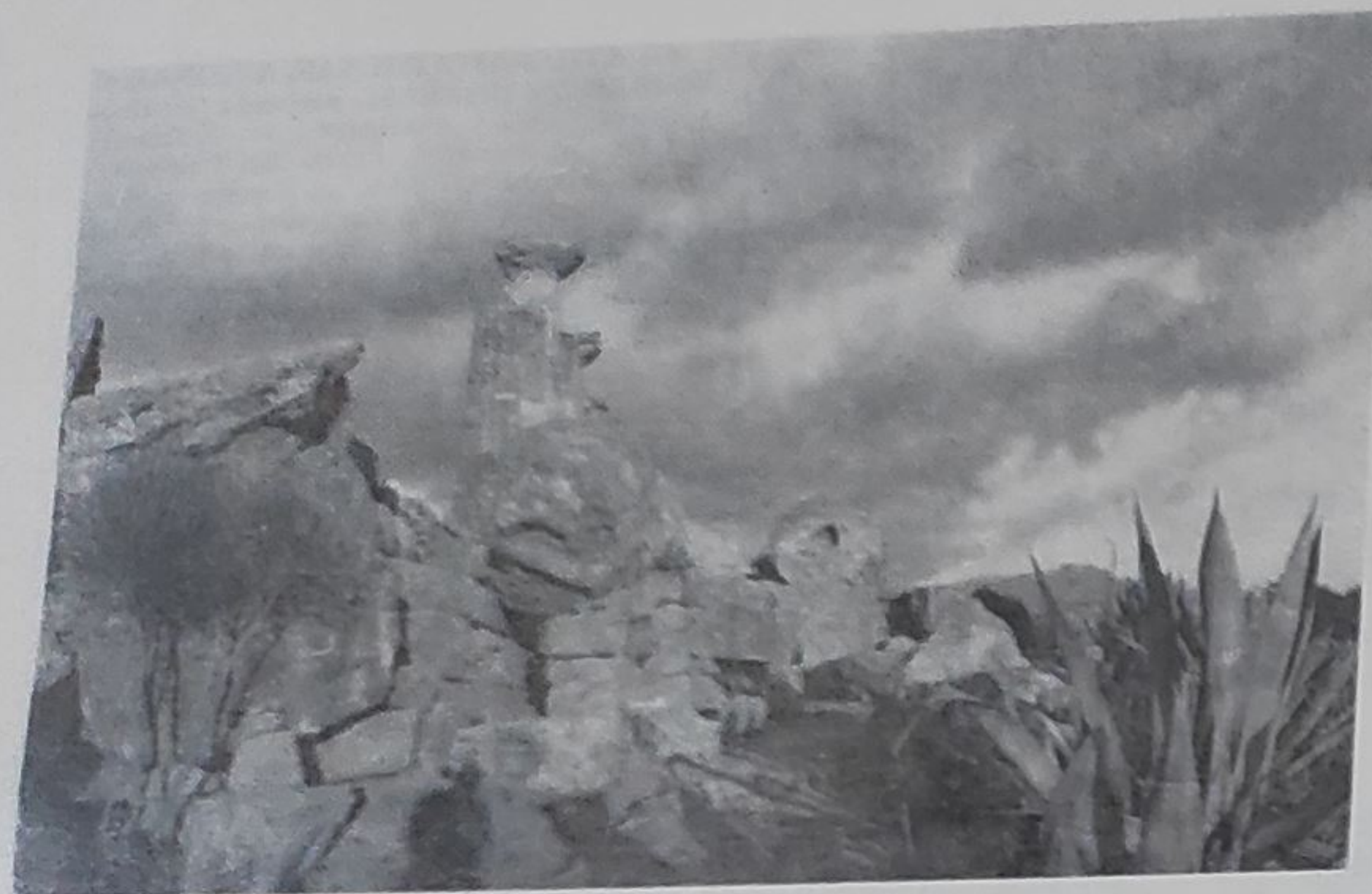
Orașele se înconjurau cu incinte fortificate, structurile din cărămidă nearsă pe fundații de piatră cedind locul unor structuri, în întregime, de piatră. Incintele urmăreau relieful accidentat cuprinzând în interiorul lor rezerve de teren pentru construcții. Porturile, prevăzute cu arsenaluri, depozite și porticuri, erau incluse în incinte construite de-a lungul unor diguri. La mijlocul secolului al V-lea î.e.n., arhitectul Kallikrates a construit așa-numitele «ziduri lungi», care asigurau legătura între Atena și portul Piraeus pe o distanță de 6 km. Istoricul Thukydides relatează despre edificarea de către athenieni, cu o viteză uimitoare, a unor ziduri în jurul orașului Syracuse, asediat în anii 413-405. Modul de execuție a zidului, șanțului

66. LARISSA, Thessalia, perioada clasică. Palatul regal, edificat în jurul anului 350 î.e.n., era compus din câteva încăperi de tip megaron dispuse față în față, de o parte și de alta a unei curți interioare, ale căror porticuri între ante, împreună cu o colonadă care ocupa frontul unei a treia laturi a curții, generau un peristil nedesăvârșit.

67. SYRACUSA (SIRACUSA), Magna Graecia, Sicilia, perioada clasică. Arhonaionul, înglobat de construcții eclesiastice, reprezintă prima manifestare a arhitecturii clasice în colonii.

67

68

Fortificațiile orașului Istros

și a porții celei de a doua incinte a orașului Istros, construită între mijlocul secolului al V-lea și mijlocul secolului al IV-lea î.e.n., prezintă similitudini cu cel folosit pentru executarea fortificațiilor Athenelor și altor orașe din Grecia contemporană. Pe temelia de piatră spartă legată cu lut, înaltă de 70 cm, era așezat zidul gros de 2,60 m, constituit din paramente executate din blocuri de calcar fasonate între care era bătut emplectonul. Un șanț lat de 9 m apăra zidul spre exterior.

Tehnica edilitară

Orașele erau înzestrate cu instalații edilitare necesare alimentării cu apă și evacuării apelor uzate. Aducțiuni de apă proaspătă, făcute prin tuburi, alimentau numeroase fontani publice. La Olynthos, săpăturile arheologice au dat

70

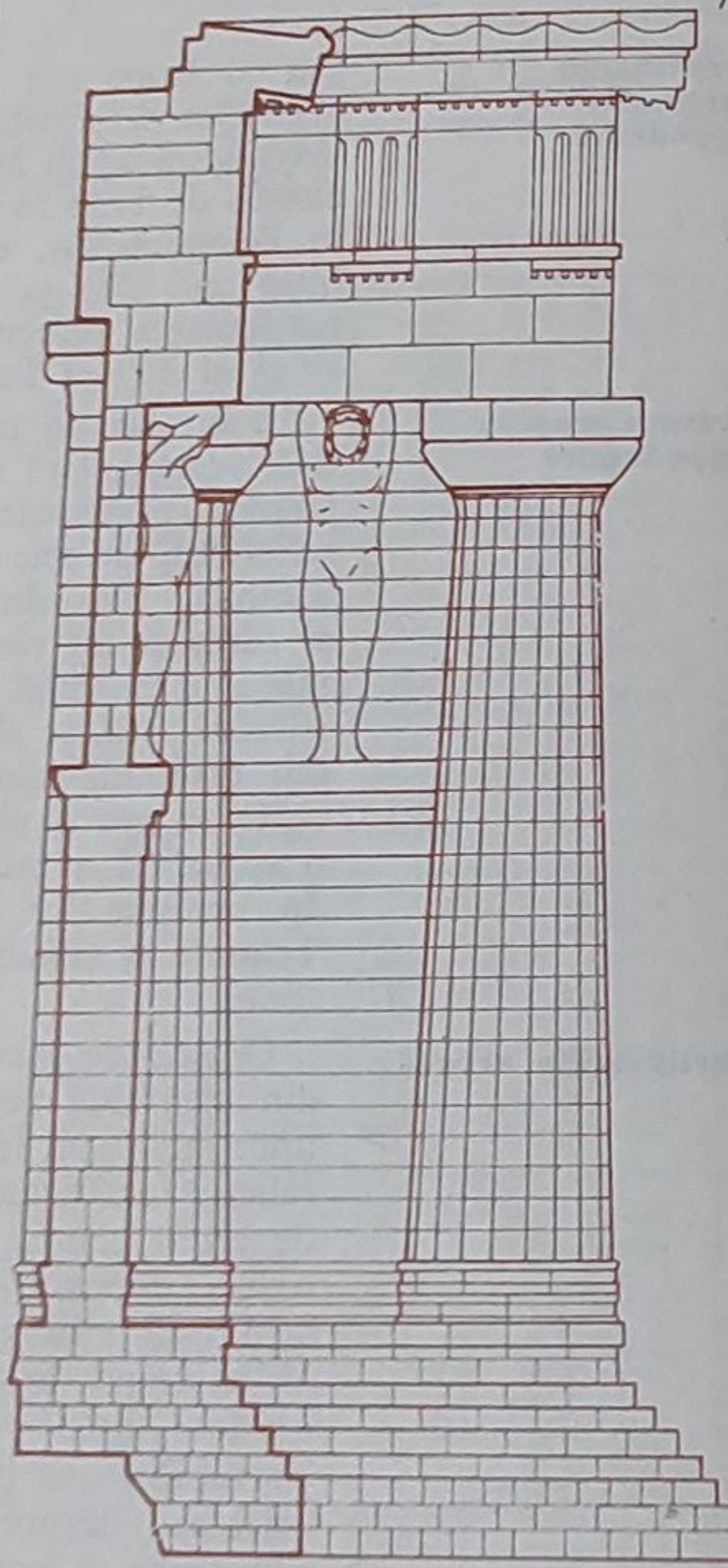

56

Elaborarea în cursul perioadei clasice a unui canon al ordinului doric nu a însemnat o aplicare riguroasă a unor reguli matematice, fixe, de proporționare, ceea ce ar fi condus la forme geometrice asemenea, indiferent de dimensiunile edificiilor. Arhitecții greci, recurgând la un număr limitat de tipuri arhitecturale, la fel cu autorii dramatici care abordează un număr limitat de subiecte mitologice, acționează asupra proporției ca mijloc principal de obținere a unei expresii individualizate.

68-73. AKRAGAS (AGRIGENTUM AGRIGENTO), Magna Graecia, Sicilia, perioada clasică. Templul lui Zeus, pseudoperipter gigant, început în anul 510 î.e.n. includea în structura sa caryatide masculine, telamoni, fie destinați, în condițiile unor intercolonamente foarte largi, explicabile prin dimensiunile templului, să susțină, în calitate de rezeme suplimentare dispuse între coloane, antablamentul, fie destinate să susțină tavanul celei.

71

0 5

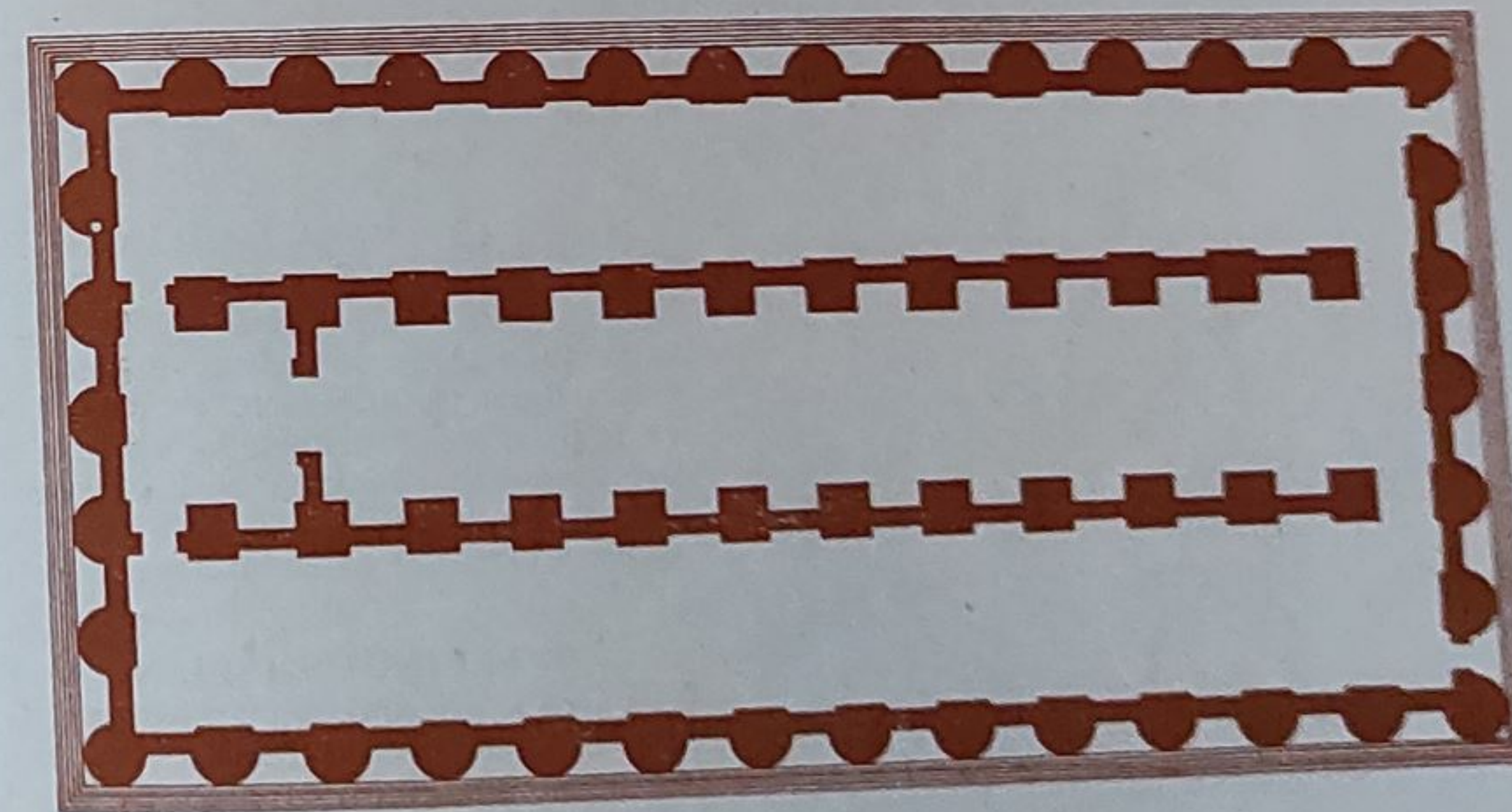
69

la iveală canale colectoare dispuse sub nivelul căilor de circulație care despărțeau cvartalele.

Așezările perioadei clasice, fie că sînt rezultatul unei dezvoltări spontane, fie că sînt create după planuri prestabilite, se caracterizează printr-o ocupare densă a solului determinată de întinderea teritoriului lesne de apărat sau de mărimea ariei cuprinse de incinta fortificată.

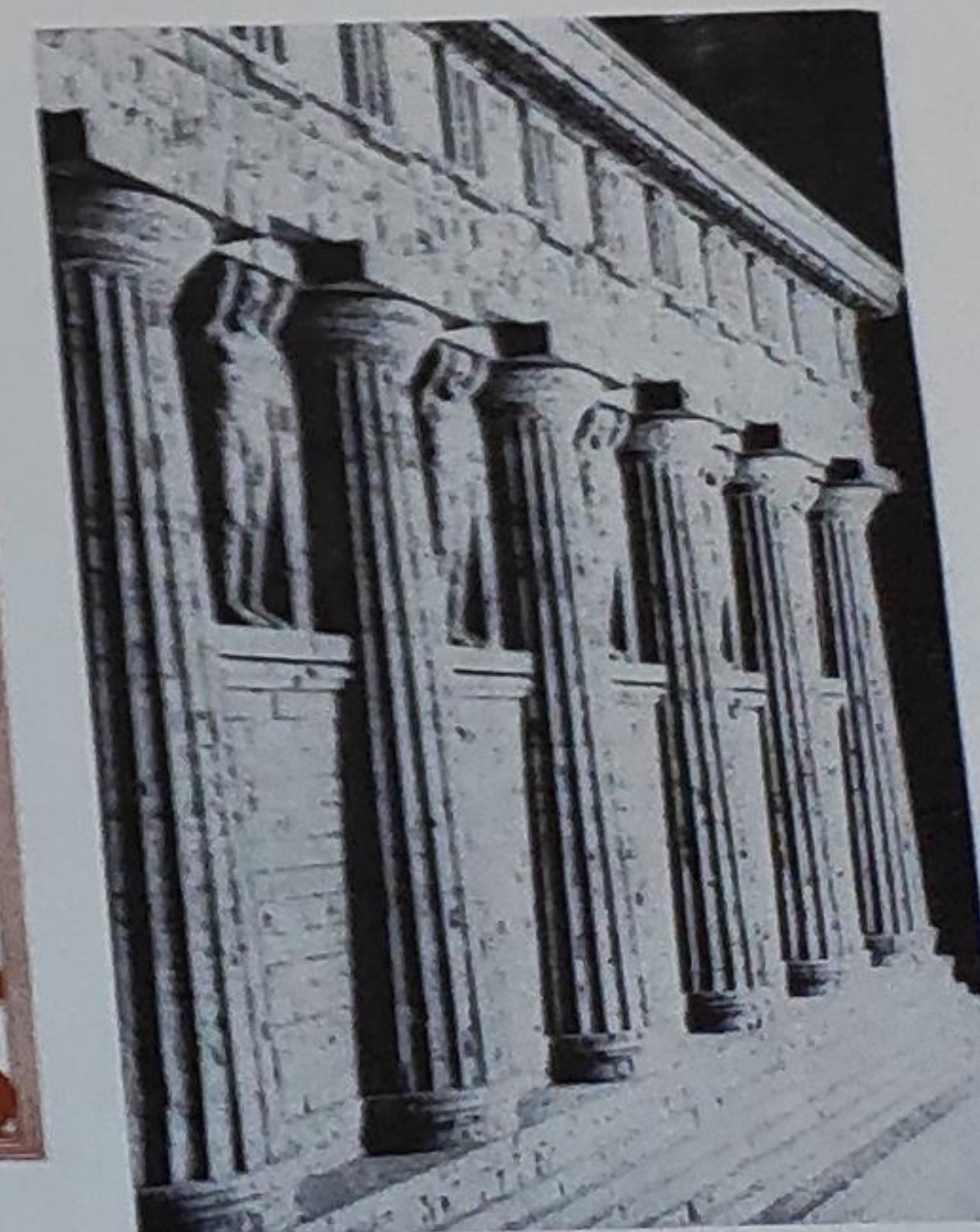
72

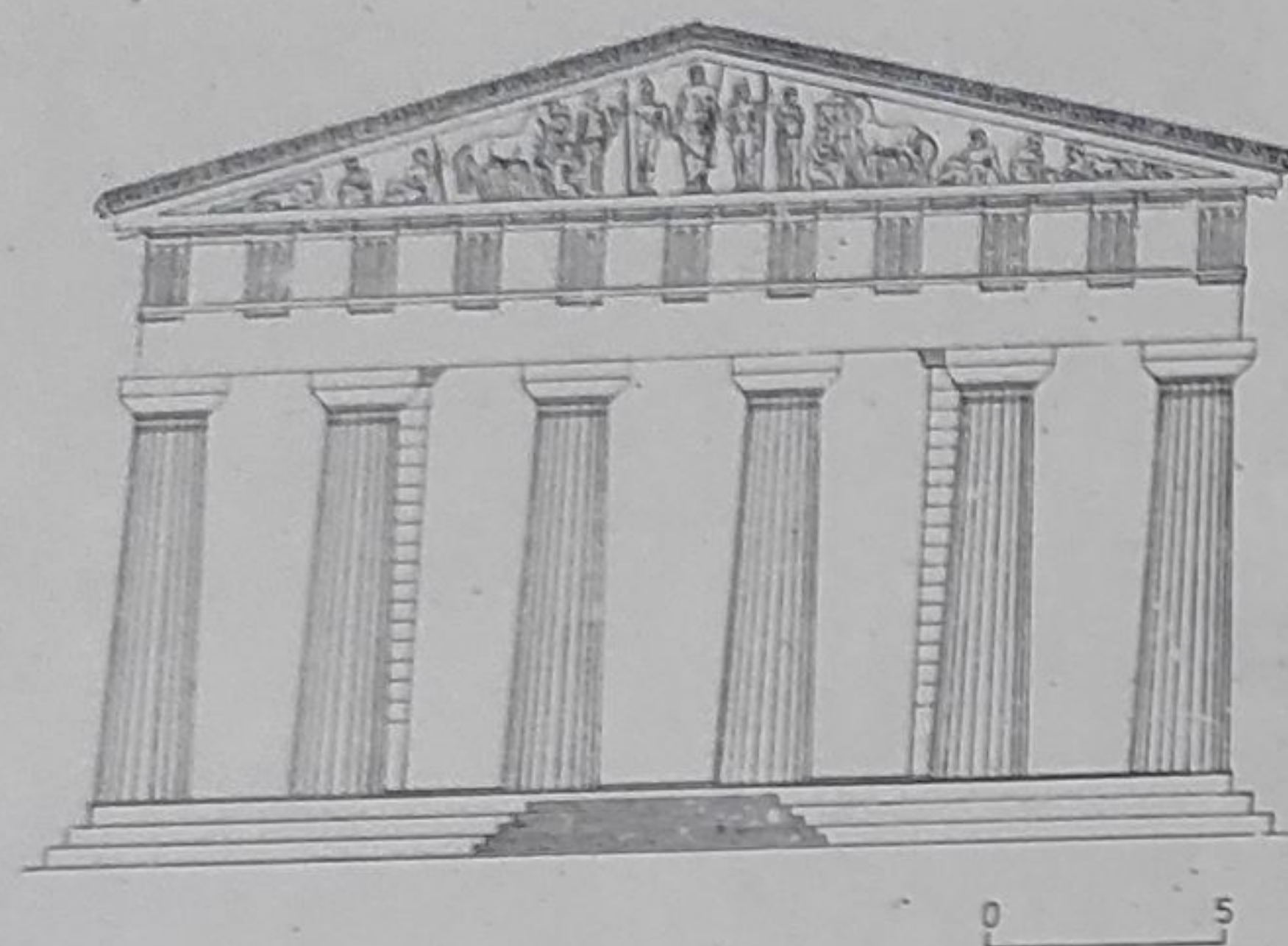

0 20

57

73

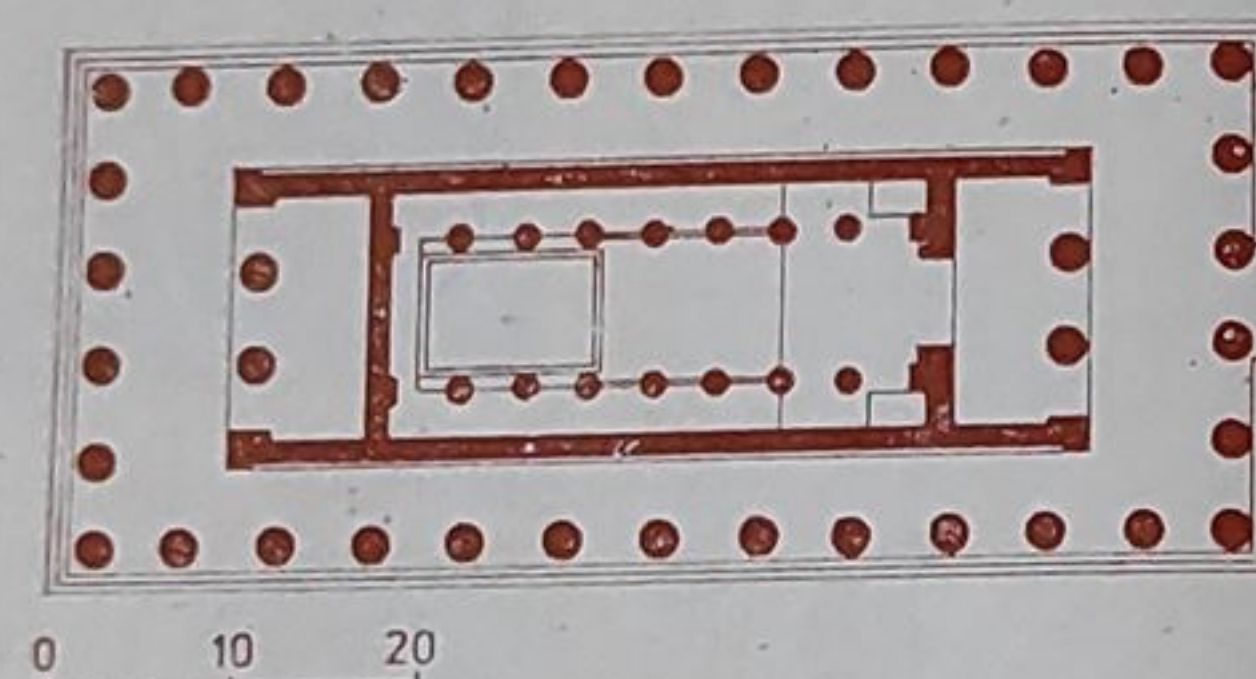

74

Locuința în sistemul hipodamic (fig. 62-64)

Produs al unei dezvoltări spontane, locuința antică greacă ajunge la concretizări tipologice printr-o treptată elaborare funcțională care reprezintă răspunsul dat unor nevoi de viață condiționate de mediul natural (climă și relief) și cel social (tradiții, relații de clasă). Adoptarea sistematizării de tip hipodamic a permis sintetizarea acumulărilor realizate sub forma unui tip de locuință repetabil la scara întregului oraș, în măsură să satisfacă nevoile de viață ale cetățenilor liberi.

Materialele perisabile utilizate — lemnul, cărămida crudă, piatra legată cu pământ — au făcut ca informațiile arheo-

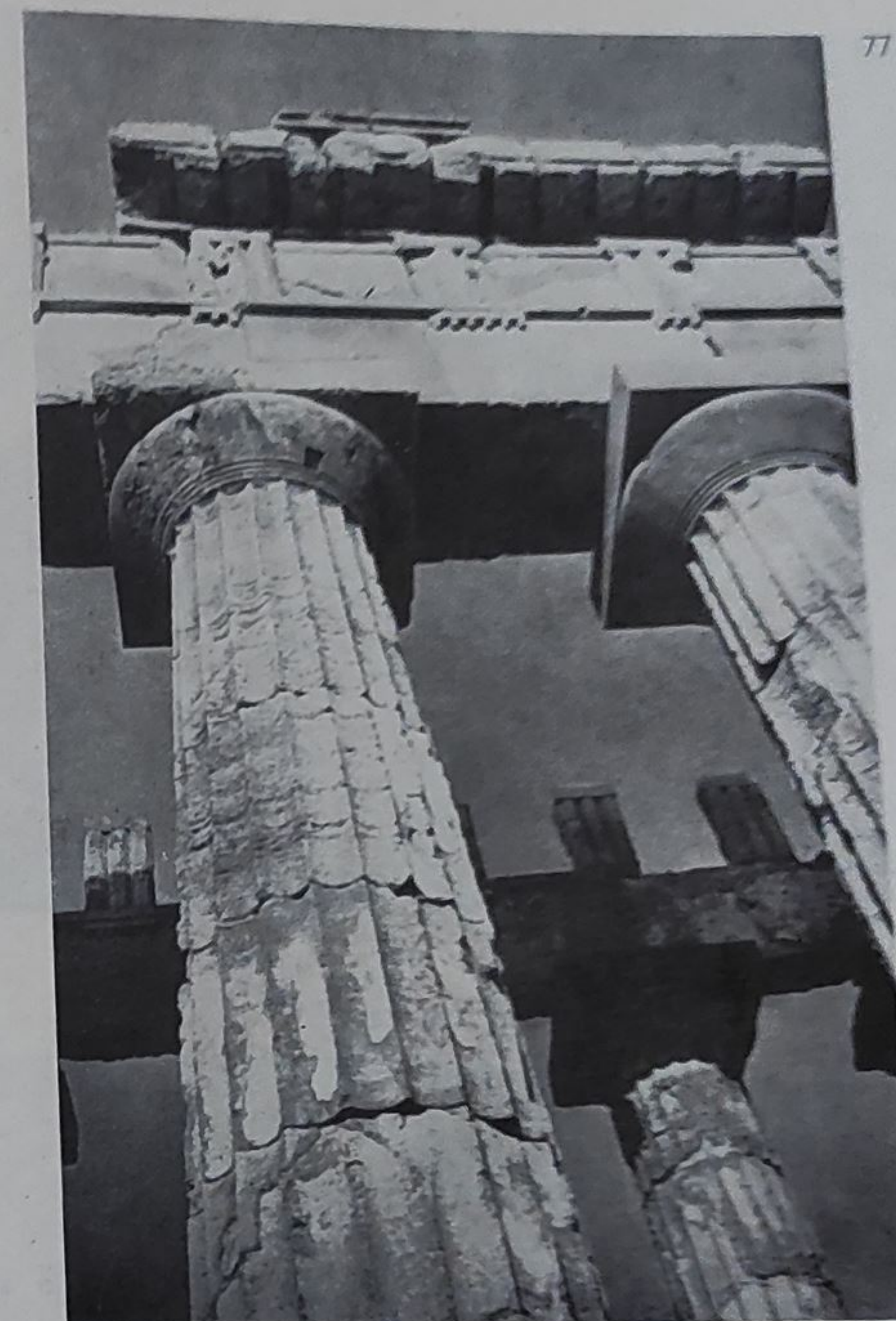
75

76

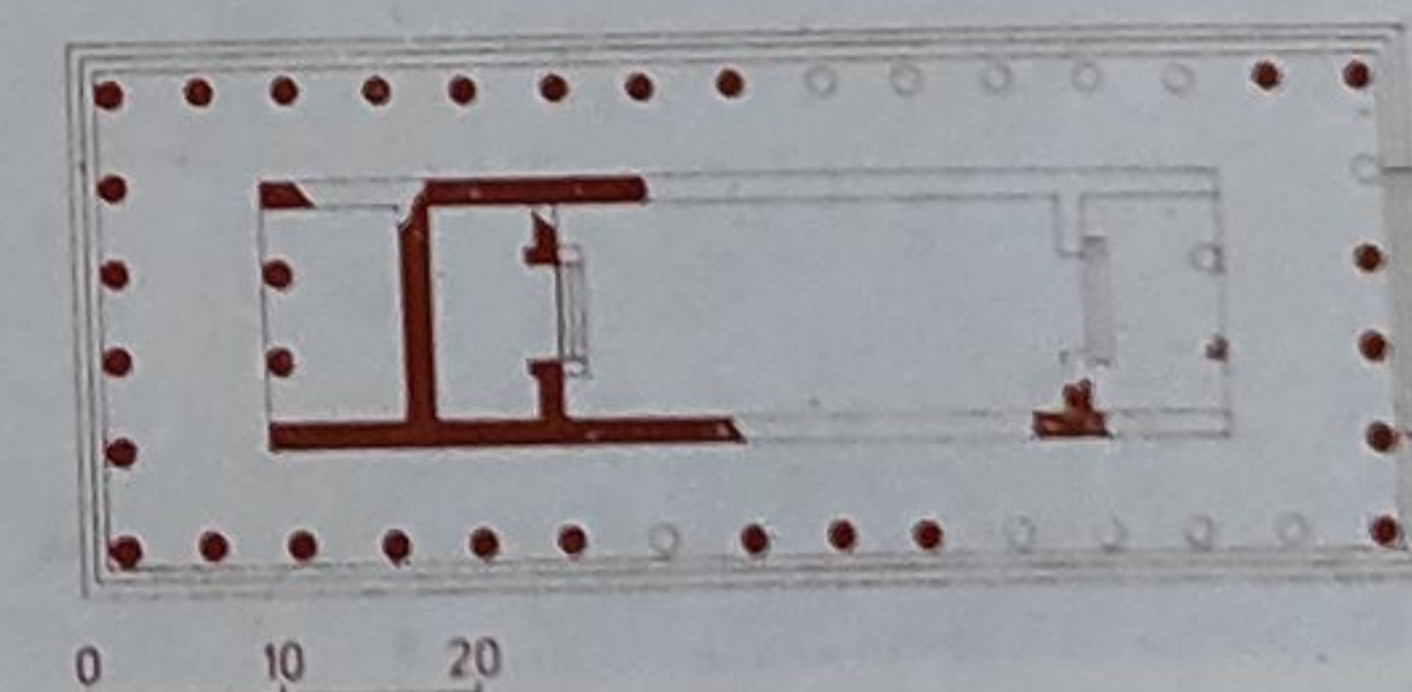
74, 75. OLYMPIA (MIRAKA), Peloponnesos, perioada clasică. Templul lui Zeus, construit după anul 479 î.e.n. în cadrul ansamblului Altis, în măsura în care se poate judeca după resturile sale, reprezintă o sinteză a tradiției doric exprimate în simetria planului, krepidoma înaltă, corecțiile optice, decorația metopelor și a frontoanelor, devenind punct de plecare pentru arhitectura attică în etapa sa de înflorire.

76-78. SELINOUS (SELINUS, TRAJANOPOLIS, SELINUNTE), Magna Graecia, Sicilia, perioada clasică. Templul E (480-460) îmbină caracteristici de plan specifice tradiției arhaice siciliene cu proporțiile și mod-natura ordinului, proprii fazei doricului sever.

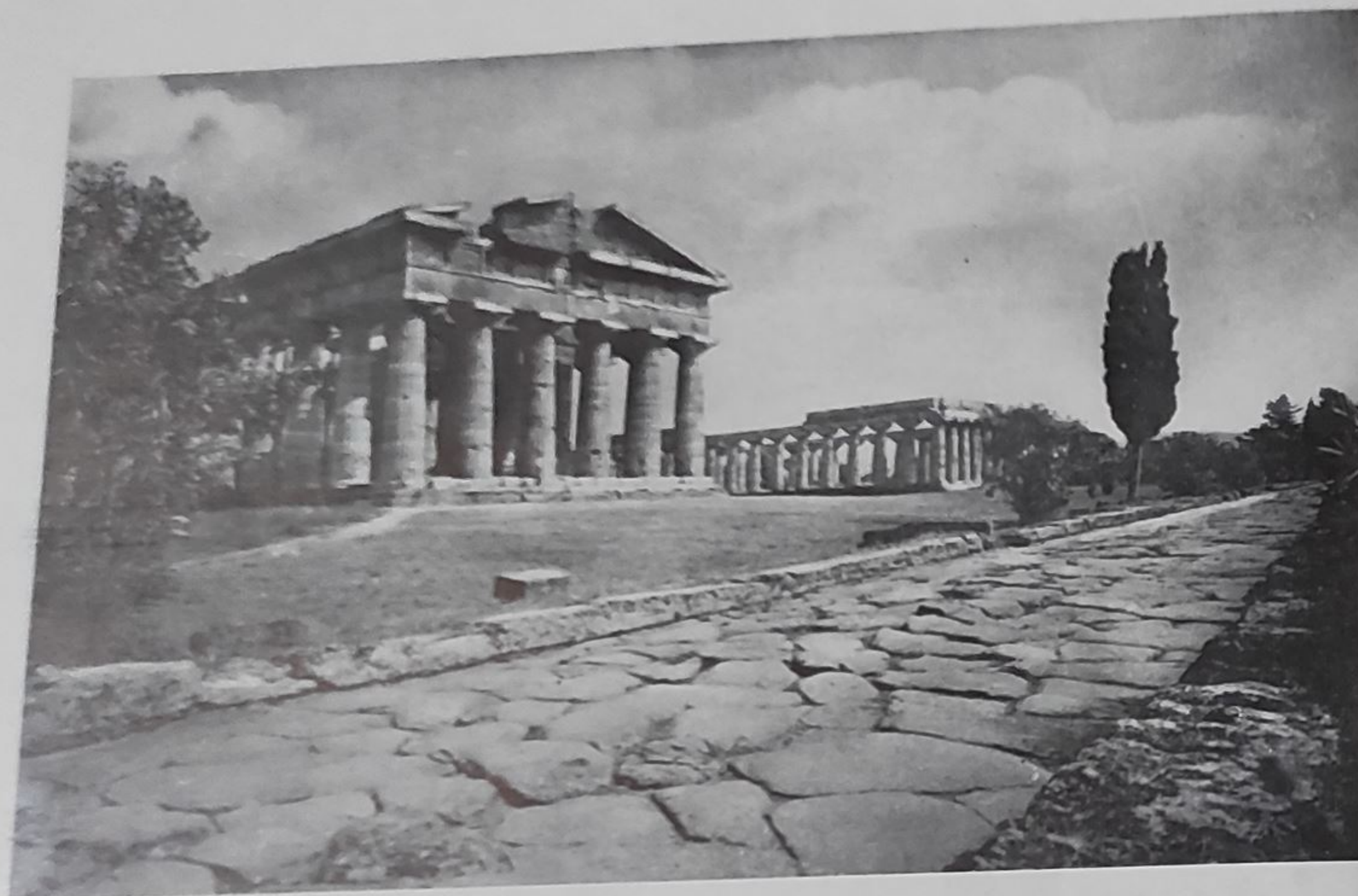
77

logice privind locuința să fie sărace. Săpăturile executate la Olynthos, oraș care nu a mai fost refăcut în urma distrugerii sale din anul 348 î.e.n., au îmbogățit simțitor

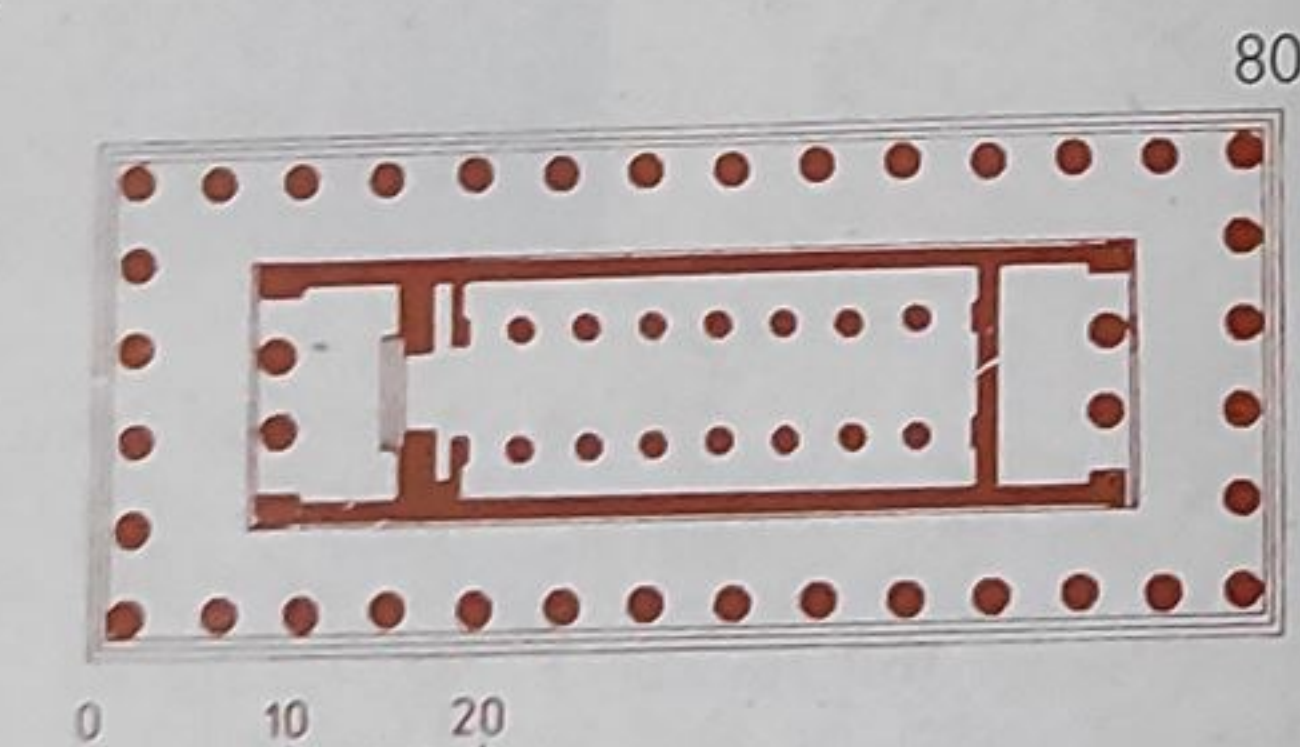
78

« Corecțiile optice » — curbarea stylobatului și a antablamentului, entasisul, îngroșarea coloanelor de colț, contracția intercolonamentelor unghiulare sau a tuturor intercolonamentelor pe laturile înguste ale templelor sau pe toate laturile, înclinarea coloanelor de colț sau a tuturor coloanelor către axele fațadelor, înclinarea către interior a zidurilor celei prin reducerea treptată a grosimii lor, înclinarea antablamentului pteromei și a frontonului către exterior-intilnite izolat în perioada arhaică, folosite concomitent în perioada clasică, generează un sistem din a cărui aplicare rezultă caracterul organic, unitar și totodată individualizat, al plasticii arhitecturale.

79

cunoștințele privind locuința perioadei clasice. Absența unor deschideri către exterior permitea orientarea încăperilor după puncte cardinale, independent de poziția parcelei față de stradă. Încăperile de la parter erau organizate cu ajutorul unei curți interioare (*aula*) care reprezenta 1/5–1/10 parte din suprafața parcelei, accesibilă dinspre stradă prin intermediul unui vestibul (*prothyron*). Pe

80

82

81

Componentele funcționale ale locuinței

latura de sud a parcelei se află încăperea de primire rezervată bărbaților, *andron*, prevăzută cu o bancă perimetrală și pardoseli de mozaic, și o încăpere de lucru (*atelier*). Pe latura de nord a parcelei se afla partea gospodărească compusă din cameră de zi, în același timp sufragerie (*oikos*), bucătărie, înzestrată cu vatră și un sistem de evacuare a fumului, și baie. Partea gospodărească a casei era prece-

79–81. POSEIDONIA (PAESTUM, PESTI), Magna Graecia, perioada clasică. Cel de al doilea templu al Herei, zis «al lui Poseidon», edificat după anul 468 î.e.n., alături de «primul templu al Herei», Basilica, reflectă obiceiul existent în coloniile occidentale de a dedica, succesiv, aceleiași divinități mai multe temple care se juxtapun, în timp ce în Grecia metropolitană asemenea temple se substituiau unul altuia. Ca plan și organizare spațială, cel de-al doilea templu al Herei este influențat de arhitectura templului lui Zeus din Olympia, în timp ce plastica exterioară denotă supraviețuirea unor caracteristici locale arhaizante.

83

82, 83. POSEIDONIA (PAESTUM, PESTI), Magna Graecia, perioada clasică. Prins în țesutul fișiei centrale cu caracter monumental al orașului Poseidonia, cel de-al doilea templu al Herei (după 468 î.e.n.) este amplasat alături de Basilica, în rind cu alte edificii, după procedeele unui urbanism ordonat elementar de factură arhaică. Imaginile îl reprezintă văzut din preajma gimnasionului și a unei clădiri cu peristyl.

84

Spațiul de tip *pastas*

dată de un spațiu numit *pastas*, cu o latură deschisă către curte printr-un portic. Acest spațiu era destinat unor variate activități casnice care se extindeau și în curte, fapt explicabil în condițiile climatice ale Greciei. Deseori, porticul se dezvoltă de-a lungul a trei sau chiar a celor patru laturi ale curții apropiind tipul de casă cu *pastas* de la Olynthos de tipul cu peristyl atribuit în general perioadei elenistice.

«Casa Tridentului»
și «Casa Măștilor»
de la Delos

Curtea asigură legăturile pe orizontală între partea de primire și cea gospodărească, dând acces prin intermediul unei scări la etaj unde se aflau dormitoare și partea rezervată femeilor, *gynaicon*. Etajele nu sînt atestate arheologic decât de primele trepte ale scării situate în curte; se știe însă din surse literare că la Athena etajele erau ieșite în consolă, fiind în secolul al VI-lea î.e.n., după cum relatează Aristoteles, obiectul unui impozit, iar mai târziu, interzise. Pentru a nu împiedica însoțirea în timpul iernii, etajele erau parțiale, fiind ridicate numai peste corpul nordic al parterului. În casele elenistice denumite «a Tridentului» și «a Măștilor» de pe insula Delos, din aceleași motive, încăperile de pe latura de nord erau mai înalte decât cele de pe latura de sud.

Locuințele din Olynthos erau prevăzute cu un confort relativ ridicat. Din 100 case descoperite, 23 erau înzestrate cu băi de forma unor fotolii de piatră sau ceramică, îngropate în pardoseală.

Insulele și casele aproape identice, continuitatea fronturilor către stradă, lipsită de preocupări de a individualiza

85

86

84, 85. POSEIDONIA (PAESTUM, PESTI), Magna Graecia, perioada clasică. Ordinul celui de-al doilea templu al Herei (după 468 î.e.n.), prin proporția coloanelor, prezența unui entasis pronunțat și a unor echine evazate, denotă influența ordinului arhaic al Basilicii edificate anterior pe un amplasament învecinat.

Gruparea locuințelor
în insule

clădirile, dădea masivelor construite, la scara întregului oraș, un caracter de uniformitate, atenuată doar de relieful accidentat al unor așezări. Preocupările de plastică, sar-

87

86, 87. POSEIDONIA (PAESTUM, PESTI), Magna Graecia, perioada clasică. Cel de-al doilea templu al Herei (după 468 î.e.n.), unul dintre cele mai bine păstrate temple ale antichității grecești este unicul care conservă colonada pe două niveluri care împarte cella în trei nave.

88

88. AKRAGAS (AGRIGENTUM, AGRI-GENTO), Magna Graecia, Sicilia, perioada clasică. Templul dedicat Herei, denumit al « Junonei Lacinia » (c. 450 î.e.n.), îmbină trăsături ale arhitecturii clasice metropolitane cu trăsături locale, arhaizante.

89. ISTROS (ISTROPOLIS, HISTRIA), Dobrogea, perioadele clasică și elenistică. Așezarea grecească a ocupat (sf. sec. al VII-lea î.e.n.) vârful peninsulei strincease, prinse între lacurile Sinoe și Istria (Caransuf). Istmul, care lega peninsula cu uscatul, a fost barat de o succesiune de ziduri: cel arhaic, de cărămidă crudă (sec. al V-lea), cuprinzând cea mai vastă zonă fortificată vreodată, cel elenistic, executat din paramente din blocuri isodome și un emplecton, în zona cea mai îngustă a istmului, și cel roman târziu, cuprinzând aria cea mai restrânsă. În zona extramurană se întinde o amplă necropolă tumulară (sec. VI—I î.e.n.), unele morminte aparținând aristocrației băstinașe.

90

« Casa actorului comic » și « Casa destinului fericit » din Olynthos

Evoluția de la pastas la casa cu peristyl

cina exprimării unui mesaj, erau rezervate ansamblurilor monumentale ale sanctuarelor și ale centrului civic.

Cîteva case din Olynthos, mai ample și mai confortabile, situate în afara parcelării hipodamice, reflectă procesul de diferențiere petrecut în rîndul clasei stăpînilor de sclavi. În felul acesta se prezintă « Casa actorului comic » și « Casa destinului fericit ».

Trecerea de la casa cu *pastas* la casa cu peristyl, în care stîlpii de zidărie cedază locul unor coloane de lemn sau piatră, este marcată de cîteva case timpurii de la Delos și de două palate descoperite în Thessalia, la Larissa (c. 450—c. 350).

Interioarele clădirilor de locuit erau zugrăvite în trei culori: alb cu galben și roșu sau cu galben și albastru. Un soclu pictat, imitînd cîreodată orthostati de piatră, era delimitat în partea superioară de o bandă colorată,

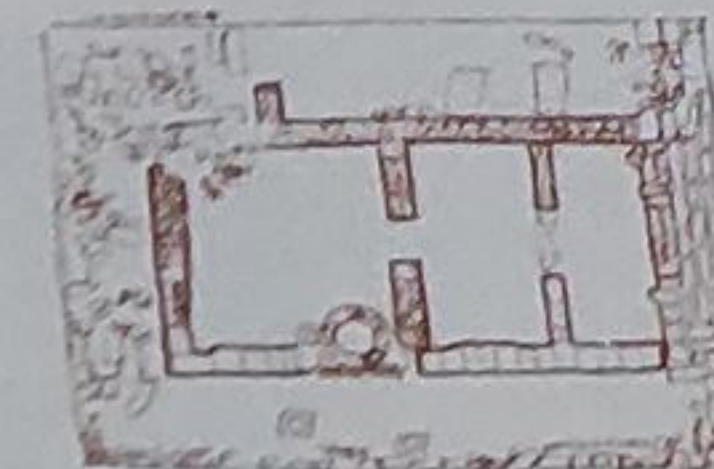
64

decorată uneori cu palmete. În case modeste, pardoselile erau de pămînt bătut, tencuite și zugrăvite într-o culoare, de pildă cu galben. În case bogate, se recurgea la pavimente de mozaic reprezentînd scene mitologice.

Etapa doricului sever (480—450)

Arhitectura perioadei clasice este inaugurată de către orașul-cetate Syracousa care-și serbează victoria de la Himera prin ridicarea a două periptere doric, unul în interiorul cetății, celălalt pe locul bătăliei. Athenaionul din Syracousa, înglobat ulterior în cadrul cîtorva clădiri succesive de cult creștin, se prezenta la origine ca un templu peripter cu 6×14 coloane ($22 \times 55,02$ m), a cărui compoziție relua schema stabilită în etapa finală a evoluției arhaicului în metropolă: cellă cu pronaos și opisthodomos, contracție unghiulară a intercolonamentelor, deja folosită la temple arhaice, dar aici extinsă și la intercolonamentul următor (dublă contracție unghiulară), coloane cu un entasis pronunțat, a căror înălțime echivalează cu 4,54

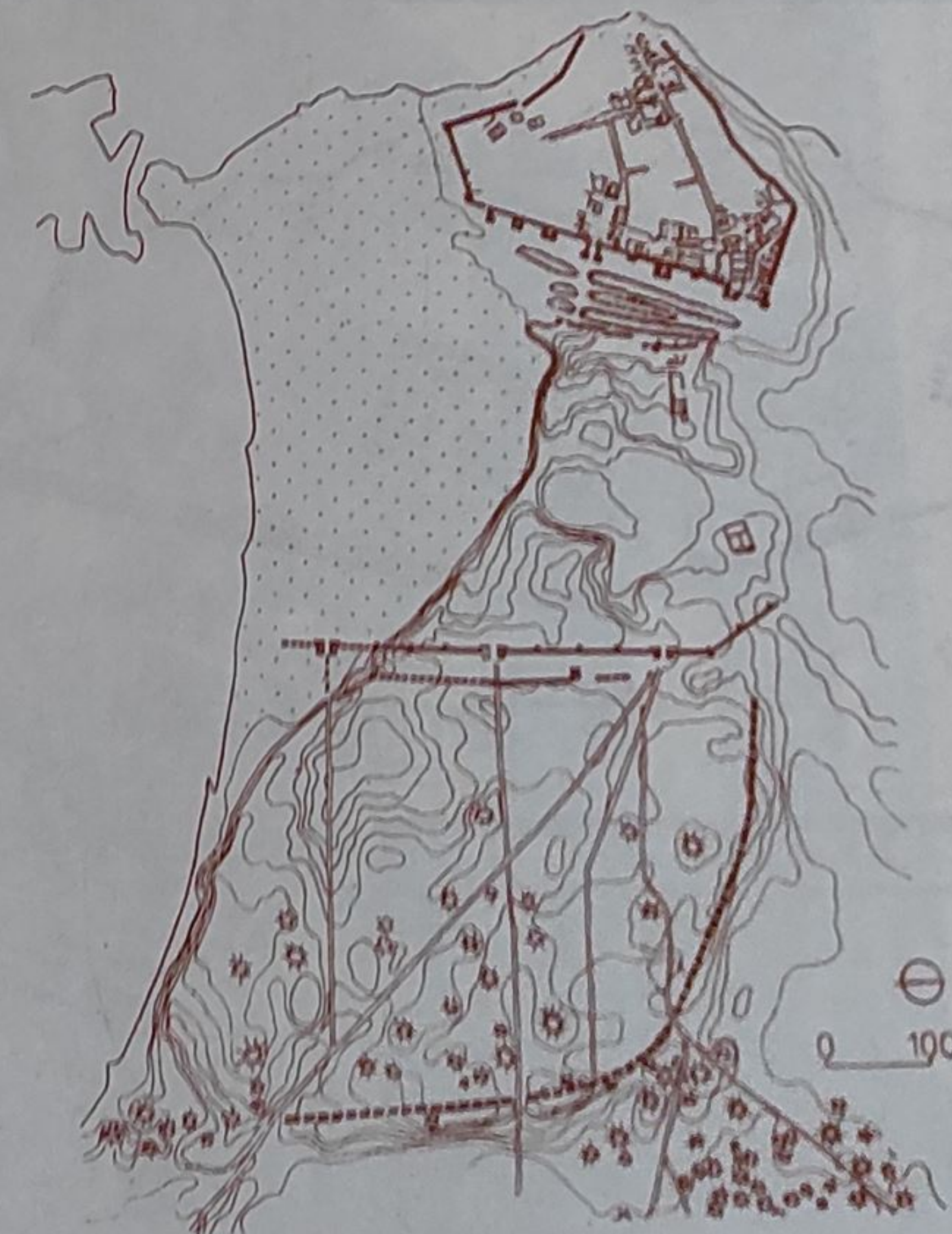
Athenaionul din Syracousa (fig. 67)

91

92

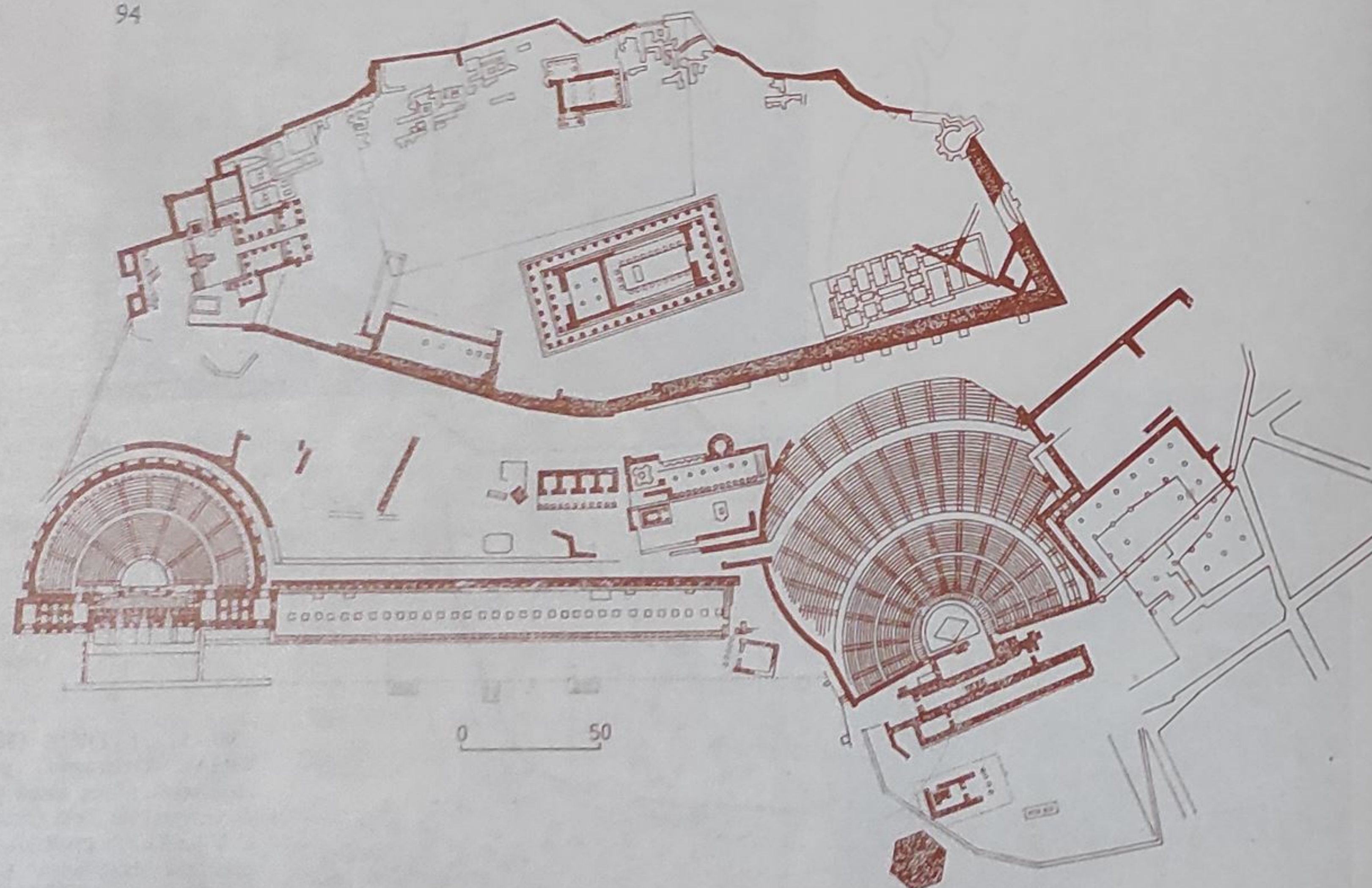
89

65

90—92. ISTROS (ISTROPOLIS, HISTRIA), Dobrogea, perioada clasică și elenistică. Zona sacră a cetății era dominată de templul lui Zeus (prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n.), probabil, un peripter din care se conservă *krepidoma*, nefiind cunoscut nici numărul și nici factura coloanelor.

93
94

Peripterul de la Himera

Templul lui Zeus de la Akragas (fig. 68-73)

diametre inferioare. Peripterul doric de la Himera, identic ca număr de coloane, apropiat ca dimensiuni ($22,45 \times 55,95$ m) și compoziție de Athenaion, prezintă ca particularitate două scări, dispuse simetric, de o parte și alta a intrării în cellă, care conduceau deasupra tavanului acesteia.

Deși început în anul 510, templul lui Zeus din Akragas s-a realizat în cea mai mare parte după anul 480, în perioada clasică, rămânând neterminat până în anul 409 când orașul a fost distrus. Templu gigant, cedând puțin ca dimensiuni ($52,85 \times 10$ m) templului G din Selinous, templul lui Zeus din Akragas a constituit expresia dorinței tiranului Theron de a-și întări prestigiul în condițiile ascutirii lup-tei de clasă și a unui permanent pericol din partea Cartha-ginei. Edificiul a fost un pseudoperipter cu 7×14 coloane angajate unui zid, cărora, în interior, le corespundeau

95

93. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioadele clasică, elenistică și romană. Citadela miceneană, devenită sanctuar în perioada arhaică, în urma distrugerii sale de către perși, Acropola Athenei se reconstruiește în cursul celei de a doua jumătăți a secolului al V-lea î.e.n. când se edifică Parthenonul, Propyleele (Propylaia), templul Athenei Nike și Erechtheionul. În același interval, în coasta de sud se amenajează teatrul lui Dionysos și odeionul lui Perikles. Aportul perioadei elenistice este reprezentat de stoa lui Eumenes, iar al celei romane de odeionul lui Herodes Atticus și templul Romei și al lui Augustus.

94. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioadele arhaică și clasică. Acropola, devenită sanctuar al Athenei și al întregii lumi elene, îmbină caracteristici ale dezvoltării sale spontane anterioare perioadei clasice, determinat de modul de asimilare al reliefului, cu trăsăturile unei concepții prestabilite conturate în vremea lui Perikles, când pare să fi fost hotărâtă amplasarea principalelor edificii, raporturile volumetrice dintre ele și chiar imaginea concretă a fiecăruia în parte, chiar dacă unele dintre ele, cum sînt Erechtheionul și templul Athenei Nike, au fost realizate după moartea lui Perikles.

95. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Acropola. În momentul în care ansamblul perioadei clasice fusese definitivat, între monumentele Acropolei se nasc relații plastice de intercondiționare ca părți componente ale unui spectacol arhitectural unitar și încheat. Odată depășite Propyleele, vederea Erechtheionului era obturată de statuia monumentală a Athenei Promachos, pentru ca apoi privirea să treacă asupra Parthenonului, perceput din cadrul intercolonamentului central al Propyleelor în poziția sa cea mai favorabilă, în măsură să evidențieze frumusețea și măreția templului închinat Athenei Parthenos,

pilașui. Două șiruri de câte 12 stâlpi legați prin ziduri împărțeau interiorul în trei nave, dintre care cea centrală poate să fi fost hypetră. Resturile templului au scos în evidență prezența unor caryatide masculine, telamoni, de 8,2 m, despre care Cockerel credea că ar fi susținut tavanul de lemn al celei, iar Koldewey că ar fi fost interpuși între coloane pentru a susține arhitrava, întrucât intercolonamentul larg nu putea fi legat printr-un singur bloc de piatră. Din cauza dimensiunilor mari, capitelul fusese cioplit din cinci blocuri de piatră, iar semicoloanele erau compuse din câteva sectoare și o măduvă.

Templul E din Selinous (fig. 76-78)

Templul E din Selinous, construit între anii 480 și 460 în « orașul de jos », continuă o seamă de trăsături proprii tradiției siciliene: planul alungit cu 6×15 coloane, având între laturi un raport de $3 : 8$ ($25,3 \times 67,8$ m), cella unnavată, îngustă, care, deși înzestrată cu un opisthodomos păstrează adytonul, intercolonamentele înguste ($0,94 - 1,05 D$) egale pe toate laturile, proporțiile joase ale coloanelor ($H = 4,57 D$). Ceea ce îl situează în rîndul realizărilor arhitecturii clasice este proporția dintre antablament și coloane, care îi conferă zveltețe, contracția unghiulară, echina puțin evazată cu profil înclinat, calitatea sculpturii metopelor de calcar unde, pentru reprezentarea nudului feminin, s-a recurs la marmură.

Templul lui Zeus din Olympia (fig. 74-75)

Operă a arhitectului peloponnesiac Libon din Elis, construit în cadrul ansamblului Altis din Olympia din fondurile rezultate din prada căzută în mâinile grecilor după victoria asupra perșilor (479 î.e.n.), templul lui Zeus este un

96

96, 97. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Acropola. Juxtapunerea Parthenonului și a Erechtheionului nu creează nici relații de concurență, nici de subordonare plastică. Dacă Parthenonul, prin poziția sa pe stîncă Acropolei, rămîne dominantă ansamblului, Erechtheionul, deși sensibil mai mic ca dimensiuni, prin compoziția sa aparte posedă o pregnantă individualitate.

mare peripter ($27,68 \times 64,12$ m), cu un număr canonic de coloane (6×13), construit din calcar cochilifer local, tencuit cu stuc de marmură și înzestrat cu o bogată decorație plastică, executată în marmură, material folosit și pentru tegulele învelitorii. Deși distrus de seisme, resturile edificiului, păstrate *in situ*, permit să se tragă concluzia că el a sintetizat întreaga tradiție dorică, desăvîrșind formularea clasică a templului doric peripter.

Krepidoma templului, foarte înaltă, a făcut necesară proiectarea pe fațada principală a unei rampe, deja întâlnite la templul Athenei Aphaia din Aigina, care contrazice într-o anumită măsură simetria edificiului a cărei cellă tripartită este perfect centrată între pronaos și opisthodomos, tratate identic, cu două coloane între ante.

Arhitectul stăpînea cu siguranță procedeele de « corecție optică ». Dacă prezența entasisului și a curbării stylobatului este discutabilă, se pot deduce, în schimb, dilatarea intercolonamentului central, dubla contracție unghiulară, înclinarea ușoară a tuturor coloanelor pteromei către interior. Ieșindul puternic al echinei și hypotrachelionul amintesc capitelurile coloanelor templului Athenei din Aigina. Friza alcătuită tradițional din triglyfe și metope era reluată în trabeația pronaosului și opisthodomului.

Decorația frontoanelor, alcătuită din grupuri statuare de marmură înfățișînd lupta lui Pelops cu Oinomaus și

97

Important în raporturile dintre două edificii reprezentînd două mărimi, două forțe sau două puteri nu este faptul că una ar fi mai mare și alta mai mică, una subjugață și cealaltă triumfătoare sau că ele ar fi egale, ci felul în care se leagă una de alta și pătimesc împreună ca părți constitutive ale unei Simetrii care le menține laolaltă într-o Măsură comună.

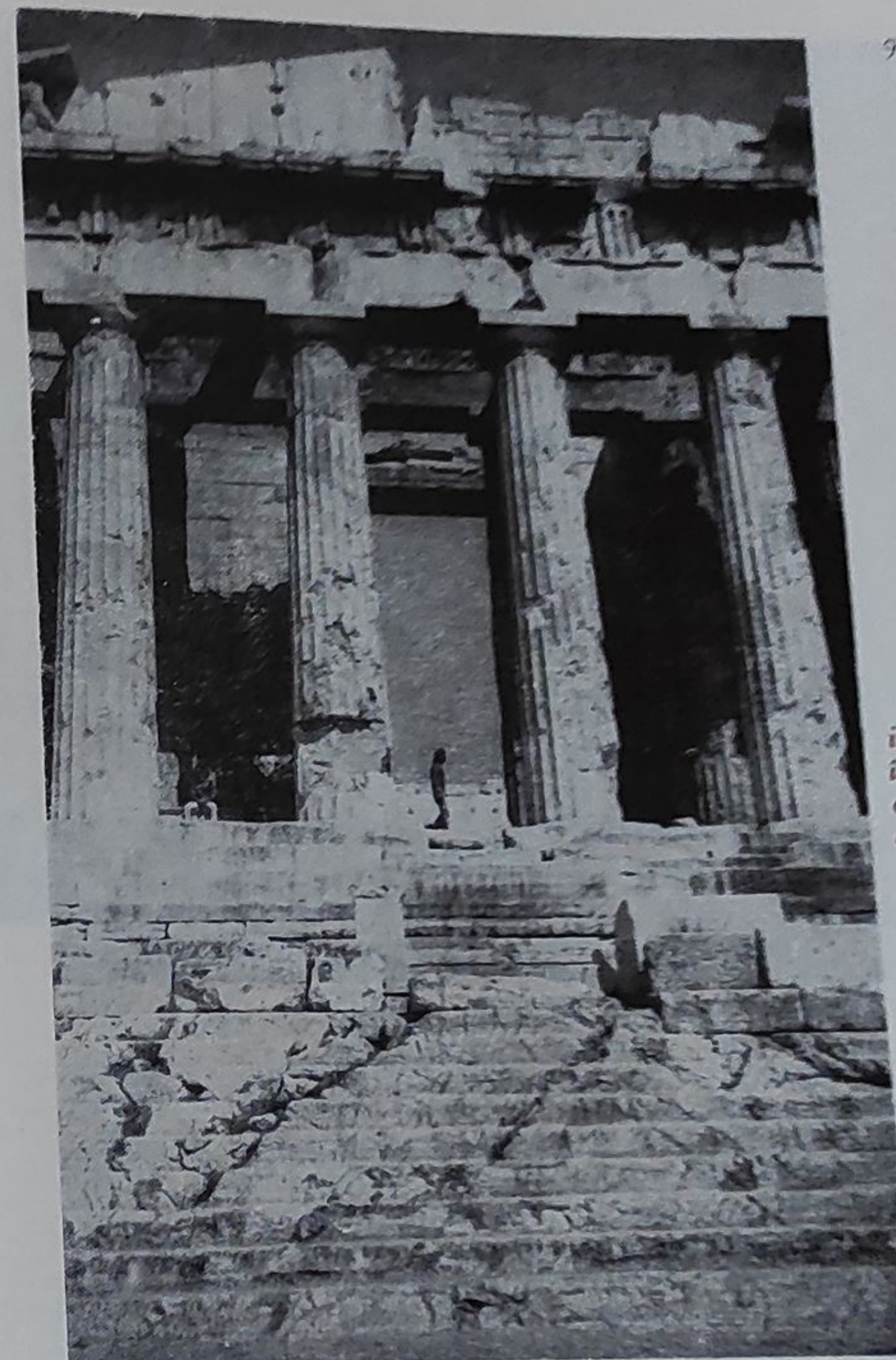
FRANÇOIS CALI, L'ordre grec.

lupta centaurilor cu lapitii, pierde caracterul oarecum convențional, static și rigid, al sculpturii arhaice, câștigând în dinamism, mișcare și realism. Simetria celor două jumătăți ale frontoanelor nu se mai reduce la o repetare « în oglindă » a motivelor, ci rezultă din echilibrarea unor figuri diferențiate. Înzestrat cu această excepțională decoratie sculpturală, templul este îmbogățit, în jurul anului 425 î.e.n., cu statuia monumentală, chrysoelephantină, reprezentând pe Zeus așezat în tron, opera sculptorului Pheidias, considerată una din cele șapte minuni ale lumii. Soclul statuii ocupa întreaga lățime a navei centrale a celei, iar statuia însăși, întreaga ei înălțime. Ea putea fi privită de aproape din galeriile amenajate la nivelul celui de al doilea registru de coloane din interiorul celei, accesibile prin scări de lemn.

98

98, 99. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Parthenonul (447–438 î.e.n.). Trepte săpate în stînca Acropolei preced krepidoma templului amplificînd vizual impresia de monumentalitate a bazei pe care acesta se ridică. Ca și gradenele templului, aceste trepte beneficiază de curbarea convexă, a cărei săgeată maximă se produce într-un plan vertical diagonal care cuprinde raza vizuală îndreptată din axa porticului interior al Propyleelor către centrul fațadei Parthenonului.

99

Prin comprimare, aerul devine nor, iar mai apoi apă. Continuînd să se îndesească apa devine pămînt, iar atunci cînd se comprimă atît cît este cu putință se transformă în piatră.

ANAXIMENES

Marea este o rămășiță a umidității primordiale... Pămîntul este de formă cilindrică iar adîncimea lui este egală cu o treime din înălțime. Pămîntul planează liber nefiind susținut de nimic. El își păstrează locul prin faptul că este egal depărtat de toate (părțile lumii). Forma lui este convexă și rotundă asemenea unei coloane de piatră. Pe suprafața uneia din baze ne găsim noi, iar cealaltă bază este opusul acesteia.

ANAXIMANDROS

Prin echilibrul compoziției și proporțiile sale armonioase, prin îmbinarea tradiției cu elemente de inovație, templul din Olympia se prezintă ca un monument de răscruce în evoluția arhitecturii dorice, fiind luat ca model de către arhitecții care vor edifica monumentele Athenei.

Al doilea templu al Herei din Poseidonia (fig. 79–87)

Evoluția arhitecturii dorice în coloniile occidentale, din al doilea sfert al secolului al V-lea î.e.n., constituind o asimilare creatoare a proceselor petrecute în arhitectura metropolei, culminează prin edificarea după anul 468 î.e.n. a celui de al doilea templu închinat Herei din Poseidonia, denumit eronat « al lui Poseidon », unul dintre cele mai bine păstrate temple ale antichității grecești și singurul care conservă colonada interioară pe două niveluri.

100

Templul este în mod neîndoienic legat de tradițiile arhitecturii sacre a Greciei Mari. O seamă de date cantitative (6×14 coloane, dimensiunile stylobatului de $24,31 \times 59,93$) cum și unele particularități tipologice (o scară de acces pe acoperiș, dubla contracție unghiulară pe toate laturile pteromei) îi dau caracter de replică a celor două temple siciliene de la Himera și Syracousa executate anterior. Mai mult decât atât; sub influența arhitecturii Basilicii situate alături, ordinul celui de al doilea templu al Herei capătă trăsături arhaizante: proporții relativ joase ale coloanelor, prevăzute cu echine evazate și un entasis pronunțat. Înălțimea coloanelor de pe fronturi și din fațadele laterale, egală, respectiv, cu 4,23 și 4,33 diametre inferioare, le conferă o robustețe arhaizantă, anulată, în parte, de sporirea numărului de caneluri la 24, în locul celor 20 obișnuite, ceea ce subliniază dezvoltarea lor verticală. În general, edificiul dă o impresie de masivitate, fapt datorat nu numai proporțiilor coloanelor, dar și dispunerii lor dese (raportul dintre diametrul inferior și intercolonament este de $1 : 1,1$ și $1 : 1,2$ iar raportul dintre antablament și coloană de $1 : 2,3$), cât și blocurilor foarte mari din care sînt cioplite tamburele coloanelor și arhitrava. Ca urmare, scara monumentului este înșelătoare: el pare de dimensiuni mai mici decât în realitate,

101

adevărată sa monumentalitate fiind scoasă în evidență prin comparație cu scara umană.

Realizat după victoria obținută de orașul Poseidonia la jocurile olimpice din anul 468 î.e.n., concepția sa a suferit fără îndoială influența arhitecturii templului lui Zeus din Olympia. Asemenea celei acestui templu, cella templului din Poseidonia, prevăzută cu pronaos și opisthodomos, este împărțită în trei nave prin două rînduri de coloane dorice suprapuse pe două registre, soluție neobișnuită în arhitectura Greciei Mari. Spațiul central al celei este caracterizat de înălțimea sa mare în raport cu deschiderea, sporită vizual prin descreșterea înălțimii și diametrului coloanelor din registrul superior, față de cele din registrul inferior aflate, respectiv, în raport de $7 : 9$ și $9 : 16$. De asemenea, la templul din Poseidonia, intervine pentru prima oară în arhitectura Greciei Mari curbarea convexă a stylobatului și a trabeației.

Plastica templului este rezultatul interacțiunii a două procedee opuse: pe de o parte, geometrizarea structurii, interaxul jucînd rol de modul egal cu 9 picioare dorice (înălțimea coloanei fiind egală cu trei interaxe), pe de altă parte, recurgerea la rafinate abateri: contracția unghiulară simplă pe fronturi, contracția unghiulară dublă lateral

100, 101. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Parthenonul (447–438 î.e.n.). Fațadele înguste ale templului, orientate către est și vest, trădează prezența unor abateri de la o schemă geometrică rigidă, considerate, chiar și de Vitruviu, drept corecții optice, care conferă edificiului un caracter individualizat. Ele sporesc subordonarea părților componente față de întreg, de unde rezultă impresia desăvîrșitei unități pe care o comunică edificiul.

102

Templul Herei (al Iunonei Lacinia) din Akragas (fig. 88)

(de unde rezultă schimbarea treptată a dimensiunilor metopelor), reducerea intercolonamentelor în fațadele laterale, o ușoară îngroșare a coloanelor în fațadele înguste, curbarea tuturor componentelor orizontale, modificarea formei coloanelor de colț în locul înclinării lor către interior.

Arhitectura templului Herei din Akragas, numit ulterior al «Iunonei Lacinia», ridicat pe locul cel mai înalt al acropolei, în jurul anului 450 î.e.n., îmbină trăsături ale arhitecturii metropolei, cum ar fi krepidoma înaltă cu patru gradene, planul adunat cu 6×13 coloane ($16,9 \times 38,13$ m, ceea ce echivalează cu raportul $4 : 9$), cella cu pronaos și opisthodomos și contracția unghiulară, cu trăsături locale, arhaizante: cella uninavată cu scări între pronaos și naos, intercolonamentele laterale mai largi decât cele frontale, absența «corecțiilor» cum ar fi curbarea

102. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Parthenonul (447–438 î.e.n.). Între toate componentele monumentale ale Acropolei, percepute reciproc sau concomitent, există relații plastice, care par a fi rodul unei concepții prestabilite. Din coasta templului Athenei Nike, Parthenonul se percepe parțial, fiind pusă în evidență poziția sa dominantă în cadrul ansamblului.

103, 104. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Parthenonul (447–438 î.e.n.). Fațada de est a templului și fragment al decorației sculpturale a frontonului, reprezentind pe zeițele scartei.

104

Templul ionic de pe riul Ilissos

stylobatului, îngroșarea coloanelor de colț, înclinarea coloanelor.

Arhitectura ionică a Asiei Mici este puțin cunoscută, iar templul ionic de pe riul Ilissos de lângă Athena, construit către mijlocul secolului al V-lea î.e.n., un mic templu tetrastyl amphiprostyl, evident influențat de arhitectura dorică prin proporțiile sale și absența decorației, reprezintă

103

105

Templul lui Zeus din Isteros (fig. 89-92)

prima tentativă de sinteză a trăsăturilor celor două ordine cunoscute în arhitectura Attică. El a constituit, probabil, un prototip pentru templul Athenei Nike de pe acropola Athenei.

Arhitectura clasică a primei jumătăți a secolului al V-lea este reprezentată în cetățile pontice din Dobrogea de un templu care a constituit componenta principală a zonei sacre de la Isteros dezvoltate spontan. Judecând după fragmentele de vase attice descoperite în puțul sacru, *bothros*, din apropiere, el ar fi fost închinat părintelui zeilor, Zeus. Raportul dintre krepidoma, singura păstrată, și zidurile celei, ale cărei urme denotă o refacere, tehnica de construcție și factura krepidomei cu patru trepte de mică înălțime numai pe latura de sud, caracteristice arhitecturii clasice grecești, permit datarea templului în prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n., deși unele cercetări situează construcția sa în secolul anterior.

Numărul, dispoziția coloanelor și ordinul utilizat nu sînt cunoscute. Dimensiunile în plan ale templului, alcătuit dintr-un pronaos și o cellă, și raportul dintre ele găsesc analogii cu arhitectura unei categorii de temple din cetățile Ioniei, explicabile prin proveniența milesiană a locuitorilor Histriei, categorie ilustrată de edificii clasice mai tîrzii, cum ar fi templul lui Zeus din Labranda și templul Athenei Polias din Priene, care continuă, desigur, tradiții locale mai vechi.

Cel de al doilea sfert al secolului al V-lea î.e.n. a reprezentat o primă etapă a perioadei clasice. Dominată cu precădere de monumente de ordin doric, ținînd cont de factura pe care o capătă arhitectura, determinată de reminiscențele arhaizante în compoziția planurilor, plastica monumentală și decorația sculpturală, ea este numită etapa doricului sever.

Etapă înfloririi arhitecturii attice (450-400): sinteza ordinelor doric și ionic.

Acropola Athenei, rămasă în ruină timp de 30 de ani după distrugerile persane, devine din inițiativa lui Perikles, în vremea guvernării sale (449-429 î.e.n.), obiect al unei

Reconstrucția Acropolei Athenei (fig. 93-94)

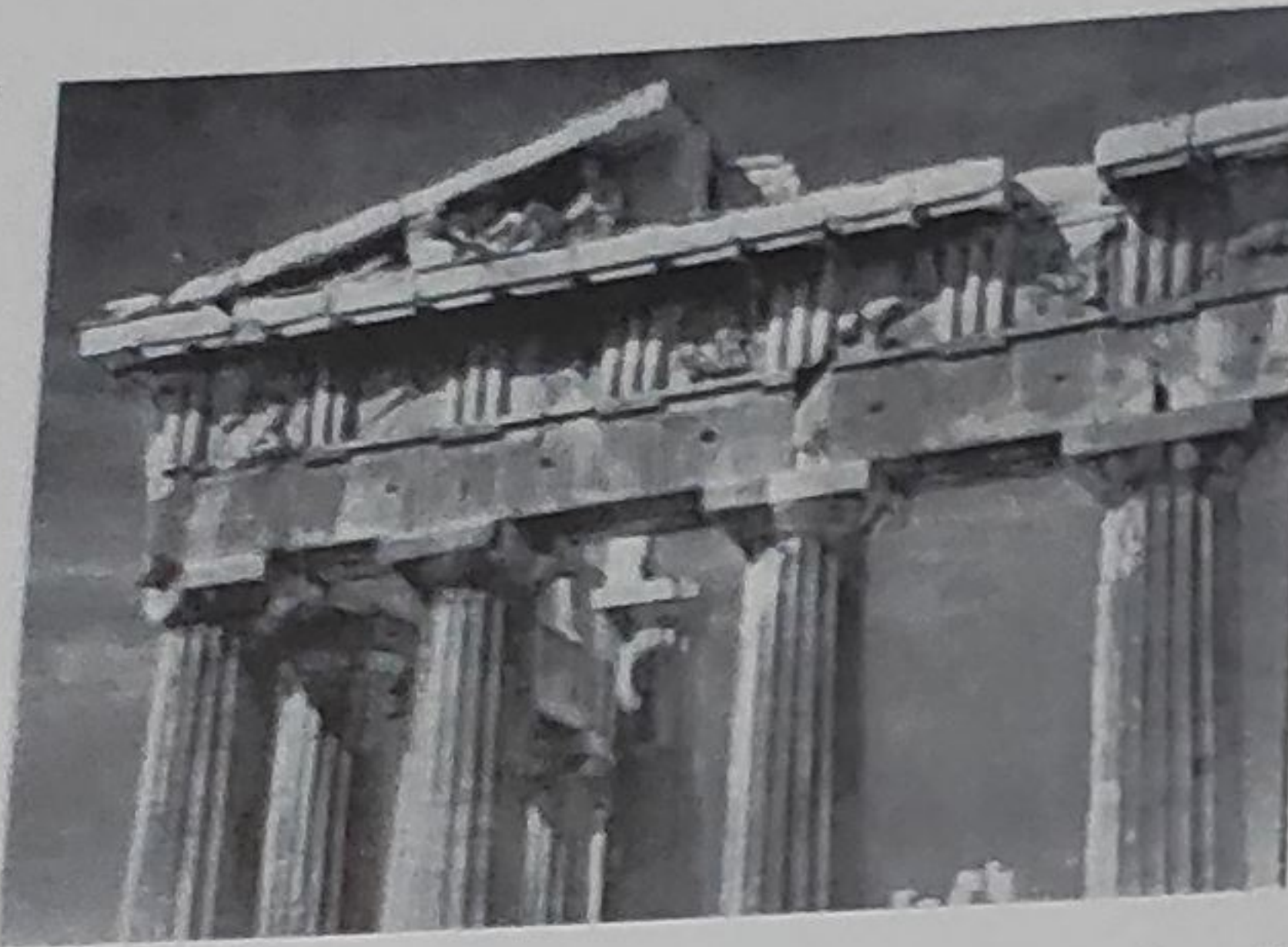
vaste activități constructive. Ansamblul arhitectural al Acropolei trebuia să devină expresie și simbol al victoriei obținute de statele grecești asupra invadatorilor străini și,

106

106. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Parthenonul (447-438 î.e.n.). Legătura realizată printr-un tavan de piatră, între pteroma și cellă, reprezintă desăvîrșirea transpunerii unei structuri de lemn într-o structură de piatră.

107

107-110. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Parthenonul (447-438 î.e.n.). Decorația sculpturală, desăvârșită către anul 431 î.e.n., componentă de seamă a sintezei artelor, pe care o reprezintă plastica Parthenonului, se dezvăluie treptat privitorului în funcție de poziția și dimensiunile reliefulor: sculpturile frontonului, metopele frizei dorice exterioare, friza figurativă continuă a celei.

În același timp al hegemoniei Athenei asupra întregii lumi elene. Avântul patriotic, care cupinsese membrii liberi ai societății, măreția idealurilor și amploarea obiectivelor conturate de societate în fața arhitecților și artiștilor, mobilizarea unor resurse materiale și umane apreciabile au permis arhitecturii și artei să realizeze un salt, marcând etapa de maximă înflorire a perioadei clasice. Năzuințele societății, stimulate de conjunctura politică amintită, se reflectă în arhitectură prin tentativa de a crea un stil comun lumii elene, prin realizarea de edificii care să recurgă la folosirea concomitentă a ordinelor doric, ionic și, mai târziu, corintic.

Templul, în formularea sa ca peripter, rămâne programul conducător al arhitecturii, dar colonada deschisă, realizată cu ajutorul ordinului, capătă utilizări multiple în structurarea plastică a spațiilor ansamblurilor.

Arhitectura acestei etape de înflorire este beneficiara experienței constructive și plastice a întregii dezvoltări anterioare a arhitecturii grecești, ajungând la o remarcabilă individualizare a obiectului arhitectural prin variații tipologice (câteodată reluări ale unor soluții arhaizante) și, mai ales, prin acționarea asupra proporției.

109

108

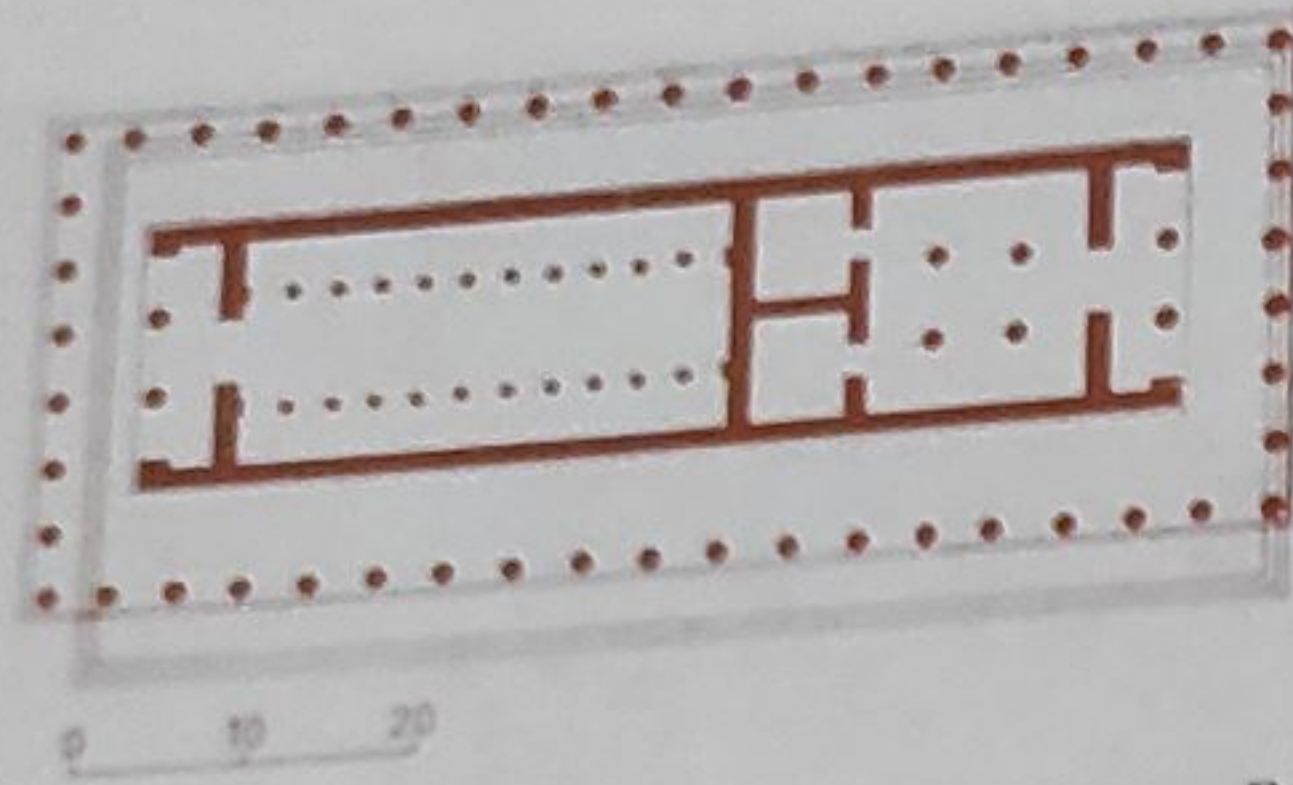

Parthenonul
(fig. 95-106)

Cea dintâi construcție a perioadei clasice de pe Acropole a fost Parthenonul, templu închinat zeiței Athena Parthenos, Fecioara, protectoarea Atticii. Parthenonul nu preia amplasamentul vechiului Parthenon, început din inițiativa lui Kleisthenes (sf. sec. al VI-lea î.e.n.) și distrus de perși fără să fi fost terminat, fiind deplasat în raport cu acesta. Pentru a putea executa Parthenonul, constructorii au realizat în partea de sud a Acropolei un zid de sprijin, denumit *pyrgos*, recurgând apoi la o umplutură din care a rezultat platoul cel mai înalt de pe Acropole unde a fost ridicat templul.

110

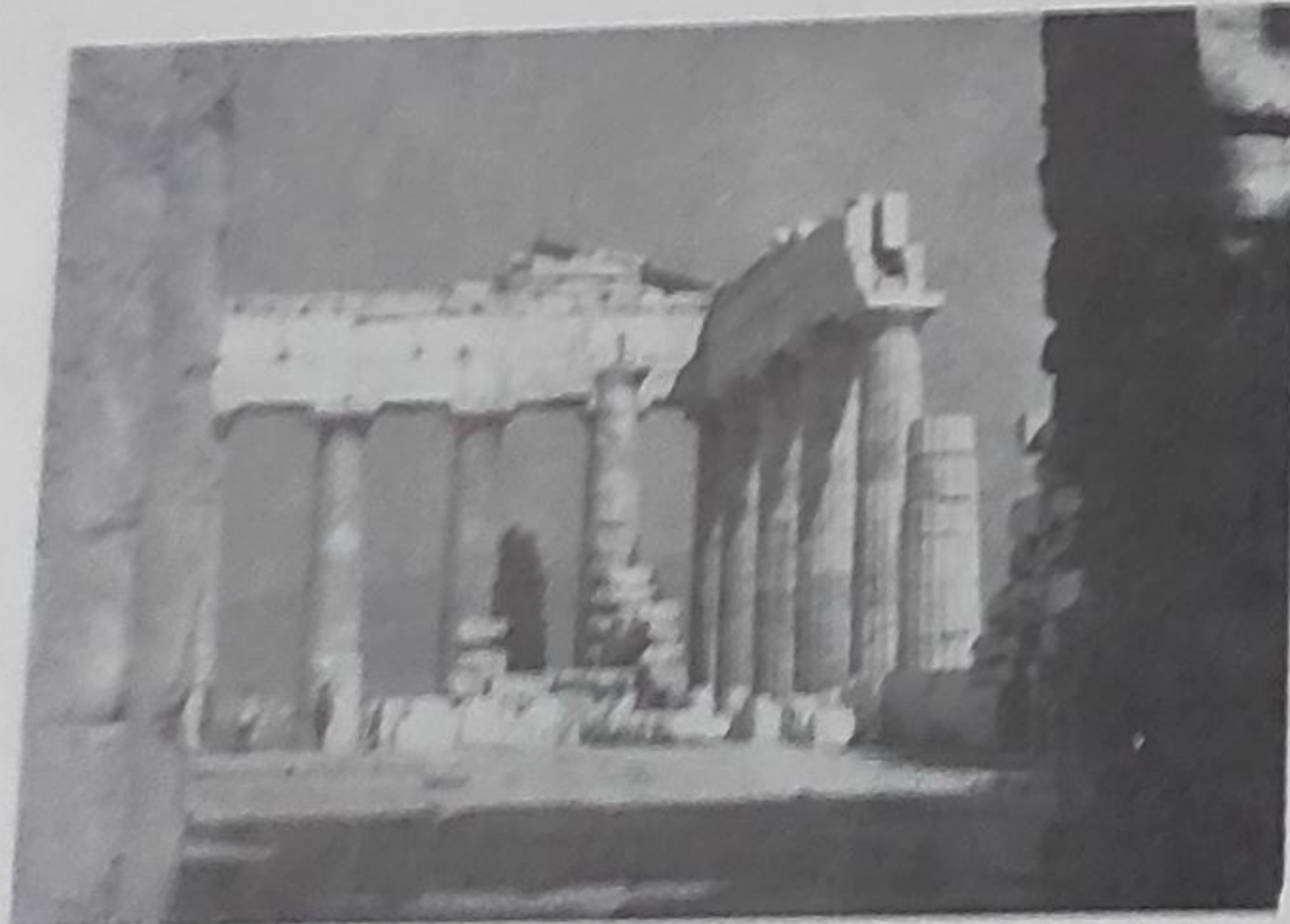

111

Prin poziția sa topografică și prin destinația sa, Parthenonul trebuia să fie în cel mai înalt grad purtătorul aceluia conținut ideologic care a fost destinat monumentelor de pe Acropole: eternizarea gloriei Athenei victorioase, conducătoare a lumii grecești, afirmarea democrației care înfrinsese oligarhia.

Acumulările cantitative și calitative, realizate în cadrul dezvoltării sale premergătoare, au adus arhitectura elenă în apropierea nemijlocită față de un moment nodal, când se conturau toate premisele pentru un veritabil salt calitativ. Parthenonul întruchipează un astfel de salt: el încununează un proces de evoluție și, totodată, deschide calea unor noi dezvoltări.

La elaborarea Parthenonului au colaborat Pheidias, Ictinos și Kallikrates. Deși există tentative de a atribui rolul hotărîtor în conceperea acestui edificiu sculptorului Pheidias, conducătorul lucrărilor de pe Acropole, judecînd după activitatea desfășurată ulterior de Ictinos, la realizarea templului lui Apollon din Bassai și la reedificarea Telesterionului din Eleusis, lui trebuie să-i fi revenit rolul hotărîtor și în elaborarea Parthenonului. În ceea ce privește contribuția lui Kallikrates, ea a constat, îndeosebi, în execuția lucrărilor de construcție. Edificarea Parthenonului se situează între anii 447 și 438, iar execuția lucrărilor de sculptură durează pînă către anul 432.

112

111. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Parthenonul (447-438 î.e.n.). Avînd ca precedent compartimentarea cellei templului arhaic al lui Apollon din Korinthos și a cellei templului Hekatompedon, cella Parthenonului include un amplu spațiu trinavat în care fusese expusă statuia chryselephantină a Athenei și un tezaur tetrastyl.

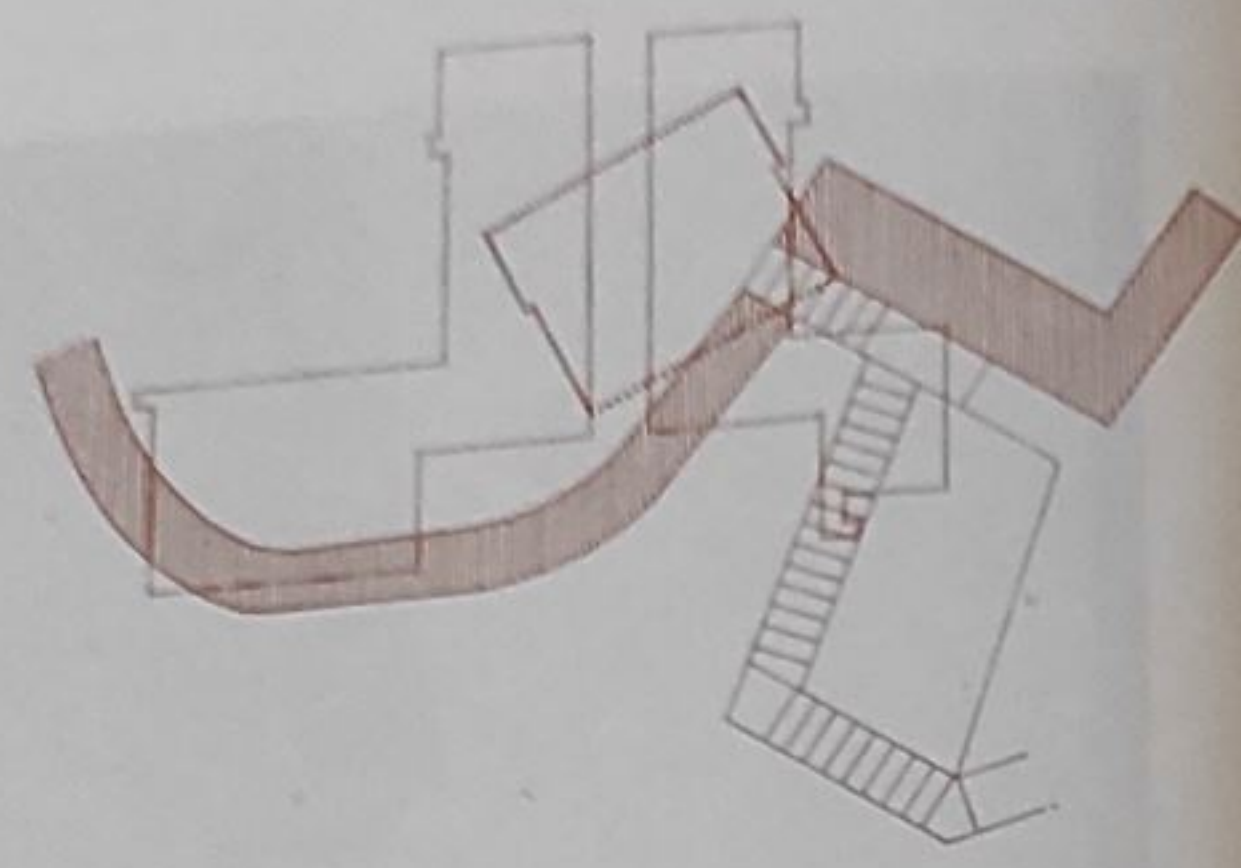
113

112, 113. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Parthenonul (447-438 î.e.n.). Distrusă în cursul unui război turco-venetian (1687), cu excepția citorva porțiuni de ziduri, cella Parthenonului pune problema precizării ordinului utilizat pentru compartimentările sale interioare. Lucrările de anastyloză, care au permis reconstituirea aproape integrală a pteromei, au redat monumentului jocul de umbre și lumini determinat de existența acesteia, accentuat de prezența canelurilor.

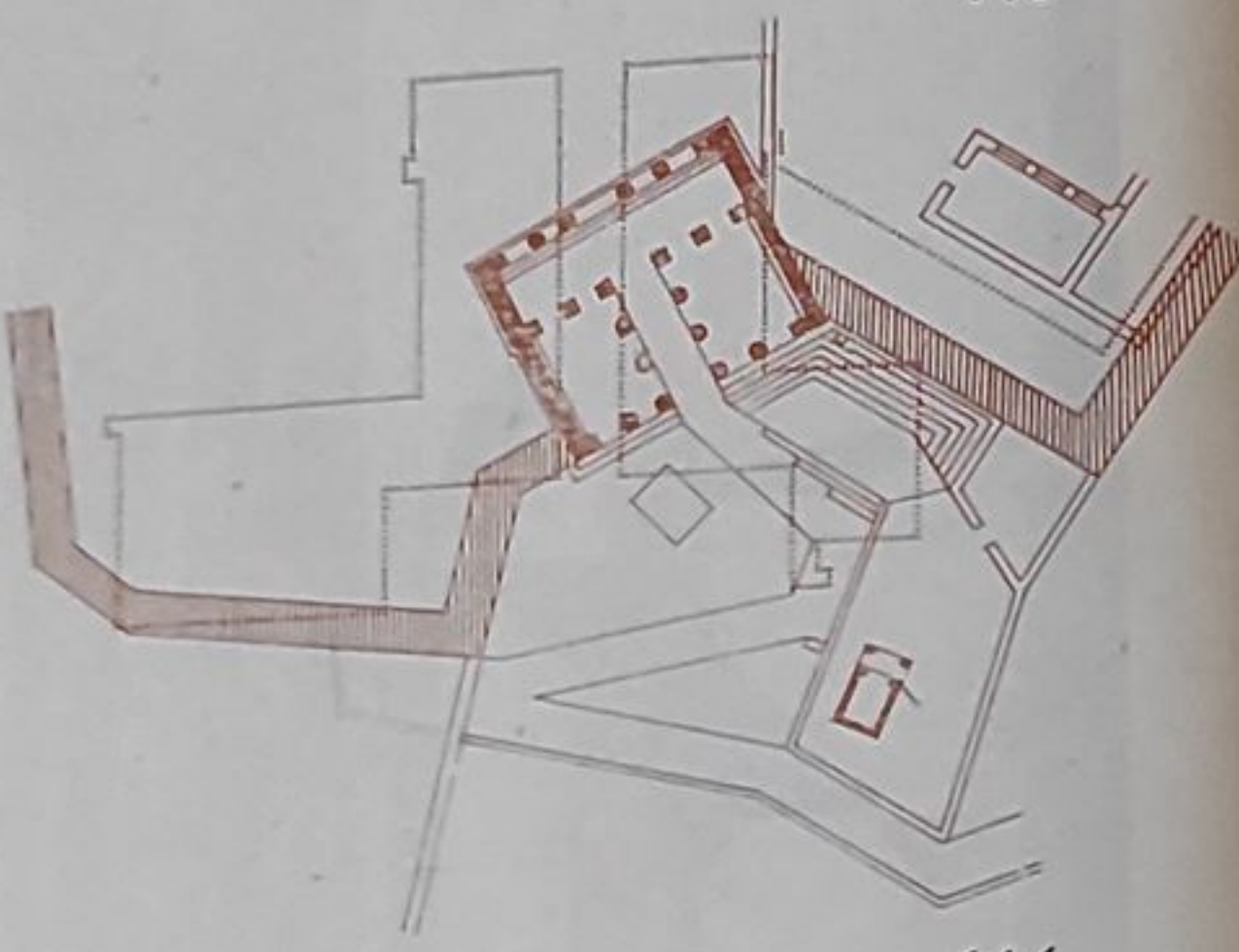
Templul dedicat Athenei Parthenos iese din comun prin materialul folosit: elementele de structură sînt executate în întregime, inclusiv componentele învelitorii, din marmură, extrasă din carierele de pe înălțimea Pentelicon, iar decorația sculptată, din marmură de Paros. Marmura de Pentelicon, albă la extragere, cu granulație mare, cuprinzînd în masa ei fire de mică, datorită prezenței fierului prin oxidare o nuanță aurie. Prin cioplire, materialul este susceptibil să genereze o mare precizie și un rafinament deosebit al detaliilor.

Fără să atingă dimensiunile templelor gigantice ale Ioniei sau ale Greciei Mari, lucru pe care nu l-ar fi permis, desigur, nici terenul avut la dispoziție, Parthenonul depășește prin amploarea sa toate templele metropolei (30,86 × 69,51 m). Reluînd raportul, deja folosit, de $n \times 2n + 1$, între coloanele de pe laturile scurte și lungi ale pteromei,

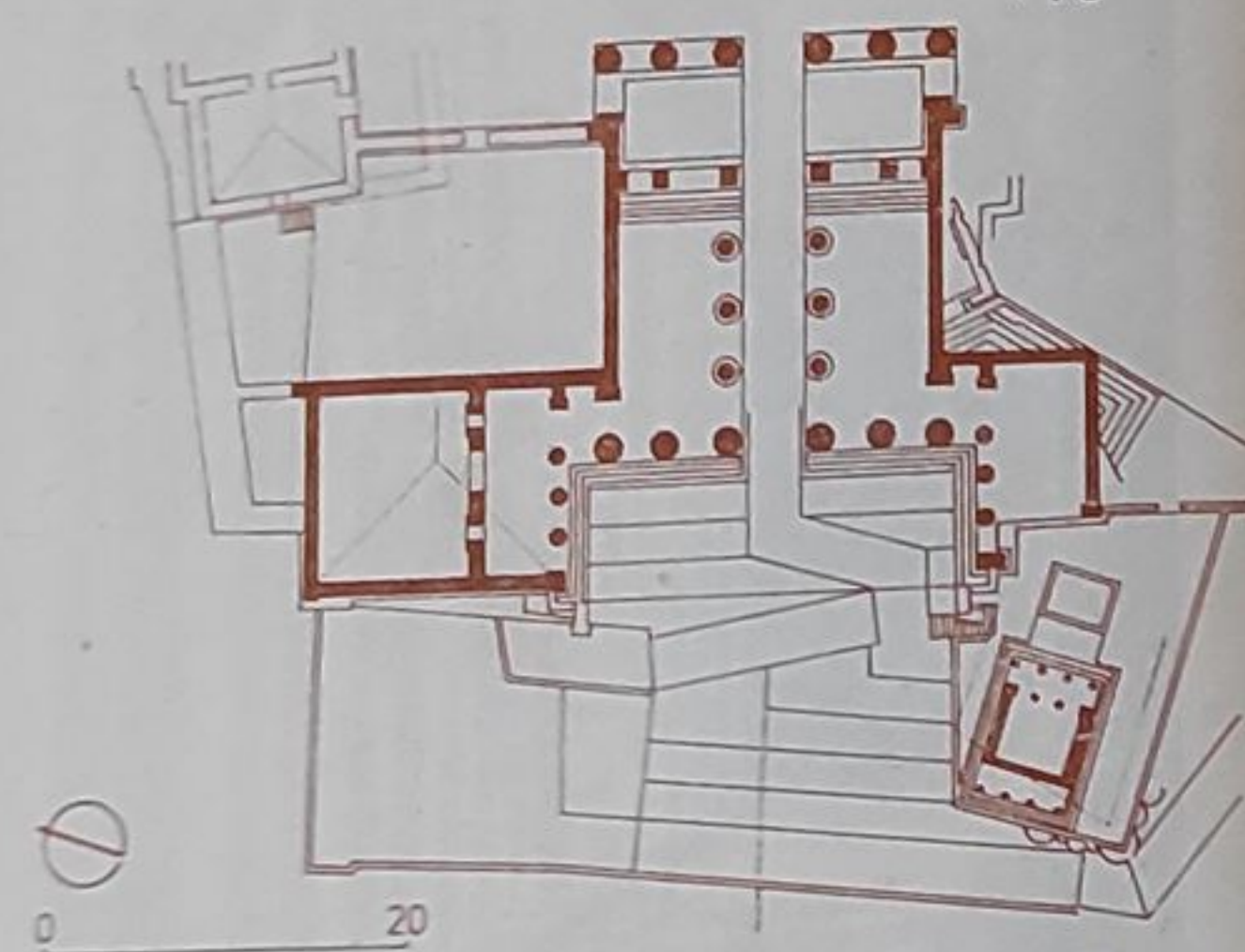
114

115

116

117

114–117. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Propyleele (437–432 î.e.n.). Simpla poartă care străpungea zidul citadelei miceneene fusese înlocuită în cursul perioadei arhaice de un propylon monumental, pentru ca, în urma distrugerii acestuia de către perși, să se edifice, de către Mnesikles, Propyleele perioadei clasice care preiau și dezvoltă ideea unei desfășurări monumentale conturate deja în perioada arhaică. Realizate fiind după edificarea Parthenonului, axa Propyleelor este modificată în raport cu cea a Propylonului arhaic, fiind orientată către statuia Athenei Promachos.

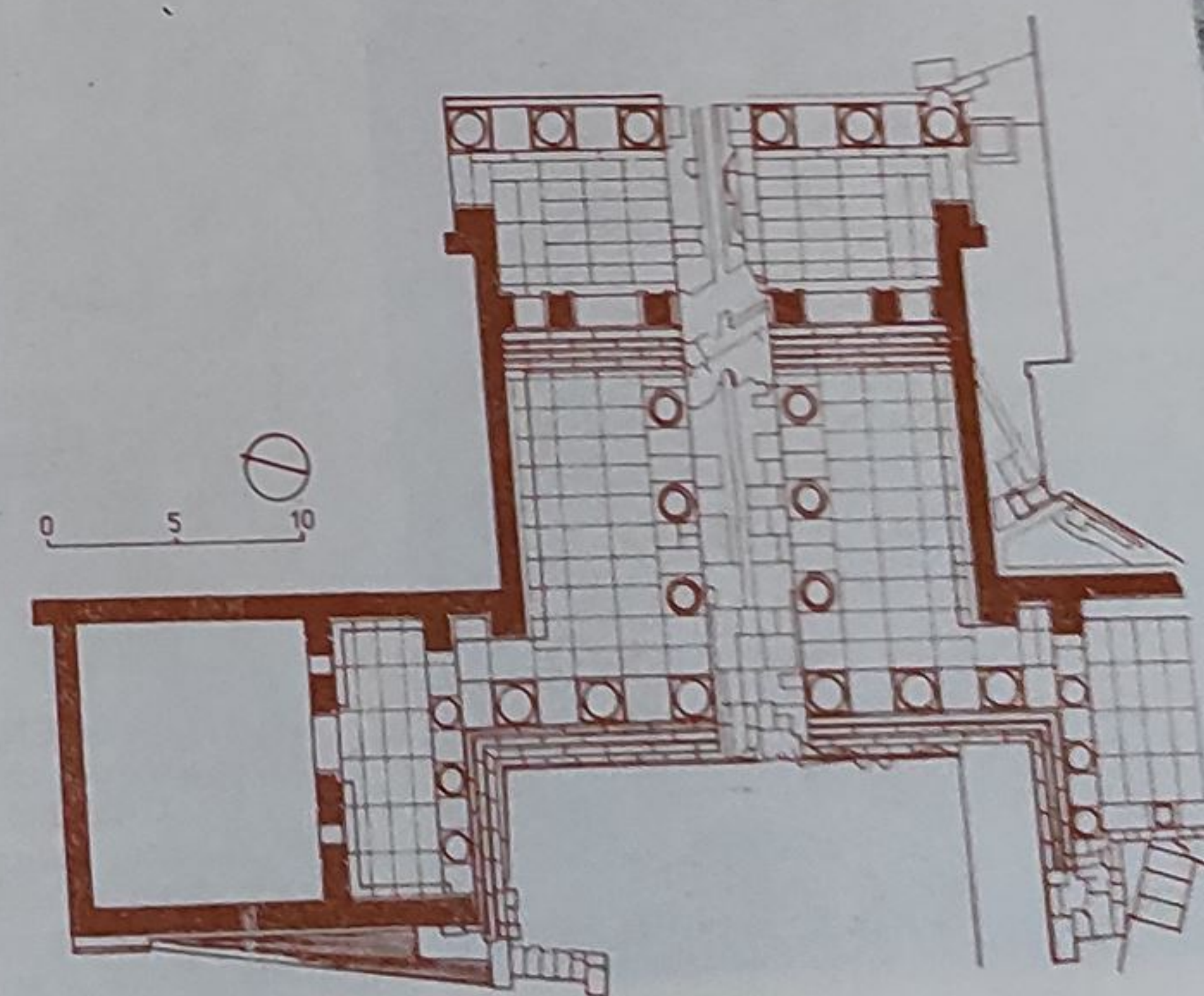

118

pe care îl canonizează, arhitectul recurge la formula de octostyl, puțin uzitată (în mediul doric, Heraionul din Corfu fusese o excepție), de unde rezultă 8×17 coloane, una dintre sursele impresiei de monumentalitate proprii edificiului.

În interiorul pteromei fusese cuprins un nucleu avînd structura unui templu hexastyl, fără coloane între ante. Acest nucleu era compus dintr-o cellă, în care, în locul unei împărțiri trinavate, obișnuite, întâlnește la temple

119

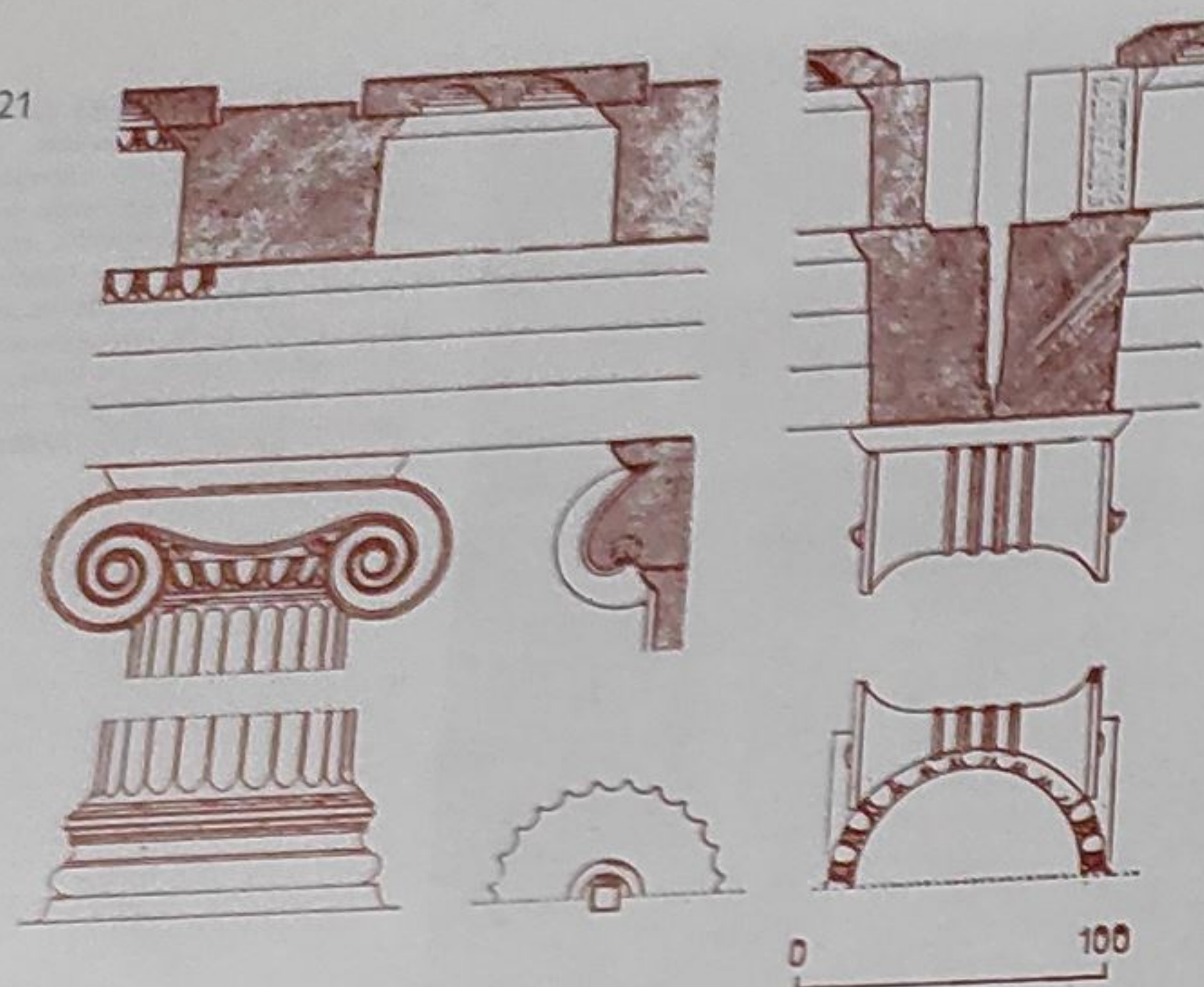

118–120. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Propyleele (437–432 î.e.n.). Privite din exteriorul și din interiorul Acropolei, Propyleele aveau aspectul unui templu prostyl hexastyl, cu intercolonaamentul central lărgit ca în cazul templelor Ioniei. Din exterior, prinderea colonadei Propyleelor între două aripi, soluționate cu ajutorul unui ordin doric minor, în antis, avea darul să sublinieze monumentalitatea ordinului Propyleelor similar ca proporții ordinului Parthenonului.

120

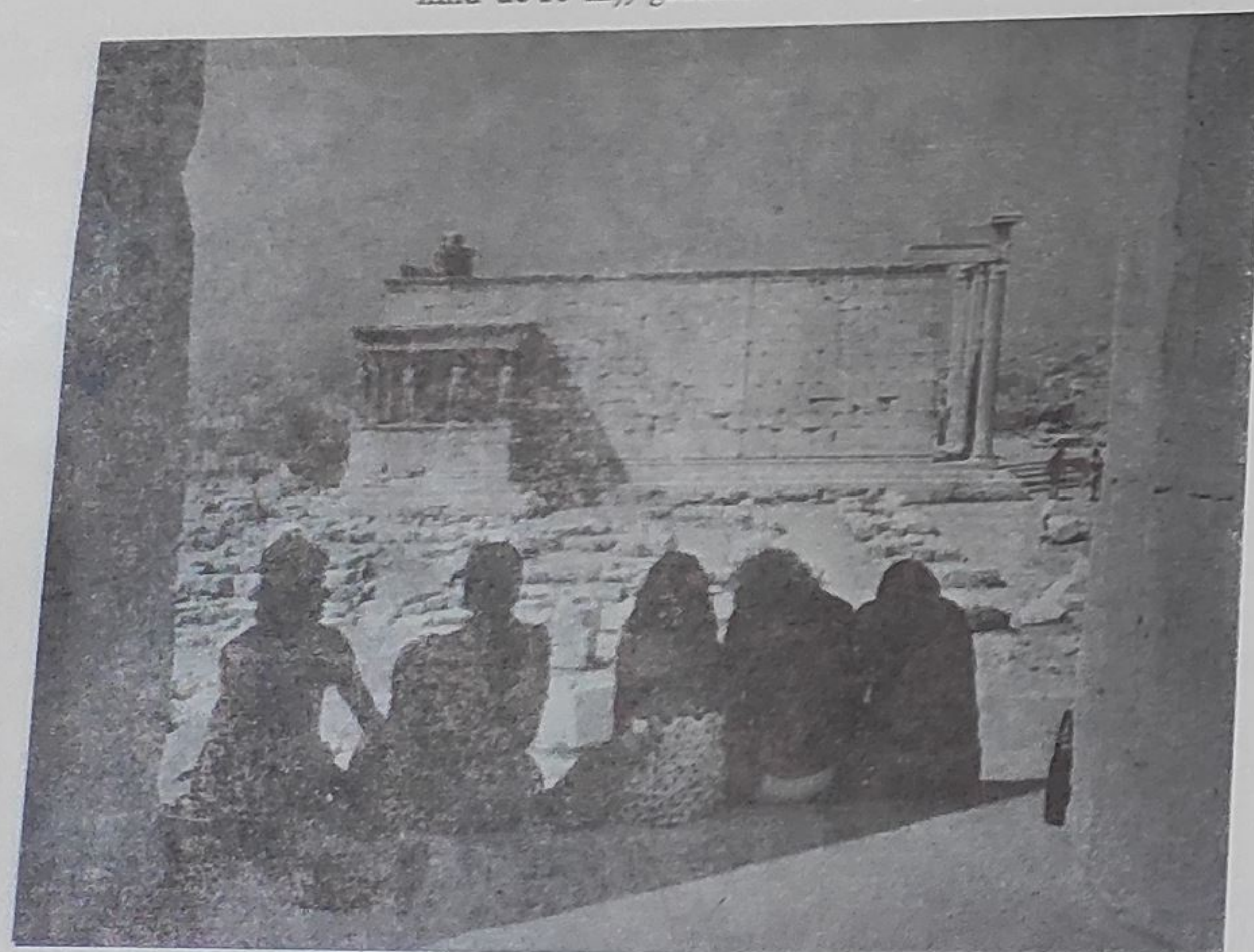

121

Structura celei
Parthenonului
(fig. 111-113)

anterioare, arhitectul a inclus pe trei laturi o colonadă cu două ordine dorice suprapuse, și dintr-un opisthodomos amplu, cu patru coloane (2x2), probabil ionice, dispuse în mijloc. Cella, subliniată ca centru al compoziției templului, largă de 19 m (deschiderea între șirurile de coloane interioare fiind de 10 m), găzduia statuia chrysolephantină a Athenei,

123

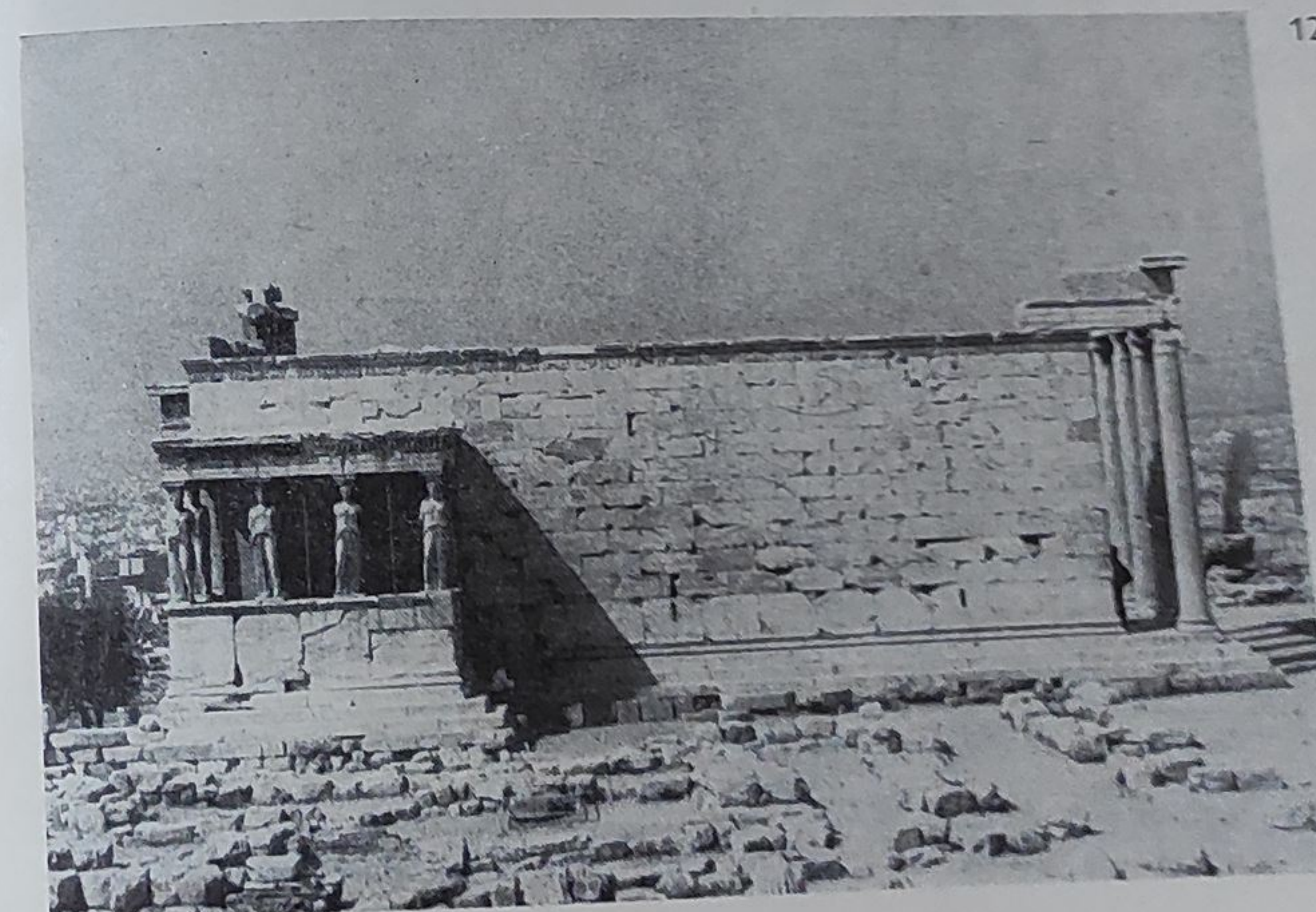
121, 122. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Propyleele (437-432 î.e.n.). Urmărind să dea Propyleelor un caracter pelen, autorul edificiului a recurs la ordinele doric și ionic, cel din urmă utilizat în interior, într-o formulare reprezentativă pentru perioada clasică a arhitecturii grecești.

122

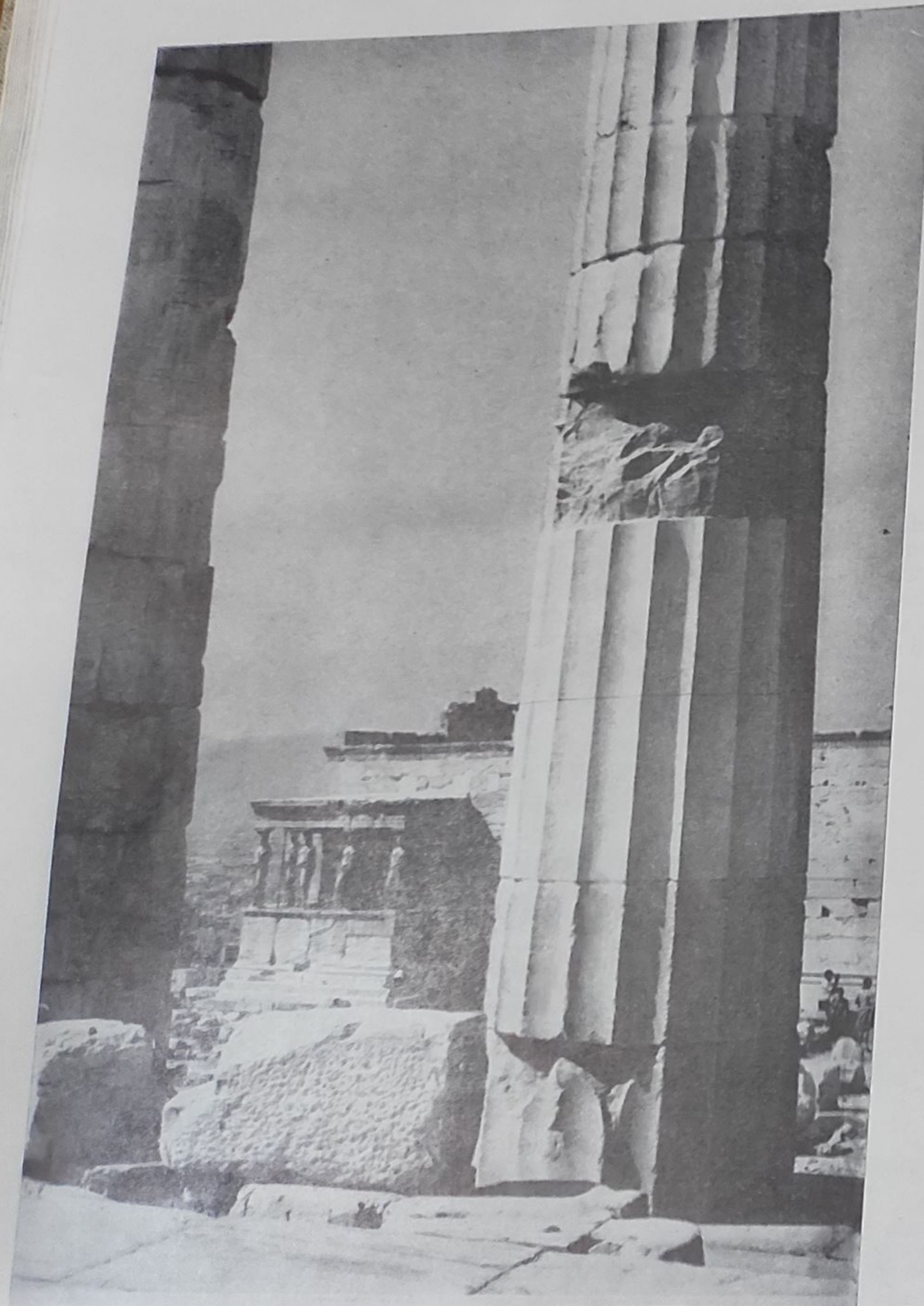
Statuia
chrysolephantină a
Athenei

executată de Pheidias, înaltă de 12 m, în jurul căreia colonada forma un ambacru în formă de U. Este posibil ca nava centrală a celei să fi fost hypetră. Opisthodomul, denumit « Parthenon », adică « Casa Fecioarelor », denumire ce s-a extins apoi asupra templului întreg, era destinat păstrării tezaurului și a inventarului de cult.

124

123-126. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Erechtheionul (421-406 î.e.n.). Autorul Erechtheionului, Mnesikles, a opus laturii de nord a pteromei Parthenonului o fațadă lisă, « oarbă » care reflectă soarele de sud, « deschisă » doar prin loggia caryatidelor dispusă asimetric în capătul ei de vest, echilibrată ca volum de porticul ionic orientat către est.

125

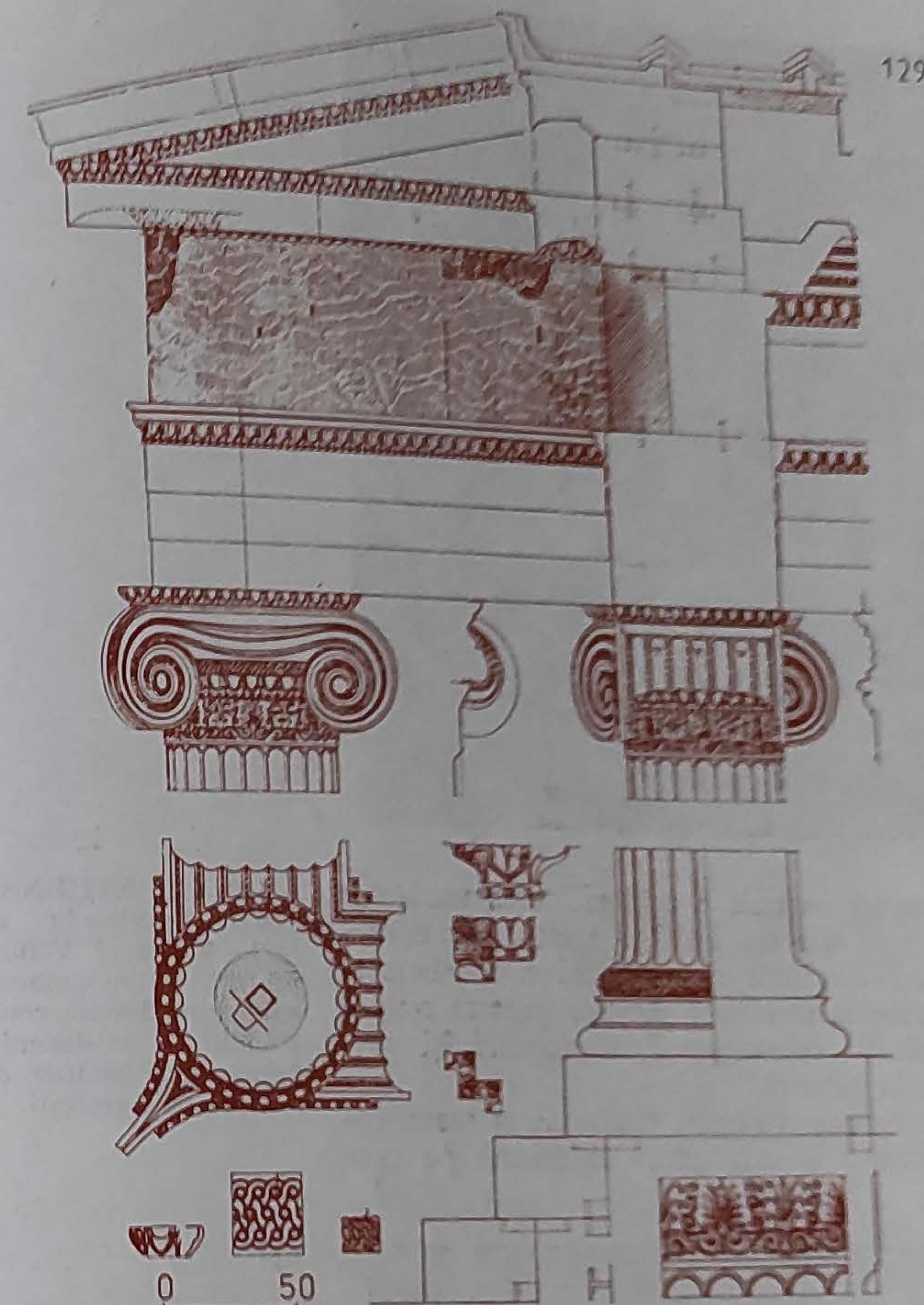
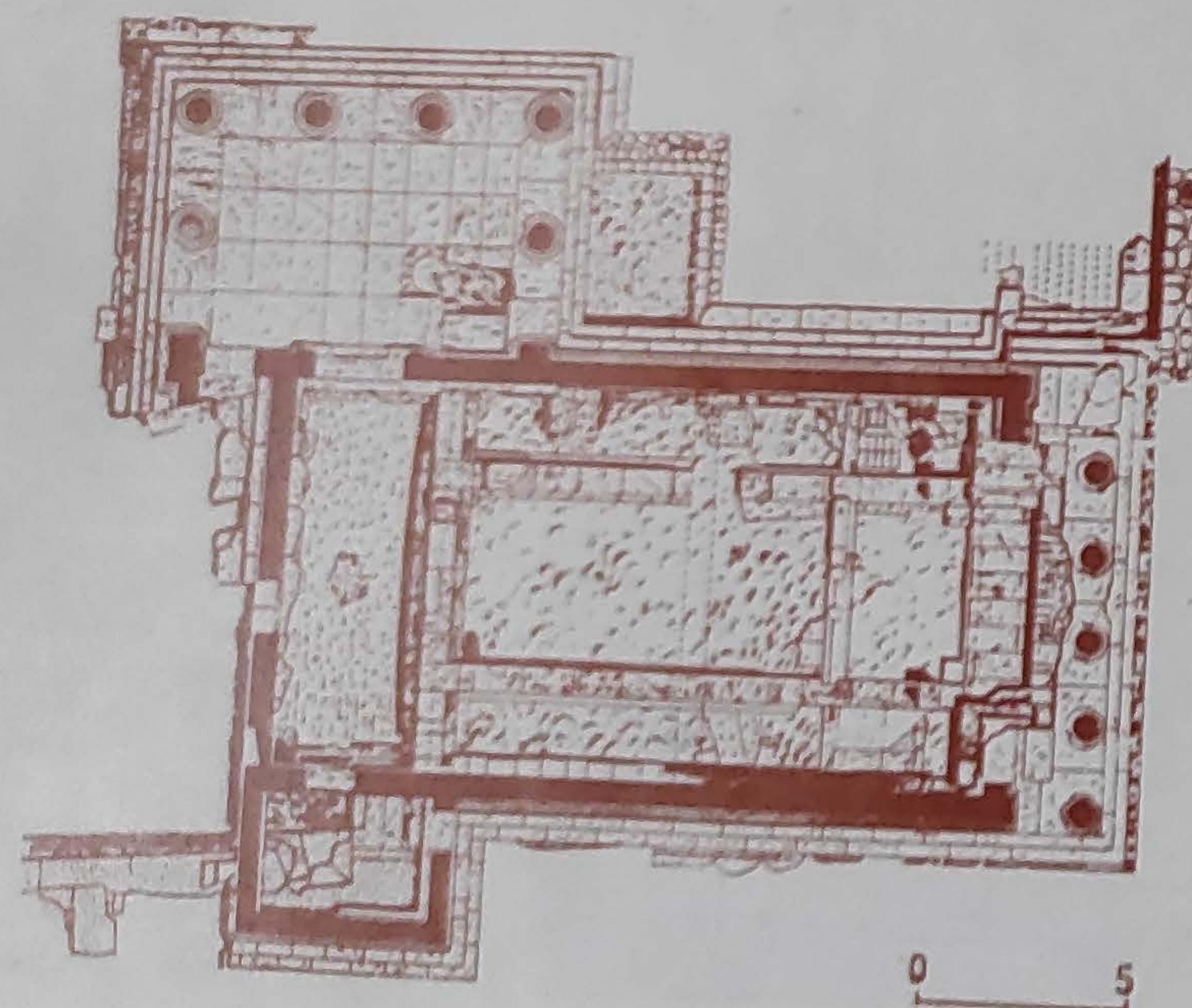
126

Asemenea și membrele edificiilor sacre trebuie să fie astfel dimensionate, încât între suma generală a întregilor mărimi și părțile lor considerate separat să existe o corespondență de relații de măsuri foarte apropiată... Deci, deoarece natura a făcut corpul omului în așa fel că toate membrele răspund în anumite proporții întregii lui înfățișări, apoi cu drept cuvânt se poate spune că bine au orînduit cei din vechime ca și în săvîrșirea operelor de artă membrele acestora luate individual să aibă relații dimensionale comune cu înfățișarea generală a întregului.

VITRUVIU, Despre arhitectură, III, 1.

Tentativa de a realiza o sinteză a arhitecturii dorice și ionice pe baza unei structuri dorice, pe lângă utilizarea coloanelor ionice în opisthodomos, se exprimă prin asocierea frizei dorice a pteromei, decorate cu metope și triglyfe, cu friza ionică continuă, care încinge întregul nucleu al celei, subliniată însă de o tenie și tegule dorice.

Raporturile cantitative între diferitele componente ale ordinului constituie una din sursele expresiei individualizate a monumentului. Coloanele Parthenonului sînt egale ca înălțime cu cele ale templului lui Zeus din Olympia (10,43 m), dar ordinul Parthenonului este mult mai suplu, raportul între înălțimea coloanelor și diametrul lor inferior fiind la cele două temple, respectiv, de $h = 5,48 D$ și $h = 4,6 D$. De asemenea, dacă la templul lui Zeus din Olympia, înălțimea antablamentului reprezintă 0,417 din înălțimea coloanei, iar la cel de al doilea templu al Herei din Poseidonia 0,42, la Parthenon, acest raport este echivalent cu 0,316. Coloanele beneficiază de un *entasis* imperceptibil, a cărui săgeată maximă atinge 1,7 cm. Echina este puțin evazată (0,17 din diametrul superior al coloanei), iar profilul ei are o pantă puternic înclinată, ceea ce sporește impresia de elansare a coloanelor. Arhitrava se spri-

127, 128. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Erechtheionul (421–406). Compoziția asimetrică a Erechtheionului, unică în arhitectura edificiilor de cult elene, avînd ca sursă și pretext prinderea unor vestigii sacre ale Acropolei, se bazează pe echilibrarea unui volum prismatic, deschis către est printr-un portic prostyl, iar către vest printr-un portic în *antis*, cu volumele decroșate al porticului de nord și al loggiei caryatidelor orientate către sud.

129. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Erechtheionul (421–406). Reconstituirea ordinului porticului de nord, realizată de G.P. Stevens și G.M. Paton.

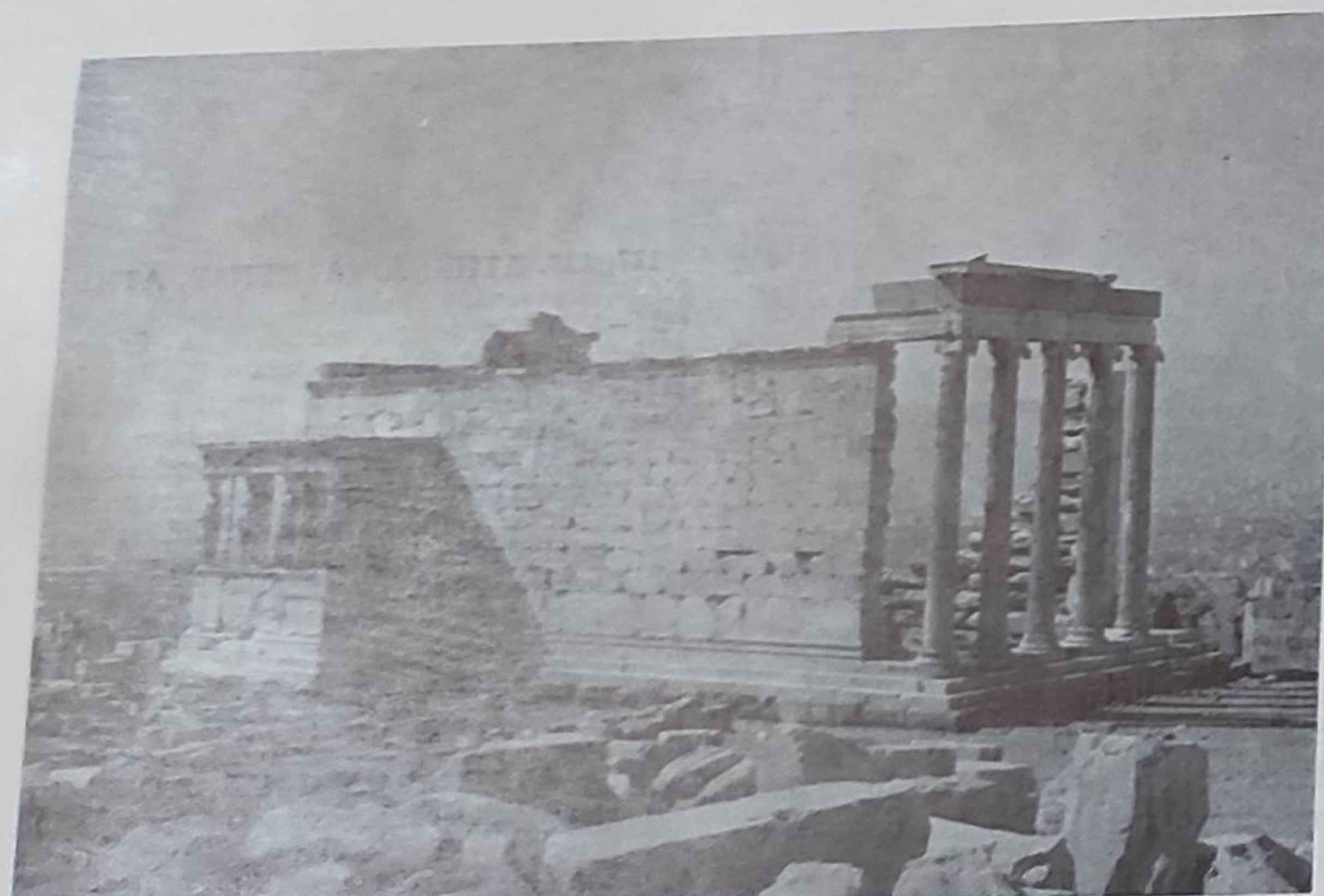
130

Schimbarea
funcțiilor capitelului

jină numai pe partea centrală a echinei, corespunzătoare grosimii fusului, ușor ridicată. În felul acesta, spre deosebire de templele arhaice, unde evazarea echinei era chemată să asigure transmiterea sarcinilor pieselor purtate asupra coloanelor, capitelurile coloanelor Parthenonului își păstrează numai funcția estetică.

Autorul Parthenonului folosește concomitent toate corecțiile optice întâlnite în arhitectura anterioară pe care

130, 131. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Erechtheionul (421—406 î.e.n.). Volumele decroșate din corpul principal al monumentului, fațadele care rezultă, toate diferite, conferă plasticii de ansamblu a edificiului un dinamism unic, care îl situează printre manifestările de excepție ale arhitecturii de cult grecești.

131

132

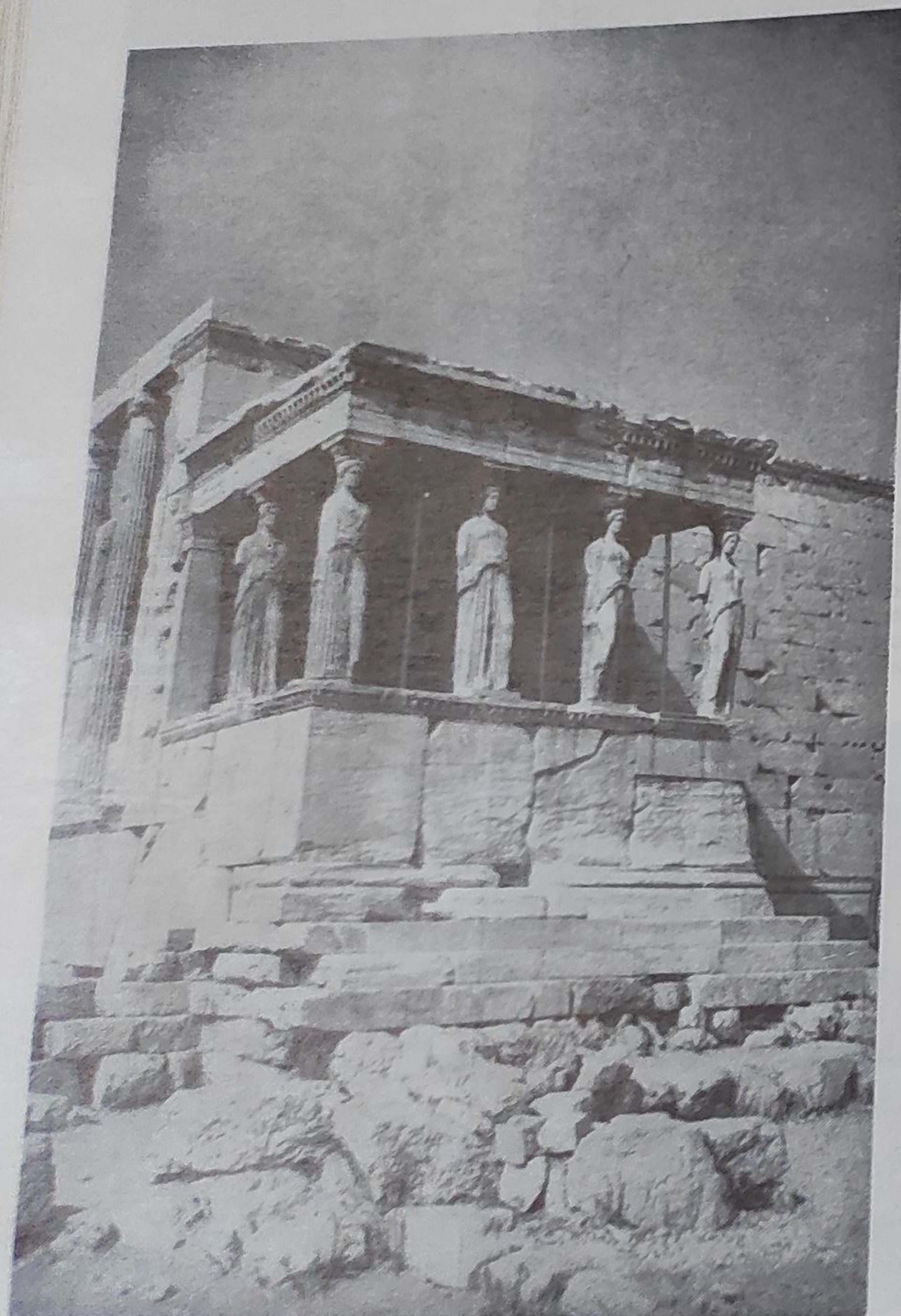
Corecțiile optice ale
Parthenonului

le aduce la ultima lor consecință. Toate componentele orizontale sînt curbate pe toate laturile templului: gradenele stereobatului și antablamentul. Curbarea arhitravei se realizează printr-o succesiune de linii frînte, fețele de sus și de jos ale blocurilor fiind drepte. Coloanele de colț au diametrul sporit. Intercolonamentele fațadelor înguste și, în consecință, lățimile metopelor, se reduc progresiv din

132, 133. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Erechtheionul (421—406). Soluționindu-și problemele de plastică în exclusivitate cu ajutorul ordinului ionic (loggia Caryatidelor se integrează în legitățile acestuia), Erechtheionul, caracterizat prin grație, distincție și rafinamentul imaginii plastice, capătă, printre monumentele Acropolei, un statut special.

133

134

135

Interpretarea
corecțiilor optice

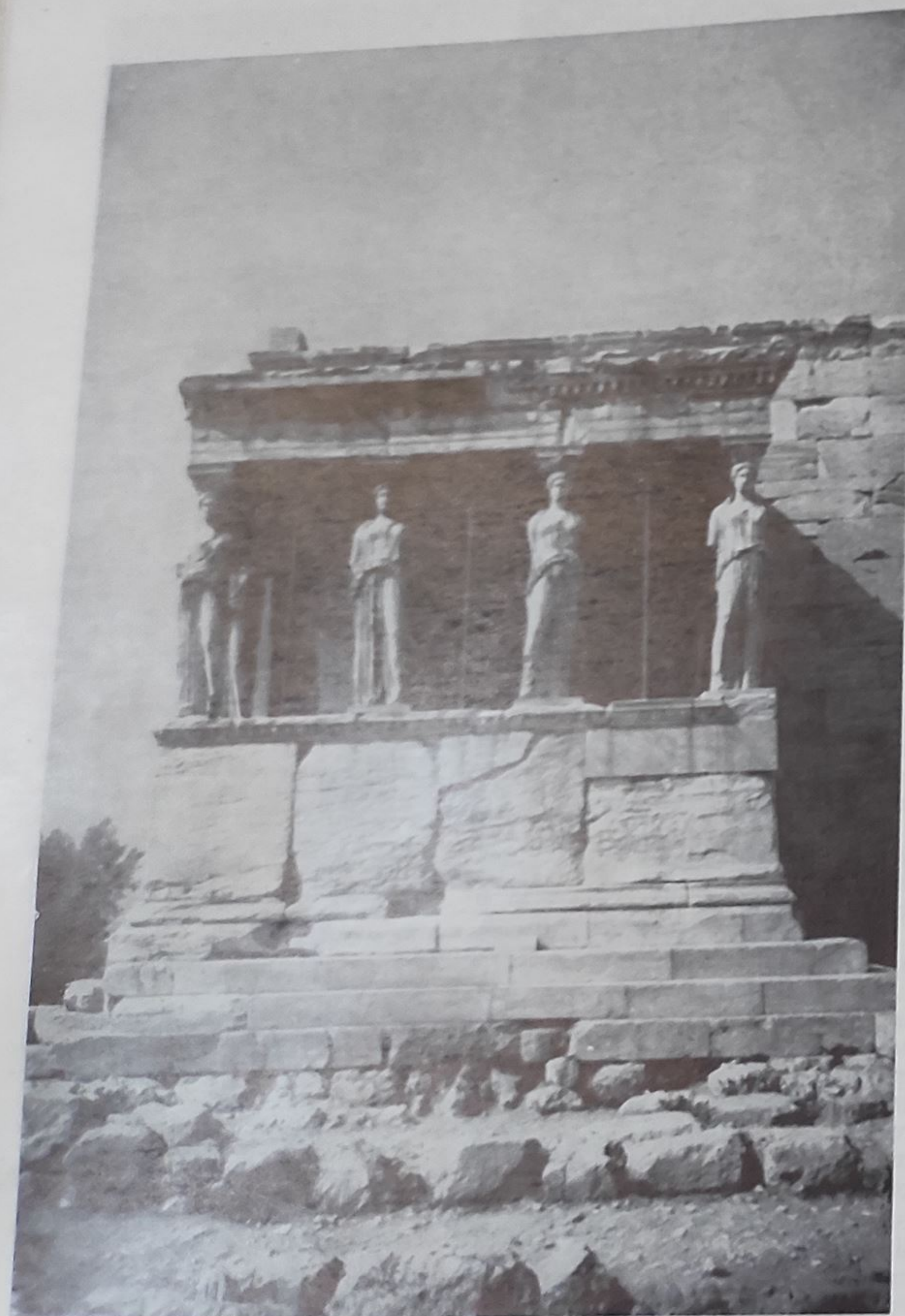
colțuri către axa fațadei. Zidurile celei fuseseră înclinate către interior; la fel sînt și coloanele și antablamentul pteromei; totodată, toate coloanele de pe fațadele înguste sînt înclinate către centrul acestora. Timpanele frontoanelor, gheisonul, acroterele și abacele coloanelor pteromei sînt înclinate către exterior.

Pentru a obține corecțiile dorite, arhitectul a operat cu mărimi foarte reduse, ceea ce a impus executantului o cioplire specială a fiecărei pietre în parte, pentru ca din însumarea tuturor abaterilor de la forma geometrică pură să rezulte efectul urmărit. Dar așa-numitele «corecțiuni» nu pot fi socotite exclusiv ca un mijloc de înlăturare a deformațiilor optice, cu atît mai mult cu cît unele dintre ele sînt insesizabile cu ochiul liber. Ele trebuie să fi constituit un mijloc de individualizare a variatelor edificii, realizate, toate, cu aceleași componente ale ordinelor, de obținere a unei unități organice a edificiului plasmuit de om, asemenea unității unui organism viu. Un fragment dintr-o pteromă, în condițiile existenței «corecțiunilor», nu are o independență proprie; el capătă sens numai încorporat în componența edificiului. Această modalitate de abordare a arhitecturii reflectă, fără îndoială, și concepția mitologică a grecilor, care considerau natura populată de ființe supranaturale și tindeau să atribuie lucrurilor însușirile unor organisme vii.

Decorația sculpturală a Parthenonului a fost executată în etape: între anii 447 și 443 î.e.n. au fost sculptate cele 92 de metope, între anii 442 și 438 î.e.n., reliefurile frizei nucleului, iar între anii 438 și 431 î.e.n., grupurile sta-

134-137. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Erechtheionul (421-406). Caryatidele, al căror veșmînt amintește canelurile coloanelor, schițează un pas care le accentuează grația, fără să tulbure impresia de echilibru proprie unor elemente cu caracter structural. Pasul lor este lin, monumental, incluzînd în poziția lor statică un factor dinamic. Desprinzîndu-se de volumul celei, proiectate pe umbra loggiei, caryatidele dau senzația de a se îndrepta în semn de omagiu către templul zeiței Athena Parthenos, pentru a se înscrie în procesiunea panathenaică.

Decorația
sculpturală a
Parthenonului
(fig. 107-110)

136

Corelațiile strânse dintre templul grec și corpul omenesc au fost de mult constatate. Ele se manifestă atât în faptul că miezul templului îl forma statuia unui om, cât și în aceea că piciorul omenesc servea ca unitate de măsură la construcția templului (după cum piciorul era și baza măsurii versului grec). Dar această corelație este deosebit de clar exprimată în colonadele grecești. Coloanele orientale erau, în majoritatea lor, variante ale motivelor vegetale, ale lotusului, ale palmierului, sau ale papirusului. Și coloanele grecești erau asemănătoare trunchiurilor de copaci, dar aceasta nu-i împiedica pe greci să le compare cu trupul omenesc. Nu întâmplător, Ulise, privind pe frumoasa Nausicaa, o asemuiește cu un palmier zvelt. Scriitori de mai târziu, îndeosebi Vitruviu, comparau, poate cu o exagerată schematizare, coloanele dorice cu niște figuri bărbătești, cele ionice cu figuri femeiești și cele corintice cu figuri de fete. Ideea însă de a compara colonada cu ființe vii pornește de la arhitecții greci.

MIHAIL ALPATOV, Istoria artei.

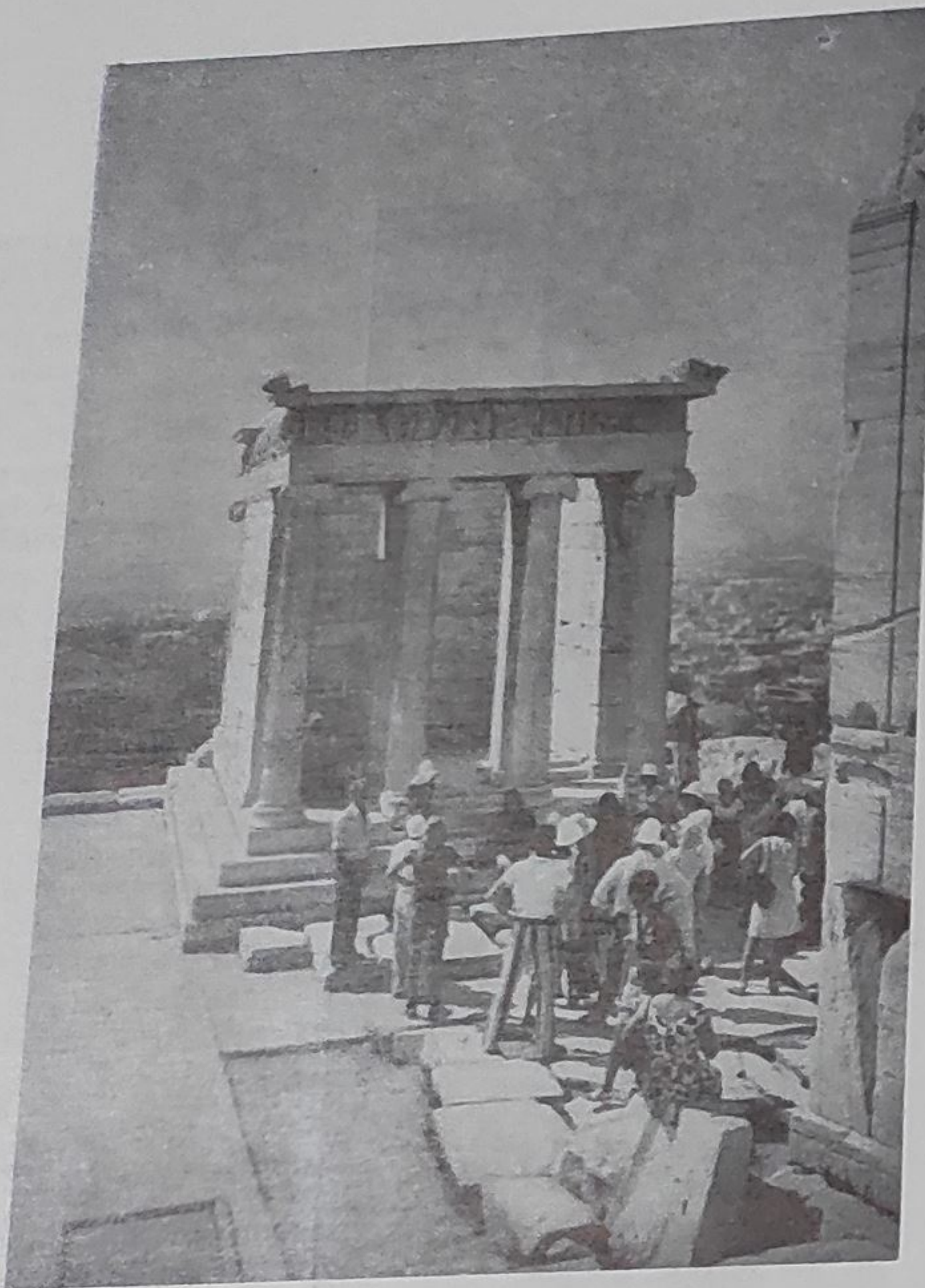

„Te rog, domnișă, în genunchi. Ești zână,
Ori muritoare? Dacă tu ești una
Din cele care locuiesc Olimpul,
Eu după stat și față și săptură
Te-asemân foarte cu-a lui Joe fiică
Diana. Iar de ești o muritoare
De pe pământ, ferice sînt de trei ori
Părintele-și și maica-ta și frații!
Ce veseli vor fi ei de bună seamă,
De dragul tău oricînd te văd pe tine,
Așa frumos vlăstar, pășind la horă!
Privindu-te uimirea mă cuprinde.
În Delos doar văzui așa un lujer
De finic care fraged răsărise
Pe ling-altarul zeului Apollon
... Cum văzut-am
Mlădiul copăcel, uimit în față-i
Am stat eu îndelung, că n-a fost altul
Mai gingaș din pământ crescut ca dinsul.
Așa uimit și-nmărmurit, femeie,
Privesc și-n fața ta, și mă cutremur
De tine să m-ating la rugămintă”.

HOMER, *Odiseea*, Cîntul IV.

137

138

tuare ale frontoanelor. Datorită gradării dimensiunilor și a reliefului, componentele sculpturale erau percepute succesiv în raport cu distanța: mai întâi sculpturile frontoanelor, apoi metopele frizei dorice și, în fine, friza ionică.

Tematica sculpturii avea menirea să îmbogățească mesajul ideologic și estetic al edificiului. Compoziția celor două frontoane este cunoscută după fragmentele păstrate în urma distrugerii templului survenite în anul 1687 și din desenele realizate cu câțiva ani înaintea acestei date. Frontonul de est reprezenta nașterea zeiței Athena, ocrotitoarea cetății, din capul lui Zeus. Frontonul de vest reprezenta lupta și victoria zeiței împotriva lui Poseidon, protectorul aristocrației gentilice, vrînd să oglindească și să serbeze în acest fel victoria democrației sclavagiste la Athena. Metopele, executate de maeștri diferiți, reflectînd trecerea de la maniera arhaică de a sculpta la cea clasică, înfățișau și ele scene de luptă care simbolizau victoria grecilor asupra persilor. Pe latura de est metopele repre-

138, 139. **ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică.** Templul Athenei Nike, proiectat de Kallikrates în anul 449 î.e.n., realizat mult mai târziu și terminat către anul 421 î.e.n., se prezintă ca un edificiu amphi-prostyl, tetrastyl, ionic, cu cella deschisă, în *antis*, lipsită de pronaos și opisthodomos. Cu toate dimensiunile sale reduse ($5,4 \times 8,14$), datorită proporțiilor sale, influențate de arhitectura dorică, urmărite în mod deliberat de autorul său, s-a obținut o scară care îi conferă prestanță și un aspect sever. Dispus pe un promotoriu al Pyrgosului, înconjurat de un parapet de marmură decorat cu reliefuri și precedat de altarul zeiței Nike, avansînd către vest în raport cu Propyleele, templul avea menirea să îmbogățească imaginea Acropolei ca expresie a victoriei Athenei asupra invadatorilor străini. Utilizate de către turci ca material pentru construirea fortificațiilor de pe Acropole, piesele care alcătuiesc templul au fost recuperate aproape integral și recompuse prin anastylosă în anii 1835–1836.

zentau gigantomahia, pe latura de sud, lupta lapiților cu centaurii, pe cea de vest, lupta grecilor cu amazoanele, iar pe latura de nord, cucerirea Troiei. Friza continuă a celei înfățișă procesiunea panathenaică alcătuită din bărbați și femei de toate vîrstele, purtînd ofrande, minînd animale pentru jertfă, în fruntea cortegiului aflîndu-se grupul de fecioare care trebuiau să ofere Athenei, reprezentată pe fațada de est, în rînd cu ceilalți zei, peplosul sfînt.

Decorația sculpturală a Parthenonului sporește impresia de tensiune interioară, proprie ordinului doric. Rezolvarea unitară a raportului între structură și decorație face din templul Athenei unul dintre cele mai reprezentative exemple de sinteză a arhitecturii cu artele plastice din întreaga arhitectură universală.

În momentul în care construcția Parthenonului era terminată, urmînd să fie îmbogățită cu opere de sculptură,

139

Cînd voia să ridice coloanele acestui templu, necunoscîndu-se simetriile și căutînd cum le-ar putea face să fie în măsură a purta sarcinile și totodată să aibă în înfățișarea lor și o frumusețe învederată, ei măsurară urma unui picior de bărbat și o raportară la înălțime. Găsind că la om piciorul este a șasea parte din înălțime, ei trecură această măsură la coloană și grosimea cu care au făcut baza fusului au înmulțit-o de șase ori în înălțime, socotind în aceasta și capitelul. Astfel începu coloana dorică a înfățișa în clădiri proporția corpului bărbătesc și tăria și frumusețea lui. Tot așa, mai târziu cînd au hotărît să ridice un templu Dianei, căutînd o înfățișare nouă, au luat în ajutor tot urma piciorului și, măsurînd-o, au raportat-o la înălțime, de data aceasta însă după zveltețea femeiască. În primul rînd dădură coloanei ca grosime a opta parte a înălțimii, ca să aibă o înfățișare mai zveltă. Și dedesubtul ei așezară o bază în chip de încălțăminte. Iar capitelului îi puseră la stînga și la dreapta volute, ca niște zuluți de păr ce atîrnă, și îi împodobiră fețele cu muluri și frizuri, aidoma părului unei femei. Iar de-a lungul întregului trunchi săpară caneluri, asemenea cuteilor rochiilor femeiești. Astfel creară ei două feluri de coloane: una cu înfățișare virilă, nudă și fără ornamente; alta zveltă, cu podoabe și proporții femeiești.

VITRUVIU, Despre arhitectură, IV, 1.

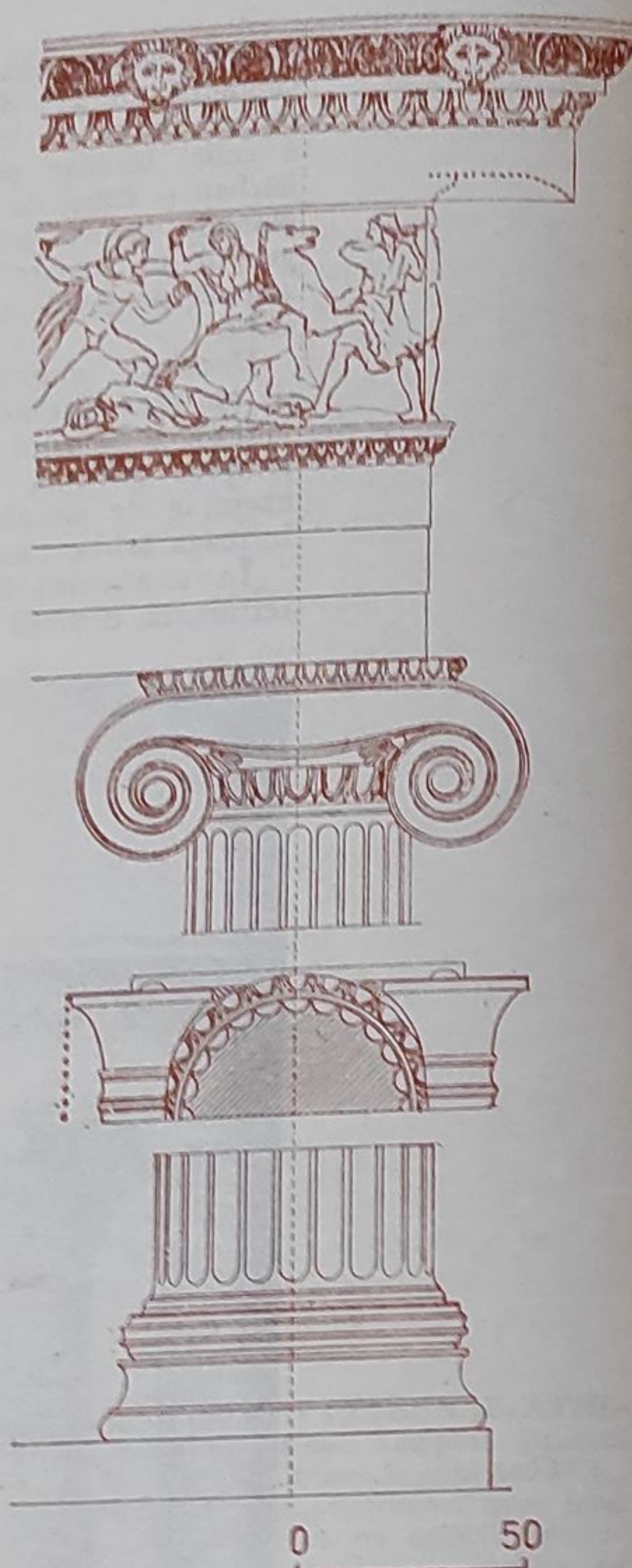

Propylaia
(Propylee)
(fig. 114-120)

S-a trecut la realizarea unui nou acces monumental pe Acropole, situat în capătul alcei ceremoniilor, cel vechi, un *propylon* cu patru coloane în *antis*, fiind ras de pe fața pământului de către perși. Această sarcină i-a revenit arhitectului Mnesikles care a dat o nouă tratare monumentală accesului pe Acropole și feței acestuia orientate către exterior (437-432). Propylaia (Propylee), executate și ele în întregime din marmură de Pentelicon, reprezintă un edificiu dreptunghiular, cu două fațade orientate către vest și est, derivate ca urmare a înclinării pantei colinei, exprimate prin câte un portic doric hexastyl încununat cu un fronton.

144. SOUNION (SUNIUM), Attica, perioada clasică. Templul lui Poseidon, construit pe un promontoriu al capului Sounion (444-440), prin accentuarea elansării coloanelor în raport cu ordinul Parthenonului, anunță un proces de devitalizare al ordinului doric care se va contura în cursul secolului al IV-lea î.e.n.

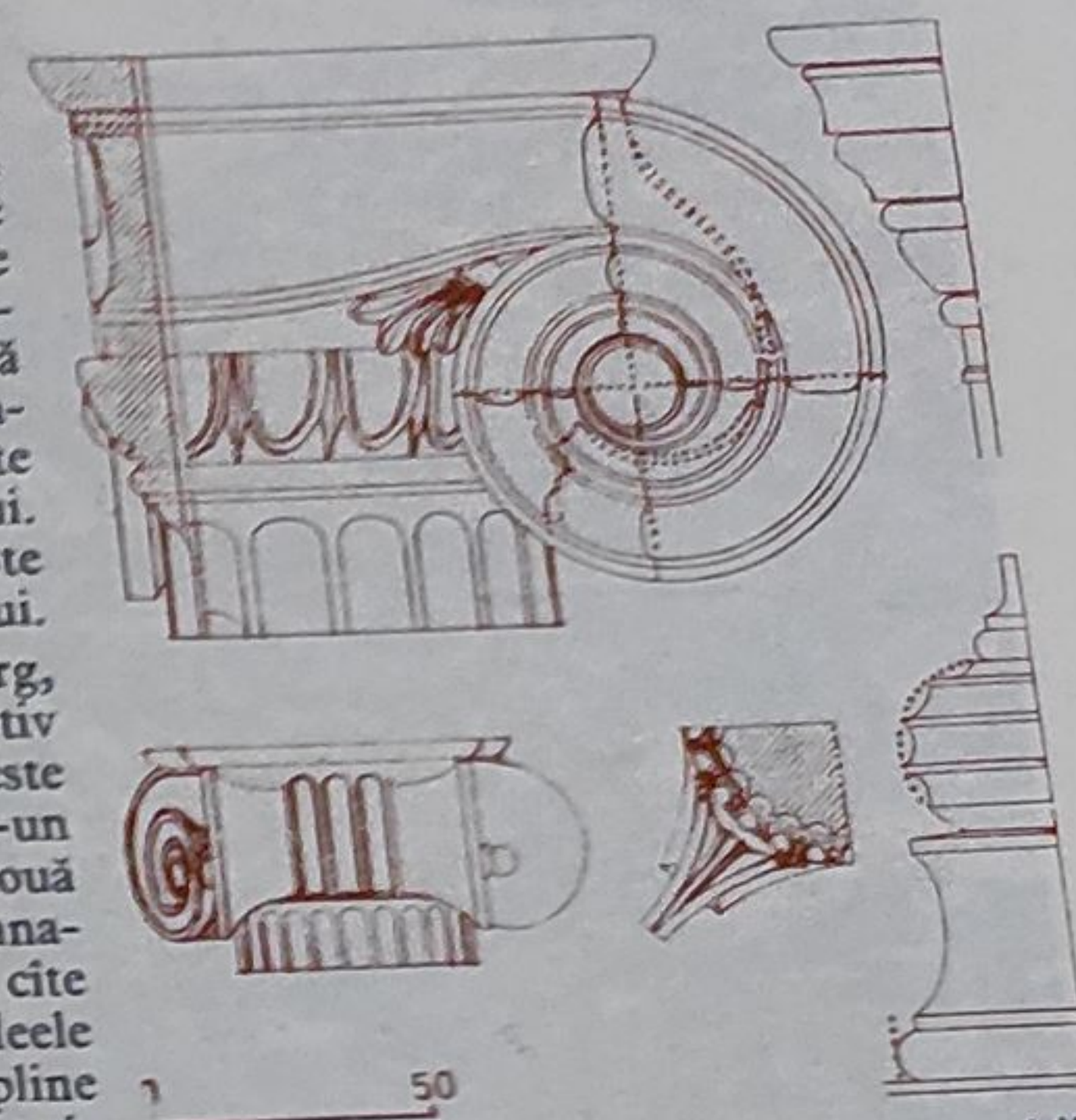
141

Ordinul Propyleelor comparat cu ordinul Parthenonului (fig. 121, 122)

Reconstituit prin anastyloză, între anii 1910-1918, porticul de est al Propyleelor pune în evidență caracterul festiv al accesului monumental pe Acropolă, permițând, totodată, o apreciere a raporturilor între elementele sale constitutive. Proporțiile porticului sînt apropiate de cele ale pteromei Parthenonului, dînd impresia de ușurință și elansare. Raportul între antablament și coloană este de 1:3,12, iar înălțimea coloanei cuprinde 5,48 diametre inferioare. Entasisul coloanelor Propyleelor este ceva mai pronunțat decît cel al coloanelor Parthenonului. Stylobatul este lipsit de curbura, în schimb aceasta este prezentă în cazul tuturor componentelor antablamentului.

Corespunzător intercolonamentului central, mai larg, krepidoma este întreruptă pe o lățime de aproximativ 4 m pentru a permite trecerea. Interiorul Propyleelor este împărțit în sens transversal în două părți inegale printr-un zid străpuns de cinci porți, dispus paralel cu cele două porticuri. În tronsonul vestic al Propyleelor, intercoloamentului central, mai lat, îi corespund două șiruri de câte trei coloane ionice care flanchează trecerea. Propyleele sînt delimitate către nord și sud de două ziduri pline care, împreună cu coloanele ionice, au misiunea să preia greutatea tavanului de marmură tratat în casete.

Ca și în cazul Parthenonului, utilizarea ordinelor doric și ionic, în cadrul aceiași clădiri, urmărea să sublinieze caracterul de sanctuar pateren al Acropolei și rolul Athenei de conducătoare a întregii lumi grecești. În momentul edificării Propyleelor coloanele ionice din interiorul lor aveau cele mai zvelte proporții cunoscute.

142

140-142. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Templul Atenei Nike, terminat către anul 421 î.e.n., oferă un exemplu clasic de antablament cu arhitravă tripartită, friză decorată (reprezentînd luptele grecilor cu perșii), de cornișă fără denticule și de capitel ionic de colț întors la 45°.

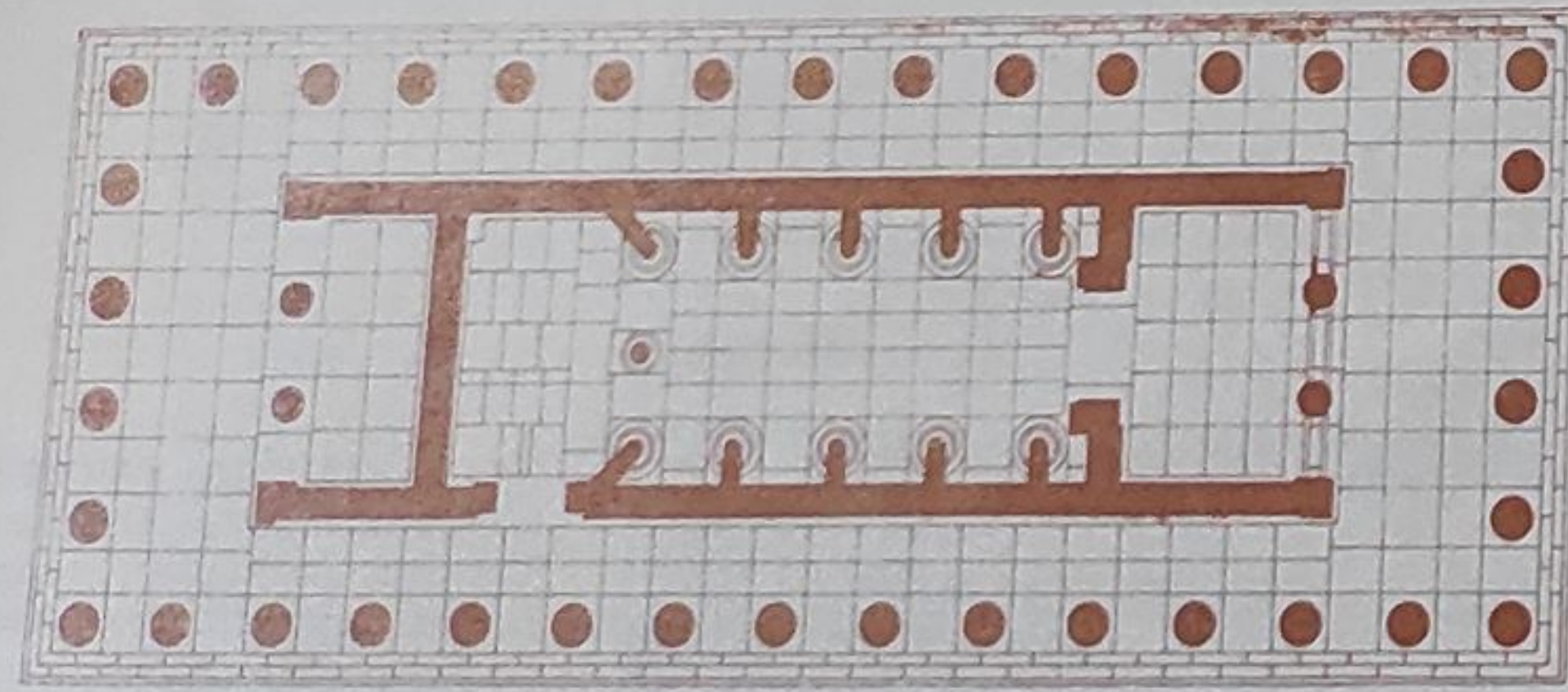
143

143. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică. Hephaisteionul, denumit și Theseion (494-444), peripter hexastyl, doric, în condițiile unor dimensiuni mai mici, reia proporțiile ordinului Parthenonului, colonada interioară pe trei laturi și friza figurativă exterioară a celei.

145

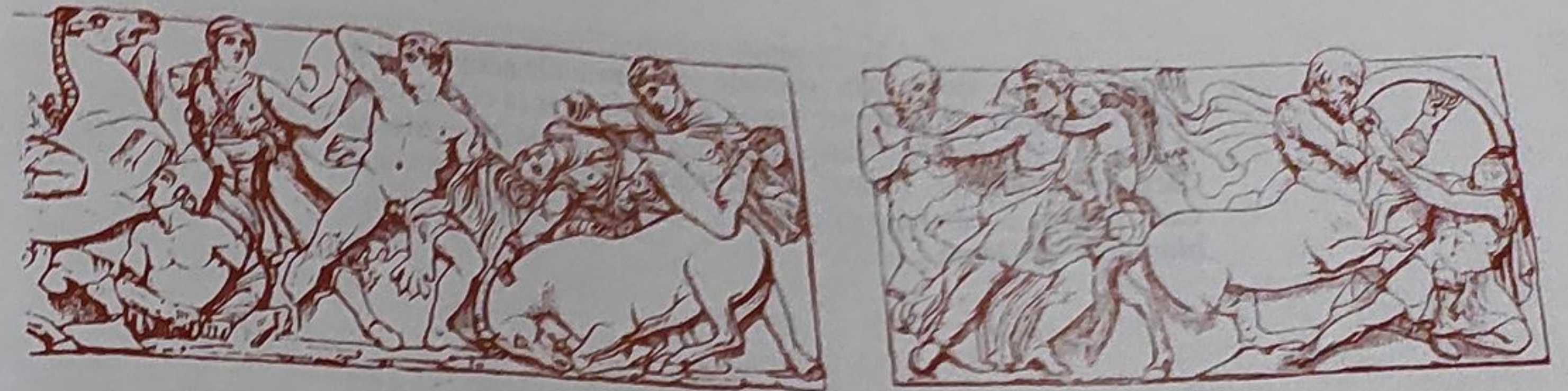
146 0 10 20

100

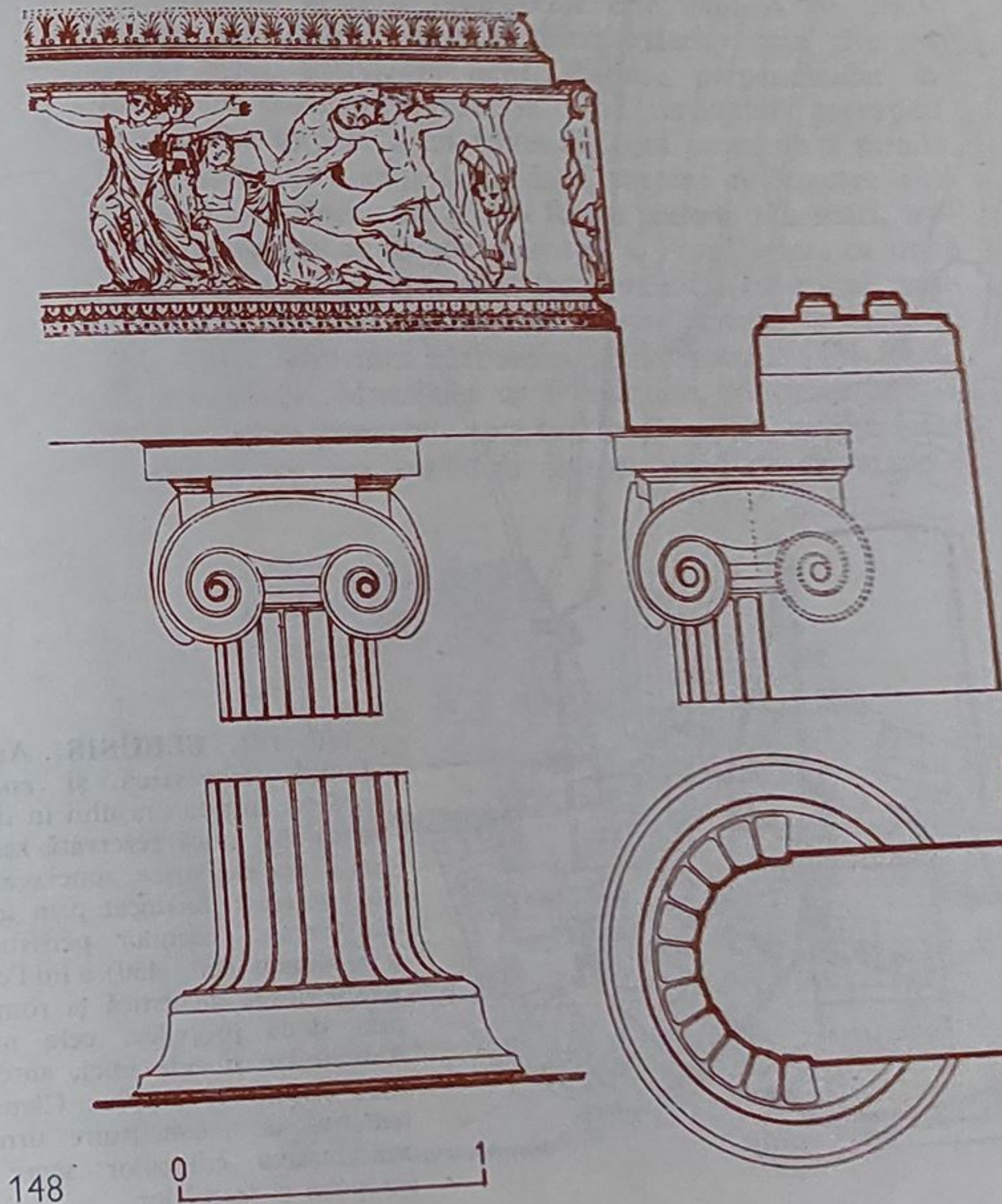

145–147. BASSAI (BASSAE, PHIGALEIA), Peloponnesos (Arcadia), perioada clasică. Templul lui Apollon Epikourios (c. 430–420), operă a lui Iktinos, transformă o seamă de trăsături arhaizante, cum ar fi angajarea coionadei interioare la capetele unor ziduri transversale, prezente în calitate de soluție constructivă la templul zeiței Artemis Orthia din Sparta și templul Herei din Olympia, în sursa compoziției originale a celei, în interiorul căreia apar pentru prima oară o friză figurativă și o coloană corintică. Restaurat prin anastyloză între anii 1902–1906, alături de Hephaisteion, este cel mai complex templu al Greciei.

149

Bazele compuse dintr-o scotie prinsă între două toruri reprezintă un exemplu timpuriu al tipului numit «attic», iar forma capitulurilor nu-și va mai găsi egal ca desăvârșire. Tavanul executat din casetoane de piatră, parțial păstrate, ca și cel al pteromei Parthenonului, dispărut în urma distrugerii templului, reprezintă cel mai vechi exemplu de utilizare a pietrei pentru această componentă a edificiului. La templele anterioare, cu prilejul trecerii de la construcția de cărămidă crudă și lemn la construcția de piatră, cella și pteroma au rămas două structuri indepen-

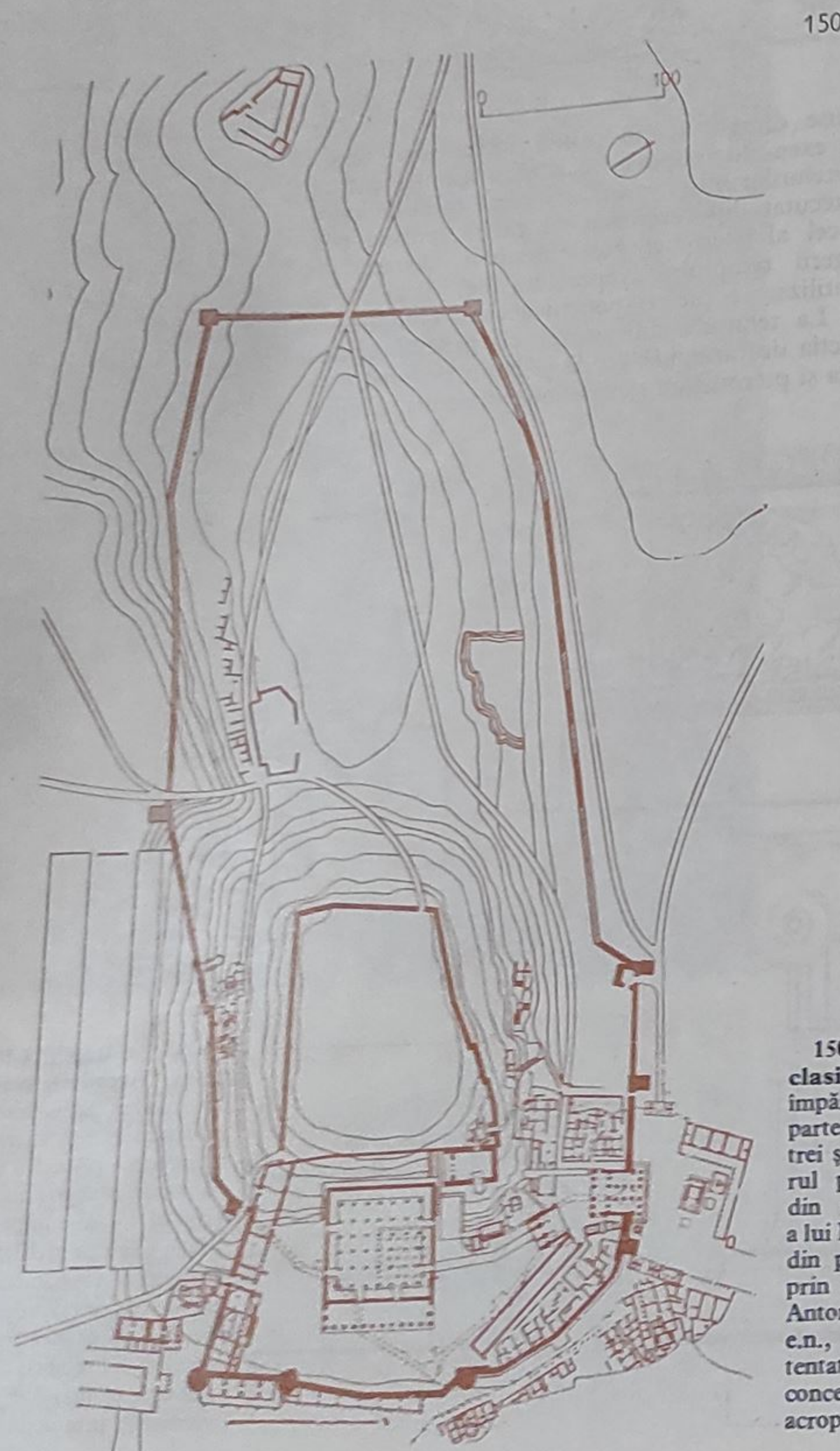

148

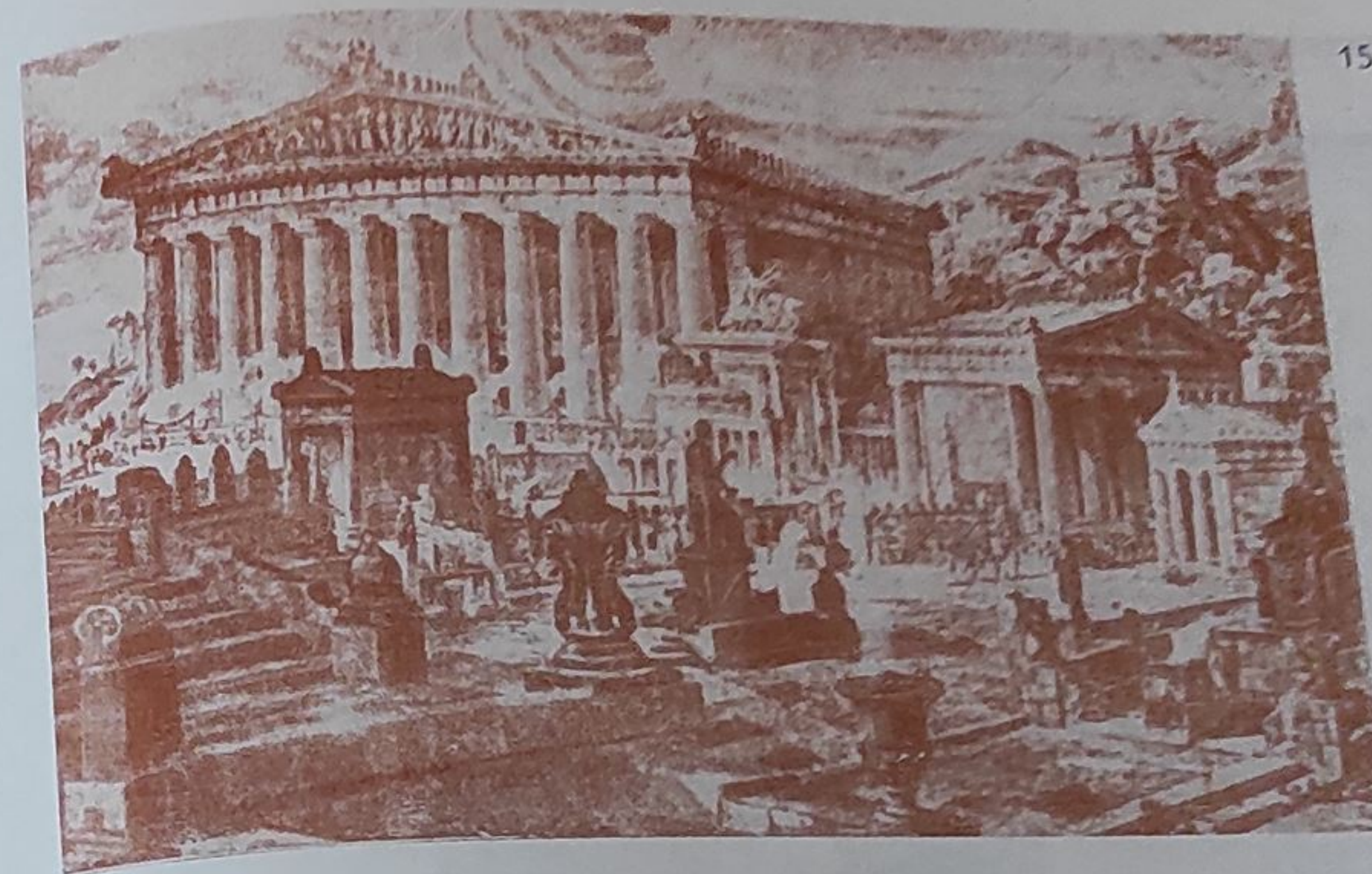
101

148, 149. BASSAI-PHIGALEIA, Peloponnesos (Arcadia), perioada clasică. Templul lui Apollon Epikourios (c. 430–420). Colca-nele ionice din interiorul cellei reprezintă o interpretare plastică a capetelor unor fragmente de ziduri transversale. Capitulurile, care prin profilul lor arcuit par să se opună presiunii frizei, reiau pe trei laturi motivul volutelor. Operind cu vocabularul stilistic relativ limitat al ordinilor, arhitectura greacă, în funcție de stadiul de dezvoltare a tehnicii, orientările estetice ale etapei, dimensiunile edificiului, a elaborat monumente cu caracter puternic individualizat prin acțiunea asupra proporției.

dente, legate doar prin grinzile de lemn ale acoperișului, ceea ce asigura, în anumite limite, rezistența lor la cutremure. Absența unei legături din același material pune în evidență caracterul plastic formal al frizelor dorice sau ionice, care redau, asemenea unui decor, aspectul vechilor antablamente de lemn.

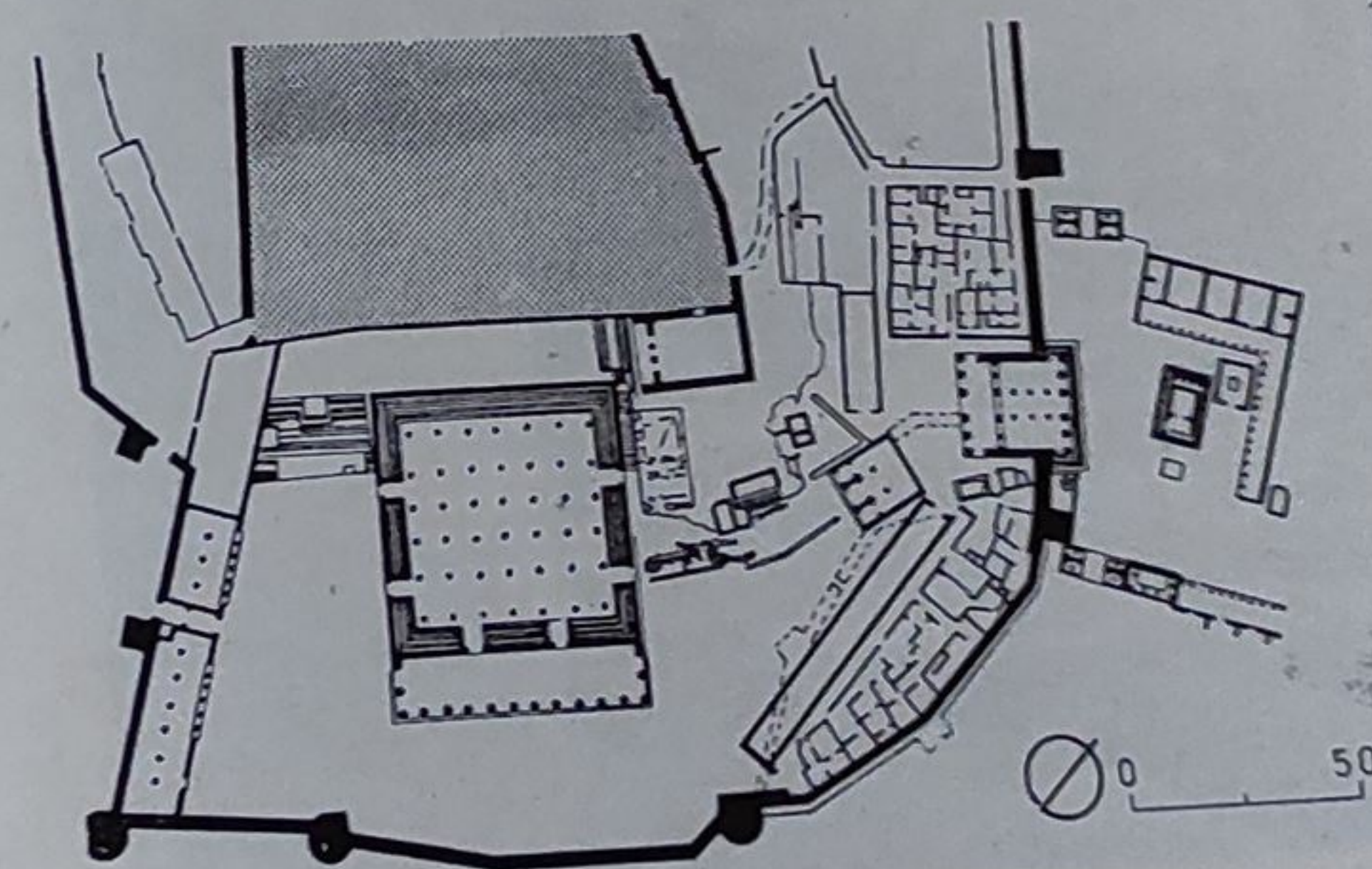

150-152. ELEUSIS, Attica, perioadele clasică, elenistică și romană. Acropola împărțea incinta orașului în două părți inegale: partea mai mică rezervată sanctuarului Demetrei și cea mai mare, zonei rezidențiale. Sanctuarul puternic fortificat prin incinte concentrice din vremea tiranilor peisistratizi (560-540), a lui Kimon (480-450), a lui Perikles (445-429), din perioada elenistică și romană era accesibil prin două propylee, cele mari din vremea Antoninilor și cele mici, anterioare anului 54 e.n., clădite de Appius Claudius Pulcher. O tentativă de reconstituire urmărește să redea concentrarea edificiilor sacre de la poalele acropolei și fastul lor.

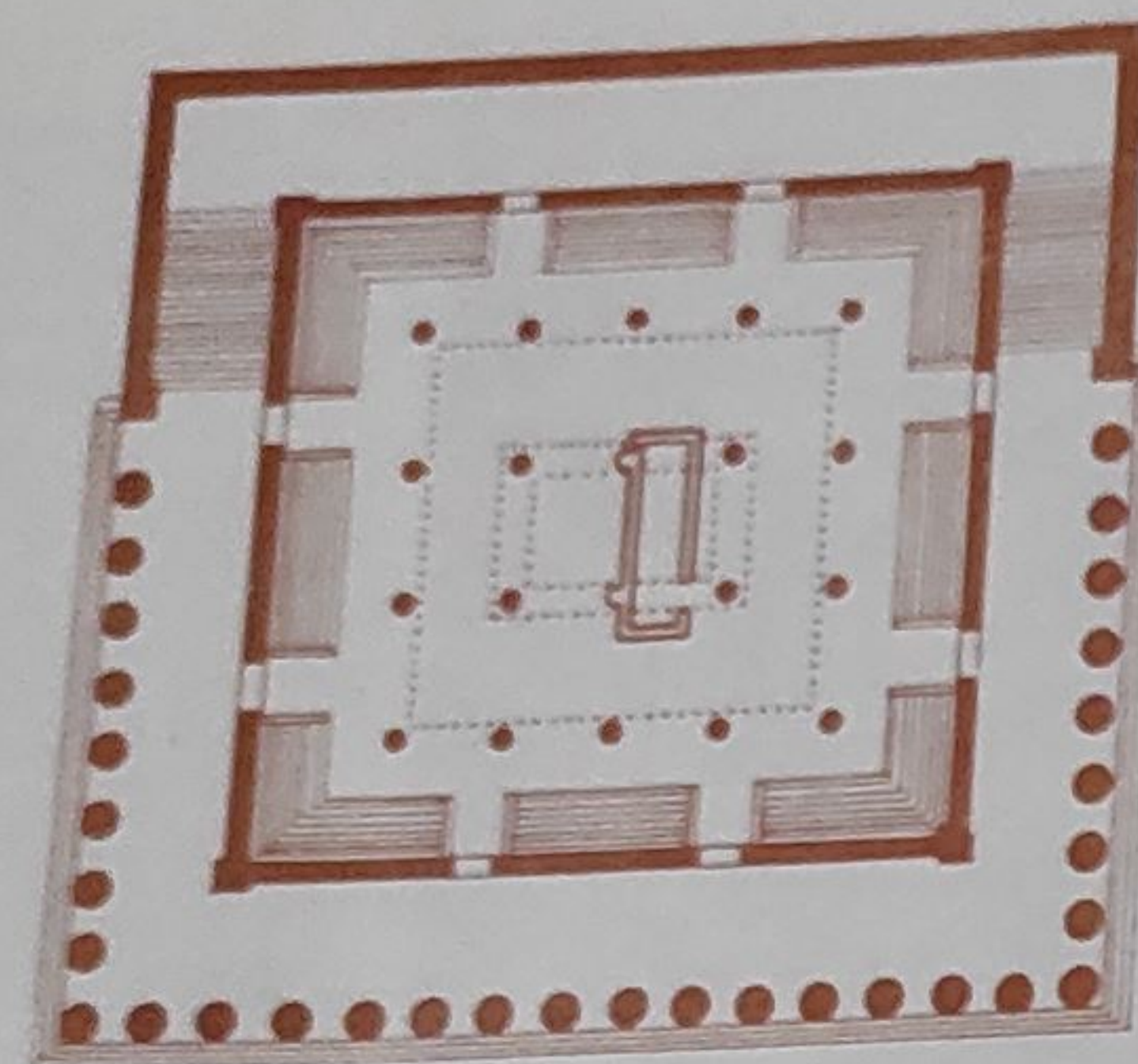

Construcții adiacente Propyleelor

Fațada de apus a Propyleelor este flancată de două corpuri de clădiri exprimate către exterior prin câte un portic doric, tristyl, în *antis*, dispuse perpendicular în raport cu porticul Propyleelor. Unii cercetători presupun că intenția inițială a lui Mnesikles era aceea de a prinde Propyleele către apus între două corpuri egale, care s-ar fi continuat către răsărit sub forma a două săli mari, tratate, în raport cu fațada orientală a Propyleelor, ca două aripi retrase. Proiectul ar fi fost modificat în cursul realizării sale, fie din cauza unui litigiu privind terenul, fie din cauza izbucnirii războiului peloponnesiac (431 î.e.n.), în sensul că Mnesikles ar fi executat, în consecință, în locul clădirii proiectate spre sud de Propylee, o falsă fațadă simetrică cu cea a clădirii dinspre nord cu destinație de

Spre deosebire de arhitectura templelor, arhitectura edificiilor publice, destinate să cuprindă un număr mare de oameni, a reclamat tentativa soluționării spațiului care nu a putut depăși servituțiile create de lungimea posibilă a lintoului de piatră sau a grinzii de lemn, dând interioarelor caracterul unor săli hipostyle.

153

0 20

pinacotecă. Acest artificiu nu era însă sesizabil, deoarece spectatorul percepea această fațadă falsă numai de pe ultima turnantă a căii sinuoase de acces către Propylee. După alți autori, supoziția privind corpul de sud care flanchează Propyleele nu ar fi exactă, deoarece Mnesikles

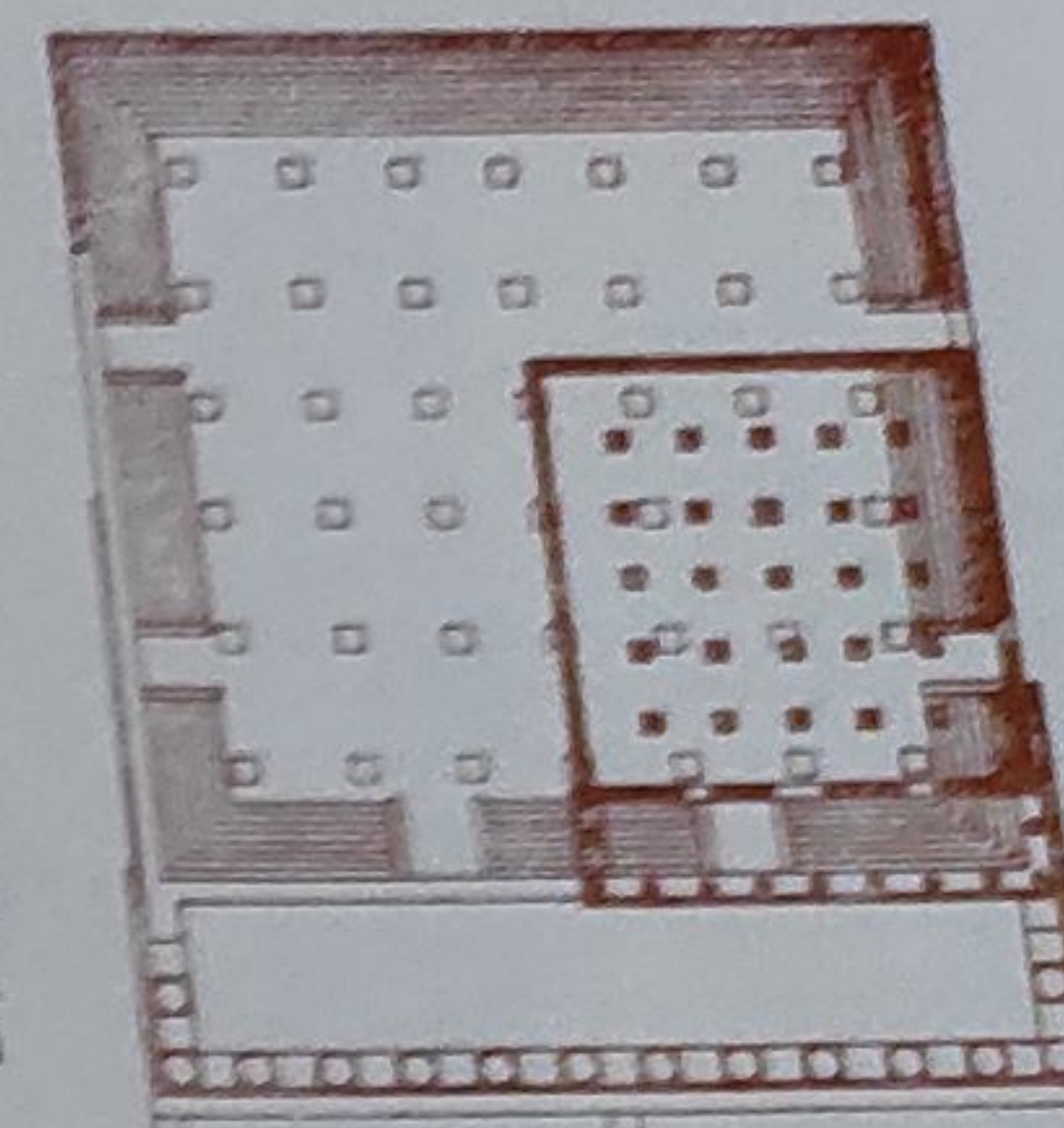
155

Hephaisteionul
(Theseionul)
din Athena (fig. 143)

l-ar fi proiectat ținând seama de edificarea templului Athenei Nike. Ca urmare, arhitectul nu ar fi urmărit niciodată o repetare simetrică a celor două avancoruri vestice, intenția sa limitându-se la găsirea unui echilibru, deși, vădit mai târziu prin așezarea unei statui monumentale simetric în raport cu templul Athenei Nike.

În locul dispoziției pitorești a drumului către Propylee, cu perspectivele, mișcarea planurilor și unghiurile de vedere variate oferite spectatorului care ajungea să perceapă frontal Propyleele numai de la câțiva metri distanță, în epoca romană a fost proiectat un acces pe o scară rectilinie așezată în axa intrării.

Influența creației lui Ictinos, Parthenonul, se resimte în replica sa contemporană, Hephaisteionul din Athena, denumit și Theseion (449–444), opera unui autor necunoscut, căruia i se atribuie și templul închinat lui Poseidon de la capul Sounion (444–440) și templul lui Ares din

0 20

154

156

153, 154. ELEUSIS, Attica, perioada clasică. Telesterionul arhaic, sanctuarul misterelor Demetrei, este înlocuit, după relatările lui Vitruviu, de către Ictinos cu o clădire nouă. Depășind compoziția axială și frontală a clădirilor care l-au precedat, Telesterionul lui Ictinos, mult mai amplu, fusese conceput ca o sală de plan pătrat cu tavanul de lemn susținut de 20 coloane. Sprijinindu-se cu o latură pe colina Acropolei, tăiată în acest scop, Telesterionul urma să aibă, după cum atestă fundațiile păstrate, un portic pe cele trei laturi libere, iar ambulatorul acestuia ar fi permis accesul prin intermediul unor scări pe colina alăturată.

155–156. AKRAGAS (AGRIGENTUM, AGRIGENTO), Magna Graecia, Sicilia, perioada clasică. Templul lui Castor și Pollux, reconstruit în cursul secolului al III-lea î.e.n., constituie un exemplu de individualizare a imaginii în funcție de amploare. De mici dimensiuni, templul are intercolonașe largi, căpătând caracterul unui aerostyl.

Templul lui Poseidon de pe capul Sounion (fig. 144)

Templul lui Poseidon de pe capul Sounion, cu dimensiuni (13,48 x 31,15 m) apropiate de cele ale Hephaisteionului, ridicat în punctul cel mai de sud al Atticii, pe o stîncă, la 60 m deasupra nivelului mării, are coloane neobișnuit de zvelte, a căror înălțime depășește 6 diametre inferioare,

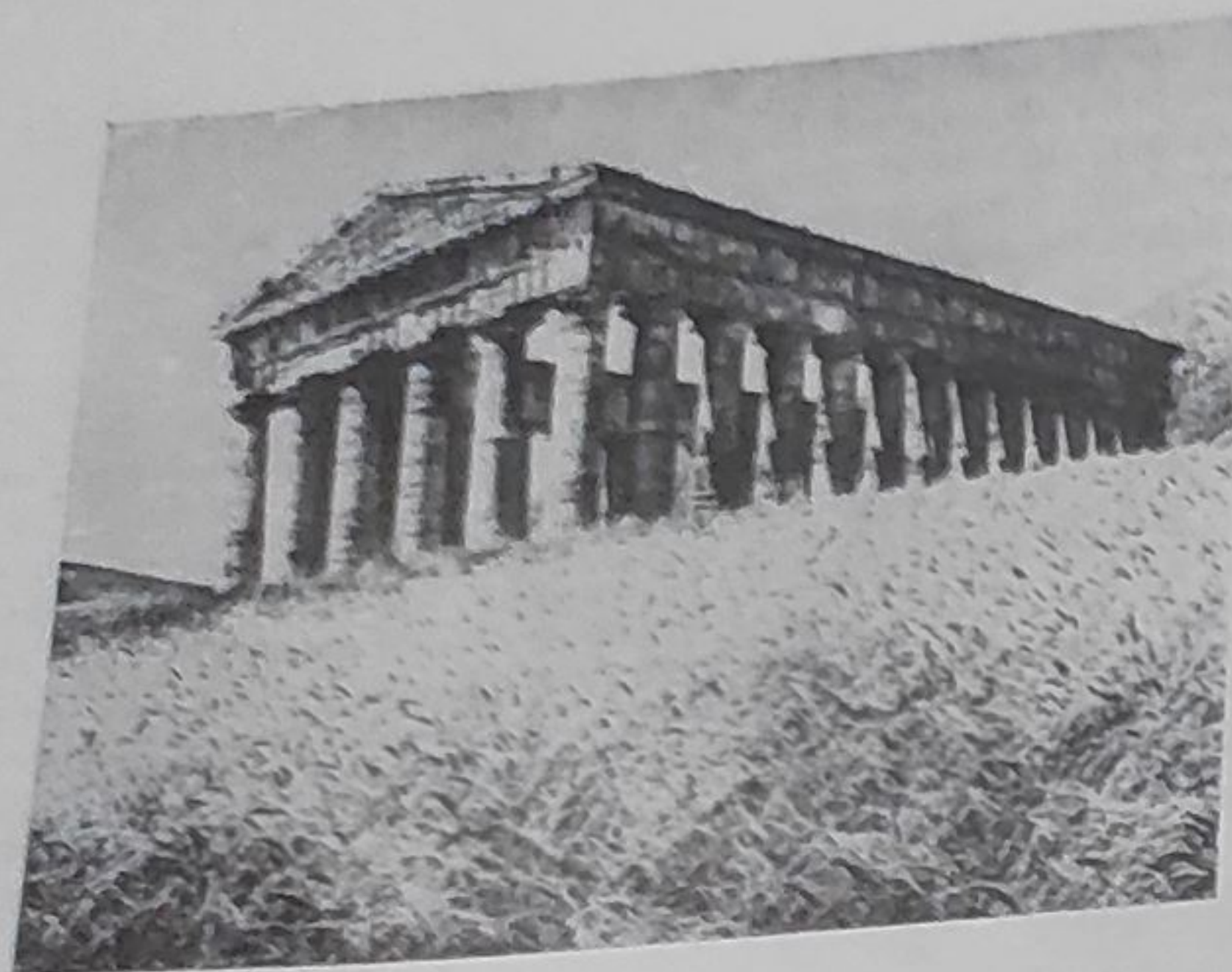
Căteva arhitecți mai vechi au negat că ar fi potrivit să se facă temple în ordinul doric, pretinzînd că în acest gen de clădiri simetriile ar fi greșite și nepotrivite. Totuși nu înfățișarea sau genul sau demnitatea formei sînt lipsite de mîndrie, ci ceea ce stînjește și supără în lucrările de stil doric este repartizarea triglifelor și a chesoanelor. E necesar într-adevăr ca triglifelile să fie așezate în corespondență cu axele coloanelor și cu metopele, care vor sta între aceste triglife, să fie tot atît de lungi cît sînt de înalte. Contrar acestui principiu, la coloanele de colț triglifelile sînt așezate totuși la capetele fațadei, și nu în axele coloanelor. Astfel, metopele alăturate triglifelor de colț nu ies pătrate, ci alungite cu jumătate mai puțin o șesime din lățimea triglifului. Astfel, cei care vor să facă toate metopele egale îngustează intercolonamentele de la capete cu jumătate mai puțin o șesime din lățimea triglifului. Dar această înfățișare, obținută fie prin lărgirea metopelor, fie prin îngustarea intercolonamentelor, e incorectă. De aceea cei vechi au găsit de curiozitate să nu clădească temple după regulile simetriei ordinului doric. Noi însă expunem lucrurile după rînduială, cum le-am învățat de la dascălii noștri, în așa fel încît, de-ar trea cineta să clădească ținînd seama de simetriile doricului, să găsească explicate proporțiile cu ajutorul cărora să poată atinge desăvîșirea în plănuirea corectă și fără cusur a unui astfel de lăcaș sacru.

VITRUVIU, Despre arhitectură, IV, 3.

157, 158. AKRAGAS (AGRIGENTUM AGRIGENTO), Magna, Graecia, Sicilia, perioada clasică. Templul lui Castor și Pollux reconstruit în cursul secolului al III-lea î.e.n.

agora Athenei, ulterior distrus, toate înzestrate cu o pteromă cu 6 x 13 coloane.

Hephaisteionul executat în marmură de Pentelicon (sculpturile, în marmură de Paros), reia proporțiile ordinului Parthenonului dar, ca urmare a dimensiunilor sale reduse (13,72 x 31,77 m măsurați pe stylobat) nu beneficiază de monumentalitatea acestuia. Introducerea ulterioară, după modelul Parthenonului, în cella prevăzută cu pronaos și opisthodomos, retrase față de fronturile pteromei cu un rînd de coloane, a unei colonade pe trei laturi (dispărută) a dus la o saturație excesivă a spațiului, în detrimentul clarității tectonice.

159

clansare temperată de un număr redus de caneluri (16 în loc de 20). Materialul de construcție utilizat este un calcar local, cu excepția frizei ionice sculptate în marmură de Paros.

Autorul celor două temple adoptă motivul frizei ionice în interiorul pteromei care se limitează numai la latura principală a celei. În cazul ambelor temple, într-un mod

160

Templul lui Apollon Epikourios din Bassai (fig. 145-149)

161

neobișnuit pentru Grecia metropolitană, frontul pronaosului în *antis* se retrage față de pteromă cu două travee. Totodată, trabeația celei, purtătoare a frizei ionice, se prelungește peste ambacru până întâlnește fața internă a pteromei. La Hephaisteion, friza se limitează la trabeația frontală prelungită a celei, iar la templul lui Poseidon, se extinde continuu pe fețele interne ale pteromei.

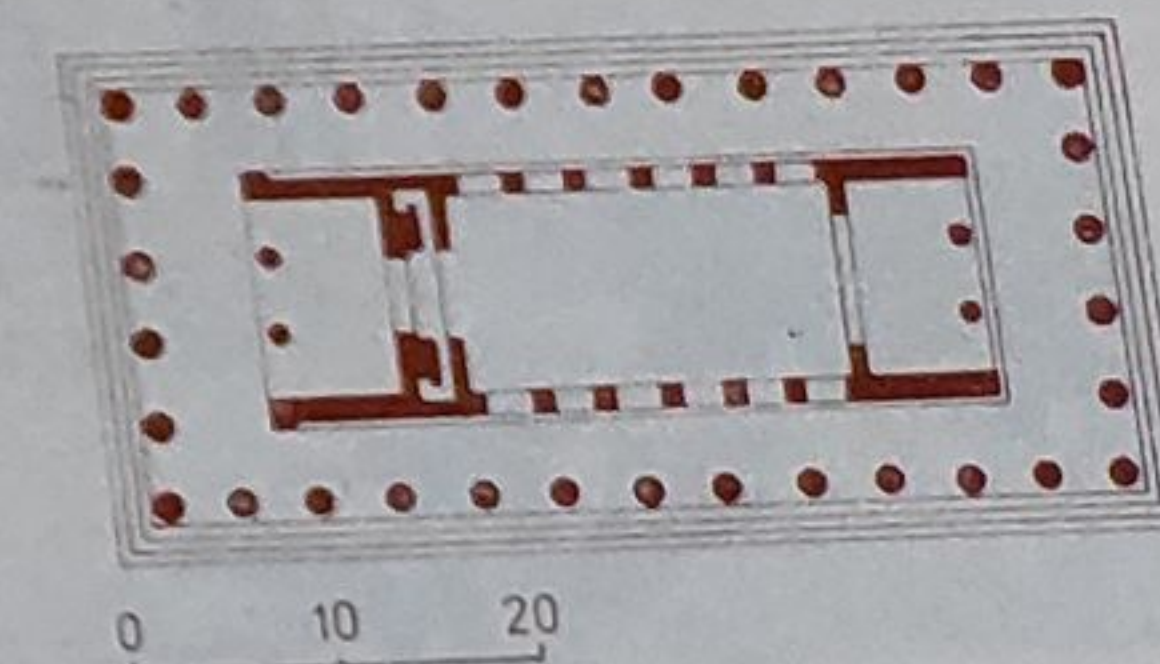
După desăvârșirea construirii Parthenonului, în cursul celui de al treilea sfert al secolului al V-lea, se proiectează și se execută la Bassai, în apropiere de Phigaleia, într-o regiune montană, templul lui Apollon Epikourios. Discutat ca datare și paternitate, edificiul trădează ca autor pe Ictinos. Trăsături arhaizante, cum ar fi forma alungită a planului (14,63 x 38,29 m) și zidurile transversale, scurte, din cellă, existente la templele arhaice al Athenei Orthia din Sparta și al Herei din Olympia, au făcut pe unii autori (W. B. Dinsmoor) să considere templul din Bassai anterior Parthenonului. Ori, mărturiile lui Pausanias, care văzuse templul în stare de integritate, privind realizarea sa în urma epidemiei de ciumă care a bîntuit în anul 430 î.e.n., cit și datarea sa de către L. T. Shae, în baza unei analize

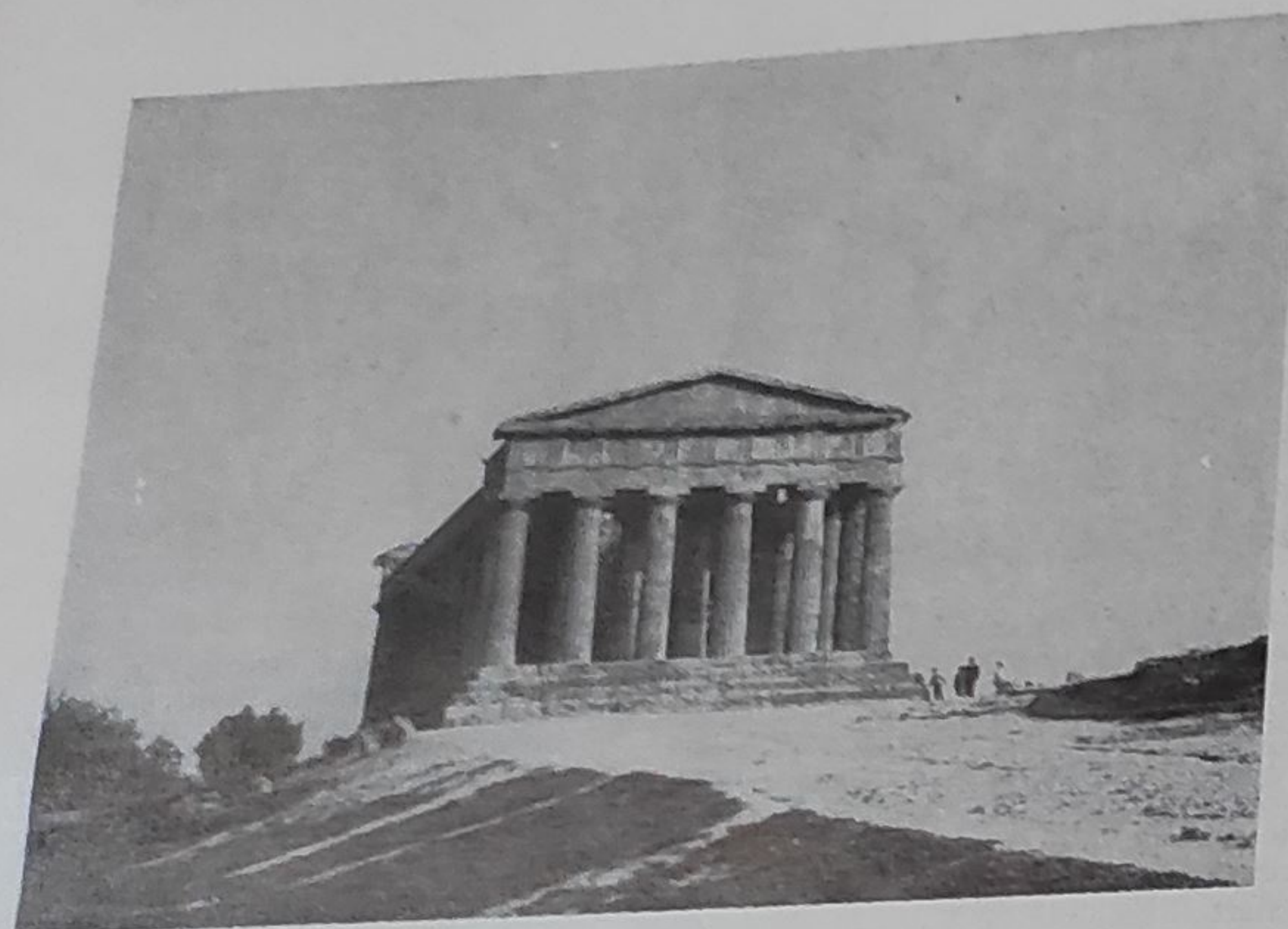
159-161. EGESTAI (SEGESTAE, SEGESTA), Magna Graecia, Sicilia, perioada clasică. Templul peripter (c. 430 î.e.n.), rămas neterminat, în absența oricăror urme ale celei a făcut pe unii cercetători să creadă că, din motive rituale, grecii construiau mai întâi pteroma, apoi cella, lucru greu de crezut, deoarece, cu toată independența structurală dintre cele două componente, ar fi rezultat dificultăți deosebite pentru organizarea șantierului și realizarea construcției.

162, 163. AKRAGAS (AGRIGENTUM, AGRIGENTO), Magna Graecia, Sicilia, perioada clasică. Templul Demetrei, zis « al Concordiei » (c. 430 î.e.n.), foarte bine păstrat, cu excepția celei străpunsă de arce cu prilejul utilizării sale pentru cultul creștin, fără a aduce nimic nou în comparație cu edificiile contemporane din metropole, face parte din rîndul acelor temple a căror individualizare se datorează contradicției dintre tendința de geometrizare și folosirea ansamblului de corecții care fac ca pe fațadele înguste numai intercolomentele, tamburele coloanelor și metopele simetrice să fie două cite două egale.

163

164

165

164, 165. AKRAGAS (AGRIGENTUM, AGRIGENTO, GIRGENTI), Magna Graecia, Sicilia, perioada clasică. Templul Demetrei, zis «al Concordiei» (c. 430 î.e.n.). Dacă intercolonamentul central al fațadelor înguste este construit în baza unui principiu modular, următoarele intercolonamente se reduc cu 10 cm, iar cele de colț cu 20 cm. De asemenea, pentru a se păstra triglifele în axa coloanelor, triglifele și metopele de colț sînt lărgite, pentru ca, în virtutea creșterii treptate a intercolonamentelor, metopele să crească, imperceptibil, către axa fațadei.

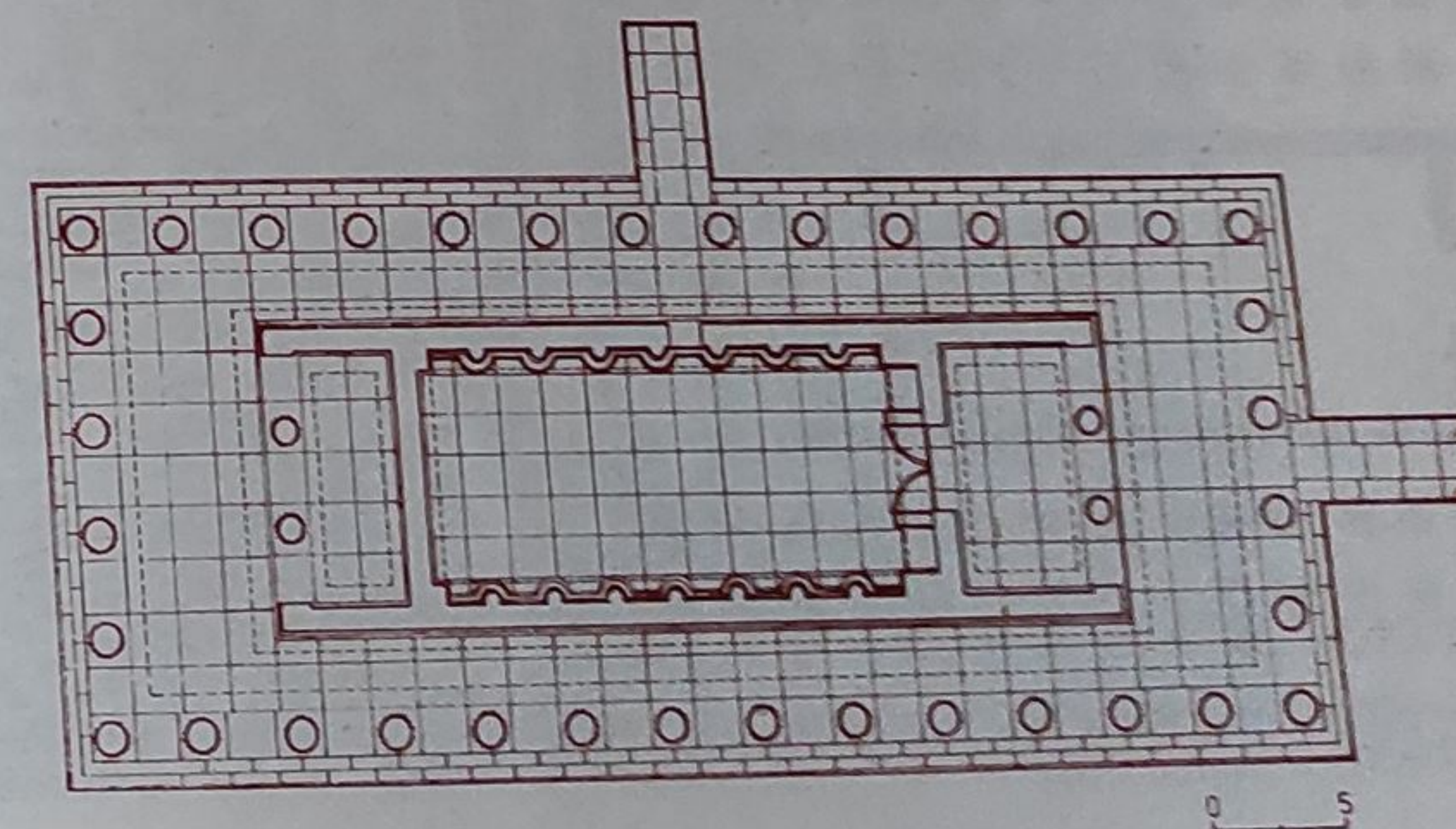
166

166, 167. TEGEA (PIALI), Peloponnesos, perioada clasică. Templul Athenei Alea, construit între anii 350–340 în urma incendiului care a distrus în anul 395 î.e.n. templul precedent, este atribuit, judecînd după fragmentele de statui păstrate, cele ale frontonului și cele din cellă, cît și după factura ordinului corintic utilizat în interior, lui Skopas. Ordinul doric al pteromei reia proporțiile elaborate în arhitectura școlii attice, iar planul, dispozițiile întîlnite la templul din Bassai, opera lui Iktinos.

stilistice a profilaturii sale, în jurul anului 420 î.e.n., permit a situa edificarea templului între anii 430 și 420.

De asemenea, forma alungită a celei, care generează un raport neobișnuit pentru arhitectura perioadei clasice între laturile pteromei cu 6×15 coloane, nu constituie o reminiscență arhaică. Orientarea neobișnuită a templului cu axa lungă pe direcția nord-sud și alungirea navei se datorează cuprinderii în structura acesteia a celei unui mic sanctuar preexistent, devenită adytonul noului templu, căreia i s-a înlăturat zidul de nord, păstrîndu-i-se intrarea dinspre est. În comparație cu ordinul Parthenonului, proporțiile coloanelor templului din Bassai sînt mai joase, antablamentul, în raport cu coloanele, este mai înalt. Profilul echinelor este mai abrupt, abacele sînt mai înalte. Spre deosebire de plastica de ansamblu a Parthenonului,

167

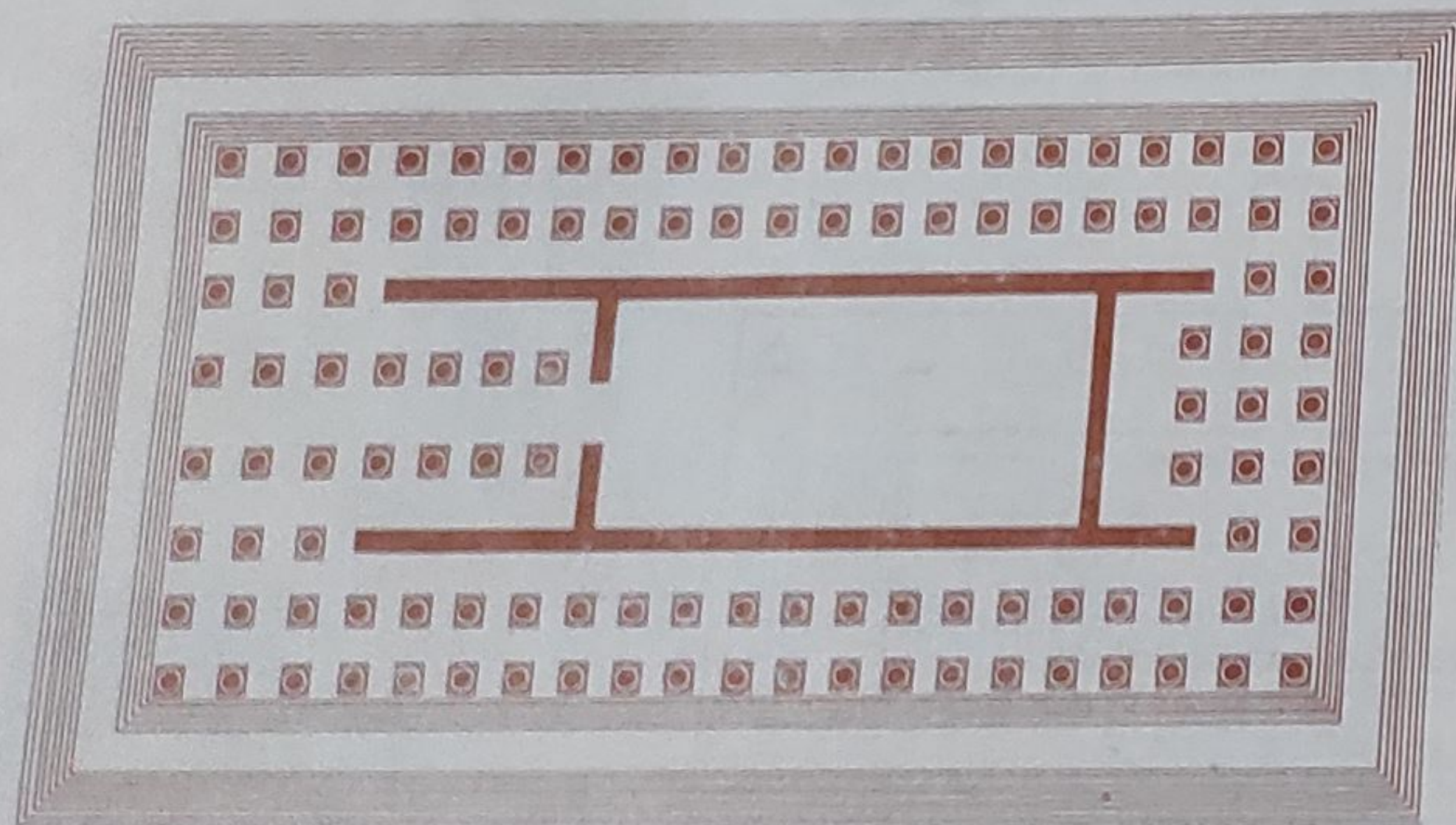
168, 169. EPHEOS (EPHESUS, SELÇUK), Asia Mică, Ionia, perioada clasică. Artemisionul, distrus de un incendiu în anul 356 î.e.n., este reconstruit aidoma celui dispărut, ca un dipter ionic gigant.

168

al cărei caracter este condiționat de însumarea tuturor «corecțiilor optice» cunoscute, plastica templului din Bassai se caracterizează prin regularitate geometrică: coloanele pteromei și anteile celei sunt perfect verticale, fără entasis, lipsesc curbura componentelor orizontale. La aceasta se adaugă o pronunțată reținere decorativă. Metopele și frontonul sunt lipsite de decorație și doar cimasa de marmură, care încununează antablamentul, poartă o decorație cioplită. Toate acestea conferă plasticii exterioare a templului un caracter sever și o anumită rigiditate.

Cella templului din Bassai constituie o nouă etapă a preocupărilor pentru soluționarea spațiului interior. Tema colonadei interioare, pe trei laturi, întâlnite în cella Parthenonului, este reluată în compoziția celei templului din Bassai care, prin originalitatea sa, devine factorul generator al concepției întregului edificiu, născut parcă în jurul ei. Prinsă între pronaos și opisthodomos, înzestrată

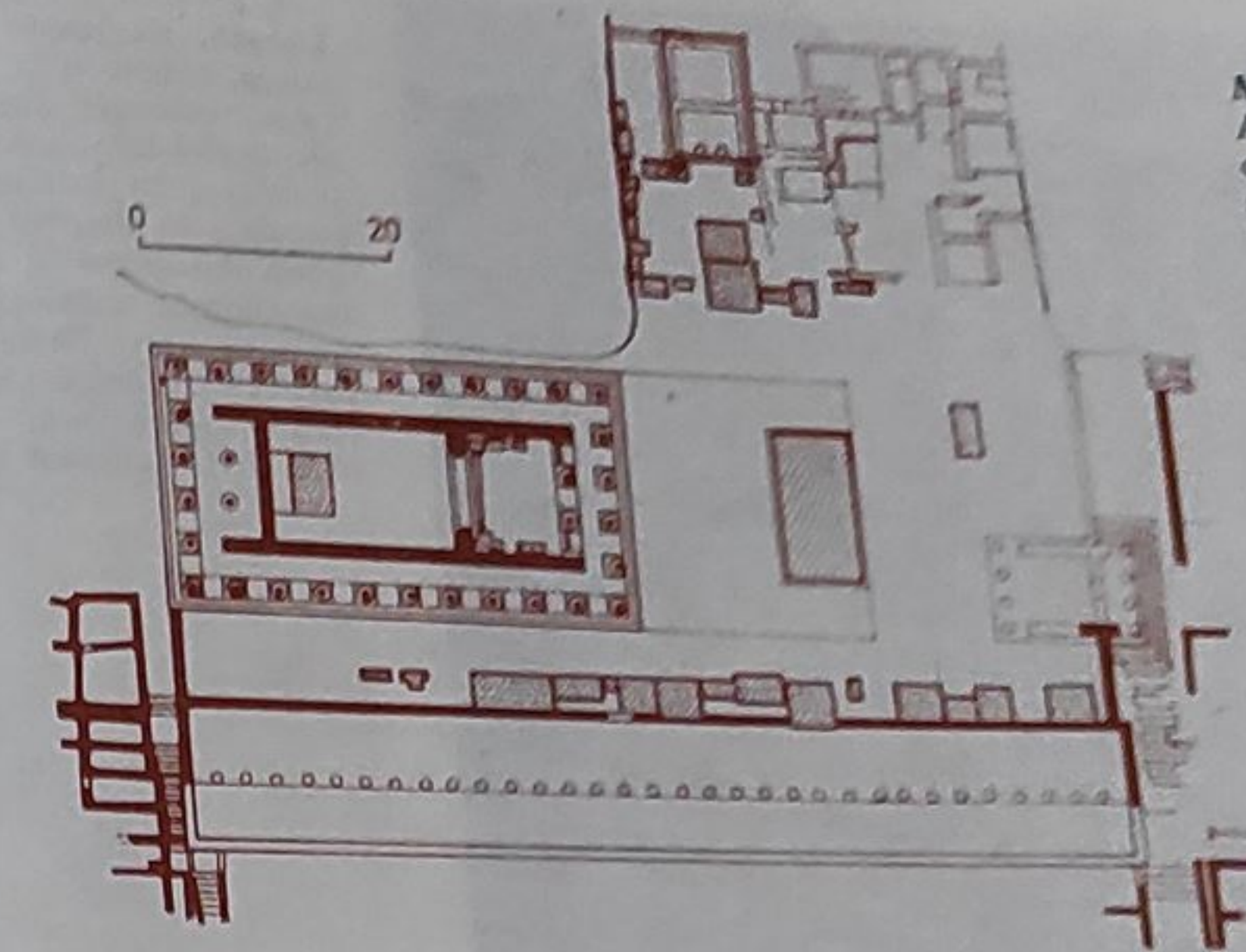
Supraviețuirea unor trăsături arhaizante în arhitectura perioadei clasice

169

112

0 20

170, 171. PRIENE (KELEBEC), Asia Mică, Ionia, perioada clasică. Templul Athenei Polias, terminat anterior anului 334 î.e.n., construit de arhitectul Pytheos, îmbină pronaosul adânc, arhaizant, cu proporțiile planului caracteristic arhitecturii attice din perioada sa de înflorire, iar ordinul său ionic, asemenea templului Athenei Nike, posedă o robustețe dorică.

170

Apariția ordinului corintic

fiecare cu câte două coloane între ante, cella este flancată în interior de-a lungul laturilor sale lungi de câte cinci pilaștri, patru terminați cu semicoloane ionice și un al cincilea pilastru, dispus la 45° în raport cu cella, modelat, după unii autori, ca o coloană corintică angajată, după alții, ionică. Între acești doi din urmă pilaștri se înalță, liberă, prima coloană corintică cunoscută din istoria arhitecturii grecești. Deși zidurile transversale din interiorul

171

113

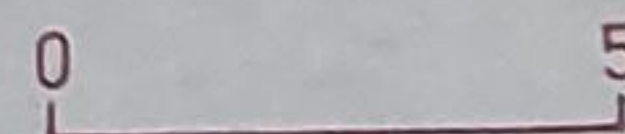
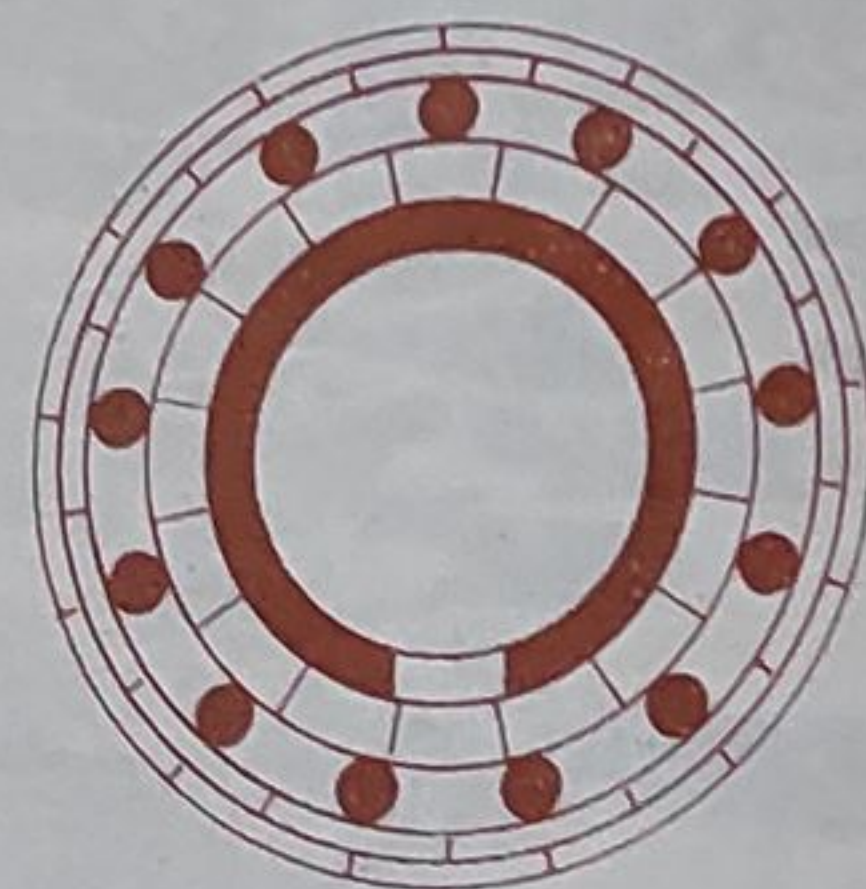

Cea dintâi includere
a frizei în interior

cellei reprezintă o reminiscență plastică a unei soluții constructive arhaizante, ele anunță apariția unor structuri în care funcția purtătoare va reveni zidului plin, iar ordinul va căpăta caracterul unei forme decorative convenționale, inactive sub aspectul solicitărilor.

[illegible]

Templul lui Apollon din Bassai apare ca o operă de sinteză pe mai multe planuri: între trăsăturile arhitecturii arhaice și ale celei clasice, între tradițiile locale peloponne-

172 – 173. **DELPHOI (DELPHI, DELFI),** **Locris, perioada clasică.** Tholosul din Mar-maria, construit la începutul secolului al IV-lea i.e.n., este cel dintîi dintre templele circulare ale perioadei clasice. Pteromei dorice îi co-res-pundeau, în interiorul celei, coloane corintice angajate în dreptul mijlocului fiecărui al doilea intercolanament al colonadei exterioare, a doua manifestare cunoscută a acestui ordin după templul din Bassai. Comparat cu tholosul perioadei arhaice (fig. 173), tholosul perioadei clasice apare mai complex ca structură de plan și mai evoluat ca plastică.

172

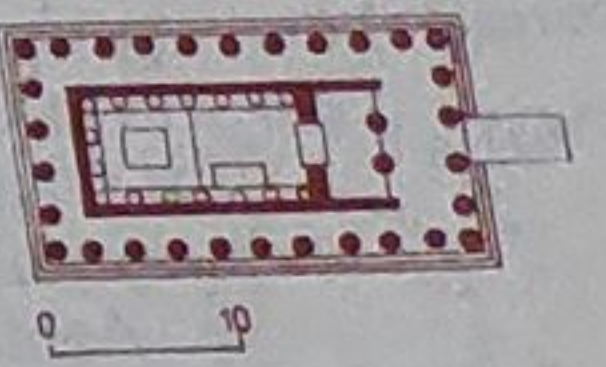

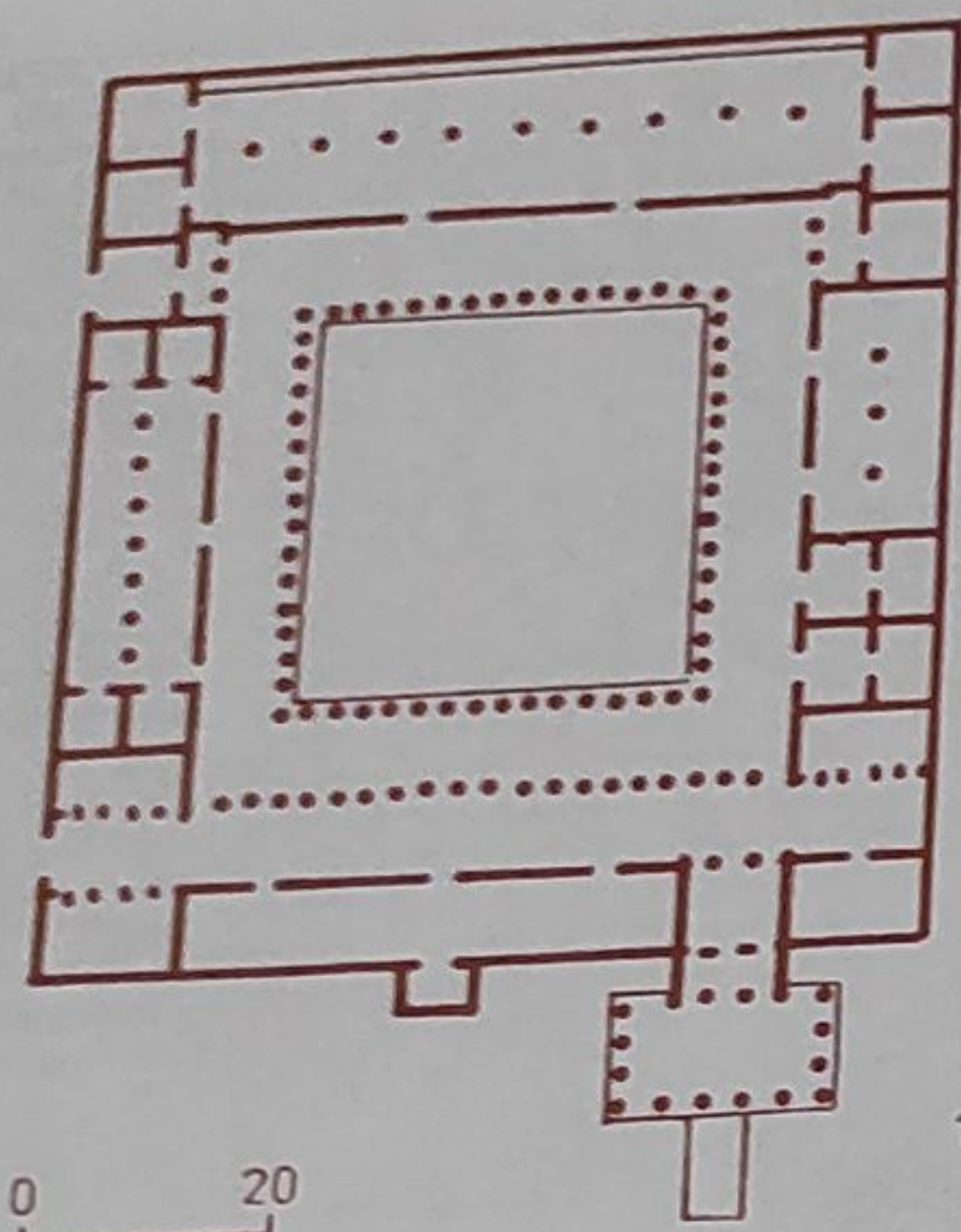
174. **EPIDAUROS (EPIDAUROS, EPI-DAURUM)**, Peloponnesos, perioada clasică și romană. Sanctuarul lui Asklepios s-a constituit între anii 380—330 ca un ansamblu de plan liber, fără o dominantă categorică, atît templul lui Asklepios (1) cit și tholosul (2) avînd dimensiuni modeste. Ansamblul cuprinde edificii de tip stoa (3) destinate celor suferinzi, o cisternă (4), un *gymnasion* în curtea ciruia a fost introdus în perioada romană un *odeion* (6) cînd au fost construite și termele alăturate (5), un stadion (7), un han, *katagogion* (8), și un teatru (9).

175. EPIDAUROS (EPIDAURUS, EPI-DAURUM), Peloponnesos, perioada clasică. Templul lui Asklepios (c.380 î.e.n.) construit de arhitectul Theodoros din calcar (stylobatul), din tuf (elevația) și marmură (cimasa). Peripter doric cu 6×11 coloane, cu cella lipsită de opisthodomos, era bogat decorată cu statui de marmură grupate pe frontoane, reprezentând tema clasică a luptei lapților cu centaureii și a grecilor cu amazonele.

siace și tradițiile attice, între ordinele doric, ionic și corintic, cel din urmă aflat la cea dintâi apariție.

Cu prilejul construcției Telesterionului din Eleusis, desfășurate probabil între anii 435—430 î.e.n., edificiu destinat celebrării misteriiilor legate de cultul Demetrei, Ictinos soluționează pentru prima oară problema unui spațiu acoperit destinat unui număr considerabil de participanți. Pe locul edificiului proiectat de Ictinos, începând cu secolul al VII-lea î.e.n., au existat câteva clădiri prin care s-a urmărit crearea unui spațiu acoperit, toate reuind adytonul celui dinții Telesterion. Edificiul, înecut după proiectul lui Ictinos, delimita un spațiu generat de un plan apropiat de un pătrat ($51,54 \times 49,44$ m), având gradele spectatoriilor, săpate parțial în stîncă, desfășurate de-a lungul celor patru laturi. Acoperișul urma să fie

Templele Greciei
Mari

Templul Demetrei
(« al Concordiei ») din
Akras
(fig. 162-165)

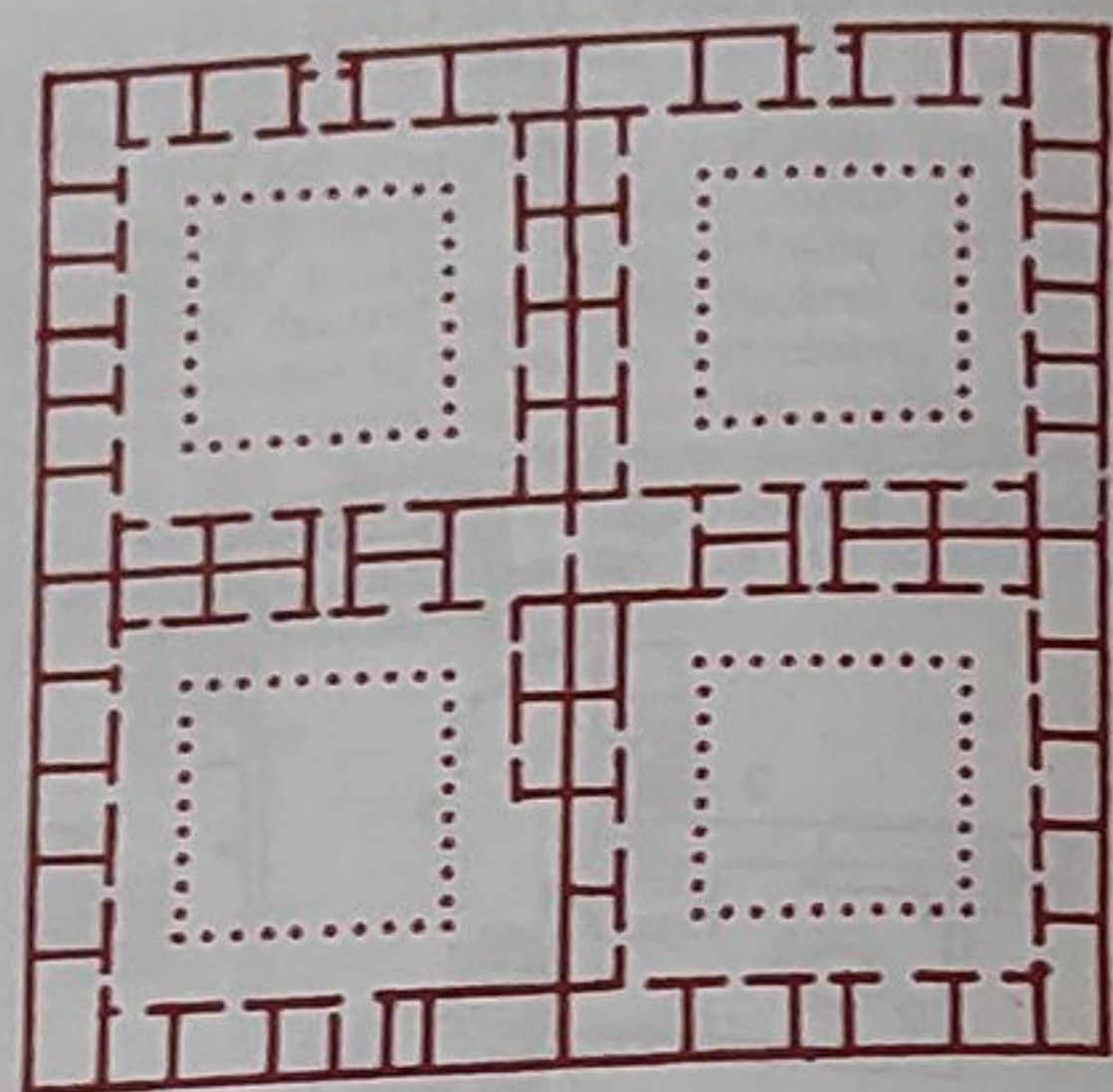
Templul zeiței Nike
Apteros
(fig. 138-142)

susținut de 20 de coloane (4×5), repetate pe încă un registru, care trebuiau să poarte și o galerie pentru spectatori situată deasupra gradinelor. După moartea lui Perikles, arhitecții Metagenes și Philokles reiau un proiect anterior cu 49 (6×7) puncte de sprijin, iar în locul pteromei nerealizate, atribuite proiectului lui Ictinos, în cursul secolului al IV-lea se execută un portic cu 12 coloane.

În Grecia Mare, în jurul anului 430 î.e.n., deci concomitent cu activitatea lui Ictinos în metropolă, se construiesc templul din Egestai (Segesta), templul Demetrei, zis « al Concordiei », din Akragas și templul lui Castor și Pollux din același oraș, ultimele temple dorice din coloniile occidentale. Ele sînt mai apropiate de modelele din metropolă, decît de tradițiile locale și nu aduc aspecte noi în procesul evolutiv al programului. Din templul din Egestai, peripter cu 6×14 coloane și dimensiunile stylobatului de $23,25 \times 57,5$ m, s-a păstrat pînă în zilele noastre numai pteroma cu coloane zvelte, necanelate, ceea ce arată că edificiul nu fusese terminat.

Templul Demetrei, zis « al Concordiei », din Akragas, peripter cu 6×13 coloane și dimensiuni de $16,91 \times 39,44$, avînd cella perfect centrată între pronaos și opisthodomos și față de pteromă, evidențiază utilizarea întregului ansamblu de corecții optice.

Arhitectura ionică își găsește un amplu teren de manifestare cu prilejul reconstrucției Acropolei din Athena. În colțul de sud-vest al colinei, pe un promontoriu special amenajat, este executat într-un timp scurt (427-424) un mic templu tetrastyl, amphiprostyl ($5,39 \times 8,14$ m), dedicat zeiței Nike Apteros. Rămînînd în cadrul stilistic definit

Erechtheionul
(fig. 123-137)

176. EPIDAUROS (EPIDAUROS, EPIDAUROS), Peloponnesos, perioada clasică. Asemănător ca plan celui din palestra de la Olympia, avea încăperile, dintre care se disting trei ample săli binavate, organizate în jurul unei ample curți cu peristyl.

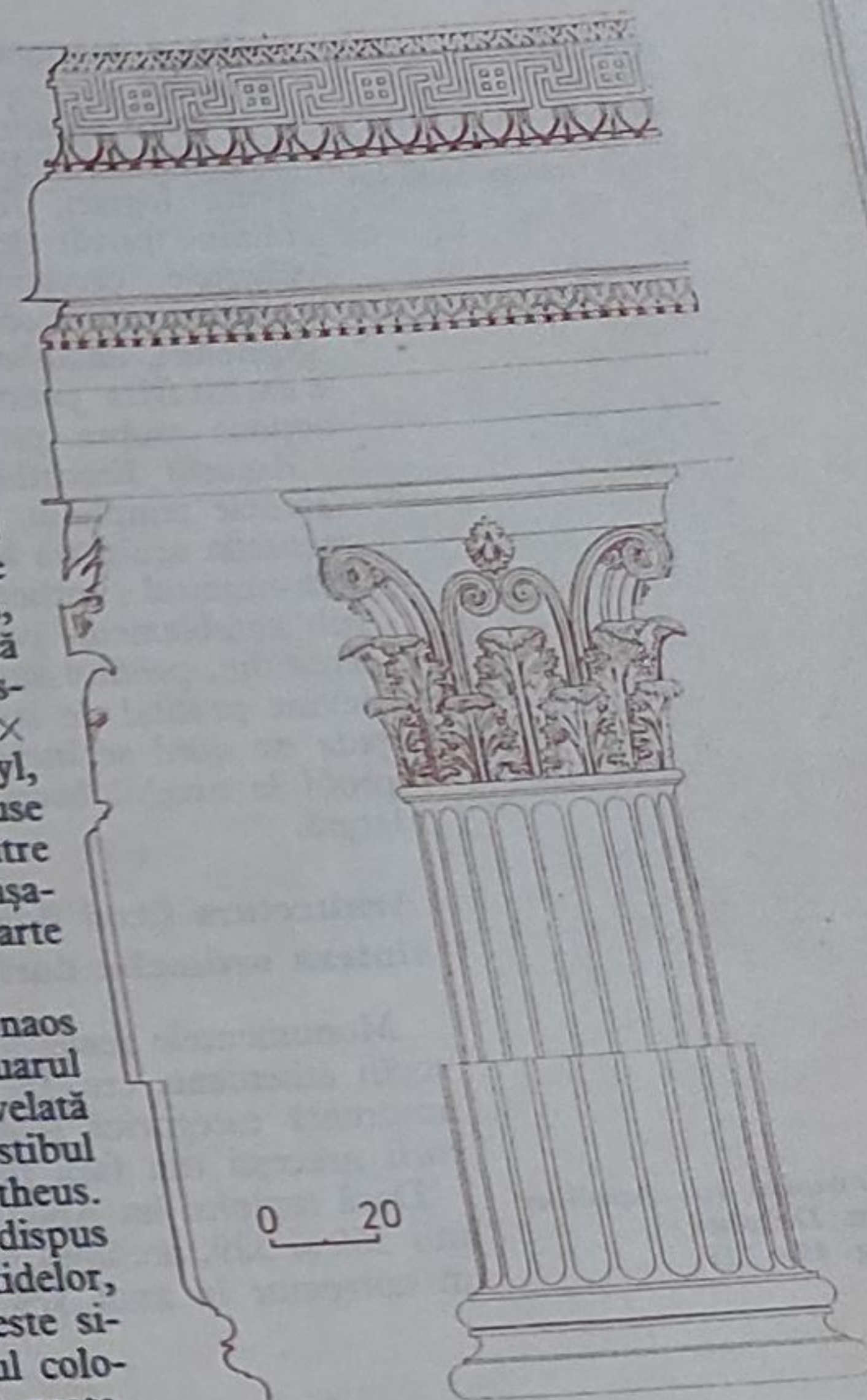
177. EPIDAUROS (EPIDAUROS, EPIDAUROS), Peloponnesos, perioada clasică. Asemănător casei de oaspeți denumite Leonidaion din Olympia, katagogion reprezenta un amplu han cu cele 160 de încăperi grupate în jurul a patru curți interioare. Executat din zidărie de cărămidă crudă pe soclu de piatră, edificiul beneficia de un confort ridicat: aducțiune de apă prin tuburi de ceramică și canalizare.

de arhitectura ionică elaborată în Asia Mică, templul zeiței Nike, proiectat de Kallikrates, probabil cu 20 de ani în urmă (449 î.e.n.), dar a cărui execuție a fost influențată de experiența realizării Parthenonului și a Propyleelor, capătă trăsături compoziționale caracteristice pentru arhitectura dorică: înclinarea planurilor verticale ale zidurilor, gradinelor și axelor coloanelor către centrul stylobatului, o proporție a coloanelor neobișnuită pentru ordinul ionic ($H = 7,85 D$).

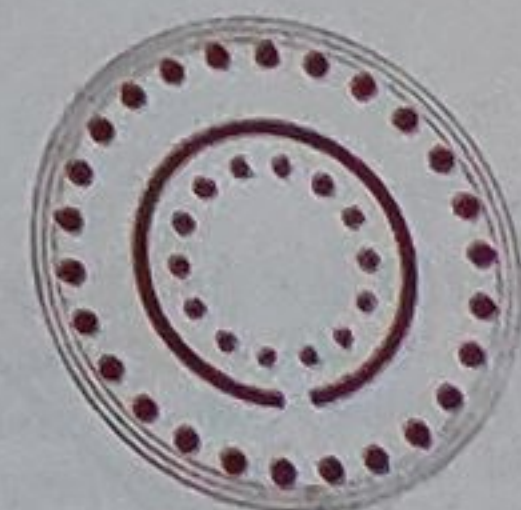
Compoziția Acropolei este desăvîrșită prin edificarea între anii 421 și 406 a Erechtheionului, operă atribuită lui Mnesikles sau Philokles, cel din urmă, împreună cu Archilochos, în mod sigur, fiind supraveghetor al execuției. Trebuind să cuprindă vestigii legate de diferite culte și tradiții preexistente și să se adapteze, totodată, unui teren denivelat, templul capătă o structură asimetrică fără precedent în arhitectura Greciei: dintr-un corp prismatic alungit, cu dimensiunile stylobatului de $11,63 \times 23,50$, încheiat către răsărit printr-un portic ionic hexastyl, iar către apus prin patru semicolane angajate, dispuse între ante, ridicate pe un soclu înalt, se desprinde către nord un portic cu $4+2$ coloane ionice, iar către sud, așa-numita « loggie a Caryatidelor ». Un zid transversal împarte interiorul în două părți inegale.

Partea dinspre răsărit, compusă dintr-o cellă fără pronaos și un portic cu coloane ionice, reprezenta sanctuarul Athenei Polias. Partea dinspre apus a templului, denivelată față de cealaltă ($-3,50$ m), este alcătuită dintr-un vestibul urmat de cele închinat lui Poseidon și lui Erechtheus. Vestibulul este accesibil direct din porticul de nord, dispus la același nivel, iar dinspre sud prin loggia Caryatidelor, din care se coboară pe o scară. O a treia intrare este situată asimetric pe fațada de vest, străpungînd soclul colonadei în antis. Deschiderile dintre coloane, inițial protejate printr-un grilaj de bronz, au fost zidite în epoca romană, proiectîndu-se, în schimb, niște ferestre. Este posibil ca ridicarea colonadei vestice pe un soclu să fi urmărit asigurarea vizibilității sale, întrucît jumătatea inferioară a fațadei era ascunsă de grădina Pandroseionului.

Cele două porticuri ionice, dinspre răsărit și nord, sînt constituite pe baza unor module diferite. Colonadele porticului estic au o înălțime ($6,58$ m) egală cu $9,52$ diametre inferioare, iar cele ale porticului nordic, înalte de $7,62$ m, au o proporție ceva mai joasă ($H = 9,2 D$). Diferă și intercolonamentele, egale, respectiv, cu $2,08 D$ și $2,8 D$. Toate coloanele au axele ușor înclinate către centrul fațadei, iar cele ale porticului de nord au și un entasis abia perceptibil. Bazele coloanelor au căpătat o formulare clasică pentru arhitectura attică fiind compuse dintr-un trohil prins între două toruri, cel superior decorat cu reliefuri, purtînd, la rîndul lor, intarsii din pastă colorată. Intarsii de bronz aurit decorează capitulurile. Friza continuă a edificiului, de mare prețiozitate plastică, este sculptată din piatră neagră de Eleusis, contrastînd cu

178, 179. EPIDAUROS (EPIDAUROS, EPIDAUROS), Peloponnesos, perioada clasică. Sanctuarul lui Asklepios. Tholos denumit Phimela, construit între anii 350 și 300 î.e.n., dezvoltă formula adoptată la Delphoi, în ser utilizării în interiorul celei a unei colon corintice libere.

albea marmurei de Pentelicon, din care este executat templul.

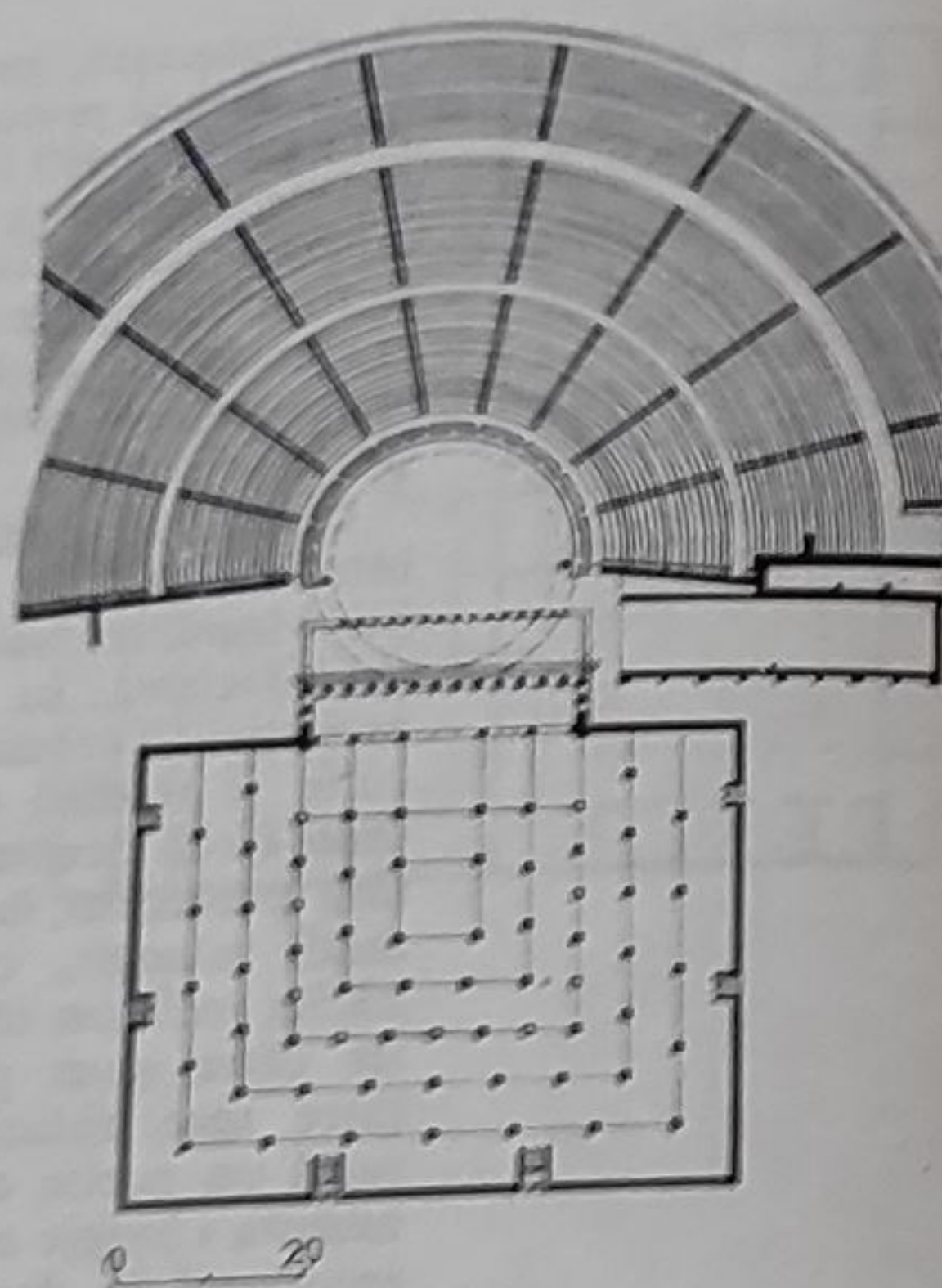
Pentru soluționarea plastică a loggiei de sud, în locul obișnuitelor coloane, s-au folosit caryatide (4+2). Parapetul loggiei, foarte înalt, construit din mari lespezi, rămâne privat de ornament pentru a scoate în evidență siluetele caryatidelor și decorația antablamentului. Pe capetele caryatidelor se rezemă, prin intermediul unor capiteluri, antablamentul, din componența căruia arhitectul a exclus friza pentru a reduce impresia de greutate și a acționa asupra proporției.

Autorul Erechtheionului s-a preocupat să lege plastic fațadele templului, toate tratate diferit. Profilele și ornamentația sculptată a antelor, alcătuită din palmete și crini (asa-numitul «anthemion»), de pe fațada vestică se continuă sub antablament, pe toate fațadele. Datorită nivelărilor terenului, profilul superior al soclului de pe fațada vestică devine profilul de la baza fațadei de sud; în schimb, fațada de nord se încheie în partea sa inferioară printr-un profil la nivelul bazei pilaștrilor porticului de pe această latură.

Arhitectura fazei finale a perioadei clasice (400–323):
sinteza ordinelor doric, ionic și corintic

Monumentele realizate la Atena în faza de înflorire a școlii atheniene, creațiile măștrilor athenieni și-au pus o amprentă categorică asupra întregii dezvoltări a arhitecturii grecești din faza finală a perioadei clasice.

Dacă templul lui Apollon din Delphi, reconstruit între anii 369 și 329, preluând planul templului arhaic distrus de un cutremur în anul 373 î.e.n., adoptă proporțiile carac-

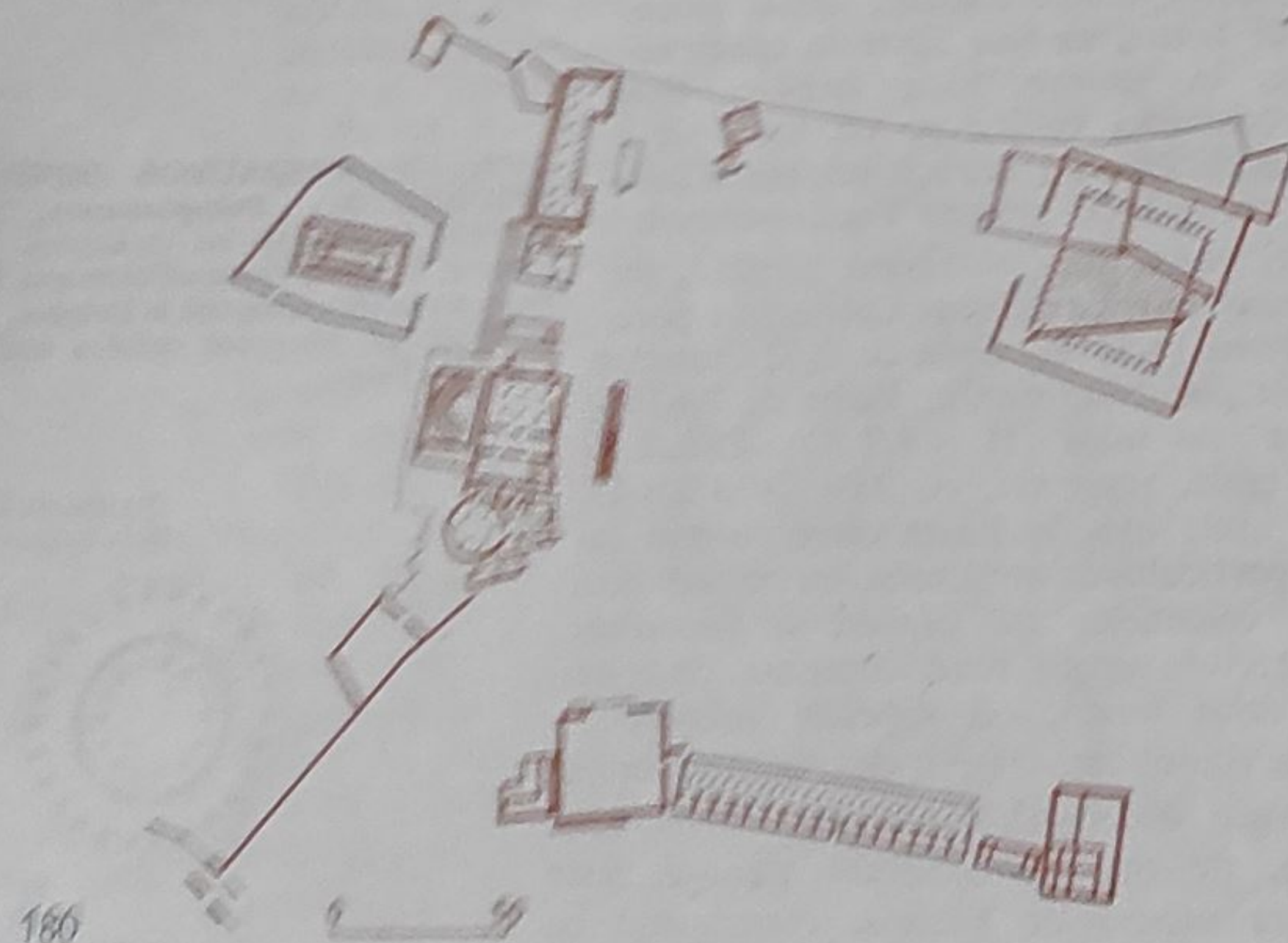

181

180. MEGALEPOLIS (MEGALOPOLIS)
Peloponnesos, perioada clasică, Theaterionul (370–360), sală de reuniune pentru 10 000 de membri ai Ligii arcadiene, având un plan în formă de dreptunghi, cu laturile de 64/52 m, prezintă o schișă spațială superioară Theaterionului din Eleusis, vizibilitatea tribunei fiind asigurată prin dispunerea radială a celor 65 coloane de piatră ce susțineau tavanul. Un portic exterior cu 14 coloane doric clasice (H = 6,5 D) servea ca fundal scenei unui teatru situat alături.

181. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI),
perioada arhaică și clasică. Agora orașului se constituie după anul 580 î.e.n., în șesul de la poalele Acropolei, într-o poziție tangentă la artera de penetrație nord-sud. Evoluția sa ca spațiu urban decurge prin includerea de noi componente și eliminarea altora. În cursul secolului al VI-lea î.e.n., latura de apus este ocupată de către vechiul bouleuterion, un tholos și câteva temple. Sub Kimon (476–449), pe latura nordică se construiește o stoa, iar în vremea lui Perikles este construit Hephaisteionul.

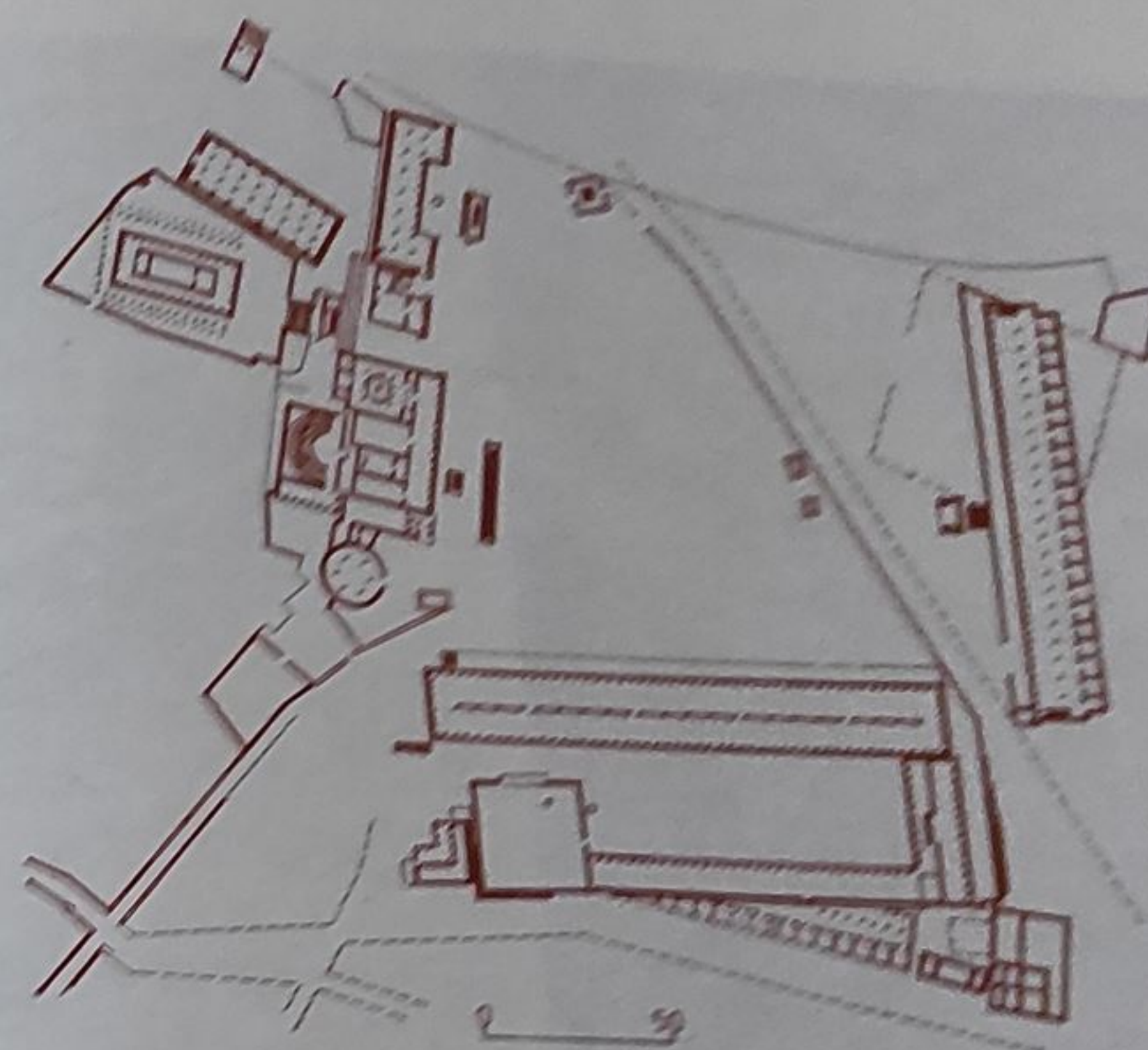
Templul lui Apollon din Delphi (fig. 49–52)

180

118

182

Templul Athenei Alea din Tegea (fig. 166, 167)

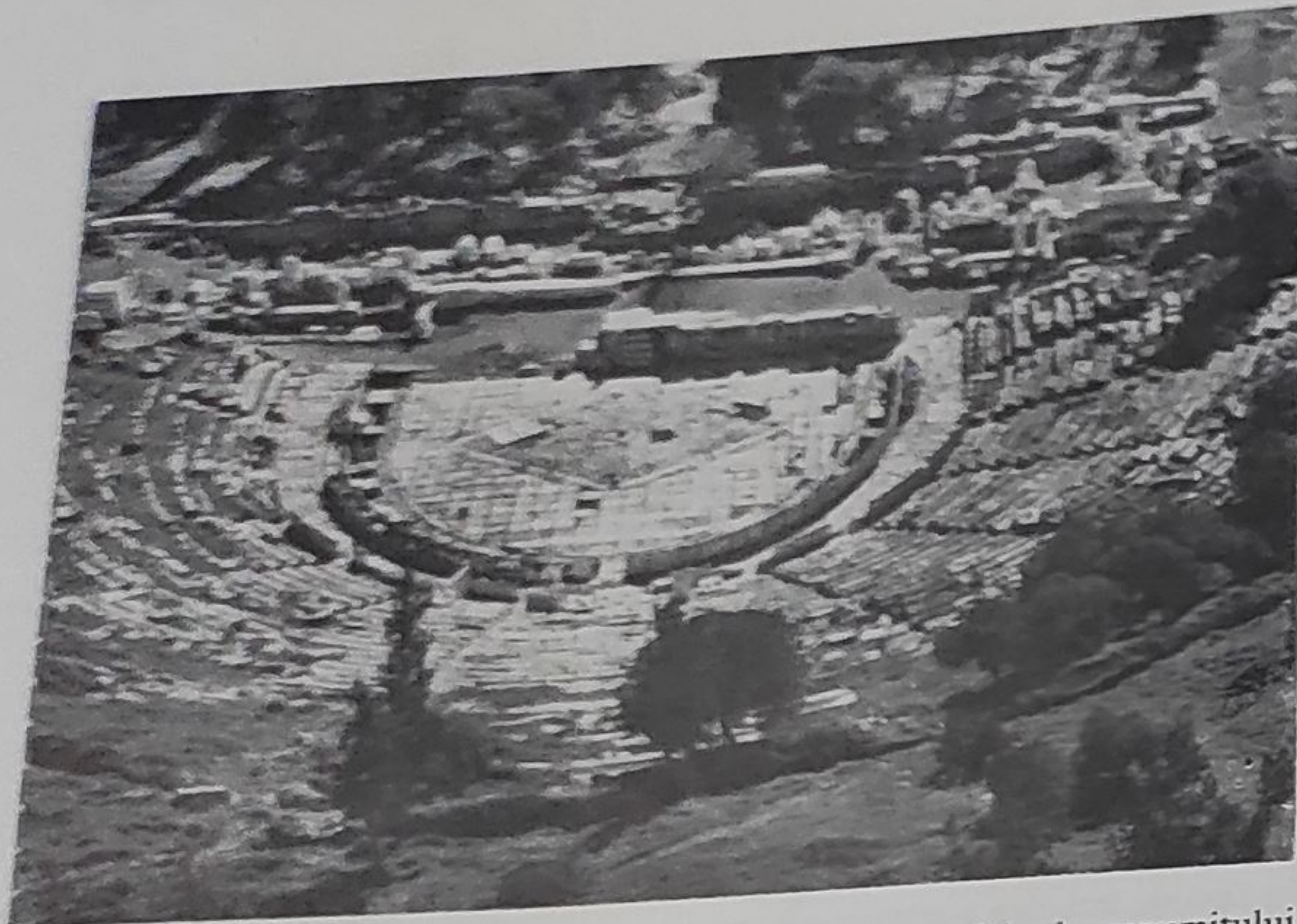
teristice doricului din faza de înflorire a arhitecturii atice, templul Athenei Alea din Tegea (350–340), considerat, după relatările lui Pausanias, ca cel mai frumos templu din Peloponnesos, pare să fi recurs, după modelul oferit de aceeași fază, la toate cele trei ordine.

183

183. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI),
perioada romană. Inserția, în cursul perioadei romane imperiale, a unui odeion și a templului lui Ares în spațiul odinioară liber al agorei reduce rolul porticurilor celor două stoa de pe laturile de sud și de est la ecrane pe care proiectează noile clădiri.

119

184

184. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada clasică, elenistică și romană. Teatrul lui Dionysos, inclavat în coasta sudică a Acropolei, a debutat ca o amenajare provizorie (*orkhestra* fiind de pământ bătut și gradenele de lemn) din anul 490 î.e.n. Construcția în piatră începe către anul 400 î.e.n., pentru a fi terminată în vremea administrației lui Lykourgos (338–326). În *cavea* de formă complexă, dictată de relief, încăpeau între 14–17 000 spectatori. Scena ($49,50 \times 8$ m) avea două decroșuri, *paraskenia*, cu aspectul unor porticuri doric, în timp ce *proskenion* a fost decorat cu coloane în perioada elenistică.

Reconstrucția dipterelelor gigantice ale Ioniei

Artemisionul din Ephesos (fig. 168, 169)

Artemisionul din Sardeis

Templul Athenei Polias din Priene (fig. 170, 171)

În ceea ce privește arhitectura Ioniei, replicile grandioaselor diptere ionice sînt influențate de experiența arhitecturii ionice din Athena. Deși, cu prilejul reconstrucției Artemisionului din Ephesos, imediat după incendierea templului arhaic în anul 356 î.e.n., arhitectul Heiokrates reia, se pare, întru totul, planul și dimensiunile edificiului precedent și chiar unele detalii cum ar fi decorarea tamburului inferior al coloanelor, totuși proporțiile sale și sinteza plastică arhitectural-decorativă denotă preluarea experienței ionice acumulate. Artemisionul din Sardeis (Sardae, Sart), reconstruit după anul 325 î.e.n., reia în parte fundațiile și coloanele templului din secolul al V-lea, căpătînd aspectul unui pseudodipter gigant ($48,5 \times 104$ m) cu 8×20 coloane, tip utilizat pentru prima oară în arhitectura ionică.

Diferit este cazul templului Athenei Polias din Priene, edificat de către Pytheos, autorul mausoleului din Halikar-

185

nassos, terminat anterior anului 334, după cum atestă inscripția așezată de Alexandru Macedon. Acest templu nu păstrează din structura ionică decît unele elemente de lexic, ca de exemplu trabeația lipsită de friza figurativă, structura bazelor coloanelor și adîncimea de aproape trei travee a pronaosului care îl apropie de soluția dipterelelor arhaice. În schimb, influența attică se simte chiar începînd de la conceperea planului său de peripter cu 6×11 coloane pe un stylobat de $19,55 \times 37,13$ m și terminînd cu natura proporțiilor caracteristice arhitecturii doric.

Tholosul Athenei Pronaia din Delphoi (fig. 172, 173)

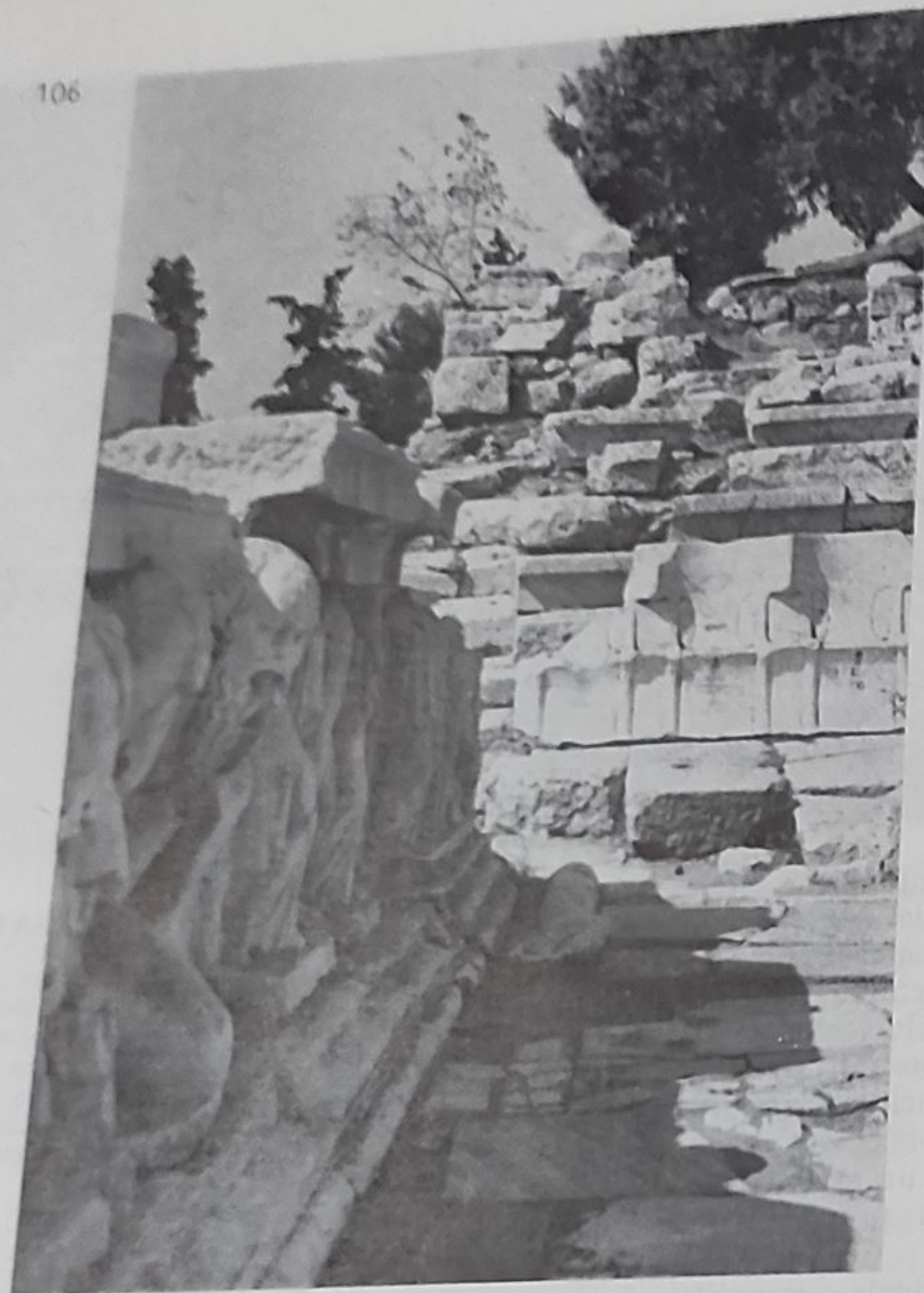
Tholosul din Epidauros (fig. 178, 179)

În cursul fazei finale a perioadei clasice, capătă o tratare nouă și templul de tip tholos. Cel dintîi templu clasic de acest tip este sanctuarul Athenei Pronaia din Delphoi, realizat la începutul secolului al IV-lea î.e.n. Diametrul tholosului este de 13,5 m. Pteroma este formată din 20 coloane doric, elansate ca proporții ($H = 6,8 D$). Arhitectul nu a reușit să facă să corespundă axele triglyfelor cu coloanele. În interiorul celei se află un inel format din nouă coloane corintice. Ca și în cazul Erechtheionului, se folosește marmura de Pentelicon și piatra neagră de Eleusis.

Tholosul din Epidauros (Phimela), mult mai amplu (diametrul = 21,82 m), conceput de Polykleitos cel Tânăr și realizat între anii 360–330 î.e.n., reia compoziția și distribuția ordinilor celui din Delphoi, avînd 26 coloane doric în exterior și 4 corintice în interior. În situ, s-a păstrat numai partea de jos a zidurilor, dar fragmentele recuperate demonstrează un rafinament deosebit al modului.

185. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada romană. Scena teatrului lui Dionysos a fost modificată de mai multe ori începînd cu secolul I e.n. *Proskenion* a fost de cîteva ori deplasat către *orkhestra*, pînă a atins limita *cavei*, iar un *pulpitum* sculptat în vremea împăratului Nero, a ajuns în poziția în care se poate vedea astăzi, în anii 224/5 e.n. Pavimentul *orkhestei* datează din vremea lui Hadrianus.

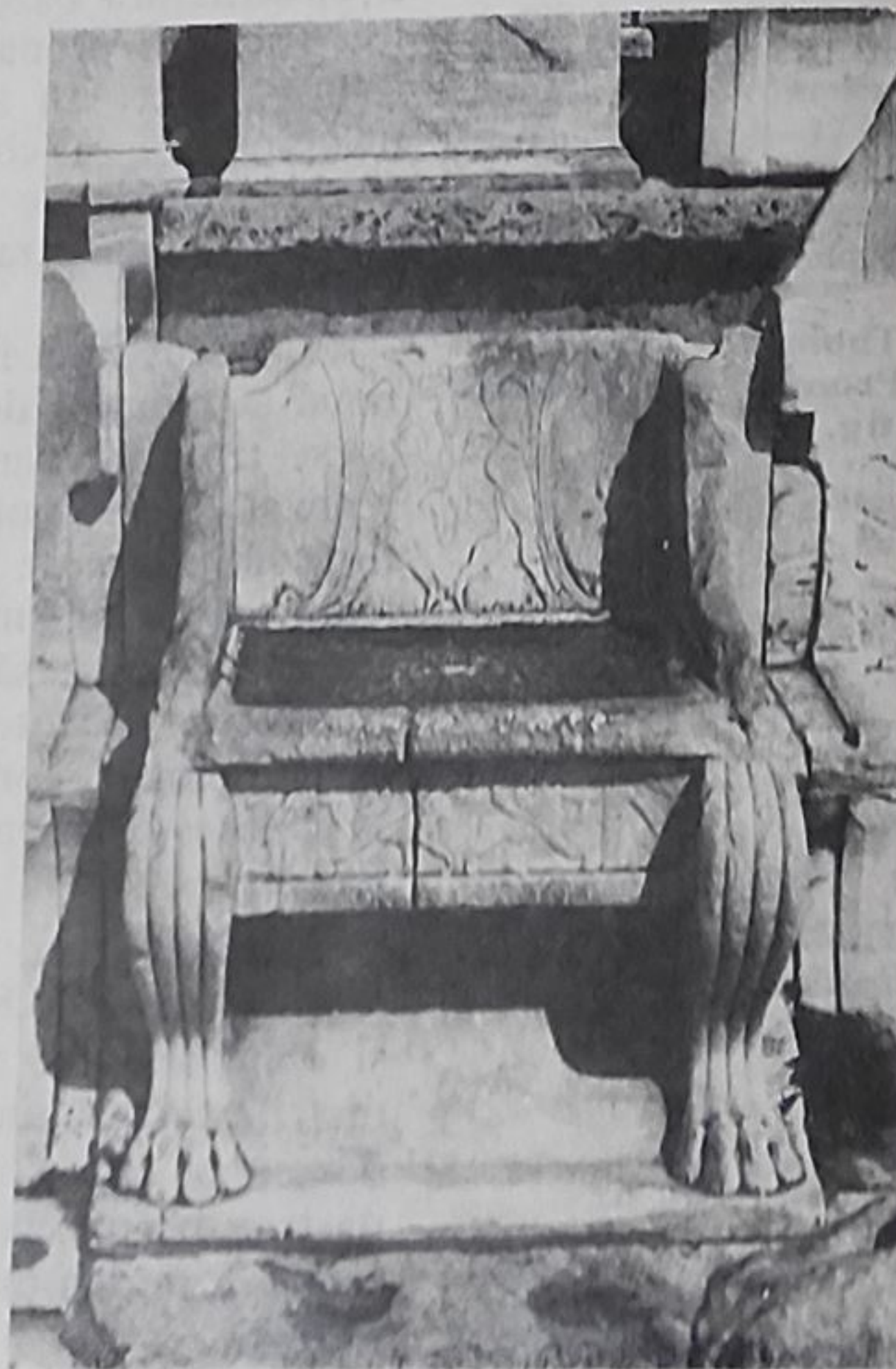
106

186-187. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada romană. *Orchestra* teatrului lui Dionysos, păstrându-și poziția, ca urmare a edificării în piatră a caveii, a suferit restringeri succesive prin avansarea proskenionului.

188, 189. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioadele clasică, elenistică și romană. Primul rând al caveii este format din 67 de fotolii de piatră (secolul I î.e.n.) destinate înalților demnitari, preoților și oaspeților de seamă.

188

187

122

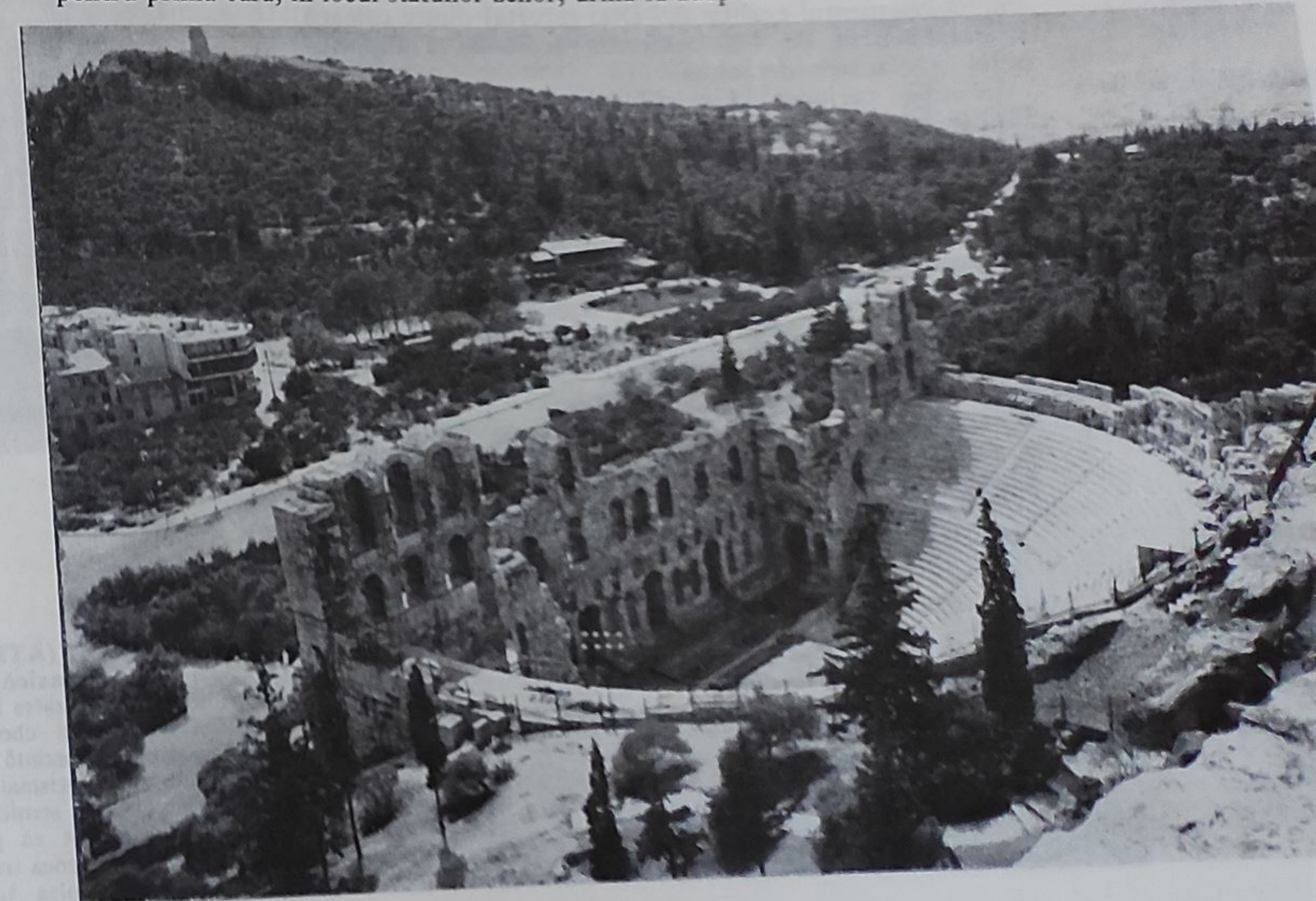
Philippeionul din Olympia

Philippeionul din Olympia, construit din inițiativa regelui macedonean Philipps al II-lea între anii 339 și 330, care, pentru prima oară, în locul statuilor zeilor, urma să adăpos-

190. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada romană. Odeionul lui Herodes Atticus, construit după anul 161 e.n. în coasta Acropolei spre sud-vest, constituie în compoziția ansamblului un pendant al teatrului lui Dionysos de care apare legat prin porticul lui Eumenes. Accesul se făcea prin intermediul corpului scenei care includea sistemul de relații pe orizontală și pe verticală. *Cavea*, ridicată pe substructii, ținând seama de deschiderea ei mare, pare să nu fi fost acoperită, de acest privilegiu bucurându-se doar scena. Transformat de turci într-o redută, monumentul a fost degajat între anii 1848 și 1858.

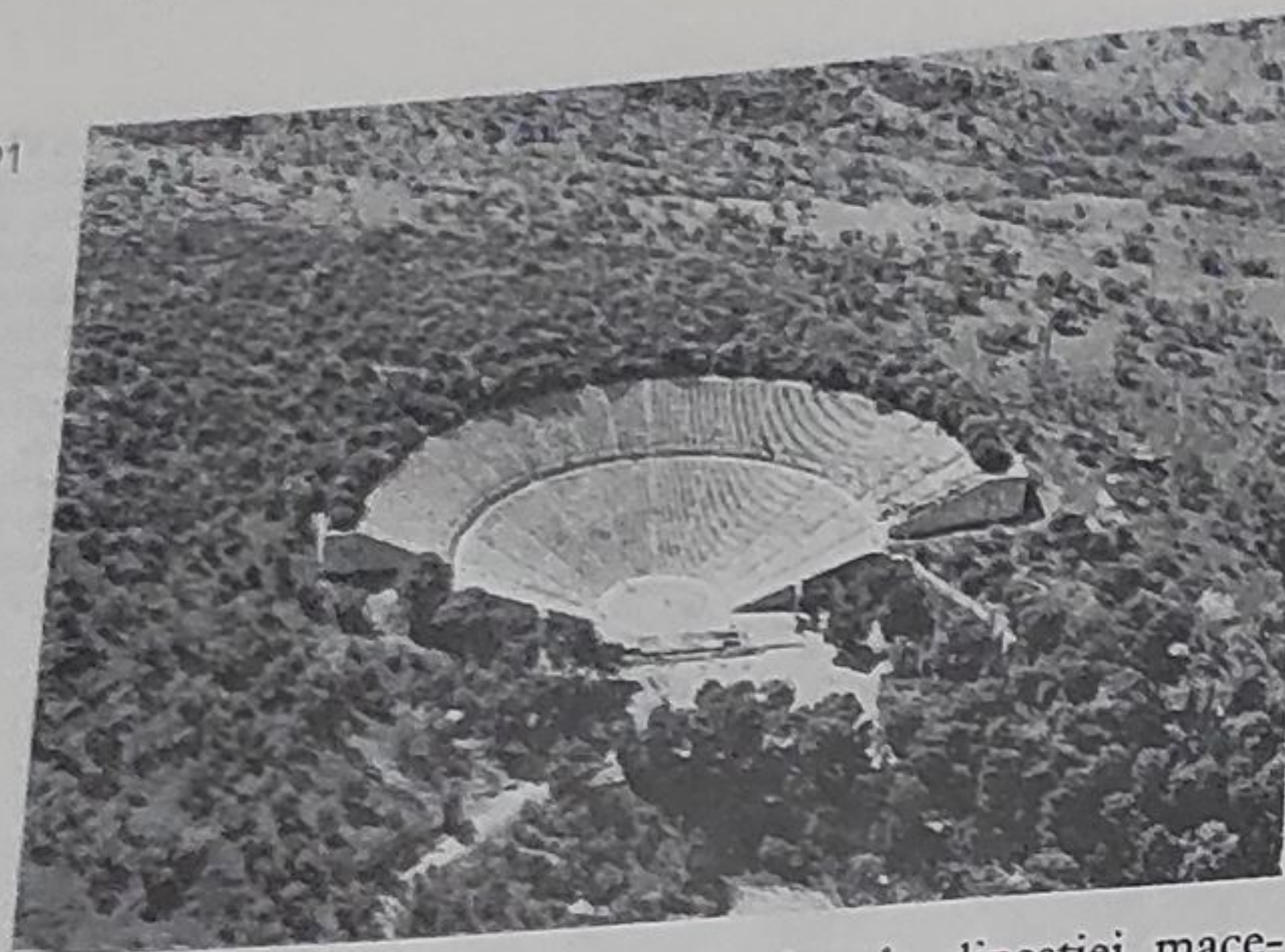
189

190

123

191

tească reprezentările chrysoelephantine ale dinastiei macedonene, încheie evoluția tholosului grec fiind, totodată, ultimul monument al perioadei clasice edificat în Peloponnesos. Stylobatului cu diametrul de 14 m, mai mic decât al edificiilor de același tip realizate anterior, poartă o pteromă ionică cu 18 coloane și o cellă decorată cu 12 semicolone corintice. Înălțimea coloanei pteromei, egală cu 9,67 D, depășind în elansare coloanele Erechtheionului, intercolonamentul egal cu 2,5 D și raportul dintre coloană și antablament de 1:5 confereau ordinului Philippeionului o elansare deosebită.

Edificiile de tip stoa

În cursul perioadei clasice și îndeosebi a fazei sale finale, tipurile moștenite ale arhitecturii civile sînt reelaborate, creîndu-se, totodată, tipuri noi.

Stoa își conservă de cele mai multe ori aspectul tradițional: plan rectangular, un singur cat exprimat în interior printr-o colonadă de ordin doric. În schimb, pentru diviziunea spațiului interior se adoptă ordinul ionic. Apare, de asemenea, un nou tip de stoa, ilustrat pentru prima

192

191, 192. **EPIDAUROS, (EPIDAUROS, EPIDAUROS)** Peloponnesos, perioada clasică. Teatrul, construit la mijlocul secolului al IV-lea, de către arhitectul Polykleitos cel Tânăr în preajma sanctuarului lui Asklepios, Tinăr în preajma sanctuarului lui Asklepios, cuprindea 14.000 de spectatori. Inclavat în coasta muntelui Kynortion, el era orientat către nord, în așa fel încît după miezul zilei spectatorii aveau soarele în spate. Cavea cuprindea 55 de gradene, împărțite în două zone concentrice, printr-o diazomata, respectiv cu 34 și 21 gradene. Vestigiile instalațiilor scenice permit să se recunoască toate componentele sale executate în piatră: *proskene*, *paraskene*, rampele de acces pe *logeion* cit și accesele către *orkhestra*, *parodoi*.

193

193, 194. **ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI)**, perioada clasică. Monumentul choragic ridicat de Lysikrates în anul 334 î.e.n. în cinstea victoriei unui choras de copii la serbările dionisiace, se prezintă ca un postament alcătuit dintr-un soclu prismatic și un trunchi cilindric decorat cu șase semicolone corintice, înalt de 11 m, destinat să poarte trepiedul cîștigat la concurs. Asemenea trepieduri decorau o stradă întregă care ocolea Acropola prin est.

194

Stoa lui Zeus din Agora Athenei

Thersilionul din Megale Polis (fig. 180)

Programe destinate culturii fizice

Evoluția teatrului

Teatrul lui Dionysos (fig. 184—189)

Componentele funcționale ale teatrului (fig. 190—192)

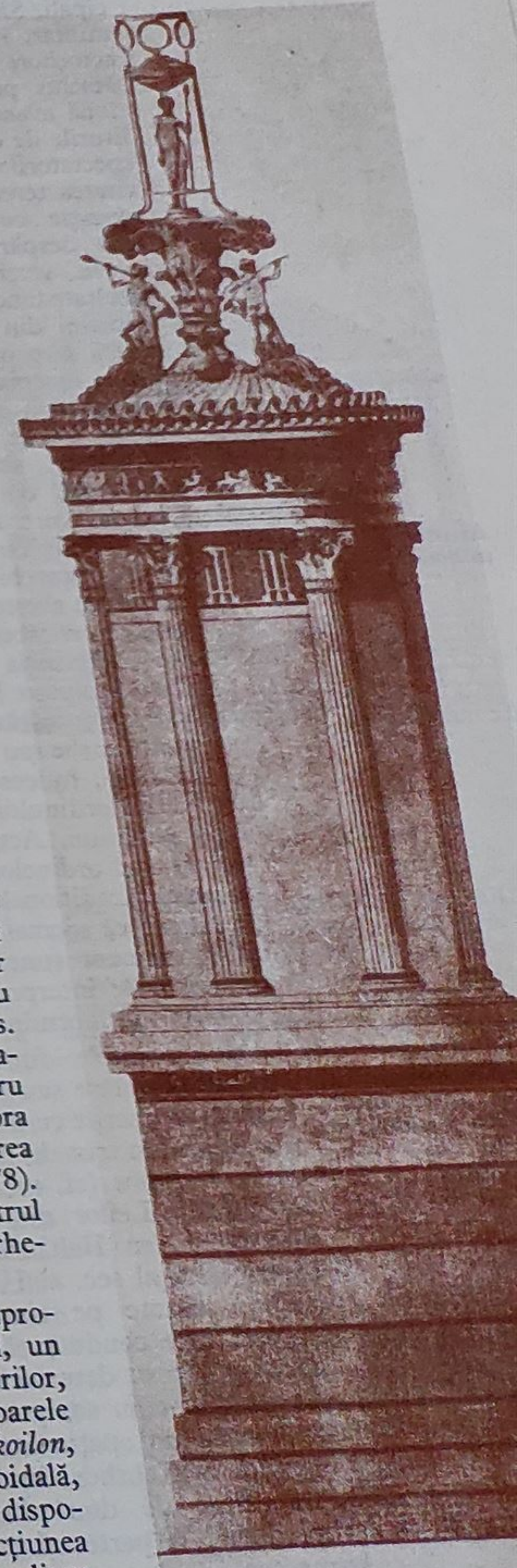
oară de «stoa lui Zeus» din agora Athenei (420—410) în care desfășurarea fațadei este prinsă între două decorațiuni încununate cu câte un fronton. S-ar putea găsi o anumită afinitate plastică cu Propyleele de pe Acropolă luînd în considerare frontoanele aripilor din fațada vestică precum și utilizarea ordinului doric în exterior și a celui ionic în interior.

Tipologia sălii de reuniuni acoperite, tratate ca o sală hypostylă, constituită în perioada arhaică este influențată direct de soluția Telesterionului din Eleusis. Altfel, concepția lui Ictinos este reluată la Thersilionul din Megale Polis, construit între anii 370 și 360 unde a fost accentuat caracterul centripet al compoziției interiorului printr-o dispoziție radială a coloanelor.

Preocuparea grecilor pentru o dezvoltare fizică armonioasă a condus la cultivarea unor programe cum sînt stadionul, gymnasiul și palestra, însă perioada clasică nu a lăsat vestigii esențiale. Gymnasiul, loc de întîlnire pentru discuție și studiu, este în general asociat cu palestra, destinată exercițiilor fizice. Complexul gymnasium-palestră din cadrul ansamblului Marmaria de la Delphoi (sec. al IV-lea î.e.n.) atestă faptul că motivul peristylului era deja folosit. În cursul perioadei clasice, stadioanele nu au căpătat o formulare plastică monumentală, avînd caracterul unor amenajări provizorii. Astfel, băncile spectatorilor se executau din lemn utilizîndu-se pentru amplasarea lor denivelările terenului. După cum atestă stadionul unde se celebrau jocurile isthmice, întrebuintarea pietrei se limita numai la marcasele de plecare și sosire.

În cursul perioadei clasice se constituie într-o formă evoluată programul teatrului. Cele mai vechi amenajări pentru spectacole au fost terasele sau gradenele din palatele minoice, acele *coros* miceneene descrise de Homer și orkhestrele dionysiace attice din secolele VII—VI care pot fi considerate embrionul teatrului grecesc. În anul 534 î.e.n., cînd Peisistratos a introdus în cadrul serbărilor dionysiace spectacole teatrale, Athena a fost înzestrată cu primul teatru stabil, numit al lui Dionysos sau Despios. Termenul de *theatron* se referea inițial la masa spectatorilor, apoi la locurile pe care aceasta le ocupa, pentru ca, în cele din urmă, denumirea să se extindă asupra întregii amenajări. Teatrul grecesc își capătă formularea sa clasică după cel de-al doilea război persan (480—478). Teatrul lui Dionysos de la Athena (c. 476—430) și teatrul lui Damaskopos din Syracousa (473—435) reprezintă arhetipul teatrului clasic grecesc.

Pentru amplasarea teatrului, în toate cazurile în apropierea unui templu, grecii căutau un relief favorabil, un teren înclinat în care să se înscrie locurile spectatorilor, reprezentarea avînd loc pe un teren plat aflat la picioarele acestora. Principalele componente ale teatrului erau *koilon*, *orkhestra* și *skene*. Orchestra, a cărei formă trapezoidală, circulară sau în formă de «U» era determinată de dispoziția gradinelor, constituia locul unde se petrecea acțiunea colectivă a corului. În fața orkestrei se ridica un podium

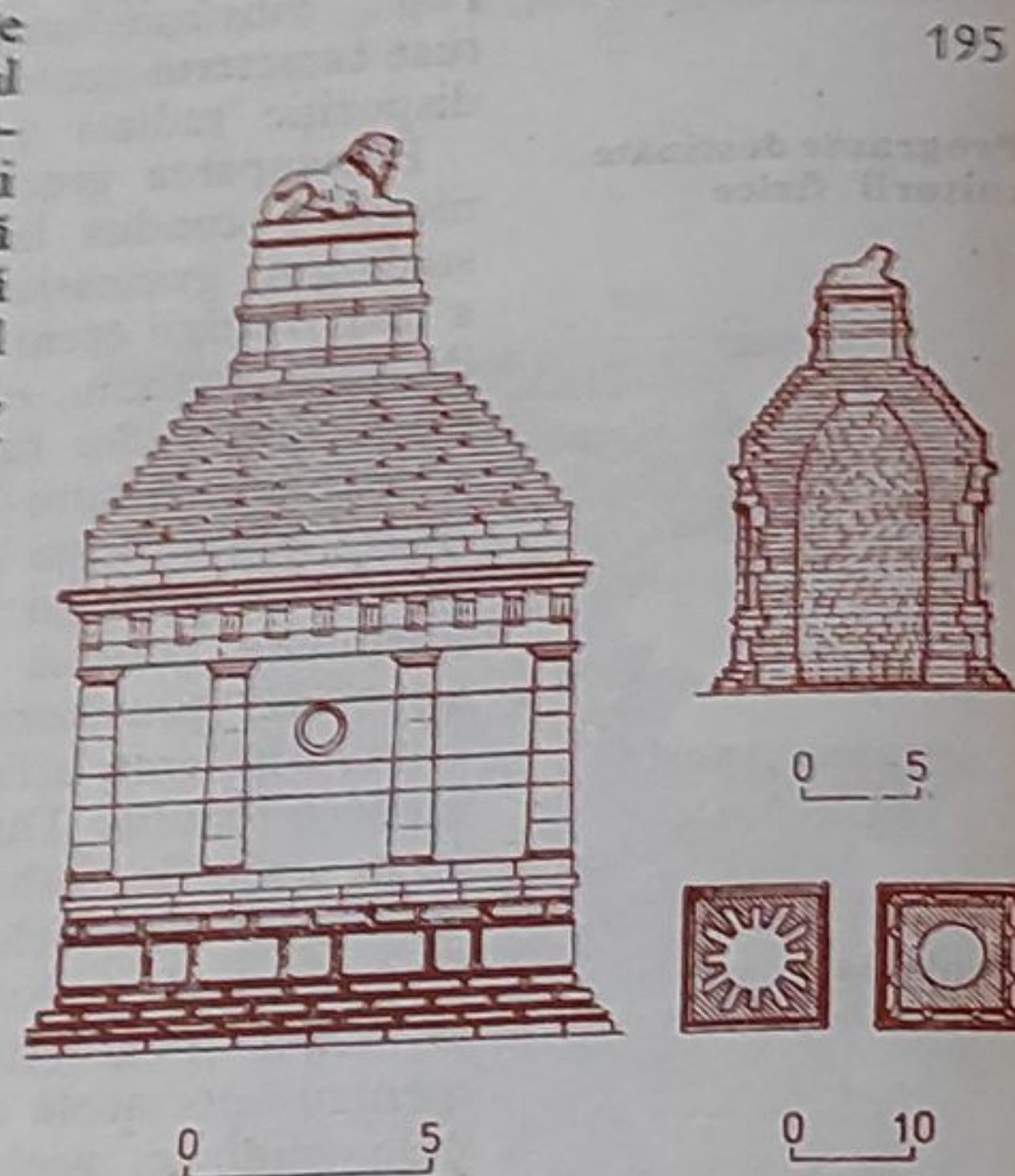
de lemn, *proskēnion*, unde se produceau interpretări principale. Skene era un edificiu de formă alungită, cu caracter utilitar, în care se aflau depozitele de decoruri, cabinetele actorilor, dispuse pe două etaje, unul dintre ele fiind deschis printr-o loggia. Skene avansa către koilon prin două avanscorpuri laterale, *paraskēnia*, care aminteau reședințele de capăt întâlnite în stoa din agora Athenei. Locurile spectatorilor, koilon (*careia, theatron*), foloseau declivitatea terenului în care se amplasau bănci de lemn dând senzația continuității cu natura. Pachetele de gradene erau despărțite prin culoare înclinate, *diakomata*, și prin accese verticale în trepte, *klimakes*, sectoarele radiale rezultate fiind denumite *kerkiras*. Exceptând cazul izolat al teatrului din Thorikos, cu un koilon de formă pseudoe-liptică și o orchestra pseudotrapezoidală, cele mai vechi teatre, începând cu cel al lui Dionysos din Athena, posedă o orchestra de formă circulară, pentru ca, treptat, să capete forma unui «U». În cursul întregului secol al V-lea î.e.n., skene se construia din lemn, îmbogățindu-se, la Athena, de timpuriu, cu *paraskēnia* sub forma unor porticuri care flancau orchestra.

La dezvoltarea arhitecturii funerare elene a contribuit îndeosebi Asia Mică. Monumentele funerare micro-asiatice ale acestei perioade reprezintă o sinteză a tradițiilor locale cu vocabularul arhitecturii grecești. Astfel sînt re-luate compoziția și siluetele monumentelor funerare ale Lykiei, sculptate în stîncă, care imitau forma unor locuințe cu parter de cărămidă, etaj cu schelet de lemn și acoperiș cu pante curbe sau drepte. De altfel, arhitectura funerară a Asiei Mici, îndeosebi cea a Lykiei, constituie o mărturie a genezei ordinului pe baza interpretării formelor arhitec-turii lemnului. Acum, vocabularul elaborat și larg expe-rimentat al ordinilor se reîntoarce în Asia Mică îmbrăcînd volumele tradiționale ale monumentelor funerare. Nu este de mirare că tocmai la Xanthos, în Lykia, unde se găsește un monument funerar de tipul celui descris, compoziția acestuia este interpretată în baza ordinului doric de către așa-numitul mormînt al Nereidelor.

Monumentele funerare elene se prezintă ca niște temple periptere sau pseudoperiptere, ridicate pe un soclu înalt și acoperite cu o învelitoare cu două pante sau încu-nunate cu un trunchi de piramidă. Monumentul Nereidelor de la Xanthos (sf. sec. al V-lea sau inc. sec. al IV-lea), mormîntul Leilor din Knidos (după anul 394 î.e.n.) și mausoleul din Halikarnassos (Halikarnassus, Bodrum) (al treilea sfert al sec. al IV-lea) reprezintă momente ale unei evoluții bazate pe sinteza dintre elemente orientale și grecești care conduce către forme din ce în ce mai monu-mentale. Spre deosebire de monumentele tradiționale, care practic erau sculpturi, monumentele funerare elenistice posedă un spațiu interior care se prezintă ca o cellă obișnuită la Xanthos, în formă de stup la Knidos și ca o suprapunere de două încăperi cu tavane susținute de stîlpi dorici la parter și coloane corintice la etaj la Hali-karnassos.

Arhitectura funerară
microasiatică

Mormîntul
Nereidelor din
Xanthos, mormîntul
Leilor din Knidos,
mausoleul din
Halikarnassos

195. KNIDOS (CNIDUS), Asia Mică, pe-rioadă clasică. Mormîntul Leilor, construit după anul 394 î.e.n., verigă importantă a pro-cesului de elaborare a tipului de «mausoleu», este compus, în esență, dintr-un volum prismatic, decorat cu coloane angajate, suprapus de un trunchi de piramidă.

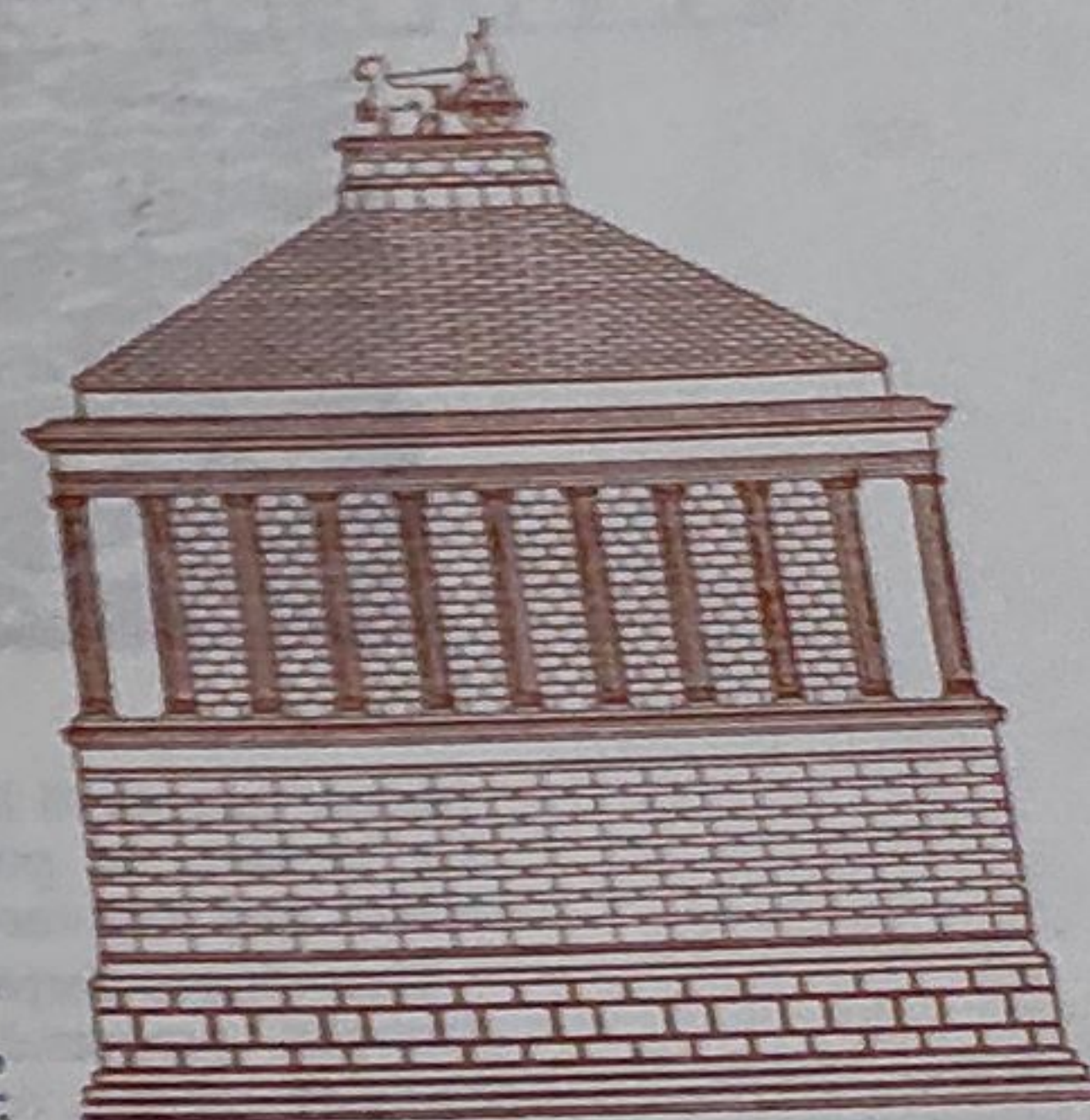
196. HALIKARNASSOS (HALIKARNA-SIOS, HALICARNASSUS, BODRUM), Asia Mică, Karia, perioada clasică. Mormîntul satrapului Kariiei, Mausolos, construit în al treilea sfert al secolului al IV-lea î.e.n. de arhitectul Pytheos și decorat de sculptorii Skopas, Briassides, Leochares și Timotheos, dezvoltînd compoziția mormîntului Leilor din Knidos, reprezintă formularea cea mai amplă de monument funerar care a generat denumirea programului de «mausoleu». Reconstituiri sale grafice, foarte diferite, ca urmare a insuficienței datelor oferite de vestigii, au ca elemente comune un soclu, o cellă înconjurată de o pteromă ionică, continuată printr-o piramidă încununată de o cvadrigă de marmură purtînd pe Mausolos și pe soția sa Artemisa.

ARHITECTURA PERIOADEI ELENISTICE (323–31)

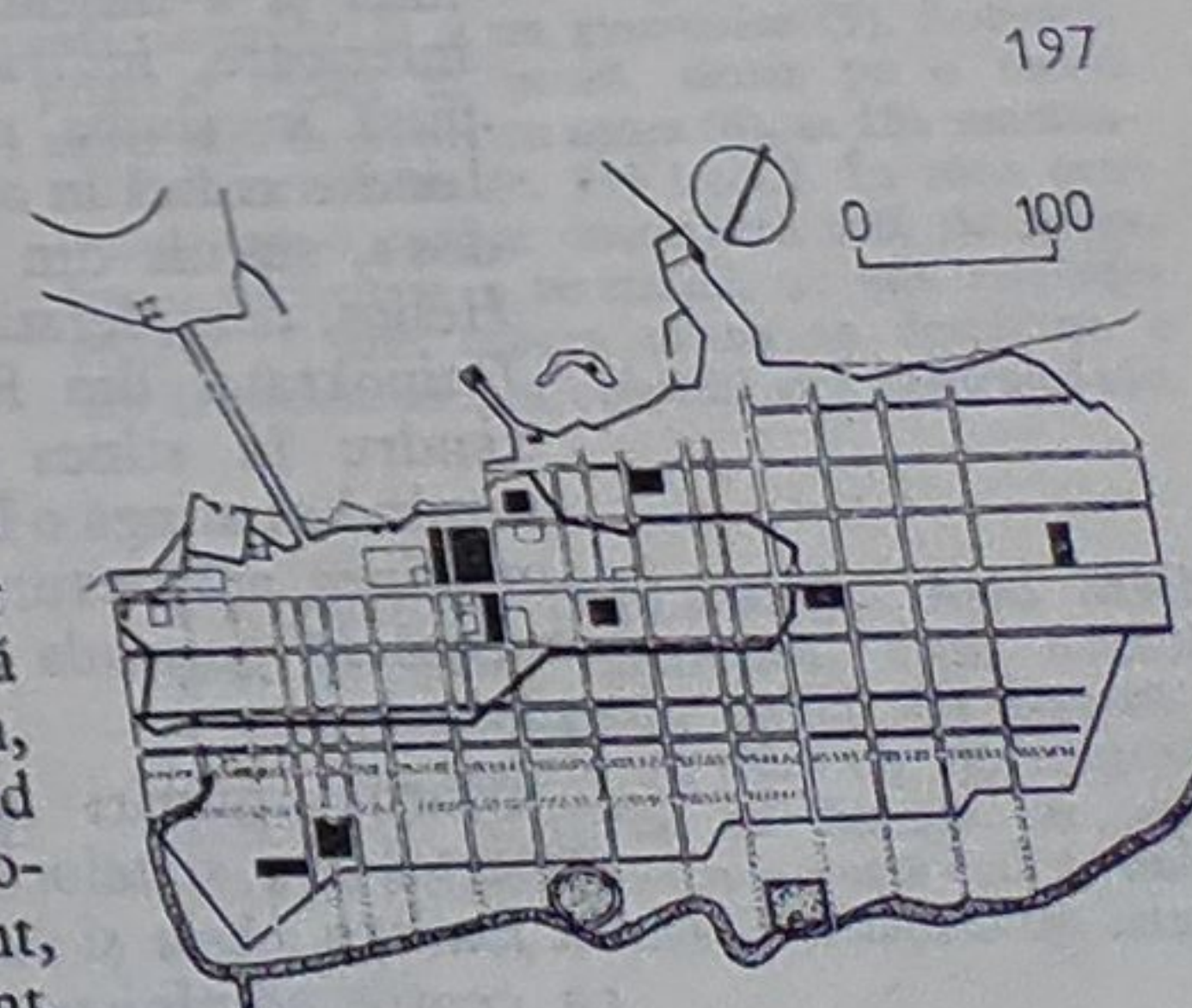
Cuceririle lui Alexandru cel Mare (336–323) au condus la crearea unei monarhii universale cu capitala la Babylon, care a preluat împărțirea în satrapii și sistemul birocratic-funcționăresc al imperiului Akhemenizilor. Înținsa mo-narhie sclavagistă oferea negustorilor greci surse de materii prime și piețe de desfacere și, în același timp, deschidea noilor stăpînitori posibilități de îmbogățire pe seama însu-șirii averilor uriașe acumulate de dinastii orientale. Mo-narhia lui Alexandru a însemnat lichidarea polisului grecesc și a egalității între cetățenii liberi din perioada democrației sclavagiste. Moartea îl surprinse pe Alexandru în anul 323, la Babylon, lăsînd nerealizate planurile sale militare de cucerire a Arabiei și Italiei, precum și cele constructive, printre care dezvoltarea sistemului de iri-gație a Eufratului și legarea printr-un canal a Mării Caspice cu Golful Persic.

Domnind peste un conglomerat neînchegat de popoare, Alexandru a tîns către contopirea acestora, organizînd în anii 325–323 la Susa, căsătoria a 10 000 macedoneni cu femei persane. Dar, după dispariția sa, uriașul său imperiu lipsit de unitate economică și etnică se descompune. Lup-tele pentru succesiune dintre generalii săi conduc la în-temeierea pe teritoriul acestuia de noi regate, pentru ca, în anul 280 î.e.n., să se cristalizeze definitiv trei state: regatul antigonid macedonean, regatul seleucid în Ori-entul apropiat și mijlociu și regatul lagid în Egipt. Aceste state au fost ocupate succesiv de romani. Cea dintîi și-a pierdut independența Grecia, devenind în anul 133 î.e.n. provincie romană sub numele de Achaia, monarhia seleu-cidă și-a încheiat existența în anul 64 î.e.n., pentru ca ultimul stat elenistic, Egiptul lagid, să dureze pînă către anul 30 î.e.n. cînd a căzut și acesta sub stăpînirea Romei.

Pe plan suprastructural, conținutul principal al perioadei domniei lui Alexandru și a regatelor născute prin împărțirea imperiului său, îl constituie răspîndirea civilizației grecești în teritoriile aflate sub dominația dinastiilor macedonene, asi-milarea de către aceasta a unor elemente ale civilizațiilor orientale cu care a intrat în contact și nașterea, pe această bază, a civilizației denumite elenistice. Începutul și sfîr-șitul perioadei elenismului, ca fenomen politic, sînt situate diferit de către diverși istorici. Cea mai judicioasă deli-mitare pare a fi aceea între data morții lui Alexandru (323 î.e.n.) și bătălia de la Actium (31 î.e.n.) după care centrul lumii antice se mută la Roma. Considerat ca feno-men de cultură, limitele temporale ale elenismului ar trebui să fie extinse. Trăsături ale elenismului în artă și arhitectură apăruseră anterior morții lui Alexandru, după cum, după dispariția statelor elenistice, adoptînd și asimilînd tradițiile elenistice, Roma va continua pro-cesul de universalizare a lor, difuzîndu-le, atît în Orient, așa cum făcuseră statele elenistice, cit și în Occident,

197. ALEXANDRIA (RAKOTIS, ISKAN-DARIYYA), Egipt, perioada elenistică. Oraș proiectat în anii 332–331 de arhitectul Deinokra-es în spiritul concepției hippodamice. Clădirile importante erau dispuse pe țărmul mării, orien-tate către port, sau de-a lungul a două artere principale perpendiculare.

198

pentru ca apoi să le transmită ca moștenire epocii moderne. Ca urmare, se poate vorbi despre o civilizație, cultură, arhitectură romano-elenistică sau greco-romană.

Dezvoltarea forțelor de producție a stimulat în perioada elenistică progresul științelor exacte, al matematicii și al științelor naturii, oarecum, în dauna celor umaniste. Este epoca în care minți luminate ajung la ideea heliocentrismului și se face primul calcul privind distanțele dintre pământ, soare și lună.

Conflictele sociale acute între stăpînitorii de sclavi și sclavi, luptele politice din interiorul clasei dominante stimulează apariția unor opere de artă înzestrate cu un mesaj pregnant. Tributară școlilor celebre din secolul al IV-lea, ale lui Scopas, Praxiteles și Lysippos, arta statuară renunță de a mai servi cultul eroului, reprezentant al cetății sale, caracterizat prin armonia trăsăturilor fizice și morale, aprofundind, în schimb, analiza realistă a anatomiei și a mișcării corpului omenesc și a redării trăirilor interioare, individuale. Totodată, arta monumentală este pusă în slujba proslăvirii noilor stăpînitori. Chares din Lindos ridică în anii 305–300 așezarea numită «colos din Rhodos», statuie din bronz, înaltă de 32 m, reprezentînd pe Helios, considerată una dintre cele șapte minuni ale lumii. Deinokrates din Rhodos plănuia să-l reprezinte pe Alexandru în stîncă muntelui Athos, această intruchipare urmînd să atingă o înălțime de 100 m. Tendința de a încărca imaginea arhitecturală cu un mesaj mai pregnant, accentuează în perioada elenistică sinteza arhitecturii cu artele plastice.

Marile cuceriri ale lui Alexandru, întemeierea după moarte a statelor elenistice care au cuprins vaste teritorii în Europa, Asia și Africa, au stimulat construcția orașelor ca centre administrative militare, de producție și de co-

În cursul perioadei elenistice, pe primul plan al preocupărilor arhitecturale trece construcția orașelor, realizarea de mari ansambluri reprezentative cu caracter obștesc, ceea ce determină progresul programelor civile politico-administrative, culturale și a celor destinate educației fizice. Prinse în compoziții ordonate, bazate pe simetrie sau echilibrarea componentelor, aceste ansambluri devin dominante ale așezărilor, atenuînd rolul jucat anterior de ansamblurile sanctuarelor. Soluționîndu-și problemele constructive și plastice cu ajutorul sistemului trilitic, arhitectura elenistică recurge izolat la utilizarea arcelor și bolților și la trecerea rolului de rezistență asupra zidului plin, anunțînd, în felul acesta, soluțiile constructive ale arhitecturii romane.

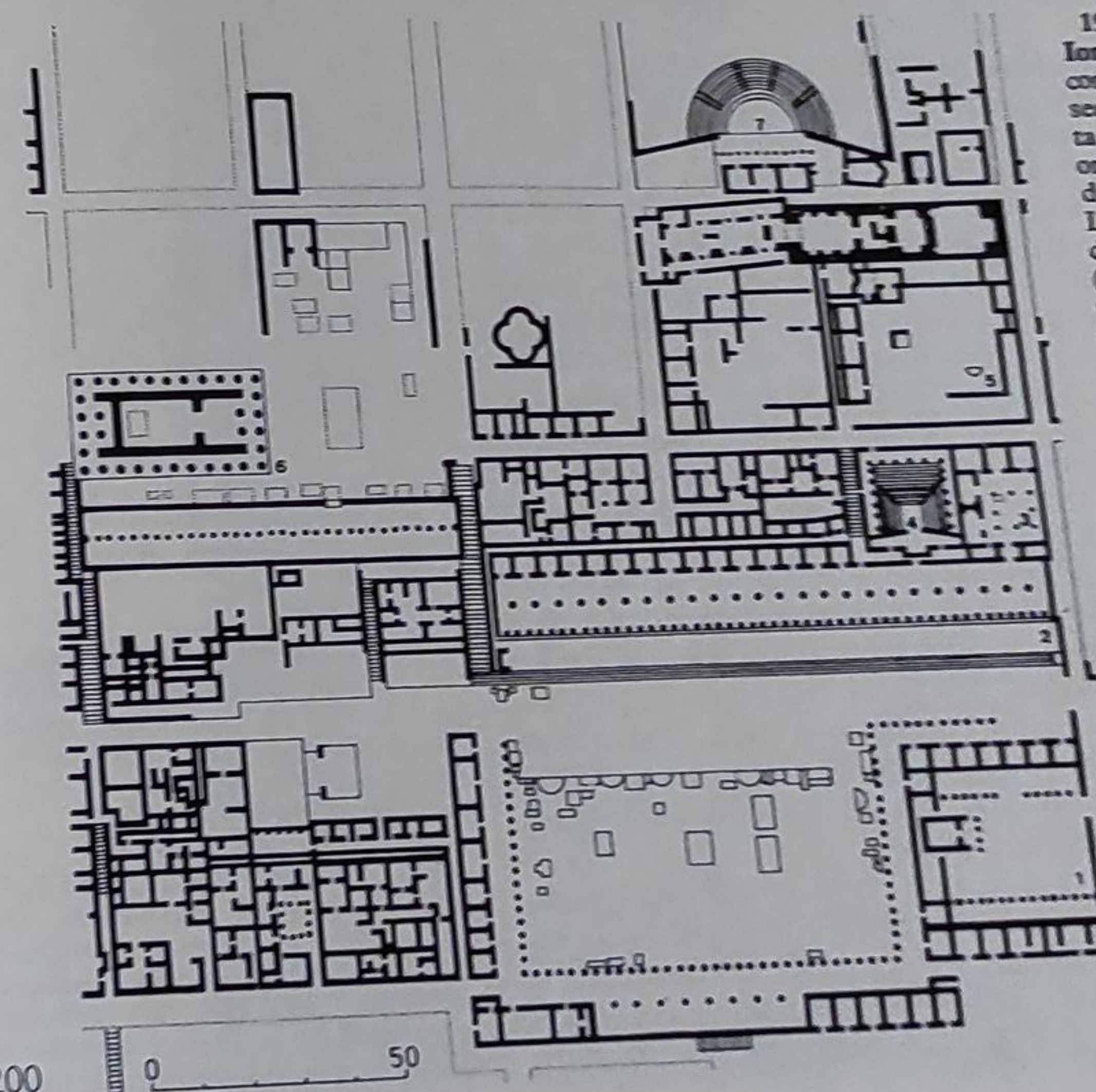
199

merit, principală contribuție a arhitecturii elenismului manifestîndu-se la nivelul treptei urbanistice. Alexandru însuși întemeiază pe locul așezării egiptene Rakothis (al Iskandariyya) un oraș cărui îi dă numele său, Alexandria, participînd personal la trasarea acestuia, împreună cu arhitectul Deinokrates. În perioada post-alexandrină, monarhii elenistici întemeiază orașe noi sau reconstruiesc radical pe cele vechi. În Siria și Asia Mică, Seleukos I Nikator înființează 33 de orașe cărora le dă numele său și al membrilor familiei sale. Antiochia (Antakya), întemeiată de Seleukos după anul 301 î.e.n., denumită după numele fratelui său Antiochos, devine capitala Siriei. În Grecia sînt reconstruite orașele Thebai, Sikyon, Thessalonike, Delos. Pe țărmul egeean al Asiei Mici, orașele Priene, Miletos, Pergamon (Bergama) devin obiectul unei remarcabile evoluții.

Orașul elenistic se prezintă ca un organism mai complex și mai diferențiat decît orașul perioadei clasice care a păstrat pînă în secolul al IV-lea î.e.n. o seamă de trăsături arhaice. Orașul elenistic preia sistemul hipodamic al rețelei rectangulare de străzi, dar diferențierea socială, intervenită în perioada elenistică, anulează ideea inițială a unor condiții identice de locuire, ducînd la deosebiri ale parcelării între centru și periferie, la marcarea unei străzi ca principală, care devine axa de organizare a centrului obștesc. Cu acest prilej, în compoziția orașului este diminuat

201

198–200. PRIENE (KELEBEC), Asia Mică, Ionia, perioada elenistică. Centrul orașului s-a constituit în cursul secolelor III–I î.e.n. la intersecția a două străzi principale. Agora, componenta principală a centrului, se prezintă ca un spațiu ordonat (76,6 × 46,3 m), tangent la una din artere, delimitat pe trei din laturi de un portic continuu. La răsărit în raport cu agora, fără legătură directă cu ea, se află incinta templului lui Zeus (1) cu o frontalitate puternic accentuată prin tipul său prostyl și de prinderea celei de latură posterioară a incintei. În schimb, stoa (c. 150 î.e.n.) dispusă de-a lungul arterei de penetrație (fig. 200), alcătuiind cea de a patra latură a agorei, de nord (2) conducea către edificii importante ale urbei: un prytaneion (3), un ekklēsiasterion (4) și un gymnasium (5). Accesibil printr-o stradă în pantă, situat pe o terasă superioară în raport cu agora (6), se afla sanctuarul Athenei Polias (c. 335 î.e.n.). În zona centrului, într-o poziție dominantă față de agora, într-o declivitate a terenului, se află amplasat teatrul (7) din care se deschidea o amplă vedere asupra orașului și a centrului său.

201. PRIENE (KELEBEC), Asia Mică, Ionia, perioada elenistică. Casa XXXIII sau Casa Patricianului, datînd din secolul al II-lea î.e.n., include un oikos de tip megaroon precedat de un portic cu funcție de pașas. În cursul secolului I î.e.n. această casă se unifică cu cea alăturată, iar curtea ei capătă un caracter de peristyl.

rolul funcțional și plastic, de dominantă, al ansamblului de cult, capătând prevalență piețele civice, mobilate cu edificii administrative, comerciale, de învățământ și sportive, precum și palatele monarhilor. Are loc un proces de diferențiere a centrului civic, conceput ca un spațiu unic în epoca clasică, organizat acum ca un sistem de ansambluri destinate funcțiilor enumerate, unificate plastic cu ajutorul unor porticuri perimetrale. Dacă organizarea ansamblurilor din perioadele arhaică și clasică se baza pe dispoziția liberă, pitorească, a componentelor lor, arhitecții elenistici, obligați să conceapă ansamblurile în condițiile unor rețele de străzi rectangulare, nu au recurs totuși la compoziții axiale și simetrice, decât în cazul unor clădiri izolate sau a unor incinte, soluționând problemele plastice ale întregului prin echilibrarea componentelor.

Pentru structurarea metropolei egiptene, a celui dintâi oraș elenistic, Alexandria, întemeiat de Alexandru în anii 332–331, peste care ulterior s-a suprapus orașul roman, s-a recurs la concepția hippodamică, amendată prin prezența a două străzi principale care se intersectau în unghi drept. În intenția de a spori caracterul monumental al unor spații urbane, pe traseul lor au fost dispuse câteva din clădirile reprezentative ale orașului. Palatele se aflau situate pe un promontoriu care avansa în mare. Un dig lega orașul cu insula Pharos, unde fusese ridicat celebrul far compus din trei registre suprapuse în trepte, atingând, după relatările unor autori antici și medievali, o înălțime de peste 100 m.

Aplicarea rețelei rectangulare de străzi pe terenuri cu relief accidentat a constituit sursa diferențierii orașelor realizate în lumina concepției urbanistice hippodamice.

Astfel, în cazul orașului Priene, așezat pe un relief înclinat, străzile orientate est-vest urmau curbele de relief ale terenului, iar cele orientate nord-sud, linia de cea mai mare pantă, transformându-se, pe alocuri, în scări. Străzile cele mai largi aveau 7 m lățime, iar cele mai înguste, 4,5 m. Zidurile de incintă, de contur neordonat, subordonat reliefului, cuprindeau întreg orașul, inclusiv acropola, unde s-au păstrat resturi de ziduri rămase neidentificate. Dotările social-culturale ale orașului erau dispuse în trei zone. La intersecția celor două străzi principale se afla agora, în partea sa de jos era dispus stadionul, iar în partea de sus sanctuarele și gimnasiile.

Orașul Miletos, constituit în cursul perioadei clasice, a cărui sistematizare este atribuită lui Hippodamos însuși, a fost îmbogățit în cursul perioadei elenistice cu un nou cartier alcătuit din insule și parcele mai mari. Tot atunci, orașul a fost înconjurat cu ziduri de 11 m grosime, întărite cu turnuri. Poarta de intrare, prinsă între două turnuri, era acoperită cu o boltă cilindrică.

Născut pe locul unei așezări mai vechi, puțin importante, orașul Pergamon își începe istoria sa de capitală odată cu întemeierea unei monarhii independente de către Philetairos (283 î.e.n.), care durează pînă cînd Attalos al III-lea, ultimul suveran, în anul 133 î.e.n., lasă moștenire, prin

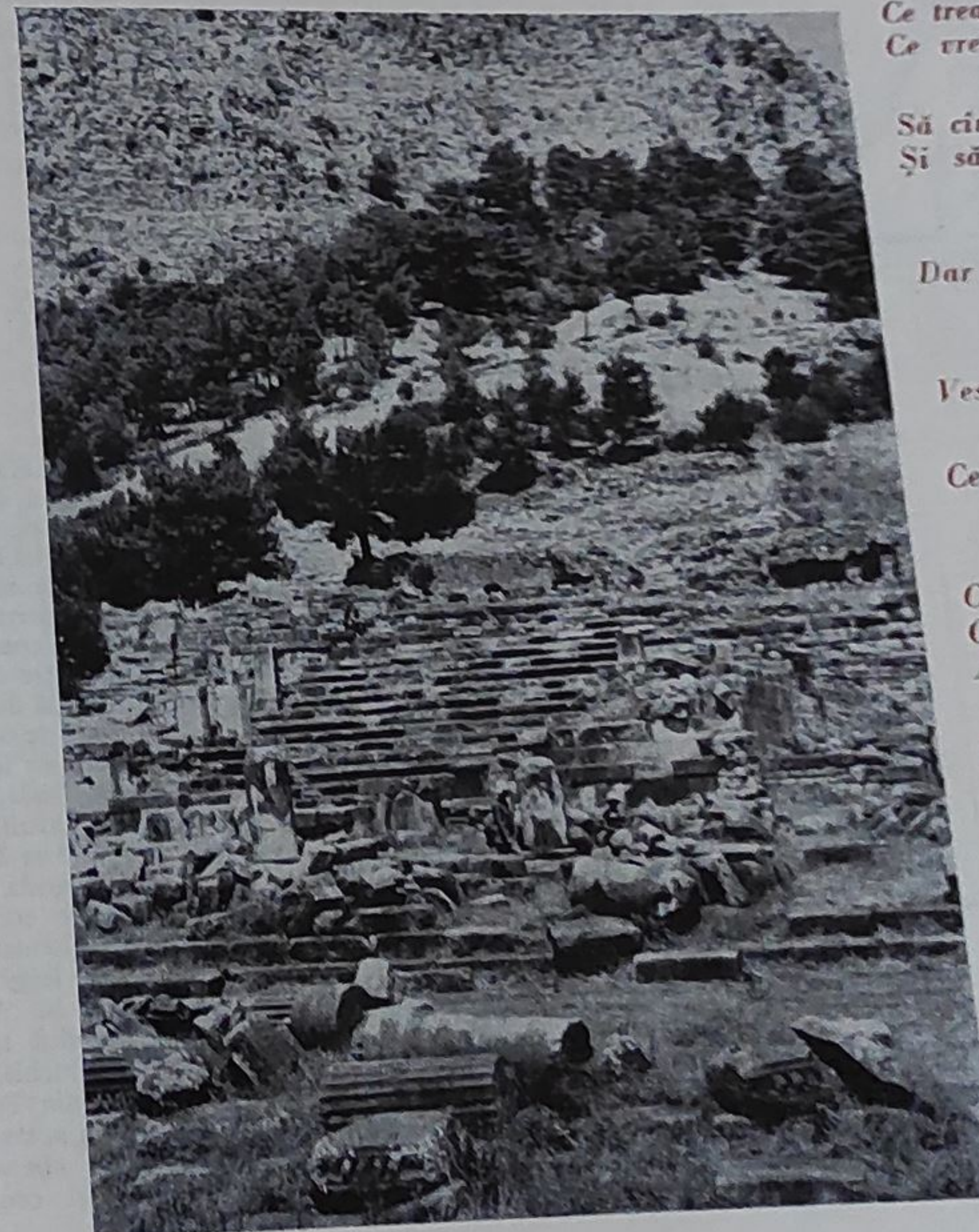
202. PRIENE (KELEBEÇ), Asia Mică, Ionia, perioada elenistică. Stoa sacră (c.150 î.e.n.), vestibul monumental către clădirea eklesiasterionului, era totodată un loc pentru festivități și mese festive.

203. PRIENE (KELEBEÇ), Asia Mică, Ionia, perioada elenistică. Ocupînd una dintre insulele rezervate centrului obștesc, teatrul se integra în compoziția acestuia prin dispoziția sa dominantă care permitea ca străzile și masivele construite ale orașului să devină un fundal pentru desfășurarea acțiunii scenice.

202

203

PISTHETAIROS
Ce treabă ai? Ce planuri te-au adus?
Ce vrei, cu-acești coturni de tragedie?

METON
Să cîntăresc văzduhul, să-l măsoz,
Și să-l împart în loturi...

PISTHETAIROS
O! Pe zei!
Dar cine ești?

METON
Sînt Meton, cine altul!
Vestit și în Elada și-n Colonos...

PISTHETAIROS
Ce scule ai!

METON
De măsurat văzduhul...
Căci aerul, pe tot cuprinsul lui,
Ca un cuptor e; dacă pui deasupra
Acest echer și-acest compas... Pricepi!

PISTHETAIROS
De loc...

METON
Măsoz cu linealul drept,
Și cercul meu ajunge un pătrat:
În mijloc am o piață; înspre centru,
Duc ulițele, ca o stea rotundă,
Cu raze drepte, care lunecă
Din mijloc, înspre margini, se resfiră,
În linii drepte...

ARISTOFAN, Păsările.
(În persoana lui Meton este satirizat
arhitectul Hippodamos din Miletos).

Orașul Alexandria
(fig. 197)

Orașul Priene
(fig. 198–203)

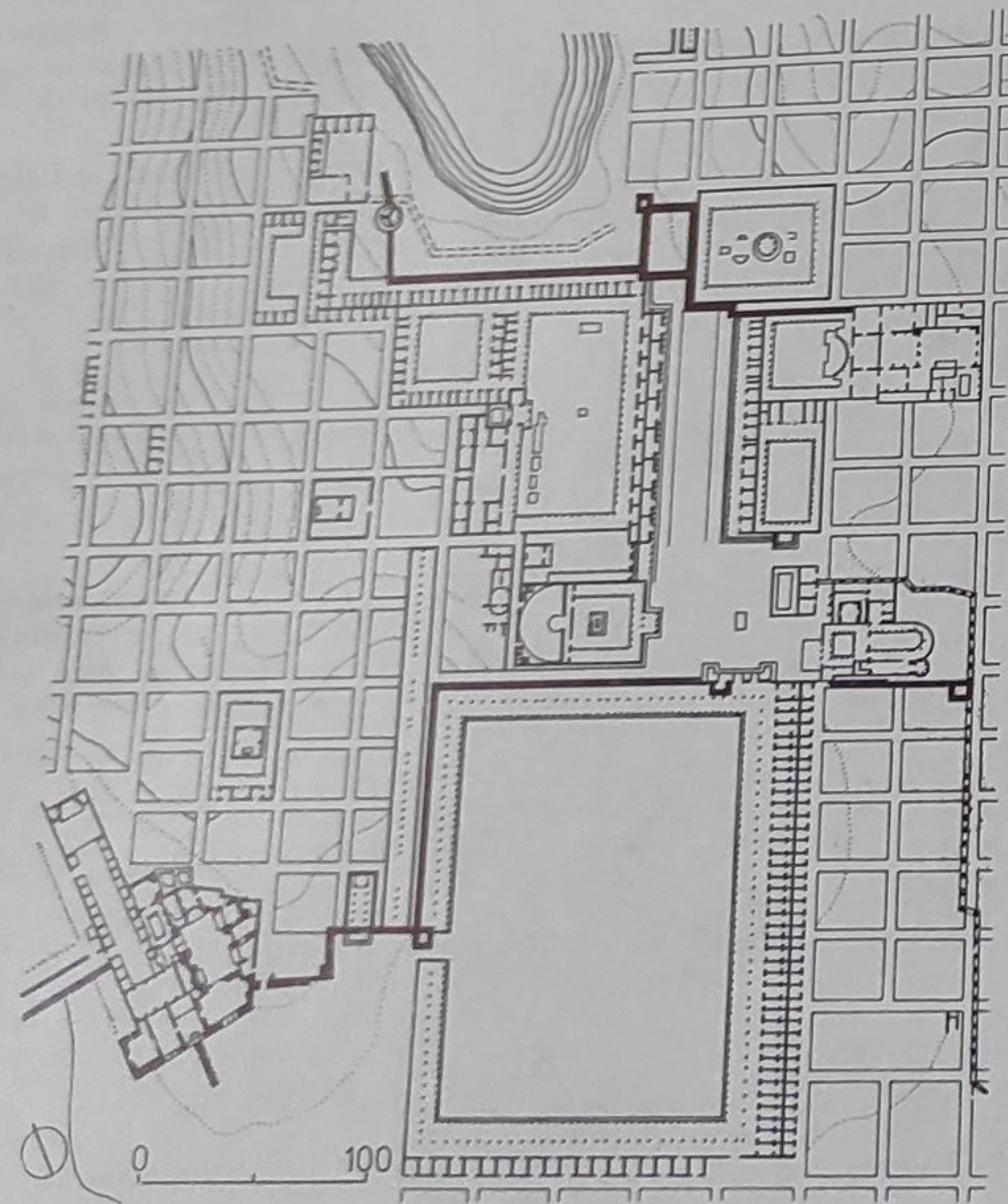
Orașul Miletos
(fig. 204–206)

Orașul Pergamon
(fig. 207)

testament, regatul său Romei. Orașul s-a dezvoltat pe panta unei coline, terasa cea mai înaltă ridicându-se la 270 m deasupra cîmpiei de la poalele acesteia. Treptat, orașul a coborît către vale, iar în perioada romană s-a întins în cîmpie, depășind riul Selinous.

Acropola orașului Pergamon. Citadela. Zona aulică. Centrul religios și civic (fig. 208-211)

Spre deosebire de alte orașe grecești, acropola orașului Pergamon era îndepărtată de zonele rezidențiale. De asemenea, dacă în perioada clasică vechile citadele din interiorul orașelor deveniseră teritorii destinate «locuinței» zeilor, acropola din Pergamon își păstrează și funcția de citadelă înzestrată cu un arsenal și o cazarmă, dar include și o zonă rezidențială aulică și, în același timp, un centru religios și un centru obștesc cu caracter cultural. Ansamblurile de pe acropolă, constituind niște incinte, cu o latură deschisă către vale, compuse, cele mai multe, simetric, erau inclavate într-un relief în formă de amfiteatru. Pe alte terase, mai joase, ale colinei se afla ansamblul reprezentativ al «orașului mijlociu». El era compus cu precădere din gimnasion, curtea unuia dintre ele apărînd chiar ca ele-

204

204-206. MILETOS (MILETUS PALACA), Asia Mică, Ionia, perioada elenistică și romană. Centrul civic al orașului s-a format între cele două cartiere, respectiv, din perioadele clasică și elenistică, în zona Portului Leilor și a Portului Teatrului. Centrul de greutate al compoziției sale era constituit de clădirea bouleuterionului prins între două agore: cea de nord, de tip ionic, în formă de U, cu caracter administrativ politic, legată de o agoră alimentară de plan pătrat; cea de sud de forma unei curți închise, cu destinație comercială, traversată de o penetrație de-a lungul laturii de est, dînd acces printr-o poartă pe latura sa de vest către un teatru și un stadion. În perioada romană, centrul cîștigă în ceea ce privește concentrarea edificiilor și aspectul său monumental. Se constituie «Calea Procesiunilor» care leagă Portul Leilor și sanctuarul elenistic al lui Apollon Delphinios cu piața bouleuterionului transformînd agora de nord într-un spațiu închis; se edifică porți monumentale de acces din Portul Leilor în Calea Procesiunilor și din aceasta în «agora de sud»; se construiește un nimphaion în fața bouleuterionului; în jurul centrului se amplasează câteva terme.

ment organizator al întregului ansamblu. Un templu al Demetrei, cu incinta sa alungită, și agora inferioară reprezentau alte componente importante ale ansamblului, orientate în funcție de natura reliefului.

Orașul Magnesia pe riul Maiandros

Orașul Delos (fig. 214, 215)

Orașul Magnesia (Manisa) de pe riul Maiandros, situat în interiorul Asiei Mici, dezvoltat cu precădere în cursul celui de al II-lea secol î.e.n., este croit după aceeași concepție hipodamică. În schimb, zonele rezidențiale ale orașului Delos, de pe insula cu același nume, au avut, probabil, din cauza reliefului accidentat, o dispoziție liberă.

Agorele perioadei elenistice aparțineau fie tipului denumit ionic, atunci cînd erau înconjurată pe trei părți de porticurile unor stoa, fie se prezentau ca niște spații închise perimetral de porticuri, beneficiînd și într-un caz și într-altul de un plan rectangular și, deseori, de o compoziție simetrică.

Agora din Assos (fig. 216)

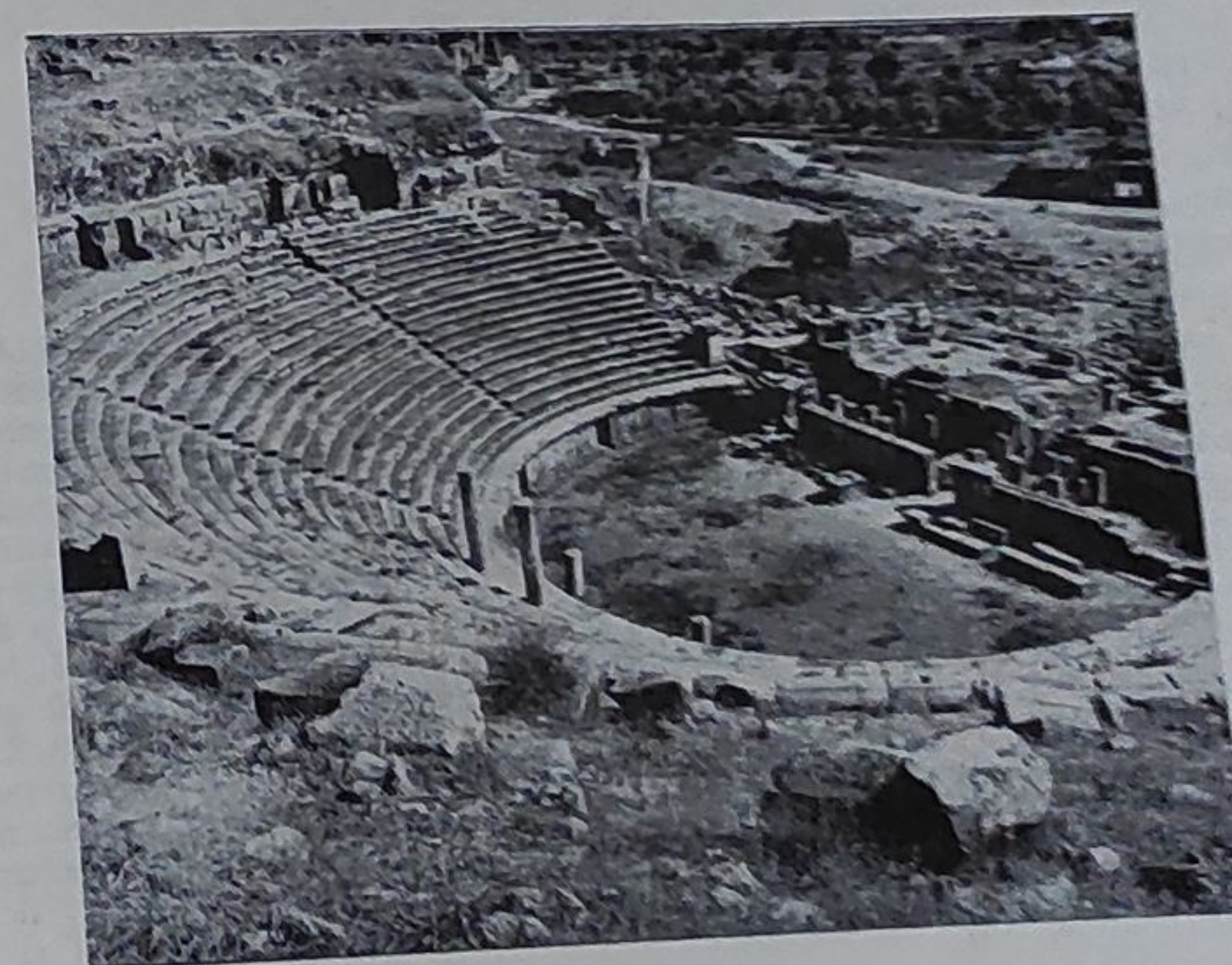
Agora din Assos reprezintă primul exemplu în care se recurge la o formă de plan trapezoidală. Laturile lungi, mărginite de construcții de tip stoa, se deschideau către un templu moștenit din perioada arhaică care constituia un capăt de perspectivă. Cea de a patra latură a agorei era închisă parțial de un bouleuterion. Compoziția agorei din Assos, în sensul direcționării spațiului către un edificiu, devenit centru de interes, va fi reluată de forurile imperiale romane; ea este, totodată, precursora unor compoziții urbanistice ale perioadei Renașterii și barocului.

Agora din Korinthos (fig. 217)

Agora elenistică din Korinthos, constituită în intervalul care cuprinde a doua jumătate a secolului al IV-lea și secolul al III-lea î.e.n., ca și agora din Assos, capătă o formă trapezoidală. Laturile lungi erau ocupate de porticuri, cel din nord oferind un acces printr-o scară foarte largă către templul arhaic al lui Apollon care, prin poziția sa, rămînea o dominantă a ansamblului.

205

206

Cvartatul și locuința în orașul elenistic

Cvartatele orașelor elenistice, relativ mici, variați între 30-35x36-48 m. Într-un asemenea cvartal își găseau loc între patru și șase locuințe. Accentuarea deosebirilor de avere face ca, în unele cazuri, un cvartal să fie ocupat de o singură locuință bogată. Dar, indiferent de amplasarea lor, izolate către exterior, locuințele erau deschise către o curte interioară. Clădirile de locuit ale perioadei elenistice, ca și cele ale perioadei clasice, se executau din cărămidă crudă și numai în rare cazuri din piatră. Dacă aspectul către stradă era în toate cazurile modest, interiorul oglindește preocupări pentru decorație. În locuințele bogate, pavimentele erau executate din mozaicuri decorative, iar pereții erau împodobiți cu fresce care imitau un placaj de marmură.

În orașele structurate după principii hippodamice, planurile caselor erau și ele bazate pe forme rectangulare. Pe insula Delos, în schimb, unde orașul așezat pe un relief turmentat s-a dezvoltat spontan cu o rețea stradală lipsită de regularitate, formele de plan ale locuințelor erau mai libere.

Tipul de locuință de la Priene

Cel mai vechi tip de locuință elenistică, datînd din secolele IV-III î.e.n., a fost descoperit la Priene. El include în compoziția sa un spațiu de tip megaroon, prevăzut cu un portic *in antis*, deschis către o curte interioară. Unele locuințe marchează trecerea la soluția unei curți cu peristyl. În timpul fazei târzii a elenismului, sub influența tipului la modă al casei cu două curți, descris de Vitruviu, citeodată, două asemenea case alăturate se reuniau, de unde rezulta dedublarea curții.

Tipul de locuință «delic» (fig. 222-226)

La Delos, se regăsește tipul de casă cu *pastas*, cunoscut din perioada anterioară la Olynthos, ilustrat de casa zisă «de pe colină», dar totodată sînt atestate și case al căror nucleu central este reprezentat de un peristyl, cum este casa denumită «a Măștilor».

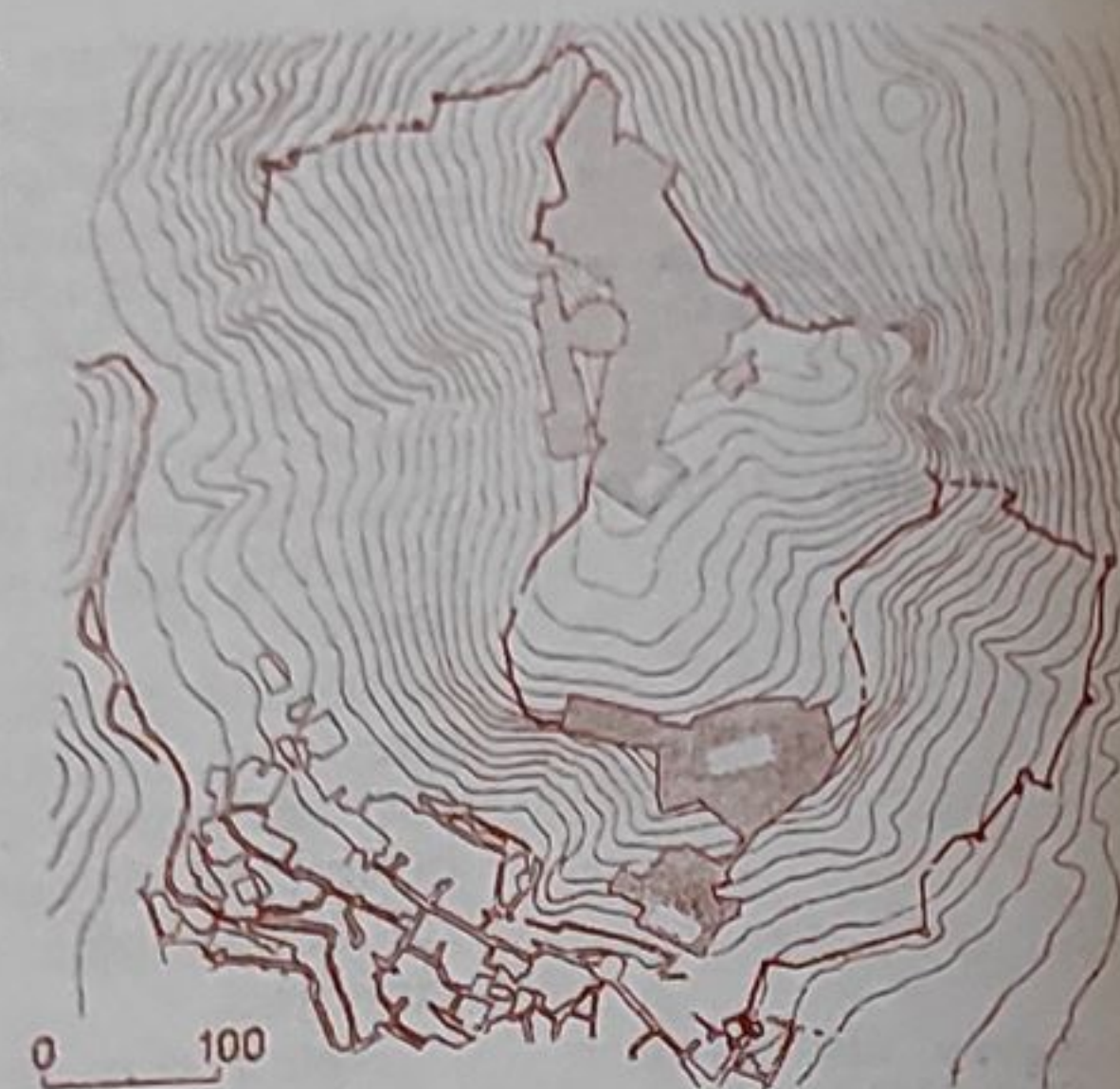
Tipul de locuință «delic» se întâlnește la Dura (Es Salahya), Olbia și Side (Sida). Clădirile de locuit aveau citeodată etaj, reprezentînd o dezvoltare a aceleiași locuințe sau o locuință separată accesibilă printr-o scară independentă. În asemenea cazuri, colonada peristylului se repeta la etaj. Casele dezvoltate, descrise de Vitruviu, aveau încăperi rezervate bărbaților, *andronitis*, și femeilor, *gynaikonitis*.

Locuința în provinciile orientale

În provinciile orientale, tipurile de locuințe locale au suferit influențe elenistice, asimilînd megaroonul, peristylul și vocabularul ordinelor. În felul acesta, se prezintă o locuință descoperită în Mesopotamia, la Nippur. Fațada, așa-numitului «palat al lui Hyrkano» din Arak el-Amir de lângă Tyros, în Siria, datînd aproximativ din anul 180 î.e.n., înzestrat cu un portic cu coloane pseudocorintice și antablament doric, înfățișează o friză cu reprezentări animaliere, de factură babiloniană.

Locuința în Italia centrală

În Italia centrală, influența elenistică se suprapune peste tradiția casei italice cu *atrium* îmbogățind-o, sub aspect funcțional, cu spații caracteristice locuinței elenistice (curți cu peristyl, exedre, *oekos*, grădini înzestrate

207

207, 208. PERGAMON (PERGAMUM, PERGAMUS, BERGAMA), Asia Mică, Ionia, perioada elenistică și romană. Orașul, dezvoltat în timpul monarhiei attalide (283-133) și sub dominația romană, deținea un caracter aparte rezultat al modului în care ansamblurile reprezentative și zonele rezidențiale au ocupat un relief accidentat. La o distanță de 125 m, măsurată în linie dreaptă, în proiecție, între poarta de acces și capătul acropolei, corespunde o diferență de nivel de 237 m. Primul ansamblu constituit a fost acropola fortificată: reședință regală, sanctuar și centru civic; dar, pe măsura extinderii orașului către vale s-a conturat un al doilea ansamblu, de mijloc, cuprinzînd o agoră, trei gimnasil și un templu.

208

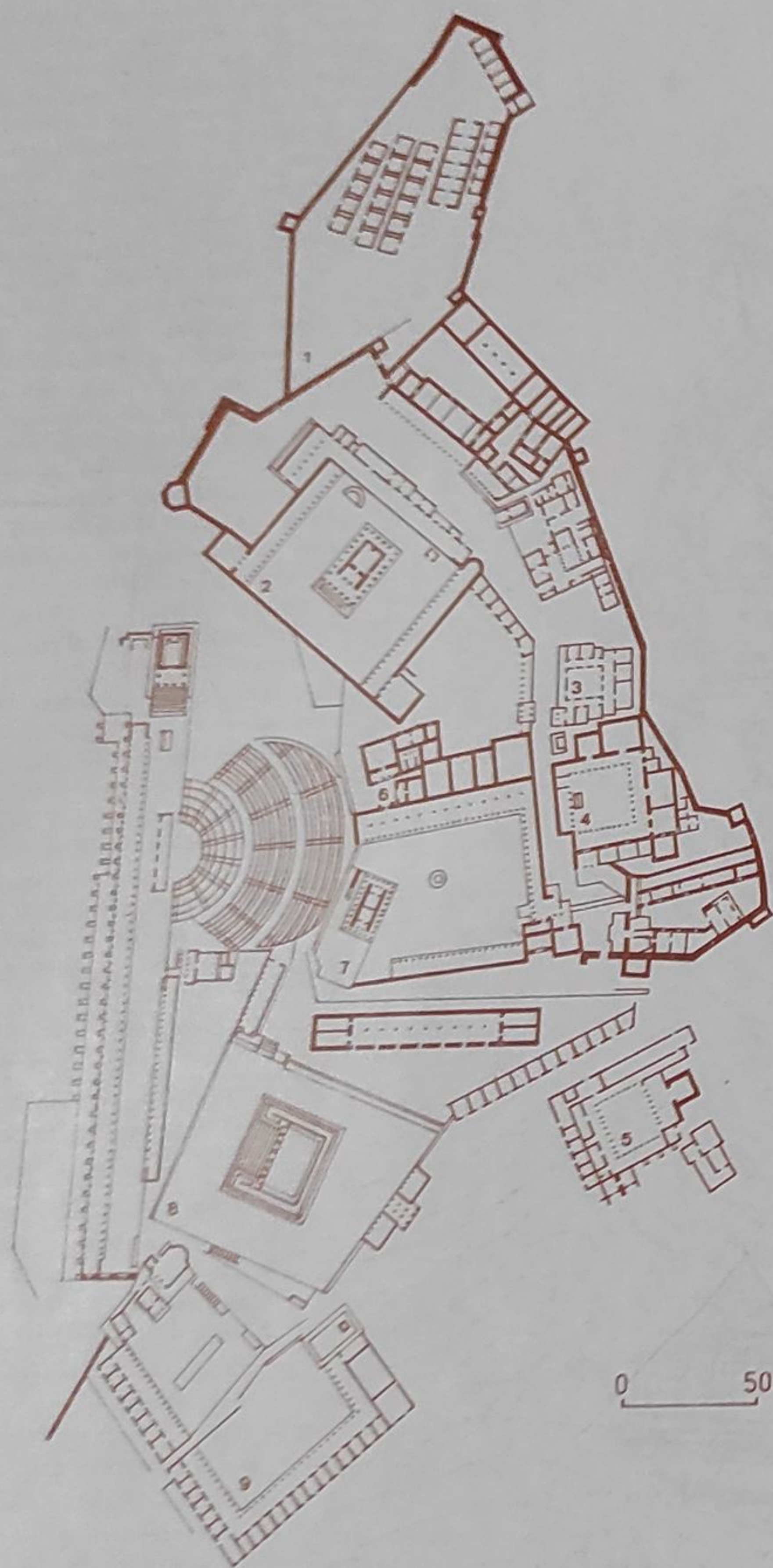

Athena va exercita îndelung farmecul său. Acropola va constitui întotdeauna un model prestigios demn de imitat. Exemplul Pergamului este deosebit de elocvent. În decursul celor 150 de ani cît se va dezvolta această bogată cetate meșteșugărească, înainte de a ajunge sub dominație romană (133 î.e.n.), activitățile sale de parvenită mărturisesc o gelozie de rivală față de trecutul Athenei. Pergamul și-a dorit de asemenea o acropolă. Pentru gloria dinastiei Attalidilor este realizată o compoziție grandioasă și ostentativă care reprezintă un ansamblu prestabil, dominat de faimosul altar monumental numit al «Gigantomachiei» (185 î.e.n.). Acest tip de arhitectură monumentală care se compune cu peisajul datorită unor mari lucrări de terasamente și substrucții, va fi pentru romani un exemplu magistral a cărui influență se va resimți în creația arhitecților sanctuarului din Praeneste, în creația arhitecților din Roma, din Carthago și din Gallia. . . Odată cu era elenistică începe o lume nouă. În fața Greciei, atât de mică și de săracă, se etala acel fabulos imperiu oriental cucerit de Alexandru, cu feluritele sale bogății, cu tradițiile sale milenare, cu prinții săi fastuoși. . . Acum nu mai poate satisface doar simpla plantare a unei păduri sacre sau a arborilor funebri, ci se construiesc vaste grădini împodobite cu fântini, compuse cu porticuri, cu terasamente și contraforți, într-o alcătuire monumentală care amintește palatele din Babylon.

BERNARD CHAMPIGNEULLE,
Histoire de l'architecture.

Amestecul neîncetat al populațiilor de pe coaste produce un virtje amețitor. . . Altarul din Pergam, ultima dintre marile compoziții de ansamblu pe care ni le-a lăsat elenismul, este imaginea acestei dezordini. Acolo unde altădată domnea sobrietatea, domnește acum bogăția stufoasă, confuzia înlocuiește ordinea, ritmul se întetește și își pierde suflul, strădania melodramatică înăbușe orice umanitate, iar rigoarea oratorică devine emfază și gesticulație goală.

ÉLIE FAURE, Istoria artei.

209

209-211. PERGAMON (PERGAMUM, PERGAMUS, BERGAMA), Asia Mică, Ionia, perioada elenistică și romană. Acropola, desfășurată pe mai multe terase care descresc treptat ca înălțime, s-a constituit în timpul monarhiei attalide (283-133) primind completări sub dominația romană, îndeosebi în secolele I-II e.n. În ordine descrescătoare terasele sunt ocupate de un arsenal (1), Traianeum (2), palatele regale (3, 4, 5), biblioteca (6), sanctuarul Athenei Nikephoros (7), altarul lui Zeus (8) și «agora de sus» (9). Dispuse liber unul în raport cu celelalte, fiecare din aceste ansambluri manifestă tendința către o compoziție ordonată. Acropola își păstrează caracterul de reședință fortificată a basileilor, cel de zonă sacră fiind atenuat de caracterul votiv sau comemorativ al unor edificii religioase. Centrul de greutate al compoziției acropolei este un teatru gigantic (10) care beneficiază de cea mai spectaculoasă dispoziție dintre toate teatrele grecești cunoscute. La poalele teatrului, destinat să primească 14 000 de spectatori, se desfășura o promenadă lungă de 250 m, dublată de o stoa, ridicată pe substrucții, în capătul căreia se ridica un templu dedicat lui Dionysos (11). Prin dimensiunile și dispoziția sa, teatrul «controla» compoziția acropolei. Axele mai multor dintre ansamblurile enumerate, prelungite virtual, formează un evantai întâlnindu-se pe axa de simetrie a teatrului.

«Casa samnită» din Herculaneum

«Casa Faunului» din Pompeii

«Villa Misteriilor» din Pompeii

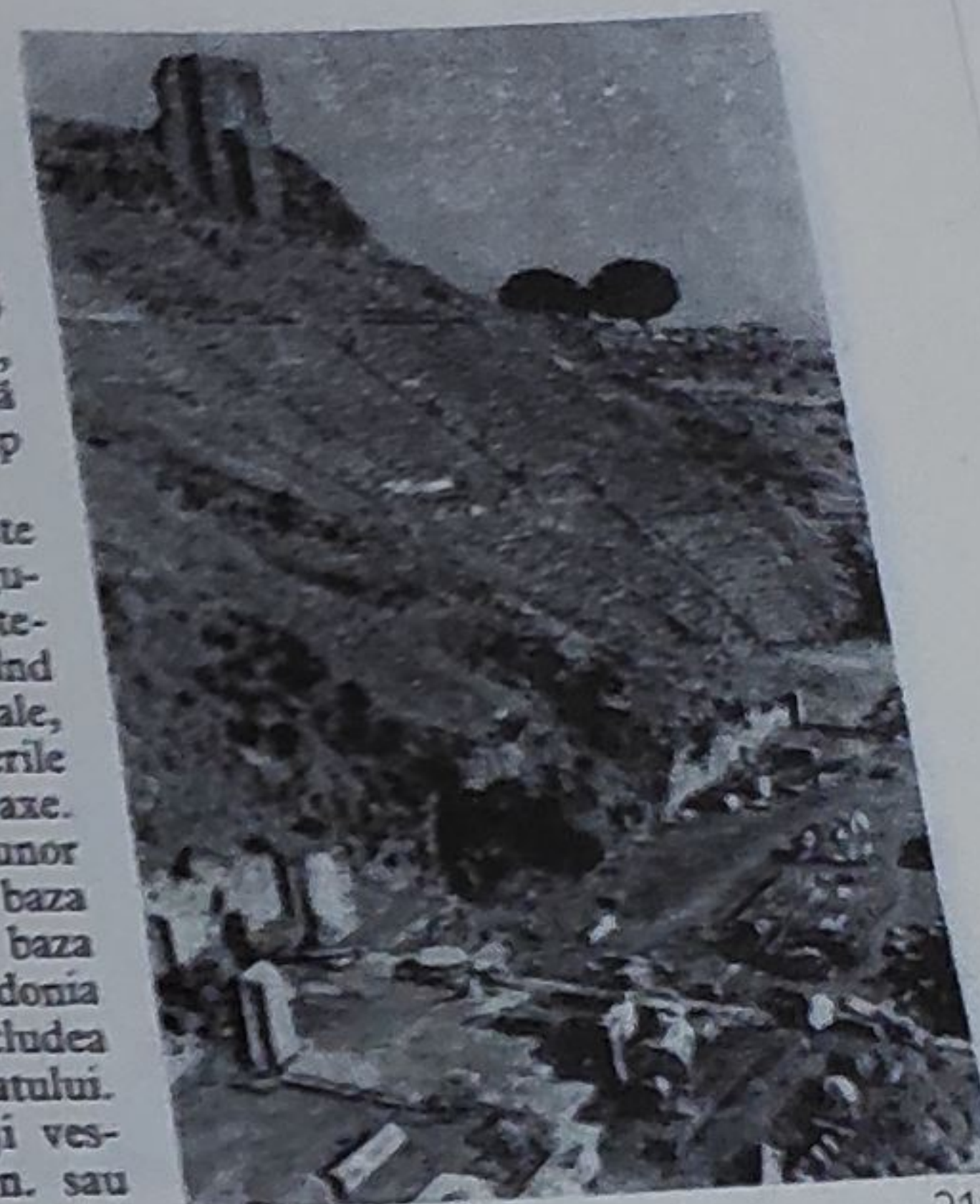
Palatul din Pella

Palatul din Ptolemais

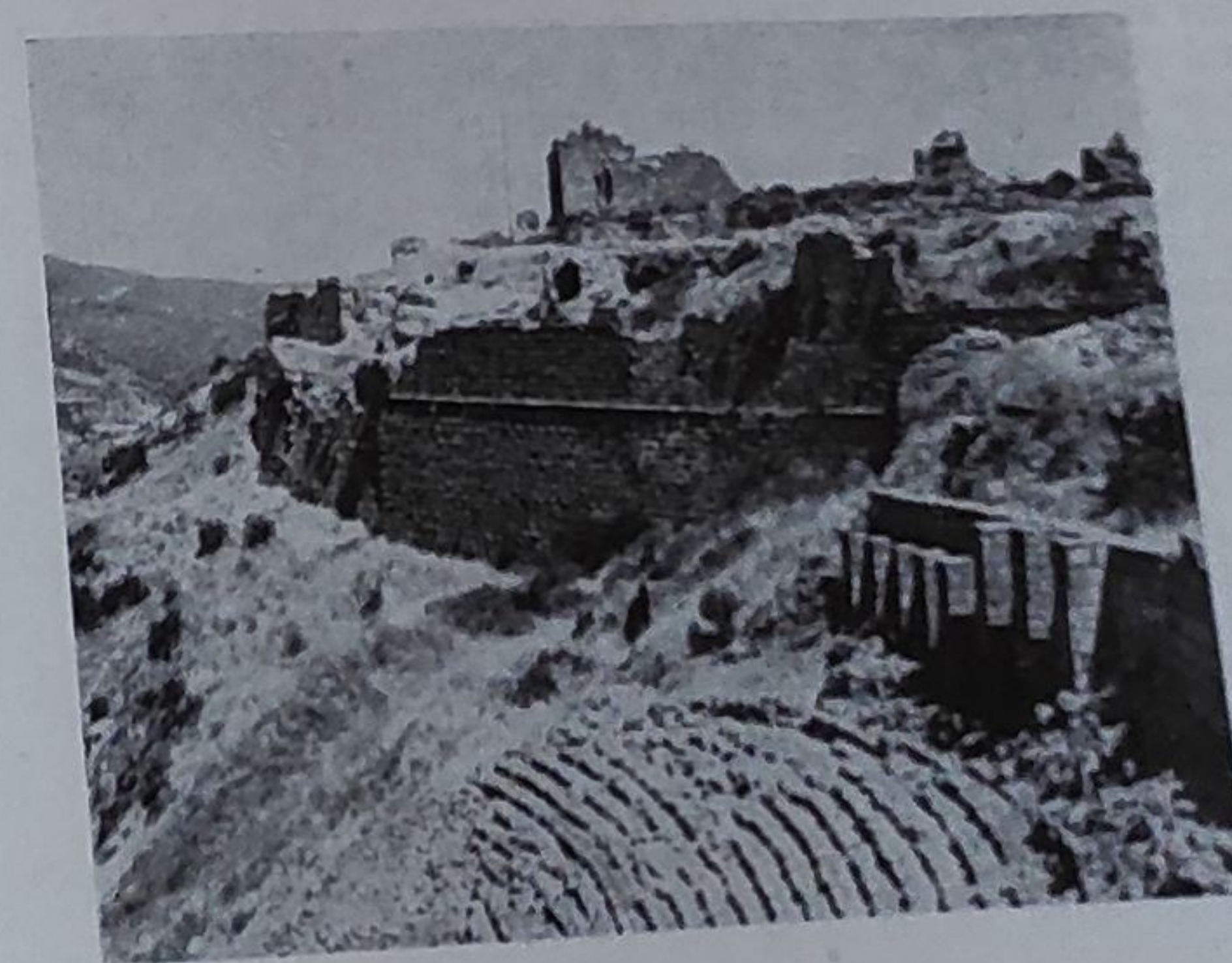
cu fântini și bazine) și, sub aspect decorativ, cu fresce, mozaicuri și statui. În «Casa samnită» din Herculaneum (Ercolano), atriul capătă un al doilea nivel deschis printr-o loggie elenistică. La Pompeii (Pompei), dintre numeroasele locuințe de factură elenistică se desprinde «Casa Faunului», datînd din al II-lea secol î.e.n. Ocupînd o insulă întreagă, această somptuoasă locuință cuprinde un atrium de tip tuscanic, un atrium cu patru coloane, două curți cu peristyl, o exedră monumentală decorată cu un mozaic ce reprezintă bătălia lui Alexandru cu regele perșilor, încăperi de tip trichlinia, cubacula.

Dacă reședința elenistică de țară, de tip villa, nu este cunoscută, o seamă de exemple romane au urmat cu siguranță un asemenea model dispărut. Astfel, «Villa Misteriilor», situată în preajma orașului Pompeii, prezentînd mai multe etape de construcție, dintre care două esențiale, respectiv din secolele al II-lea și I î.e.n., avea încăperile importante dispuse în amfiladă, de-a lungul unei axe.

Palatele regilor elenistici reprezentau dezvoltarea unor case cu peristyl. Structura lor se poate analiza în baza vestigiilor palatelor Attalizilor din Pergamon sau în baza palatului regelui Philipos din Pella (Palatitza) în Macedonia care, pe lângă clădiri cu destinație rezidențială, includea și clădiri destinate funcției de administrare a statului. Atribuit, ca origine, secolului al III-lea î.e.n., deși vestigiile păstrate aparțin secolelor al II-lea și I î.e.n. sau poate chiar secolului I e.n., este palatul reprezentantului monarhului lagid din orașul Ptolemais (Tolmeita) în Cyrenaica. Dispoziția principalelor săli de-a lungul unei axe dă planului palatului o formă de dreptunghi alungit, amintind compoziția unor hypogee din Alexandria, pentru ca, mai târziu, aceeași idee să fie reluată în Domus Flavia de pe Palatin. Reconstrucții ipotetice pe baza unor fragmente păstrate evidențiază aspecte de caracter «baroc».

211

210

212

Evoluția tipologiei templelor

Templul în cadrul ansamblului urban

Dacă aceste ipoteze corespund unei realități, prototipurile alexandrine elenistice trebuie să fi avut același caracter « baroc » și e posibil să fi influențat și arhitectura similară ca factură, fără o datare sigură, de la Petra (Al Batră).

Deși cunoaște o amplă desfășurare, în cadrul ansamblurilor centrale ale noilor orașe, cât și la curțile monarhilor elenistici, arhitectura religioasă își pierde rolul conducător jucat în perioadele arhaică și clasică. Dintre toate programele, sub aspectul procedeele de construcție și al tipologiei, templul rămâne în cel mai înalt grad tributari tradiției. Se acordă preferință, în funcție de dimensiuni, tipului de templu peripter sau celui *in antis*. În ceea ce îl privește pe cel dintâi se adoptă varianta de templu pseudodipter, cunoscută din perioada arhaică, dar reelaborată ca proporții în plan și fațade. Soluția pseudodipterului, care rezultă din suprimarea « inelului » de coloane dintre cella și pteroma, a fost « reinventată » de arhitectul Hermogenes din Priene (sf. sec. al III-lea — mijl. sec. al II-lea).

Spre deosebire de templele periptere ale perioadei clasice, dispuse în mod liber în spațiu și, în consecință, perceptibile ca volum, în perioada elenistică, templele, condiționate de amplasarea lor în cadrul ansamblului urban, sunt incluse, în general, în interiorul unor incinte rectangulare, mai aproape de una din laturile lor înguste sau chiar adosate acesteia, având, în consecință, o frontalitate accentuată, marcată prin ridicarea lor pe un podium înalt

și prin existența unui pronaos adânc. Exemple de asemenea dispoziții le oferă templul lui Zeus din Priene, templul zeiței Artemis Leukophryena din orașul Magnesia pe Maiandros și templul arhaic cuprins în agora elenistică din Assos.

Evoluția ordinului doric

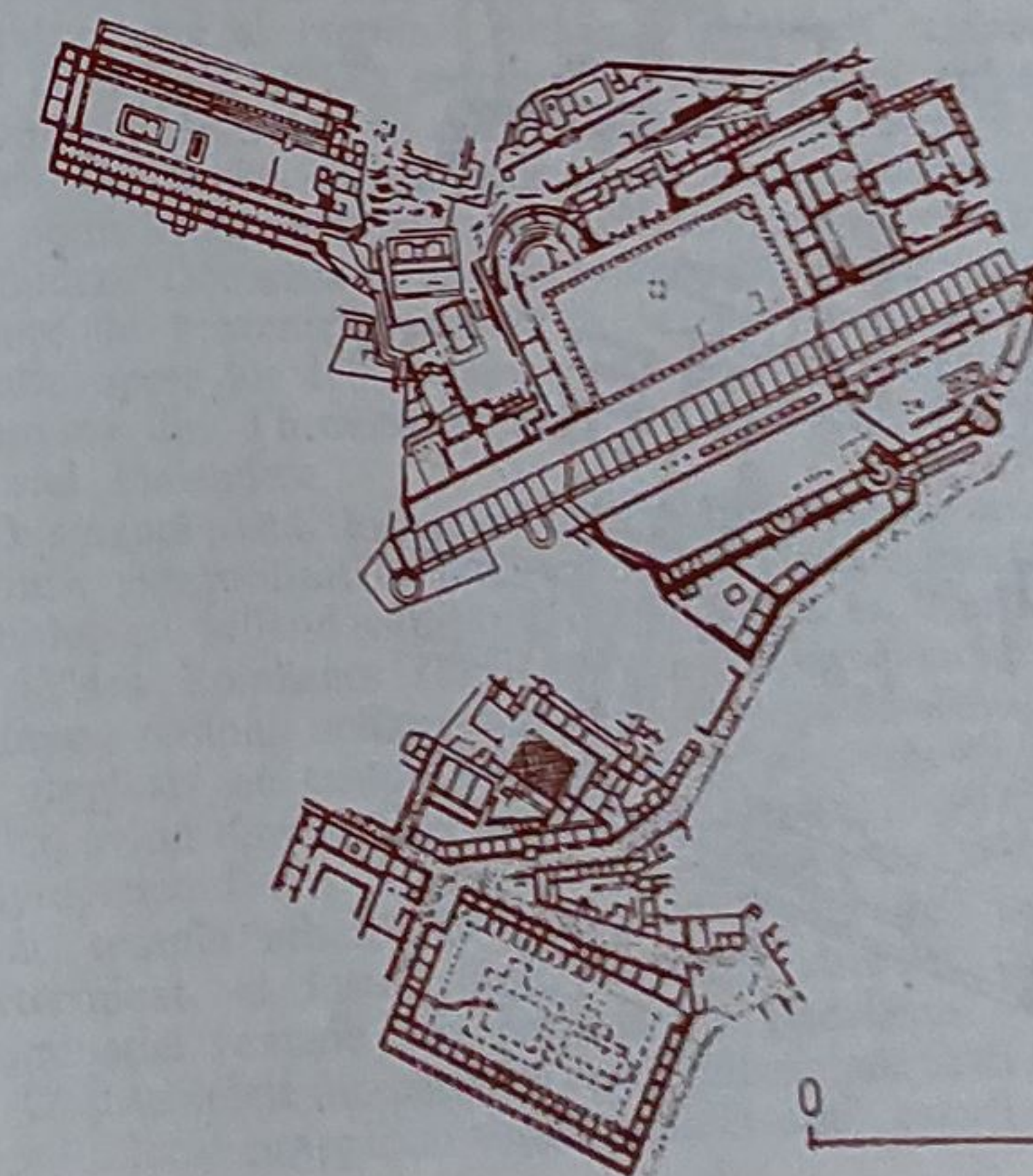
Reconstrucția templelor colosale ale Ioniei

Artemisionul din Sardeis (fig. 236)

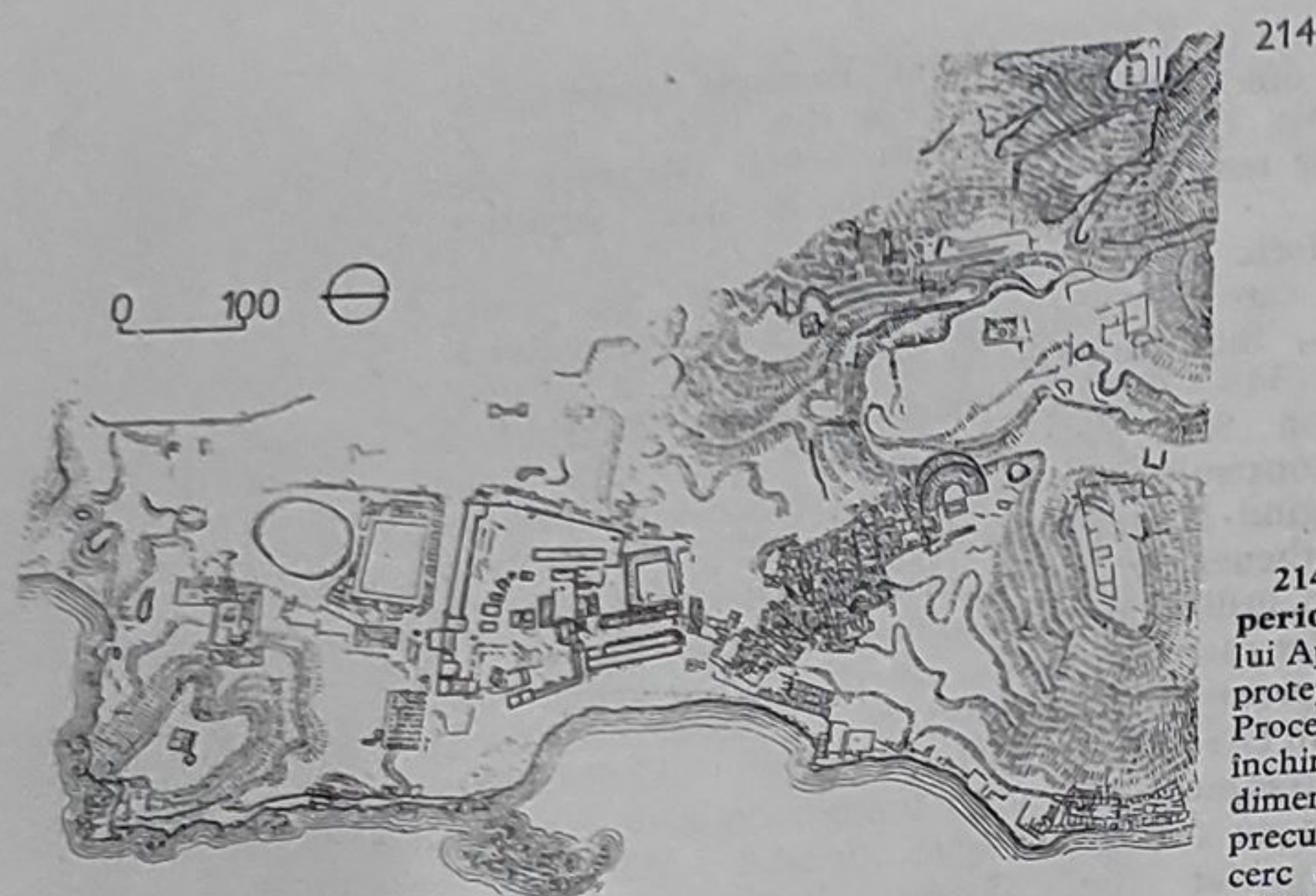
Ordinul doric cunoaște sub aspect plastic un proces de atrofiere care se face simțit la începutul secolului al IV-lea î.e.n., fiind ilustrat de noul templu al Athenei din Lindos (343—300), de templul Athenei Nikephoros din Pergamon (300—270) și templul Athenei din Troia (Hissarlik), construit, probabil, la sfârșitul secolului al III-lea î.e.n. Recurgând la formula de pseudodipter, arhitectul templului Athenei din Troia aduce la un aspect scheletic ordinul doric, utilizat atât pentru realizarea pteromei, cât și a semicoloanelor care decorau pereții interiori ai celei, remișcență a procedeele arhitecturii perioadei clasice. În zona sacră din Istros, în apropiere de templul lui Zeus, au fost descoperite fragmente ale unui templu doric de marmură, contemporan cu cele precedente, dedicat « Marelui Zeu » de un negustor din Thasos, Peisistratos, fiul lui Menestratos.

Tendința către fast și grandoare, proprie artei și arhitecturii elenistice, se exprimă cu prilejul reconstrucției templelor ionice colosale din Asia Mică. Pentru Artemisionul din Sardeis, distrus prin incendiu, a cărui refacere începe între anii 230 și 300, se adoptă pentru prima oară în arhitectura ionică un tip de pseudodipter cu 8×20 coloane ridicate pe un stylobat de $45,73 \times 99,16$ m. Edificarea templului continuă în plină perioadă imperială romană, fără a fi încheiată vreodată. Început în jurul

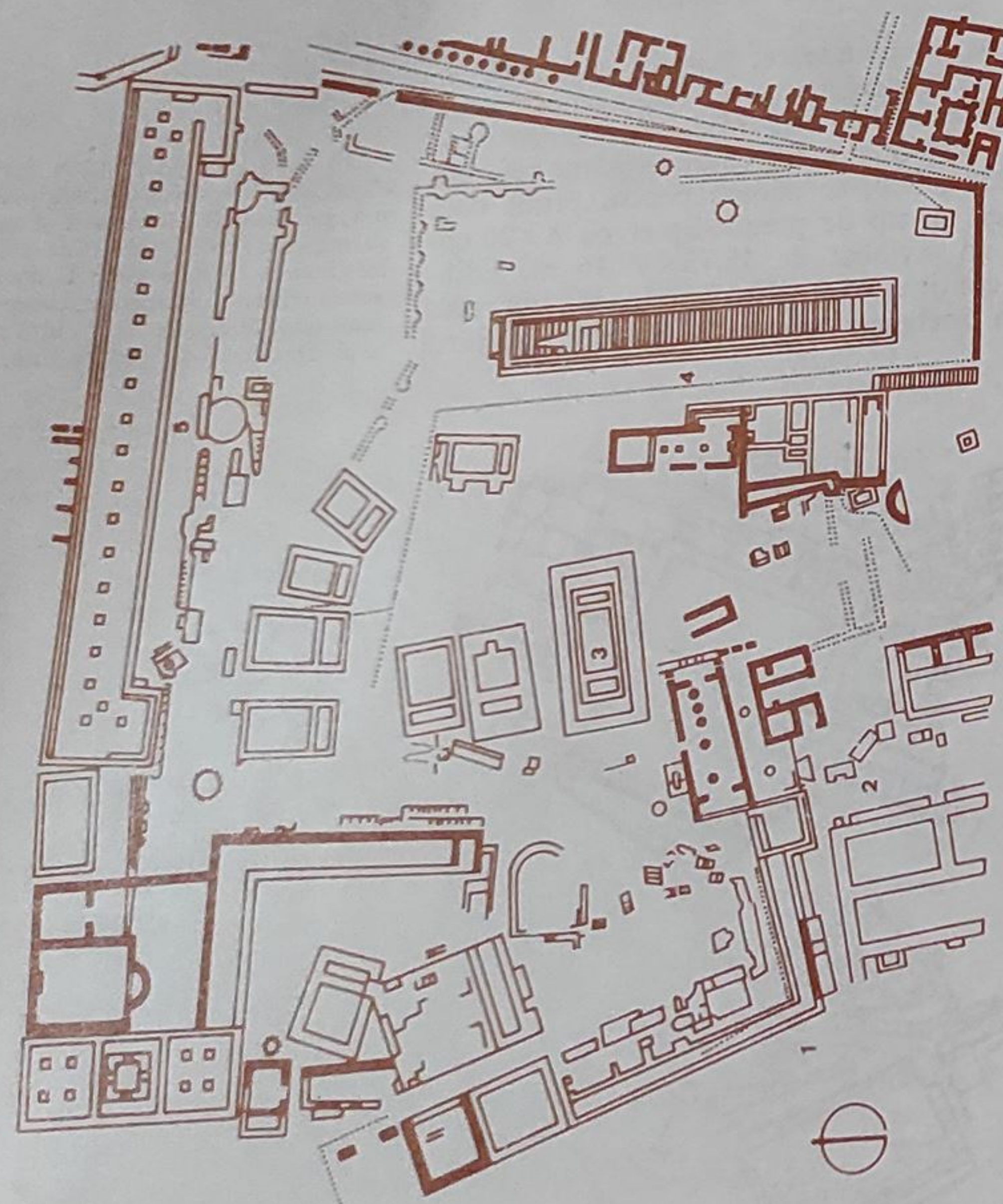
212—213. PERGAMON (PERGAMUM, PERGAMUS, BERGAMA), Asia Mică, Ionia, perioadele elenistică și romană. « Orașul mijlociu » constituie cel de-al doilea ansamblu fortificat cu caracter civic al așezării, adaptat și acesta reliefului accidentat, compus din trei gymnasii unul dintre ele fiind « al Tinerilor », sanctuarul Demetrei și « agora inferioară ».

213

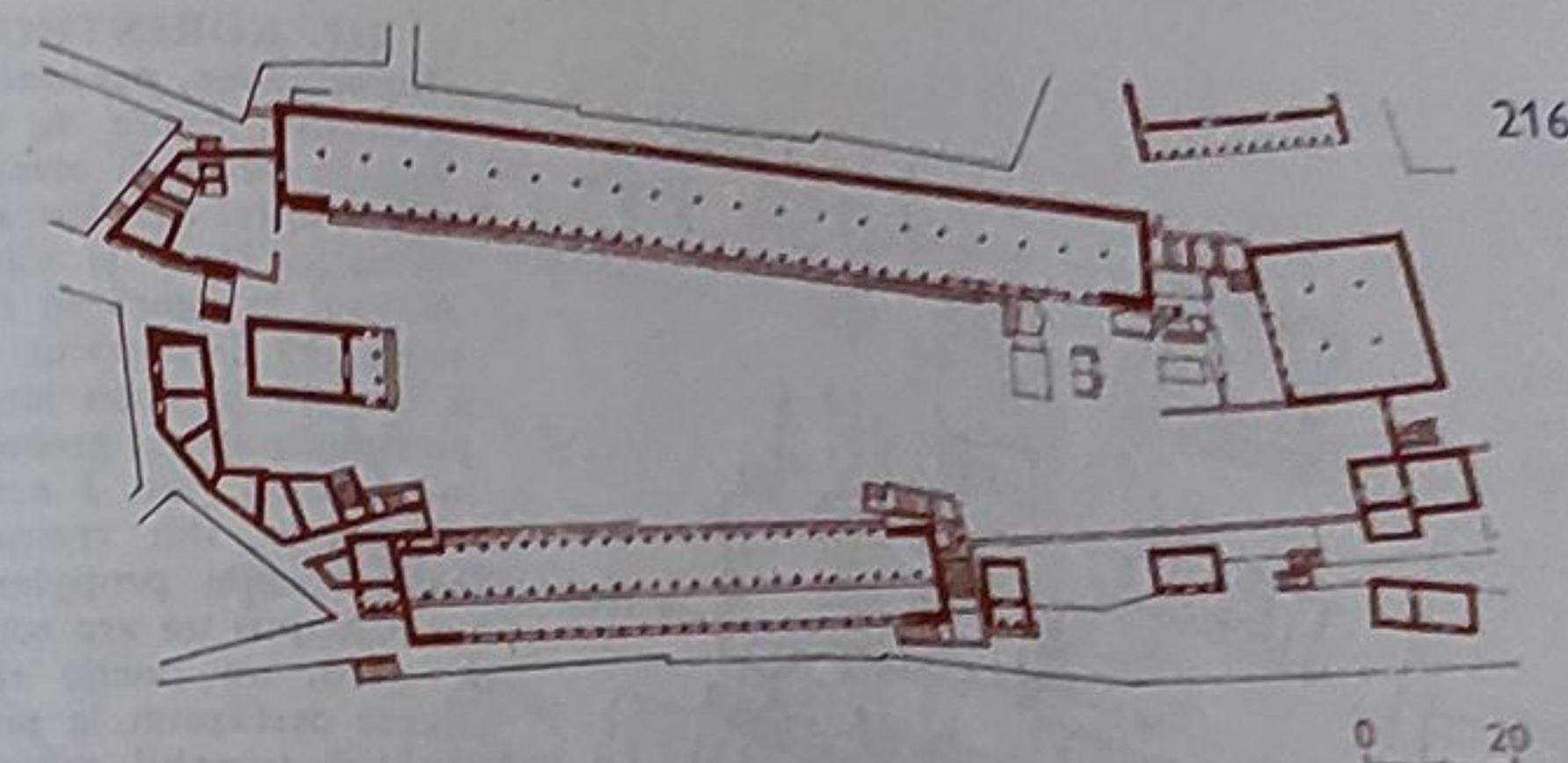

214

0 20 215

214, 215. DELOS, (DELUS) Insula Delos, perioadele clasică și elenistică. Sanctuarul lui Apollon, accesibil dinspre portul sacru (1) protejat de ziduri, cit și dinspre uscat prin Calea Procesiunilor (2), era alcătuit din templul închinat zeului (3) și alte câteva temple de dimensiuni variate dispuse în rind cu acesta precum și din câteva tezaure amplasate în semicerc care, toate, denotă compozițiile libere și pitorești caracteristice ansamblurilor perioadei clasice. Cele două stoa, denumite, respectiv, a Taurilor (4) și a Coarnelor (5) și noul Artemision (6), datorate perioadei elenistice, apar ca niște intervenții menite să introducă ordine în compoziția ansamblului preexistent.

216

Templul lui Apollon din Didyma (fig. 227-234)

Templul zeiței Artemis Leukophryena din Magnesia (fig. 237, 238,

Olympieionul din Athena (fig. 239)

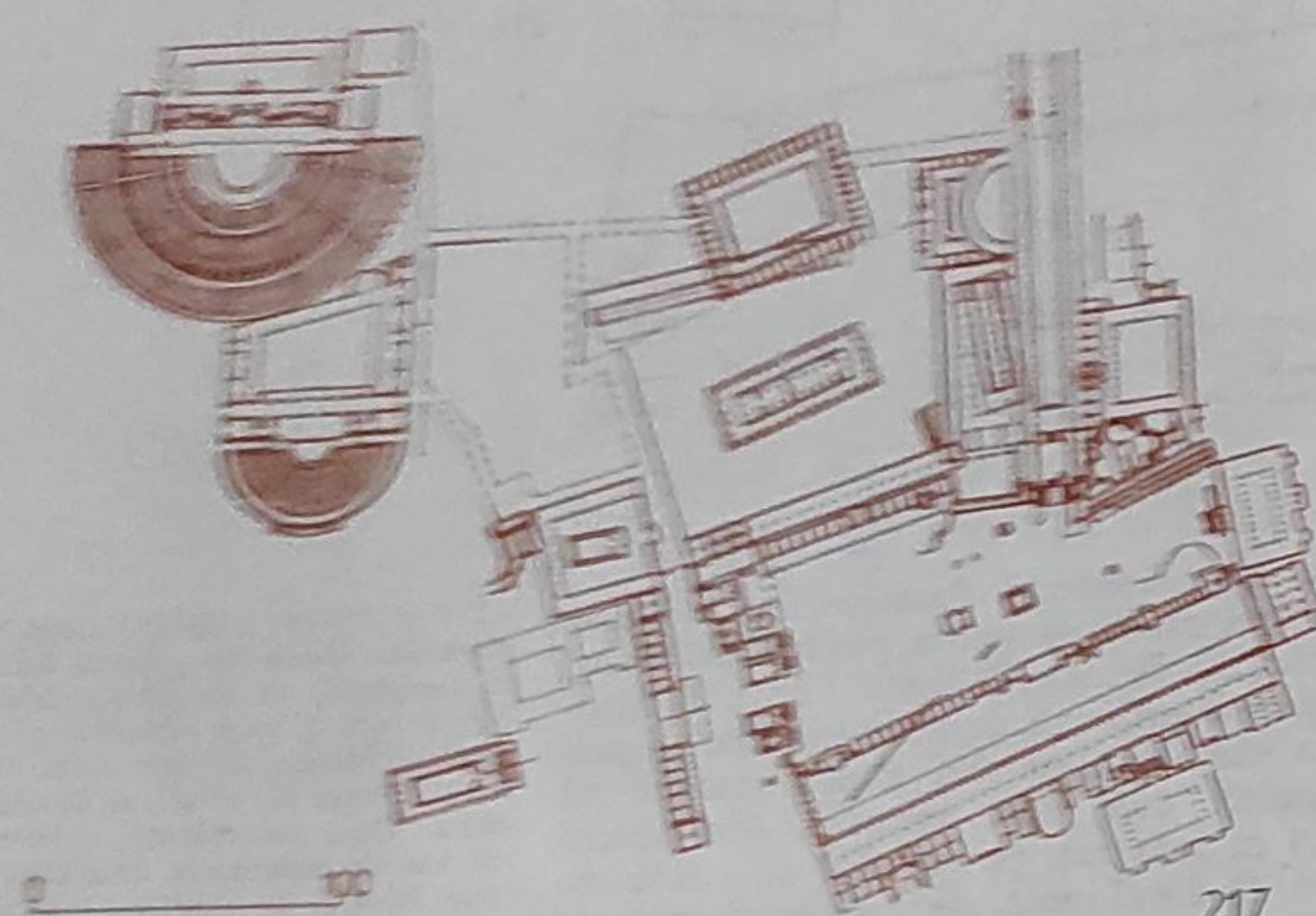
anului 313 î.e.n. de către arhitecții Paionios din Ephesos și Daphnis din Miletos, rămas și acesta pentru totdeauna neterminat, templul lui Apollon din Didyma (Yoran) de lângă Miletos constituie și el o replică a dipterelor ionice gigantice. Ridicat pe un stereobat cu mai multe gradene el atingea, ca și templele care i-au premers, dimensiuni uriașe: $51,13 \times 109,4$ m măsurați pe stylobat și o înălțime a coloanelor de 20 m. Ordinul ionic, utilizat pentru pteromă și în interiorul celei, cedează locul ordinului corintic în tratarea coloanelor angajate ale vestibulului, orientate către cella hypetrală.

Artemisionul din Magnesia, templul zeiței Artemis Leukophryena, edificat între anii 200-175, cea mai importantă operă a lui Hermogenes din Priene, semnalat în numeroase izvoare folosite de Vitruvius, este un pseudo-dipter ionic cu 8×15 coloane, ridicat pe o krepidoma înaltă cu suprafața de $31,30 \times 57,71$ m. Pronaosul templului, foarte adânc, are dimensiuni egale cu naosul. Intercolona-mentul central al pteromei este mai larg decât celelalte (2,75 D. față de 1,5 D.), reprezentând manifestarea tendin-ței arhitecturii elenistice către marcarea frontalității. Co-loanele sînt zvelte, cu capitelul adunat, iar antablamentul este puțin înalt, de altfel ca și frontonul străpuns de trei deschideri. Decoratia templului evidențiază tendințe clasi-cizante de proveniență attică, ce se pot recunoaște și în alte opere ale lui Hermogenes, cum sînt templul lui Dionysos din Theos și templul lui Zeus din Magnesia pe riul Maiandros.

O singură dată, în cursul antichității grecești, ordinul corintic este utilizat în mod exclusiv, în arhitectura unui templu, cu prilejul edificării, din inițiativa lui Antiochos al IV-lea Epiphanes (175-164), a Olympieionului din Athena, templu dedicat lui Zeus Olympicul. Rivalizînd ca ampoare cu templele gigantice de pe țărmurile Asiei Mici, avînd dimensiunile stylobatului de $49,11 \times 107,89$ m, Olympieionul din Athena a preluat tipul de dipter al unui templu arhaic din secolul al VI-lea î.e.n., rămas neterminat, el însuși fiind desăvîrșit abia în perioada dominației romane sub Augustus și Hadrianus.

Deși templele din perioada republicii romane tîrzii aparțin tipului local cu podium și colonadă, în unele cazuri dezvolt-

216. ASSOS (ASSUS), Asia Mică, Myssia, perioada elenistică. Agora așezării integrează în compoziția sa un templu arhaic prostyl care devine capăt al unei perspective inverse, deoarece unghiul format de cele două stoa, care ocupă laturile lungi ale pieței, se deschide către monu-ment. Deși coincidența virfului acestui unghi cu axa de simetrie a templului pare rezultatul unei intenții de a ordona compoziția, nu există identitate între cele două stoa ca desfășurare și număr de niveluri, iar cea de a patra latură a pieții este închisă de un bouleterion a cărui amplasare evită axa ansamblului. Specificul agorei, care prin forma sa trapezoidală și direcționarea dinamică a compoziției constituie un aspect de inovație al urbanismului elenistic, se datorează imbinării dispozițiilor pitorești ale ansamblurilor realizate în etape și adaptate reliefului ale perioadei clasice cu tendințele ordonatoare care se manifestă în structurarea ansamblurilor perioadei elenistice.

217

tată pe trei laturi, prin formularea plastică a ordinului ele capătă o factură elenistică: templele din Praeneste (Palestrina), cel dedicat Păcii din Gabii (Gabi) și cele din Forum Holitorium din Roma, databile în secolele III–II î.e.n., templul lui Iupiter din Pompeii, al lui Hercule din Cora (Cora), cel al Sibyllei din Tibur (Tivoli) și cel denumit al Fortunei Virilis din Forum Boarium din Roma, toate de la începutul secolului I î.e.n.

Arhitectura de temple a Orientului elenistic rămâne cu totul necunoscută.

Templul de tip tholos

Templul circular de tip tholos trebuie să-și fi păstrat actualitatea și în cursul perioadei elenistice, dar unicul exemplu păstrat în Grecia, tholosul închinat Athenei și lui Augustus de pe Acropola Athenei, aparține începutului perioadei romane, iar alte exemple se găsesc numai în Italia: templul B din Largo Argentina și așa-numitul « templu al Vestei » din Forum Boarium din Roma, tholosul din cadrul sanctuarului din Praeneste și templul Vestei din Tibur.

Dacă în perioada clasică, cea mai înaltă expresie a arhitecturii grecești a reprezentat-o templul, politica suveranilor elenistici se traduce prin ample programe urbanistice care au creat cadrul pentru o dezvoltare deosebită a arhitecturii civile. Mai liberă față de limitările impuse de tradiție, aceasta din urmă devine domeniul în care se exprimă năzuința de căutare a noului, specifică pentru întreaga arhitectură elenistică.

Răspîndirea motivului porticului

Motivul arhitectural al porticului a fost atît de des folosit în perioada elenistică, încît aceasta ar putea fi calificată ca epocă a porticurilor. El se întîlnește sub forma de cadru al piețelor-agore, în colonadele templelor, în diviziunea spațiilor edificiilor publice și rezidențiale. Din

III. KORINTHIOS (KORINTHIUS), Peloponnesos, perioadele clasică, elenistică și romană. Agora de formă trapezoidală, construită în perioada elenistică la poalele templului arhaic al lui Apollon, este îmbogățită în perioada elenistică și romană cu noi componente. Accesul în agoră se face printr-o stradă largă, mărginită de porticuri romane, avînd în dreptul o basilică (a doua jum. a sec. I e.n.) ridicată pe ruinele agorei grecești, iar în stînga peribolul lui Apollon (sec. I e.n.) și un nymphaeum cu trei exedre din vremea lui Herodes Atticus. Peste vechile propylee de acces către agoră s-a suprapus un arc roman de triumf. Pe latura de nord, un portic roman dublează porticul grecesc desfășurat la poalele platformei pe care se ridică templul arhaic al lui Apollon. Spre nord-vest de agoră se înalță un complex alcătuit dintr-un odeion, construit din ordinul lui Herodes Atticus și un teatru grecesc pentru circa 15 000 de spectatori reconstruit în perioada romană.

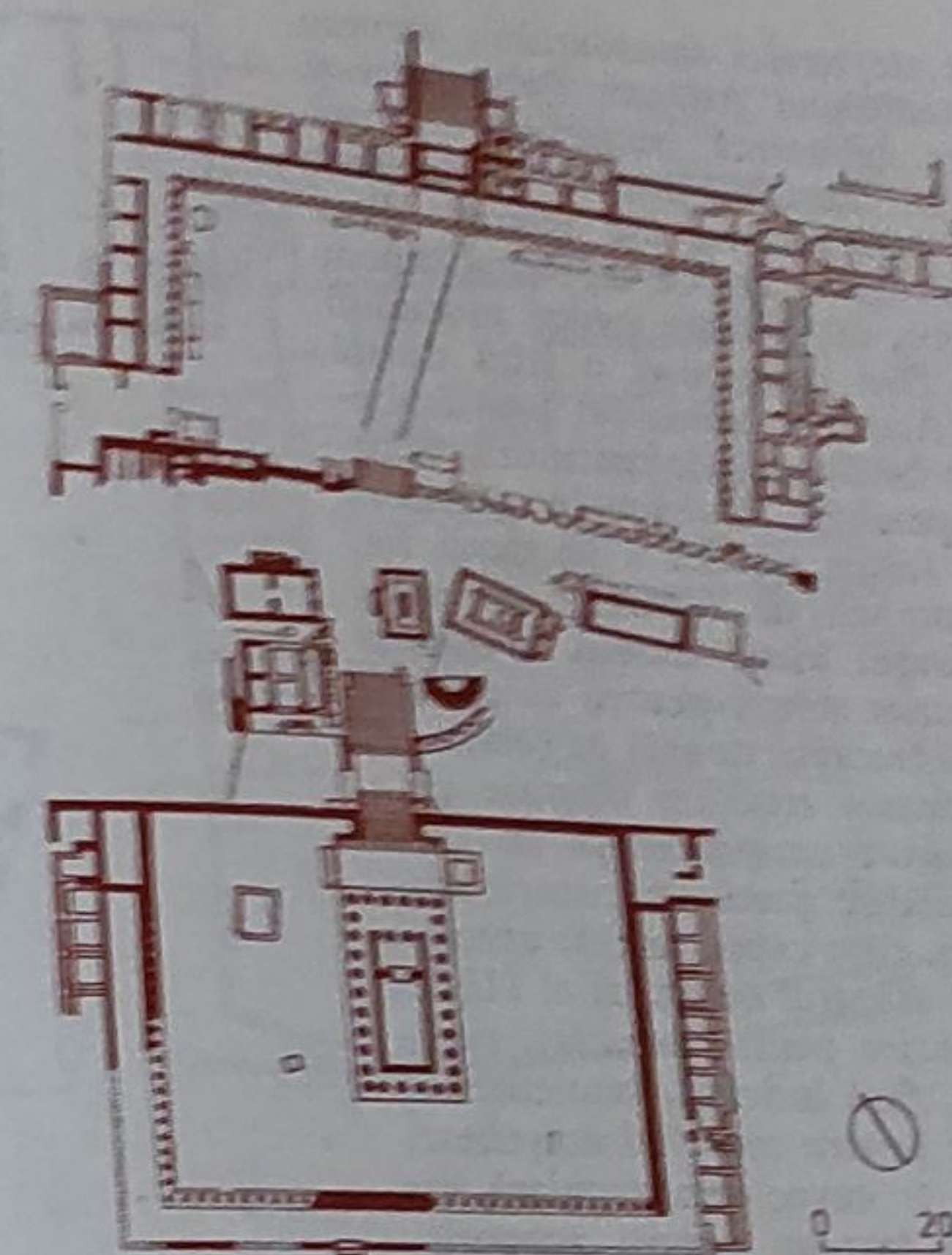
218. LINDOS (LINDUS), insula Rhodos, perioada elenistică. Templul Athenei (343–300) ilustrează procesul de atrofie a ordinului ionic specific perioadei elenistice.

218

Evoluția programului de tip stoa

Stoa lui Eumenes din Athena (fig. 241)

219

219. LINDOS (LINDUS), insula Rhodos, perioada elenistică. Sanctuarul zeului Asclepius, construit în secolele III–II î.e.n., este unul dintre primele ansambluri în care se conturează o schemă de trînzărie devenită determinantă pentru dezvoltarea ulterioară a arhitecturii elenistice-romane: dispoziția pe teras succesive, dezvoltarea compoziției în adîncime, simetrie față de o axă, evidențierea unei fațade ca principale.

220. KOS (COS), insula, perioada elenistică. Sanctuarul zeului Asclepius, construit în secolele III–II î.e.n., este unul dintre primele ansambluri în care se conturează o schemă de trînzărie devenită determinantă pentru dezvoltarea ulterioară a arhitecturii elenistice-romane: dispoziția pe teras succesive, dezvoltarea compoziției în adîncime, simetrie față de o axă, evidențierea unei fațade ca principale.

220

Grecia, motivul porticului a fost preluat de arhitectura din Italia, întîlnindu-se în orașul Pompeii sub o formă specifică, de factură elenistică. Utilizarea largă a porticurilor pentru flancarea străzilor, în orașele romane orientale, trebuie să fi avut ca precedent modele elenistice.

Stoa, care a constituit prima manifestare a tendinței de a se crea un cadru arhitectural, delimitînd prin porticuri un spațiu liber sau destinat unui monument, cunoaște în perioada elenistică o reînnoire atît pe planul compoziției cît și al expresiei decorative. Aceste mutații sînt ilustrate de tipul de stoa numit « pergamez », frecvent utilizat de arhitecții dinastiei Attalizilor, reprezentată de stoa din sanctuarul Athenei Polias din Pergamon, construit în vremea lui Eumenes al II-lea (197–159), stoa lui Attalos I din Delphoi (sf. sec. al III-lea î.e.n.), stoa lui Eumenes al II-lea (197–159), ridicată la poalele Acropolei din Athena, stoa lui Attalos al II-lea (159–138) din agoră Athenei și stoa din agoră din Assos (sec. al II-lea î.e.n.).

Stoa lui Eumenes al II-lea, sprijinită pe versantul de sud al Acropolei atheniene prin intermediul unui zid cu arce, joacă, în raport cu teatrul lui Dionysos, rolul îndeplinit de porticurile *post-scaenam* destinate odihnei spectatorilor. Asemenea porticuri, recomandate de Vitruvius, au fost utilizate la teatrul mare din Pompeii și la teatrul lui Pompeius din Roma.

Dar, exemplul cel mai reprezentativ este cel din Pergamon, unde două stoa, legate în formă de L, delimitînd

Stoa sanctuarului
Athenei Polias
din Pergamon

marginile de nord și est ale terasei sanctuarului, serveau nu numai drept cadru templului Athenei Polias, dar și ca fundal pentru celebra bibliotecă pergameză, situată în spatele uneia dintre ele. Caracteristica lor pergameză constă în dezvoltarea pe două caturi, cel inferior fiind tratat cu ajutorul ordinului doric, dar cu un antablament mult ușurat, iar cel superior, cu coloane ionice susținând un *epistylon* compus din fișii suprapuse, o friză dorică și o cornișă cu denticule. Acest al doilea cat este îmbogățit sub aspect plastic cu o balustradă de marmură, decorată cu trofee, ale cărei lespezi sînt înserate în grosimea coloanelor, de unde rezultă forma eliptică a secțiunii lor.

Spații publice

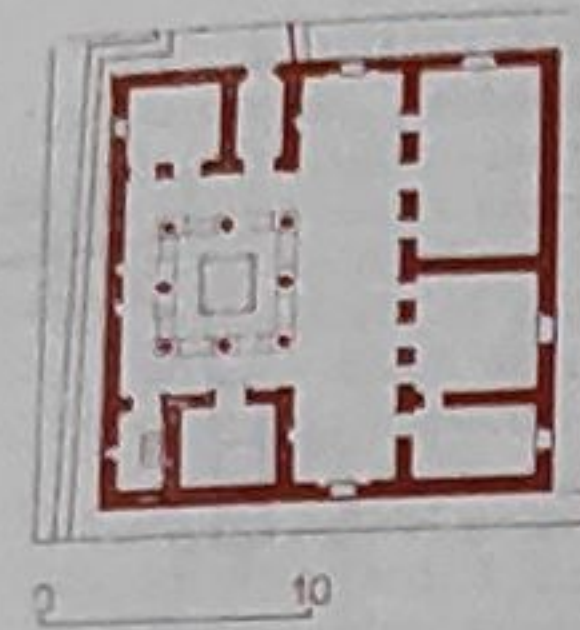
Ekklesiasterionul
din Priene
(fig. 242, 243)

Bouleuterionul din
Miletos (fig. 244–247)

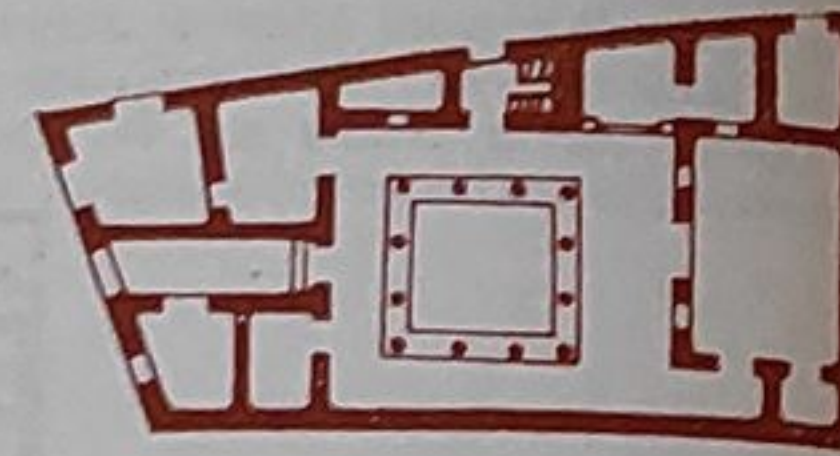
Sala hypostylă din
Delos

Necesitatea elaborării unor săli de reuniune de mare capacitate, cerute de organizarea vieții sociale, a condus la noi experiențe în găsirea unor soluții pentru acoperirea unor spații mari. Tipul cel mai frecvent de sală de reuniune, de plan rectangular, cu gradenele rectilinii dispuse de-a lungul laturilor, este exemplificat cu prisosință de către ekklesiasterionul din Priene, clădire destinată pentru adunarea reprezentanților populari, cu o capacitate de aproape 640 de persoane, realizată către sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n. Dar cea mai evoluată clădire pentru adunări, realizată în perioada elenistică, este, fără îndoială, bouleuterionul din Miletos, sală de adunare pentru consiliul orășenesc, realizată între anii 175 și 164: o cavee semicirculară, cu gradene de teatru, era inclusă într-un spațiu acoperit, de plan dreptunghiular, tavanul fiind susținut de patru coloane libere, dispuse la nivelul gradinelor superioare.

221

222

223

221. DELOS (DELUS), Insula Delos, perioadele clasică și elenistică. Cîteva din insulele orașului antic, dintre cele descoperite cu prilejul săpăturilor, pun în evidență un țesut dezvoltat spontan în care, în pofida neregularității tramei stradale, compoziția clădirilor de locuit tinde către ordine și chiar simetrie.

224

Sursele elenistice ale
basilicii romane

Programe destinate
culturii fizice

Gymnasiile

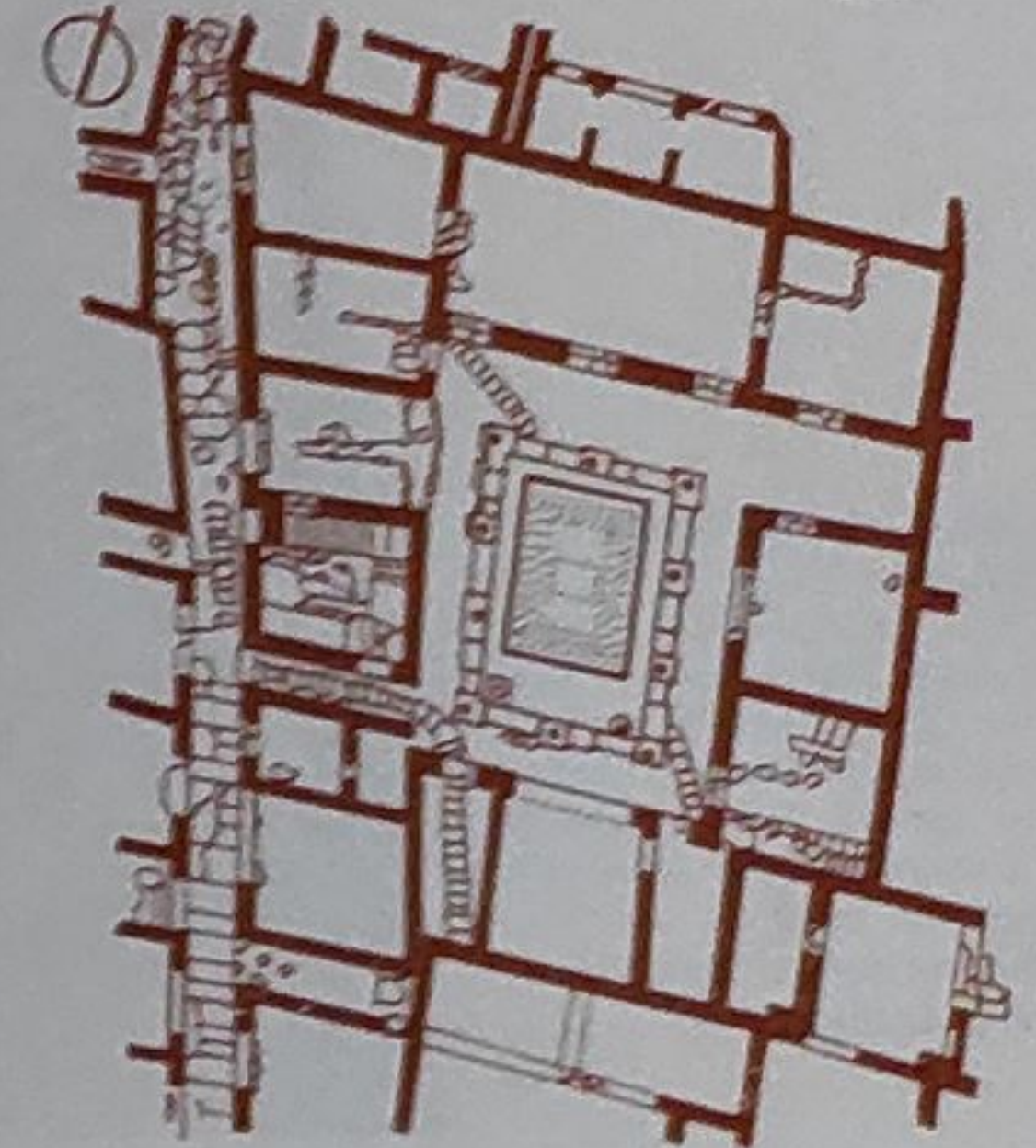
iluminare laterală directă. Celelalte nave, mai joase, erau acoperite cu poale de acoperiș într-o singură pantă.

Derivată, poate, din clădirile publice ale perioadei clasice, cum ar fi Telesterionul din Eleusis, sau din edificii de origine alexandrină legate de tradițiile arhitecturii egiptene, sala hypostylă de la Delos, cu una din laturile lungi marcată ca principală, ar fi stat, la rîndul său, la originea basilicilor romane apărute în cursul secolului al II-lea î.e.n., cum ar fi basilicile Porcia (184 î.e.n.), Fulvia-Aemilia (179 î.e.n.), Sempronina (170 î.e.n.), Opimia (121 î.e.n.), Iulia (54–46 î.e.n.). În schimb, basilica cu destinație judiciară de la Pompeii (secolul al II-lea î.e.n.) avea una din laturile înguste tratată ca principală, pe latura opusă acesteia aflîndu-se, în interior, podiul judecătorilor.

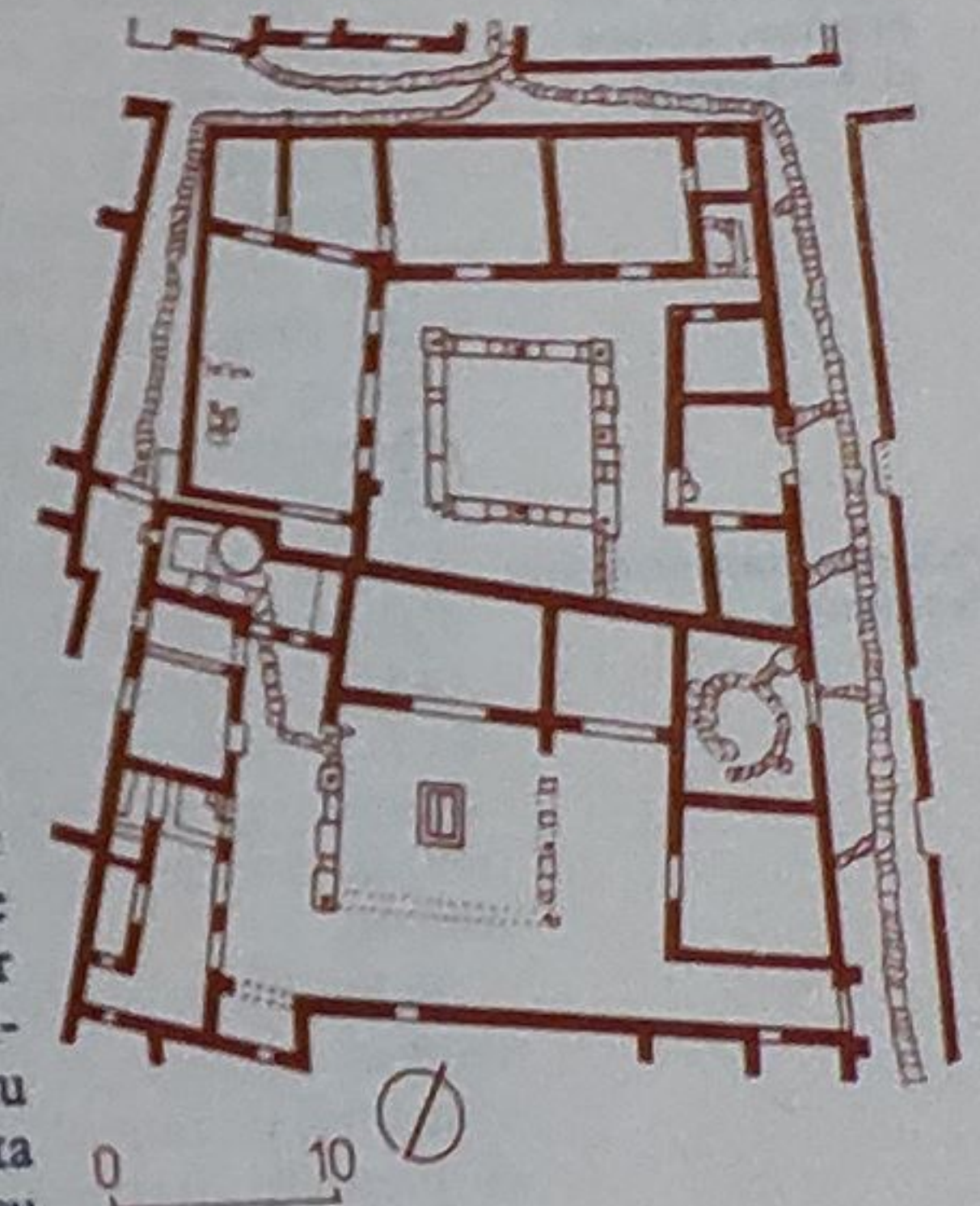
În cursul perioadei elenistice se cristalizează în mod definitiv programele destinate culturii fizice: gymnasiile și palestrele. Apărute în cadrul sanctuarelor, ele au devenit apoi o parte componentă a ansamblurilor urbane. Amîndouă aceste programe au fost prezente în componența sanctuarului din Olympia, la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n., într-o tratare evoluată sub aspect funcțional și grandioasă sub aspect plastic, consfințită de Vitruvius (*De architectura*, V, 11) sub formă de prescripție. Gymnasiile se prezintă ca spații deschise, delimitate prin porticuri, iar palestrele, ca spații închise, adaptate, respectiv, exercițiilor fizice care, după natura lor, fie pretind un spațiu liber mai amplu, fie sînt «sporturi de sală». Componenta comună gymnasiilor și palestrelor este o mare curte cu

222–226. DELOS (DELUS), perioada elenistică. Locuințe adaptate ca soluționare a funcțiilor unei trame stradale născute spontan care, indiferent de mărime, au ca trăsătură comună prezența unei curți cu peristyl: Casa Tridentalului, Casa lui Dionysos, Casa Măștilor, Casele denumite E și F.

225

226

227

Gymnasiile din Miletos, Priene și Pergamon (fig. 252, 253)

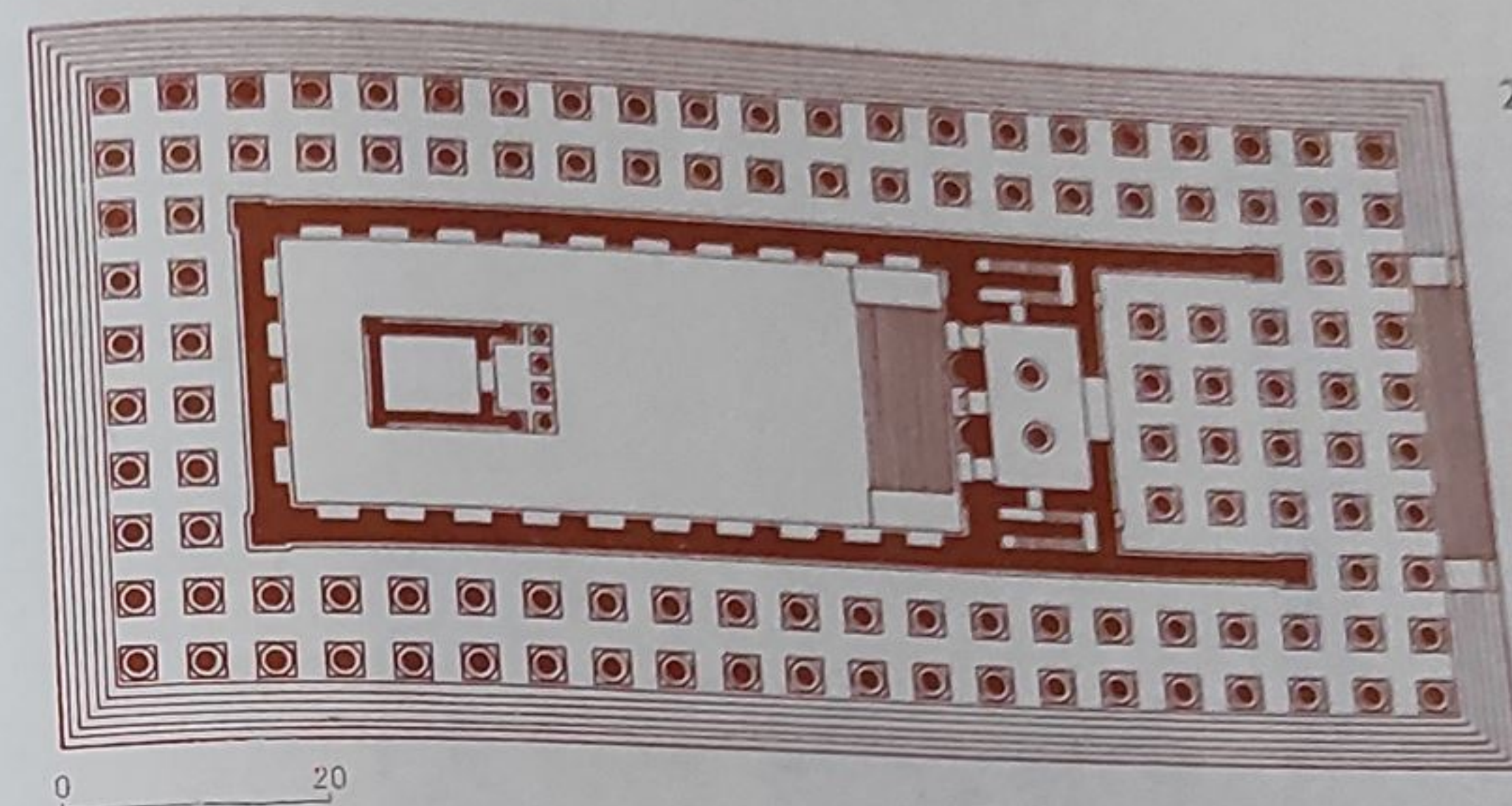
Palestra samnită din Pergamon

peristyl. Gymnasiile și palestrele erau adesea reunite într-un program comun și, câteodată, chiar se confundau.

Gymnasiul din Miletos, prin forma dreptunghiulară și compoziția sa axială amintește bouleuterionul din aceeași localitate. Gymnasiul din Priene, care înglobează o palestră înzestrată cu o curte pătrată cu peristyl, are o compoziție asimetrică. Spre deosebire de aceste două exemple în care curtea cu peristyl joacă un rol organizator, gymnasiile din Pergamon (sec. al II-lea î.e.n.), situate în «orașul de mijloc», oferă unul din cazurile rare de organizare liberă, determinată, cu siguranță, de relieful orașului: pe trei terase succesive sînt dispuse gymnasiile pentru copii, adolescenți și adulți. La Pompeii s-a edificat așa-numita Palestră Samnită adiacentă teatrului și o altă palestră în cadrul Termelor Stabiane (prima jumătate a sec. al II-lea î.e.n.), reunirea dintre palestră și baia publică, program canonic pentru arhitectura romană, reprezentînd aici o soluție precursoră a marilor terme din vremea imperiului roman.

Schimbările intervenite în perioada elenistică în arhitectura teatrelor se datorează evoluției genului dramatic, avansului pe care îl cîștigă comedia în raport cu tragedia și pierderii importanței rolului jucat de cor în spectacol,

În cursul perioadei elenistice, ordinele doric și ionic își păstrează prioritatea. Apărut în cursul perioadei clasice, dar utilizat în mod excepțional (cu precădere în interiorul clădirilor), ordinul corintic cîștigă teren în cursul perioadei elenistice. Totuși, dacă în Grecia și Asia Mică răs-pîndirea sa rămîne limitată, în arhitectura Egiptului elenistic, ordinul corintic preia succesiunea capitelului lotiform, pentru ca, în arhitectura romană imperială, să devină formula preferată.

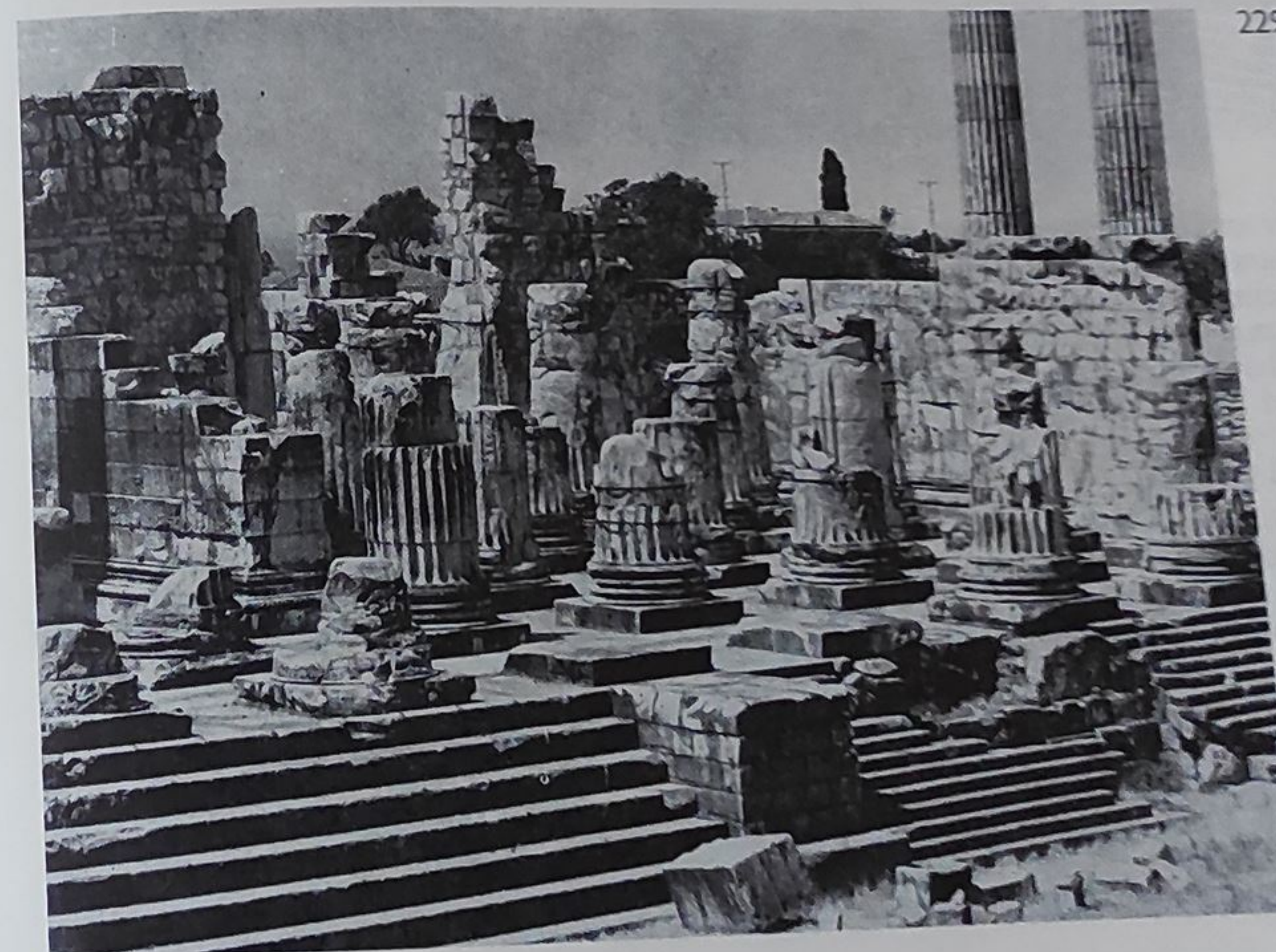

228

Evoluția programului de teatru

în raport cu rolul rezervat actorilor principali. Se datorează, de asemenea, tendinței de a transpune în materiale durabile instalațiile teatrale executate în cursul perioadei clasice din lemn. Ca urmare a schimbărilor survenite în desfășurarea spectacolelor, orchestra își pierde din ce în ce mai mult importanța în raport cu scena. Jocul actorilor principali se desfășoară pe o platformă, *logeion*, reprezentînd planșeul aceluși proskenion executat din lemn, apărut aproximativ între anii 310 și 300 și devenit, începînd cu mijlocul secolului al III-lea î.e.n., o componentă stabilă a scenei.

227-229. DIDYMA (DIDYMAE, YORAN) Asia Mică, Ionia, perioada elenistică. Templul ionic gigant al lui Apollon, început c. 313 î.e.n. de către Paionios din Ephesos și Daphnios din Miletos, se diferențiază de templele arhaic și clasic care l-au precedat prin structura complexă a pronaosului urmat de un vestibul și de o scară descendentă pînă la nivelul celei hypetrale, îmbrăcate cu o serie continuă de pilaștri ionici, în interiorul căreia se ridica un mic templu prostyl, locul păstrării statuii de bronz a lui Apollon.

229

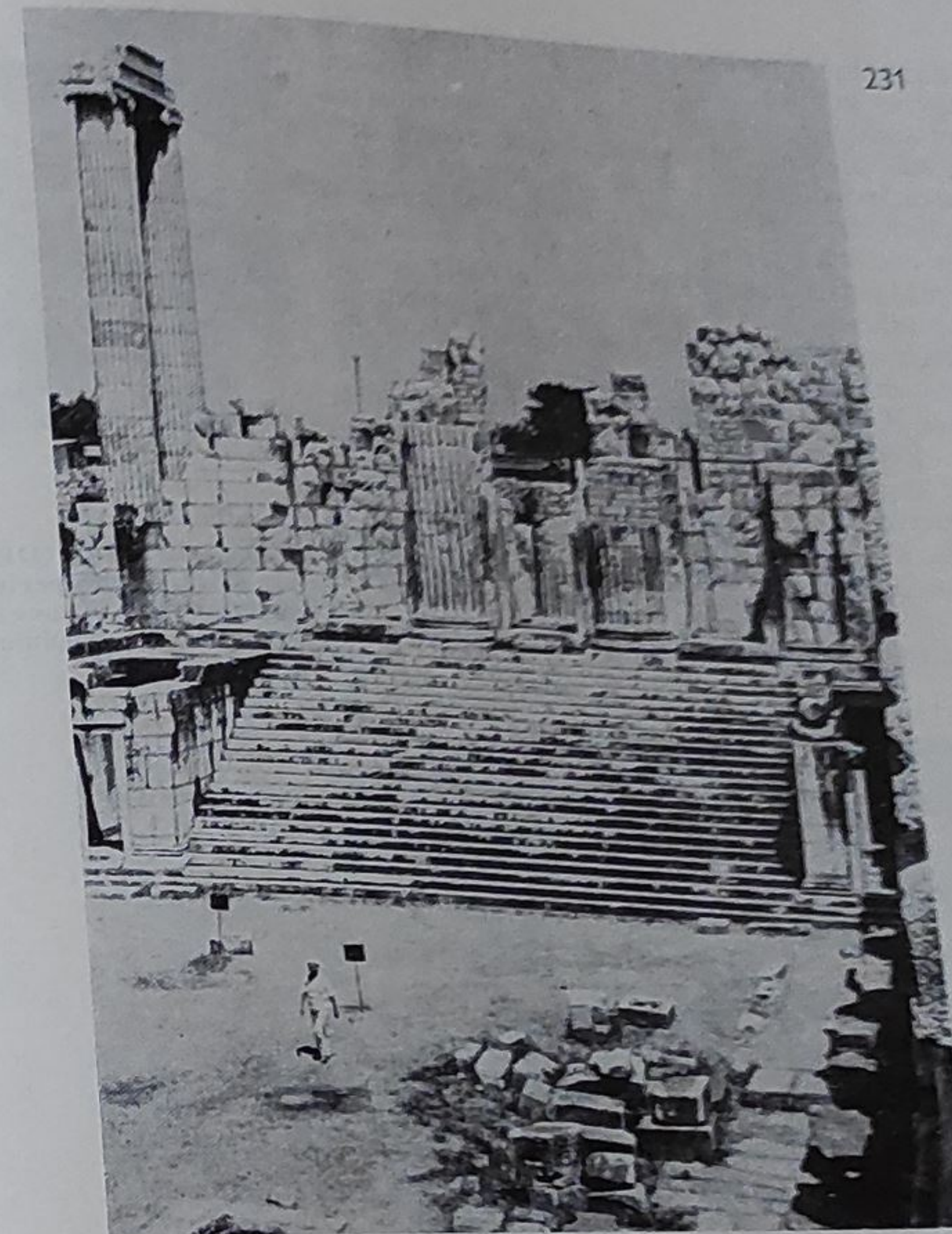
230

230. DIDYMA (DIDYMAE, YORAN), Asia Mică, Ionia, perioada elenistică. Templul lui Apollon. Patru din coloanele fațadei principale ale pteromei, repetate în adâncime de cinci ori, pătrund între antele celei generând un spațiu care se aseamănă cu sălile hypostyle ale Egiptului antic.

După aproximativ anul 200 î.e.n. proskenionul este transpus în zidărie. Desfășurarea acțiunii scenice, la un nivel superior orkhestrai, a pretins introducerea unui fundal, *episkenion*, executat și acesta mai întâi din lemn, apoi din piatră, inițial exprimat prin ziduri pline, apoi, ca și proskenion, prin coloane sau pilaștri cu 3–5 deschideri (*thyromae*), necesare mișcării actorilor, unele dintre intercolonamente fiind închise cu panouri pictate.

Teatrele elenistice se diferențiază regional prin tipul scenei: tipul cu două rampe dispuse de-a lungul corpului scenei prin care se accedea din orchestra pe logeion, utilizat în Grecia continentală (Epidauros); tipul care păstra din structura veche a teatrului corpurile laterale avansate, *paraskenia*, între care era prins un logeion, utilizat în regiunile occidentale (Egestai, Thera și Pompeii), dar și în regiunile orientale (Priene); tipul cu proskenion dezvoltat, câteodată, în jurul întregului edificiu al scenei (Delos). În perioada elenistică, în funcție de cerințele de percepție optică și acustică a acțiunii scenice, locurile

Diferențierea regională a tipului de scenă

231

231. DIDYMA (DIDYMAE, YORAN), Asia Mică, Ionia, perioada elenistică. Templul lui Apollon. Scara monumentală coboară din pronaosul templului către cella hypetrală. Două coloane corintice erau angajate zidului celei.

spectatorilor (*koilon*) capătă fie forma unei semiclipse, fie o formă de semicerc. Inovațiile apărute în arhitectura teatrelor determină îndeosebi transformarea vechilor teatre ale perioadei clasice. Astfel, de pildă, în secolul al II-lea î.e.n., scena teatrului lui Dionysos din Athena capătă un al doilea registru, străpuns prin mari deschideri (*thyromae*), cele două *paraskenia* fiind, totodată, înlocuite prin decroșuri ale porticului inferior. Modificări suferă, de asemenea, teatrele din Epidauros și Syracousa.

Preluând componentele constitutive ale teatrului elenistic, cît și ideea cuprinderii caveii într-o structură exterioară, utilizată în arhitectura bouleuterioanelor și odeioanelor, teatrul roman va căpăta trăsături proprii: caveea nu se va mai inclava într-un relief înclinat ci se va ridica pe o structură de arce; în locul forme de potcoavă a caveei se va prefera forma semicirculară; trecerile dintre cavee și scenă se vor acoperi cu bolți; podestul pe care se petrece acțiunea va deveni mai puțin înalt, mai adînc, fațada scenei va căpăta o bogată tratare arhitecturală și sculpturală.

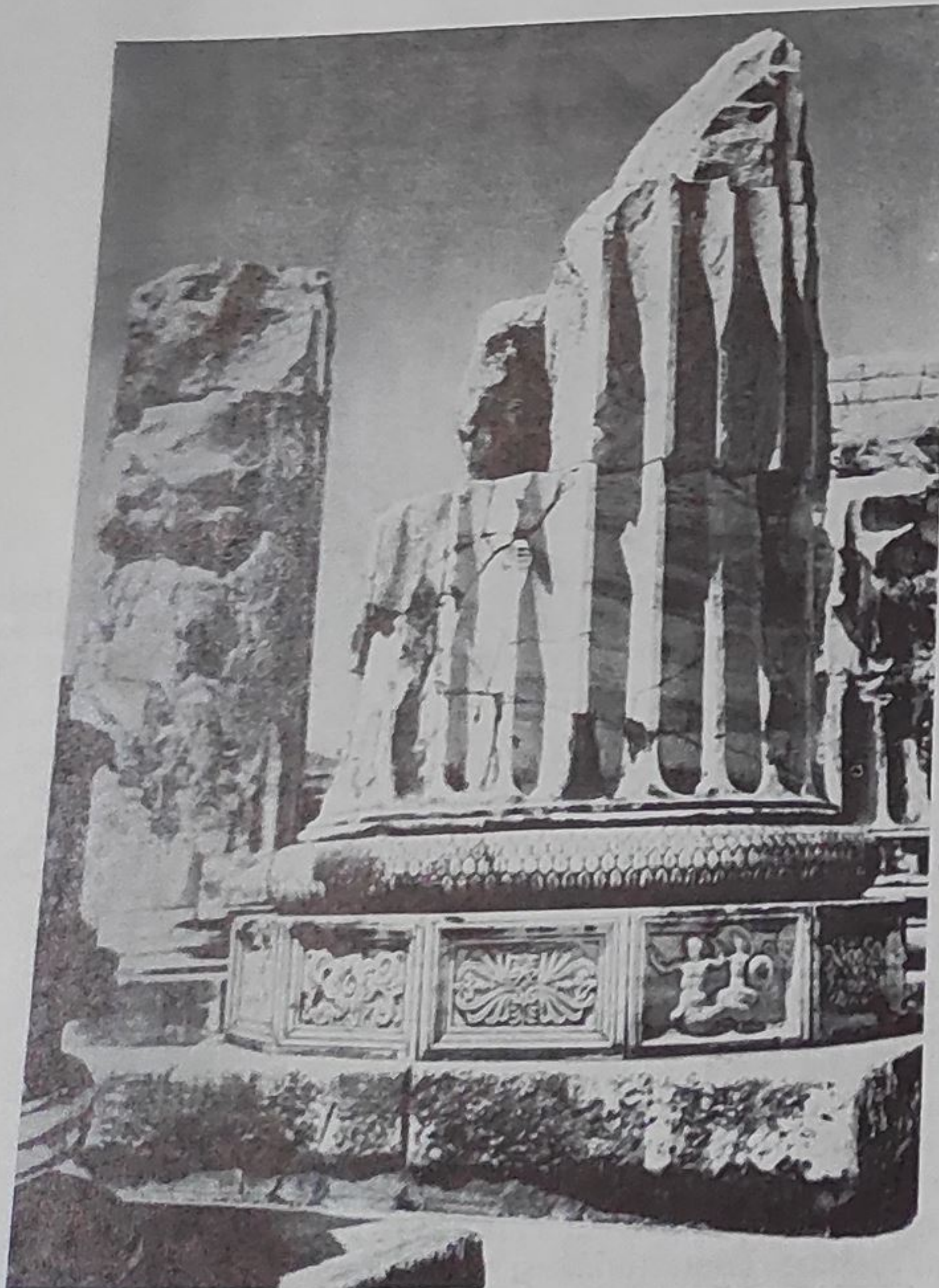
Sursele elenistice ale teatrului roman

Monumente comemorative

Arsinoeionul din Samotrake (fig. 254)

După mărturiile lui Plutarkhos, primul teatru roman edificat de Pompeius ar fi fost o copie a teatrului din Mytileni. Caracterul autocratic al statelor elenistice, asimilarea tradițiilor orientale ale cultului monarhilor, aplecarea artei către marcarea individualității, toate au stimulat dezvoltarea arhitecturii de monumente comemorative, votive și funerare. Cea din urmă capătă, în unele cazuri, o factură apropiată de arhitectura funerară a Orientului antic.

Un loc semnificativ sub aspectul elaborării soluțiilor spațiale, pe baza unei interpretări originale a tipului de tholos, îl ocupă monumentul votiv dedicat « Marilor zei » de către Arsinoe Philadelphos, realizat la Samotrake între anii 289 și 281. După cum se poate deduce din resturile arheologice ale monumentului, Arsinoeionul se prezenta ca o rotundă executată din marmură de Thassos, cu diametrul de 19 m, acoperită cu o șarpantă conică aparentă în interior sau ascunsă de casetoane de lemn, cu excepția unui luminator central. Trunchiul cilindric, împărțit în două registre, cel inferior tratat în chip de soclu, cel supe-

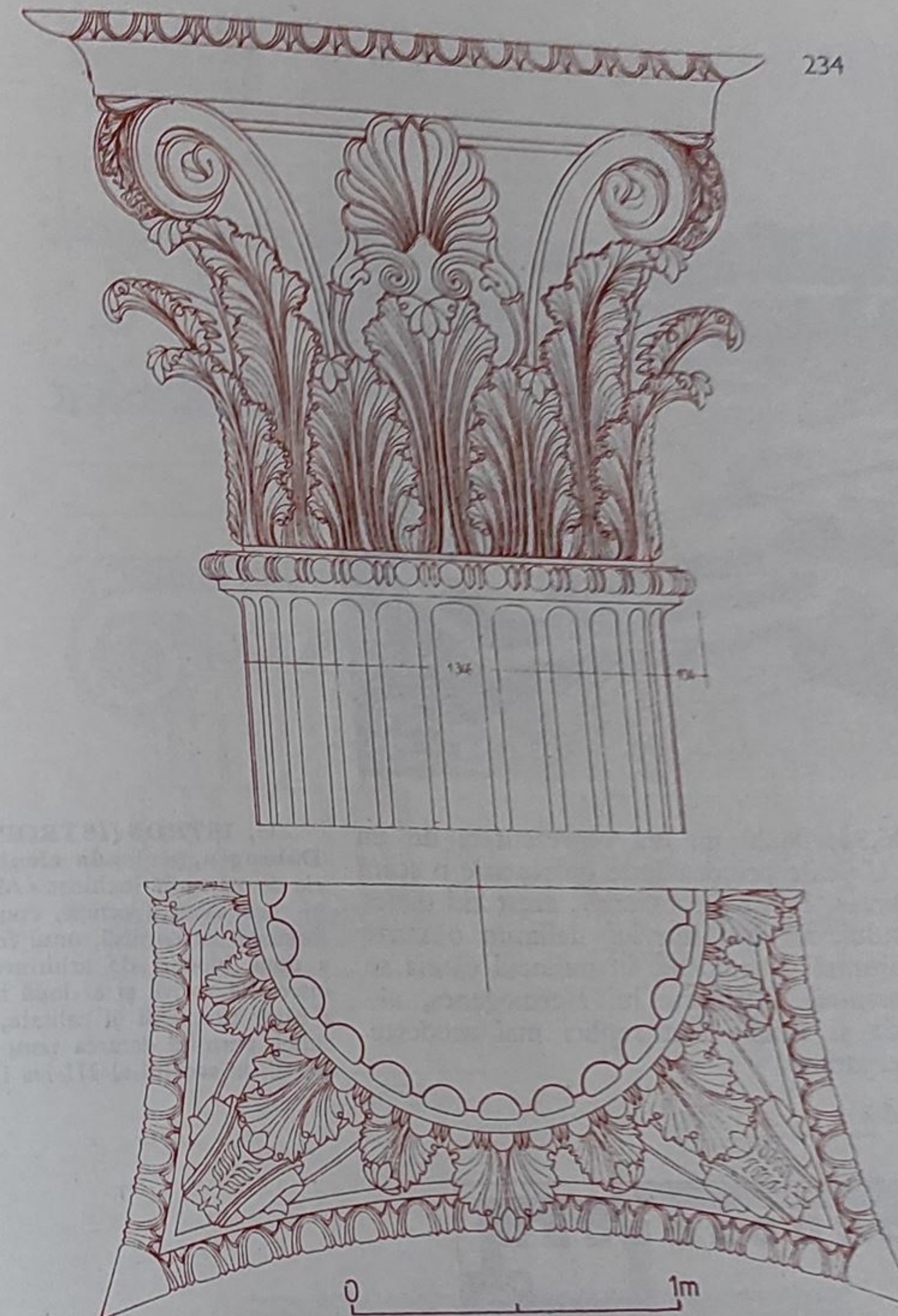

233

232

232. DIDYMA (DIDYMAE, YORAN), Asia Mică, Ionia, perioada elenistică. Templul lui Apollon. Fragment de capitel ionic aparținând pteromei templului lui Apollon.

234

Edificii votive

rior ca o pteromă compusă din 44 pile, exprimate în exterior ca pilaștri doric, în interior ca niște coloane corintice angajate. Între pile erau prinse, în lăcașuri speciale, plăci de marmură translucide.

Se poate asimila edificiilor cu caracter votiv un grup de altare monumentale, cel mai reprezentativ exemplu fiind altarul din Pergamon, dedicat de către Eumenes al II-lea (197—159) lui Zeus și Athenei. Imaginea sa exterioară era determinată de o colonadă ionică, ridicată pe un soclu înalt decorat cu un relief sculptat care înfățișa gigantomachia. Structura edificiului, cu planul înscris într-un

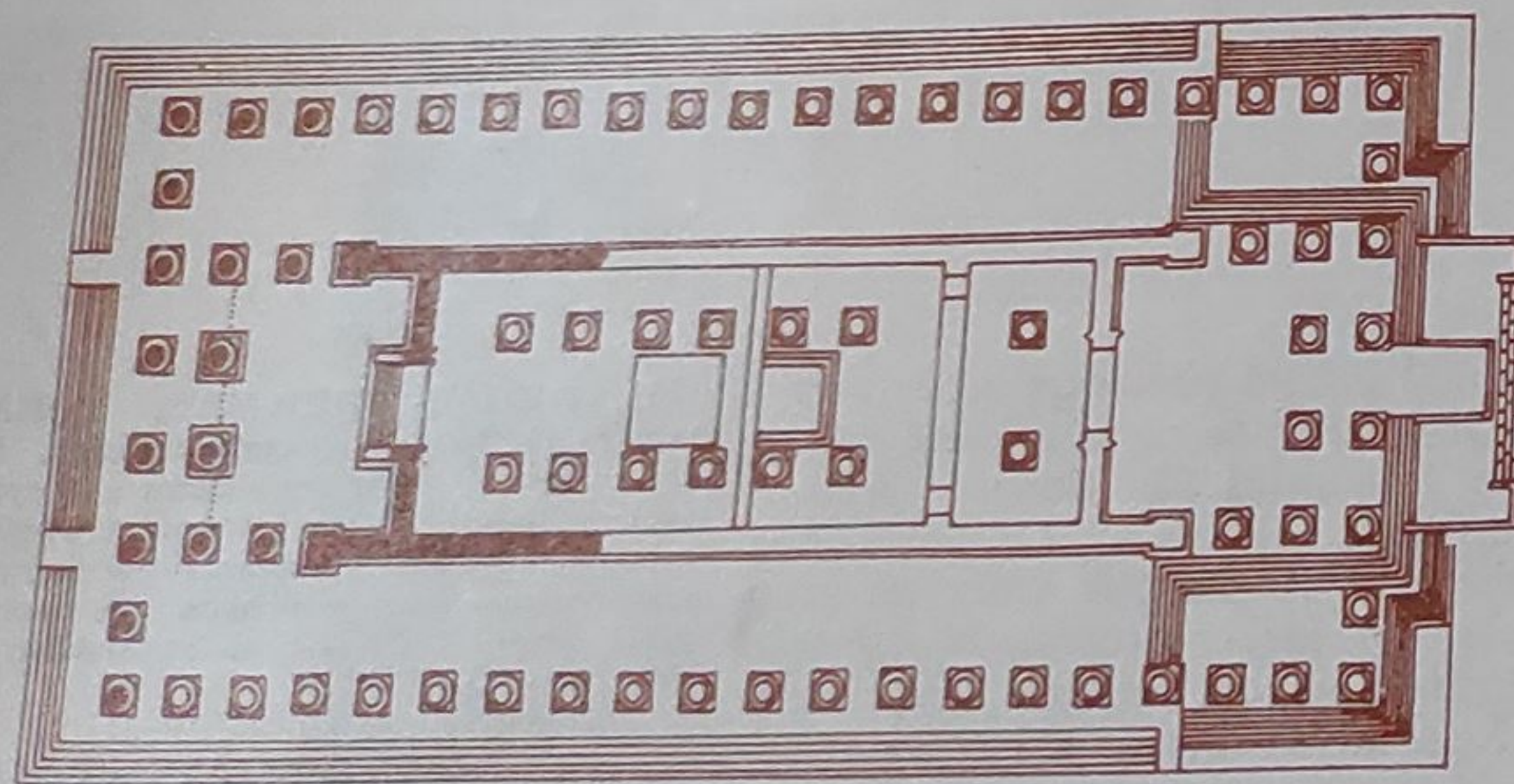
233. DIDYMA (DIDYMAE, YORAN), Asia Mică, Ionia, perioada romană. Templul lui Apollon. Baza uneia dintre cele opt coloane ale laturii de est a pteromei templului, împodobită cu reliefuri figurative și decorative, aparține unei faze de refacere din epoca romană, probabil din vremea împăratului Caligula (37—41).

234. DIDYMA (DIDYMAE, YORAN), Asia Mică, Ionia, perioada elenistică. Templul lui Apollon. Capitelul corintic al coloanelor angajate ale cellei.

Altarul din Pergamon (fig. 255, 256)

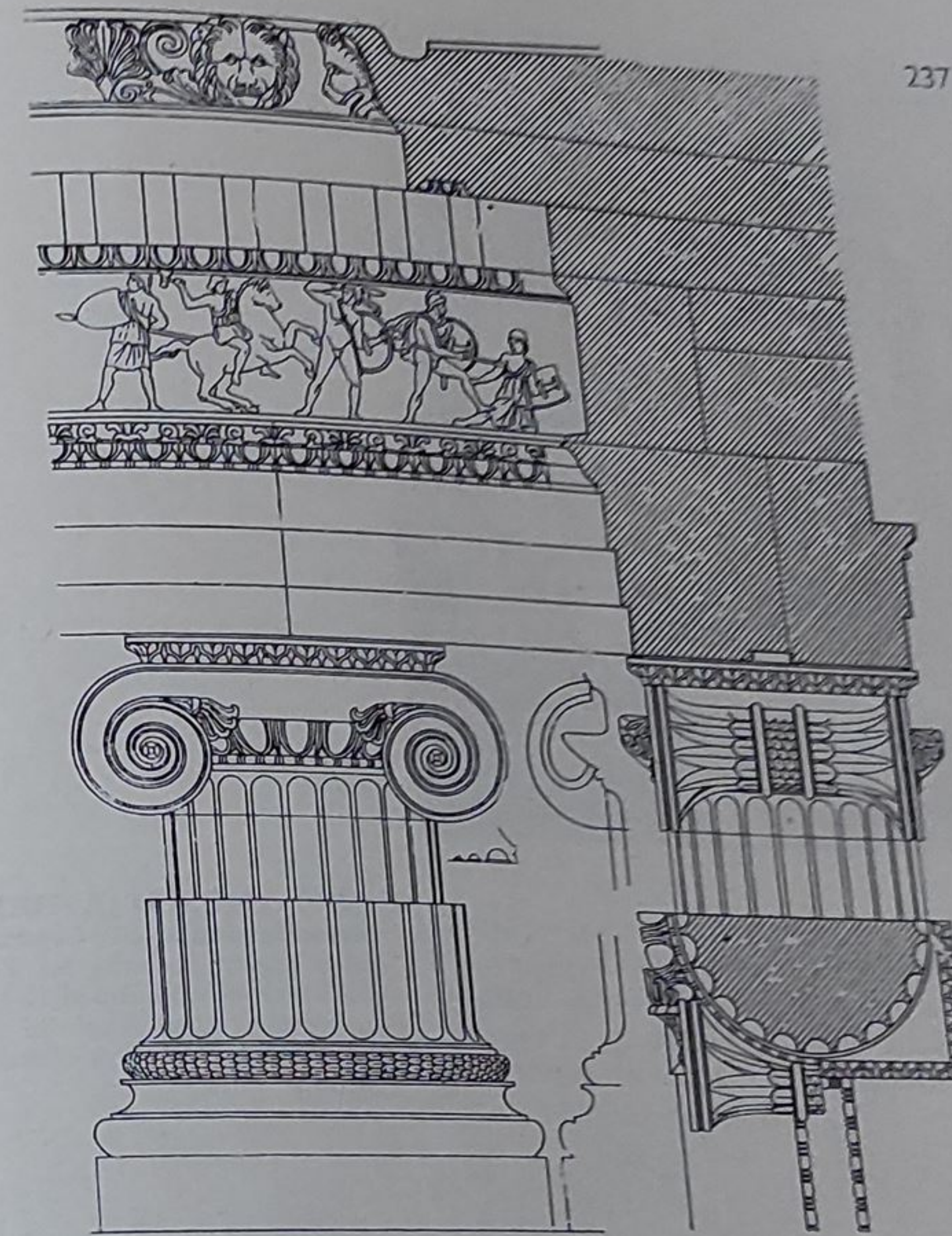
dreptunghi de $36,34 \times 34,20$ m, era reprezentată de un zid în formă de « U » care prindea între antele sale o scară monumentală de acces. Privit din exterior, acest zid dădea consistență volumului, iar din interior delimita o curte rectangulară înconjurată de coloane, în mijlocul căreia se ridica altarul propriu-zis. Atribuite lui Hermogenes, altarele din Magnesia și Priene sînt replici mai modeste ale altarului din Pergamon.

236

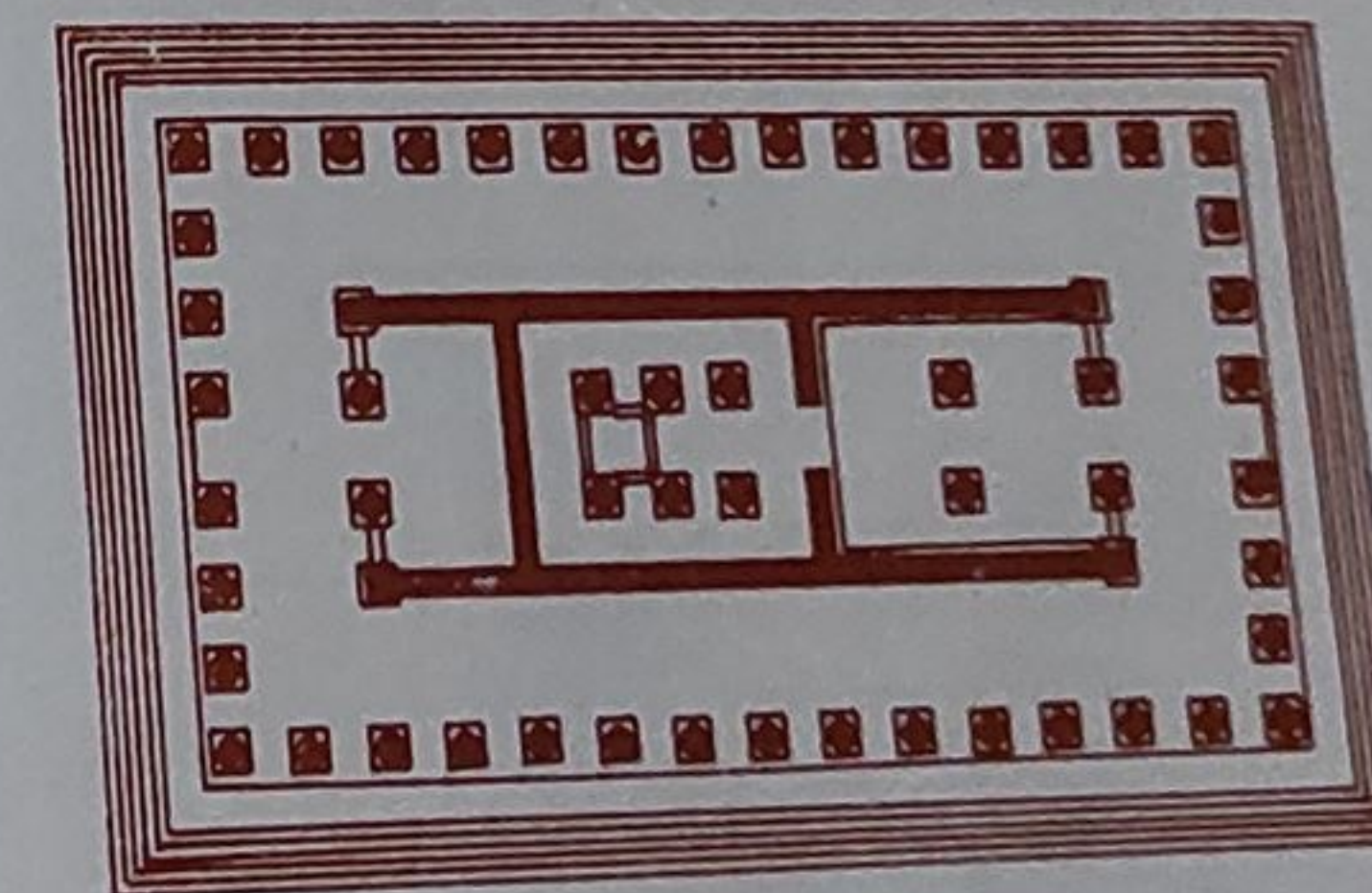
235. ISTROS (ISTROPOLIS, HISTRIA), Dobrogea, perioada elenistică. Templul doric de marmură închinat « Marelui Zeu », dispus în zona sacră a cetății, cunoscut în baza unui fragment de cornișă, unui fragment de fronton, a două blocuri de arhitravă pe care se află inscripția votivă și a două tambure de coloană a căror proporții și calitate, sub raportul execuției, permite datarea templului, prin analogii de stil, în secolul al III-lea î.e.n.

236. SARDEIS (SARDAE, SART), Asia Mică, Lidia, perioada elenistică. Templul ionic al zeiței Artemis, Artemisionul, se reface după anul 325 î.e.n. pe fundațiile celui anterior construit în secolul al V-lea î.e.n., căpătînd forma unui pseudodipter.

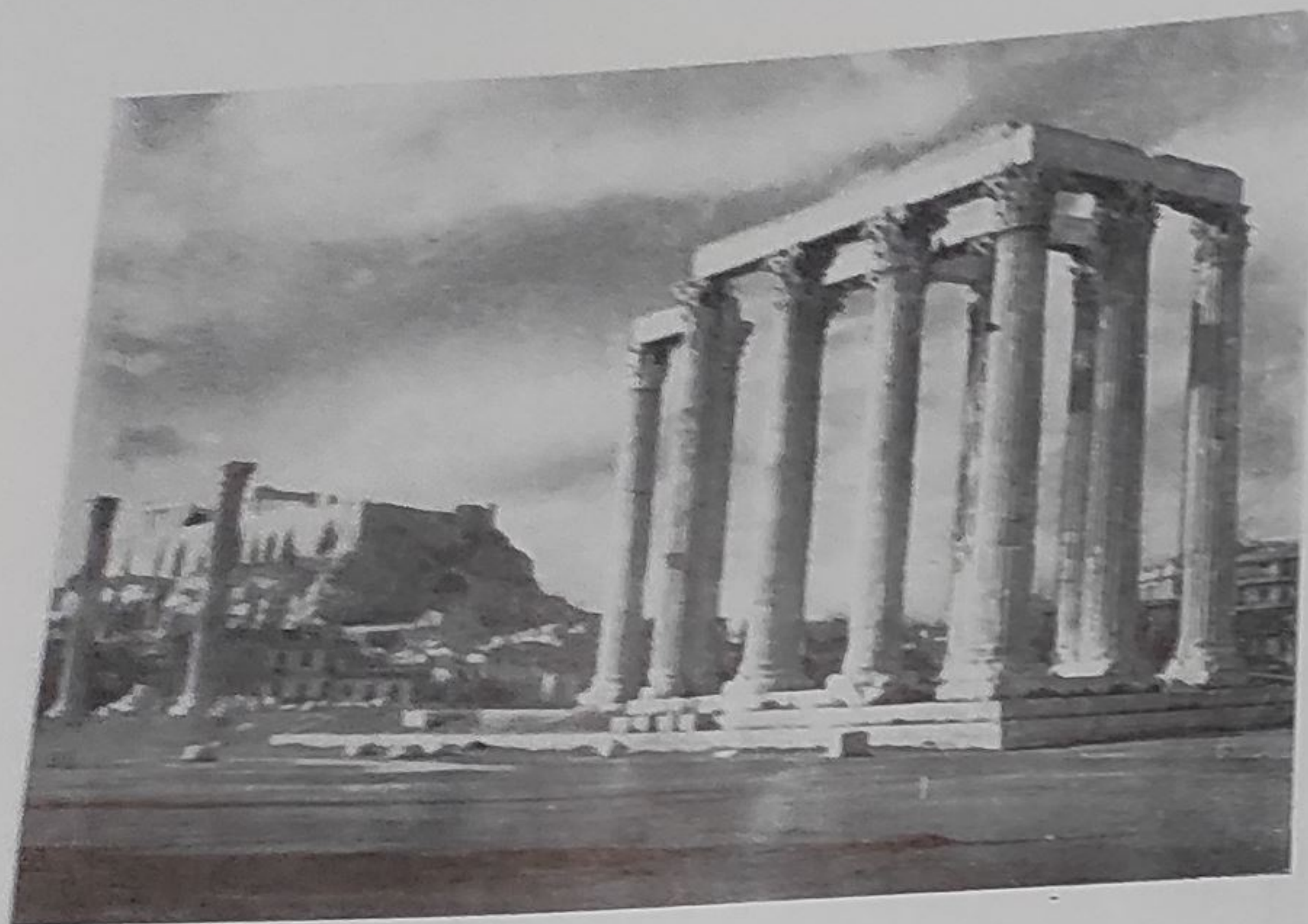

237

237-238. MAGNESIA (MANISA) pe riul Maiandros, Asia Mică, Ionia, perioada elenistică. Templul zeiței Artemis Leukophryena, conceput de arhitectul Hermogenes din Priene, construit între anii 200 și 175, ilustrează opțiunea pentru tipul de templu pseudodipter, cu frontalitatea marcată printr-un pronaos adînc și sporirea deschiderii intercolamentului central de pe fațada principală. Capitellul cu volutele adunate accentuează dezvoltarea verticală a coloanei care se îngustează ușor către partea sa superioară.

238

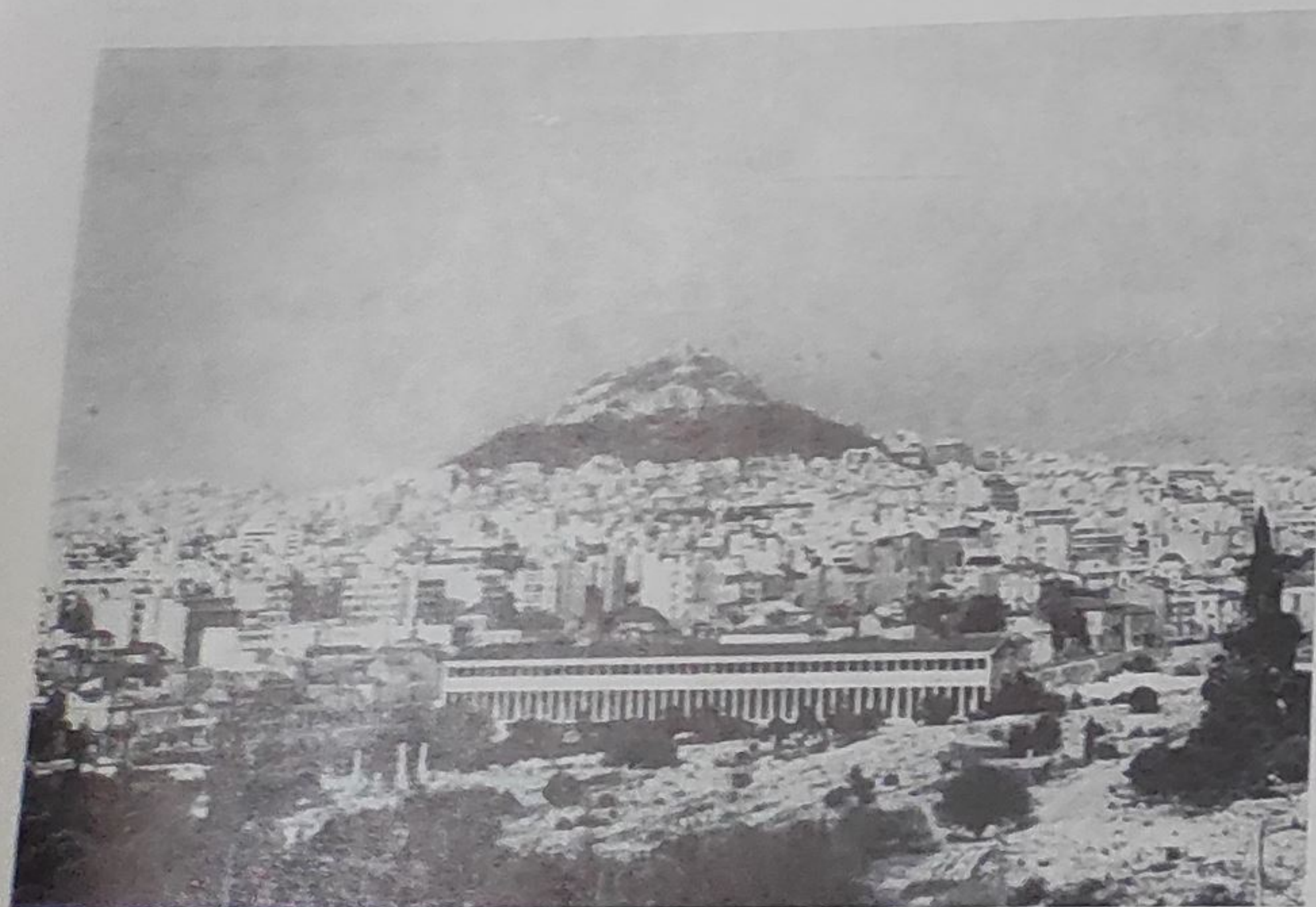

239

Monumente funerare

Arhitectura funerară cunoaște o mare varietate de tipuri. Larg răspândite sînt mormintele subterane, hypogee, cu o structură complexă, asemenea unor locuințe, întîlnite fiind în Alexandria, Italia sudică, Cipru și Palestina. Mormintele subterane alexandrine înzestrate cu numeroase

Hypogee

239. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada elenistică și romană. Olympieionul, dipter gigant închinat lui Zeus, început în al doilea sfert al secolului al II-lea î.e.n. și terminat în primul sfert al secolului al II-lea e.n., este primul templu executat exclusiv cu vocabularul ordinului corintic.

240

încăperi somptuos decorate, reiau fie compoziția casei cu megaroon sau oikos, fie a casei cu peristyl. O seamă de morminte rupestre alexandrine, ca cele de la Kôm el-Su-gâfa reprezintă o sinteză a tradițiilor arhitecturii funerare egiptene cu maniera elenistică de tratare a elevațiilor.

Morminte tumulare

Morminte tumulare în zona Kallatis (fig. 258)

Morminte tumulare în Macedonia «Mormintul Creștinei» de la Caesarea (fig. 259)

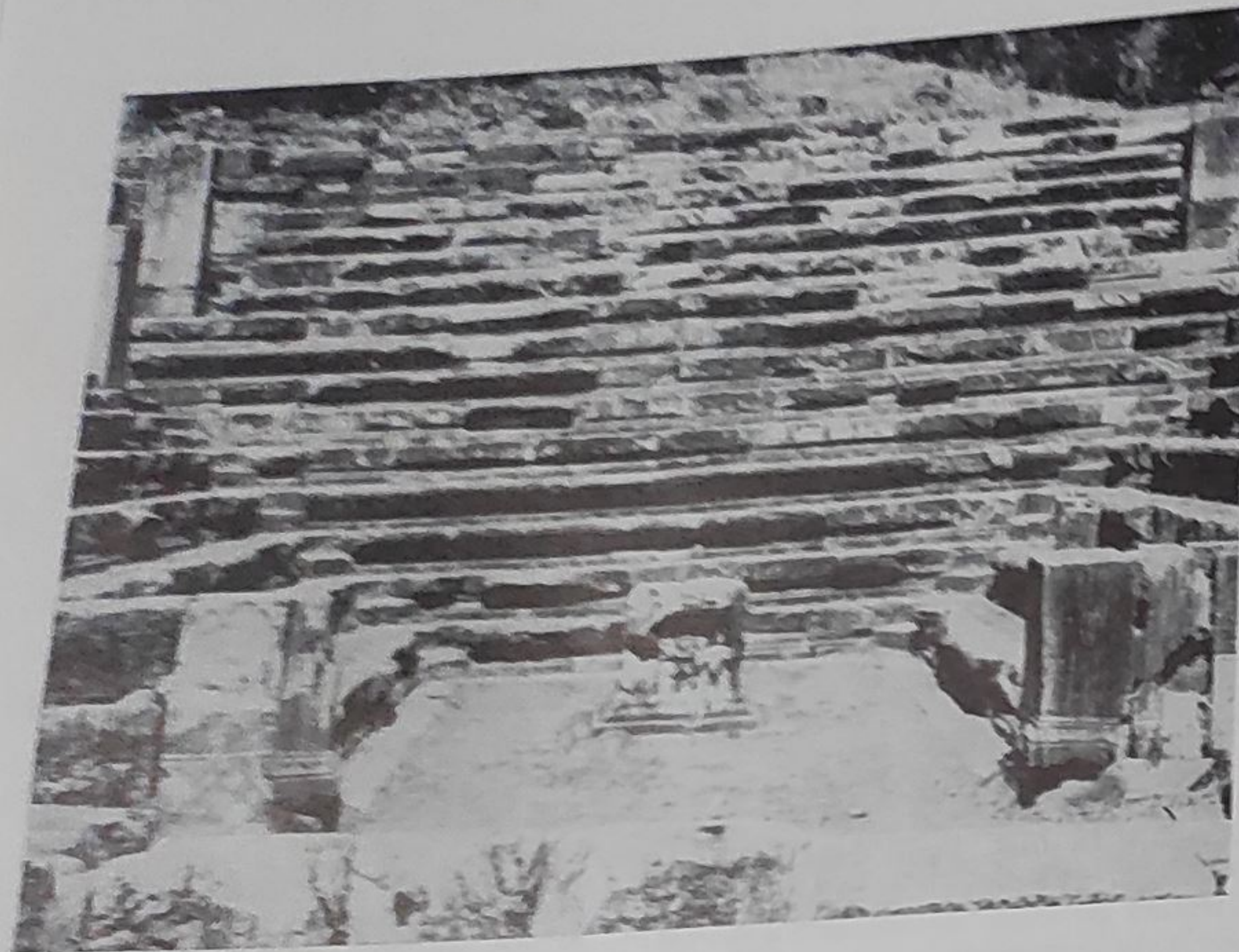
Hypogee acoperite cu un tumulus se întîlnesc în Macedonia, Thracia, Euboia, regiunea nord și vest-pontică, Asia Mică și Africa de nord. În regiunea nord-pontică, hypogeele acoperite de un tumulus, edificate din piatră fasonată fără mortar, se prezintă sub forma unei încăperi rectangulare în plan, precedate de un dromos, ambele acoperite fie cu bolți false (sec. al IV-lea î.e.n.), fie cu bolți cilindrice (sec. III – I). Soluții similare de plan se adoptă în regiunea pontică dobrogeană. La Kallatis se edifică în afara incintei, pentru cetățeni de vază ai orașului sau pentru căpetenii băștinașe, morminte de plan pătrat, boltite cilindric, executate din piatră fășuită în interior, unicele cunoscute de acest tip în Dobrogea (c. 300–250): un mormint dublu situat la nord-vest de satul Doi Mai și așa-numitul «Mormint Scit» în preajma lacului Limanu. Alt mormint tumular, descoperit la nord de oraș, cunoscut sub numele de «Mormintul cu papirus» (sec. al VI-lea î.e.n.) includea un cavou dreptunghiular de piatră acoperit cu o lespede, tumulul avînd la baza sa un șir de orthostați de piatră dispuși circular. În Macedonia, la Langada și Vergi, formele tumulare comportă înaintea camerei hypogeeice o fațadă tratată pe baza vocabularului plastic al ordinilor. În Algeria, în apropiere de Caesarea (Iol, Cherchel), așa-numitul «Mormint al Creștinei» (sec. I

240. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada elenistică. Stoa lui Attalos al II-lea (159–138) din agora Athenei, reconstituită în mod identic cu material nou, reprezintă o construcție de 142 × 19,5 m cu două caturi deschise către piață printr-un portic doric la parter și unul ionic la etaj. Spațiul de la parter era împărțit în două nave printr-o colonadă ionică.

241. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada elenistică. Stoa lui Eumenes al II-lea (197–159) cu dimensiunile de 163 × 16 m, sprijinită de versantul Acropolei, îndeplinea, în raport cu teatrul lui Dionysos, rolul unui portic post-scaenam.

241

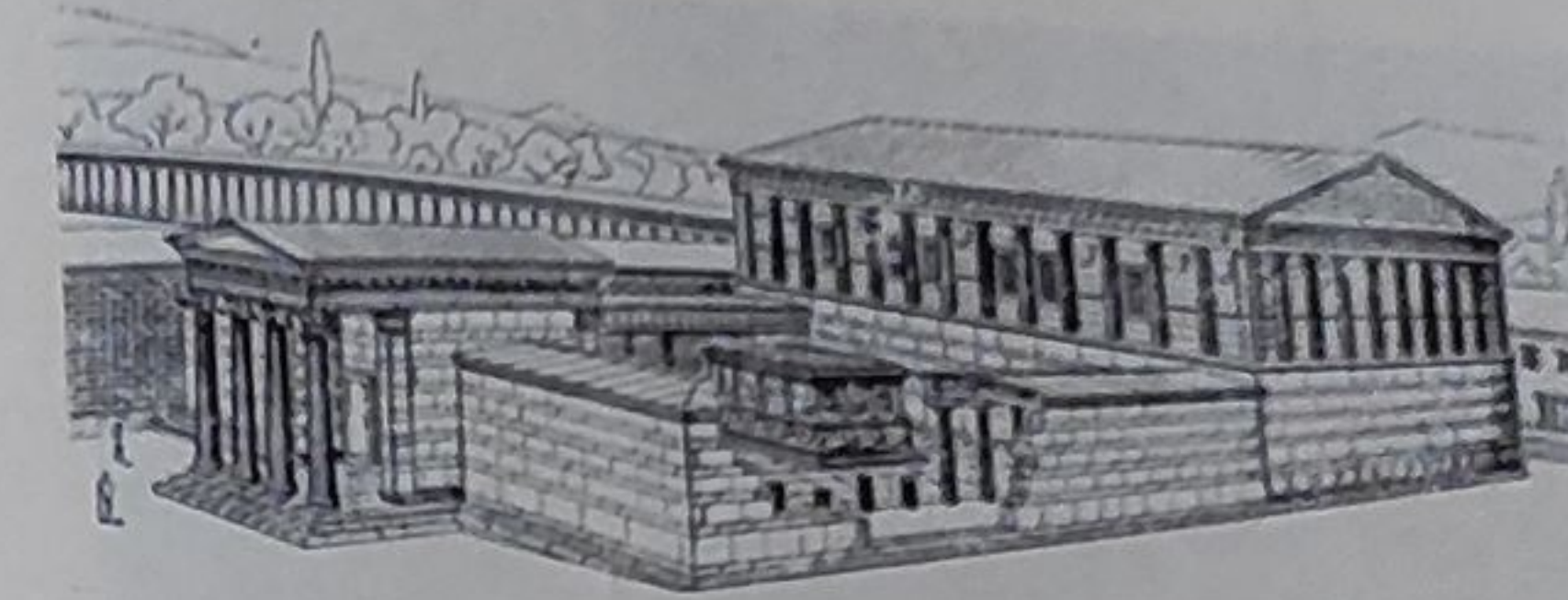

242

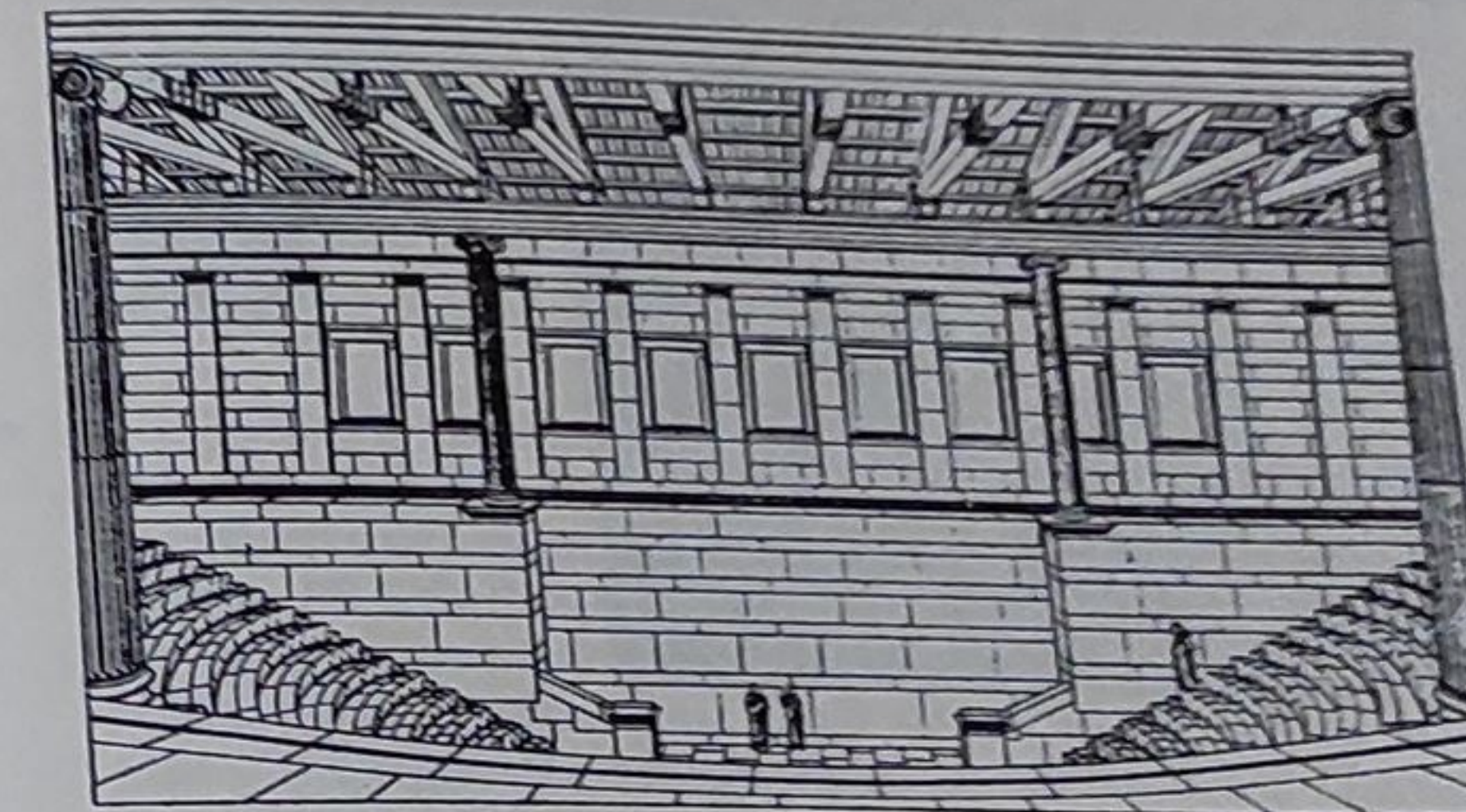

243

244

242, 243. PRIENE (KELEBEÇ), Asia Mică, perioada elenistică. Ekklesiasterionul, edificiu destinat unor adunări, construit spre sfârșitul secolului al III-lea î.e.n., era alcătuit dintr-o sală de plan dreptunghiular ușor alungit, având pe trei laturi gradene de marmură care convergeau către un altar, iar pe cea de-a patra latură, tribuna oratorului. Fermele de lemn care, după toate probabilitățile, acopereau deschiderea de 20 de metri, se rezemau pe stilpi de piatră cu secțiune pătrată, dispuși de-a lungul laturilor lungi, formându-se între stilpi și ziduri galerii de circulație cu acces către gradenele superioare.

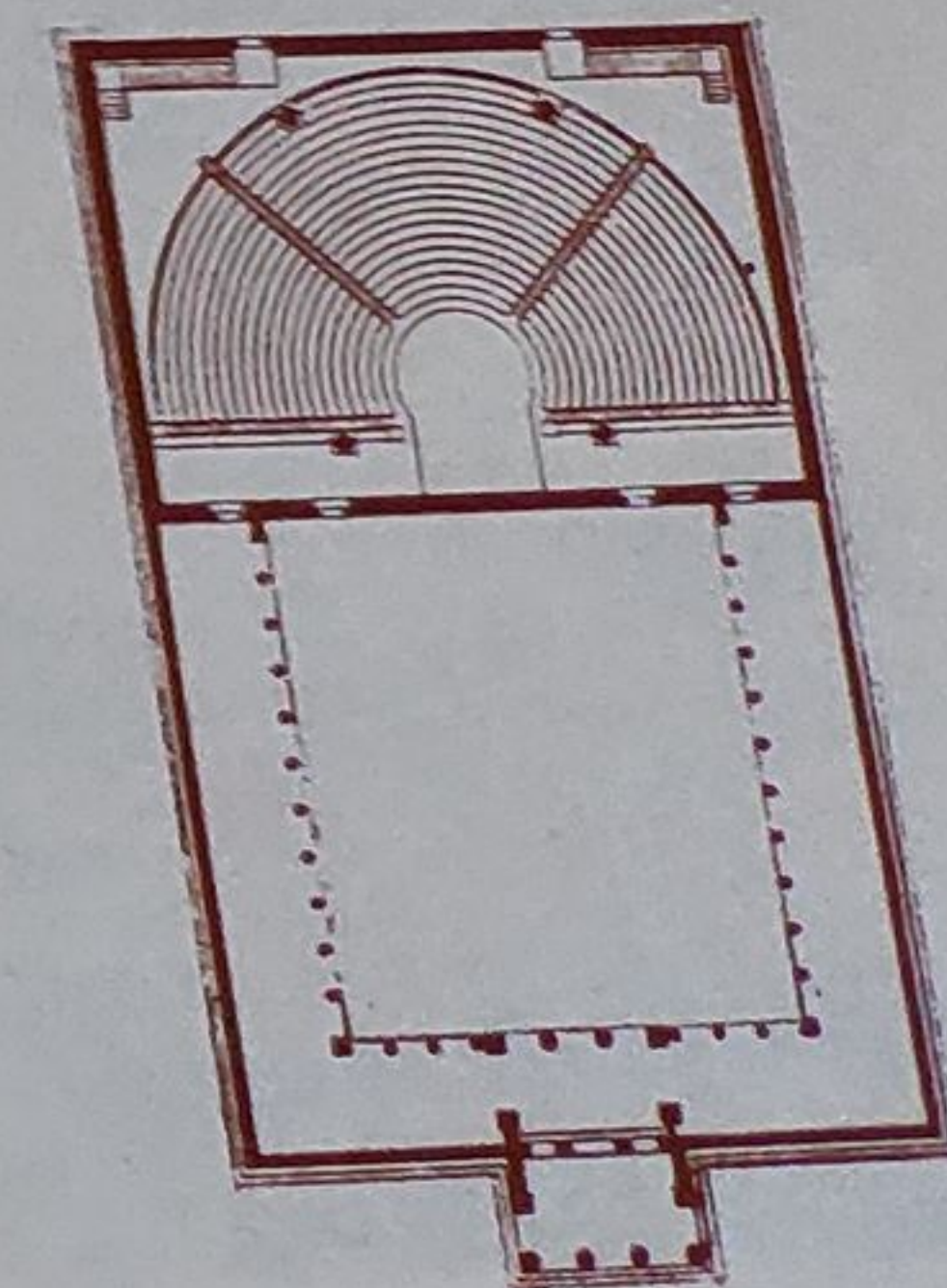
245

244-247. MILETOS (MILETUS, PALAÇA), Asia Mică, Ionia, perioada elenistică. Bouleuterionul, edificat între anii 175 și 164, compus dintr-o sală dreptunghiulară (în care a fost închisă o cavee de teatru în formă de pot-coavă), precedată de o curte accesibilă printr-un propylon corintic, întregul ansamblu fiind dezvoltat de-a lungul unei axe longitudinale. Subaspect constructiv susținerea fermelor dispuse, fără indoială, pe direcția transversală a sălii, se realiza cu ajutorul a patru coloane libere, la nivelul gradenei superioare, în așa fel încât să nu obtureze vederea către tribună. În exterior, registrul corespunzător caveei era tratat ca un zid plin, în aparență regulat, străpuns de ferestre, tratat cu coloane dorice angajate, cărora le corespundeau în interior pilăstri dorici.

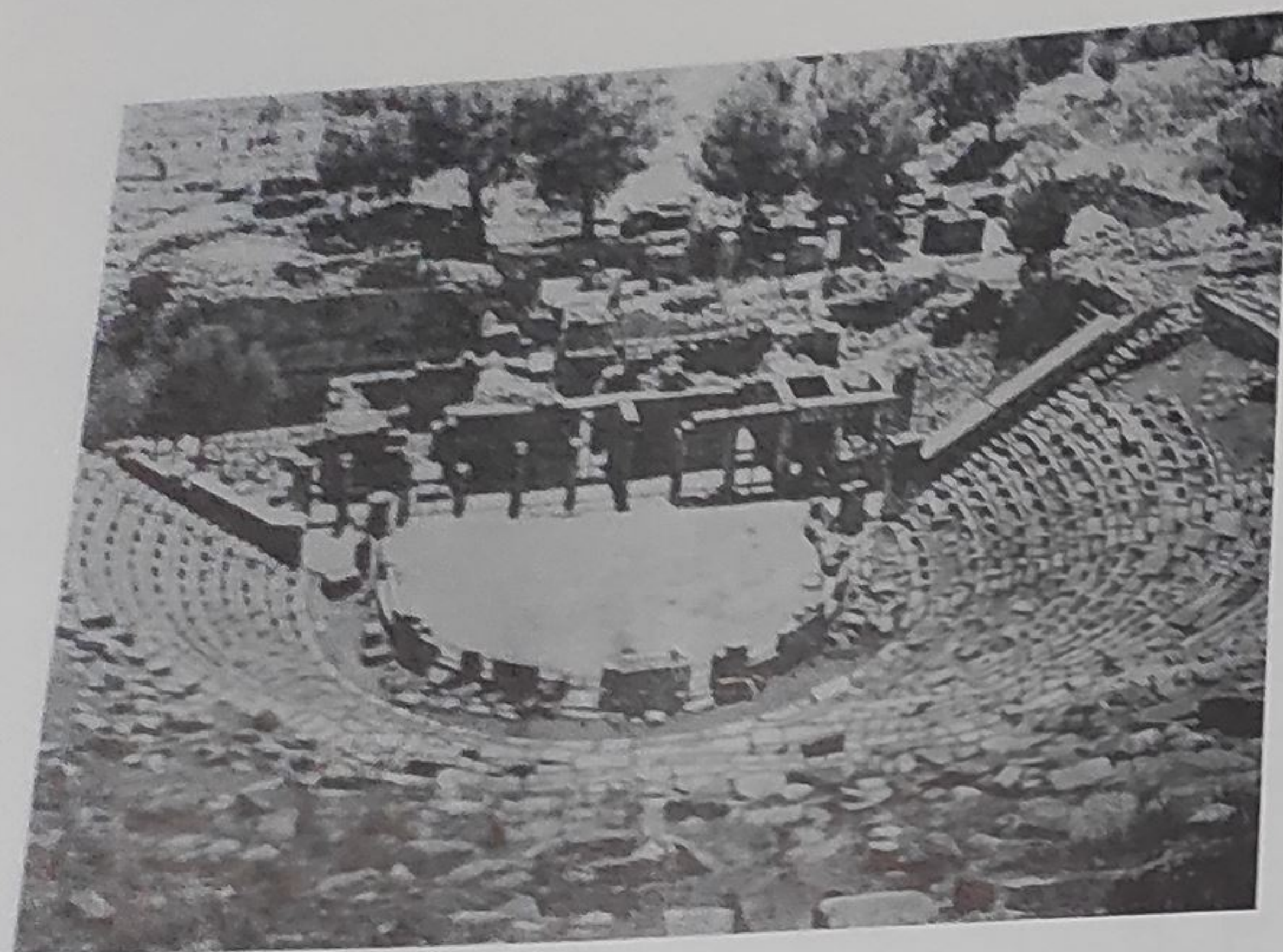
î.e.n.) destinat Cleopatrei, soția regelui Mauretaniei, Juba al II-lea, reprezintă un tambur cilindric, decorat cu coloane angajate, încununat cu un con de piatră executat în tehnica piramidelor.

246

247

248

249

Poetul a dat la lumină o artă sublimă,
clădind-o
Pe gânduri mărețe, pe cuvinte frumoase
și pe glume cu tilc. . .
El n-a criticat de pe scenă pe omul
mărunt, pe femei,
Ci, vajnic ca Hercule, i-a înfruntat și
pe bogați și pe stăpîni.

ARISTOFAN, Pacea.

250

248-250. PRIENE (KELEBEÇ), Asia, Mică, Ionia, perioada elenistică. Teatrul realizat în intervalul dintre jumătatea secolului al IV-lea î.e.n. și începutul secolului al III-lea î.e.n. cuprindea 5 000 de spectatori. Cavea clasică, de formă eliptică, era precedată, în fața crkhetrei, de cinci fotolii destinate proedricii. Scena, executată din blocuri de marmură, avea inițial două niveluri. Ulterior i s-a adăugat porticul avanscenei (proskenion). Coloanele acestuia erau angajate unor pile între care se prindeau panourile decorului. În cursul secolului al II-lea î.e.n., catul superior al scenei, străpuns inițial doar de o ușă, s-a reconstruit cu trei mari deschideri (thyromes).

251. TAUROMENION (TAUROMENIUM, TAORMINA), Magna Graecia, Sicilia, perioada elenistică și romană. Teatrul, de ample dimensiuni orientat către mare și vulcanul Etna, construit într-o concavitate a falezei înalte care domină litoralul ionic, a fost refăcut în perioada romană, scena căpătînd aspectul unui decor monumental.

Edificii de tip heroon

Cîteodată, deasupra încăperii subterane, se ridică un heroon, edificiu destinat glorificării defunctului. Suprastructura unui asemenea heroon din Calydon în Peloponnesos (100 î.e.n.) avea aspectul unei palestre cu un peristyl doric și un propylon. Un heroon similar, dar cu caracter onorific, în consecință lipsit de cryptă, se află pe acropola din Pergamon, dedicat fiind lui Attalos I sau Eumenes al II-lea.

Morminte de tip templu și mausoleu

Altădată, mormîntul capătă fie forma unui templu, fie a unui amplu mausoleu. Morminte în formă de templu se găsesc la Delphoi, Assos, Akragas (așa-numitul « oratoriu al lui Phalaris »), Gumbazli (Cilicia). Mausoleul din Belevi de lângă Ephesos, ridicat, poate, de Antiochos al II-lea (261-247), amintește ca tip mausoleul din Halikarnassos, avînd o formă de cub divizat în registre: un soclu și o pteromă cu 28 coloane corintice, posibil încununată inițial de o piramidă.

251

E vremea să cîntăm și noi ca Dati
Ce-n plină zi s-alină-n ferisire:
« Sînt vesel, fericit și mulțumit ! »
Acum, scăpați de certuri și măcel
E potrivită clipa, scumpi eleni,
Să scoatem la lumină Pacea dragă
Să nu mai fim zdrobiți sub pisă
Țăranilor, neguțătorilor,
Dulgherilor, meșteșugarilor,
Metecilor și insularilor !

ARISTOFAN.

Tradiții elenistice în arhitectura funerară romană

Trofeul din Ephesos (fig. 260)

Mormintele rupestre de la Petra (fig. 261, 262)

Monumente onorifice

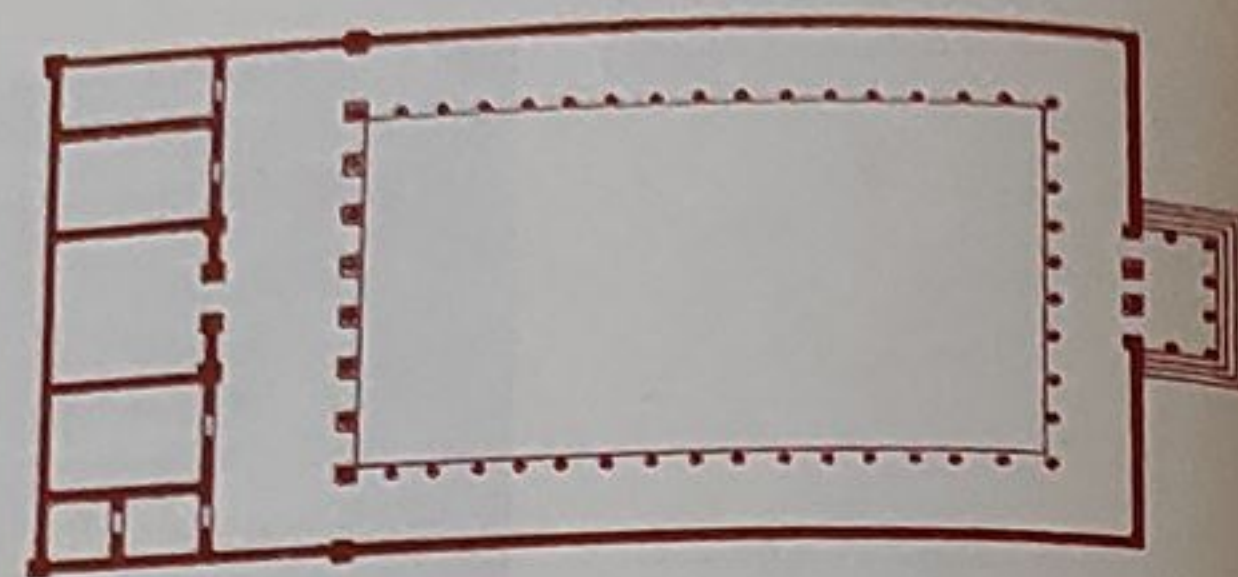
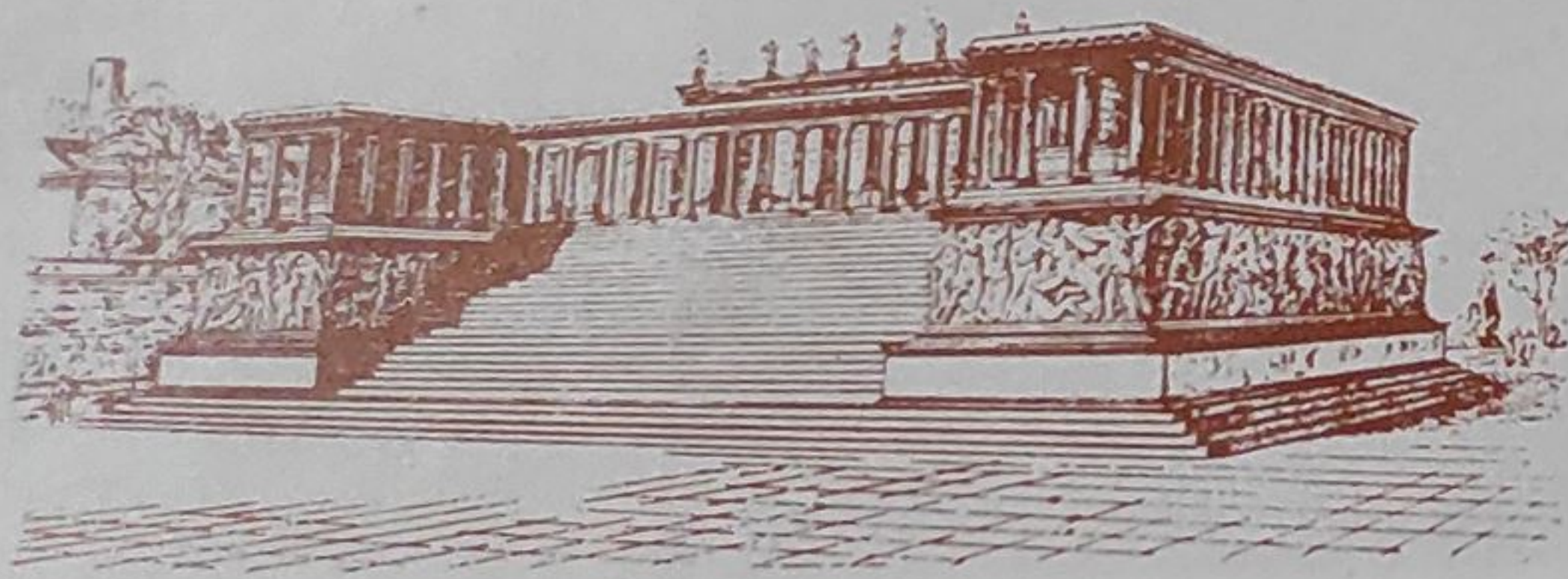
Inovații constructive

Ca și în domeniul altor programe, și în domeniul programelor funerare, soluțiile intervenite în arhitectura perioadei elenismului supraviețuiesc în perioada dominației romane. Astfel, o compoziție similară cu cea a mausoleului din Belevi, dezvoltată însă pe un plan circular o avea așa-numitul «trofeu din Ephesos», datorat perioadei ro-mane, alcătuit dintr-un soclu de plan pătrat, decorat cu pilaștri doric, suprapus de o cella circulară înconjurată de o coloană ionică, încununată, probabil, de un con. Aceeași compoziție o au mormintul familiei Iulia din Glanum (St. Rémy) și mormintul triumfal de la Tropaeum Alpium. Mormintul lui Theron din Akragas (sec. I î.e.n.) reprezintă o variantă simplificată a mormintului din Belevi.

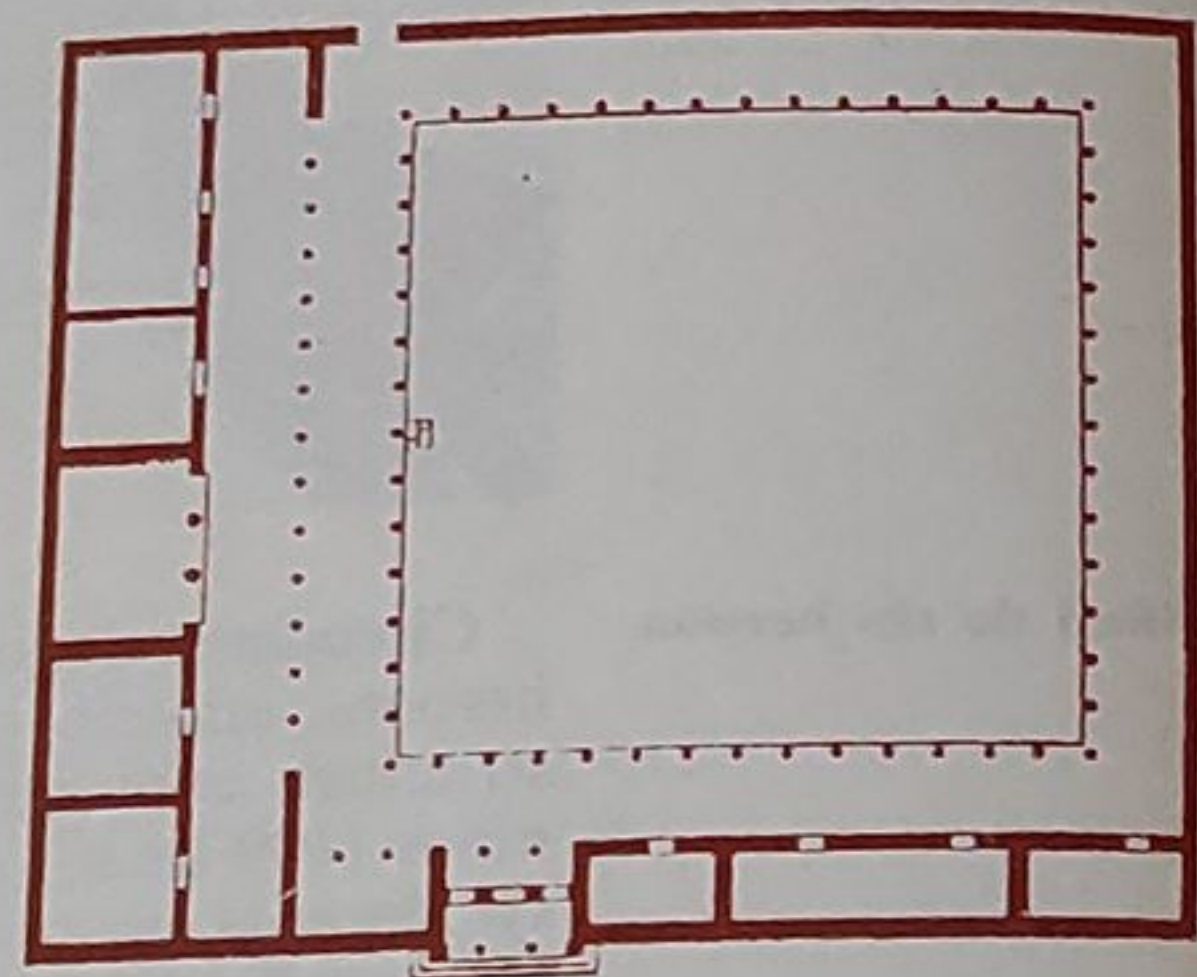
La Petra, în Iordania, se găsesc morminte rupestre precedate de fațade monumentale tratate sub forma unor portice suprapuse, cu date incertă, atribuite unui interval de timp care cuprinde faza elenistică târzie și perioada romană până în secolul al II-lea e.n. inclusiv. Fațada mormintului pînă în secolul al II-lea e.n. inclusiv. Fațada mormintului rupestre, denumit «el-Hazne», prezintă două registre su-prapuse, decorate cu coloane, incluzînd în registrul superior un motiv derivat din compoziția de tip tholos. Deși datarea atribuită monumentelor din Petra este foarte diferită, prezența unor motive similare în frescele «celui de al doilea stil pompeian», care includ motive arhitecturale similare, de caracter «baroc», permit situarea cronologică a celor dinții în perioada elenistică târzie.

O mare răspîndire capătă în perioada elenistică monu-mentele onorifice, aflate la graniță între sculptură și arhitec-tură, a căror compoziție plastică este soluționată cu ajutorul vocabularului ordinilor. Ele se prezintă sub forma unor pedestale monumentale, destinate să susțină statui sau grupuri statuare, coloane libere, cu aceeași destinație, exedre, precedate de colonade.

Arhitectura elenistică continuă să utilizeze ca sistem constructiv predominant sistemul trilitic, soluționînd cu ajutorul acestuia problema deschiderilor și acoperirii spa-țiului. Interpretarea estetică a acestui sistem sub forma ordinilor, elaborate în cursul perioadelor arhaică și clasică, este hotărîtoare, în continuare, pentru aspectul plastic al arhitecturii. Concomitent, fără să devină predominante, apar arcul și bolta, ceea ce marchează începutul muririi sistemului trilitic.

252

0 20

253

252. MILETOS (MILETUS, PALAÇA), Asia Mică, Ionia, perioada elenistică. Gym-nasiul din Miletos se prezenta ca un ansamblu organizat pe baza unei axe de simetrie, avînd ca dominantă o curte alungită (19,5 × 37,4 m), accesibilă printr-un propylon, dublată pe trei laturi de o colonadă dorică, cea de-a patra latură, deschisă printr-un portic ionic mai înalt și mai adînc, aparținînd unei clădiri cu cîteva încăperi închise.

253. PRIENE (KELEBEÇ), Asia Mică, Ionia, perioada elenistică. Gymnasiul din Priene, situat în partea de jos a orașului, era compus dintr-o palestră (o curte pătrată cu peristyl), avînd, pe două laturi, încăperi desti-nate gymnasiului. Propylonul era dispus asi-metric în raport cu ansamblul, iar una din laturile peristylului curții era dublată cu un portic, formînd, în felul acesta, un spațiu cu două nave prin care se accedea, printre alte încăperi, la o exedră deschisă a efebilor.

255

Apariția arcului

Porticul lui Eumenes de la Athena (fig. 241)

Procedee de construcții elenistice în arhitectura romană

Utilizarea arcului este atestată la poarta principală a orașului Dura-Europos (c. 300 î.e.n.), la porțile ekklesias-terionului, a gimnasiului inferior și a agorei din Priene, la stoa lui Attalos din Athena. Dacă se judecă după nume-roasele reprezentări de pe stele funerare din Asia Mică, din perioada elenistică târzie, este de presupus că utilizarea arcului fusese mult mai frecventă decît ar rezulta din exemplele păstrate.

Apar, de asemenea, șiruri de arce rezemate pe stîlpi și coloane, care debutează ca o soluție predominant struc-turală, ascunsă în interiorul clădirilor, ca de pildă în porticul lui Eumenes de la Athena. În schimb, în ambianța romană, la Praeneste și în Tabulariul din Forul Roman, succesiunea de arce rezemate pe plinuri de zidărie este scoasă în fațadă, iar prin adosarea unor coloane angajate, ordinul este trans-format în procedeu decorativ, conturîndu-se astfel o nouă soluție plastică, rezultată din combinarea coloanei angajate cu arcul, care va cunoaște o largă utilizare în arhitectura teatrelor și amfiteatrelor romane.

Arcul, ridicat direct pe coloane, prezent atît în arhitectura romană (în forul din Leptis, în palatul lui Diocletianus din Salona), cît și în arhitectura paleocreștină, trebuie să fi fost utilizat în perioada elenistică târzie, dacă se iau în considerare reprezentările din frescele aparținînd «celui de

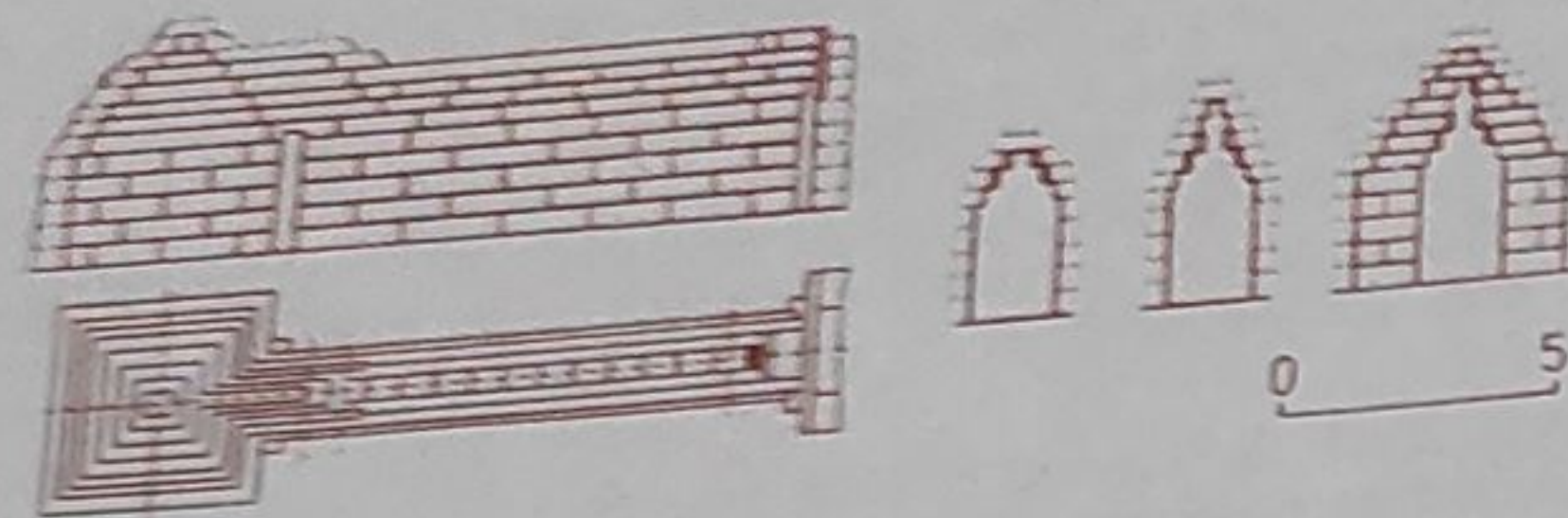
254

254. SAMOTHRACE (SAMOTHRACE, SEMENDRAKI), perioada elenistică. Arsi-noeionul (289–281), edificiu votiv, dedicat «Ma-rilor zei» reprezintă o sinteză între tipul de edificiu comemorativ, semnalat în Asia Mică în faza finală a arhitecturii clasice și tipul tho-los. Celor două registre, tratate în exterior ca un soclu și o pseudopteromă, și învelitorii conice le corespundea în interior un spațiu unic. Antablamentul doric exterior se rapor-tează la întreaga înălțime a clădirii, iar cel interior numai la înălțimea coloanelor corintice angajate.

255, 256. PERGAMON (PERGAMUM, BERGAMA), Asia Mică, Ionia, perioada elenistică. Altarul închinat lui Zeus și Athenei de către regele Eumenes al II-lea (197–159) comemora, de fapt, o victorie asupra galaților. În sinteză cu arhitectura, sculptura monumen-tală capătă un rol hotărîtor, determinînd, în mod practic, compoziția obiectului arhitectural.

256

257

al doilea stil pompeian din Villa Misteriilor, casa lui Meleagrus, casa Labirintului și casa Nunții de Argint din Pompeii.

Vestigile arhitecturii elenistice atestă utilizarea sporadică a unor tipuri diferite de bolți. Bolta cilindrică este folosită pentru acoperirea unor ganguri, susținerea rampelor unor scări, acoperirea unor cisterne, în structura apeductelor și a substrucțiilor unor clădiri. Se întâlnește, de asemenea, bolta în cruce, într-un mormint din Pergamon, bolta cu pînze (a vella) și cupola sferică în hypogee din Alexandria, cupola falsă de tradiție micenee în morminte din Thracia și regiunea nord-pontică.

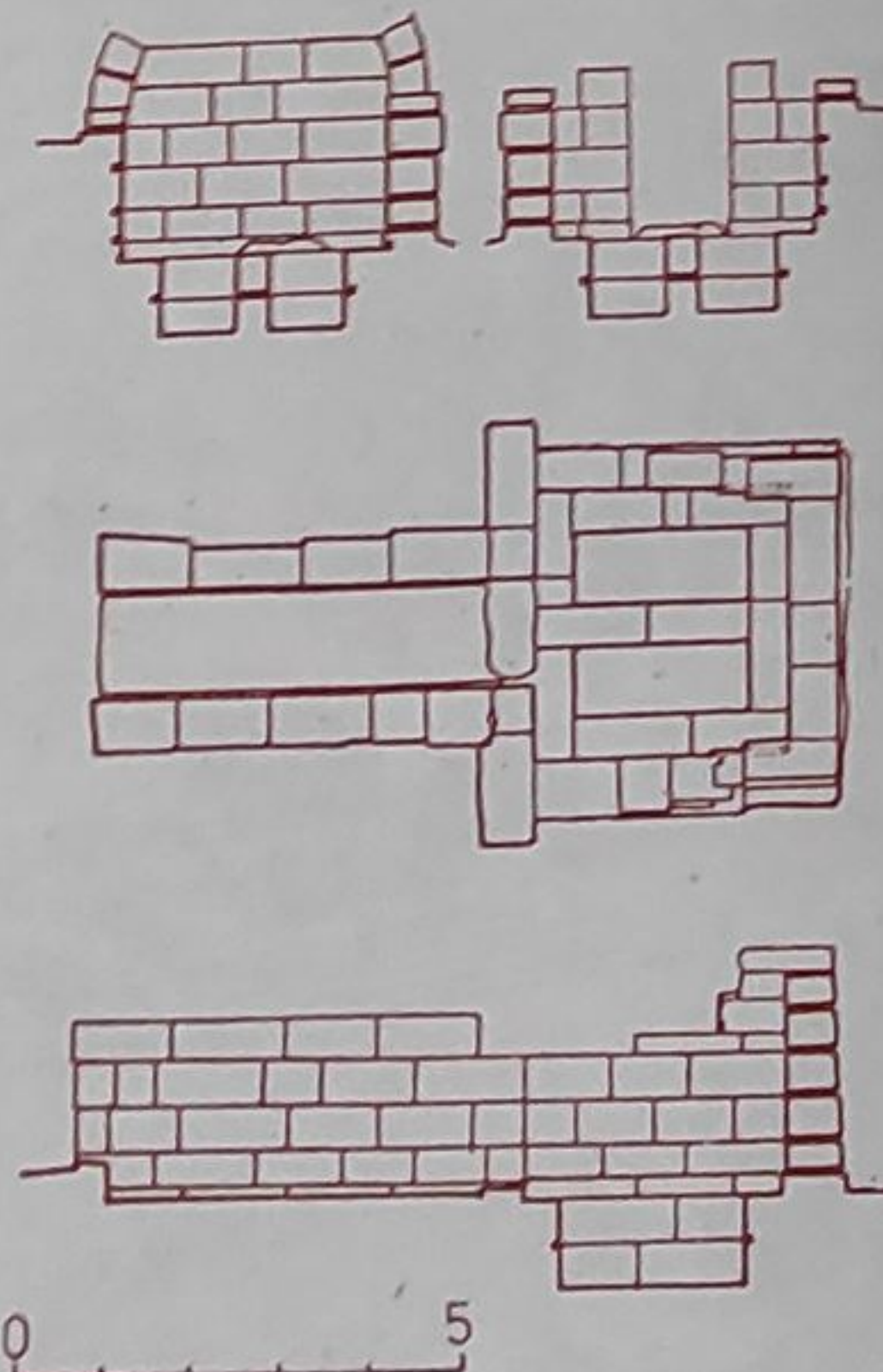
Deși cunoaște arcul și bolta, arhitectura perioadei elenistice rămâne fidelă, cu predilecție, liniilor drepte în plan, suprafețelor plane în elevație. Formele curbilinii în plan sau elevație sînt inițial ascunse. Edificiul cu absidă, situat sub altarul din Pergamon, cavea de teatru din interiorul bouleuterionului din Miletos, cavea Teatrului Mic din Pompeii, Odeionul lui Agrippa din agora atheniană, absida unui templu doric din Samothrake erau înscrise în contururi exterioare rectilinii. Nișa absidală, avînd calota tratată sub formă de cochilie, apare sporadic ca motiv de fațadă. Spații acoperite cu bolți ca cel al Didymaionului din Miletos, al gimnasiului din Pergamon erau precedate de accese arhitrate.

Rămînînd legate cu precădere de o tehnică tradițională trilitică, utilizînd cu timiditate arcul și bolta, arhitectura elenistică marchează totuși tentativa de a soluționa problema spațiului interior la un nivel superior față de arhitectura perioadei clasice. Arsinoeionul din Samothrake, cu învelitoarea sa conică, un mormint alexandrin din el-Wardân acoperit cu o cupolă anunță soluții spațiale care se vor contura în arhitectura romană, unde reelaborarea tipului de tholos se va concretiza în evoluția spațiilor de tip central, acoperite cu cupole. Programe romane de arhitectură monumentală cum sînt termele, vor folosi în plan, alături de forme rectangulare, forme circulare și absidale, generînd spații acoperite cu o mare varietate de tipuri de bolți.

Păstrîndu-și importanța pentru constituirea imaginii arhitecturale, ordinele clasice suferă totuși modificări de caracter și de detaliu. Coloana dorică, al cărei fus, mai curînd decît canelat, este fățuit în treimea sa inferioară sau păs-

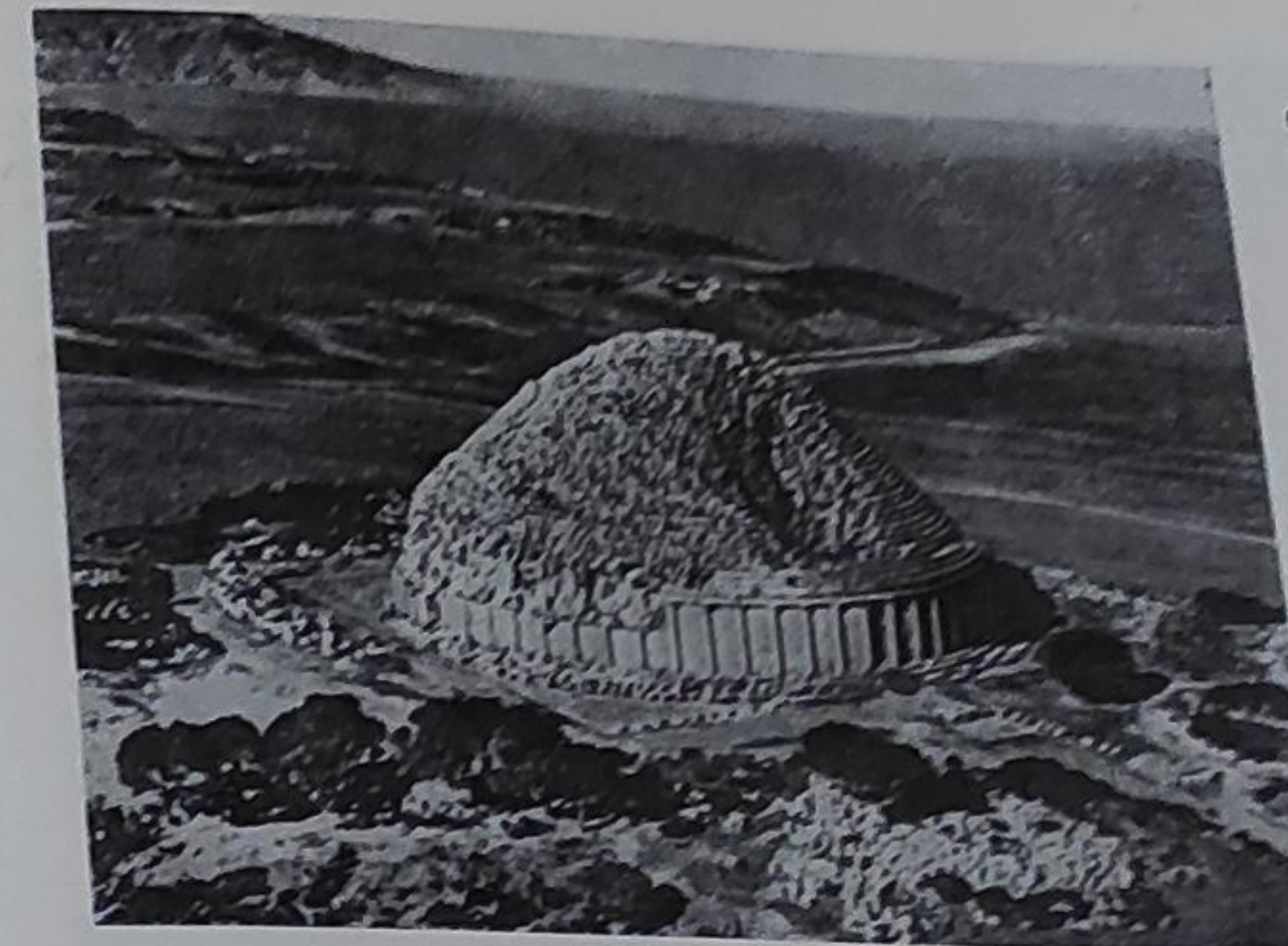
257. PANTIKAPEIA (PANTIKAPAION, KERCI), Crimeea, perioada elenistică. Mormint tumular cu cryptă și dromos (secolul al IV-lea î.e.n.), executate din piatră fățuită fără mortar, acoperite cu bolți false, apare ca o continuare a tradițiilor arhitecturii funerare micenee.

258. DOI MAI, Dobrogea, perioada elenistică. Mormint tumular dublu (c. 300-250) executat din piatră fățuită, acoperit cu o boltă cilindrică, astăzi căzută.

258

259

259. CAESAREIA (KAISAREIA, CHERCHEL), Algeria, perioada elenistică. Mormint al Cleopatrei, soția regelui Iuba al II-lea (secolul I î.e.n.), așa-numitul «Mormint al creștinei», este conceput într-o formulă elenistică, imbinînd forma circulară de tip tholos cu tratarea tamburului cilindric ca un pseudo-peripter și cu terminația tumulară, trecută printr-o interpretare constructivă de factură egipteană.

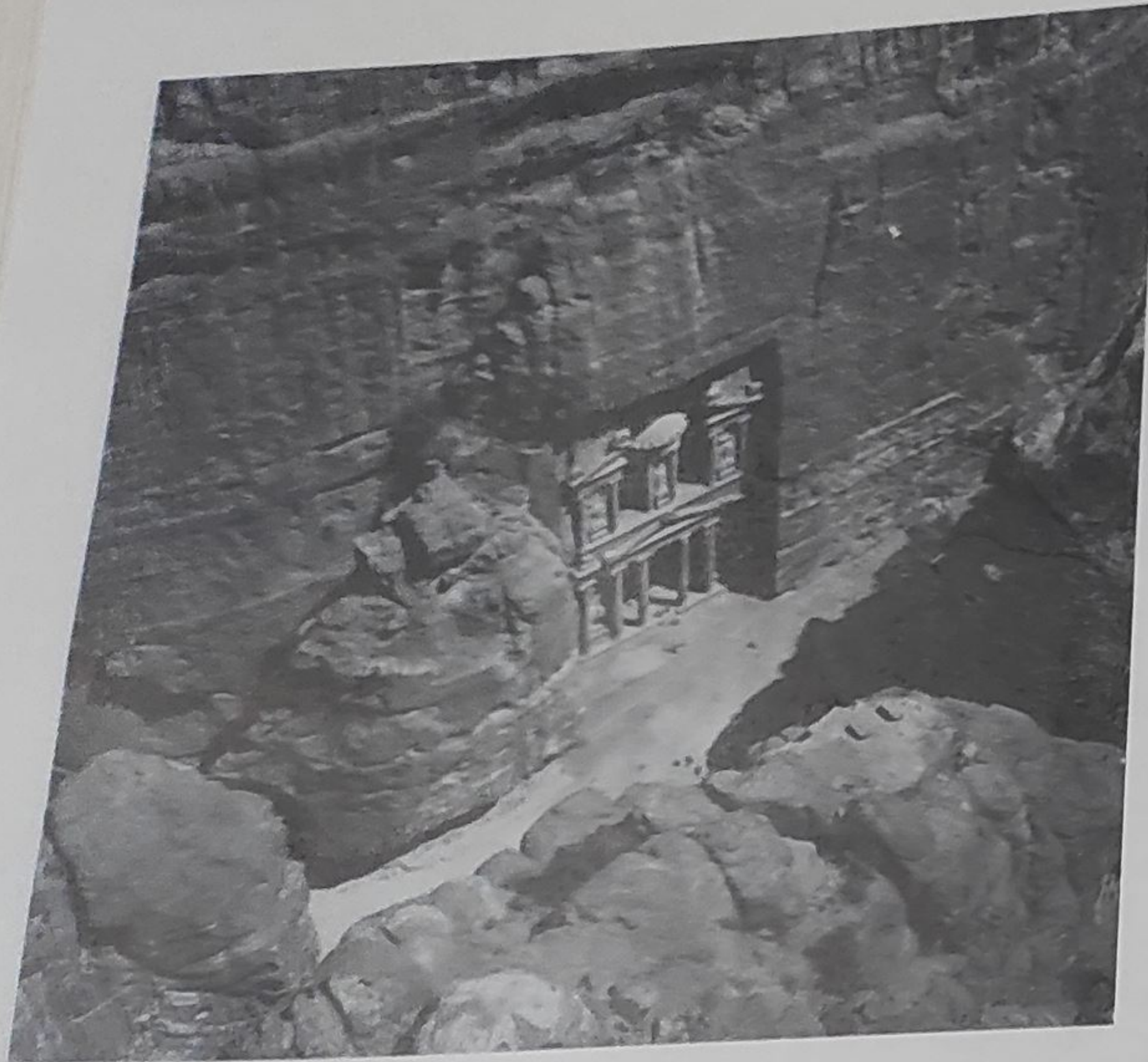
260. EPHEOS (EPHEUS, SELÇUK), Asia Mică, Ionia, perioada elenistică sau romană. Așa-numitul «Trofeu» (Tropaeum), destinat să comemoreze o victorie militară, care, prin compoziția sa, reia tradiții orientale cultivate în faza clasică tîrzie și în perioada elenistică, capătă aspectul suprapunerii unui peripter circular ionic peste un pseudoperipter doric ridicat pe un soclu de plan pătrat, edificiul fiind, probabil, încununat de un con cu o statuie în vîrf. Tehnica betonului, utilizată pentru zidării, situează monumentul în cadrul arhitecturii romane.

trat neatins de orice fel de prelucrare, devine din ce în ce mai elansată și mai rigidă datorită profilelor drepte și puternic înclinate ale echinei și absenței entasisului. Beneficiind de nivelul înalt atins de elaborările perioadei clasice, ordinul ionic este larg folosit. Coloanele au baze attice, iar friza este de regulă prezentă. Ordinul corintic, apărut în arhitectura interioarelor, începe să fie folosit și pentru soluționarea plastică a exterioarelor clădirilor.

Ordinele își pierd diferențierile lor stilistice inițiale, împrumutîndu-și reciproc diferite componente. Adeseori, coloanele corintice poartă un antablament ionic, dispoziție frecvent inversată. Metopele dorică sînt înlocuite, cîteodată, cu motivul rozetei. Adeseori frizele purtate de coloane dorică sau ionice sînt decorate cu bucranii, cîteodată în alternanță cu ghirlande. Capitellul ionic este îmbogățit cu motive vegetale sau zoomorfe. Se recurge la capitele palmiforme sau cu foi de acant reprezentînd o formulă eclectică, corintică-egipteană. Spre deosebire de procedeul folosit în arhitectura perioadei clasice, în cazul suprapunerii de ordine, se utilizează stiluri diferite, de obicei doricul la parter și ionicul la etaj. Noile tendințe constructive, care tind să transfere proprietățile portante zidului, generează motivul coloanei adosate zidului sau unor pile, motiv care, împreună cu coloana ridicată pe pedestal, va fi preluat de arhitectura romană.

Dacă se iau în considerare reprezentările din fresce și stucaturi, datînd din secolul I î.e.n., se poate crede că o seamă de aspecte privind plastica arhitecturii elenistice nu sînt atestate decît parțial de monumentele păstrate. Alternanța de frontoane triunghiulare și curbe, frontoanele întrerupte, consolele de mari dimensiuni, coloanele ridicate pe pedestale, placajele de marmură colorată existente în aceste reprezentări, nu se vor răspîndi decît în secolul al II-lea î.e.n. în arhitectura romană, în faza numită convențional «barocă».

261

Evoluția compoziției ansamblurilor

În arhitectura perioadei elenistice are loc o schimbare a modului de concepere a ansamblurilor. Locul compozițiilor libere și pitorești, caracteristice perioadei clasice, condiționate de relief și de realizarea lor în timp, îl iau compozițiile ordonate, realizate după un plan prestabilit, bazate pe simetrie și dispoziție axială. Spectacolul arhitectural, rezultat în perioada clasică dintr-o atentă raportare a noilor componente ale ansamblurilor la cele preexistente, este realizat acum printr-o scenografie creată în mod deliberat prin stabilirea de raporturi între obiecte și ansambluri vecine care sînt gândite concomitent. Așa se prezintă, de pildă, succesiunea de ansambluri pe acropola din Pergamon, dispuse pe terase diferite, formînd un evantai în jurul teatrului.

Noile procedee de compoziție schimbă raportul existent în arhitectura perioadei clasice între obiect și ansamblu. Unicatele își pierd independența datorată posibilității de a fi percepute din toate direcțiile, independența accentuată și prin intermediul aspectului lor plastic preg-

Rolul unicatei în cadrul ansamblurilor

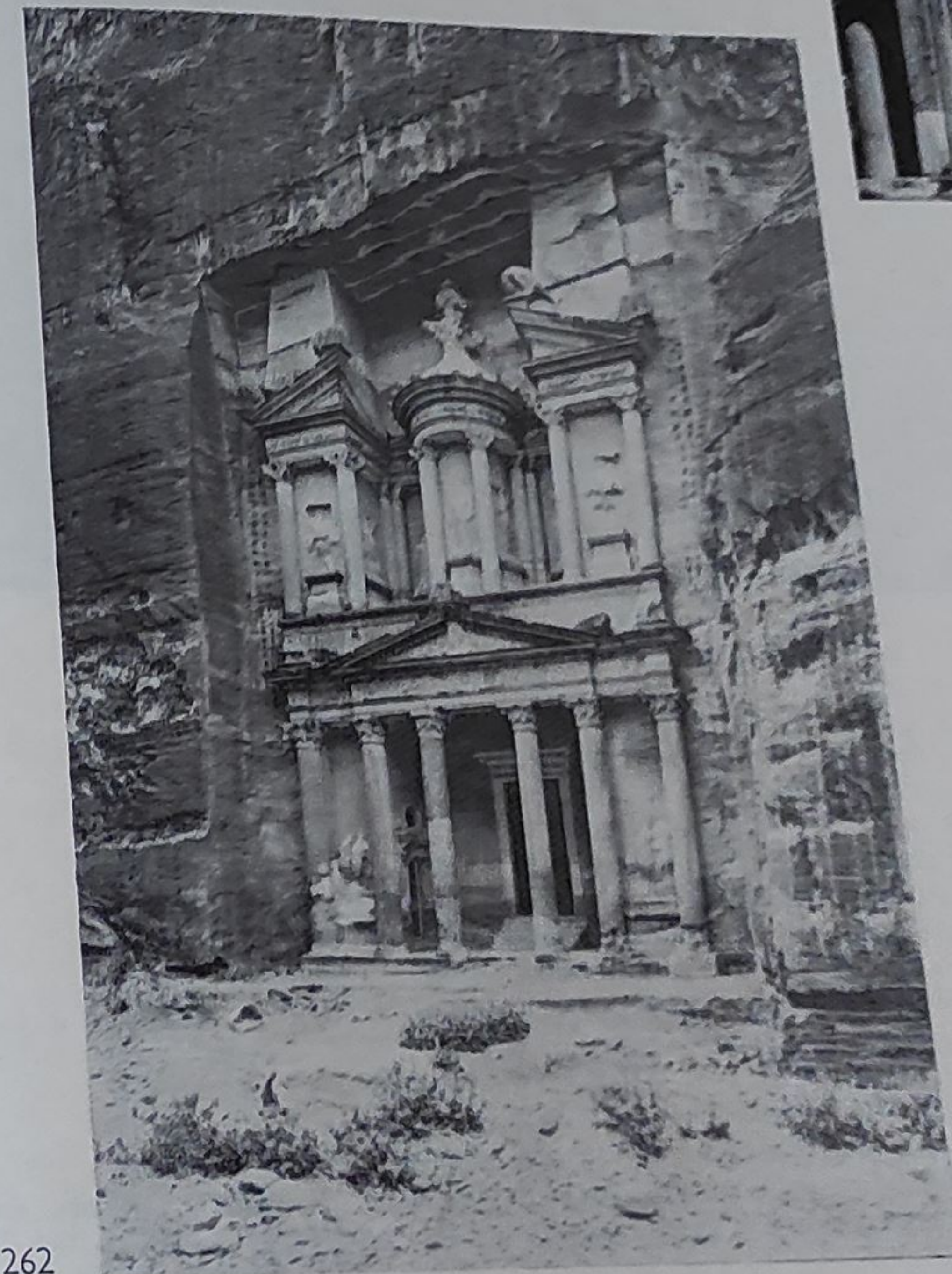
261, 262. PETRA (WADI MUSA - AL BATRĂ), Iordania, perioada elenistică sau romană. Mormintul rupestru denumit el-Hazne, atribuit cronologic unor limite largi (secolul I î.e.n. - secolul al II-lea e.n.), prezintă în fața încăperilor rupestre o fațadă sculptată în stîncă cu porticuri suprapuse, cel superior incluzînd un motiv derivat din compoziția templelor de tip tholos.

nant, chiar și atunci cînd cedau prin dimensiunile lor modeste în fața dominantelor. În cadrul ansamblurilor elenistice, unicatele sînt soluționate în raport cu cadrul arhitectural prestabilit, cu alte edificii din cadrul ansamblului și cu peisajul înconjurător, fiind concepute ca parte componentă, de nedeslăcut, a întregii compoziții. În asemenea în interiorul unor spații înconjurare de porticuri, sînt legate chiar, cîteodată, cu o latură a unei asemenea incinte, cîpătînd, în consecință, o fațadă tratată ca principală.

Arhitectura perioadei elenistice constituie o verigă de legătură între arhitectura antichității grecești și arhitectura romană. Ea a influențat procesul de naștere al arhitecturii romane pe teritoriul Italiei, pentru ca apoi să participe la sinteza pe care o va reprezenta arhitectura romană dezvoltată în vechile provincii elenistice.

263

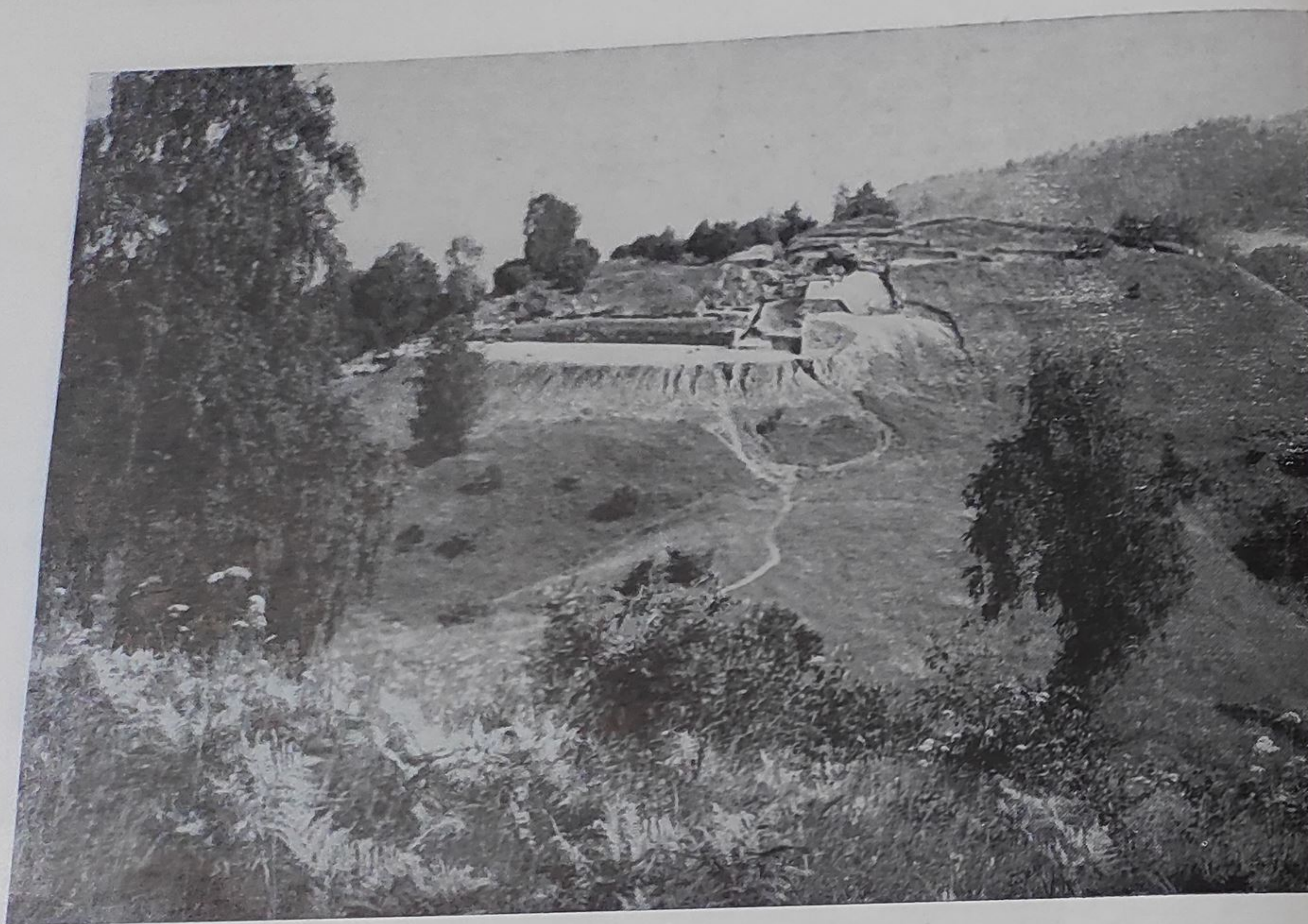

262

264

263, 264. ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), perioada romană. Orologion Andronikou, Turnul Vinturilor, construcție octogonală în plan, înaltă de 12,1 m, servea ca ceas de apă și ceas solar. Edificiu de factură elenistică, se caracterizează prin abateri de la normele clasice de proporționare și de interpretare a modenaturii.

BLIDARU (vîrful), sat Costești, com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara, civilizația dacică. Cetatea (sec. I î.e.n. — I e.n.).

Epoca fierului:
etapele Hallstatt și
La Tène

Locuirea

Arhitectura funerară

ARHITECTURA-POPOARELOR EUROPEI ANTICE DIN AFARA LUMII GRECO-ELENISTICE

În formarea primei etape a perioadei fierului în Europa, cultura cîmpurilor de urne, caracteristică populațiilor din centrul continentului care, în etapa finală a bronzului practica înmormîntarea prin incinerare, a jucat un rol important. Formele cărora această cultură le-a dat naștere se regăsesc parțial în alte două culturi la fel de importante din prima etapă a perioadei fierului european, cele numite Hallstatt și Villanova. Paralelismul inițial al acestora, a devenit ulterior divergent, cultura Villanova prelungindu-se în cea etruscă, iar etapa Hallstatt făcînd loc celei numite « La Tène ». Este de remarcat faptul că aria geografică a culturii cîmpurilor de urne corespunde cu mîci deosebiri ariei culturii hallstattiene, dar componența acesteia este mult mai complexă, deoarece a asimilat tradiții ale Europei mijlocii, aporturi din Orient și din zona mediteraneană. Fizionomia cea mai originală a civilizației hallstattiene s-a păstrat însă în aria mediană a Europei.

Apariția perioadei fierului coincide cu mișcările complexe de populații în ansamblul Eurasiei, cum ar fi deplasările cimerienilor de la sfîrșitul secolului al VIII-lea, î.e.n., începuturile colonizării grecești în Thracia și pe litoralul Mării Negre (sfîrșitul sec. al VII-lea î.e.n.) și colonizarea greacă și feniciană în apusul Mediteranei.

Etapa Hallstatt nu se poate identifica cu aportul exclusiv al unei anumite populații istorice, ea fiind comună mai multor populații europene: thraci, illyri, celți, scyți.

Reflectînd în general o situație demografică instabilă, prima etapă a fierului se caracterizează prin așezări cu caracter provizoriu și o arhitectură de locuințe realizată cu materiale perisabile. Excepție face așezarea de la Hallstatt, care a și dat numele civilizației, unde suprapunerea de straturi succesive atestă, evident, tendința de sedentarism.

În cursul celei de a doua etape a fierului, denumită « La Tène », locul ariilor locuite provizoriu, cît și cel al satelor cu caracter deschis, este luat de așezări stabile, întărite. Manifestările unui urbanism embrionar, exprimat în tehnica fortificațiilor și dispoziția construcțiilor în interiorul incintelor, se pot recunoaște în straturile corespunzătoare etapei La Tène, în așezările de la Hallstatt, Goldberg, Heuneburg. Deși socotită odinioară un produs al celților, nici etapa La Tène nu poate fi atribuită în exclusivitate unei singure populații.

Dacă arhitectura locuinței se caracterizează prin utilizarea unor materiale perisabile, preocupări pentru durabilitate apar în arhitectura funerară în faza de trecere de la etapa Hallstatt la etapa La Tène. Deasupra mormintelor se ridică o încăpere de lemn cu acoperiș conic, protejată de o structură executată din bolovani de felul unei calote turtite, pentru ca apoi totul să fie prins sub o movilă de

Paralel cu evoluția civilizațiilor greacă, etruscă și romană, popoarele Europei din afara lumii mediteraneene parcurg treptele perioadei fierului, Hallstatt și La Tène, în decursul cărora se trece de la locuințe de plan circular și eliptic la cele de plan rectangular, de la așezări provizorii deschise la așezări stabile, fortificate, unele cu caracter protourban, denumite oppida, castella sau davae și capătă o largă răspîndire arhitectura funerară tumulară.

pământ și pietriș. Citeodată, un cerc executat din lespezi de piatră împiedica alunecarea movilei și asigura, totodată, forma geometrică a tumulului.

ARHITECTURA THRACILOR

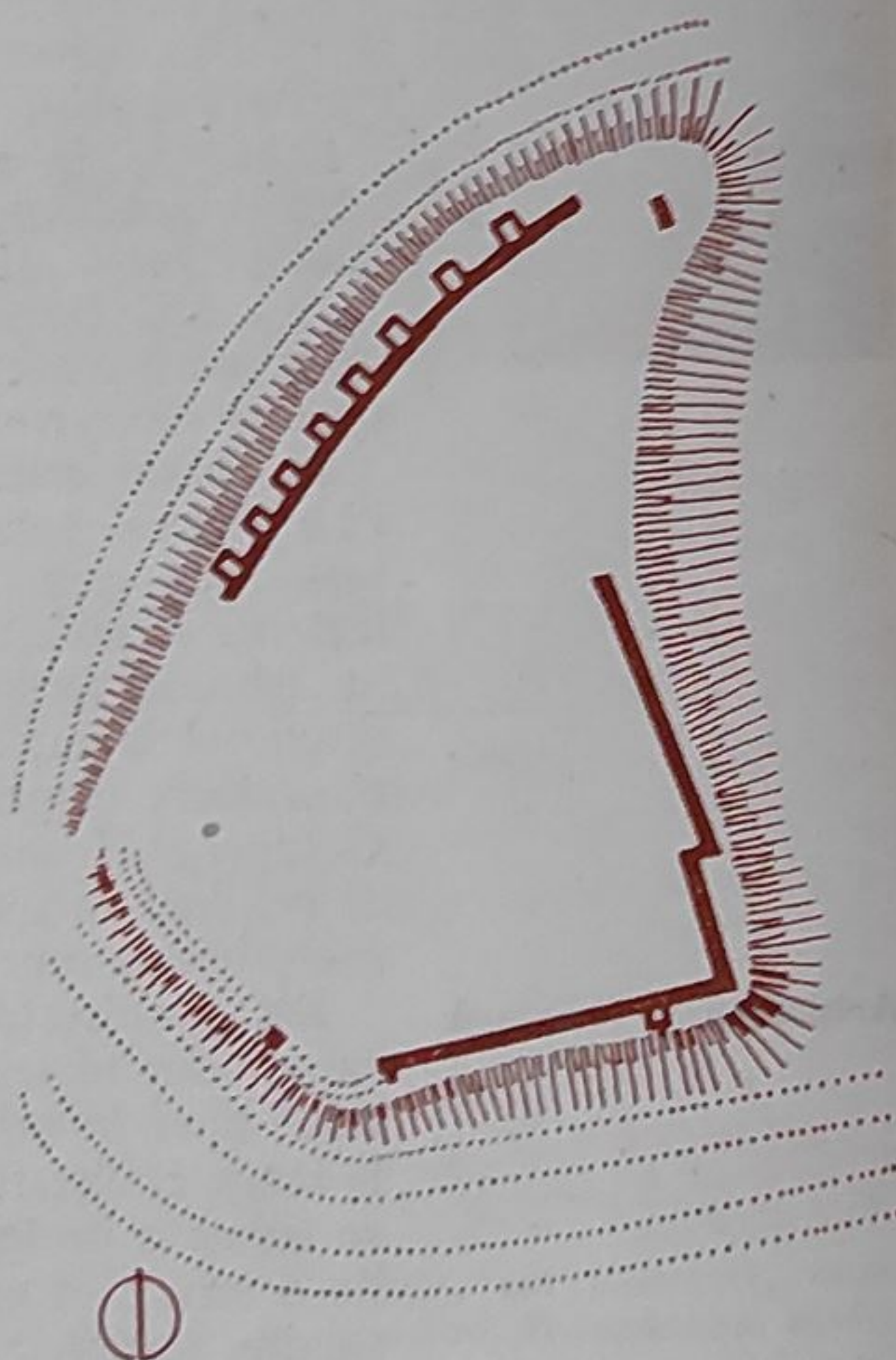
Neamul thracilor se cristalizează spre sfârșitul perioadei neolitice și începutul perioadei bronzului (c. 2500 î.e.n.) în spațiul cuprins între Marea Egee și mlaștinile Pripe-ului și între cadrilaterul Boemiei și fluviul Bug.

Thracii de nord locuiau întregul teritoriu al României de azi, precum și largi spații în jur: partea apuseană a Ucrainei, zona Tisei, Cîmpia Maghiară până în Slovacia, atingînd și unele regiuni ale Austriei (Schandorf, Oberpu-lendorf) și Poloniei (Wymysowo). Thracii de sud locuiau în cuprinsul Bulgariei actuale, în zona ocupată mai tîrziu de illyrii, adică în vestul Peninsulei Balcanice, pe coasta nord-egeeană cu strîmtorile și în partea de nord-vest a Anatoliei.

Descoperiri arheologice din România și Bulgaria con-firmă rolul important al thracilor în marea migrație egeeană care a avut loc către sfârșitul perioadei bronzului și înce-putul perioadei fierului (sec. XIII–XII), dinspre spațiul carpato-balcanic către regiunile răsăritene ale Mediteranei. Această mișcare a echivalat cu sfârșitul civilizației mîce-neene, care a exercitat cu siguranță unele influențe și asupra culturilor bronzului thracic mijlociu, explicînd astfel și identitatea dintre elementele de civilizație din Troia posthomerică și unele descoperiri din Dobrogea, ca de pildă așezarea hallstattiană de înălțime de la Babadag (sec. VII–V î.e.n.), fortificată pe două din laturi cu șanțuri și valuri de pământ amestecat cu piatră și cuprinzînd un inventar ce indică raporturi de filiație cu Anatolia sau poate chiar o enclavă anatoliană.

Configurația complexului hallstattian thracic a fost deter-minată de suprapunerea elementelor locale protothractice, mai stabile în regiunile vestice, cu importante influențe exterioare datorate unor pătrunderi de populații răsări-tene, a unor triburi purtătoare ale culturii mormintelor cu tumuli de la Dunărea mijlocie, ca și a unor elemente balcanice specifice culturii de tip Zimnicea-Plovdiv. În aceste împrejurări se constată o tendință de fuziune și, în final, de uniformizare a culturilor, care se traduce în planul habitatului, printr-o stabilitate încă neîntîlnită a așezărilor. Astfel, locul așezărilor de tip «tell» și «atol» din perioada bronzului, avînd un caracter mai mult sau mai puțin stabil, întărite numai în mod excepțional cu un șanț și un val de pământ, este luat de stabilimente, provizorii la început, sălașe de tip «cenușar» (zolniki), care înregistrează treptat un proces de stabilizare, de «urbanizare» chiar. Locuințele, la început construite din material vegetal, recurg apoi la materiale mai solide și se manifestă o anumită tendință de dispunere ordonată a acestora.

265–267. HEUNEURG, Württemberg, etapele Hallstatt și La Tène. Oppidum hallstattian (sec. al VI-lea î.e.n.), așezat pe un platou ridicat deasupra văii Dunării, a cunoscut câteva refaceri ale incintei de fortificații, pentru ca reconstrucția de la începutul etapei La Tène să constituie cel mai vechi caz cunoscut în Europa, în afara zonei mediteraneene, de utili-zare a unei forme ordonate și a unei tehnici care atestă contacte directe cu lumea greacă. Zidul executat cu schelet de lemn și umplutură de piatră și pământ, parțial de cărămidă uscată la soare, așezat pe substrucții de piatră, este întărit cu bastioane patrulate dispuse la inter-vale regulate.

265

Așezări fortificate hallstattiene

Tehnica executării fortificațiilor

Așezări thracice de factură elenistică

Pe întreg teritoriul locuit de thraci apar, aproape simultan, primele așezări hallstattiene cu caracter defensiv, situate pe înălțimi sau pînă de terasă, dotate cu fortificații complexe: așa numitele «valuri arse», cu miezul de pământ calcat, exemplificate de urmele așezărilor de la Huedin, Someșu Rece și Orbeasca sau valurile cu turle perforate) ale așezărilor de la Bucovăț, Popești și Mărgăritești. Ambele variante comportau infrastructuri de lemn (Subcetate) și probabil palisade, parapeți din pari juxtapuși, uneori crenelați, ridicați pe creasta valurilor, avînd la bază spre interior, drumuri de strajă. Panta exterioară a valului era uneori consolidată cu lespezi dispuse în așa fel încît să nu permită eroziunea (Stîncești, sec. VI–III î.e.n.; Teleac-Jidova, sec. al V-lea î.e.n.; Cotnari, sec. al IV–III î.e.n.).

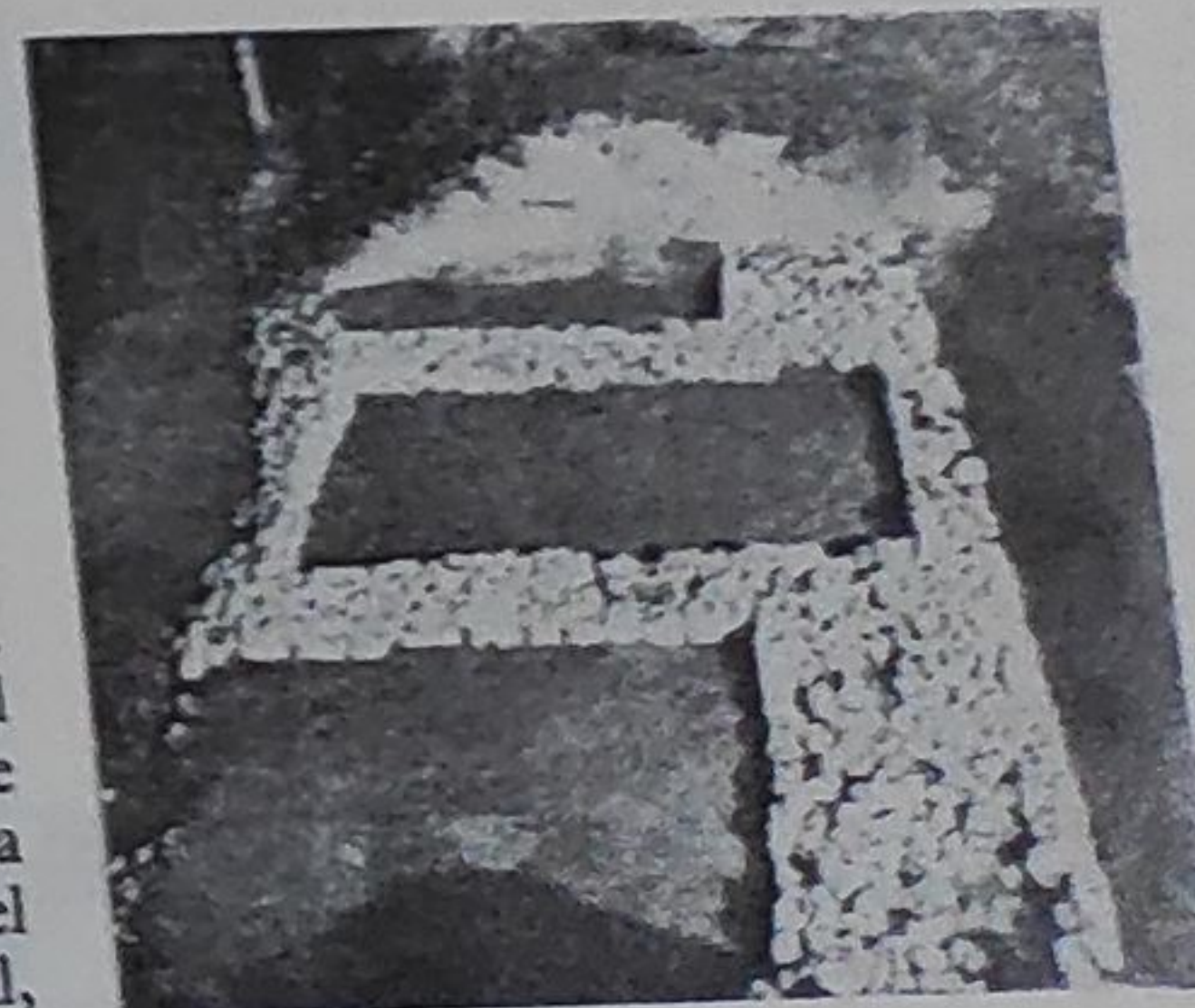
Thracii ajunseseră la ingenioase soluții tehnice de ridicare a valurilor de pământ, uneori de dimensiuni impresionante (înălțimi variînd între 3 și 7 m și grosimi de pînă la 20 m). Astfel, la Voivodeni, șanțul de apărare fiind săpat într-un sol cu pietriș și nisip, foarte puțin rezistent, pentru a se consolida valul, pe măsură ce acesta a fost înălțat, s-au introdus straturi de întărire de lut. Un alt element de originalitate în construirea valurilor îl reprezintă dispu-nerea lor asemănătoare talazurilor unei ape, alternînd un val mai mare cu două valuri mai mici, principiu care se regăsește, pînă tîrziu, la fortificațiile medievale. Capacitatea de apărare era sporită prin două-trei șanțuri amenajate în fața valului (Sărățel). Valurile de pământ de la Verbicioara, erau dublate către interior cu ziduri de piatră. În zona Cucuteni-Băiceni, s-au descoperit urme ale unor așezări (sec. IV–III î.e.n.) situate pe înălțimi apărate de câteva șanțuri conținînd locuințe de suprafață cu una sau mai multe încăperi, prevăzute cu cuptoare și, uneori, cu piese mari de lut ars în formă de altare, destinate cultului, cu afinități în mediul mediteranean și asiatic occidental. Așezarea de la Cotnari, o adevărată cetate, posedă un sistem de fortificații care, deși prezenta unele asemănări structurale cu incinta grecească arhaică de la Istros, prin prezența zidurilor oblice cu rol de contra-forți pare să reprezinte o tradiție locală de a construi, fără corespondent în lumea înconjurătoare.

Față de perioada anterioară marii migrații egeene, cînd nu depășeau 10 ha, așezările fortificate hallstattiene cresc ca amploare și putere. După secolul al XI-lea î.e.n., așezarea fortificată de la Sintana, înconjurată de un val de pământ, care se păstrează și azi pînă la înălțimea de 6 m, se întindea pe 80 ha, iar cea de la Stîncești, pe 45 ha. Această creștere a dimensiunilor este poate o consecință a faptului că respec-tivele așezări jucau și un rol de centru politic polarizator.

Constituirea în centrul Bulgariei a statului thracic al odryșilor, intensificarea relațiilor lumii thracice cu coloniile grecești pontice, în cursul secolelor V–IV î.e.n., s-a tradus pe plan arhitectural prin edificarea, după model grecesc, a orașelor Eumolpias (Plovdiv) și, în special,

266

267

Thracii și civilizația mediteraneană

Locuirea în etapa hallstattiană

Arhitectura funerară hallstattiană din Thracia

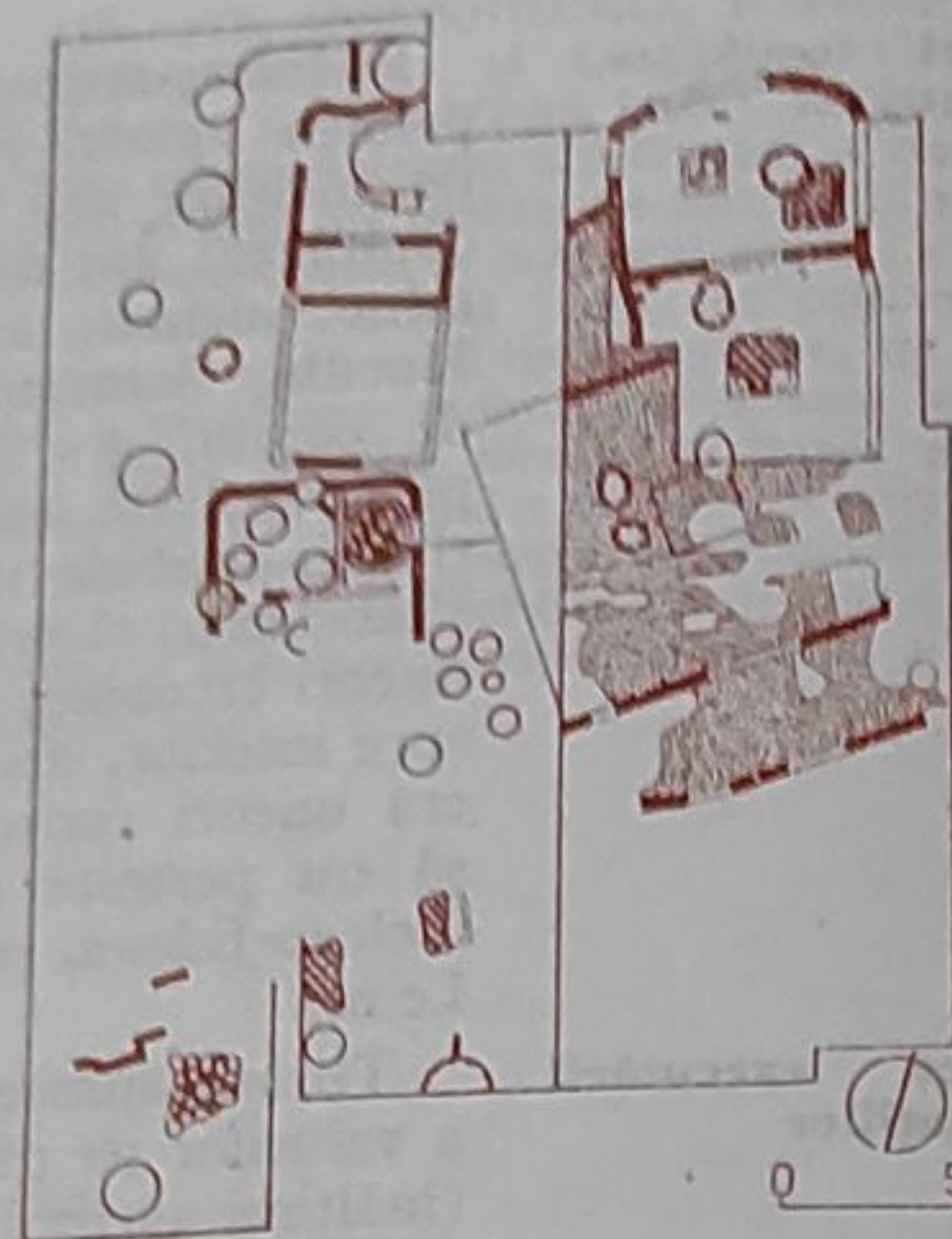
Mormintul tumular de la Kazanlık (fig. 270, 271)

Arhitectura funerară hallstattiană din spațiul carpato-dunărean

Seuthopolis, al cărui palat regal împreună cu locuințele urbane din apropierea lui sînt ilustrative pentru fenomenul de asimilare a experienței elene.

Riturile funerare ale populațiilor thracice din prima epocă a fierului sînt încă puțin cunoscute. Cele mai vechi informații sînt furnizate de dolmenele săpate în stîncă, celor din Caucaz și de mormintele săpate în stîncă, în similitudine cu cele din Asia Mică, reprezentînd totuși, în final, produsul unei dezvoltări locale. În Rodopii Răsăriteni s-au descoperit 19 morminte săpate în stîncă, cu încăperi funerare de plan circular și pătrat, aparținînd secolelor XII–VI î.e.n. Sînt de luat în considerație și apropierea dintre mormintele tumulare din Thracia și mormintele miceneene care apar nu ca rezultat al unor împrumuturi directe, ci ca expresie a supraviețuirii unei idei comune privind mormintele conducătorilor în epoca miceneană și post-miceneană. Cele mai vechi morminte thracice, îngropate în tumuli, descoperite în centrul și nord-estul Bulgariei (sec. V–IV î.e.n.), constituie rodul unei dezvoltări independente pe baza mormintelor megalitice din epoca anterioară. De formă circulară în plan, construit din cărămizi arse inegal, mormintul tumular de la Kazanlık (sec. IV–III î.e.n.), are 2,65 m diametru la bază și o înălțime de 3,25 m. Picturile murale de pe cupola camerei funerare, executate în cel mai desăvîrșit stil al picturii clasice elene, sînt realizate de artiști originari probabil din Asia Mică.

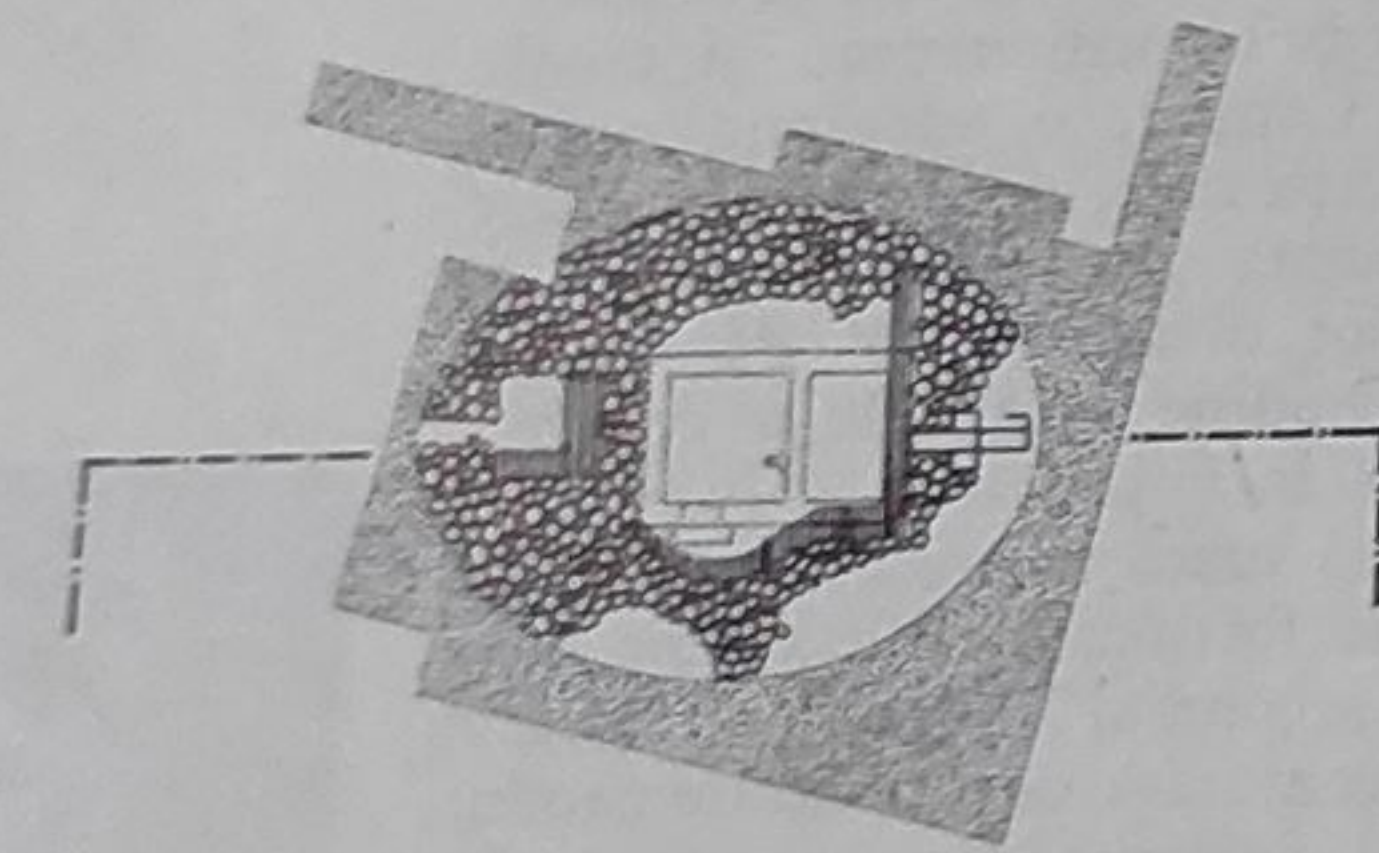
În spațiul carpato-dunărean în faza hallstattiană timpurie (sec. XIII–VIII î.e.n.) thracii practicau incinerarea în morminte plane, uneori în formă de puș, dar și tumulare, obiceiul inhumatei fiind mai răspîndit în zonele răsăritene. Cercetarea unor necropole din faza hallstattiană mijlocie (sec. VIII–VI î.e.n.) atestă, pe lîngă practicarea ritului inci-

268

268. ARGEDAVA (POPEȘTI), com. Mihăilești, jud. Ilfov, civilizația geto-dacică. Clădirile, cărora li se atribuie funcțiile de sanctuar și palat (sf. sec. III î.e.n. – sec. I e.n.), ocupau zona de sud-est a acropolei, nucleul inițial, fortificat, al așezării. Sanctuarul, compus dintr-o cella absidată și o a doua încăpere precedată de o curte, s-a suprapus peste un ansamblu anterior compus dintr-o amplă curte pătrată cu vatră dispusă central, flancată de două încăperi alungite. În imediata vecinătate a sanctuarului se aflau clădirile palatului: una, probabil mai mare, din care se disting urmele a două încăperi, cealaltă, de plan tripartit (cu o tindă prinsă între două încăperi), precedată pe două din laturi de o prispă. Învelitoarea celei din urmă clădiri era executată din țigle de factură grecească

269. AGIGHIOL, jud. Tulcea, civilizația tracică, etapa La Tène. Mormint tumular al principelui traco-get Cotys (a doua jum. a sec. al V-lea î.e.n.), construit din lespezi cioplite sumar, conține un dromos, două încăperi funerare în care erau depuse coșciugele de lemn și o cameră a cailor de luptă. Sacrificarea cailor ca și decorul animalier al diferitelor obiecte de inventar funerar denotă o influență a sciților nord-pontici.

269

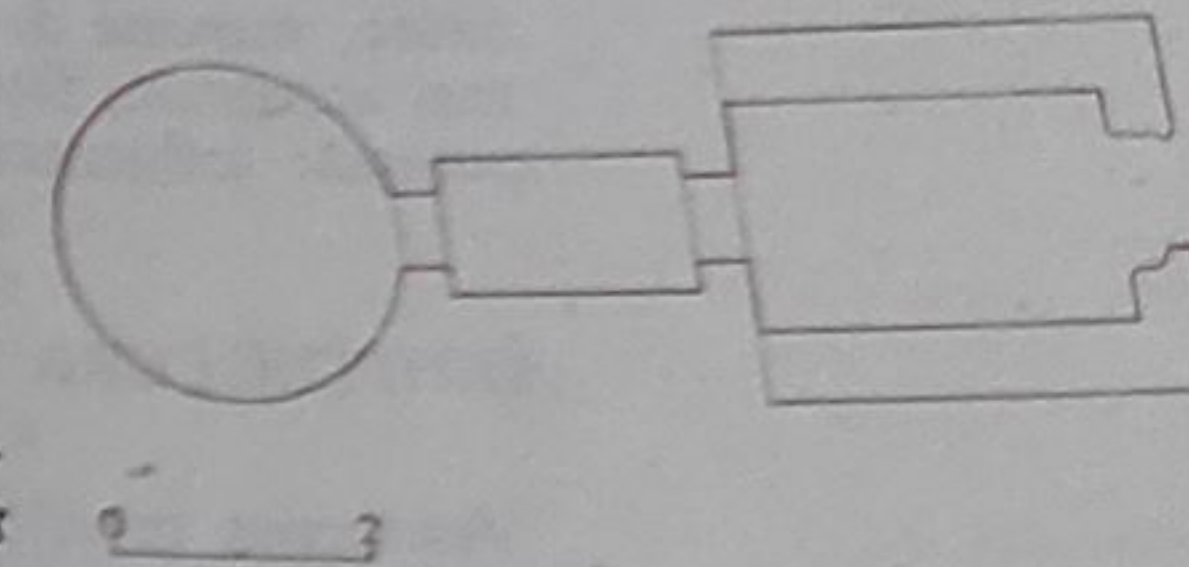
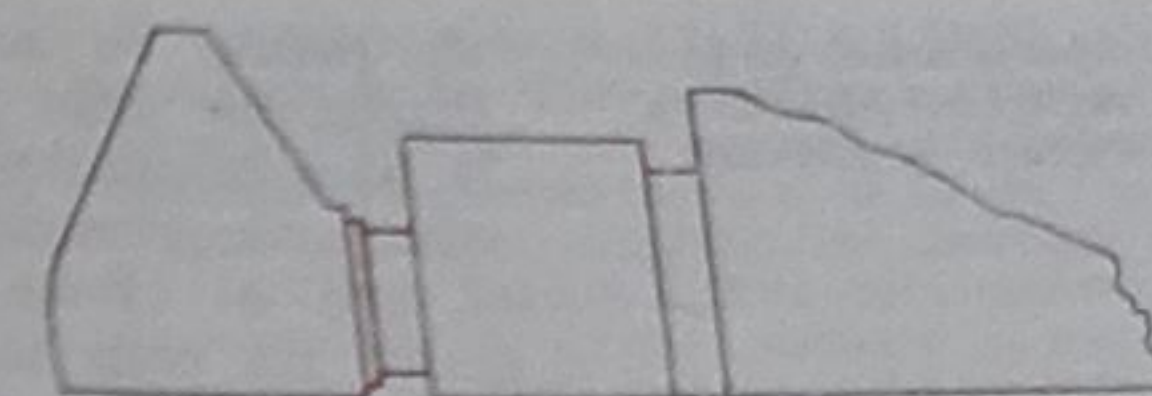
nerației (cîmpurile de urne de la Balta-Verde și Bobda) și pe cel al inhumatei în poziție întinsă, în necropole de tip Basarabi, de regulă cu mai multe morminte într-un tumul, cum este aceea din stațiunea de influență illyrică din sud-vestul Olteniei de la Balta Verde-Gogoșu și stațiunea de la Stoicani din sudul Moldovei.

Morminte princiare thraco-getice

Mormintele de la Doi Mai și Kallatis

Începînd cu secolul al VI-lea î.e.n., în zona de cîmpie locuită de thraco-geți, ca și în Dobrogea, reapare incinerarea în necropole tumulare aparținînd complexului Ferigile – Birsești. În gropile puțin adînci de sub movile, avînd ca infrastructură o cistă de piatră, cenușa era depusă în urne acoperite cu capace-străchini, la care se adăuga un inventar caracteristic (Birsești, sec. VI–V î.e.n.; Enisala, sec. al IV-lea î.e.n.). Contemporane cu cele din urmă sînt și primele morminte de incinerare tipice dacice (Cernavodă, Murighiol, Enisala, Brăilița).

Creșterea puterii politice a thraco-geților, prin constituirea unor uniuni tribale, este marcată de apariția marilor tumuri princiare de inhumate (Istres, sec. al VI-lea î.e.n.; Poiana Coșofenești, sec. V–IV î.e.n., Porțile de Fier, Craiova și Băiceni, sec. al IV-lea î.e.n.) cu o infrastructură comportînd un dromos, uneori o cameră a ofrandelor (în care s-au găsit schelete de cai și care) și o cameră mortuară. În cazul a două morminte, de la Doi Mai și Kallatis, amîndouă din secolul al IV-lea î.e.n., această infrastructură este executată în tehnica elenistică din piatră fățuită. Încăperile mortuare de plan rectangular sînt acoperite cu bolți semicilindrice, cele mai vechi cunoscute pe teritoriul României. În alte cazuri, pereții erau din lespezi

270

271

270, 271. KAZANLIK, Bulgaria, civilizația tracică, etapa La Tène. Mormint princiar tumular (sec. IV–III î.e.n.), înrudit cu monumentele funerare egeene de tip tholos, dar de dimensiuni modeste, cuprinde o infrastructură executată din cărămidă nearsă compusă dintr-un spațiu tronconic acoperit cu o cupolă, precedat de un dromos. Un ansamblu de fresce figurative, de factură grecească, vizînd eroizarea șefului defunct, decorează camera mortuară, reprezentînd cea mai importantă mărturie cunoscută privind pictura clasică elenă.

Mormintele de la Agighiol (fig. 269), Peretu și Găvani

Statuile-menhir de la Sibioara și Stupina

de piatră, iar acoperirea de lemn reproducea, se pare, dispozițiile unor prototipuri de piatră (Agighiol). Alături, la baza tumulului era așezat un ring de piatră, iar suprastructurile (pereții și bolta) erau de lemn (Peretu și Găvani, sf. sec. al IV-lea î.e.n.). În general, mormintele thracgetice nu erau marcate decât arăciori de suprastructuri monumentale de tipul statuilor — menhir, considerate a fi de influență scytică, de felul celor găsite la Sibioara și Stupina, datînd din secolul al V-lea î.e.n. Majoritatea acestor morminte nord-dunărene conțineau și bogate tezaur, marcate de o stilizare geometrică și de un simbolism mai accentuat, față de cele găsite în tumuli sud-dunăreni, puternic influențate de arta clasică și elenistică.

ARHITECTURA ILLYRILOR

Asemenea grecilor și thracilor, grupul indo-european al illyrilor s-a format la începutul perioadei bronzului, zona etnogenezei lor limitîndu-se la o parte din teritoriile de astăzi ale Iugoslaviei și Albaniei. În vremea aceea elementul illyric era predominant pe coasta Adriaticii. Serbia occidentală și Bosnia erau locuite de thraci, iar regiunea cu-

272. ZGERDESH, Albania, civilizația illyrică, etapa La Tène. Cetatea constituită pe un platou ridicat, coboară treptat pe pînă dealului, intervenind ziduri succesive de piatră, cu traseu geometric adaptat curbilor de nivel, executate într-o tehnică de factură elenistică.

Locuințe palafite, moștenirea perioadei bronzului

Așezări fortificate hallstattiene, « castella »

Așezări cu caracter protourban și sate fortificate

Așezări deschise

Necropole tumulare

prinsă între vărsarea Dravei în Dunăre și Porțile de Fier, sud-estul Olteniei și nord-vestul Bulgariei constituiau o zonă de interferență între thraci și illyri. În cursul unor expediții războinice, illyrii au ajuns pînă la Rin, în Italia și pe coasta africană.

Cele mai vechi manifestări cunoscute ale arhitecturii illyrilor sînt locuințele de tipul palafitelor, grupate în așezări lacustre, asemănătoare celor ce definesc cultura villanoviană, ilustrate cu deosebire de stațiunile descoperite la Ripaș pe râul Una și la Donja Dolina pe râul Sava. Aceasta din urmă, cea mai mare așezare de acest tip cunoscută în Europa, locuită continuu din perioada bronzului pînă la sfîrșitul perioadei fierului, era alcătuită din case de plan dreptunghiular, de obicei cu trei încăperi, executate din birne și ridicate pe piloți masivi, case legate între ele prin poduri și drumuri pietruite.

În prima etapă a fierului se produce o concentrare a populației illyrice în centre fortificate situate în poziții strategice greu accesibile cum sînt cele de la Glasinaț, Rakitno-Bihac, Sobunar, Čungar și Numer, cunoscute sub numele de « castella », fenomen de continuitate datorat vecinătății unor puteri ca Grecia și Macedonia, incursiunilor persane și mai tîrziu expansiunii Imperiului roman.

Constituirea statului illyric în secolul al V-lea î.e.n. este marcată de apariția unor impresionante fortărețe cum sînt cele de la Meteon (Medun) și Glasinaț în Iugoslavia, Akrolisson (Ljes) și Gajtani (Gintani) în Albania, așezări cu caracter protourban, la care se adaugă numeroase sate fortificate de pe teritoriul Albaniei denumite « gytet » sau « gyteza », cum sînt cele găsite la Marșei lîngă Skkoder, Kalivac lîngă Tepelena (Tepelenë) și Synize pe Korçë. Aceste așezări erau înconjurare cu valuri de pămînt și palisade similare cu cele folosite de geto-daci la Tinosu și ziduri late alcătuite din două paramente din blocuri fasonate de piatră, nelegate cu mortar, cu spațiul dintre ele umplut cu pietriș și piatră sfărîmată, de fapt o structură frecvent întîlnită în arhitectura popoarelor paleobalcanice.

Totodată, creșterea populațiilor illyrice în perioada La Tène atrage după sine înmulțirea așezărilor deschise, în general modeste ca dimensiuni, cum este înfloritorul centru de prelucrare a fierului, descoperit la Sanskmost pe valea Savei.

Studiate mai sistematic decît așezările, necropolele illyrice, multe situate în Serbia în regiunea Moravei, fac posibilă urmărirea unei continuități a civilizației central-europene tumulare de-a lungul întregii epoci a fierului. Necropolele de înhumare, în poziția întinsă, din zona Vrața în nord-vestul Bulgariei și Balta Verde-Gogoșu în sud-vestul Olteniei, unde predomină tumulii cu inventar de factură illyrică, confirmă ipoteza unei expansiuni illyrice în teritoriul thracic în secolele VIII—VII î.e.n. În schimb, mormintele plane de incinerare din secolul al VI-lea î.e.n. din Bosnia și Serbia Occidentală dovedesc influențe thracice, iar necropolele thraco-illyrice de tipul Vatina-Verbicioara

273. AKROLISSON (LISSUS, LYES), Albania, etapa La Tène, civilizația illyrică. Așezarea fortificată cu caracter protourban, constituită la începutul secolului al IV-lea î.e.n. pe vârful muntelui Shkëlumb, se dezvoltă în etape, pe panta muntelui către râul Drin, printr-o succesiune de incinte realizate cu tehnici din ce în ce mai perfecționate, căpătînd, la finele aceluiași secol, o factură urbană

274

Concentrări de tumuli în necropole

reprezintă un domeniu de confluență a celor două civilizații.

Arhitectura funerară a illyrilor este ilustrată cu prisosință de marile necropole din preajma așezării de la Glasinač (Bosnia), ea însăși un complex compus din numeroase *castella*, dispuse pe un platou de aproape 1000 ha, care denotă o existență continuă din epoca bronzului până la sfârșitul perioadei La Tène, expresie a unei civilizații locale originale, dar cu vădite elemente asimilate, grecești și italice. La poalele platoului se aflau necropolele numărând aproape 20 000 de tumuli, grupați câte 25, fiecare grup cuprinzând câteva sute de morminte. Corpurile defuncțiilor, înconjurate ca la Hallstatt de un inel de pietre și uneori așezate pe un pavaj, erau acoperite cu tumuli, al căror diametru varia între 2 și 20 m, adesea plasați în exterior cu piatră, fiind cunoscuți, în acest caz, sub numele de *gromilas*. Necropole asemănătoare, însă de mai mică amploare, datînd din etapa Hallstatt, s-au găsit și în Albania la Labeaten, Pirusten, Penesten, Abryir, Parthiner, Taulanter și Albaner. Concentrarea mormintelor în mari necropole, constatată deja în etapa hallstattiană în preajma așezărilor de la Santa Lucia (Istria) și Gorica (Dalmatia), amîndouă din secolele VIII—V î.e.n., sporește la începutul etapei La Tène, fapt ilustrat de necropola de la Jereziac (Bosnia).

Elemente celtice în ornamentica illyrilor

Necropola de la Rospî Cuprija lângă Beograd atribuită celților scordisci, izgoniți din Delphoi în anul 279 î.e.n. și stabiliți în Serbia, în care elementul celtic este prezent în aspectul podoabelor doar prin câteva produse importate sau de imitație, confirmă izvoarele istorice conform cărora celții s-au contopit cu populațiile illyrice autohtone, formînd în cursul ultimelor trei secole dinaintea erei noastre o civilizație mixtă, fără a juca însă un rol prea important în dezvoltarea civilizației popoarelor paleobalcanice.

Influențe illyre în Dacia Romană

Prezența în Dacia romană a coloniștilor aduși din Illyria, devenită între timp (9 e.n.) provincia Illyricum, este atestată prin morminte la Cașolț și la Zlatna în zona Munților Apuseni.

274. STRADONICE, Bohemia, civilizația celtică, etapa La Tène. Oppidum, numit «Hradište», adică «Cetatea de pămînt», deși este singurul din zonă apărut de un zid de piatră, ocupa o suprafață de 140 ha, comparabilă cu întinderea orașelor medievale ale Europei, pe un platou înalt de 385 m, pe malul riului Vltava.

275. MOUSA, Scoția, civilizația celtică, etapa La Tène. Locuință fortificată de tip *broch*, databilă anterior cuceririi romane (54 î.e.n.) sau după, executată din bolovani de piatră fără mortar, cuprinde în grosimea zidurilor încăperi dispuse pe mai multe niveluri și scări deschise către un spațiu central neacoperit.

Așezări hallstattiene deschise de tip «vici»

Așezări fortificate de înălțime de tip «castella», «oppida» și «castros» (fig. 274)

Tehnici constructive: murus gallicus

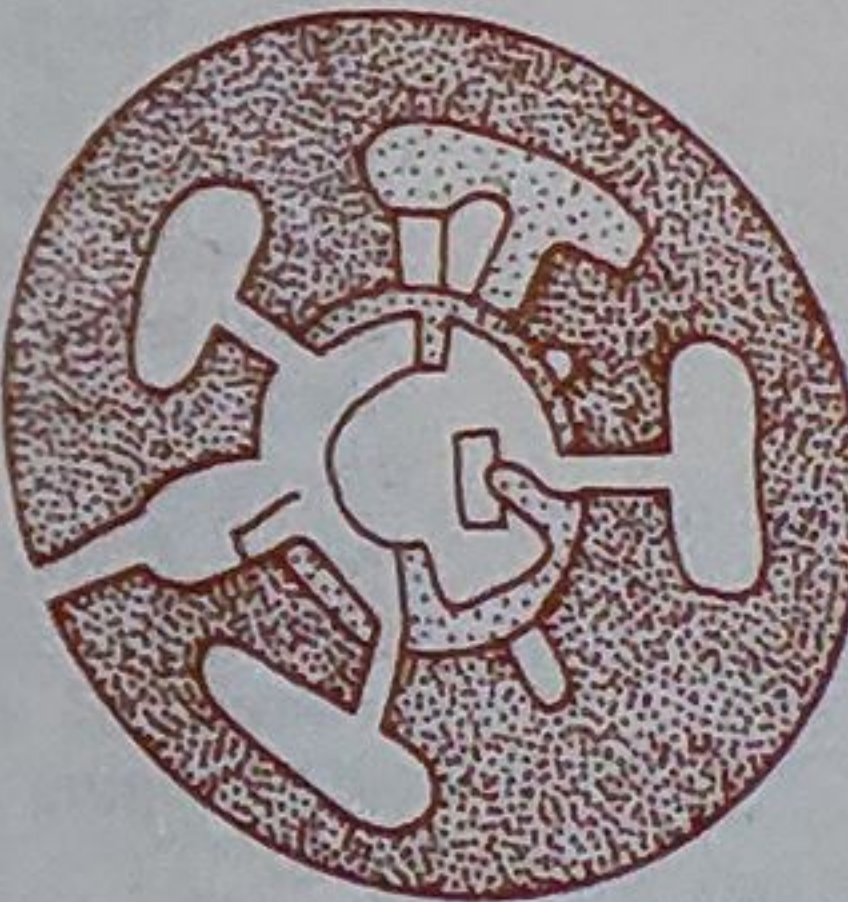
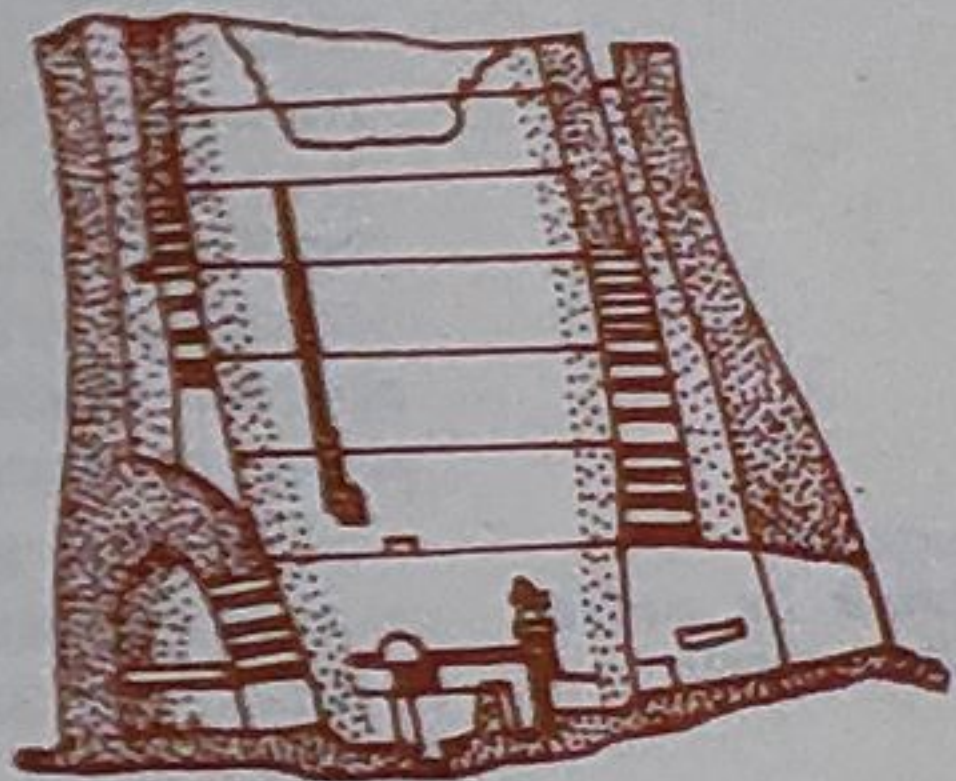
ARHITECTURA CELȚILOR

Grupul indoeuropean al celților, numiți de către greci «keltoi», iar de către romani «galli», își are ca zonă de baștină Europa Centrală, cursul mijlociu și superior al Rinului, unde parcurge prima etapă a fierului, Hallstatt. În jurul anului 500 î.e.n., încă în plină etapă hallstattiană, se declanșează un proces de migrație al celților către sud în Italia, către vest în Franța, Belgia, Insulele Britanice și Peninsula Iberică, către est în Boemia, Moravia, Noricum, Pannonia, ajungînd în zona nord-pontică, în Peninsula Balcanică și Asia Mică. Dominînd, la un moment dat, întreaga Europă de la Oceanul Atlantic la Marea Neagră, deveniți purtători ai celei de a doua etape a fierului, La Tène, celții joacă pe continentul european un rol civilizator, comparabil cu cel jucat de greci în lumea mediteraneană.

Așezările rurale ale celților, deschise, lipsite de ziduri de apărare, a căror mărime se poate deduce după amploarea necropolelor mai durabile decît locuințele aflate în preajmă, au fost numite de către istoricii romani «vici», în baza exemplelor cunoscute de ei în Gallia Cisalpină. Reședințele unor șefi de trib, situate în zone cu o economie mai dezvoltată, înconjurate cu șanțuri și palisade sau ziduri, erau amplasate pe insule fluviale naturale sau artificiale, în zone mlăștinoase (la Melun, Lutetia sau Glastonbury) sau pe coline (Mont Lassois). Așezările de înălțime ale celților au fost denumite de romani *castella* sau *oppida*.

Întîlnite în Europa Centrală la Hallstatt, Heuneburg, Goldberg, așezările de tip *castellum* și *oppidum* au fost difuzate de celți în procesul expansiunii lor, în decursul celei de a doua etape a fierului, în zonele continentului european în care s-au extins, depistate fiind în Gallia la Vienne-La Ville, Saint Vallier, Champ Subeyra, Gard și Champ d'Afrique, în Boemia și Moravia, la Zavist și Stradonice (așezarea numită Hradište), în Scoția, la Loch-Etive, în Germania la Heuneburg, Württemberg și Manching. În Peninsula Iberică, în zonele de vest și nord-vest, aflate sub influența celților, așezările fortificate cu incinte de contur liber sînt cunoscute sub numele actual de *castros*. În nordul Italiei, stăpînit de celți între secolele IV și II î.e.n., așezările fortificate apar abia la începutul secolului al II-lea î.e.n., iar în sud-estul Europei, unde celții s-au constituit în puternice state tribale, descoperirile arheologice creează impresia că ei s-au limitat la campamente, fără a întemeia așezări stabile.

Tipul de fortificații utilizate de celți, este cunoscut din descrieri amănunțite făcute de către Caesar, în lucrarea sa «De bello gallico» și din cercetări arheologice. Zidul de incintă, denumit de Caesar *murus gallicus*, avea o structură specifică, devenită frecventă în vestul și centrul Europei, în special în etapa La Tène, fiind construit din

0 5

piatră fără liant, legată cu ajutorul unei șarpante executate din birne longitudinale și transversale, dispuse regulat, cele din urmă fiind vizibile pe paramente. Tot atât de caracteristice pentru sistemele de apărare celtice sînt zidurile vitrificate și calcinate, cu sau fără șarpantă interioară de lemn, care apărau zone de întindere redusă, importante din punct de vedere strategic. Originea acestor ziduri este controversată, fără a se ști dacă au fost mistuite de foc accidental sau intenționat, transformindu-se într-o masă dură și compactă alcătuită dintr-un amestec de mortar, var, cenușă și cărbune. Asemenea ziduri calcinate s-au găsit în sudul Germaniei, Franța, Scoția, Boemia și Bosnia.

În cursul etapei La Tène, în locul dispersiunii așezărilor din etapa hallstattiană, are loc un proces de concentrare teritorială a lor, mai ales în Gallia și centrul Europei. În Gallia, așezările de tip *oppidum* sînt legate între ele printr-o rețea de drumuri de înălțime, pe traseul cărora se întîlnesc numeroase așezări nefortificate, cum sînt cele descoperite la Bezannes, Mesnen, Reims, datînd mai ales din fazele La Tène I și II, cit și cu așezări portuare situate în puncte de tranzit comercial. Totodată, evoluția așezărilor celtice realizează ca structură un anumit progres în direcția acumulării unor aspecte citadine, fără ca stadiul urban să fi fost atins vreodată.

Așezările de tip *oppidum* de la Gergovie de pe platoul Gergey, Sainte Genéviève (Essayles-Nancy), Alissia, ultima așezare gallică cucerită de Caesar (devenită Alesia sub romani, azi, Alise-Sainte Reine), la care se adaugă la Manching (Ingolstadt), unul dintre puținele *oppida* de cîmpie păstrate, datorate, îndeosebi fazei La Tène III, se caracterizează prin ocuparea judicioasă a reliefului, prin ample suprafețe prinse în interiorul incintei, prin zidurile de apărare calcinate și cele de tipul *murus gallicus* și prin prezența unor locuințe de plan circular și rectangular.

Fără să se ajungă la adoptarea unor planuri prestabilite, cu excepția, poate, a unor centre ca Enserune și Le Coylade-Mailhar, în structura unor *oppida* ca Bibracte (Mont Benoray, lângă Autun) și Numantia (situată în Pensinsula Iberică pe cursul superior al fluviului Duero), din faza La Tène III, se poate recunoaște o tendință de diferențiere funcțională a cartierelor rezidențiale și a unei zone publice. În interiorul incintei de la Bibracte spații libere făceau posibile impunătoare adunări, iar la Parc-aux-Chevaux, un spațiu de plan pătrat, de ample dimensiuni, dădea acces la o construcție cu o suprafață de cca 1 150 m² compusă din 30 de încăperi. Avînd o vechime care datează din eneolitic, Numantia, în faza tîrzie a existenței sale, pare să fi fost structurată pe baza unei scheme ortogonale. Ultimul bastion al rezistenței împotriva romanilor, cucerit în anul 133 î.e.n., este, prin structura și amploarea sa poate, singura așezare căreia i se poate atribui un caracter urban.

În etapa hallstattiană, locuințele populației de rînd erau de plan circular cu schelet din pari legați prin împleti-

276

276. GLASTONBURY, Somerset, civilizația celtică, etapa La Tène. Așezarea de tip palafită reprezintă o revitalizare a acestui tip în faza finală a etapei La Tène. Ridicată în mijlocul unei mlaștini, pe o insulă artificială, avînd o suprafață de 1,5 ha., așezarea, înconjurată de o palisadă al cărei contur urma forma neregulată a insulei, se compunea din 60—70 de case de plan circular sau oval executate din materiale vegetale.

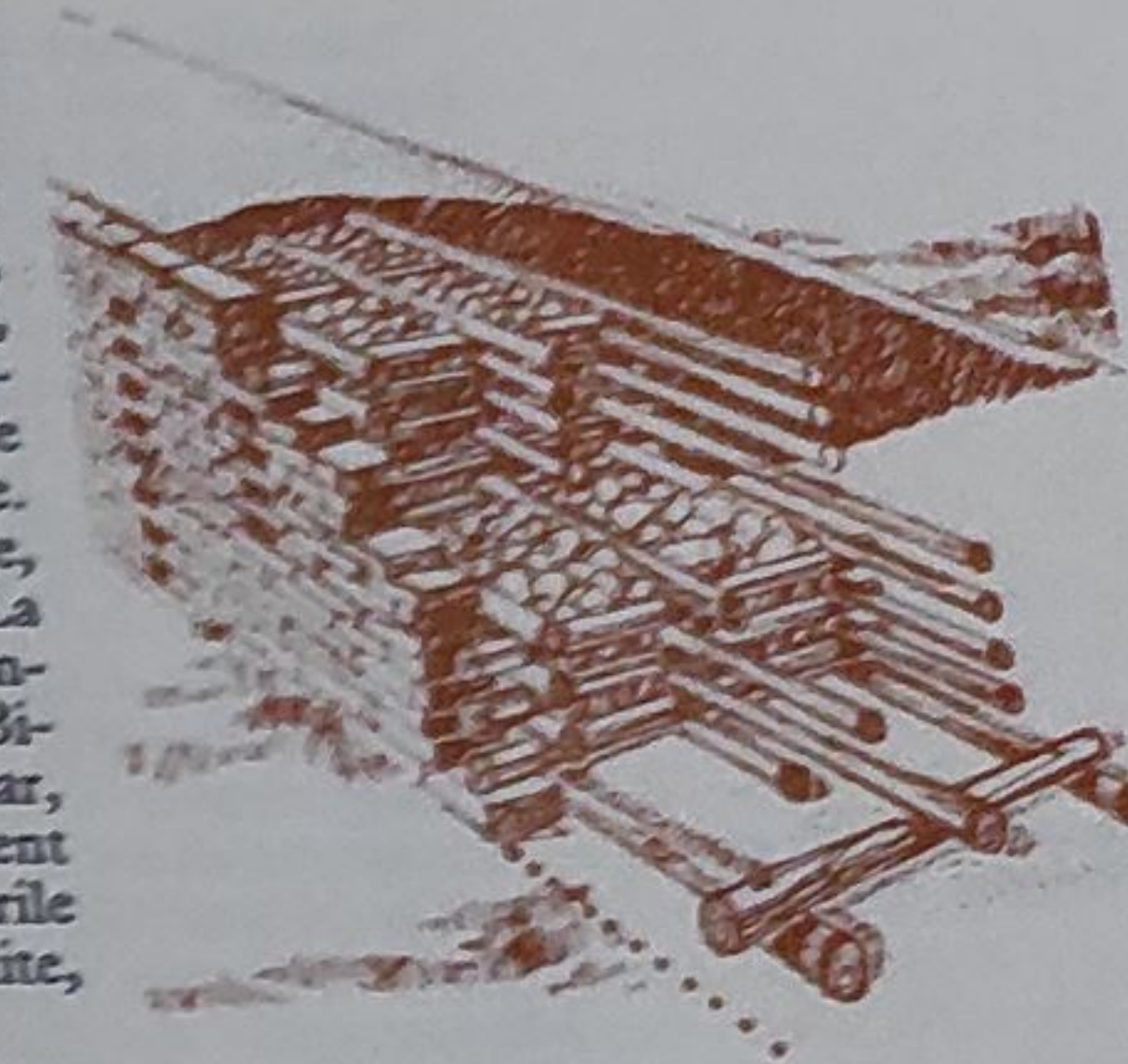
tură de crengi, acoperite cu paie sau cu trestie. Locuințele șefilor de trib, ceva mai pretențioase, erau denumite de către romani *aedificia*.

În cursul etapei La Tène are loc procesul înlocuirii treptate a locuinței celtice tradiționale de plan circular, semiîngropate, construite din materiale ușoare, vegetale, cu locuințe de plan rectangular de aceeași factură constructivă. Sub stăpînirea romană, tradiționala învelitoare de paie se va înlocui cu o învelitoare de țigle și olane. În structura unor locuințe, destinate aristocrației tribale, se poate recunoaște o anumită influență elenistică. La Tronoën (Armorique), asemenea case de plan dreptunghiular se ridicau pe un subasment de piatră, iar la Bibracte locuințele semiîngropate, de plan dreptunghiular, accesibile prin cîteva trepte interioare, aveau subasment de granit, ziduri de lemn sau piatră fără mortar, colțurile și montanții golurilor fiind executate din piese monolite, făcute.

În Britannia, în faza tîrzie La Tène, paralel cu supra-viețuirea locuinței palafite, se dezvoltă o arhitectură de locuințe fortificate, de piatră, derivată, parcă, din tradiția megalitică. Ele au forma unui turn tronconic, cu o singură deschidere către exterior, cu mai multe niveluri legate prin scări interioare, amintind arhitectura nuragică din Sardinia. Numite în Scoția *brochs*, în Irlanda, *caths* și *duns*, atribuite perioadei romane, aceste locuințe, cu tot efortul constructiv cheltuit pentru edificarea lor, par să fi fost niște adăposturi provizorii.

Religia celților, constînd în adorarea forțelor naturii, nu a pretins edificarea de temple, nevoile cultului limitîndu-se la altare ridicate pe înălțimi sau în apropierea unor izvoare. În preajma unor astfel de sanctuare s-au constituit așezări civile ca Bibracte sau Nemausus (Nîmes). În schimb, în zona marelui sanctuar al lui Mercur din ținutul Auvergne nu a fost identificată nici o așezare. Dacă anterior cuceririi romane nu este cunoscut nici un sanctuar care să fi fost realizat din materiale durabile, sub egida romană, paralel cu edificarea de temple consacrate divinităților introduse de noii stăpînitori, gallii au ridicat numeroase sanctuare de piatră fără vreo legătură cu tipologia templelor greco-romane, ilustrate de celebrele sanctuare din sudul Galliei de la Entremont și Roquepertuse. Astfel, porticul trilitic de la Entremont avea funcție de suport al unor statui simbolice votive.

Absența mormintelor plane în etapa Hallstatt, și dimpotrivă abundența mormintelor tumulare, amplasate în vaste necropole în preajma așezărilor, au făcut ca prima etapă a fierului să fie numită, în special în Franța, «epoca tumulilor». Tumuli circulari sau eliptici în plan, cu diametre și înălțimi variabile, cuprîndeau morminte de înhumare în care defunctul era așezat la nivelul solului pe o suprafață nivelată cu pămînt bătut sau pavată cu dale de piatră sau morminte de incinerare cu groapa acoperită adesea cu o lespede. Cîteodată, cadavrul era înconjurat cu cor-doane circulare, concentrice, de piatră.

277

177. MANCHING (INGOLSTADT), civilizația celtică, etapa La Tène. Așezarea fortificată de cîmpie era înconjurată de ziduri executate în tehnica denumită «*murus gallicus*» (sec. al II-lea î.e.n.). Două ziduri paralele, executate din piatră, erau legate printr-o structură de lemn, spațiile dintre grinzii fiind umplute cu piatră spartă. Grinzile transversale se exprimau pe fețele zidurilor la intervale regulate.

Concentrări de așezări gallice în etapa La Tène

Locuința celtică de influență romano-elenistică

Locuința fortificată în Britannia (fig. 275)

Arhitectura de cult

Arhitectura funerară tumulară

Diferențieri funcționale în cadrul așezărilor tîrzii

Locuința tradițională

Tumulii erau executați din piatră brută, dispusă sub formă de bolți (Bourgogne, Boemia), din piatră fășuită sub forma unei construcții tronconice (nord-estul Franței) sau din argilă amestecată uneori cu piatră, având înfățișarea unei movile (Bavaria și Palatinat).

În decursul secolului al IV-lea î.e.n., zona carpato-balcanică a fost invadată de către celti. Către sfârșitul secolului al III-lea î.e.n., aflați în drum către Grecia și Macedonia, celtii au constituit în centrul Bulgariei «regatul din Tylis», pentru ca în anul 279 î.e.n. să prade sanctuarul de la Delphoi. În regiunile de nord-vest și vest ale României dominația celtică a durat circa două secole (IV—II î.e.n.). Invasia celtică a marcat de fapt trecerea spațiului carpato-balcanic la cea de-a doua etapă a fierului, La Tène.

Așezări celtice pe teritoriul României

Prezența celtilor în vestul României, contactele sporadice stabilite cu ținuturile din răsăritul Moldovei și nordul Dobrogei sub forma unor enclave, sînt atestate de cele aproape 140 necropole din preajma unor așezări deschise, de pildă Noviodunum (Isaccea) și Arrubium, (Măcin) (300—200 î.e.n.). Nu sînt cunoscute în schimb așezări întărite de tip oppida specifice pentru vestul și centrul Europei.

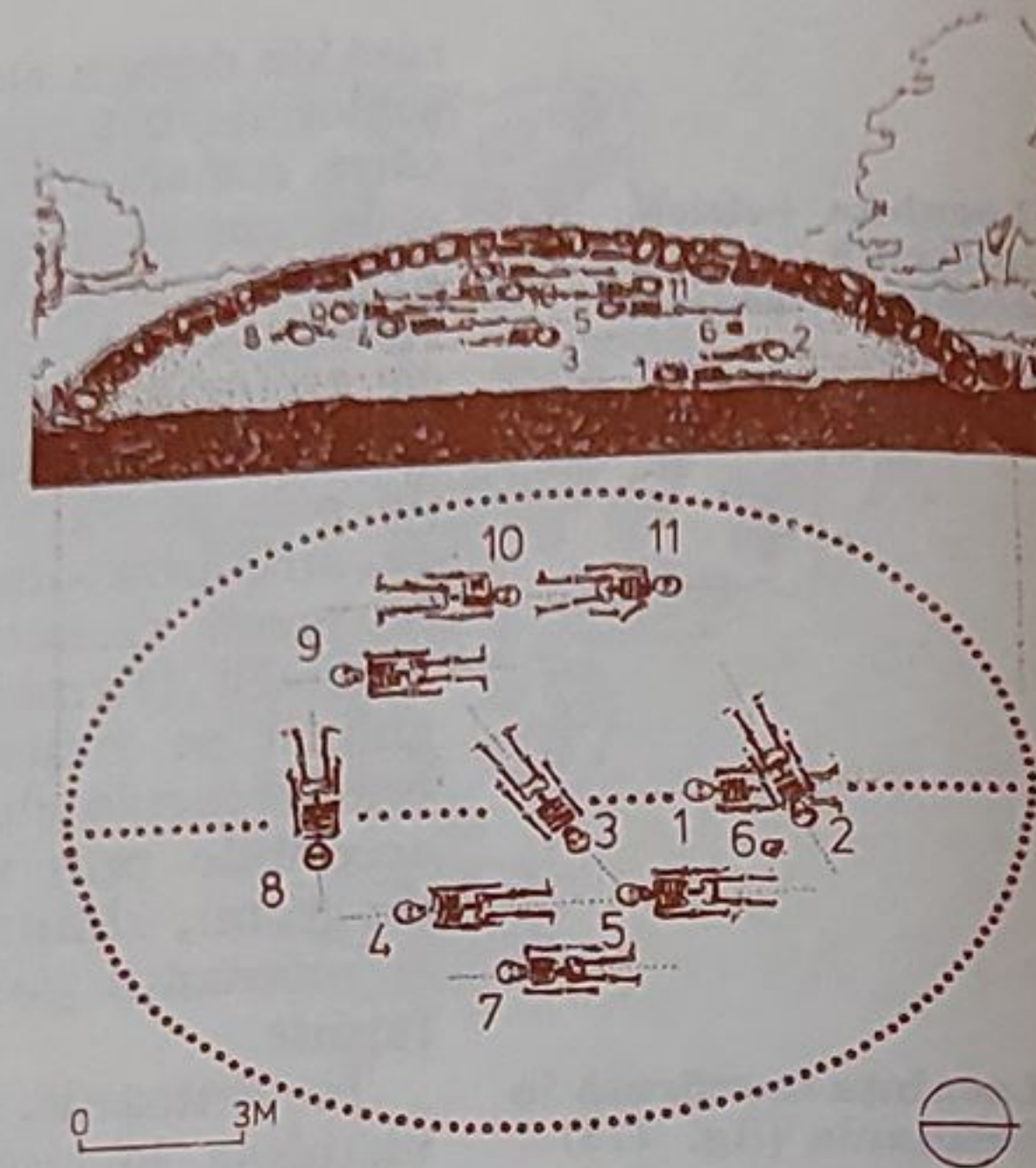
Arhitectura funerară a rămas și în această zonă dependentă de tradiția tumulului. Necropolele conțin morminte de înhumare și incinerare în urne, dar foarte numeroase au fost și mormintele de incinerare în groapă, rit funerar neobișnuit la celtii din celelalte zone europene, dar practicat de thracii timpurii din Transilvania, nord-estul Ungariei și Slovacia. Bogatul inventar al mormintelor celtice de la Ciurmești (230—130 î.e.n.), Apahida, Luncani, Silivaș, relevă un ideal artistic diferit de cel autohton.

Ciocrnirea celtică cu statele elenistice din Balcani și Asia Mică (ultimul sfert al sec. al III-lea î.e.n.) reprezintă începutul prăbușirii puterii lor militare. La aceasta contribuie în anii 60 î.e.n. germanii și daco-geții conduși de Burebista, pentru ca instalarea puterii romane la Dunărea de Jos, în Pannonia, Noricum și Gallia să o desăvîrșească.

ARHITECTURA SCYȚILOR

Primele așezări întărite

Scyții, popor de origine iraniană, după lungi peregrinații care au cuprins Asia Anterioară și Egiptul, provocate de mișcările unor triburi din Asia Centrală, se stabilesc în stepele nord-pontice ocupate anterior de cymerieni, constituind în secolul al VII-lea î.e.n. o puternică uniune tribală. Concomitent are loc colonizarea elenă a litoralului Mării Negre, între greci și scyți legîndu-se relații economice, culturale și politice. Poate sub acțiunea acestor relații parte din scyți devin sedentari, ocupîndu-se de agricultură, dar rămîn subordonați unei aristocrații de călăreți nomazi. Pe malul drept al Niprului și pe Teasmin iau ființă mici așezări rudimentare întărite care cedează treptat locul unor așezări mai întinse, cu fortificații mai evoluate, numeroase în cursul secolului al V-lea în zona de litoral, pe cursurile inferioare ale Niprului și Bugului și în regiunile con-

278

278. BANGE (Minot-Côte d'Or), civilizația celtică. Tumul eliptic, caracteristic atât pentru etapa Hallstatt cât și La Tène, cuprindea 11 morminte de înhumare, defuncții fiind așezați în poziție întinsă. Masa de pământ a tumulului era protejată de un înveliș de piatră.

279. KOSTROMSKAIA, Caucaz, civilizația scytică. Mormint regal (sec. al VI-lea î.e.n.), de tip kurgan, cuprinde în interiorul tumulului o încăpăre funerară cu o structură de lemn, acoperită cu o învelișoară piramidală. Într-o scobitură a solului, în interiorul acestei încăperi, s-au găsit scheletul defunctului și alte 13 schelete, iar în exteriorul ei, scheletele a 22 cai sacrificați.

Așezări fortificate complexe
Locuința scytică

Influențe ale tehnicii constructive elenistice

Arhitectura funerară: kurganele (fig. 279)

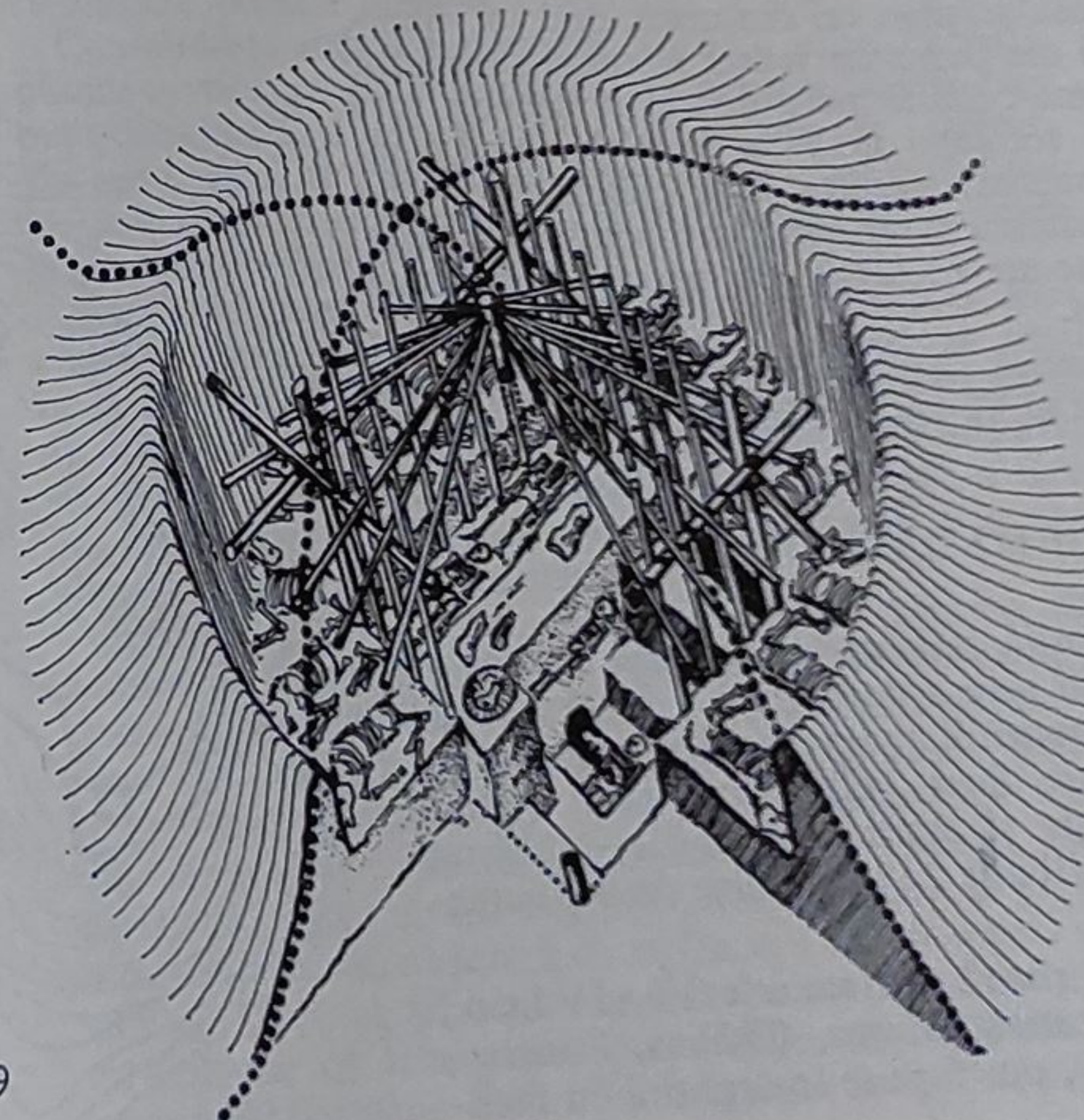
itnmentale interioare (Kiev, Poltava, Harkov), avînd un caracter similar cu oppida celtice. Așezarea de la Kamenska (sec. V—II î.e.n.) întinsă pe aproape 700 ha, pu-ternic centru al producției de metale, probabil, sediul unor căpetenii scytice, cuprindea numeroase locuințe de lemn, de plan circular și eliptic, și cîteva case de zidărie cu 2—3 încăperi dispuse în amfiladă.

Grecii constituie în zona cetății Pantikapaion regatul Bosporan care îmbină forma monarhică cu cea de polis, fapt explicabil prin populația sa mixtă scytică și elenă, fiind condus succesiv de dinastii atheniene, scytice și thracice. Orașul Neapolis (Simferopol), întemeiat în secolul al III-lea î.e.n., este capitala unei dinastii scytice, expresie a influenței grecești fiind clădirile de zidărie, locuințe și instituții, și incinta de piatră fășuită.

Comun întregii lumi scytice, din Altai și pînă la Dunărea de Jos, este ritul înhumării în poziție întinsă în tumuli numiți kurgane. Deasupra mormintului se ridică o construcție de lemn peste care se așeza pămîntul. În felul acesta se prezintă mormîntul regal de la Kostromskaia (sec. al III-lea î.e.n.) în care, pe lângă rămășițele principelui defunct, s-au găsit 13 schelete umane, iar în exteriorul încăperii mortuare, scheletele a 22 cai. Credința scyților în viața de apoi a condus la sacrificarea sclavilor, soților defunctului și, cîteodată, a sute de cai. Kurganul de la Zaporojie, de lângă Balka, cunoscut sub numele de «mormîntul lui Haimanov», un tumul înalt de 9 m, placat cu lespezi de calcar, era penetrat din două direcții de coridoare descendente care, la o adîncime de 9 m, se transfor-

Cînd le moare regele, scyții sapă în pămînt, pe aceste meleaguri, o groapă mare, pătrată... Apoi, după ce așază leșul în mormînt, pe un pat de verdeață, înfig sulite de o parte și de alta a mormintului, apoi sprijină de ele niște birne de lemn și la urmă le acoperă cu rogojini, iar în locul rămas liber în mormînt îngroapă, după ce i-a sugrumat, pe una din fiitoarele regelui, pe paharnic, pe bucătar, pe grăjdar, o slugă, un crainic, cai și din toate celelalte lucruri ce-i mai bun, precum și cupe de aur (căci nu întrebuițeau arama și argintul). Cînd sînt gata, cu toții laolaltă înalță o movilă, întrecîndu-se cu însușirea să iasă cît mai mare.

HERODOT, Istorii.

279

Componentele artei
scythilor

mau în tuneluri înguste, aproape orizontale, conducând la o cryptă de 16 m² prevăzută cu două nișe.

Inventarul mormintelor conținea obiecte prețioase de aur, arme și harnașamente de cai decorate, produse ale meșterilor scythi sau greci, cele din urmă adaptate gustului scythilor. Kurganele de la Pazirik (Altai), din celălalt pol al lumii scythice, cel estic, locuit de o populație care practica o agricultură itinerantă și un comerț caravanier, cuprindea un inventar influențat de arta chineză și iraniana.

Printre aporturile etnice și culturale diverse și de importanță diferită, care au contribuit la conturarea specificului daco-geților, în afară de contactele cu lumea illyrică, atestate de cimpurile de urne din sud-vestul României și sudul Moldovei, sînt și cele datorate scythilor.

Vestigii scythice pe
teritoriul
geto-dacilor

Spre sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n. expansiunea scythilor a atins teritoriul României, dar cercetările arheologice de pînă acum nu permit o apreciere corectă a influenței civilizației acestora asupra thracilor din stepa Bărăganului; în schimb, vestigii dense din zona dintre Kallatis și Dionysopolis permit a se presupune că regatul scythic ar fi cuprins Dobrogea pînă la Capul Caliacra. Scythii nu s-au stabilit pe teritorii nord-dunărene ocupate de thraci și nici nu au provocat modificări structurale în cultura materială a populației autohtone. Agatirsii, identificați între secolele VI și V î.e.n., în regiunea Mureșului și Tirnavelor, prin necropolele de înhumare cu oglinzi și pumnale scythice de la Mediaș, Ciurbrud, Feiurdeni, Cristești, Gurbănești etc., trebuie considerați fie un grup iranian prescythic, fie un grup thracic din zonele răsăritene extreme ale spațiului carpato-dunărean, și într-un caz, și în celălalt, refugiate din cauza presiunii scythilor, cel din urmă, deși « scythizat », aparținînd totuși din punct de vedere al culturii materiale aceleiași cerc etno-cultural nord-thracic și înglobat în a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n. în masa geto-dacică. În mod similar, așezarea de la Nikolaevka de pe Nistru, poate fi atribuită cu siguranță unei populații thracice foarte puțin amestecate cu scythii, dar puternic influențată de cultura acestora.

În zona nord-pontică, faza civilizației scythice se încheie la mijlocul secolului al VI-lea, urmîndu-i o fază sarmatică.

ARHITECTURA GETO-DACILOR

În spațiul intracarpatic, influențele ocazionale scythice au încetinit ritmul trecerii spre a doua etapă a fierului; astfel se explică, poate, și numărul redus de informații privind vestigiile autohtone ale fazei hallstattiene târzii: cîteva morminte de incinerare și așezarea de la Cluj-Mănăstur (sec. al IV-lea î.e.n.) atribuite cu certitudine dacilor autohtoni.

Cetățile de pămînt și piatră din secolele VI—IV î.e.n., ridicate în zona precarpatică (Moșna, Cătălina, Stîncești, Poiana, Ocnița, și Pecica), pot fi puse în legătură cu rezis-

280. COSTEȘTI, com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara, civilizația dacică. Cetatea, considerată a fi reședința regilor daci din munții Orăștiei, înconjurată de o incintă de pămînt întărită cu o dublă palisadă de factură hallstattiană, amenajată în vremea lui Burebista (70—44), cuprinde trei terase denivelate săpate în stîncă. O intrare « în clește » rezultă din suprapunerea capetelor valului de pămînt (cu o grosime între 6 și 8 m și o înălțime actuală de 2,5 m). În zona cea mai periclitată, incinta era dublată către interior de un zid de piatră de tipul « murus dacicus », reprezentînd o altă etapă de construcție, întărit cu trei turnuri adosate și unul izolat. Alte patru turnuri izolate, situate în afara incintei, cu etajul inferior executat din calcar și cel superior din lemn, sporeau capacitatea defensivă a davei.

281. COSTEȘTI, com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara, civilizația dacică. Unul dintre cele patru sanctuare patrulate (sec. I î.e.n.), alăturate toate din coloane de lemn și andezit ridicate pe discuri de calcar, destinate să susțină, după unele interpretări, numai capiteluri de lemn pe care se ardea tămîie. Condițiile climatice aspre pledează însă pentru ipoteza unei săli hipocaustale cu acoperiș sprijinit de colone. Fiecare sanctuar conținea un număr de coloane multiplu de 5 se, cifră care reprezenta, poate, săptămîna dacică.

280

Etapă Hallstatt în
spațiul
precarpatic

281

Arhitectura dacilor în
etapa La Tène,
produs de sinteză

tența autohtonilor împotriva scythilor, dar înfățișează, totodată, și o societate thracă în plină evoluție spre forma de organizare prestatală, angajată în relații de schimb strînse cu orașele pontice grecești.

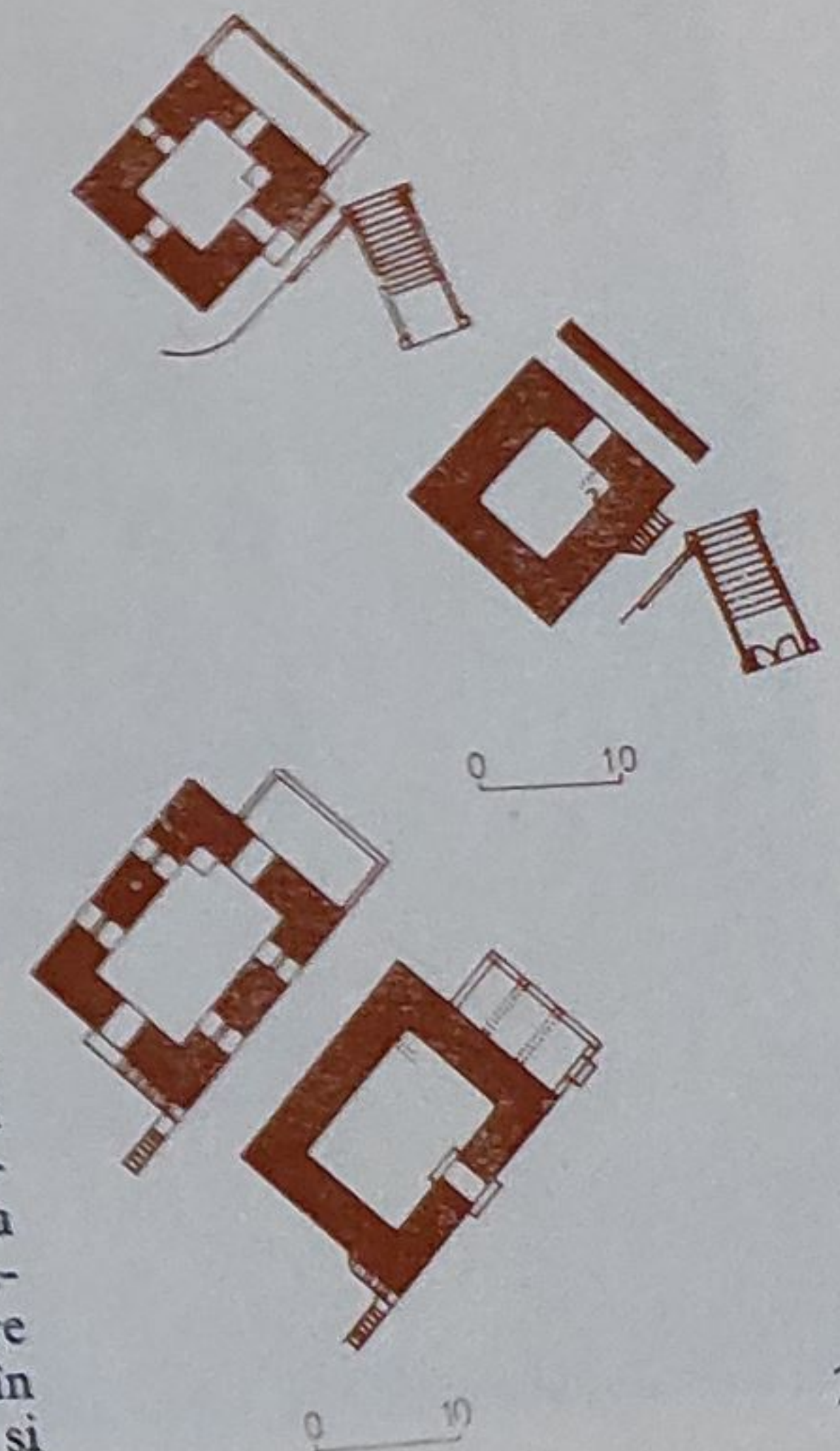
Consolidarea regatului odryșilor, pe de o parte, declinul puterii scythice, pe de alta, permit constituirea în aria carpato-danubiană a cîtorva puternice uniuni de triburi. Cu acest prilej se diferențiază din masa thracilor geto-dacii pe care Herodot îi numea în anul 450 î.e.n. « cei mai viteji și mai dreپți dintre thraci ».

Arhitectura geto-dacilor corespunzătoare celei de-a doua etape a fierului (La Tène) cunoaște o evoluție în timp ce poate fi urmărită începînd cu a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n. Avînd ca fond principal tradiții prototracice și thracice din perioada bronzului și prima etapă a fierului, arhitectura dacilor s-a constituit cu aportul și a unor elemente de factură elenistică și celtică.

Secolele III—II î.e.n. se caracterizează printr-o dezvoltare diferențiată a thraco-dacilor, mai conservatori, din interiorul arcului carpatin, față de cea a thraco-geților din afara lui, supuși direct unor influențe grecești, persane și mai apoi romane, fapt atestat și de numeroasele așezări din zona extracarpatică. În pofida acestei situații, descoperiri din aria culturii Lipița (Ucraina), aflată la periferia lumii dacice, sau a așezării de la Oncești de pe cursul superior al Tisei, ca și micile sanctuare circulare și patrulate cu coloane de lemn, descoperite la Pecica și la Dolinean în regiunea Nistrului mijlociu, comparabile ca structură și

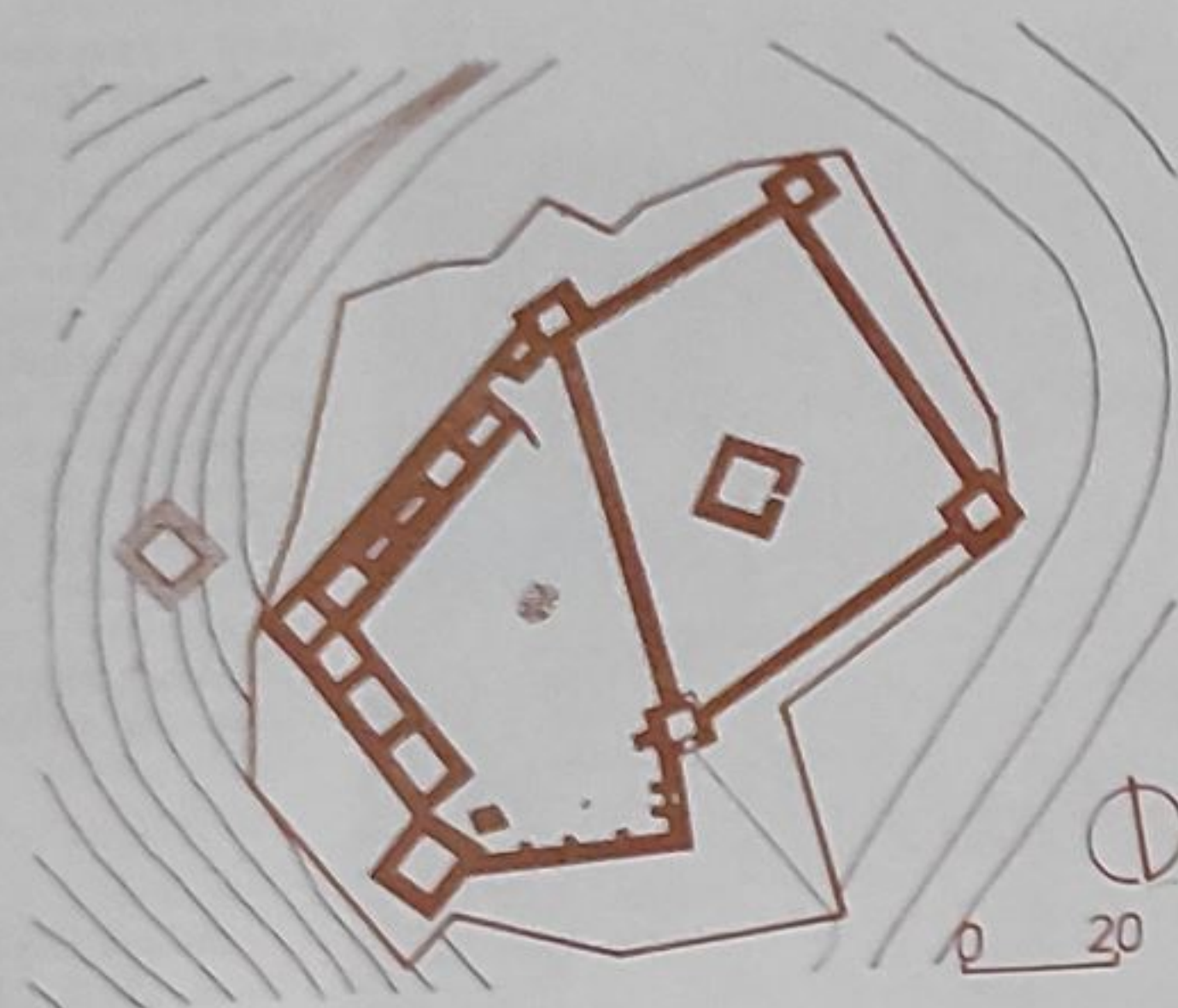
Arhitectura statului centralizat dac și-a găsit expresia cea mai înaltă în cetățile de munte cu incinte de piatră de tipul « murus dacicus », în care se poate recunoaște un aport elenistic, și în sanctuarele atestate de alinamente de piatră, patrulate sau circulare-concentrice. Dacă construcțiile circulare cu fundații de piatră și o suprastructură de lemn, indiferent că au fost sanctuare, locuințe sau stîne, permit asocierea lor cu tipologia tholosului, construcțiile patrulate cu încăperile dispuse în anfiladă, precedate de ante și terminate absidal, par să aibă în ascendența lor tipul megaroonului, și unele, și altele, confirmînd relațiile arhitecturii dacice cu arhitectura lumii mediteraneene.

282. COSTEȘTI, com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara, civilizația dacică. Locuințele-turn, reședințe ale unor căpetenii, tipice pentru cetățile din sudul Transilvaniei, aici în număr de două, accesibile prin scări monumentale, erau organizate pe două caturi: cel inferior, destinat depozitelor, era executat din piatră în tehnica « murus dacicus », cel superior, construit din cărămidă, era destinat locuirii, accesul făcîndu-se din exterior cu ajutorul unei scări de lemn, prevăzute cu un mic pridvor.

282

283

destinație cu cele din munții Orăștiei, constituie dovezi privind unitatea culturală a geto-dacilor pe întreaga lor arie de răspindire, înaintea cuceririi Daciei de către romani. Dacii au dezvoltat o arhitectură originală cu caracter militar, religios și civil. Dovadă sînt așezările întărite, înrudite cu cele gallice de tip *oppida*, cunoscute sub numele de *davae*.

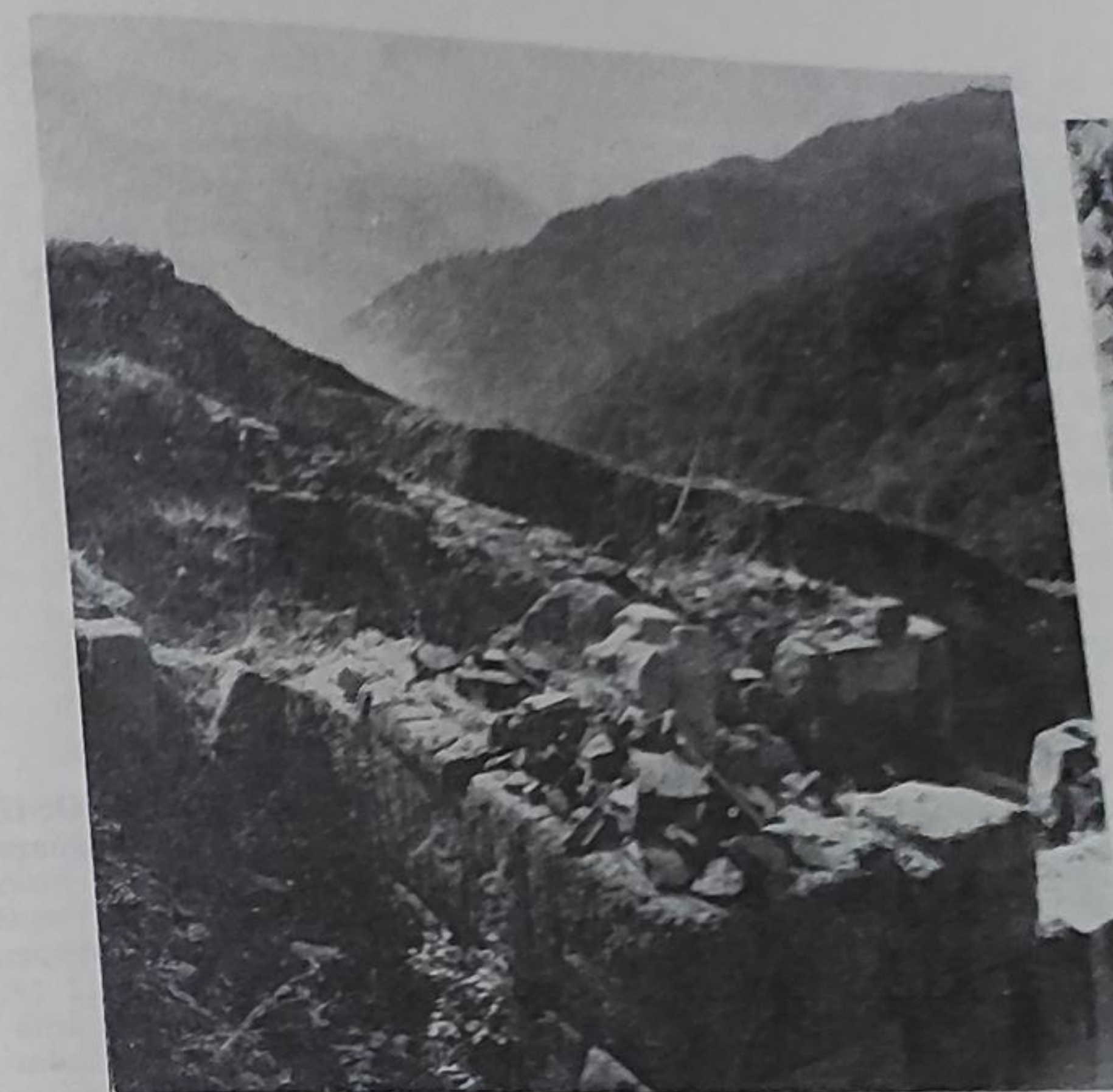
284

182

283-287. BLIDARU (vîrful), sat Coștești, com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara, civilizația dacică. Cetatea (sec. I î.e.n. - I e.n.), aparținînd sistemului defensiv al Sarmizegetusei, avea două incinte alăturate, construite succesiv, aflate la cote diferite. Incinta de plan trapezoidal, ridicată pe platforma superioară, era înconjurată de un zid executat din blocuri de calcar prevăzute cu patru turnuri de colț, cel de sud-vest, construit în sistemul «à chicanes», cuprinzînd, totodată, și accesul. Tot aici, mai exista și o locuință-turn, modestă, locuită, probabil, de garnizoana cetății. Incinta inferioară, dublată pe două din laturi, cuprindea în spațiul astfel rezultat încăperi pentru depozitarea armelor și proviziilor al căror nivel superior era folosit ca platformă de luptă. Paramentul acestor cazemate, către interior, era executat din asize, cu înălțimea determinată de mari blocuri, ritmic distribuite, spațiile dintre ele fiind umplute cu lespezi. În exteriorul celei de a doua incinte a fost identificat și un sanctuar cu aliniament patruleter.

Planul celor două incinte, modul de utilizare al terenului, ca și tehnica de zidărie sugerează participarea unor constructori greci (cel puțin într-o fază mai recentă). În schimb, o cisternă de apă (8 x 6,2 m) găsită în afara incintelor, săpată în stîncă, este lucrată în tehnica romană cu ciment impermeabil (*opus signinum*) și boltită cu blocuri de calcar, realizată fiind probabil de constructori «împrumutați» de Decebal de la Domitianus (după anul 89 e.n.).

285

286

287

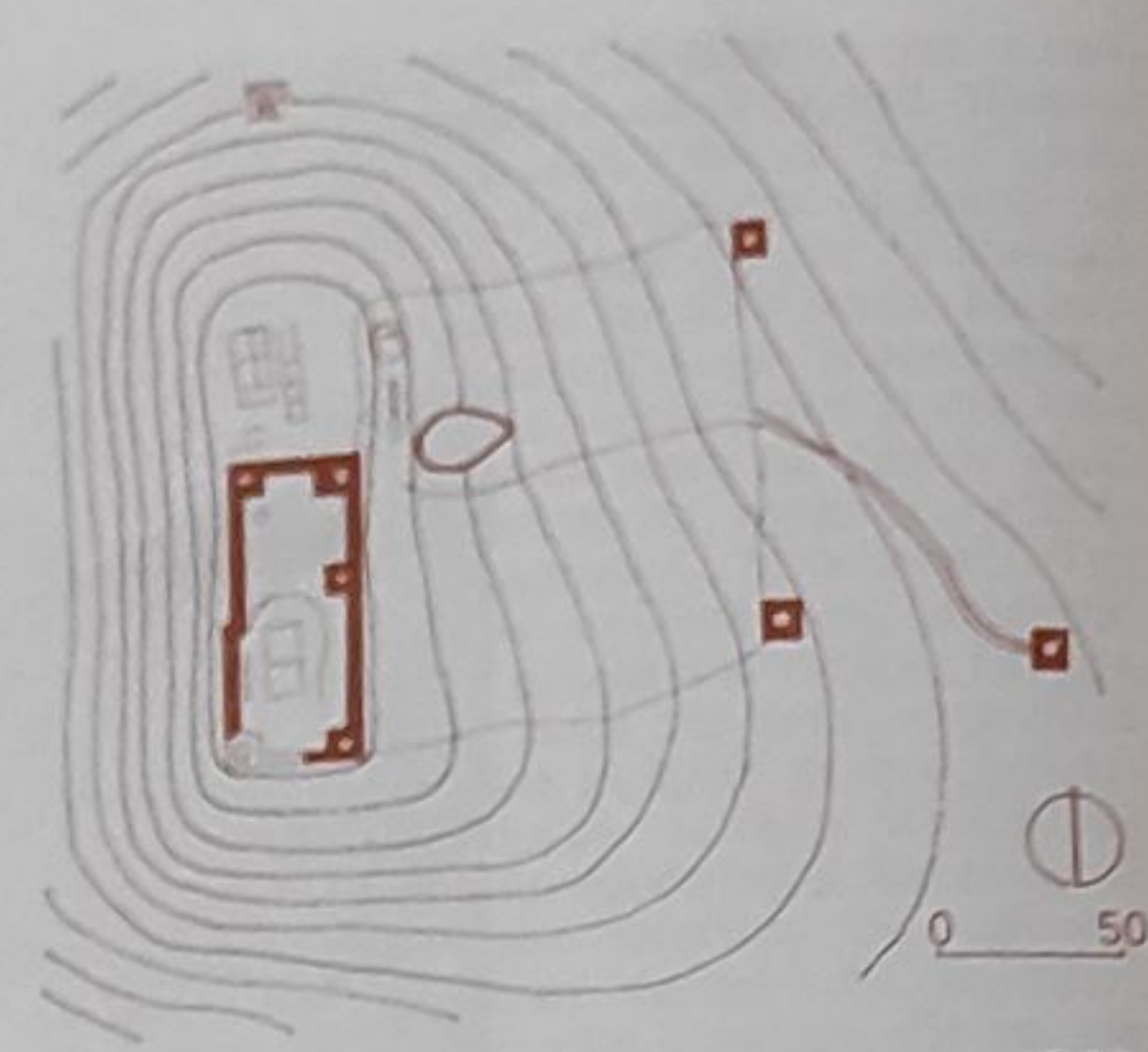
183

Primii care își însușesc, treptat și diferențiat regional, la mijlocul secolului al V-lea î.e.n. noua metalurgie a fierului caracteristică etapei La Tène sînt thraco-geții din Cîmpia Dunării, Dobrogea, sudul și centrul Moldovei și platforma prebalcanică. Pe baza unei productivități sporite a muncii, se desfășoară un proces de diferențiere socială, desprinzîndu-se o pătură de conducători în măsură să activeze, în jumătatea sudică a ariei dacice, tendințele de unificare politică, ajunsă, se pare, la apogeu sub regele Dromichaetes (sf. sec. al V-lea î.e.n.).

Locuirea în etapa La Tène

Permanența fortificațiilor de factură hallstattiană

Așezări întărite de tip «dava»

288

288. PIATRA ROȘIE (munte), com. Boșorod, jud. Hunedoara, civilizația dacică. Cetatea, cu cele două incinte ale sale, este dispusă pe cinci terase în trepte amintind acropolele elenistice. Incinta superioară (102 x 45 m), realizată în secolul I î.e.n. din piatră fălțuită (*murus dacicus*), întărită cu turnuri decroșate către interior, cuprindea o clădire de ample dimensiuni similară cu «palatul» de la Popești. A doua incintă (140 x 125 m), adiacentă, construită din blocuri, cu o palisadă pe creastă, probabil, între cele două războaie purtate cu Traian, a înglobat și două turnuri izolate din faza anterioară. Un al treilea turn, izolat, controla intrarea.

289. PIATRA ROȘIE (munte), com. Boșorod, jud. Hunedoara, civilizația dacică. Locuință (sec. I î.e.n.), de ample dimensiuni (circa 1 000 m²), situată în prima incintă, era executată din lemn pe o fundație de piatră fălțuită. Cele două încăperi, reprezentînd o suprafață de 22,50 x 13,20 m, erau înconjurată pe trei laturi de o galerie, iar cea de a patra latură se deschidea printr-o prispă fără stâlpi, prinsă între ante.

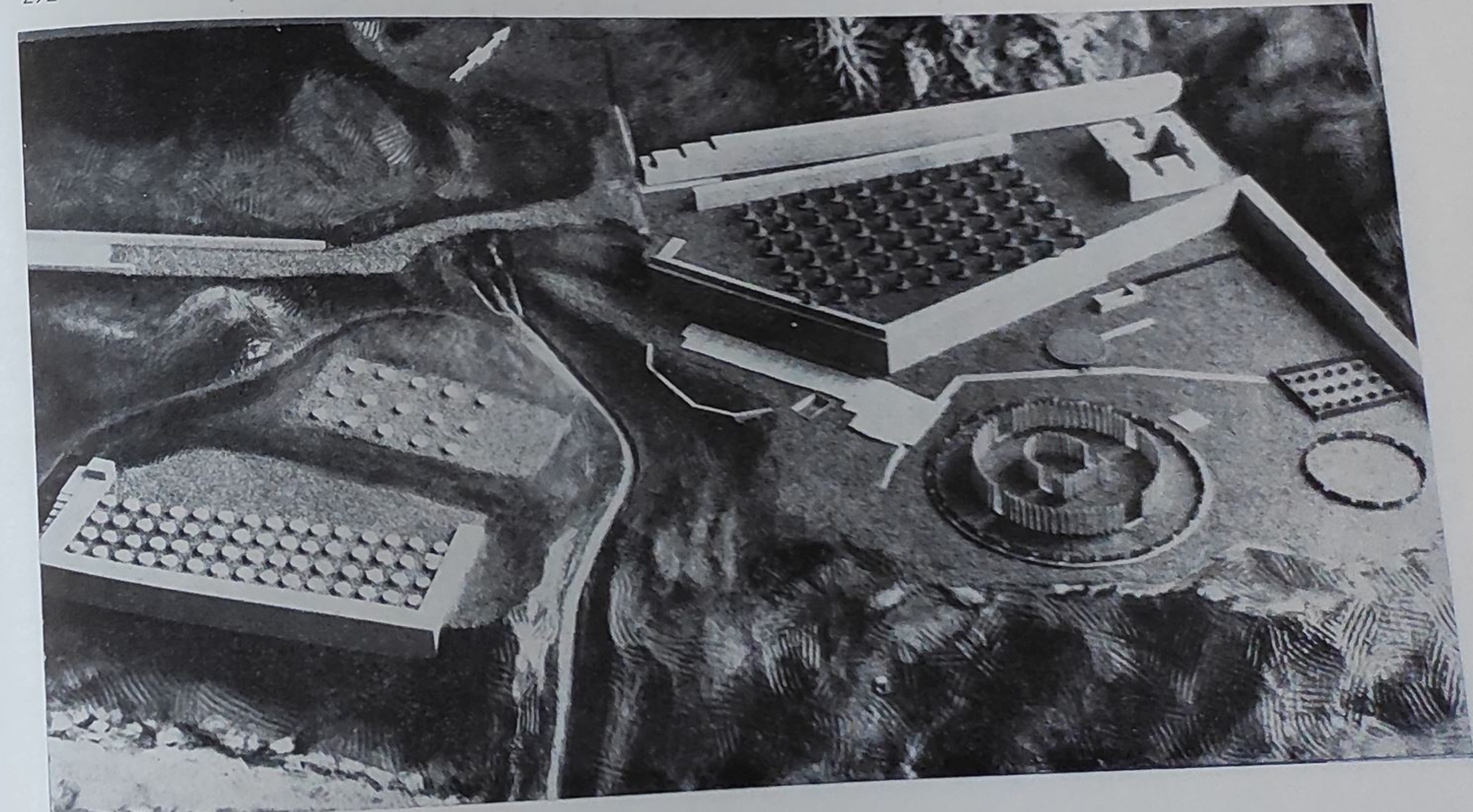
291. SARMIZEGETUSA REGIA (GRĂDIȘTEA MUNCCELULUI), com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara, civilizația dacică. Centrul politic și religios de pe Dealul Grădiștii al statului dac (sec. I î.e.n. — sec. I e.n.) era compus dintr-o cetate de refugiu, înconjurată de un zid de piatră, un centru ceremonial și o amplă așezare civilă. Reconstructă de romani după distrugere, cetatea a fost înzestrată cu un edificiu termal dispus în afara incintei.

292. SARMIZEGETUSA REGIA (GRĂDIȘTEA MUNCCELULUI), com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara, civilizația dacică. Ansamblul ceremonial, compus din sanctuare patrulare și circulare dispuse pe terase corectate și sprijinite de ziduri de andezit, era accesibil dinspre cetate printr-o cale sacră pavată cu lespezi de calcar.

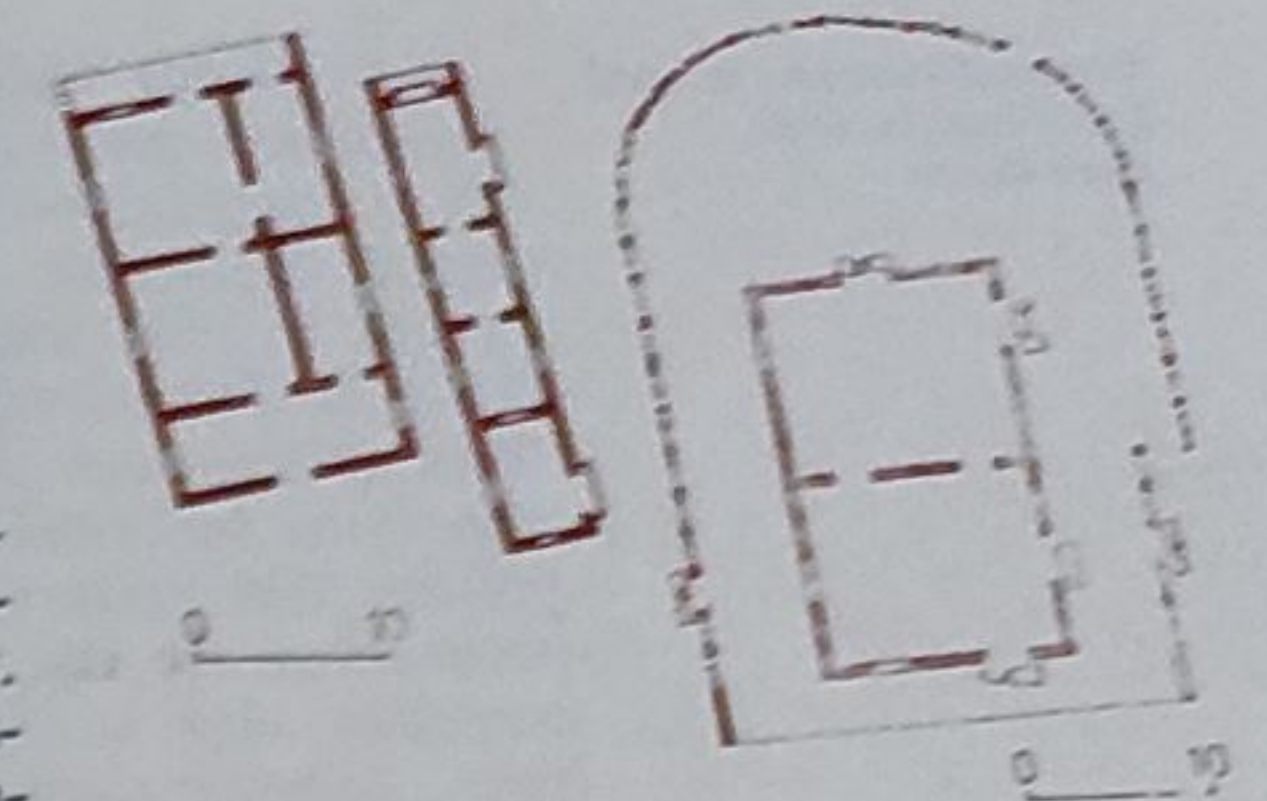
Arhitectura aulică

292

teni — Argeș și Tisone — Tinosu (Muntenia), Buridava — Ocnița Mărgăritărești, și Morungeav (Oltenia). Așezarea de la Cetățeni conservă și resturile unei construcții cu o unică încăpere absidată, presupusă a fi o clădire de cult, cea mai veche de acest tip descoperită în România. Asemenea cetăți trebuie să fi existat, în această perioadă, și la sud de Dunăre, fără a fi încă identificate arheologic.

Realizarea unor lucrări de amploare, cum sînt fortificațiile, reflectă posibilitatea păturii conducătoare de a impune marii mase a membrilor societății un efort colectiv. Procesul de diferențiere socială este evidențiat și de apariția unei arhitecturi aulice, constînd din complexe palatine identificate la Stîncești, Zimnicea și Albești, unele atestate și de tezaure alcătuite din arme de bronz și podoabe de aur. Aceleași arhitecturi aulice îi aparțin și monumentele funerare tumulare, cu infrastructuri de lemn sau piatră fălțuită, compuse dintr-o încăpere funerară și un dromos. Aceste morminte de înhumare includ care și cai sacrificați și un inventar funerar de o mare bogăție, adevărate tezaure princiare, alcătuite din vase de ceremonie, podoabe, arme și piese de harnășament din metal prețios sau fier. Asemenea monumente, datînd din secolul al IV-lea î.e.n., descoperite la Agighiol, Peretu, Găvani, Doi Mai, reprezintă variante ale tholosului sud-tracic, derivat, ca și ideea eroizării șefului defunct, din tradiția grecească.

290

289

290. PIATRA ROȘIE (munte), com. Boșorod, jud. Hunedoara, civilizația dacică. Două locuințe situate pe platforma incintei superioare, ca și numeroase alte locuințe din sec. I î.e.n., de plan rectangular, situate în afara incintelor, ilustrează, respectiv, un tip simplu, cu încăperi înșiruite în amfiladă, și un tip complex, cu încăperi grupate, dovedind o gândire funcțională mai evoluată. Suprafața locuințelor este amplificată de o prispă acoperită de o streșină sprijinită pe ambele ante, reprezentînd prelungirile zidurilor laterale, motiv derivat de altfel, ca și structura planului în ansamblu, din tipul de megaroon.

Generalizarea etapei
La Tène în aria
geto-dacică

La granița dintre secolele al IV-lea și al III-lea, etapa La Tène se generalizează pe întregul teritoriu dacic. Cetatea de la Singidava—Cugir (sec. III—II), desfășurată pe câteva terase amenajate și apărute de ziduri, ilustrează acest proces în aria intracarpatică. Declanșarea construcției de cetăți în Transilvania trebuie privită și în contextul perioadei de mișcare a celților și, mai târziu, de presiunea bastarnilor. Dar, poate, ca un efect al unității politice din vremea lui Dromichaetes, așezări de caracter protourban de tip dava predomină totuși în aria extracarpatică. Așa se explică de ce și reședința regelui Burebista, Argedava, pare să fi fost la Popești pe riul Argeș.

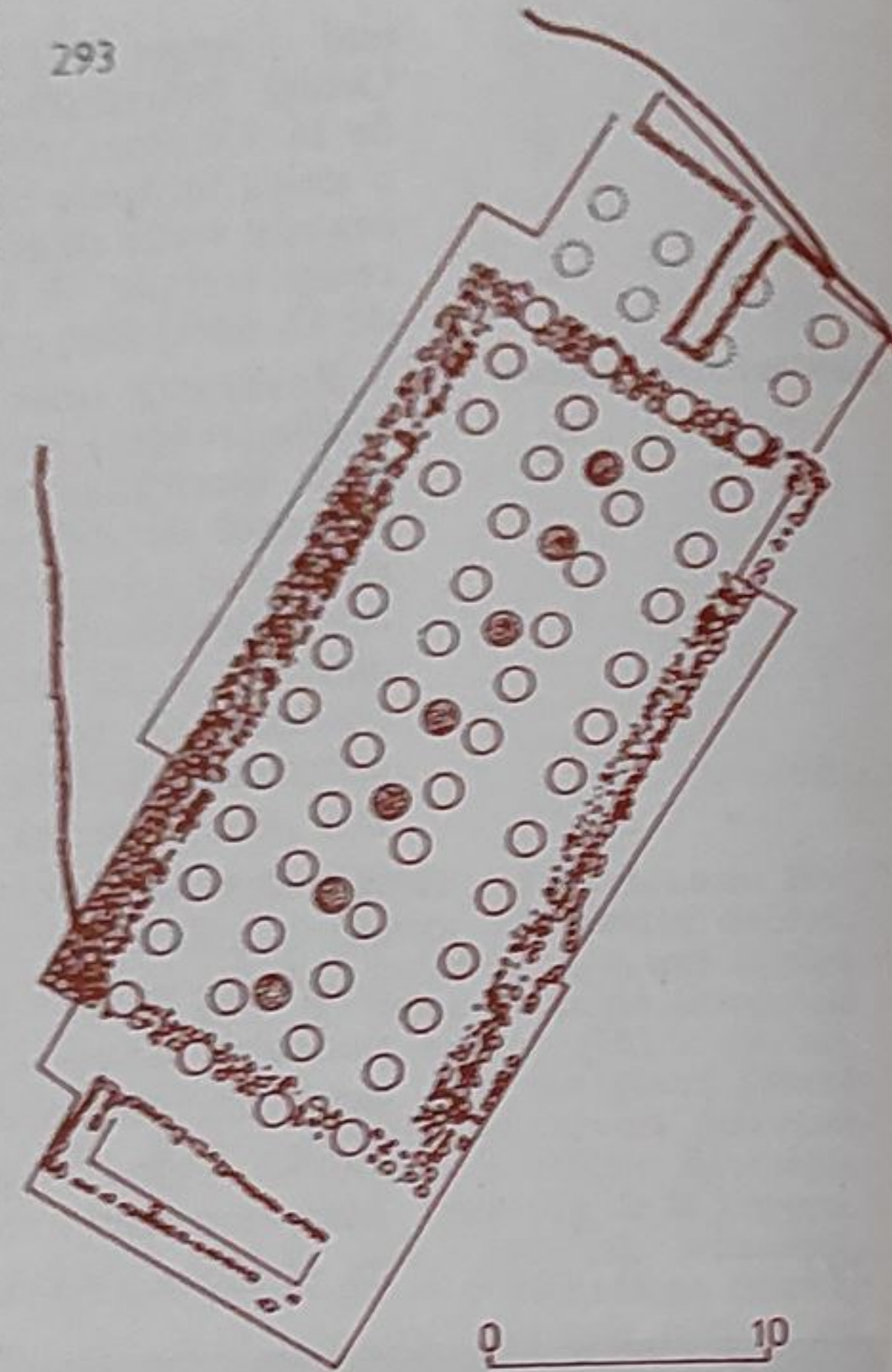
Argedava, prima
capitală getică
(fig. 268)

Așezarea geto-dacică de la Popești, cu o durată de existență între sfârșitul secolului al III-lea î.e.n. și secolul I e.n., suprapusă peste o așezare hallstattiană, era alcătuită dintr-o acropolă apărută cu un val executat din turte de lut ars și o zonă civilă nefortificată. Pe acropolă se afla un ansamblu de construcții de caracter aulic și religios.

Așadar, prin efectul unor evoluții ale structurii interne a societății nord-tracice, cit și a iminenței pericolului roman, procesul de unificare politică a geto-dacilor, frinat de intervențiile macedonene și ale diadohilor și de mișcarea celților și scyților, iar mai târziu de cea a bastarnilor, reluat cu o intensitate sporită în vremea regelui Burebista (c. 82—44), conduce la constituirea statului centralizat (c. 70 î.e.n.) care cuprinde pe toți geto-dacii de pe un întins teritoriu din Boemia și Pannonia până la litoralul pontic, din Carpații nordici până în Balcani.

Această unificare, marcată și de înfringerea formațiunilor celtice de la Dunărea mijlocie ca și de supunerea

293

Faza clasică a
arhitecturii
geto-dacice

Permanența unei
arhitecturi de factură
hallstattiană

Sistemul strategic
defensiv din munții
Orăștiei
(fig. 280, 283—288)

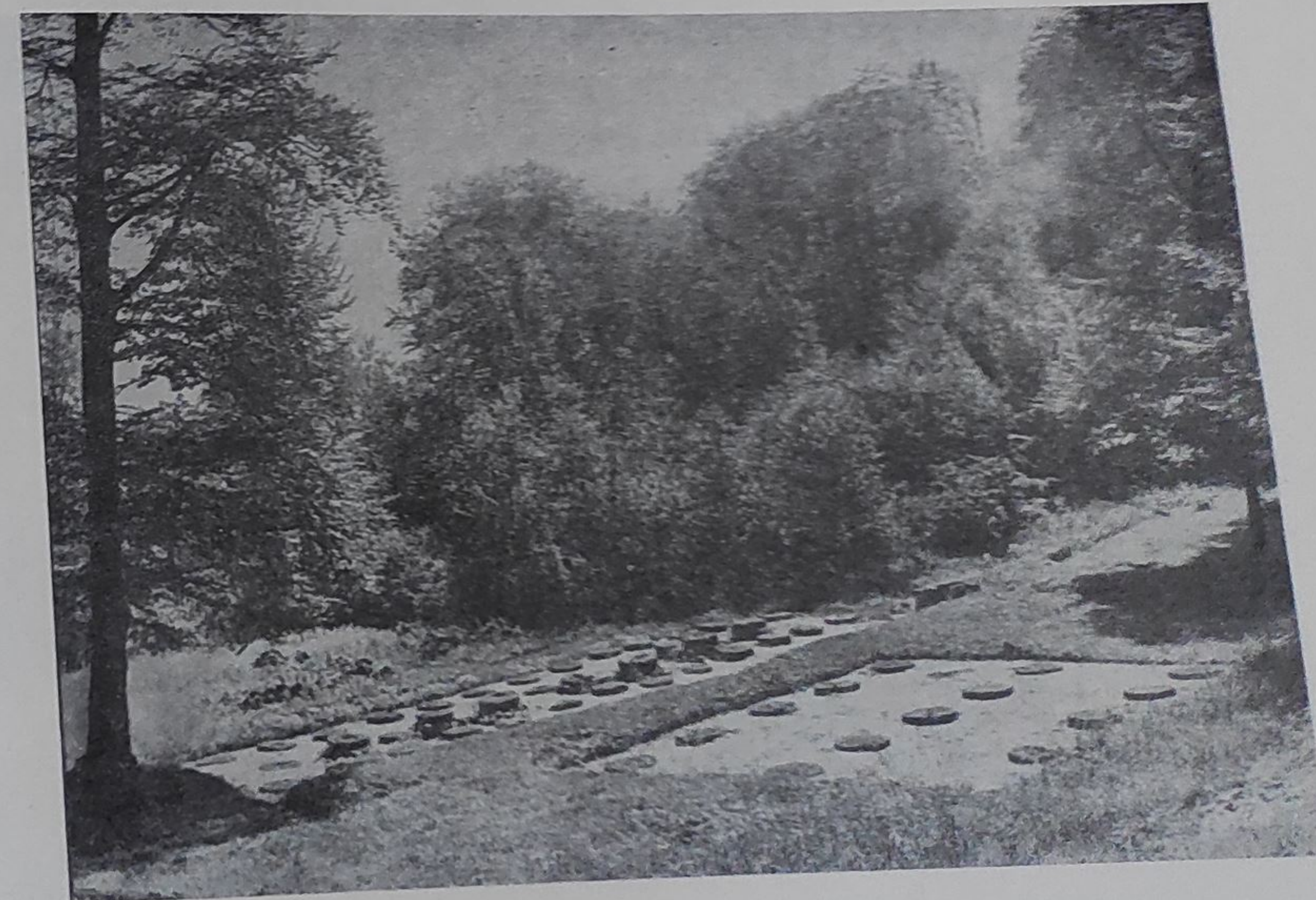
cetăților grecești din Pontul Sîng, a însemnat începutul așa-numitei epoci clasice geto-dacice, care sfârșește odată cu căderea statului dac al regelui Decebal (87—106 e.n.) sub ocupația romană.

În vremea lui Burebista se continuă pe de o parte edificarea unor cetăți de pământ de tip hallstattian: Marca, Arpașu de Sus, Berindia. Pe de altă parte, așezarea de la Popești, presupusa Argedava (sec. al II-lea î.e.n. — I e.n.), capitală a uniunii tribale conduse de Burebista, în care se recunosc unele principii elenistice cum ar fi împărțirea caracteristică în «acropolă» și «așezare civilă», este prima cunoscută în România care ilustrează etapa La Tène. În același timp se observă o reducere a numărului de centre întărite existente anterior ca urmare a tendinței de centralizare, tot mai accentuate, pe plan politic.

Burebista strămută capitala noului stat centralizat în Transilvania, probabil la Costești, în apropiere de centrul ceremonial patronat de marele preot Deceneu, de pe Dealul Grădiștii, unde își va avea reședința marele rege Decebal: Sarmizegetusa Basileion sau Sarmizegetusa Regia. Totodată, Burebista realizează în această zonă, pe o suprafață de 150 km², un amplu sistem strategic-defensiv alcătuit din așezări fortificate, majoritatea întemeiate pe loc gol. Centrul acestui sistem, format din cetățile de la Cos-

293—295. SARMIZEGETUSA REGIA (GRĂDIȘTEA MUNCULUI) com. Orăștie, județ Hunedoara, civilizația dacică. Marele sanctuar patrulater vechi, situat pe terasa numită de arheologi «a XI-a», pune în evidență două faze de construcție suprapuse (sec. I î.e.n. și sec. I e.n.), inițial fiind compuse din 4 × 15 tambure cilindrice de calcar. Alături se recunoaște un sanctuar patrulater, mai mic, cu 3 × 5 tambure.

295

tești, Blidaru, Piatra Roșie, Grădiștea Muncelului (Sarmizegetusa), Fețele Albe, Virful lui Hulpe și Prisaca, reprezentă pe plan teritorial un ansamblu monumental cu caracter aulic și religios, militar și rezidențial, prima manifestare de o asemenea amploare din spațiul carpato-balcanic.

În cadrul acestui sistem, constituit în special din construcții situate pe înălțimi legate prin căi de circulație, fiecare cetate în parte era astfel concepută, încât să poată rezista și singură unui eventual atac. Așezate în poziții dominante, cu incinte subordonate reliefului în modul cel mai adecvat cerințelor apărării, fortificate cu tradiționalele șanțuri, valuri de piatră (cu sau fără palisade), terase, platforme de luptă, forturi destinate unor garnizoane și turnuri de veghe, aceste dăve reprezentau importante centre economice, politice și militare, cu caracter protourban, față de așezările civile, deschise, din imediata lor apropiere, cu caracter rural sau sezonier, alcătuite din grupuri restrinse de locuințe.

În epoca clasică a civilizației geto-dace, în special sub conducerea regelui Decebal (87–106 e.n.), sistemul defensiv din Munții Orăștiei, este reconstruit și amplificat, edificându-se în jurul său alte numeroase centre întărite

296. SARMIZEGETUSA REGIA (GRĂDIȘTEA MUNCELULUI), com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara, civilizația dacică. Marele sanctuar patrulater nou, situat pe terasa a X-a, este alcătuit din 6 × 10 tambure.

Sistemul de fortificații din munții Orăștiei în vremea lui Decebal

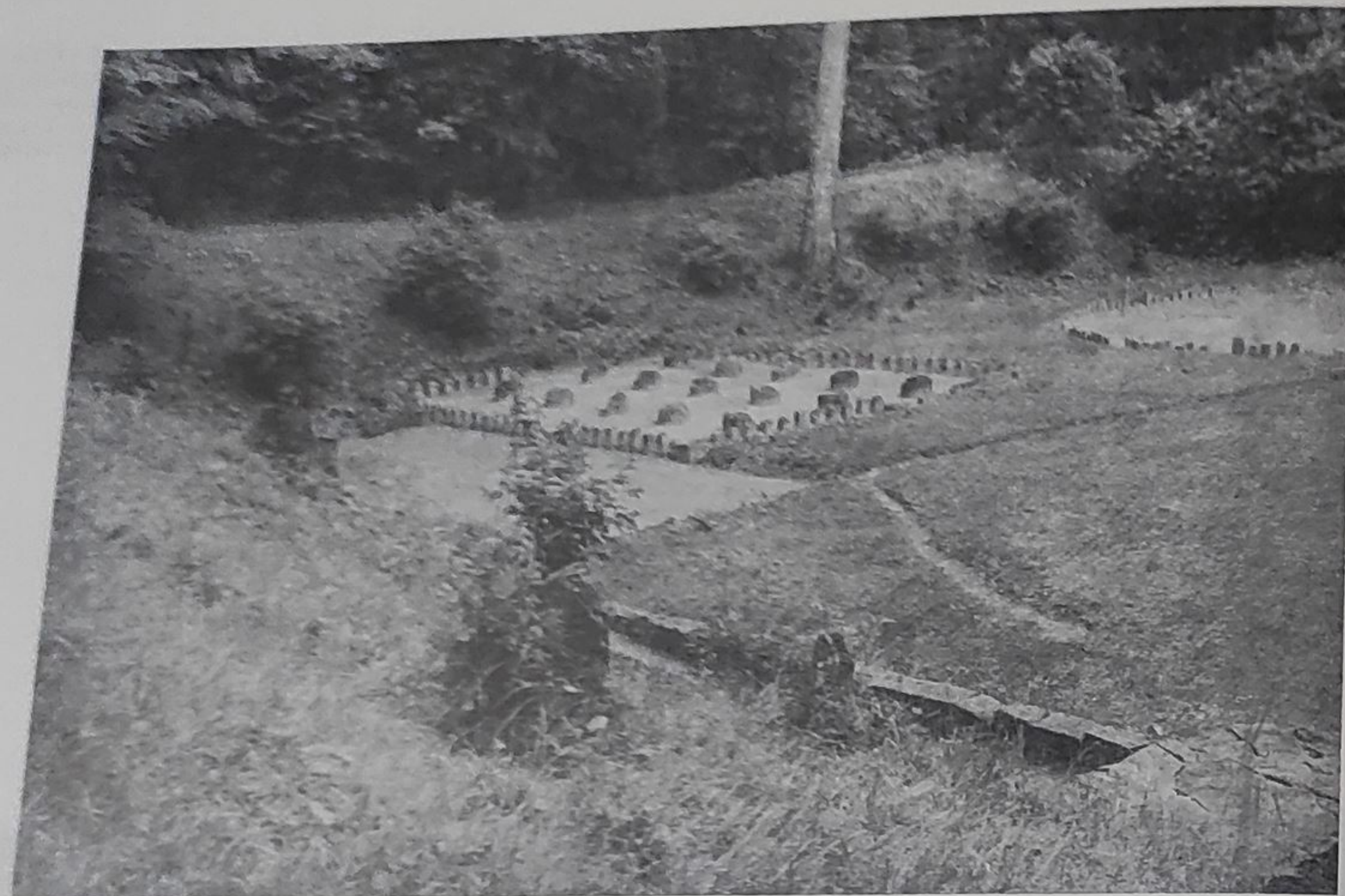
A doua centură de fortificații

de tip dăva. Având rolul strategic de a împiedica accesul către inima statului geto-dac, ele cuprindeau așezări civile, instalații edilitare (apeducte, cisterne) și zone sacre cu sanctuare mai modeste însă decit monumentalele sanctuare regești. Aceei prime centuri de fortificații, în care sînt integrate și așezări cu întărituri de pămînt din epocile anterioare, aparțin cetățile de la Jigodin (sec. al IV-lea î.e.n. — I e.n.), Tilișca (sec. al II-lea î.e.n. — I e.n.), Piatra Craivii (sec. al II-lea î.e.n. — I e.n.), Căpîlna (sec. al II-lea î.e.n. — II e.n.), Ziridava-Pecica (sec. al II-lea î.e.n. — III e.n.), Arpașu de Sus (sec. I î.e.n. — I e.n.), Covasna (sec. I î.e.n. — I e.n.), Sărățel, Zetea, Săvirșin (sec. I î.e.n. — I e.n.) și Bănița (sec. I î.e.n.).

O a doua centură de așezări întărite, amplasate pe pînteni de deal sau terase, de data aceasta întinzîndu-se pe o arie foarte largă (corespunzînd aproximativ teritoriului actual al României), susținea fortificațiile transilvane: Sucidava-Celei (sec. al III-lea î.e.n. — I e.n.), Petrodava-Bîtea Doamnei (sec. II î.e.n. — II e.n.), Polovraci (sec. II — I î.e.n.), Cîrlomănești (sec. II — I î.e.n.), Cozla, Utidava-Tisești, Dokidava-Șimleul Silvaniei, Barboși. La cele de mai sus se adaugă mai recente Tamasidava-Răcătău de Jos și Zargidava-Brad (sec. I î.e.n. — I e.n.), caracterizate

297. SARMIZEGETUSA REGIA (GRĂDIȘTEA MUNCELULUI), com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara, civilizația dacică. O cale pavată străbătea cetatea și centrul ceremonial avînd probabil funcția de cale a procesiunilor.

298

Zonificări funcționale
ale așezărilor cu
caracter protourban

printr-o dispoziție urbanistică specifică, constind dintr-o piață centrală pavată cu prundiș, în jurul căreia erau dispuse radial locuințe de suprafață cu « vetre solare ».

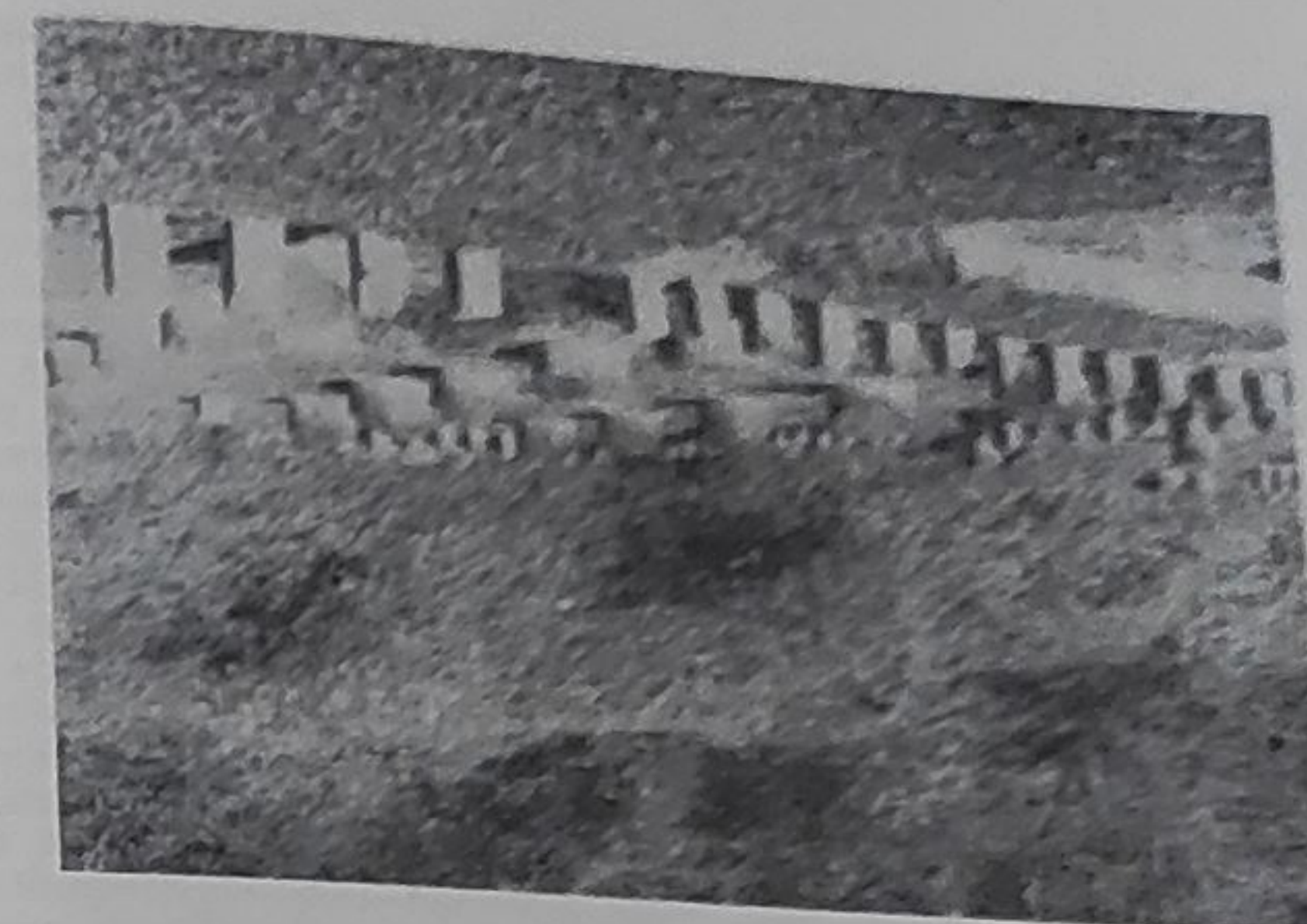
În cadrul acestor dave de tip montan este evidentă intenția de zonificare funcțională (cetate de refugiu, locuințe, instalații productive, sanctuare) prin amplasarea cetății și a sanctuarelor pe o înălțime pe și terasele imediat apropiate, constituindu-se astfel într-o acropolă față de locuințele populației situate pe terase mai îndepărtate. În interiorul cetăților, străzile erau uneori pavate cu lespezi, iar pe denivelările prea accentuate se construiau scări monumentale. Atunci când era posibil între cetăți erau amenajate drumuri.

Cel puțin o parte din aceste așezări corespundeau deci, din punctul de vedere al funcționalității sociale și al înzestrării arhitecturale, criteriilor pentru caracterizarea lor drept așezări protourbane.

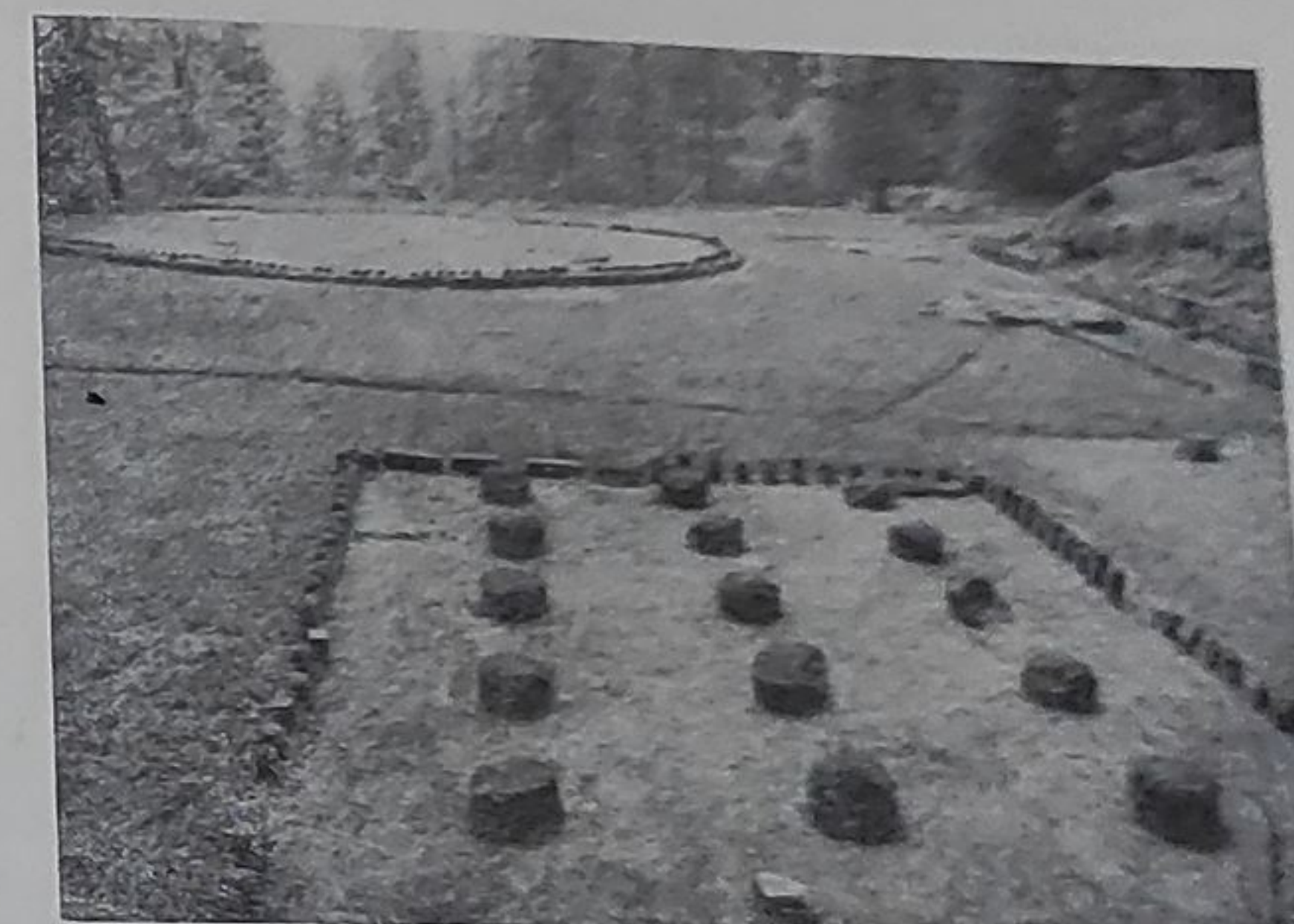
Tehnici constructive:
murus dacicus

Dacă au folosit relativ puțin piatra fâșuită și doar pentru construcția cetăților și sanctuarelor din centrul regatului, o excepție în acest sens constituind-o cetatea de la Bîtea Doamnei. Specific pentru cetățile dacice din Munții Orăștiei și pentru alte câteva fortificații din secolele I î.e.n. — I e.n. (Piatra Craivii, Tilișca, Căpîlna) este *murus*

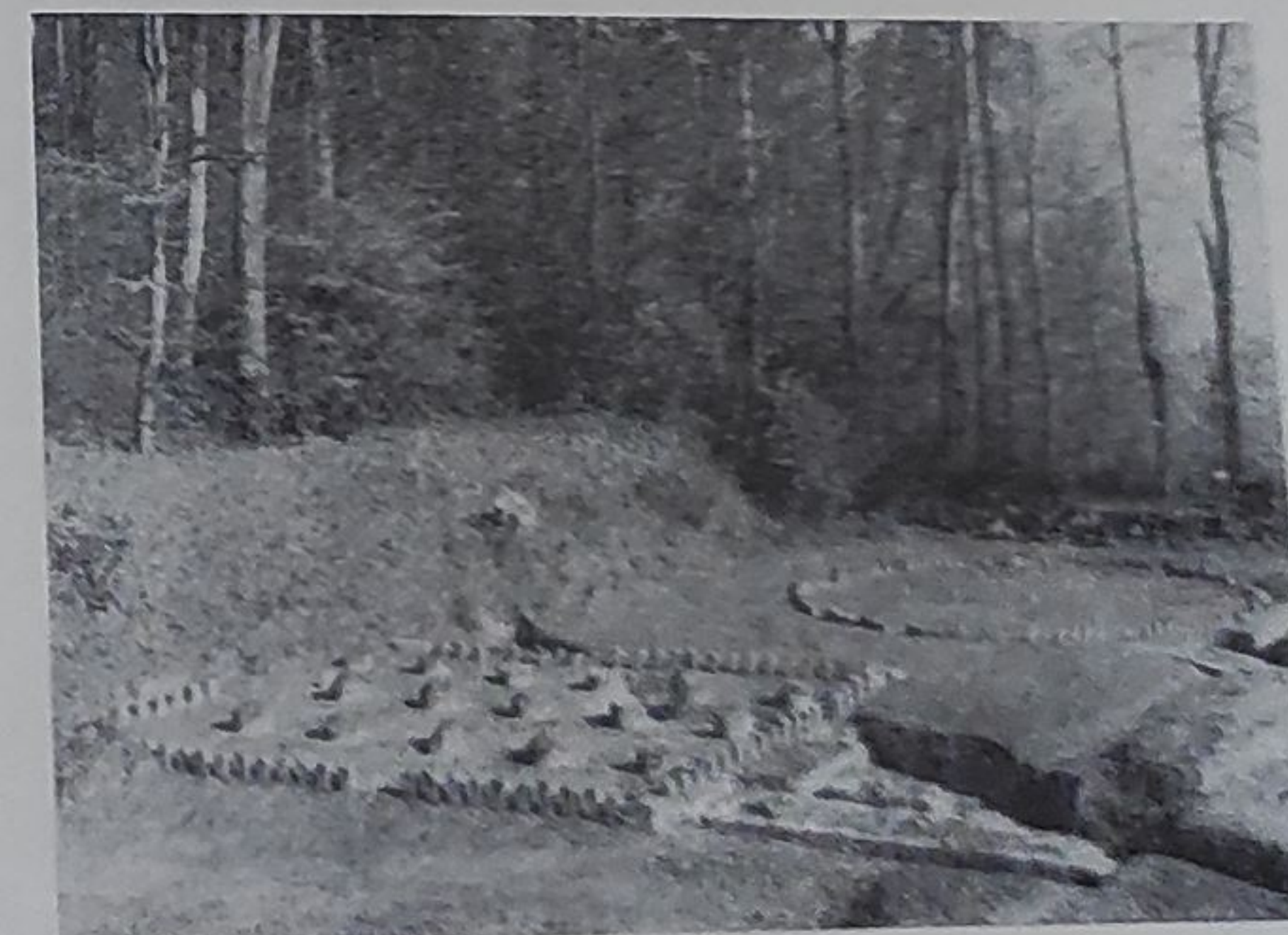
298—301. SARMIZEGETUSA REGIA (GRĂDIȘTEA MUNCELULUI), com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara, civilizația dacică. Micul sanctuar patrulater, situat pe aceeași terasă, a XI-a, cu marele și micul sanctuar circular și cu « soarele de andezit », în capătul căii sacre, este compus din 3×6 tambure cilindrice, prinse într-o incintă de stilpi de andezit cu secțiune pătrată.

299

300

301

Buerbista, getul, luînd conducerea poporului său, a ridicat pe oamenii aceștia înrăiți de nesfîrșitele războaie și i-a îndreptat prin abținere și sobrietate și ascultare de porunci, așa încît, în cîțiva ani, a întemeiat o mare stăpînire și a supus geților aproape pe toți vecinii; ba era de mare primejdie și pentru romani, pentru că trecea Dunărea fără să-i pese de nimeni și prăda Thracia pînă în Macedonia și în Illyria, iar pe celii cei ce se amestecaseră cu thracii și cu illyrii i-a pustiit cu totul și pe boii care ascultau de regele Critasiros precum și pe teurisci i-a șters de pe fața pămîntului.

STRABON, Geografia, VII.

dacicus, sistemul de zidărie inspirat de arhitectura elenistică, cu grosimi de 2,50-4 m și înălțimi de 4-5 m, constând din două paramente din blocuri de calcar și un emplecton (umplutură) de pământ și piatră. Pentru a rezista împingerilor laterale ale umpluturii, paramentele erau legate prin birne transversale ale căror capete intrau în igheaburi săpate pe fața superioară a blocurilor de piatră. Turnurile izolate de pază, de plan patruleter, situate în interiorul sau exteriorul incintelor, aveau parterul executat tot în același sistem, în timp ce etajul era din cărămidă, sumar arsă, și lemn. Alte turnuri patru-latre, străpunse de porți, incluse în zidul de incintă, ca și amenajarea unor accese « în clește », de tip etrusc, preluate prin intermediul celților, completau fortificațiile dacice.

Arhitectura de cult.
Centrele
ceremoniale

O componentă de mare interes care definește arhitectura dacilor, dând în același timp și măsura rolului deținut de religie în lumea geto-dacică, sînt sanctuarele, situate pe terase în imediata apropiere a cetăților, fie izolate (Costești), fie grupate în incinte sacre, ca un centru ceremonial (Grădiștea Muncelului). Deschise sau acoperite, sanctuarele erau reprezentate prin două tipuri: alinamente de coloane de piatră sau lemn în număr multiplu de trei, dispuse la intervale și distanțe egale, unele mari, de cîte 60 de coloane (Sarmizegetusa Regia), altele mici, de cîte 18 coloane (Costești, Blidaru, Sarmizegetusa Regia, Piatra Roșie, Piatra Craivii, Barboși, Bitca Doamnei); incinte circulare concentrice cu stîlpi de andezit sau calcar, cuprinzînd, cîteodată, încăperi absidate de piatră și lemn. Coloanele de piatră, de format diferit, ale incintelor erau grupate după o anumită regulă numerică, raportabilă la un sistem calendaristic. Funcția acestor dispoziții ar fi putut fi stabilirea ciclului marilor ceremonii religioase. Asemenea sanctuare au fost descoperite la Sarmizegetusa Regia, Fețele Albe și Ziridava, precum și în alte așezări daco-getice din secolele I î.e.n. - I e.n. Sanctuarele circulare de la Barboși și Ziridava, asemănătoare cu cele din Munții Orăștiei, erau realizate din lemn. Utilizarea lemnului și pietrei, mai întîi a calcarului, în vremea lui Burebista, apoi a unor roci dure (diorit, andezit, dacit), în vremea lui Decebal, pentru execuția coloanelor sanctuarelor, constituie etapele unei evoluții.

Pe terasele din jurul Sarmizegetusei sînt cunoscute așa-numitele « stîne » dacice, de plan circular, cu încăperi absidate dispuse în centru, executate din lemn pe fundații de piatră. Prezența acestor construcții a fost determinată de anumite cerințe funcționale care nu par să fi fost nici de locuire, nici pastorale ci, mai mult ca sigur, de cult, asemănătoare fiind întru totul cu sanctuarele circulare cu structură concentrică.

Arhitectura construcțiilor civile, se remarcă printr-o mare diversitate de tipuri, de la turnul-locuință folosit de aristocrație în cetățile montane (Costești, Piatra Roșie, Tilișca) pînă la locuințele modeste și bordeiele de șes.

302-304. SARMIZEGETUSA REGIA (GRĂDIȘTEA MUNCELULUI), com. Orăștie, județ Hunedoara, civilizația dacică. Marele sanctuar circular este alcătuit din trei alinamente concentrice: inelul exterior compus din 104 lespezi alipite, dublate de 180 stîlpi prismatici separați prin lespezi în grupe de cîte șase; inelul median compus din 64 stîlpi de lemn, îmbrăcați în ceramică, întrerupt fiind, pe două axe perpendiculare, prin « porți » cu praguri de andezit; incinta centrală, absidată, alcătuită din 34 stîlpi de lemn îmbrăcați în teracotă, străpunsă de două porți, dispuse lateral, cu praguri de andezit. Tentative de reconstituire ale marelui sanctuar circular, plecînd de la sugestii furnizate de construcțiile circulare, reprezentate în reliefurile de pe columna lui Traian, cit și de la tipologia sanctuarelor circulare dacice, care permite considerarea lor ca o variantă a tholosului antic, privesc structurile de lemn, cea absidată și cea inelară mediană, ca spații închise, luminate prin uși și lucarne, înconjurată de o galerie cu stîlpi de lemn ridicată pe baze de piatră sau numai cu un parapet.

302

Arhitectura civilă
(fig. 282, 289, 290)

303

304

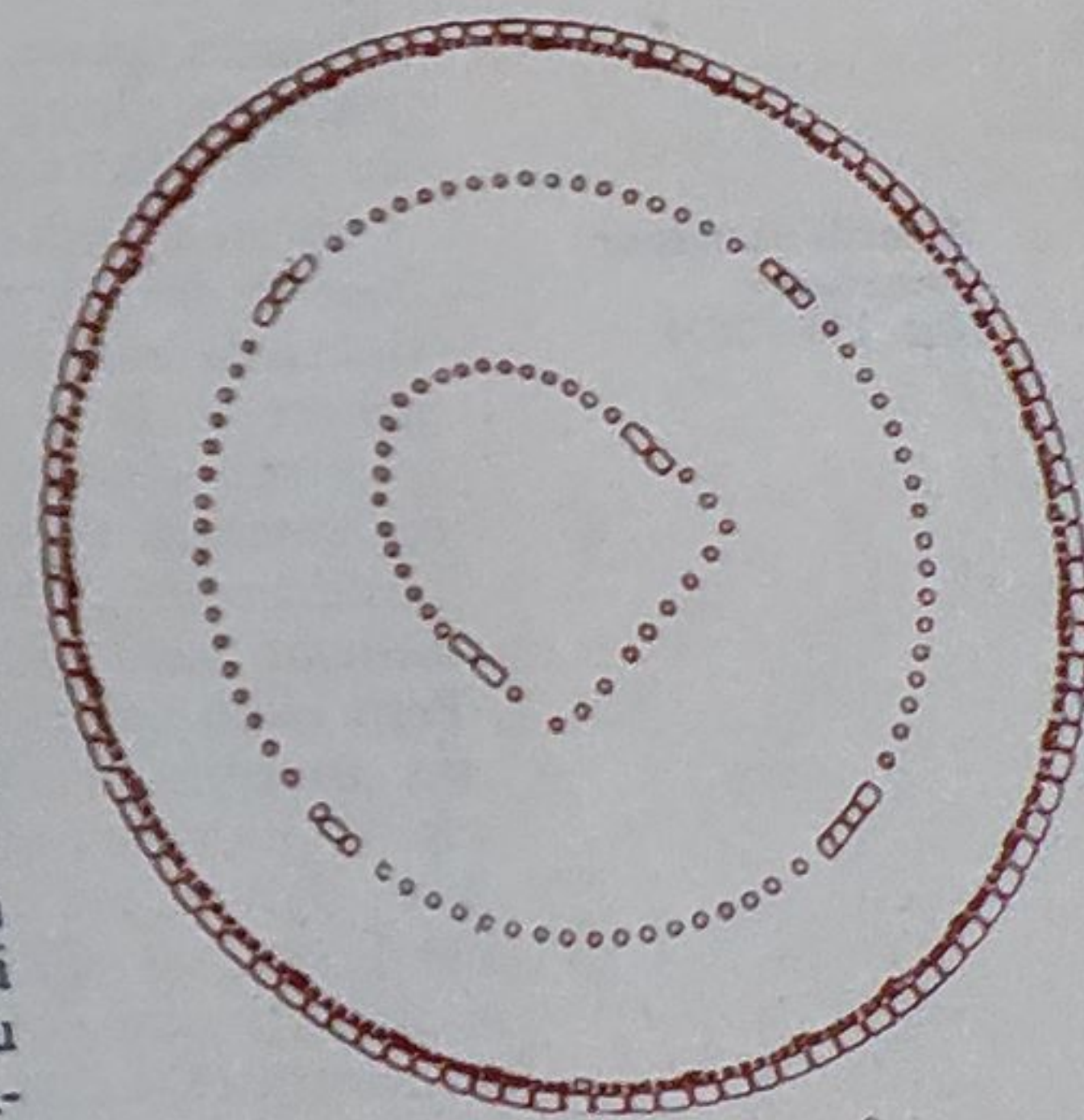
Lucrări edilitare

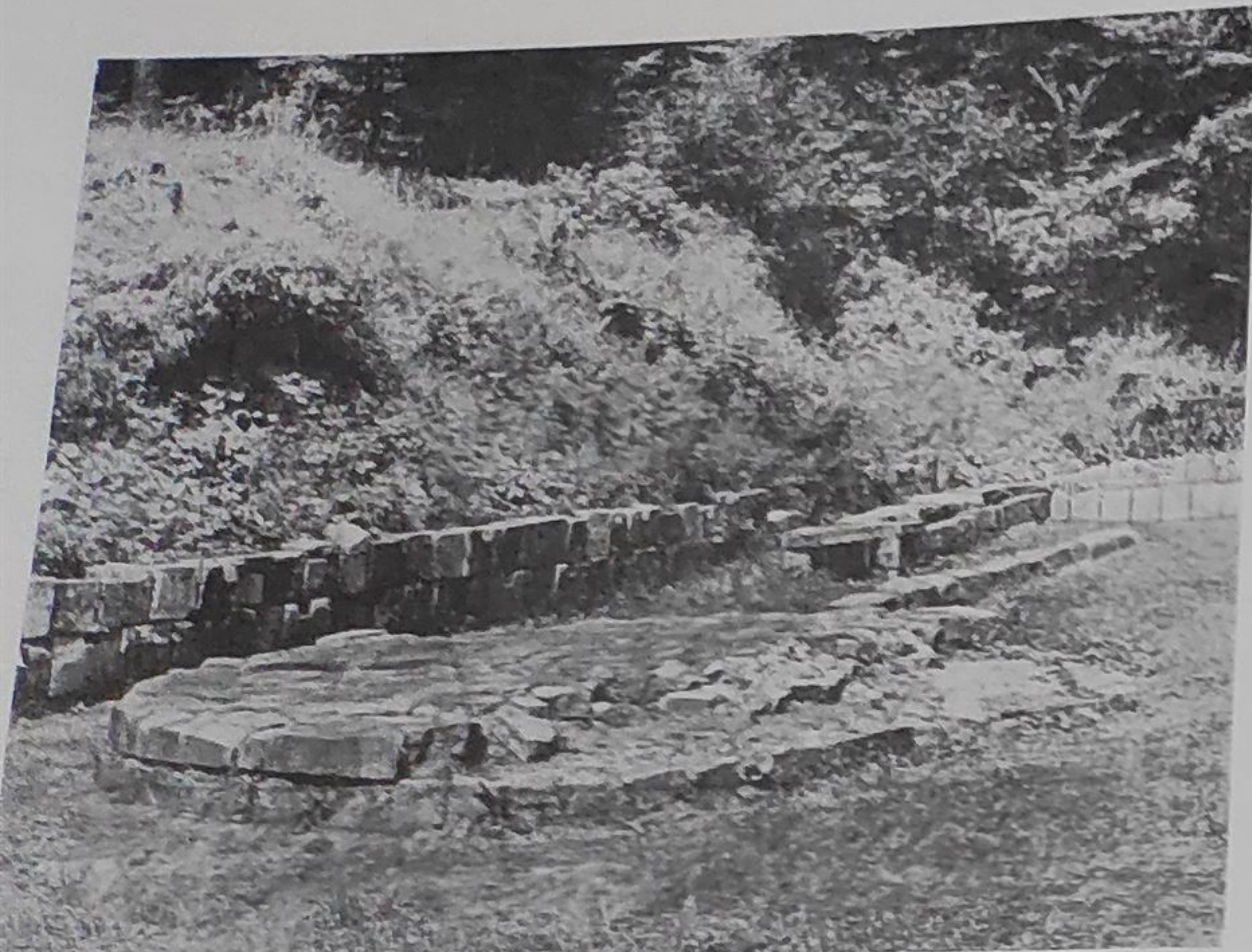
Sarmizegetusa Regia
(fig. 291, 292)

Printre particularități se evidențiază și tendința de a ridica aceste locuințe pe terenuri plate, de unde și preferința pentru terase, iar acolo unde întinderea acestora nu era suficientă se recurgea la amplificarea și consolidarea lor cu ziduri de sprijin.

Sistemele de canalizare, colectare și folosire rațională a apei, descoperite la Sarmizegetusa Regia, Blidaru, Căpîlna, prezintă analogii cu cele folosite în lumea mediteraneană. Uneori erau inițiate lucrări de mari proporții, cum sînt canalele de colectare a apelor de pe pante de la Ocnița unde, la picioarele cetății, a fost săpat un șanț adînc pentru adunarea apelor torențiale și canalizarea lor în afara așezării civile.

Locul unde arhitectura militară, civilă și, în special, religioasă a dacilor s-a manifestat în toată plenitudinea sa, a fost cetatea de la Grădiștea Muncelului, cea mai mare dintre cele descoperite pînă azi, identificată cu Sarmizegetusa Basileion (Regia), principalul centru administrativ și religios care condiționa întreaga strategie defensivă a zonei. Săpăturile ample, efectuate pe terasele largi (X și XI) situate la est de așa numita « incintă militară », au scos la iveală vestigiile unor sanctuare de forme și dimensiuni diferite, alcătuiind incinta sacră, presupusul Kogaion

Marele sanctuar circular (fig. 302 - 304)

Arhitectura funerară

« Marele sanctuar circular », întrupare în piatră a calendarului dacic, se află în centrul zonei sacre. Printre alte funcțiuni cu caracter religios, se pare că galeria exterioară reprezenta calendarul propriu-zis, în timp ce celelalte două incinte serveau la corectarea inexactității calendarului pe baza unui ciclu de 34 de ani. Impunerea destul de târzie a cultelor uraniene ca religie de stat este atestată de data când au fost ridicate cele mai vechi sanctuare circulare, care nu par a fi anterioare secolului I î.e.n., în timp ce sanctuarul cu soarele de andezit de pe terasa XI-a de la Sarmizegetusa, ca și vetrele solare de la Mihai-Vodă sau Meleia, aparțin unei faze mai recente, poate chiar secolului I e.n.

Arhitectura funerară a dacilor este marcată de vestigii puțin numeroase și modeste. Se știe că în secolul al III-lea î.e.n., se generalizează necropolele plane de incinerare cu dispunerea resturilor în groapă simplă sau în urne, însoțite de un inventar uneori destul de bogat (Porolissum - Moigrad, Ocnița, Enisala și Bugeac). Apar însă și mormintele tumulare de incinerare, rezervate de obicei membrilor aristocrației: Zimnicea, Popești, Radovanu, Piscul Crăsanilor, Poiana, Cetățeni, Răcățul de Jos, Brad, Meleia, Someșeni, Calbor, Cașolt, Săceni și Orbeasca. Un tip deosebit îl constituie mormintele cu o infrastructură mai complexă, executată din piatră brută, ca cel de la Zimnicea, exemplar rar de arhitectură funerară dacică, și mormintele cu puț și catacombă de la Brăilița. În secolul al II-lea î.e.n. I e.n., Cimpiei Dunării îi sunt caracteristice necropolele tumulare de înhumare, cu inventar bogat, conținând și obiecte sarmatice.

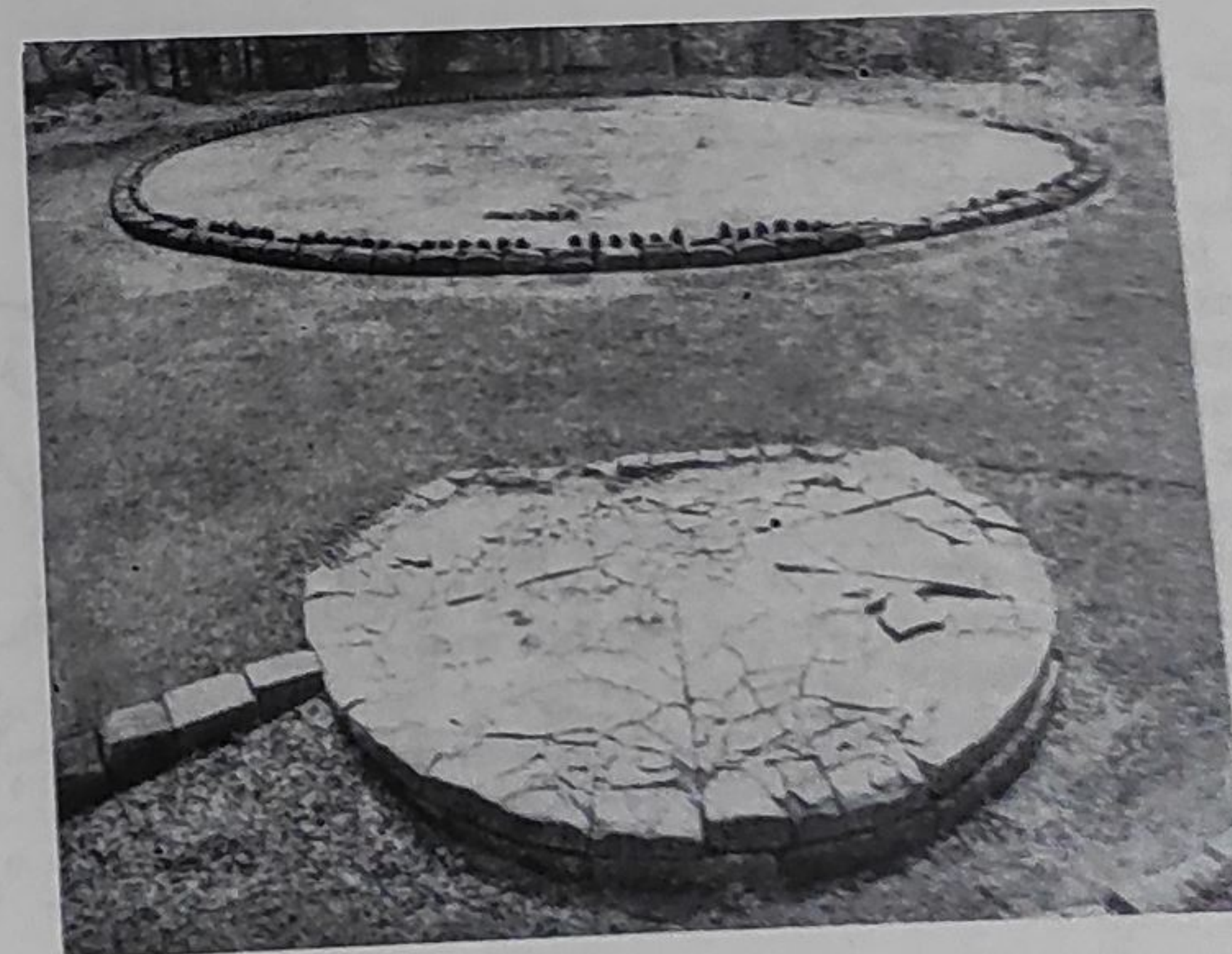
Mormîntul princiar de la Cugir

Descoperirea mormîntului princiar dacic de la Singidava (Cugir) din secolul I î.e.n., întîiul cunoscut în spațiul intracarpatic, foarte bogat și bine păstrat, atribuit unui reprezentant al aristocrației dacice, al cărei vîrf, regele,

După mulțimea sanctuarelor de pe Dealul Grădiștei, în preajma cetății, constituind o adevărată incintă sacră, cu drept cuvînt putem concluda că aici se afla centrul religios al societății dacice din timpul lui Burebista și Decebal, Muntele sfînt, Kogaionul getic, cu un rîu, purtînd același nume, la poalele lui (poate actuala Valea Albă) de care vorbește Strabon. Incinta sacră din centrul puterii geto-dace își trage originea, fără îndoială, dintr-un loc de închinare mai vechi tribal, după cum sanctuarele înseși, ca formă și concepție, nu fac decît să continue, în condiții superioare, desigur, străvechile sanctuare din epoca bronzului.

C. DAICOVICIU, Istoria României.

306

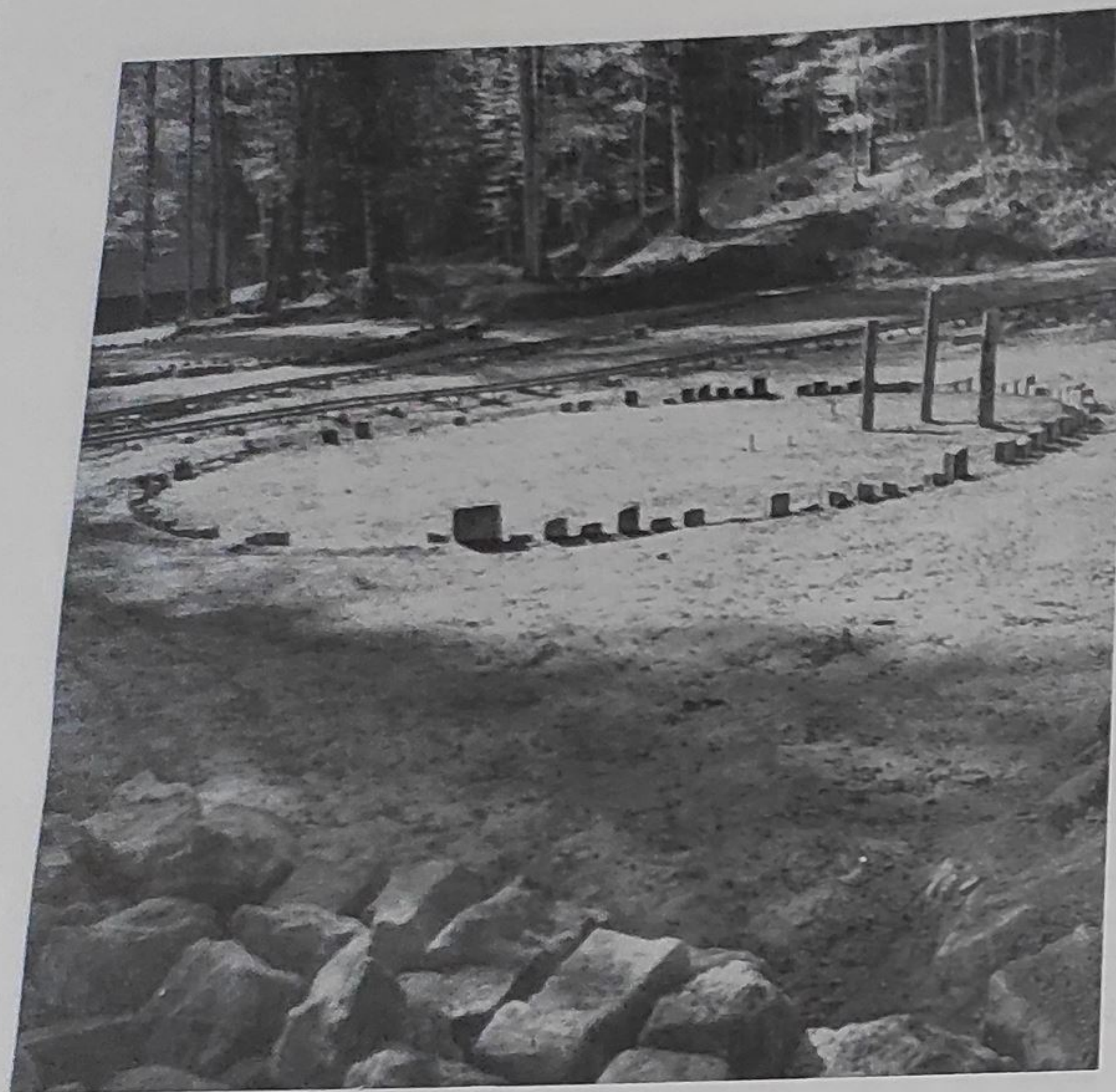

195

non, « muntele sacru » al dacilor de care amintește Strabon. Construcții monumentale cu coloane și acoperiș aparținînd Sarmizegetusei sînt atestate și de reliefurile Columnei lui Traian. Drumul pavat, care începe la poarta de est a cetății și duce la sanctuare, are în mare parte, de ambele părți, parapete de zid, din blocuri paralelipipedice de calcar, care pot sugera că nu este vorba de un simplu drum ci, poate, de o monumentală galerie acoperită, cu platforme largi, în trepte, debușînd într-o piață pavată cu plăci de calcar.

« Marele sanctuar vechi », cu 60 coloane (4 aliniamente x 15 baze de calcar), aflat pe terasa a XI-a în stînga căii de acces, funcționa anterior domniei lui Burebista. Conform unor ipoteze el ar fi fost un templu de inspirație elenistică interpretînd stilul ionic. Construcția ar fi avut un subsol, cu reazeme mai dese (coloane de piatră așezate pe discuri de 1 m diametru), pentru a susține un planșeu masiv, coloanele mediane fiind prinse în interiorul unei celle de lemn. Peste aliniamentele acestui sanctuar, în vremea lui Decebal, s-a construit un nou sanctuar, deschis, cu 6 aliniamente de cîte 10 baze de andezit (cu diametrul de 1,98 m, înalte de 1,50 - 1,20 m), și coloane de lemn pe care se așezau, probabil, vase cu ofrande. La Piatra Craivii, Bîtea Doamnei și Barboși s-au descoperit sanctuare mai mici, dar foarte asemănătoare, avînd atît bazele cît și coloanele de lemn, datorită absenței pietrei în zonele respective.

305, 306. SARMIZEGETUSA REGIA (GRĂDIȘTEA MUNCCELULUI), com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara, civilizația dacică. « Soarele de andezit », platformă destinată, probabil, sacrificiilor, este alcătuită dintr-o piesă centrală circulară și zece sectoare avînd perimetral lăcașuri pentru introducerea unor stîlpi verticali de lemn.

307

trebuie să fi dispus de dreptul de monopol asupra exploatarei și circulației metalelor prețioase, a permis noi observații asupra ritualului de înmormântare. El se încadrează în grupul mormintelor de incinerare cu tumuli cu antecedente ce ajung până în secolul al VI-lea î.e.n., dovedind, în acest fel, nu numai continuitatea, ci și unitatea etnică a daco-geților. Inventarul de o extraordinară bogăție și varietate (carul triumfal sud-thracic, situle latine, ceramică și obiecte metalice dacice, arme de factură grecească și celtică, multe din metale prețioase) dovedește că mormântul a aparținut, probabil, unuia dintre curtenii foarte apropiați ai lui Burebista, o dovadă în plus despre puternica stratificare a societății geto-dacice în secolul I î.e.n.

În Moldova centrală s-au descoperit necropole plane de incinerare în urne (Poienestii), datînd din secolele IV-I î.e.n., care au fost atribuite bastarnilor. Sînt de menționat asemănările frapante între diversele obiecte găsite în

307. SARMIZEGETUSA REGIA (GRĂDIȘTEA MUNCELULUI), com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara, civilizația dacică. Micul sanctuar circular, alcătuit, probabil, inițial după același tip cu celelalte construcții cu alinamente concentrice, nu păstrează decât înelul exterior compus din 13 grupe de stilpi de andezit: 11 de cîte opt, una de șapte și una de șase.

308. SARMIZEGETUSA REGIA, Dealul Meleia, jud. Hunedoara, civilizația dacică. Construcție circulară, atestată de fundațiile unor incinte concentrice, similară altora situate pe dealurile din jurul Sarmizegetusei (Meleia, Pustiosul, Rudele), este considerată de a fi fost o stîna regală, avînd în centru o locuință absidată. Identitatea acestor construcții ca plan și orientare cu marele sanctuar circular de la Sarmizegetusa permite ipoteza unei funcții legate de cult.

308

necropolele de incinerare, ca și între conformația mormintelor tumulare thracice și vestigiile reperate în lumea iberică, asemănări ce nu pot fi puse decât pe seama unor influențe culturale comune, fie elenistice, fie romane, asupra unor populații avînd un nivel de civilizație asemănător. În acest caz, atât thracii, cît și illyrii, și iberii au receptat aproape la fel influențele. De asemenea nu se poate trece cu vederea aportul thracilor în transmiterea unor tehnici constructive și motive decorative dinspre Orient (Asia Mică) spre Occident, dinspre sud (zona egeeană) spre nord și nord-est sau către Europa centrală.

Înfrîngerea ultimilor thraci, dacii, de către romani în cursul războaielor din anii 105-106 și transformarea statului dac în provincie romană, a echivalat cu dezorganizarea nucleului de fortificații din Transilvania, mare parte a cetăților fiind sistematic distruse sau înlocuite cu noi așezări romane. În aceste condiții arhitectura dacică, în special cea religioasă, nu s-a mai putut manifesta, iar refacerea cetăților a fost oprită. Deși romanii nu interziceau manifestarea liberă a cultelor, impresionantele sanctuare patrulete și circulare au rămas în ruină, continuînd să se degradeze, în lipsa unei organizații statale proprii, capabile să susțină efortul economic de refacere.

În schimb, locuințele au fost singurele construcții care și-au reluat, treptat și modest, sistemele constructive tradiționale, îndeplinind în arhitectură, rolul continuității. Pornind din adîncurile obîrșiei thracice, locuința a evoluat firească, menținîndu-și și amplificîndu-și specificitatea de-a lungul epocii clasice, reprezentînd premisele locuinței populare românești. Dacii liberi au continuat să locuiască intens în secolele II-IV e.n. teritoriul neincorporat Imperiului roman. Se cunosc azi circa 400 așezări și necropole aparținînd dacilor liberi. În cursul secolelor II-III e.n., spațiul extracarpatic din afara imperiului a fost dominat de cei mai puternici daci liberi, carpii. Civilizația dacilor liberi este materializată prin așezări descoperite în vestul Daciei (de tip Sintana-Arad și Medieșul Aurit), în sud, prin așezări din aria culturii Militari-Ghilia, în nord-est, prin așezări și necropole aparținînd costobocilor și, în general, în întreg spațiul cuprins între Carpați și Nistru.

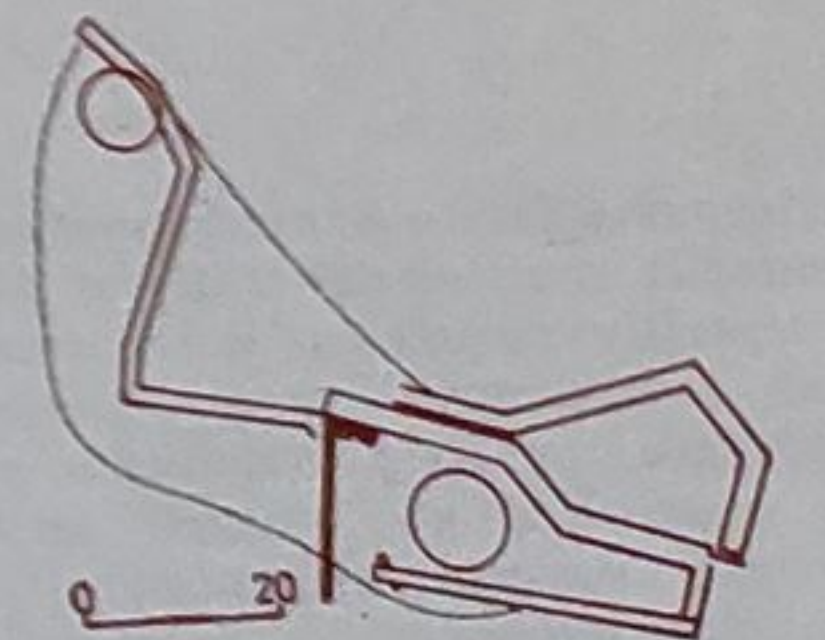
Cele două mari grupări thracice, au avut o evoluție diferită, ceea ce a dus la deosebiri regionale importante între ele; chiar influențele comune pe care le-au primit (scytice, anatoliene, grecești, celtice, romane) s-au concretizat în orientări cu efecte divergente. Astfel, Thracia de sud a devenit, în cele din urmă, un focar elenistic, chiar sub îndelungata ocupație romană, în timp ce zona geto-dacică de la nord de Balcani și de Dunăre (provinciile Moesia și Dacia), a fost cu desăvîrșire romanizată, în ciuda manifestării timpurii și neîntrerupte, și aici, a influențelor elenistice. Cu toate aceste diferențe înregistrate, civilizația thracică a gravitat spre aria mediteraneană-pontică, putînd fi socotită fără ezitare drept o prelungire a civilizațiilor mediteraneene.

309. FETELE ALBE, jud. Hunedoara, civilizația dacică. Cetatea (sec. II î.e.n. - I e.n.), dispusă pe cinci terase artificiale susținute de ziduri masive de calcar, păstrează urmele unei locuințe circulare, a unui sanctuar cu stilpi de calcar, de același tip cu sanctuarele circulare de la Grădiștea, și ale unui cuptor de ars ceramică.

Declinul arhitecturii dacice

Locuința dacică, premiză a locuinței populare românești

Vestigii ale arhitecturii dacilor liberi

309

CORA (CORI), Latium, Republica romană târzie. Templul doric dedicat, probabil, lui Hercules (cca. 100 î.e.n.).

ARHITECTURA ROMEI ANTICE

ARHITECTURA ITALIEI PREROMANE

Evoluția civilizației Italiei protoistorice a fost influențată considerabil de situarea sa geografică într-o zonă marcată atât de civilizațiile mediteraneene maritime, care au afectat îndeosebi sudul peninsulei, cât și de civilizațiile continentale central-europene. În Italia, civilizația bronzului a fost rezultatul unei migrații indo-europene, iar expresia ei cea mai reprezentativă, în domeniul culturii materiale, au constituit-o așezările de tip «terramare» înzestrate cu locuințe de plan circular sau dreptunghiular ridicate pe piloți.

Două valuri migratoare succesive, primul format din seminții aparținând grupului lingvistic latino-falisc, iar al doilea aparținând grupului osco-umbrian, populează Peninsula Apenină cu triburi italice. La sfârșitul perioadei bronzului și începutul perioadei fierului (c. 850 î.e.n.), Italia reprezenta un mozaic etnic și lingvistic extrem de variat. Principalele trei grupuri de triburi italice ocupau centrul peninsulei: latinii, Valea Tibrului, umbrii erau situați la nord-est de aceștia, oscii și samniții la sud. În nord-vestul peninsulei s-au așezat triburi de paleoveneti, proveniți din Illyria; pe coasta răsăriteană, triburi de iapigi, picești și mesapi, iar în sud, triburi de apuli.

Producția materială și spirituală a populațiilor italice de la începutul perioadei fierului se raportează la cultura Villanova, denumită după o localitate din preajma orașului Bologna. Așezările villanoviene beneficiau de o rețea stradală rectangulară, constituind o fază de tranziție între așezările culturii terramare și cele etrusce de mai târziu. Tipul de locuință, atestat atât arheologic cât și de urnele de ceramică arsă care îl reproduc, era reprezentat de colibe circulare cu învelitoarea din materiale vegetale susținută de un stâlp central.

Cultura Villanova

Arhitectura etruscă

Se consideră că etruscii erau deja prezenți în Italia, în perioada menționată, deși urmele civilizației lor sînt atestabile arheologic abia din secolul al VIII-lea î.e.n.

Originea etruscilor fusese controversată încă de către istoricii antichității, după cum este controversată și astăzi. Herodot îi socotea de proveniență microasiatică, părere ce ar putea fi confirmată de numeroasele elemente de factură orientală din arta și arhitectura etruscă și de receptivitatea acestora față de influențele culturale grecești de mai târziu, iar Dionysos din Halikarnassos, autohtoni. Scrierea etruscilor nu a fost descifrată; principalele știri asupra lor le furnizează istoricii romani și săpăturile arheologice. Necropolele lor, executate din materiale durabile, ca urmare a credinței lor în nemurirea sufletului, au transmis pînă în zilele noastre informații privind arta, arhitectura și modul lor de viață.

În cursul mileniului I î.e.n., pînă la cucerirea romană (sec. al III-lea î.e.n.), civilizația etruscă este expresia tre-

După ce trece printr-o fază orientalizantă, desprinsă treptat din cultura villanoviană, arhitectura, ca și întreaga civilizație etruscă, se apropie prin caracterul ei de manifestările arhaicului grecesc, suferind apoi puternicul proces de elenizare comun întregii lumi mediteraneene. Împreună cu celelalte neamuri care populau Italia, etruscii pregătesc așa-numita sinteză italică, făcînd din Roma moștenitoarea întregii acumulari anterioare în domeniul civilizației și culturii.

cerii treptate a unei societăți gentile, alcătuite din păstori și agricultori, la sclavagism, încununate în secolul al VI-lea prin constituirea unei confederații cu caracter religios a 12 state-cetăți autonome.

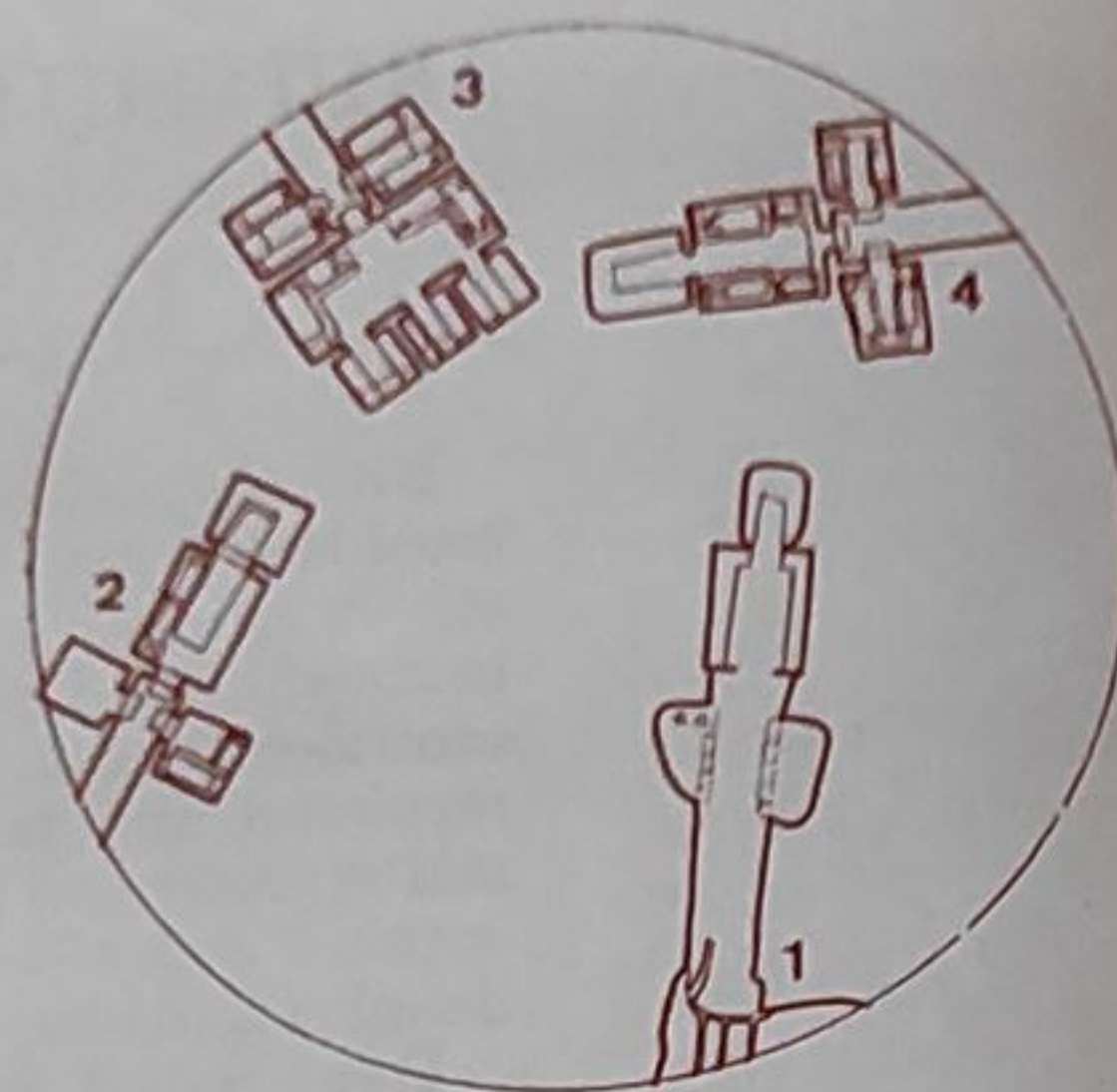
Faza protoitalică

Faza protoitalică a arhitecturii etrusce din secolele IX–VIII, corespunzătoare perioadei tireene a fierului, se caracterizează prin așezări care, părăsind văile, se strămută pe înălțimi înzestrate cu o protecție naturală, sporită prin amenajarea de șanuri, valuri de pământ și palisade. Colibele care compuneau satele, executate din lemn sau tuf, de plan circular, oval sau rectangular, erau acoperite cu învelitori înalte, având intrarea protejată de o streșină puternică sau de un portic. Arhitectura monumentală încă nu apăruse.

Faza orientalizantă și arhaică timpurie

În dezvoltarea civilizației etrusce, după această fază a începuturilor, protoitalică, se pot recunoaște trei etape, cea dintâi subîmpărțită în fazele orientalizantă și arhaică timpurie, corespunzând secolului al VII-lea și, respectiv, primei jumătăți a secolului al VI-lea. După ocuparea întregii Etrurii și a unei părți din Umbria, la începutul secolului al VII-lea î.e.n., etruscii pătrund prin Latium până în Campania unde intră în contact cu grecii aflați în plină ofensivă colonizatoare. Conflictele dintre etrusci și greci marchează întreg secolul al VI-lea î.e.n. Grație alianței cu cartaginezii, etruscii se consolidează în Latium și Campania, continuând totodată, către sfârșitul secolului al VI-lea î.e.n., expansiunea pe litoralul corsican și, în nord, pe Valea Padului, până la Marea Adriatică.

310

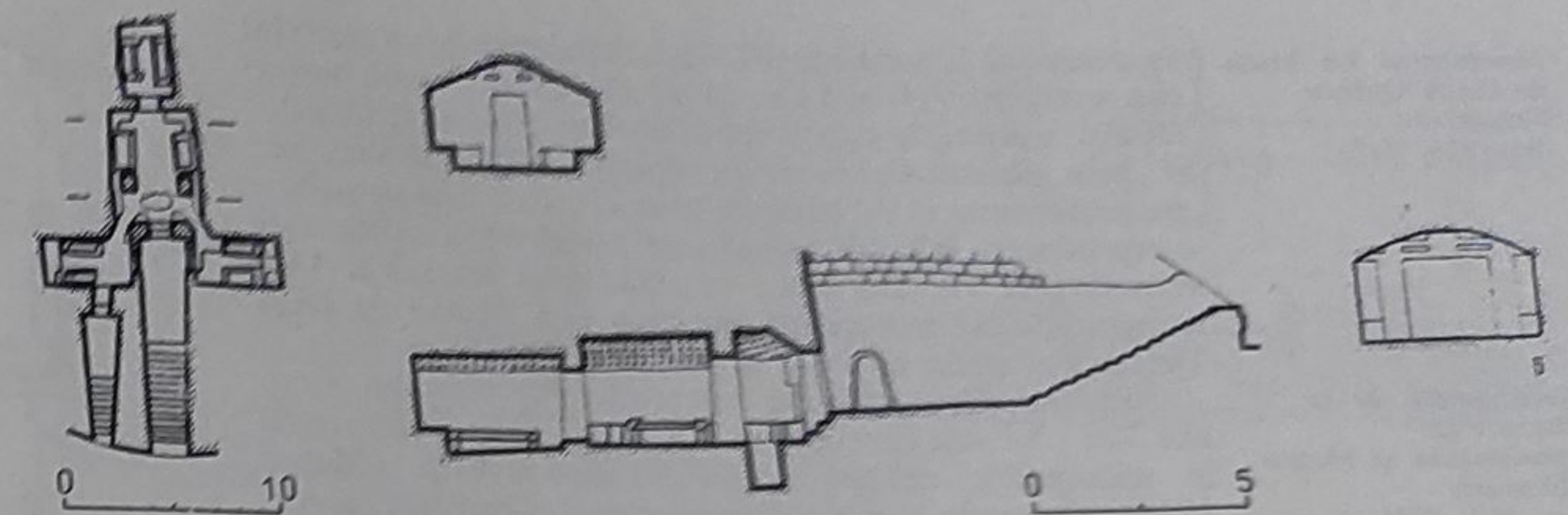
311

310. CAERE (CHAIRE, CERVETERI, CERVETRO), Etruria, civilizația etruscă, faza orientalizantă și arhaică primitivă. Necropola «La Banditaccia» (sec. VII–VI î.e.n.), alcătuită din numeroase morminte rupestre acoperite cu tumuli de pământ, reprezintă rezultatul sistematizării unei zone situate în preajma orașului.

311. CAERE (CHAIRE, CERVETERI, CERVETRO), Etruria, civilizația etruscă, faza orientalizantă. Necropola «La Banditaccia» (sec. VII–VI î.e.n.). Un tumul de pământ acoperă patru morminte rupestre: mormintul numit «Coliba» (1), mormintul «Amforelor de lut» (2), mormintul «Amforelor grecești» (3) și mormintul «Fotoliilor și al scuturilor» (4), toate din sec. al VI-lea î.e.n.

312. CAERE (CHAIRE, CERVETERI, CERVETRO), Etruria, civilizația etruscă, faza orientalizantă. Necropola «Il Sorbo». Mormintul numit «Regolini Galassi» (sec. al VII-lea î.e.n.), parțial excavat, parțial construit (bolțile false), era alcătuit inițial dintr-un spațiu de forma unui coridor, flancat de două încăperi ovale și precedat de un dromos ulterior acoperit.

313. CAERE (CHAIRE, CERVETERI, CERVETRO), Etruria, civilizația etruscă, faza orientalizantă. Necropola «La Banditaccia». Mormintul rupestre al «Leilor pictați» (sec. al VII-lea î.e.n.) este alcătuit dintr-un dromos acoperit, urmat de două încăperi și flancat de alte două, toate de plan patrulater. Acoperirea «vestibulului» de distribuție, care urmează dromosului, imită cupola executată din lemn, în formă de umbrelă, ridicată deasupra unor încăperi absidate din cadrul locuințelor, iar acoperirea încăperii principale sugerează rezemarea învelitorii pe o grindă principală.

Apariția așezărilor cu caracter protourban

În intervalul care cuprinde secolul al VII-lea și prima jumătate a secolului al VI-lea, etapă de maximă înflorire a Etruriei, sub impulsul transformărilor sociale determinate de descompunerea orânduirii gentile, se crează teren favorabil pentru preluarea experienței arhitecturii din bazinul oriental al Mediteranei și, îndeosebi, a celei grecești transplantate de coloniști pe teritoriul Italiei. Unele dintre vechile așezări tireene se transformă în așezări cu caracter protourban. Ele se dezvoltă spontan, fără plan prestabilit, unica preocupare de domeniul sistematizării fiind aceea de a separa cartierele de locuit de necropole. Numai zonele cele mai periclitate ale orașelor erau protejate de ziduri și, doar în faza următoare, arhaică evoluată, incintele vor căpăta un traseu continuu, adaptat în general reliefului.

Evoluția tipologică a locuințelor

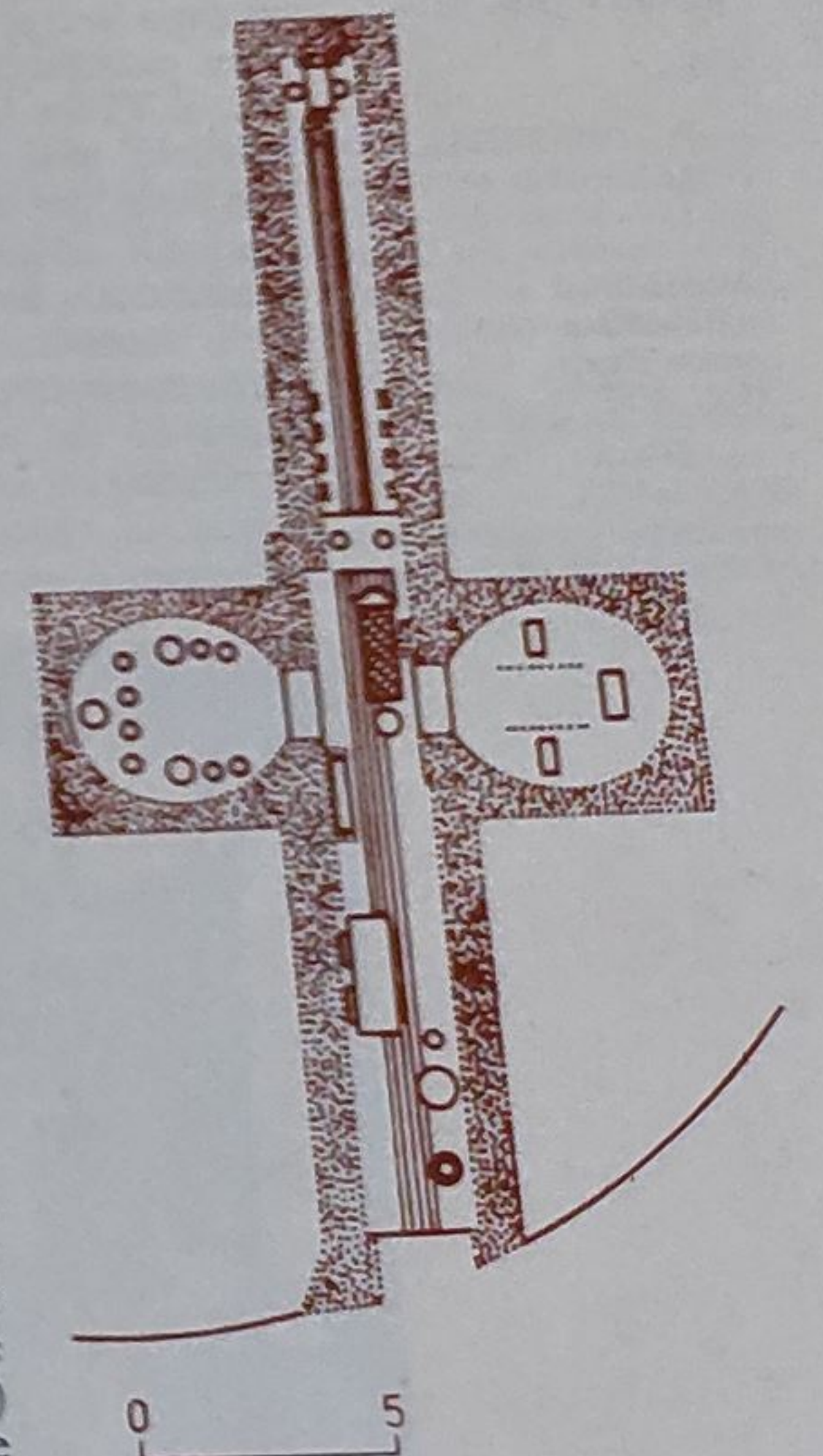
În domeniul evoluției tipologice a locuinței are loc victoria definitivă a planului rectangular asupra celui circular sau oval. Clădirile sînt executate cu schelet de lemn, zidărie de cărămidă, învelitoare în două pante sau în terasă. În aceeași fază se constituie tipul de casă cu trei spații alipite, precedate de un portic.

Evoluția programelor de cult

Concomitent are loc un proces de diferențiere a programelor, conturându-se începuturile unei arhitecturi monumentale, reprezentate de construcțiile religioase și mai ales de cele funerare care vor interpreta tipul casei tripartite. În secolul al VII-lea î.e.n., alături de altare în aer liber, au apărut temple alcătuite din cella simplă, precedată de două coloane, amintind templele grecești, atestate de modelul votiv găsit la Satricum (Conca). Templele etrusce fiind executate din materiale perisabile – zidurile din cărămidă nearsă, iar coloanele din lemn – informații despre ele ne sînt furnizate doar de postamentele executate din piatră fără mortar, resturile de îmbrăcăminte de ceramică, miniaturile votive și descrierile lui Vitruviu.

Tipologia monumentelor funerare

Cele mai vechi monumente funerare etrusce, de plan pătrat sau circular, executate din piatră, acoperite cu o cupolă falsă de tip tholos, erau îngropate sub un tumulus conic de pământ, protejat la bază de un tambur circular de piatră. Mormintele tumulare de tip tholos sînt caracteristice centrelor din nordul Etruriei: Fufluna (Populonia, Piombino) și Vat(u)luna (Vetulonia, Vetulia). Varianta cu plan pătrat este

312

313

Mormîntul La Mula de lângă Quinto Ferentino (fig. 316, 317)

Necropolele de la Chaire: La Banditaccia și Monte Abbatone (fig. 310, 311)

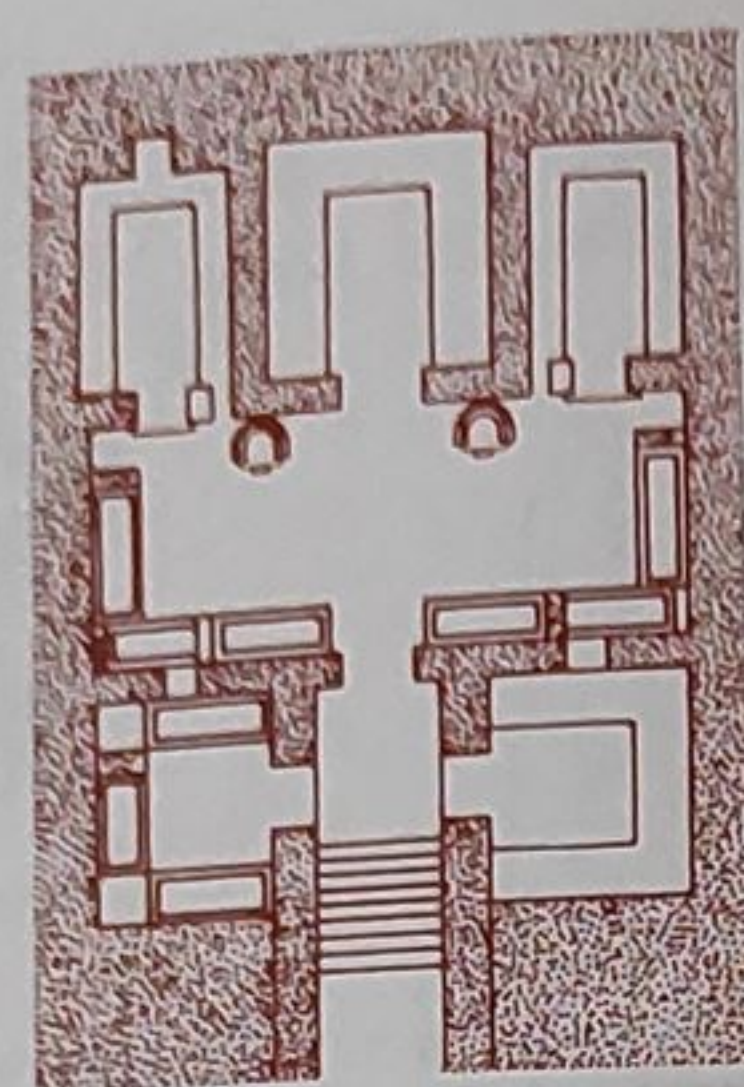
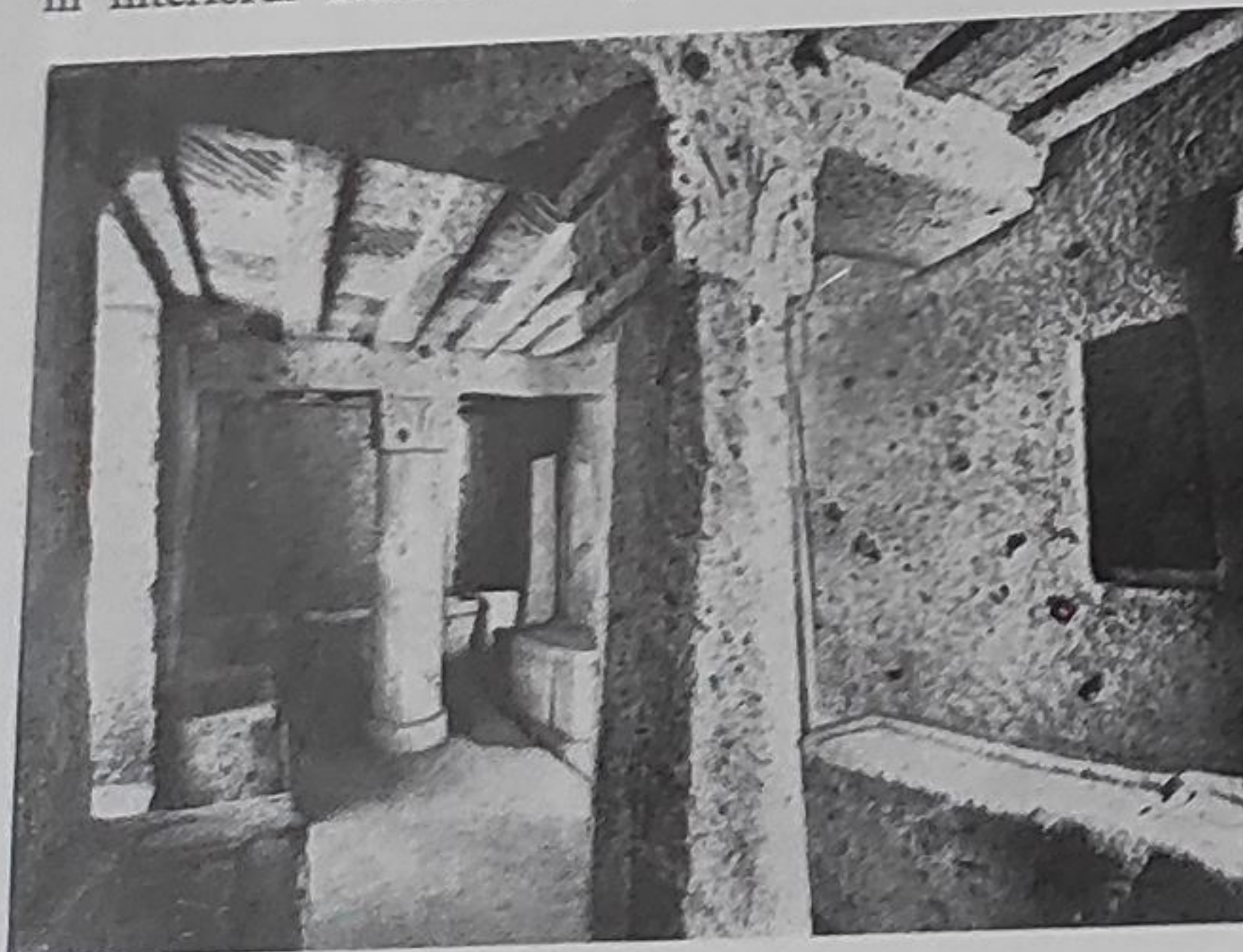
Mormîntul «Regolini-Galassi» (fig. 312)

Mormîntul «Leilor pictați» (fig. 313)

Mormîntul «Fotoliilor și al scuturilor» (fig. 315)

reprezentată la San Carbone, lângă Populonia, de un mormînt din secolul al VII-lea î.e.n. cu zidurile executate din blocuri făcute, trecerea la cupola falsă, ulterior prăbușită, făcîndu-se prin intermediul unor pendentivi, totul executat «en corbellement». Varianta cu plan circular, care constituie o reproducere la scară redusă a gropnișelor miceneene, este reprezentată de morminte cu diametrul între 3 și 4 m, excepție făcînd mormîntul denumit «La Mula» de lângă Quinto Ferentino al cărui diametru atinge 10 m.

Cele mai reprezentative morminte rupestre din secolele VII–VI sînt concentrate la Chaire (Caere, Cerveteri) în necropolele denumite «La Banditaccia» și «Monte Abbatone» unde tumulii care acoperă încăperile rupestre sînt dispuși de-a lungul unei rețele de străzi. În apropiere, în necropola Il Sorbo, care face tranziția între cultura Villanova și civilizația etruscă, cel mai vechi dintre mormînturi, denumit «Regolini-Galassi» (înc. sec. al VII-lea î.e.n.) este excavat în tuf, dar are încăperile acoperite cu bolți false, fiind unicul din sudul Etruriei care recurge la acest procedeu. Astfel, acest mormînt face legătura între arhitectura funerară din nordul regiunii, construită, și cea din sud, excavată. Compoziția sa, alcătuită din încăperi prelungi, flancate de două spații ovale, este reluată de monumentul rupestru numit al «Leilor pictați» (sec. al VII-lea î.e.n.), unde încăperile laterale sînt de plan patrat, și de mormîntul denumit «Coliba» (mijl. sec. al VI-lea î.e.n.), dar spațiile celor două din urmă redau mimetic, mai fidel, structurile unor construcții de locuit executate din materiale vegetale. Mormîntul «Amforelor grecești» adăpostit sub același tumulus cu «Coliba» și mormîntul «Fotoliilor și al scuturilor», datînd respectiv de la începutul și sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n., ca și alte morminte executate în acest interval de timp beneficiază de un plan mai complex, cu structură tripartită, constituind cu siguranță o reproducere a planului de locuință adoptat în epoca respectivă. În secolul al VII-lea î.e.n., în interiorul mormintelor apare fresca bogată în culori,

314. CAERE (CHAIRE, CERVETERI, CERVETRO), Etruria, civilizația etruscă, faza arhaică primitivă. Necropola «La Banditaccia», mormîntul rupestre al «Capitelurilor» (sec. al VI-lea î.e.n.). Tavanul, reproducînd în piatră o structură executată din materiale vegetale, se sprijină pe perimetrul încăperilor și pe coloane aparținînd unei tipologii etrusce, caracterizate prin fusuri fațetate pe baze circulare și capitelluri asemănătoare celor arhaice eolice și protoionice din Siria și Cipru.

315. CAERE (CHAIRE, CERVETERI, CERVETRO), Etruria, civilizația etruscă, faza arhaică. Necropola «La Banditaccia», mormîntul rupestre denumit al «Fotoliilor și al Scuturilor» (sfîrșitul sec. al VI-lea î.e.n.) reproduce, ca spații, o locuință tripartită precedată de un portic.

314

Faza arhaică evoluată și tirzie

Structura orașelor

Tehnica zidurilor de incintă

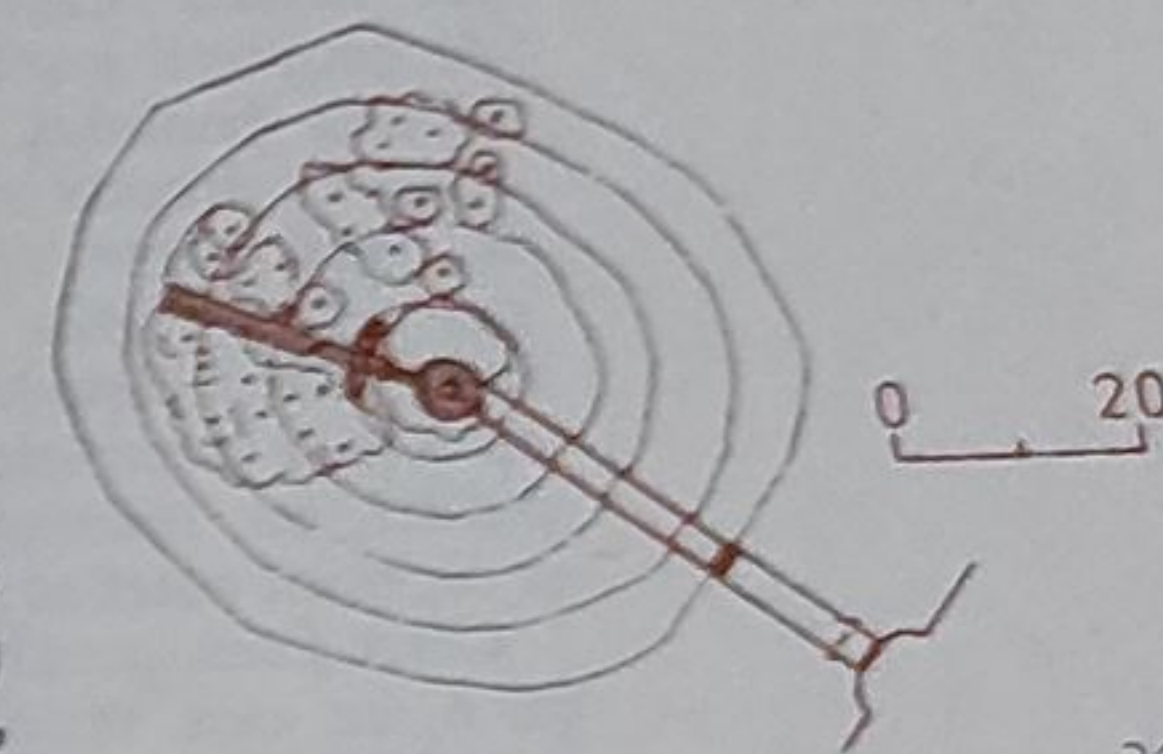
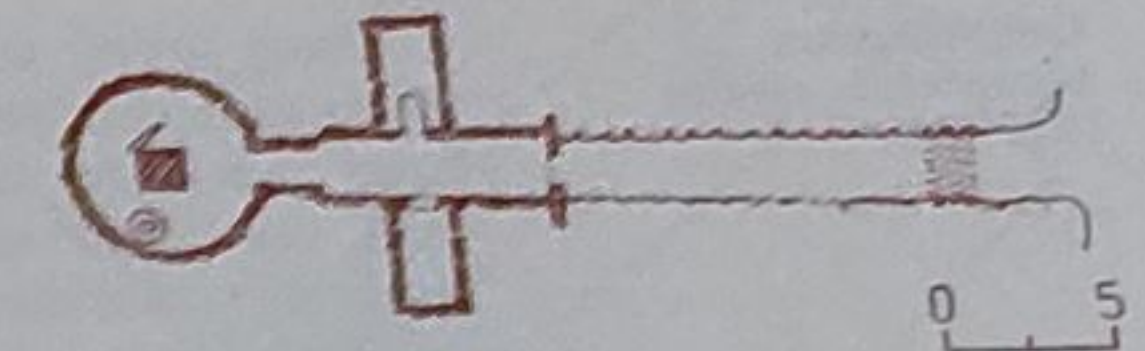
care tratează motive legate de cult și de viața cotidiană. Sub influența urbanismului elen sau a unor elaborări locale, italice, apar, în fazele arhaică evoluată (a doua jum. a sec. al VI-lea î.e.n.) și tirzie (sec. al V-lea î.e.n.), orașe ridicate după planuri prestabilite, ordonate, axiale, orientate după punctele cardinale, ilustrate de așezările Misa (Marzabotto) și Capua (S. Maria Capua Vetere).

Orașele se diferențiază după condițiile de mediu fizic local. În zonele de șes din Campania și din Cîmpia Padului sînt căutate pozițiile dominante oferite de relief. În Etruria și Latium, în zone de podișuri, așezările se amplasează pe terase delimitate de pereți abrupti, pe virfurile sau pantele unor coline ce se prelucreează în formă de terase. Virfurile acestor înălțimi, ocupate de citadele, se înconjoară cu incinte fortificate, adesea concentrice în raport cu zona rezidențială. Delimitarea dintre zona rezidențială și cea destinată înmormîntării se accentuează. Necropolele, dispuse în afara orașului, ocupînd accesele, devin obiect al unei sistematizări speciale, asemenea așezării însăși. Exemple de asemenea dispoziții sînt oferite de orașele Caere și Volsinii (Orvieto). Zidurile de incintă se construiesc din piatră, cuprinzînd importante rezerve de teren neconstruit. Zidurile orașului Caere cuprindeau un teritoriu de 150 ha, iar cele ale orașului Tarchuna (Tarquinii, Turchina) 135 ha. Incintele atingeau o lungime de 6–7 km la Volsinii, 9 km la Velathri (Volaterrae, Volterra) și 10 km la Tarquinii și lățimi de 3–5 m. Ele erau executate în apareiaj neregulat, fără mortar, iar mai tirziu, în apareiaj poligonal din blocuri dispuse în asize izodome. De cele mai multe ori zidurile erau lipsite de turnuri, excepție făcînd incintele orașelor Falerii (Civita Castellana), Pemsia și Suturi (Sutrium, Sutri).

În cursul fazei arhaice evolute (a doua jum. a sec. al VI-lea î.e.n.) se constituie un tip de templu răspîndit în Etruria, Latium și Campania, a cărui elaborare Vitruviuș atribue etruscilor. Ridicat pe un podium înalt, accesibil prin scări numai dintr-o singură parte, templul are un

203

316, 317. QUINTO FERENTINO, Etruria, civilizația etruscă, faza orientalizantă. Mormîntul de tip tholos (secolul al VII-lea), specific nordului Etruriei, reia tipologia gropnișelor miceneene prevăzute cu un dromos și o încăpere circulară acoperită cu bolți false.

318. CAERE (CHAIRE, CERVETERI, CERVETRO), Etruria, civilizația etruscă, faza elenistică. Mormîntul «Reliefurilor» sau al «Stucurilor» (sec. al III-lea î.e.n.) îmbină vechile tradiții etrusce cu soluția spațiilor unicamerale caracteristice fazei elenistice.

318

Constituirea templului etrusc (fig. 323)

pronaos adânc cu mai multe rânduri de coloane și o cellă uninavată din care s-a dezvoltat cella tripartită, deși cele două variante coexistă cronologic. Planul templului cu cella tripartită ajunge să aibă o formă pătrată a cărei jumătate anterioară este ocupată de pronaosul cu un dublu șir de câte patru coloane, iar jumătatea posterioară, de cellă.

Reprezentând o transpunere la scară monumentală a structurii tripartite a casei etrusce precedate de un portic, templele cu cella tripartită au servit în mod adecvat cultul triadei supreme a zeilor antropomorfi Tinus, Uni și Minerva, replică a zeilor Zeus, Hera și Athena. Existența unor asemenea temple este atestată de vestigiile arheologice ale templului «Portonaccio» la Veii (Veio) și ale templului lui Iupiter Capitolinus la Roma. Coloanele de lemn, de proporții joase, având înălțimea egală cu o treime din lățimea podiului, erau dispuse la intervale largi în mod strict în dreptul zidurilor celei. Învelitoarea era executată în două : ante cu streșini puternic ieșite, destinate să protejeze zidurile din cărămidă nearsă. Grinzile antabla-mentului și căpriorii de capăt ai învelitorii erau îmbrăcați, asemenea templelor din coloniile grecești, în ceramică pictată, iar înăuntrul triunghiului format de antablament și căpriori, antifixe de ceramică ascundeau capetele panelor.

Către finele secolului al VI-lea î.e.n., elementele de ceramică, cu care se îmbrăcau piesele lemnoase, se pictează și se ard, ceea ce dă strălucire ornamentului pictat. În cursul secolului al V-lea î.e.n., decorul de ceramică atinge apogeul. Spațiul frontoanelor începe să fie împodobit cu sculpturi rotunde sau în relief.

Ordinul etrusc

Ordinul etrusc, «tuscanicus» cum îl numește Vitruvius, este derivat, probabil, din ordinul doric grec. Coloanele, așezate pe o plintă circulară, au un fus care se îngustează puternic de jos în sus și un capitel alcătuit dintr-o echină turtită și o abacă înaltă. În interiorul mormintelor, ca de pildă în «Mormintul capitelurilor» din Caere, apar coloane cu fusuri de secțiune poligonală, așezate pe plinte circulare, și capiteli decorate cu volute care amintesc modele arhaice eoliene sau protoionice din zona siriană și insula Cipru. În timp ce în «Grecia Mare» (Italia de sud), vecină, are loc evoluția unei arhitecturi monumentale de piatră, templele etrusce cu structurile lor de lemn, îmbrăcate în ceramică, reiau cu o întârziere de două secole procesul dezvoltării arhitecturii monumentale de lemn parcurs de cetățile metropolitane grecești.

Monumentele funerare

Arhitectura funerară tinde către simplificare. În preajma orașului Viterbium (Viterbo), paralel cu mormintele tumulare, se utiliza în cursul secolului al VI-lea î.e.n. un tip de cameră mortuară săpată adânc în stîncă, deasupra căreia se decupează un cub decorat cu porți false, încununat de un stîlp sau o sferă. Vasta necropolă «Crocefisso del Tufo» (sec. al V-lea î.e.n.) de lângă Volsinii este alcătuită din morminte identice, clădite din blocuri de piatră.

În faza arhaică târzie (sec. al IV-lea î.e.n.) și, în continuare, în perioada corespunzătoare elenismului (sec. III-II î.e.n.) se adoptă un tip de oraș cu plan prestabilit, de forma unui

319

319. MISA (MARZABOTTO), Aemilia, civilizația etruscă, faza arhaică evoluată și târzie. Orașul etrusc, existent în secolele VI-V pe teritoriul actual al localității Marzabotto, ocupa un teren de cca 100 ha pe platoul Misano, la poalele unei acropole cu caracter religios. O rețea rectangulară de străzi, dintre care se distingeau o arteră nord-sud întretăiată de alte trei artere, toate late de 15 m, împărțea orașul în opt regiuni, divizate la rândul lor în insule ocupate de locuințe prin străzi de 5 m lărgime. Caracterul modest al locuințelor executate din cărămidă nearsă, în contrast cu lucrările edilitare costisitoare (alimentare cu apă și canalizare), permit să se presupună că zonele descoperite erau locuite de păturile muncitoare, cartierul aristocrației rămânând necunoscut.

Orașe cu plan prestabilit (fig. 319)

Constituirea casei cu atrium

Faza elenistică

Arhitectura funerară

Mormintul «Reliefurilor» (al «Stucurilor») (fig. 318)

Arhitectura italică după etrusci

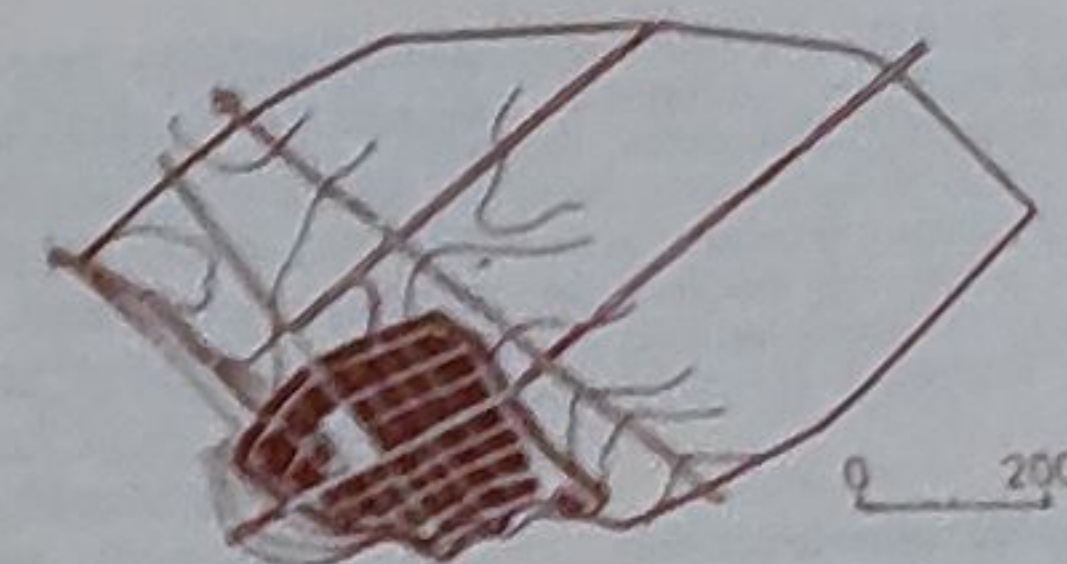
patrulatier împărțit de două străzi perpendiculare, orientate după punctele cardinale, în patru sectoare. Aceste orașe sînt protejate de ziduri de incintă executate din piatră, în aparență poligonal, după modelul contemporan grecesc, întărite cu turnuri. Deschiderile porților erau executate din bolțari în arc, așa cum se poate vedea în cazul incintelor construite sub stăpînirea romană în orașele etrusce: Falerii Novi (Santa Maria di Falleri), în secolul al III-lea î.e.n., Perugia (Perugia) — la porțile Augusta și Marcia — și Volaterrae în secolul al II-lea î.e.n..

În faza arhaică târzie se constituie casa etruscă cu atrium care poate să fie rezultatul evolutiv al transformării locuințelor străvechi, italice, înrudite cu tipul megaroon, avînd o singură încăpere înzestrată cu o vatră și o deschidere în tavan pentru evacuarea fumului.

Templele, executate din piatră, capătă frontoane similare cu frontoanele templelor grecești.

În faza elenistică, arhitectura funerară cunoaște schimbări esențiale. Se manifestă tendința de a recurge la vaste încăperi subterane, prevăzute cu numeroase nișe pentru urne și postamente pentru sarcofage. Către exterior, mormintele se exprimă, imitînd loggiile unor clădiri de locuit, prin porticuri, în unele cazuri suprapuse, cu coloane de ordin doric sau corintic. Alteori, capătă aspectul unor mausolee circulare, temple sau edicule. Tradițiile vechi etrusce dăinuie în arhitectura unor morminte rupestre unicamerale cum ar fi, la Caere, mormintul «Reliefurilor» sau al «Stucurilor» (sec. al III-lea î.e.n.) denumit după reliefurile reprezentînd arme și diferite obiecte care decorează atît fețele unor pile și pilaștri cît și suprafața zidurilor. Mormintul familiei Voluminii din Perugia (sf. sec. al II-lea î.e.n.) constituie o transpunere a casei italice din epoca respectivă, în care se poate recunoaște atrium, tablinium, cele două alae și alte încăperi laterale. În tablinium sînt expuse urnele cu cenușa defuncțiilor tratate sub forma unor sarcofage.

Dacă în dezvoltarea civilizației Italiei preromane etruscii joacă un rol proeminent, și contribuția celorlalte neamuri care locuiesc peninsula crește în intervalul care cuprinde secolele V-II î.e.n. În funcție de zona geografică, arhitectura, ca și alte forme ale culturii materiale și spirituale

320

320, 321. POMPEII (POMPEI), Campania, civilizația italică. Așezarea întemeiată de osci, probabil, în secolul al VIII-lea î.e.n. intră în cursul secolelor VII-VI în sfera de influență a coloniei grecești Kume (Cuma), fapt atestat de prezența cultului zeului Apollon și a unui templu grec arhaic. Orașul cunoaște apoi dominația etruscă (sf. sec. al VI-lea), din nou grecească (după anul 474 î.e.n.), samnită (425 î.e.n.) și, în fine, romană (310 î.e.n.). Rețeaua stradală pune în evidență un nucleu urban inițial care avea în centru, la intersecția celor două străzi principale, o piață nepavată, cu prăvălii, tabernae, rustice, dispuse în jurul unei arii de cult amenajate sub cerul liber. Urmele a șapte tabernae aparținînd epocii samnite s-au descoperit sub clădirea construită ulterior a Eumachiei.

321

ment al fundării Romei anul 753 î.e.n. Roma ar fi avut șapte regi, iar « perioada regilor » ar fi durat două secole și jumătate. Primii patru regi, Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Martius, ar fi fost, alternativ, de origine romană și sabină. Ultimii trei reprezintă dinastia etruscă: Tarquinius Priscus, Servius Tullius și Tarquinius Superbus. Ultimul și-a extins dominația asupra Latium-ului, dar a fost răsturnat în anul 509 î.e.n. de aristocrația romană, instaurându-se republica.

Roma are însă o vechime mai mare decât cea pe care i-o atribuie legende. Contrar tradiției, care afirmă că prima așezare pe teritoriul Romei ar fi fost întemeiată pe colina Palatinus de către coloniști din Alba, cercetările arheologice atestă pe colina învecinată, Aventinus, o așezare rurală anterioară, aparținând culturii neolitice timpurii. Acest sat de vânători și păstori a dispărut, probabil, în urma loviturilor date de populațiile latine, deținătoare ale unei culturi materiale mai avansate.

Mărturiile arheologice relevă existența unor nuclee rurale incipiente, aparținând culturii apeninic și subapeninic, corespunzătoare etapei medii a perioadei bronzului (sec. XIV–XII), locuite fără întrerupere și în etapa finală a acestei perioade (sec. XII–XI) și, în continuare, până în epoca istorică. Influențele miceneene (sec. XIV–XII), atestate arheologic pe coastele Italiei centrale, au furnizat, poate, nucleul istoric al legendei lui Aeneas.

Resturile de ceramică de tip villanovian, urmele unor colibe de plan circular, mormintele și un val de pământ, întărit, poate, cu o palisadă, indică prezența în secolul al X-lea î.e.n. a unui sat latin pe colina Palatinus. Această așezare, situată în preajma insulei Tiburtine care ușura trecerea râului Tiberis (Tibru) pe străvechea cale a sării (viitoarea Via Salaria), s-a născut, poate, ca un post de supraveghere a frontierei de nord a ligii latinilor față de pericolul reprezentat de etrusci care își făcuseră probabil apariția la nord de Tibru. Un alt sat este atestat pe colina Esquilinus pentru ca, treptat, și colinele învecinate să fie ocupate de așezările păstorilor latini. Nu se știe sigur dacă în această fază colinele Quirinalis și Viminalis erau deja locuite de sabinii. Se pare că locuitorii satelor latine, reprezentând câteva mii, purtau un nume comun, *quirites*, care se va menține în actele oficiale până în perioada clasică.

Cultura materială a acestei perioade, cunoscând patru etape distincte de evoluție, aparține așa-numitei civilizații lațiale (sec. XI–VI). Satele, alcătuite din colibe circulare executate din materiale vegetale, erau fortificate, asemenea celorlalte așezări latine și erau înzestrate cu câte o citadelă, *arx*, care era totodată și centrul religios.

Probabil că, în secolul al VIII-lea î.e.n., satele s-au unit formând o ligă, Septimontium, existentă în a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n. în timpul cuceririi etrusce. Roma a apărut deci, ca urmare a fuzionării triburilor gentile latine și sabine care locuiau pe colinele din apropierea insulei Tiburtine, în scopul de a ține piept

324

Dominația etruscă stimulează transformarea Romei într-o așezare cu caracter urban, probabil înconjurată de ziduri, bază a hegemoniei etrusce în Latium. Capitolium, acropola dotată cu templul lui Iupiter Capitolinus, devine centrul religios, iar Forum, centrul civic al orașului.

324. ROMA, dinastia etruscă. Capitolium, citadela Romei, se transformă într-o zonă destinată cultului prin construirea templului lui Iupiter Capitolinus (terminat în anul 509 î.e.n.) dedicat, de fapt, triadei care includea și pe Iuno și Minerva. Templul domină depresiunea dintre coline în care se constituie treptat Forum Romanum. Planurile suprapuse indică clădirile dispuse spre sud-est de Capitolium, în situația din faza timpurie a imperiului, și contururile pieței renascentiste « del Campidoglio ».

Roma sub etrusci

Primul nucleu urban:
Roma Quadrata

Constituirea Forului
Roman (fig. 326–331)

Cele dintii dotări
obștești

Construcții destinate
cultului

Templul lui Iupiter
Capitolinus
(fig. 324, 325)

acțiunilor agresive ale triburilor vecine. Transfigurarea poetică a acestui eveniment, denumit sinocismul roman, a căpătat în tradiție forma legendei despre răpirea sabinelor.

În mișcarea lor către sud, spre Campania, etruscii au supus Latium-ul pe care l-au dominat de la mijlocul secolului al VII-lea î.e.n. până în ultimii ani ai secolului al VI-lea î.e.n.

Denumirea orașului Roma pare să dateze din timpul dominației etrusce. Unii cercetători consideră această denumire derivată din cuvântul prisco-latin Rumon, adică riu; alții îi atribuie o proveniență etruscă sau greacă.

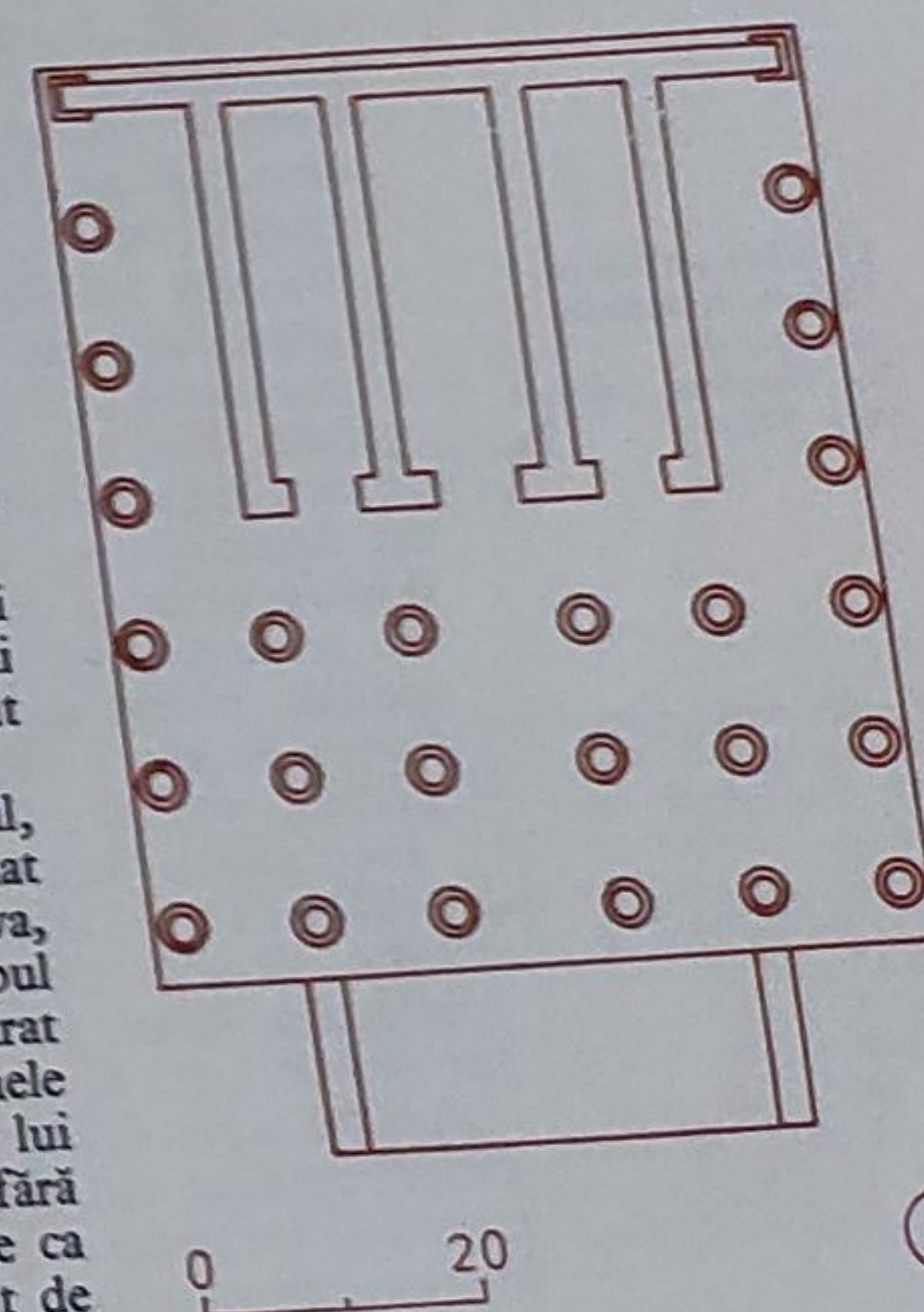
Etruscii introduc la Roma un mod de viață urban și conceptul de oraș, *urbs*. Prima etapă a procesului de transformare a Romei într-o așezare urbană trebuie să o fi constituit așa numita Roma Quadrata, născută pe baza așezării premergătoare de pe Palatin. Ea fusese delimitată de un contur regulat, trasat, după obiceiul etrusc, *etrusco ritu*, cu plugul. Nu este sigur că, în interior, acest contur, apărut inițial cu valuri de pământ, ar fi avut un plan ordonat. Clădirile de locuit, majoritatea circulare în plan, erau construite din cărămidă nearsă și acoperite cu paie sau stuf. Dar, spre sfârșitul secolului al VII-lea, tipul de locuință de plan circular este înlocuit cu cel de plan rectangular.

Ulterior, procesul de urbanizare se extinde asupra depresiunii mlăștinoase cuprinse între colinele Palatinus, Capitolinus, Caelius și Oppius, asupra colinei capitoline și celorlalte coline. Centrul de greutate al așezării se strămută în zona dintre colinele Palatin și Capitoliu, vechi loc de schimb intertribal, care este degajată de colibe și asanată. Aici aveau loc adunările; după tradiție, aici s-a construit un edificiu pentru ședințele Senatului, Curia Hostilia, și reședința regelui Numa Pompilius, Regia. Resturi de terracotta, de la sfârșitul secolului al VI-lea î.e.n., din cea folosită pentru îmbrăcarea elementelor de lemn ale clădirilor, atestă existența templului Vestei, inițial construit din lemn. Treptat, această depresiune devine ansamblul urbanistic central, piața publică a orașului, Forum Romanum. Însăși denumirea de *forum* arată proveniența acestei piețe: un loc situat inițial în afara așezării.

Cele două temple, unul dedicat Fortunei, celălalt zeiței Mater Matuta, ale căror urme se recunosc în zona Forului Boarium unde astăzi se află biserica Sant'Omombo, sint atribuite regelui Servius Tullius.

Funcția de citadelă, pe care inițial o îndeplinea Palatinul, este cedată Capitolului. Aici se ridică un templu închinat triadei de zei formată din Iupiter, Iuno și Minerva, templu care, conform tradiției, a fost terminat în timpul ultimului rege etrusc, Tarquinius Superbus, și inaugurat în 509 î.e.n. Din acest templu nu s-au păstrat decât urmele podiului. Spre deosebire de cele două temple atribuite lui Servius Tullius, constituite din două încăperi alipite, fără intervenția colonadelor, templul de pe Capitoliu apare ca un exemplu evoluat al tipului de templu italic, atestat de

325. ROMA, dinastia etruscă. Templum Iovis O.M., templul lui Iupiter Capitolinus (509 î.e.n.), a avut, conform descrierilor din vremea lui Octavianus, trei celle, șase coloane de piatră pe fațada principală și antablament de lemn îmbrăcat cu plăci de pământ ars, acrotere executate din același material decorând frontoanele.

325

modelul de ceramică găsit la Satricum. În Italia existau trei tipuri de temple: templul peristyl datorat intervenției arhitecților greci din Campania și Magna Graecia; templul prostyl, de origine etruscă, cu un pronaos adânc și o cellă ridicată pe un subasment înalt, cu scări pe o singură latură și, în fine, un tip de sinteză, templul cu trei laturi flancate de coloane, șirurile de coloane de pe fațadele laterale oprindu-se în peretele posterior al celei prelungit în ambele direcții. Templul triadei capitoline aparține acestui din urmă tip elaborat și perfecționat în cadrul arhitecturii etrusce. Prin dimensiunile sale de 55×60 m el avea, pentru epoca respectivă, un caracter grandios.

În conformitate cu tradiția, pentru realizarea decorăției de ceramică a templului, a fost invitat un maestru vestit, Vulca, din Veii. De altfel, numeroase resturi de sculpturi aparținând școlii din Veii, confirmă caracterul etrusc al arhitecturii Romei din timpul dominației etrusce.

Interpretarea datelor care ne-au parvenit asupra perioadei regilor permite a se deduce existența unei democrații militare, având în frunte un rege ales care era conducător militar, mare preot și judecător suprem. Populația era organizată în trei triburi (după unii, diferențiate din punct de vedere etnic: latinii, sabinii și etruscii), subîmpărțite în curii și ginți, care formau *populus romanus*. Obiceiul de a alege căpeteniile ginților din cadrul aceleiași familii a generat o aristocrație gentilică, patricienii. Plebea era o clasă de mici proprietari de pământ, provenită din rîndul triburilor supuse, lipsită inițial de drepturi politice. Reforma atribuită lui Servius Tullius, care împarte populația de sex masculin, patricieni și plebei, în cinci clase, după criteriul censitar, ilustrează procesul de descompunere a orînduirii gentilice. Totodată, teritoriul Romei se împarte în patru triburi care nu sînt decît circumscriptii teritoriale și nu au nimic comun cu vechile formații gentilice.

Tradiția atribuie regilor etrusci construcțiile cele mai impresionante ale epocii legendare: canalul de scurgere cloaca maxima, care ar fi fost realizat sub domnia lui Tarquinius Priscus, și incinta lui Servius Tullius. Studiile recente demonstrează că ceea ce au construit etruscii nu era cloaca maxima a epocii clasice, ci un canal de scurgere deschis, menit să dreneze Forul, colectînd apele de ploaie din zona Capitoliului. De asemenea, considerată în ansamblu, incinta atribuită lui Servius Tullius datează din a doua treime a secolului al IV-lea î.e.n., dar anumite porțiuni, sensibil mai vechi, pot fi opera dinastiei etrusce.

Fragmentele de ceramică ornamentală, aparținînd templului lui Iupiter Capitolinus și altor temple de pe Esquilin și Palatin, denotă caracterul monumental pe care îl capătă arhitectura Romei în vremea dominației etruscilor, caracter similar celui al orașelor etrusce și grecești din Italia.

Acestei perioade de dezvoltare îi urmează o fază de recesiune relativă, datorată crizei generale a societății arhaice etrusce și invaziilor asupra Latium-ului ale populațiilor din interiorul peninsulei italiice: volscii, aequii și sabinii.

Arhitectura etruscă a transmis arhitecturii romane o seamă de trăsături care au marcat întreaga sa dezvoltare: schema stradală ortogonală, derivată din tipologia așezărilor villanoviene; tehnicile aplicate în construcția de drumuri, poduri, apeeducte și fortificații; organizarea axială și simetrică a compozițiilor cu marcarea frontalității clădirilor și ansamblurilor; soluționarea programului casei cu atrium, a templului ridicat pe podium și a varia-telor tipuri de monumente funerare.

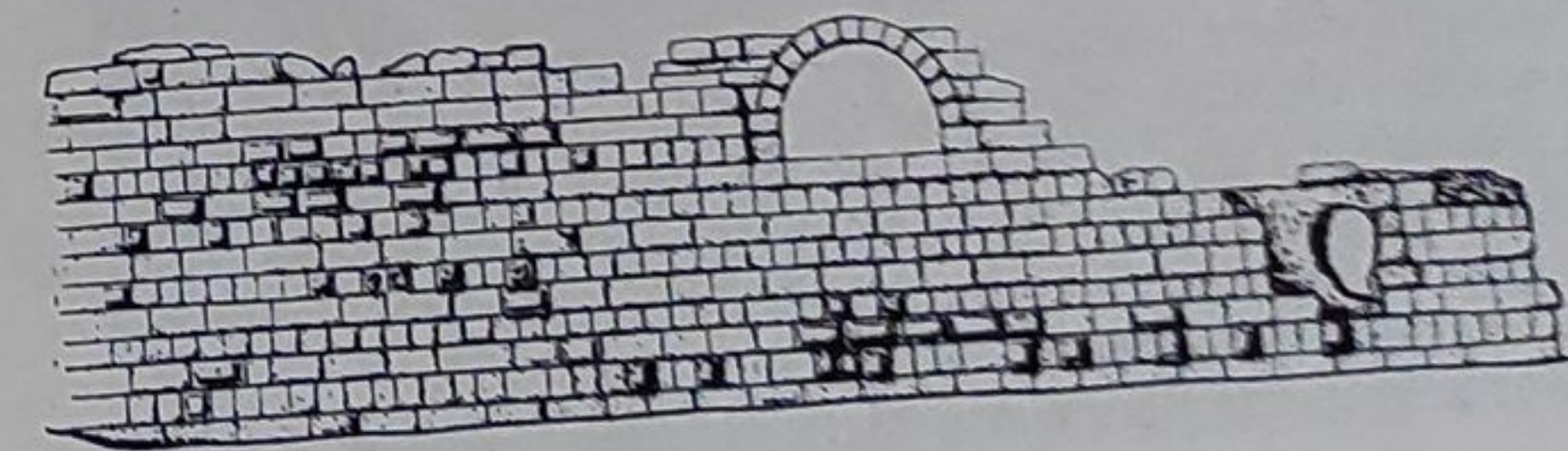
ARHITECTURA REPUBLICII ROMANE

Arhitectura republicii romane timpurii (sec. V – III)

Alungarea dinastiei etrusce și instaurarea republicii romane (509 î.e.n.) a constituit, poate, expresia victoriei aristocrației gentilice asupra democrației militare, o componentă a procesului de descompunere a orînduirii gentilice. Procesul a fost favorizat de declinul puterii etruscilor în urma înfringerilor suferite din partea cetăților grecești. La începutul secolului al IV-lea î.e.n., invaziile celtice (gallice) elimină stăpînirea etruscă și din zona Padului de unde celtii organizează apoi expediții de pradă în Italia centrală. Într-o astfel de expediție, care conform tradiției analiștilor romani ar fi avut loc în anul 396 î.e.n., gallii cuceresc și ard Roma. Potrivit legendei, rezistă numai citadela de pe Capitoliu, desigur datorită atît conformației naturale cit și zidurilor sale de piatră.

Invaziile au demonstrat necesitatea umplerii vidului politic lăsat în Italia centrală de prăbușirea Etruriei, vid pe care statul roman, în plină ascensiune, se va grăbi să-l ocupe. Prin războaie împotriva tuturor vecinilor, latini, volsци, aequi, etrusci, romanii se consolidează în Latium. Apoi, războaiele victorioase împotriva samniților și a aliaților acestora (343–280) le aduc stăpînirea Italiei Centrale, cele împotriva orașelor grecești și a aliaților lor, uniți în jurul regelui epirot Pyrrhus (280–274), controlul asupra Italiei meridionale.

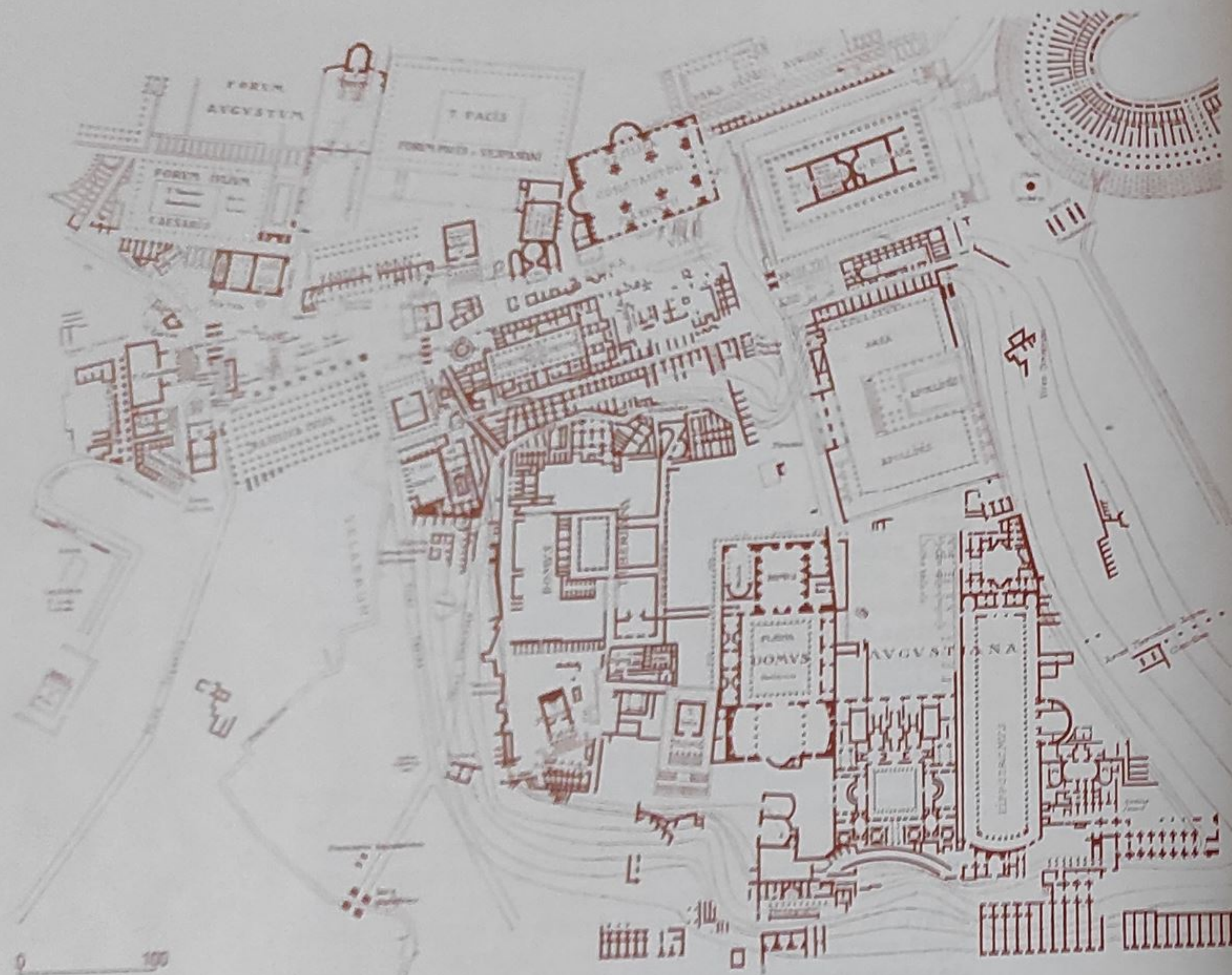
La Roma, instaurarea republicii nu provoacă schimbări sociale esențiale. În locul regelui sînt aleși dintre aristocrați doi consuli. Roma rămîne în continuare un oraș-stat cu o populație predominant agricolă, divizată în oameni liberi, patricieni și plebei (al căror număr crește pe seama strămutării, uneori cu forța, a triburilor vecine) și sclavi. În cursul întregii istorii timpurii a republicii, plebeii luptă pentru egalitate cu patricienii în drepturi politice și de stăpînire asupra pămîntului. Ameninșînd continuu pe patricieni cu secesiunea, ei obțin, în jurul anului 300 î.e.n., accesul în funcțiile politice și de cult. În urma acestui eveniment, împărțirea societății în oameni liberi și sclavi devine determinantă. În teritoriile italice controlate de romani, în afara antagonismelor specifice societății sclavagiste, dintre stăpîni și sclavi, se manifestă și cele dintre cetățenii romani cu drepturi depline și cei aparținînd orașelor și popoarelor supuse.

326

211

326. ROMA, republica romană timpurie. Murus Servii. Zidurile (378–352) care includ și resturi dintr-o incintă anterioară, atribuite prin tradiție lui Servius Tullius, se păstrează și în prezent, pe alocuri, pînă la 8 m înălțime. Ele sînt alcătuite din două paramente paralele, executate din blocuri de tuf cu secțiunea de 0,60 m și lungimea de 1,20–1,30 m (*opus quadratum*). Ulterior, în incintă a fost inclusă și colina Aventinus unde zidul, executat din blocuri lungi de 1,8 m, se păstrează foarte bine. În zona dintre Viminalis, Quirinalis și Esquilinus, zidurilor li se adaugă un puternic val de pământ.

Continuarea tradițiilor constructive italiene.

Arhitectura oraşului Roma şi a Italiei în timpul republicii timpurii pune în evidenţă preluarea de către romani a progresului realizat de popoarele italice în domeniul tehnicii constructive. Semnificative, în sensul continuităţii tradiţiilor italice, sînt sistemele constructive utilizate la realizarea fortificaţiilor. În perioada republicii timpurii se perfecţionează tehnologia de execuţie în apareaia poligonal, *opus silicæum*, întâlnită la Cosa (Ansedonia), Praeneste (Palestrina), Alba Fucens (Alba Fucense), dar se utilizează din ce în ce mai mult *opus quadratum* implicînd o tehnică de şantier avansată, cu *machinae tractoriae* pentru ridicat şi *ferrei forficipes* pentru prinderea blocurilor: la Narnia (Narni), Interamna Nahars (Terni), Spolegium (Spoleto) Tudur (Todi), Assisium (Assisi). La Roma, cele mai vechi exemple de zidărie în *opus quadratum* datează de la jumătatea secolului al VI-lea î.e.n. sau începutul secolului al V-lea î.e.n.; resturile zidurilor arhaice de pe Palatin şi fundaţiile

Tehnica în opus
quadratum
la Roma

Zidurile de incintă republicane

unor temple, ca cel al Dioscurilor sau cel al lui Iupiter Capitolinus.

Știrile privitoare la orașul perioadei republicii timpurii sînt relativ sărace. Distruse probabil de galli, arhivele Romei nu ofereau știri precise decît numai după anul 396 î.e.n., astfel încît, începînd cu această dată, istoriografia clasică romană trece din domeniul legendelor în cel al istoriei.

Teama de noi invazii a dat un puternic impuls construc-
țiilor militare, principalul efort constructiv al statului
roman îndreptându-se spre realizarea unui sistem defensiv
corespunzător tehnicii militare din secolul al IV-lea î.e.n.
Zidurile construite în această perioadă, dar atribuite de
tradiție lui Servius Tullius, constituie cea mai importantă
realizare constructivă a Romei secolului al IV-lea î.e.n.
Imediat după retragerea gallilor, romanii fortifică Palatinul.
Apoi, în anul 378 î.e.n., conform informațiilor trans-
mise de Titus Livius, confirmate de cercetările moderne,
se construiește o nouă incintă utilizând și resturi din incinta
«regală». Zidurile cuprindeau toate cele șapte coline
situate pe malul drept al Tibrului: Palatinus, Capitolinus
Esquilinus, Quirinalis, Viminalis, Caelius și Oppius. În
forma sa definitivă, incinta republicană avea un perimetru
de 11 km și 16 porți.

327, 328. ROMA, dinastia etruscă, perioada republicii și a imperiului. Centrul monumental al Romei antice este rezultatul unei evoluții de aproape un mileniu (sec. al VI-lea î.e.n. – sec. al IV-lea e.n.). Momentele fundamentale ale cristalizării sale au fost: ocuparea depresiunii dintre coline, devenită o zonă de utilitate publică, Forum Romanum, extinderea centrului civic prin realizarea forurilor imperiale, remodelarea colinelor - situl vechilor așezări tribale - ca zone destinate cultului, reședințelor imperiale sau altor dotări urbane importante și extinderea construcției monumentale în Cîmpul lui Marte. În acest interval, Roma parcurge drumul de la dezvoltarea sa spontană inițială, în care ierarhia componentelor urbane era determinată, cu precădere, de modul de ocupare a reliefului (de unde rezulta rolul de dominantă a acropolei față de «orașul de jos»), la modelarea unor spații complexe, organizate după mai multe axe de compoziție, în care ierarhizarea dominantelor este rezultatul unei intenții prestabilite.

328

329

Refacerea Romei după invazia gallilor

Clădiri monumentale și spații publice

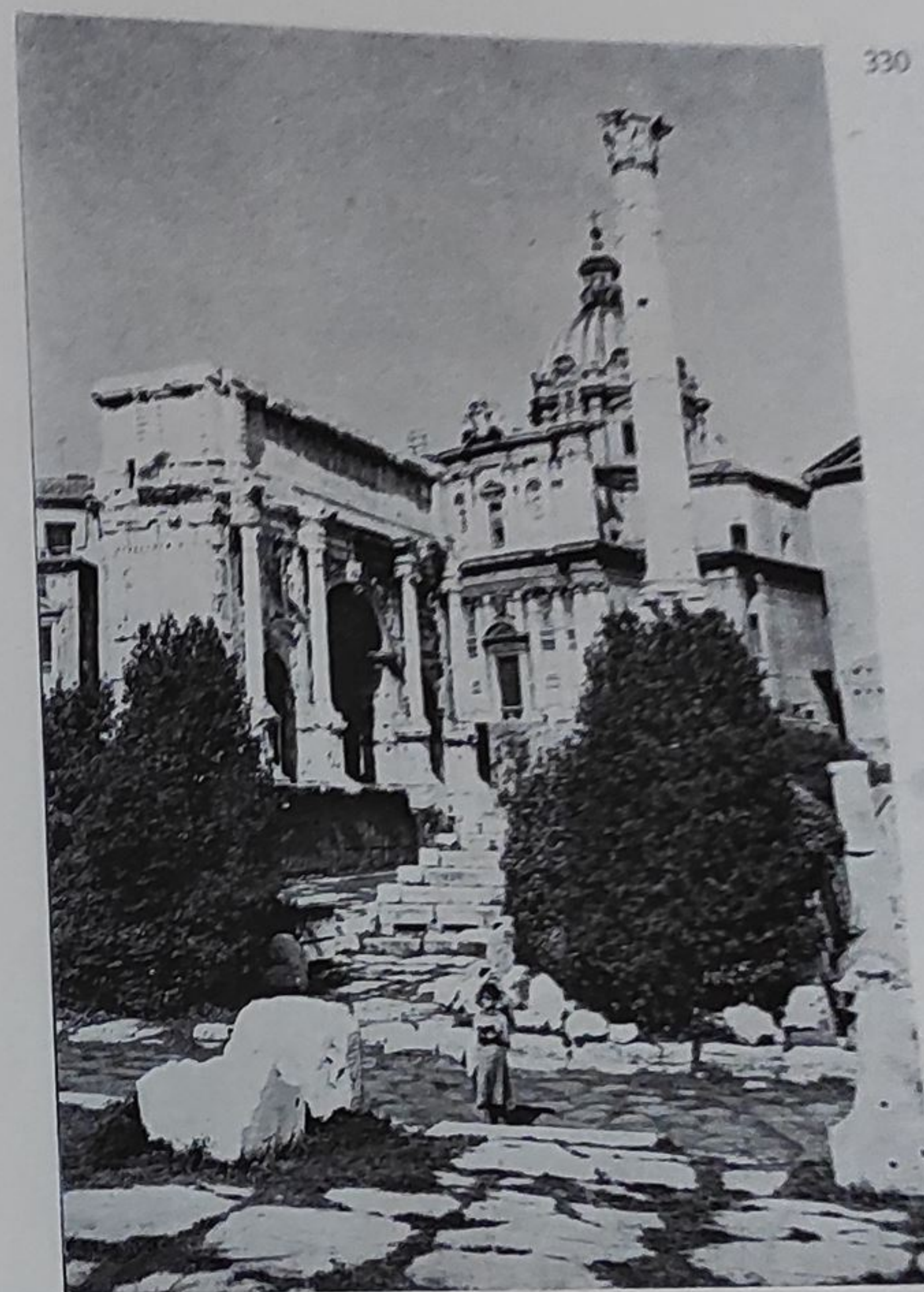
Templul, protagonist al arhitecturii monumentale

După invazia gallilor, Roma se reface spontan, fără un plan prestabilit. Cele mai multe case erau executate cu materiale tradiționale, cărămidă nersă și lemn.

Activitatea de reconstrucție are drept obiect, în primul rând, lucrări edilitare. La jumătatea secolului al IV-lea î.e.n., pe plan urban, are loc despărțirea funcției reprezentative de cea comercială. Capitoliul păstrează edificiile de cult în vecinătatea cărora se află clădirile publice (*curia, aera-rium*), iar funcția comercială este preluată de foruri amplasate în diferite zone ale orașului (Forum Holitorium, Forum Boarium, Forum Piscarium și Forum Vinarium).

Totuși, conform tradiției, încă din primii ani ai republicii, noi edificii monumentale se ridică în Forum și în zona situată între colina Aventin și viitorul Circus Maximus. Ca și în «perioada regilor», acestea aparțin programelor de cult. Templul închinat lui Saturn (501–497) și cel dedicat Dioscurilor (484 î.e.n.), construite în Forum în

Caracterul spontan al nașterii și dezvoltării Forului Roman, compoziția sa «deschisă» au permis restructurarea periodică și îmbogățirea sa cu prestigioase dotări publice, chiar și după edificarea forurilor imperiale caracterizate printr-o compoziție «închisă». Toate acestea au condus la o aglomerare de clădiri care permitea numai perceperea fațadelor orientate către Forum sau Via Sacra. Astăzi, relativa transparență a ruinelor face posibilă lectura clară a componentelor Forului și perceperea lor concomitentă.

330

Templul lui Jupiter Capitolinus și templul lui Apollon

Tipologia arhitecturii templelor

Templul Concordiei și Templul Vestei

faza de început a republicii, au ajuns până în zilele noastre, dar nu în forma lor inițială.

În tot cursul perioadei republicane timpurii, templul lui Iupiter continuă să domine orașul, fiind cea mai importantă construcție a sa. El este reconstruit de câteva ori, decorația sa devenind din ce în ce mai bogată. Pe Campus Martius, depresiunea situată între Capitoliu și Tibru, este construit templul lui Apollon (431 î.e.n.), prostyl de dimensiuni mijlocii, cu coloane și antablament de lemn îmbrăcat în terracotta.

Probabil că cele mai multe temple relatau tipul vechi, italic, de templu prostyl pe podium cu trei celle. Alături de tipurile tradiționale, apar însă și tipuri noi. Templul Concordiei din Forum (367 î.e.n.) are o cellă alungită, dispusă transversal, cu intrarea marcată de un portic pe mijlocul uneia din laturile lungi. Templul Vestei din Forum, realizat conform tradiției odată cu fundarea ora-

329. ROMA, perioada republicii și a imperiului. Forum Romanum. Partea mediană a Forului, văzută prin deschiderea arcului lui Septimius Severus (192–211) pune în evidență resturile templului Dioscurilor și ale templului Vestei.

330. ROMA, perioada republicii și a imperiului. Forum Romanum. Dispus la picioarele templului Concordiei, arcul Severilor apare ca o piesă decorativă de mobilier urban care închide latura de vest a Forului. Coloana ridicată în cinstea împăratului bizantin Phocas completează numeroasele monumente onorifice și votive dispuse în spațiul limitat al Forului.

331

șului, este de plan circular, executat fiind din lemn în aceeași tehnică tradițională ca și templele de plan rectangular.

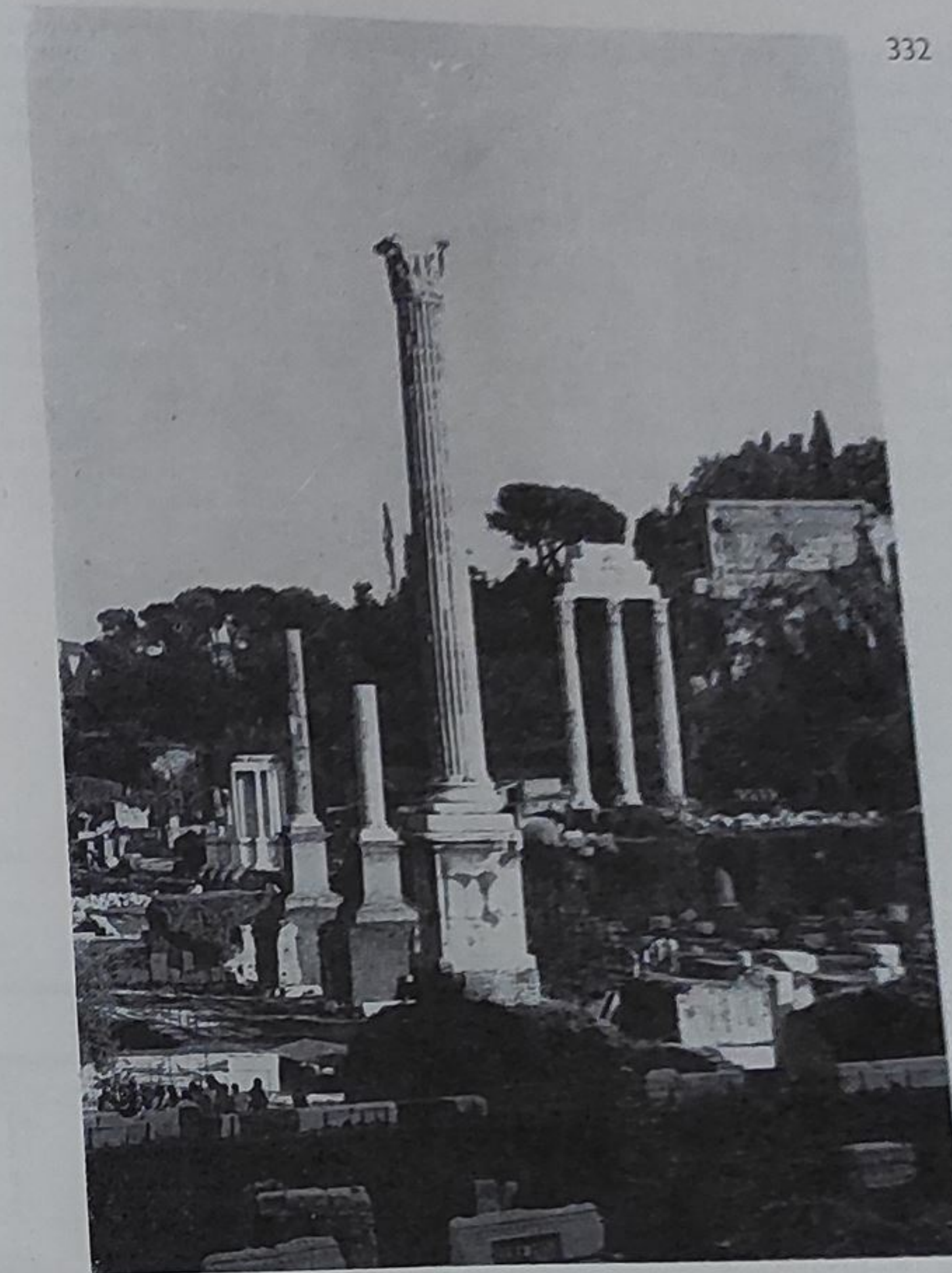
Victoria Romei asupra ligii latine (338 î.e.n.), avînd drept consecință dominația sa asupra întregului Latium și trecerea la faza definitivă a cuceririi peninsulei, dă un nou impuls construcțiilor monumentale. Se realizează cele dintîi instalații permanente ale Circului Maximus (329 î.e.n.); în spațiul Capitoliului se ridică statui colosale lui Iupiter și Hercules.

Și în cursul secolului al III-lea î.e.n., în cadrul arhitecturii monumentale, programele de cult dețin primatul față de cele civile, dar dintre numeroasele temple edificate se păstrează numai cîteva sub formă de ruine. Atunci cînd mai multe temple se grupează la un loc, se reia modalitatea de a compune ansamblurile întîlnită în orașele grecești ca Selinous (Selinunte) și Poseidonia (Paestum): templele se așează unul lîngă celălalt, chiar dacă se deosebesc ca

Modalitatea grupării
templelor în
ansambluri:
Forum Holitorium și
«Largo Argentina»
(fig. 333—336)

216

331. ROMA, perioada republicii și a imperiului. Forum Romanum. Din preajma ruinelor templului lui Castor și Pollux, imaginea fragmentului reconstituit din templul Vestei se suprapune peste șirul de clădiri de pe latura de nord a Căii Sacre din care apar templul lui Antoninus și al Faustinei, templul lui Romulus și un fragment al basilicii lui Maxentius.

332

plan, dimensiuni și înfățișare. O asemenea compoziție este ilustrată la Roma de către templele din Forum Holitorium și «Largo Argentina».

Dintre cele patru temple din «Largo Argentina», unul reprezintă tipul circular, celelalte aparțin celor trei tipuri de temple italice de plan rectangular.

În Italia supusă dominației romane are loc un proces de fortificare și de reconstrucție a vechilor orașe. Într-o primă fază, traseul incintelor urbane se adaptează la teren, înălțimile constituind în unele cazuri acropole care, deși dotate cu incintă proprie, aveau, poate, doar o semnificație monumentală (Cosa). Orașele corespunzătoare unei faze următoare sînt croite după principii geometrice, conforme tradițiilor etrusco-italice. Norba și Fundi (Fondi), orașe volsce romanizate în secolul al IV-lea î.e.n., constituie două exemple caracteristice. Dacă Norba, amplasat pe o colină, delimitat de o incintă poligonală, avea planul mai puțin rigid, Fundi, situat în cîmpie, înzestrat cu o incintă

332. ROMA, perioada republicii și a imperiului. Forum Romanum. Latura de sud a Forului, privită tangențial, permite să se citească în spatele coloanei lui Phocas, două din coloanele votive care flanchează basilica Iulia, templul circular al Vestei și coloanele păstrate ale templului Dioscurilor, proiectate pe ruinele palatului lui Tiberius.

Dezvoltarea
urbanistică
a celorlalte centre
italice

217

dreptunghiulară, avea o rețea stradală perfect ortogonală. Aici, orientarea nord-vest — sud-est era determinată de Via Appia, ce constituia *decumanus maximus*.

Alături de orașe, la baza cărora s-a așezat o concepție prestabilită, s-au constituit unele așezări deschise, fără fortificații, cu funcțiuni preponderent comerciale, dezvoltate spontan în jurul cite unei piețe, forum, amplasate pe traseul marilor artere italiice.

În cadrul politicii de control militar, politic și, mai târziu, a procesului de unificare etnică și lingvistică a Italiei, romanii construiesc o rețea de orașe noi, amplasate în puncte strategice. Unele sînt colonii romane: Ostia, cea mai veche colonie, atribuită de tradiție perioadei regilor, Tarracina, Minturnae (Minturno), Sinuessa și Sena Gallica (Sinigaglia) în Latium; altele, colonii latine: Cales (Calvi), Luceria (Lucera), Beneventum (Benevento), Aesernia (Isernia) etc. Coloniile constituie centre militare, administrative și, mai târziu, centre de producție și comerț, purtătoare ale culturii și modului de viață roman. Fondatoare de Senatul și Poporul roman, **SENATUS POPULUSQUE ROMANUS**, beneficiind de autonomie administrativă, orașele-colonii romane erau trasate și construite deseori de către armată (*manu militari*).

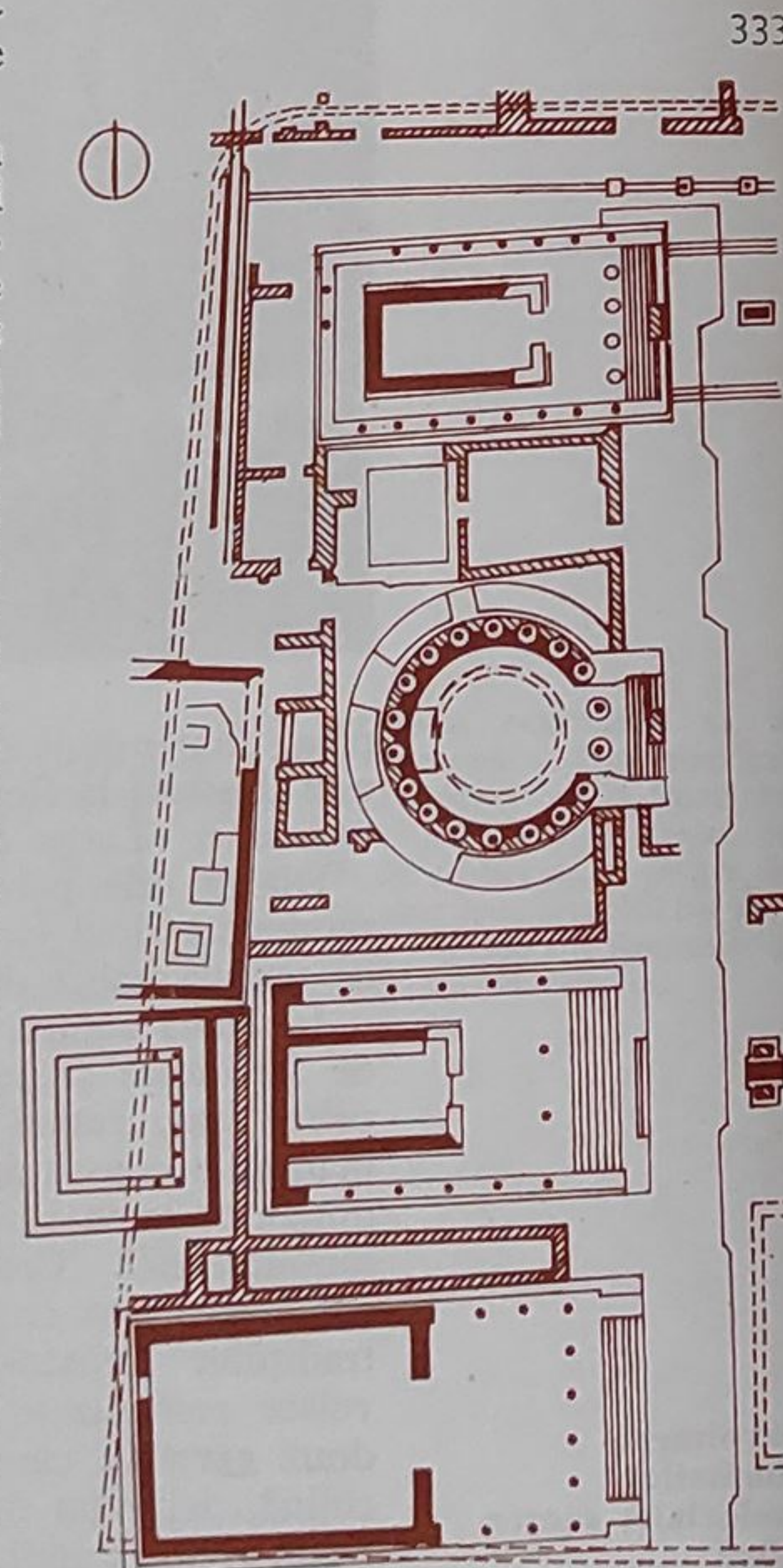
Comanda socială (sistemul coloniilor), impunînd crearea de orașe complet noi, a stimulat dezvoltarea unei concepții clare privind ceea ce reprezintă și cum trebuie să funcționeze un oraș. Tradițiile de trasare a orașelor, moștenite de la etrusci, au fost transformate într-un sistem teoretic riguros. Orașele aveau de cele mai multe ori un plan dreptunghiular. Operațiunile de trasare începeau, ca și la etrusci, prin marcarea celor două axe principale: *decumanus maximus*, o stradă mai largă orientată est-vest și *cardo maximus*, orientat nord-sud. Suprafața orașului mărginită de *pomerium*, o fișie *non aedificandi*, era considerată sacră și protejată de divinități. Străzi secundare împărțeau suprafața în *insulae*, de formă rectangulară. În orașe, *cardo* avea rol secundar față de *decumanus*, în timp ce în taberele militare avea rol de axă majoră, purtînd numele de *Via principalis*. La intersecția celor două axe principale, în taberele militare se găsea comandamentul, *praetorium*, iar în orașe, forul care constituia centrul localității (ca la Ostia) dotat de cele mai multe ori cu un *capitolium*, templul dedicat triadei capitoline.

Planurile templelor capitoline, ca de exemplu cel din Lanuvium (Civitate Indovina), presupus a fi un capitolium, (sec. al IV-lea î.e.n.) erau foarte asemănătoare celui de la Roma, cu cella tripartită, model frecvent întîlnit în arhitectura italică de tradiție etruscă.

Templul din Falerii, hexastyl, cu planul apropiat de o formă pătrată, ca și Templul Capitulin din Roma, era înconjurat de coloane pe trei părți. Lateral, colonada se oprea în zidul posterior al celei prelunțit sub formă de ante. Intrarea în încăperea centrală se afla aproximativ la

Creșterea arhitecturală a republicii romane timpurii se manifestă ca o preluare și dezvoltare a experiențelor italiice, în condițiile creșterii, tot mai accentuate către sfîrșitul acestei perioade, a influențelor grecești.

333—335. ROMA, republica romană timpurie. Templele din «Largo Argentina» (sec. IV—III) prezintă întregul repertoriu al edificiilor de cult de tip elenistic și italic, utilizat în perioada republicii, incluzînd și un peripter circular pe podium, înrudit cu tholosul grecesc, dar avînd o axă marcată prin amplasarea scării de acces, ceea ce concordă cu preocuparea evidențierii frontalității specifice arhitecturii romane. Toate templele au fost înconjurare, în vremea imperiului, cu un portic și respectate ca vestigii ale trecutului.

333

Așezări spontane.
Așezări de plan
prestabilit (fig. 337)

Principiile de trasare
a orașelor noi

Temple capitoline de
tradiție italiice

336. ROMA, republica romană timpurie. Templele din Forum Holitorium (sec. al III-lea î.e.n.), cunoscute datorită unor refaceri ulterioare care au redat forma lor originală, ilustrează cele dintîi tentative de constituire a unui ansamblu, soldate simplist printr-o aliniere de componente diferite ca factură și dimensiuni, prin absența unei ierarhizări. Templul dinspre nord este de tip italic, iar celelalte două adaptează tipul de peripter elenistic la schema italică a templului cu podium și pronaos adînc.

334

335

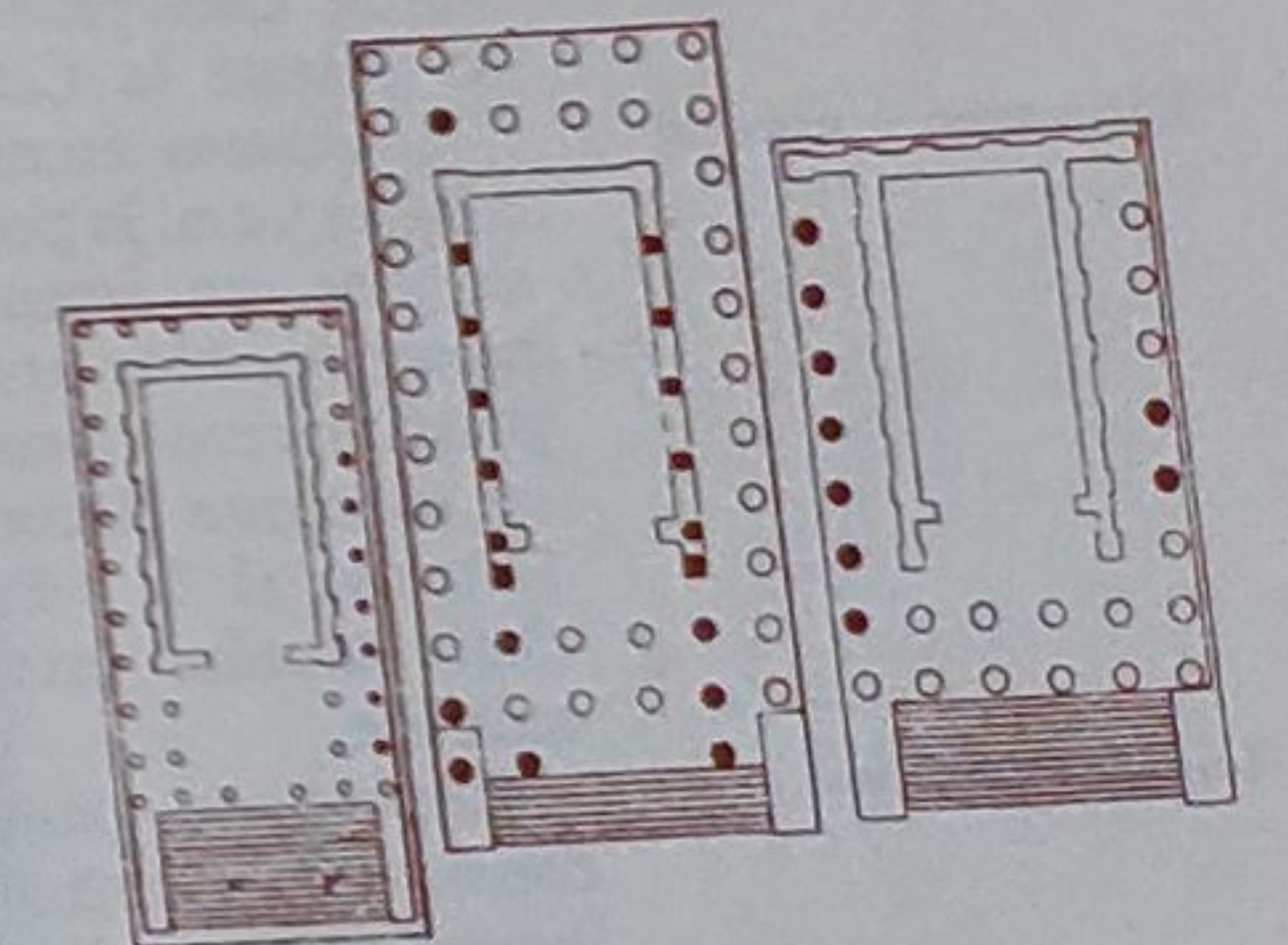
Influența grecească în
arhitectura de
cult și civilă

intersecția diagonalelor planului, astfel încît în fața celei rămînea un spațiu a cărui adîncime echivala cu trei intercolamente laterale, constituind un vestibul.

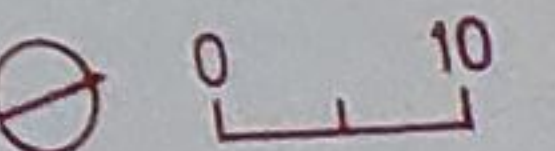
Concomitent se mențineau la sud de Roma puternice influențe elene. Templul din Satricum cu planul de formă alungită, ridicat pe o platformă înconjurată de gradene, era asemănător modelelor grecești.

Înriuririle elene au crescut continuu, paralel cu extinderea controlului roman asupra sudului peninsulei. Inițial, aceste influențe, datorate unei civilizații superioare, au avut un rol stimulator asupra dezvoltării Italiei.

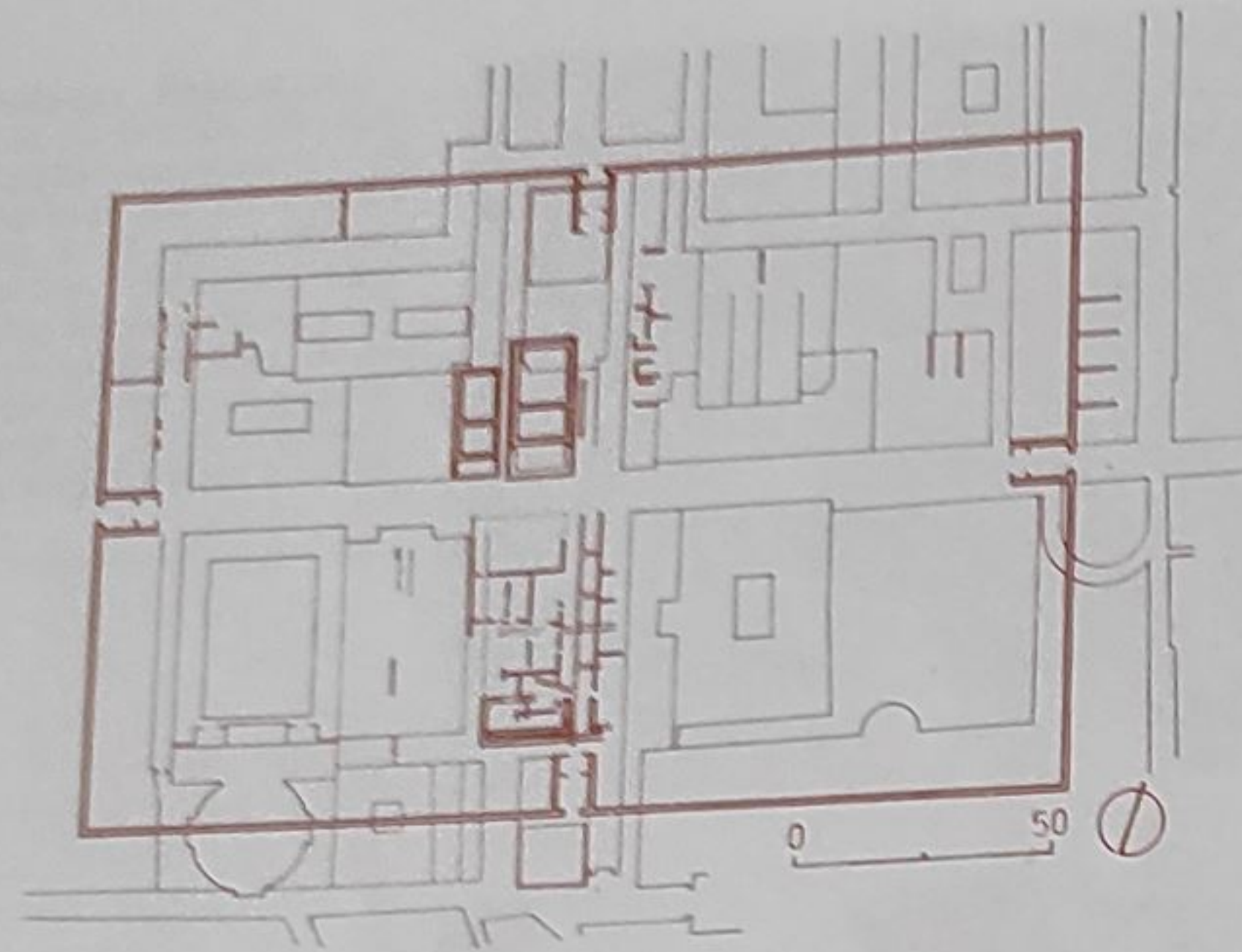
Treptat, forma de plan pătrată a templelor de tradiție etruscă este înlocuită cu cea dreptunghiulară, grecească, păstrîndu-se zidul posterior, ieșit sub formă de ante, și vestibulul adînc, deschis, de tip italic. Vestigiile unor temple indică și o reducere a intercolamentelor largi ce corespundeau structurilor de lemn etrusce, apropiindu-le de proporțiile templelor grecești de piatră.

336

337

Casa lui Sallustius și villa «dei Misteri» din Pompeii (fig. 338)

Aceeași fuziune între tradițiile italice și cele grecești provinciale o manifestă și unele case pompeiene din secolul al III-lea î.e.n. cum sînt: casa lui Sallustius și prima fază a villei «dei Misteri».

În domeniul construcțiilor militare se realizează incinte cu turnuri pătrate, dispuse la distanțe variind între 30—40 m (Alba Fucens, Cosa, Falerii Novi).

Spre finele fazei republicii timpurii, tehnica constructivă realizează noi progrese. Un sistem foarte răspîndit îl constituie *opus caementicium*, în care zidul este format din două *crustae* externe, de cele mai multe ori în apareiaj poligonal, *opus incertum*, și *structura caementicia* internă. Acest sistem original, foarte eficient din punct de vedere economic, folosit inițial la construcții utilitare (civile și militare) la Alba Fucens Cosa, Pompeii, Paestum etc., va juca un rol de seamă în arhitectura romană, deosebind-o fundamental de cea elenistică și orientală. Legată de această evoluție, de mare importanță este și dezvoltarea tehnicii de execuție a arcelor, structură constructivă datorată tradițiilor etrusce. Unul dintre exemplele de arce în plin cintru, utilizate în serie, se găsește la Cosa, colonie fondată în anul 273 î.e.n.

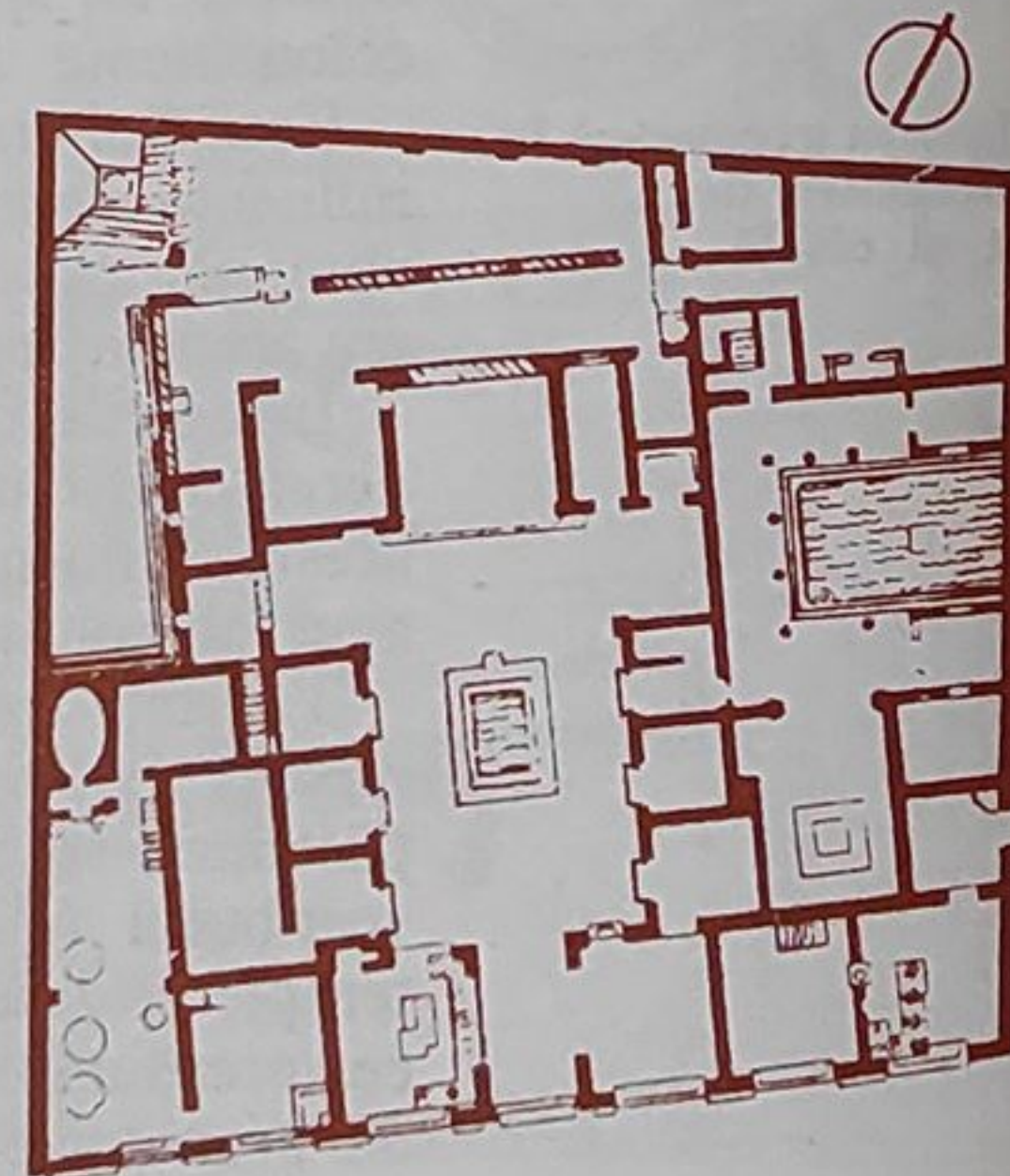
Utilizarea arcului devine constantă începînd din secolul al III-lea î.e.n. la porțile orașelor, acoperite în etapa anterioară cu cite un imens bloc monolit. La Signia (Segni), un asemenea bloc are o ușoară curbura, anunțînd ca expresie plastică rezolvarea în arc. Structura arcelor se îmbogățește cu elemente decorative, ca de pildă la «Porta Furia» din Sutrium și la «Porta di Giove» din Falerii Novi unde cheia arcului este decorată cu protome de divinătăți și animale.

Importante pentru experimentarea unei noi tehnici constructive, introduse apoi în arhitectură, sînt marile lucrări edilitare. Dintre acestea, apeductele necesită tehnologia cea mai avansată și contribuie cel mai mult la sporirea confortului urban. Frontinus, *curator aquarum* din secolul

337. OSTIA TIBERINA (OSTIA), Latium, republica romană timpurie. Planul așezării (sec. al III-lea î.e.n.), tipic pentru orașele noi create de romani, are o formă dreptunghiulară (193 × 125 m) cu două străzi principale perpendiculare, *cardo maximus* (lat de 6,90 m) și *decumanus maximus* (7,35 m), corespunzătoare celor patru porți ale incintei fortificate, la intersecția străzilor fiind amplasat templul capitolin.

338. POMPEII (POMPEI) Campania, republica romană timpurie. Casa lui Sallustius (sec. III î.e.n.) prezintă un amestec evident de tradiții diferite: deși păstrează concepția generală a casei italice, cu încăperile organizate în jurul unui *atrium* tuscanic, unele elemente compoziționale, cum sînt grădinile mărginite parțial de porticuri, vădesc puternice influențe elenistice.

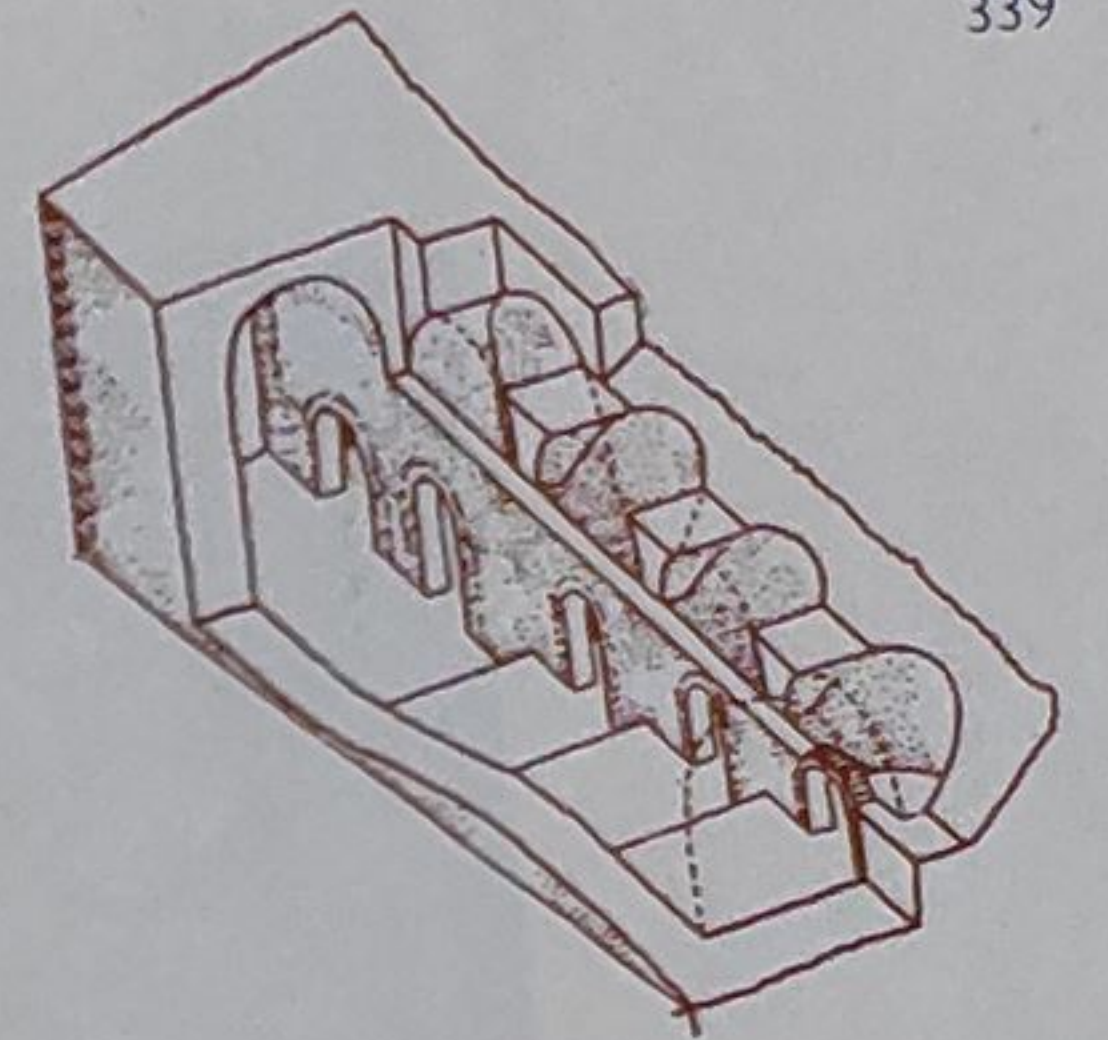
338

Difuzarea arcului

Lucrări edilitare

339

Aqua Appia

Rețeaua rutieră. Via Appia

I e.n. și autorul tratatului «De aquaeductu urbis Romae comentarius» afirmă că inițial se construiau numai apeducte subterane, *cuniculi*, acestea fiind mai greu de reperat de către inamic.

Cel mai vechi apeduct, dintre cele care alimentau Roma, se consideră a fi fost Aqua Appia, zidit între anii 312—311 î.e.n. de către censorul Appius Claudius Caecus. Apeductul, avînd cea mai mare parte din traseu (16,5 km) subteran, ajungea pe alocuri la 6,5 m sub nivelul solului, în cîteva zone fiind săpat în stîncă. Secțiunea dreptunghiulară a apeductului fusese executată din blocuri de tuf cu orificii. Traversarea de către apeduct a cursurilor de apă se făcea cu ajutorul unor structuri purtătoare, realizate în tehnica arcelor. Și apeductul Annio Vetus (272 î.e.n.), deși aproape întregul său traseu (63,6 km) era subteran, avea o porțiune supratrană cu structură purtătoare, *substructio supra terram*.

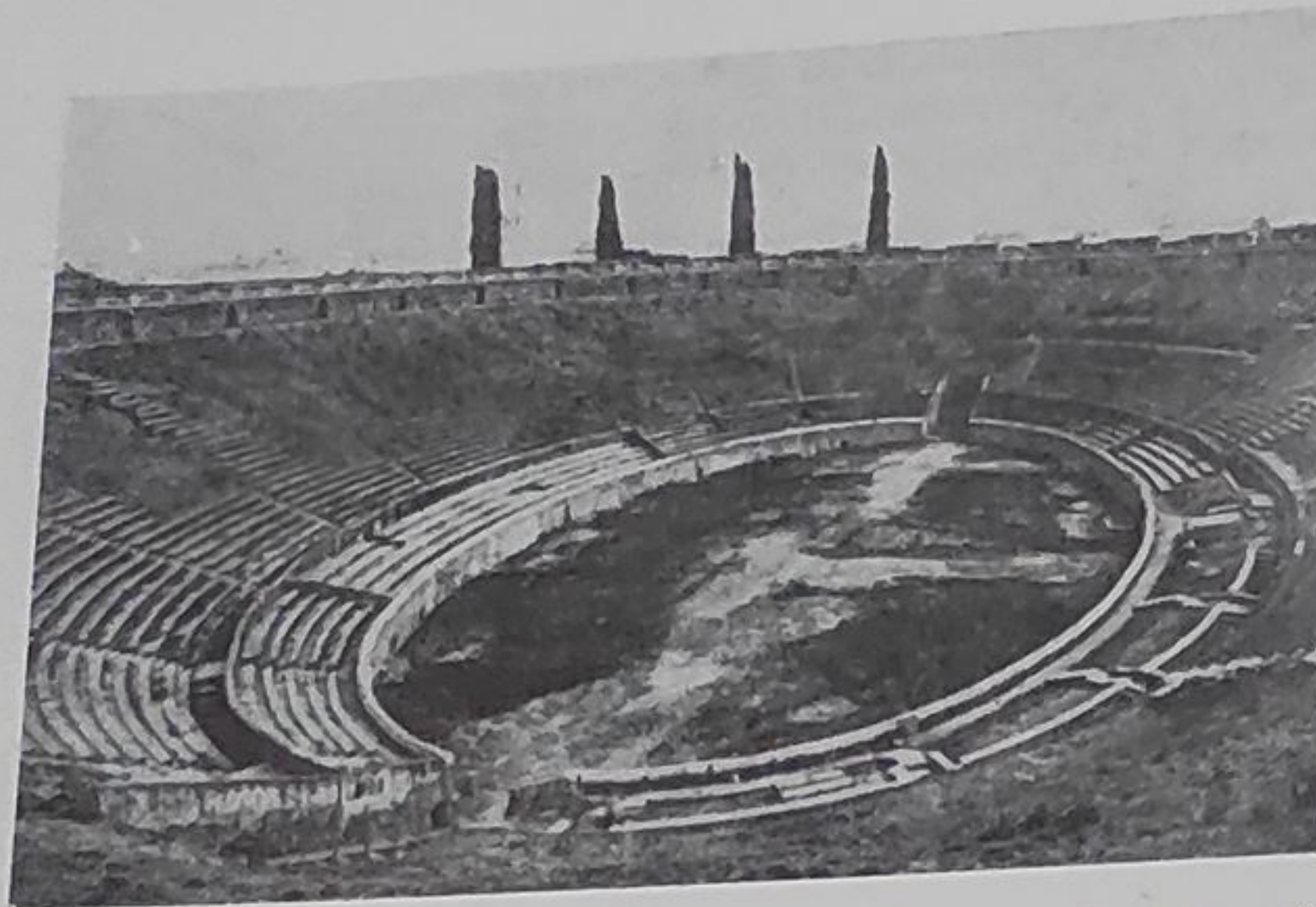
Un instrument important al menținerii stăpînirii romane l-a constituit rețeaua rutieră extinsă în toate teritoriile ocupate. La execuția drumurilor se urmărea obținerea unor trasee rectilinii, ceea ce pretindea intervenții importante asupra terenului. Via Appia, *regina viarum* din Italia, o arteră militară realizată concomitent cu Aqua Appia, lega Roma, prin Capua, cu sudul peninsulei. Pînă la Tarracina traseul era perfect rectiliniu. Evitarea ocolirilor a pretins substructii și excavații importante. Pavajul acestei căi, lată de 4,50 m în porțiunile drepte și 6,10 m în curbe, a rezistat pe alocuri pînă astăzi. Folosindu-se

339. TIBUR (TIVOLI), Latium, republica romană tîrzie. Construcție destinată comerțului (sec. I î.e.n.) atestînd utilizarea tot mai frecventă a structurilor boltite, al căror potențial, în ceea ce privește soluționarea unor funcțiuni variate, apare tot mai evident.

340. ROMA, republica romană tîrzie. Pons Aemilius, început în 179 î.e.n. în aval de insula lui Aesculapius, cu arcele executate în anul 142 î.e.n., restaurat în întregime în vremea lui Augustus și denumit astăzi «Ponte Rotto», păstrează o singură travee.

340

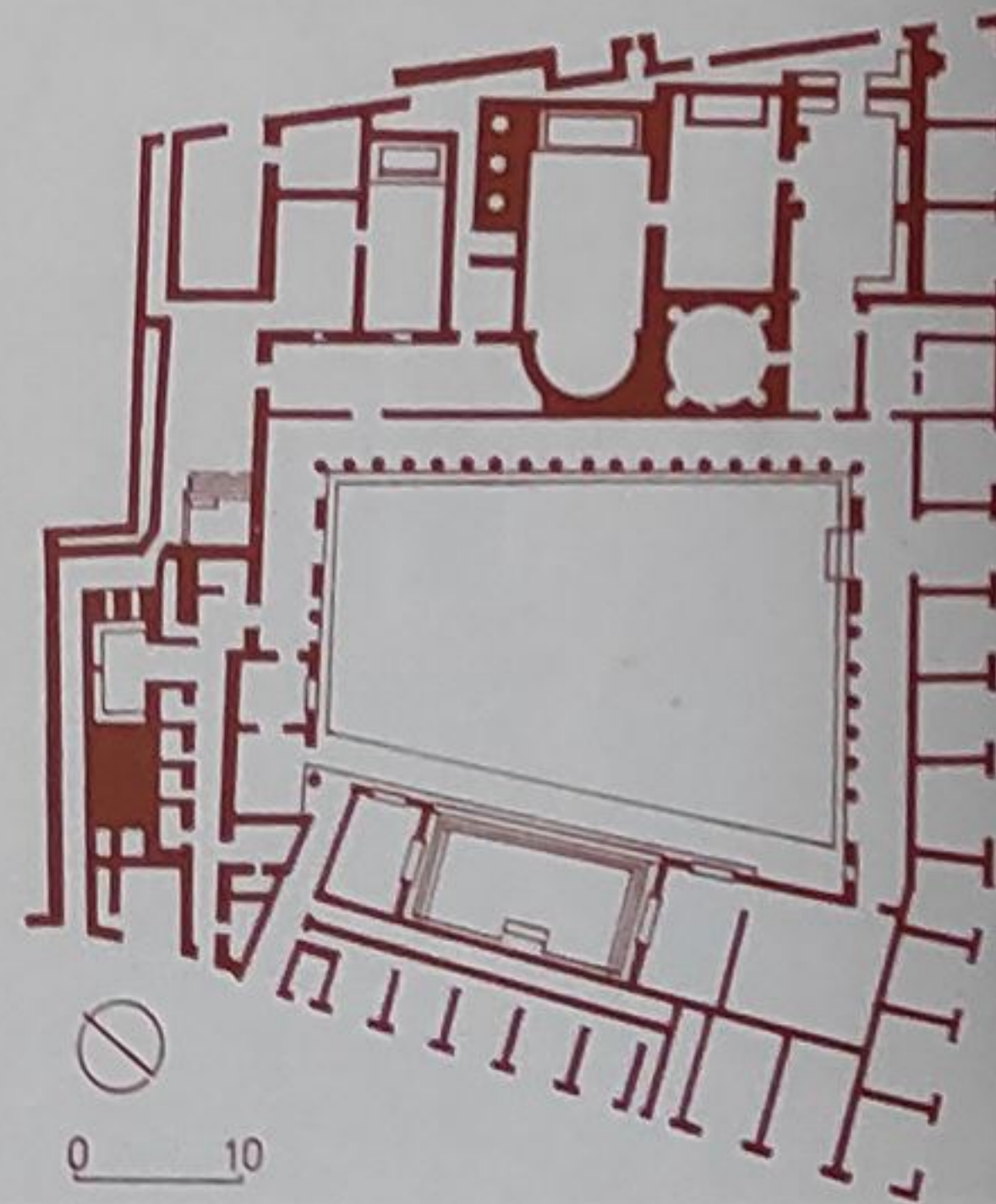
Modul rațional de rezolvare a funcțiunilor, în cadrul programelor arhitecturii romane, face ca unele soluții să fie viabile și în prezent, cum este de pildă schema de principiu a organizării amfiteatrelor care se regăsește la stadioanele contemporane.

341

341. POMPEII (POMPEI), Campania, republica romană târzie. Amfiteatrul (cca. 80 î.e.n.), poate cel mai vechi dintre amfiteatrele stabile romane, cu planul său de formă eliptică (105 × 140 m) și expresivitatea dinamică a șirului de arcade masive care susțin gradenele, precizează caracteristicile acestui program. Arena se află sub cota terenului natural, iar cavea, cu gradene de piatră, prevăzută cu tribună oficială, este parțial săpată în teren.

342. POMPEII (POMPEI), Campania, republica romană târzie. Termele Forului (cca. 70 î.e.n.), relativ bine conservate, posedă deja componentele funcționale clasice (*apodyterium*, *frigidarium*, *tepidarium*, *caldarium* și o palestră), dar nu sînt încă organizate pe baza unei compoziții simetrice, așa cum vor fi marile terme imperiale.

342

0 10

ca suport un strat gros de beton, via Appia a fost pavată în apropiere de oraș cu tuf, iar în rest, cu lespezi poligonale de lavă.

Începînd cu secolul al III-lea î.e.n., străzile (Via Flaminia în 220 î.e.n.) erau pavate, marcate din milă în milă cu stîlpi de piatră, *milliaria*, și prevăzute cu stații poștale, *mansiones*. Străzile romane și, mai târziu, apeductele supraterrane au constituit una dintre primele intervenții la scară teritorială asupra peisajului natural, căruia i s-a integrat astfel unul nou, construit.

La Roma, în Forum, a fost reconstruit în cursul secolului al IV-lea sau al III-lea vechiul sistem de canalizare cu scurgere deschisă, *cloaca*. Din această perioadă datează și cisterna rotundă din Forum intrată mai târziu în componența Carcerelor Mamertine. În cursul secolelor III—II apar primele canale de scurgere acoperite cu bolți, rezultat al translației liniare a unui arc în plin cintru.

O febrilă activitate de refacere a incintelor fortificate se datorește crizei provocate de campania lui Hannibal, la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n., ultima care a periclitat stăpînirea romană asupra Italiei. Acestei activități i se datorează faza a IV-a a zidurilor de la Pompeii, zidurile de la Crotona (Cortona), zidurile și turnurile de la Caulonia (Castel Vetere) realizate în *opus incertum*. Din această criză puterea romană a ieșit consolidată definitiv în Italia, controlînd totodată bazinul occidental al Mediteranei.

Arhitectura republicii romane târzii (sec. II—I)

După cucerirea Italiei, statul roman își continuă, sub diferite pretexte, politica de expansiune. Consecința celor trei războaie punico (264—146) și a unor serii de conflicte secundare, este instalarea dominației romane asupra bazinului de apus al Mediteranei. Apoi, în urma acțiunilor agresive împotriva regatelor macedonean și seleucid și a altor state din Grecia și Asia Mică, dominația romană se extinde și asupra zonei Mediteranei de răsărit.

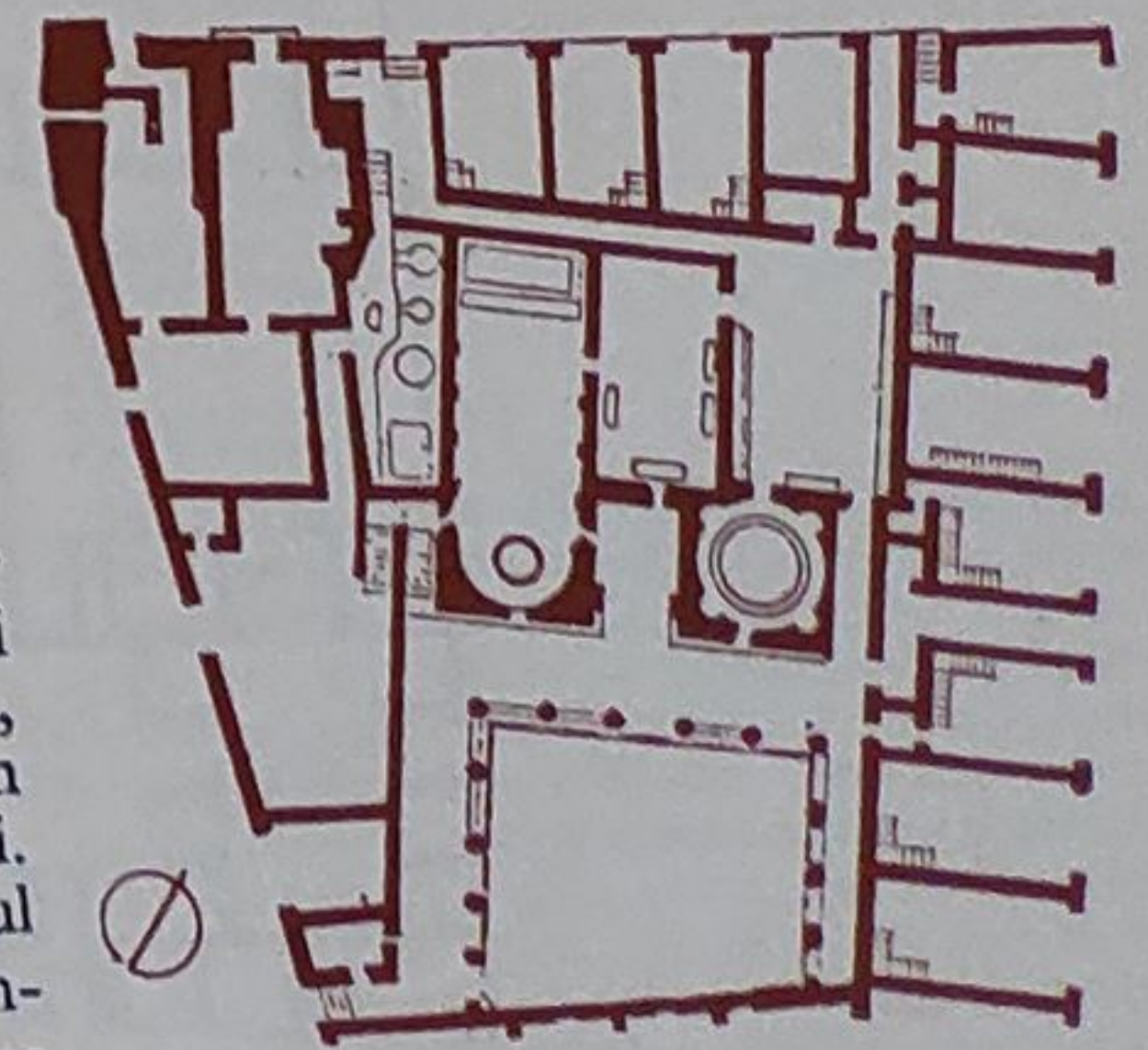
Teritoriile ocupate în afara Italiei au fost organizate în unități administrative numite *provincia* și guvernate în funcție de importanța provinciei de *proconsuli* sau *propraetori*.

Marile cuceriri teritoriale produc modificări structurale în cadrul societății romane. Clasele dominante sînt formate din aristocrația senatorială, *nobilitas*, ce deține funcțiile cele mai importante în aparatul de stat, din clasa cavalerilor, angajată în activități comerciale și speculă financiară, precum și dintr-o pătură de plebei îmbogățiți. Rezultatul politicii agresive a statului roman a fost concentrarea întregii puteri politice și economice din bazinul mediteranean în mîinile acestor clase, permițîndu-le acumularea unor bogății fabuloase. Cu mici excepții, pătura micilor producători dispare, ruinată de recrutările continue pentru armată, de concurența marilor latifundii lucrate de sclavi și de importurile de produse ieftine din provincii. Practic nu mai există între cetățenii romani decît bogați și săraci, majoritatea acestora din urmă vinzîndu-și voturile în alegeri și trăind parazită pe spezele statului și ale claselor avute, în ultimă instanță tot pe seama exploatarei muncii sclavilor și a provinciilor. Încercările fraților Gracchi de a remedia situația prin reforme (134—123), deși duc la împrăștierea citorva zeci de mii de plebei, eșuează din cauza opoziției aristocrației.

În cursul secolului I î.e.n., criza republicii romane, care păstra un caracter învechit de oraș-stat, devine tot mai acută. Contradițiile dintre diferitele clase și straturi sociale duc la războaie civile, compromițînd total anacronicele instituții republicane romane. Răscoala populațiilor supuse din Italia se transformă în așa-numitul «război al aliaților» (91—88), la sfîrșitul căruia se realizează unitatea politică a Italiei prin acordarea cetățeniei romane tuturor italicilor (87 î.e.n.). Dar contradicția socială fundamentală rămîne cea dintre stăpîni și sclavi. Intensificarea exploatarei sclavilor provoacă numeroase răscoale, culminînd cu războiul sclavilor conduși de Spartacus (74—71).

În condițiile instabilității interne provocate de falimentul instituțiilor tradiționale republicane, crește rolul jucat în viața politică de către conducătorii militari. Marius, sprijinit de plebeii îmbogățiți, luptă împotriva aristocrației triumfătoare după lichidarea Gracchilor și reformează armata. Partizanii săi sînt înfrinți de către Sylla, exponentul Senatului, care instaurează dictatura (82—79). Pompeius, Crassus și Caesar încheie un triumvirat îndreptat împotriva aristocrației senatoriale (60 î.e.n.). Devenind *dictator perpetuus* (45 î.e.n.), Caesar este asasinat de reprezentanții aristocrației (44 î.e.n.), iar nepotul său Caius Octavianus, după ce îi înfrînge pe ucigași și apoi pe colegii săi din al doilea triumvirat, devine unicul conducător al statului. Luîndu-și numele de Augustus, el instituie principatul care, deși păstrează formele instituțiilor republicane, constituie o monarhie absolută, destinată să consolideze orînduirea sclavagistă romană.

343. POMPEII (POMPEI), Campania, republica romană târzie. Nucleul inițial al Termelor Stabiane (sec. al II-lea î.e.n.) a apărut în scopul exploatarei apelor termale vulcanice. Termele aveau două secții, destinate, probabil, una pentru bărbați și cealaltă pentru femei. Din vestibul se accedea într-un vestiar, *apodyterium*, și într-o încăpere circulară acoperită cu o cupolă, *frigidarium*, înzestrată cu un bazin pentru băi reci. Lateral se afla o cameră, *tepidarium*, pentru băi cu apă ușor încălzită. Urma *caldarium* (*calidarium*) pentru băi cu apă caldă, încăperea cea mai importantă a complexului. Ansamblul era completat de o palestră mărginită de porticuri, cu un bazin de înot și spații (ambulacre) pentru exerciții fizice.

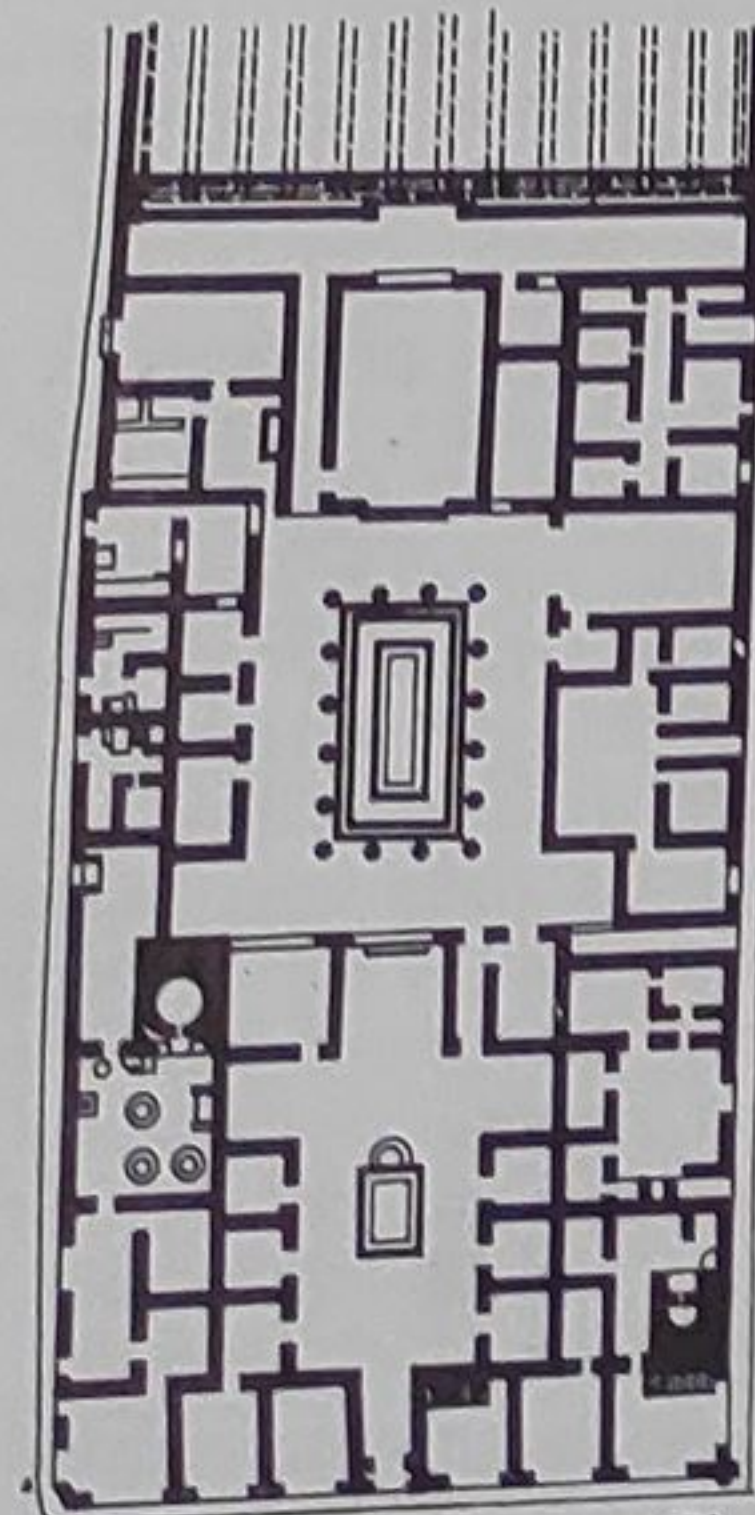

343

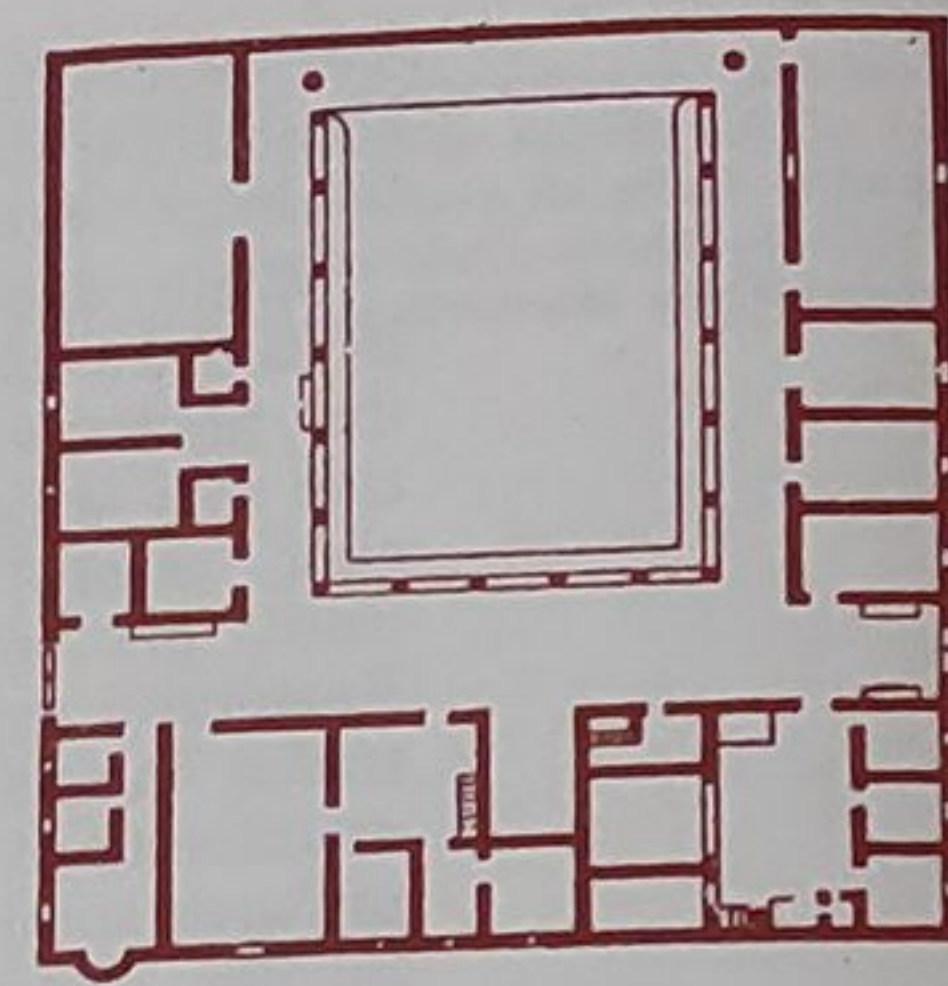
Răspîndirea tehnicii betonului

This architectural floor plan illustrates the Temple of Isis at Philae. The central feature is a large rectangular temple complex, outlined with a double border and a row of small circles (columns) around its perimeter. To the left of this main complex is a smaller, similarly styled rectangular structure. Below the main temple, there is a series of interconnected rooms and courtyards, including a large rectangular area at the bottom left and several smaller rooms and courtyards to the right. The entire plan is enclosed within a rectangular boundary, with a small square feature at the top right corner.

345

344

346

346. **BOSCOREALE, Campania, republica romană tirzie.** Villa lui Asellius (sec. al II-lea î.e.n.) este organizată în jurul unei grădini mărginite de porturici, constituind un preludiv al villelor cu plan în formă de U din provinciile central-europene ale imperiului.

347

347. POMPEII (POMPEI), Campania, republica romană tirzie. Casa « delle Nozze d'Argento », a Nunții de argint (sec. I î.e.n.), reprezintă un produs al transformărilor intervenite în organizarea locuințelor de tip *domus* sub impulsul arhitecturii elenistice. Apar coloane atit în atrium, care devine *atrium tetrastylum* (aici corintic), cit și în *hortus* care devine curte cu peristyl (aici doric). Pe latura de vest se află o mică buclărie și cele trei încăperi ale băii corespunzând funcțiunilor termale: *apodyterium*, *tepidarium*, *calidarium*.

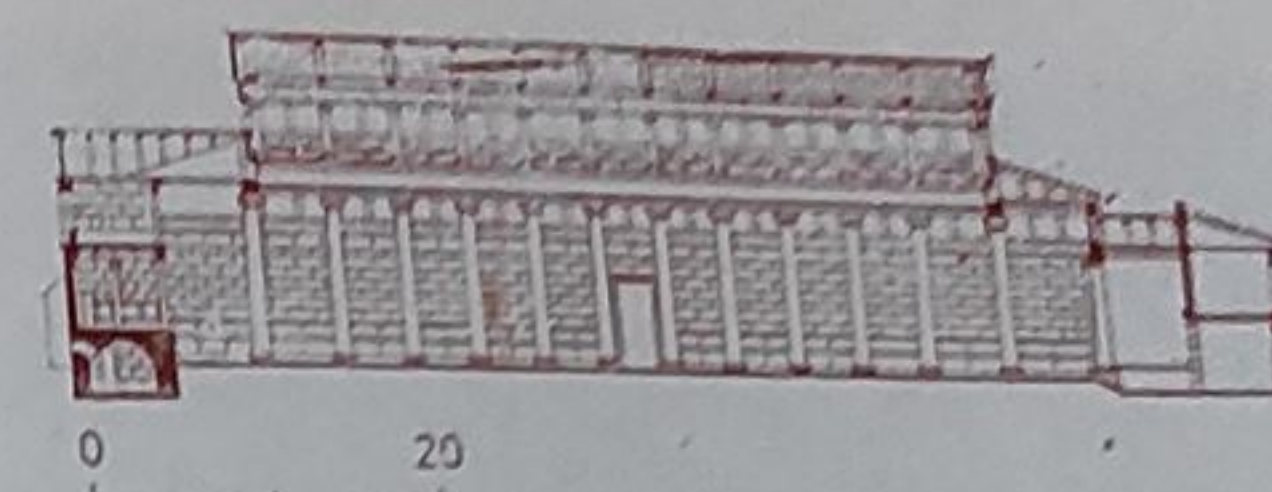

349

portic, la care se utilizaseră, probabil, coloane de piatră și antablamente de lemn, a fost înlocuit prin porticul Octaviei executat din marmură. Edificarea de porticuri în jurul templelor va căpăta valoare de model urmat frecvent.

Programele de cult

În cadrul procesului de transformare monumentală a Romei, declanșat în virtutea acumulării de bogății și favorizat de contactul direct cu arhitectura elenistică, un rol important continuă să-l joace programele de cult. Se desfășoară o intensă construcție de temple: templul lui Iupiter Veiovis de pe Capitoliu, templul Iunonei Sos-pita din Forum Holitorium, templul zeiței Magna Mater de pe Palatin (care este refăcut), templul Fortunei Equestris din Cimpul lui Marte, templele, deja menționate, al Iunonei Regina (178 î.e.n.) și al lui Iupiter Stator (148

348

Adoptarea marmurei în construcții monumentale

î.e.n.), cel din urmă, edificat de către Hermodoros din Salamina, fiind și cel dintâi templu construit în marmură, și altele. Spre sfârșitul secolului au loc multe refaceri, printre care cea a templului Dioscurilor din Forum (117 î.e.n.) și a templului zeiței Mater Magna (111 î.e.n.).

În toate cazurile, asimilarea modelelor grecești, sinteza între aportul grecesc și schema italică preexistentă dau naștere, treptat, unui vocabular plastic propriu arhitecturii romane.

Templul Fortunei Virilis (fig. 357—359)

Semnificativ este templul ionic denumit, în mod eronat, al « Fortunei Virilis », construit în jurul anului 100 î.e.n., foarte bine păstrat: un exemplu de pseudoperipter ionic, greco-italic, înzestrat cu un portic adânc, fără coloane interioare, cu o scară largă de acces prinsă între antele podiului.

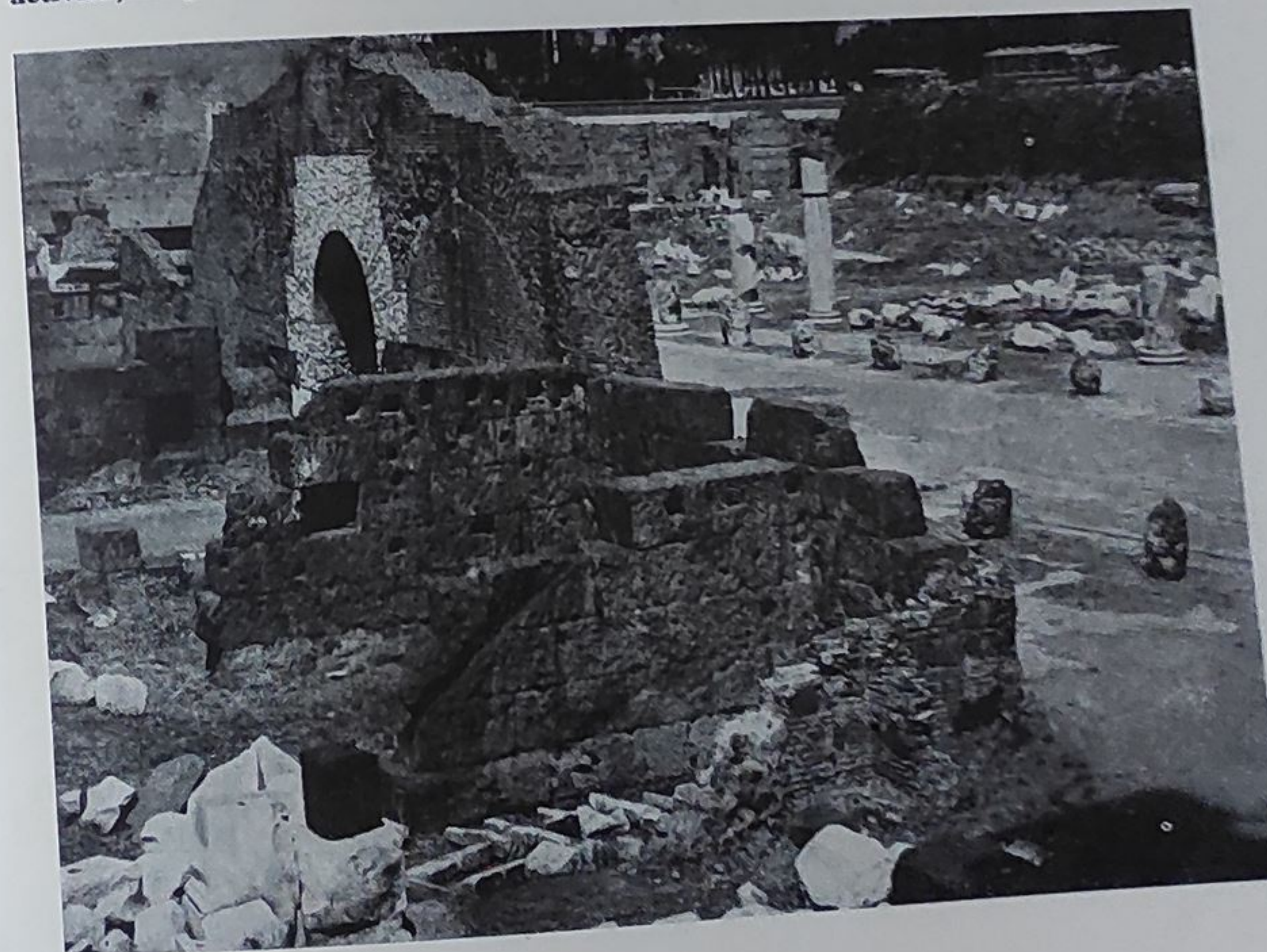
Basilica, program destinat activităților publice

Dacă pînă în secolul al II-lea, arhitectura reprezentativă era ilustrată îndeosebi de temple, acum apar noi teme monumentale. Dezvoltată, probabil, din spațiile de adunări publice deschise, *basilica*, unul dintre programele caracteristice arhitecturii romane, este un spațiu public închis

Basilica, program cu funcții polivalente, elaborat în cadrul arhitecturii romane în baza unor sugestii elenistice, soluționează un spațiu plurinavat, din care se desprinde nava centrală, suprainălțată, luminată direct.

348. POMPEII (POMPEI), Campania, republica romană tîrzie. Basilica, situată pe latura de sud-vest a forumului (mijl. sec. al II-lea î.e.n.), de plan rectangular (24 x 55 m) era împărțită în trei nave prin 28 de coloane ionice, înalte de circa 10 m, înlocuite ulterior cu o suprapunere de coloane corintice și ionice.

349, 350. ROMA, republica romană tîrzie. Basilica Aemilia (179 î.e.n.) este completată în prima jumătate a secolului I î.e.n. cu un portic cu două caturi așezat în fața tabernelor, ascunzîndu-le vederii dinspre Forum. Sub Caesar, starea ei fiind probabil socotită necorespunzătoare, basilica este complet refăcută, păstrîndu-se însă orientarea sa către Tabularium. Fragmentele păstrate aparțin unei refaceri din timpul lui Augustus.

350

351

352

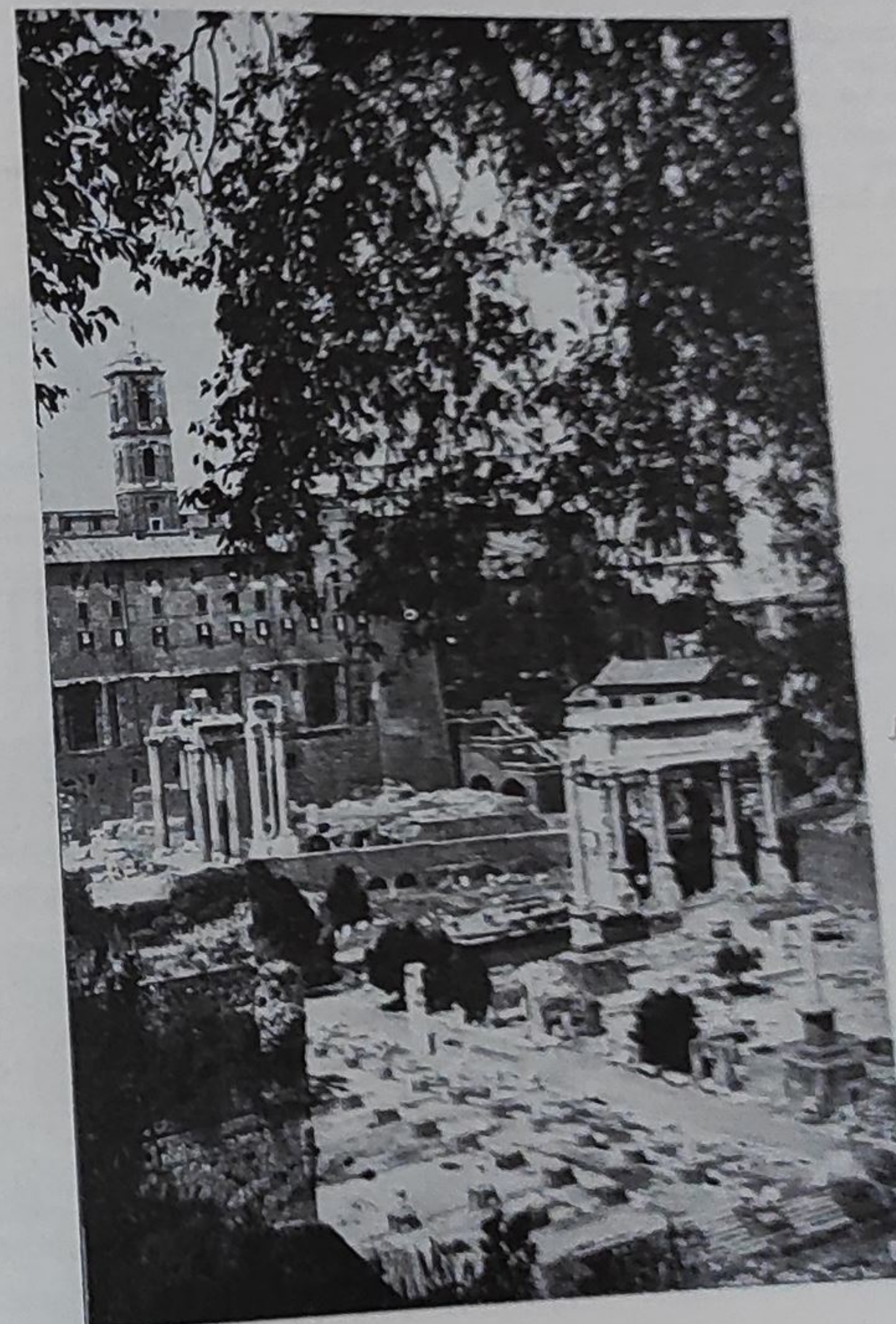
Dacă, în general, obiectul sau ansamblul arhitectural nu trebuie înțeles ca o entitate stabilă, în practica arhitecturală romană, unde diferitele programe nu au avut profunde semnificații simbolice de natură estetică-ideologică ale celei grecești, ele au constituit un proces de continuă relaborări. Produsele arhitecturii romane, odată realizate, sufereau numeroase transformări: restaurări, amplificări, înfrumusețări, schimbându-și deseori fundamental aspectul în cursul aceleiași generații.

351-353. ROMA, republica romană târzie. Basilica Iulia (54-46 î.e.n.) flanca una din laturile lungi ale Forului Roman. Având o dublă colonadă interioară înconjurătoare, basilica se deschidea către piață prin arcade decorate cu coloane, una dintre ele fiind reconstituită. Templul lui Castor și Pollux (6 î.e.n.), marcat prin cele trei coloane păstrate, a fost orientat perpendicular pe axa lungă a basilicii.

Basilica lui Cato,
Basilica Aemilia
(fig. 349, 350),
Basilica Sempronia,
Basilica Opimia

în care se desfășoară activități ce presupun contacte sociale multiple: acțiuni judecătorești, tranzacții comerciale etc. Problemele acoperirii și iluminării unor interioare cât mai ample au condus la soluția divizării spațiului, prin șiruri de coloane, în mai multe nave (diminuând deci deschiderile), nava centrală fiind mai înaltă pentru a putea fi iluminată pe deasupra navelor laterale. Spațiul de tip basilical a apărut în arhitectura egipteană, ajungând în arhitectura romană prin filtru elenistic, după cum o indică însuși termenul de origine grecească, basilica. Cea mai veche basilică a fost construită în anul 184 î.e.n. de către Cato în Comitium. Au urmat apoi basilicile Aemilia (179 î.e.n.), Sempronia (170 î.e.n.), Opimia (121 î.e.n.), toate situate în Forum, dintre care s-au păstrat numai ruinele basilicii Aemilia (modificată în anul 78 î.e.n.).

353

Fie ca osîrda mea pentru opera de față așa fel m-a prins în mreajă încât m-a vrăjit, fie că într-adevăr n-a ființat pe lume o republică mai mare, mai sfîntă și mai bogată în pilde frumoase și mărețe ca republica romană, fie că în nici o cetate din lume n-au pătruns atât de târziu ca în Roma lăcomia și poftele de îmbogățire, precum și risipa, totuși în cetatea noastră a fost atîta vreme la loc de mare cînstă sărăcia și cumpătarea, așa fel încît, cu cît erau mai puține bogății, cu atît erau mai puține ispite și păcate. De curînd însă, bogățiile și risipa au atras după ele lăcomia, plăcerile și patimile...

TITUS LIVIUS, De la fundarea Romei.

Macellum, program comercial

Acumularea de mijloace materiale și intensificarea activității economice în secolul al II-lea î.e.n. impulsionează realizarea unor programe destinate comerțului. Un astfel de program îl constituie piața de carne, *macellum*, construită lângă Forum, dispărută cu prilejul construirii forurilor imperiale. Clădirea se compunea dintr-un peristil circular, organizare spațială frecvent reluată în epoca imperială în cadrul acestui tip de program.

Porticul Aemiliilor

Printre edificiile cu caracter predominant utilitar, executate din beton, ale căror ruine se păstrează, se numără porticul Aemiliilor, reprezentând o imensă clădire comercială, depozit de alimente, situată în Emporium (port pe Tiber în spatele Aventinului), fondată în anul 192 î.e.n. Ea se desfășura pe un front de 50 de travee cu deschiderea de 8,3 m, boltite cilindric și șapte travee în adâncime, ocupând o suprafață de 487×60 m.

Arce de triumf

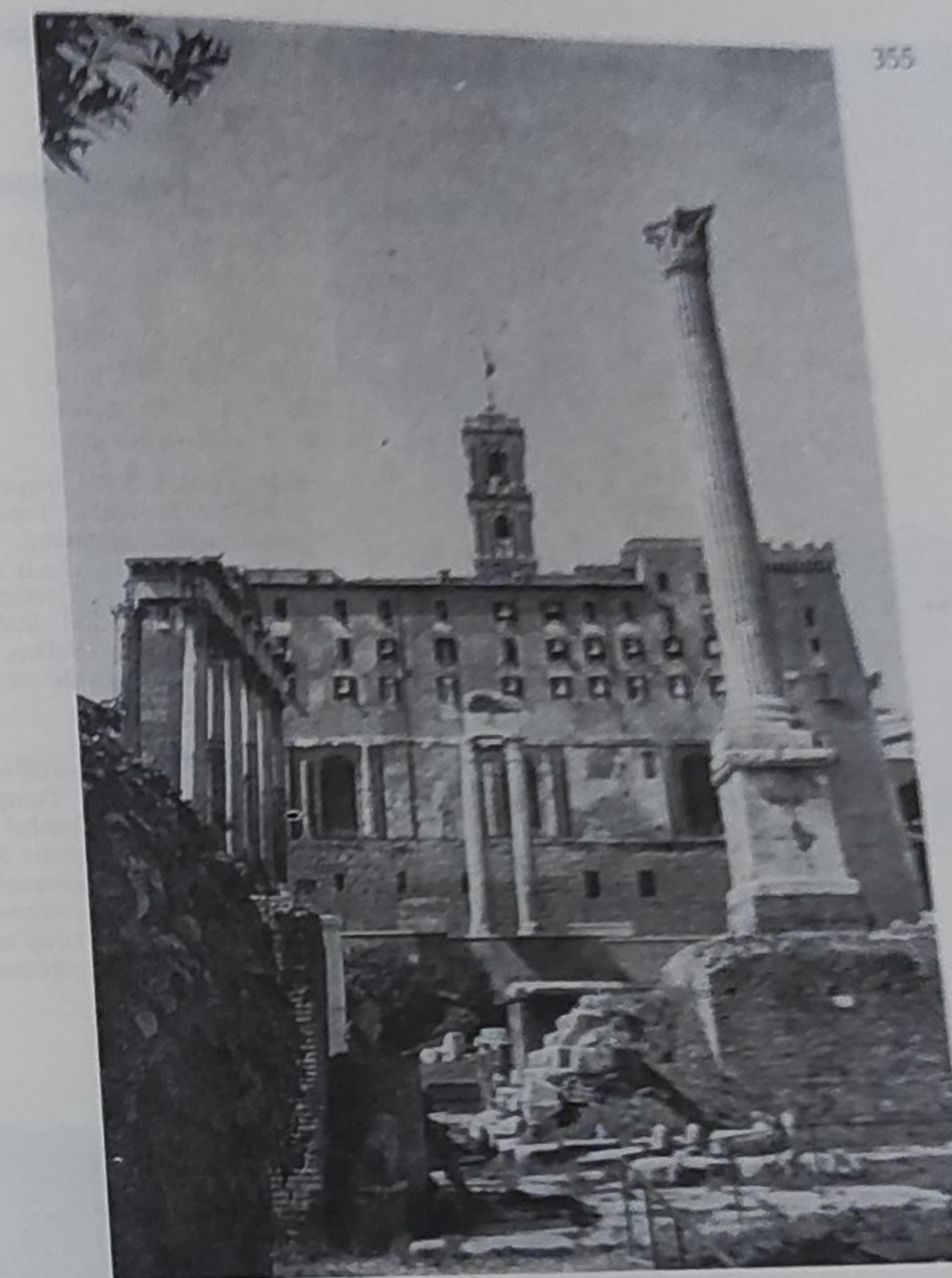
Tehnica executării arcelor și boltilor este utilizată și în cadrul arcelor de triumf. Cele mai vechi arce, cunoscute numai din surse documentare, sînt cele două atestate în Forum Boarium și alte trei dintre care unul în Circus Maximus (196 î.e.n.), unul pe Capitoliu (190 î.e.n.) și unul situat în locul în care Via Sacra debușă în Forum.

354

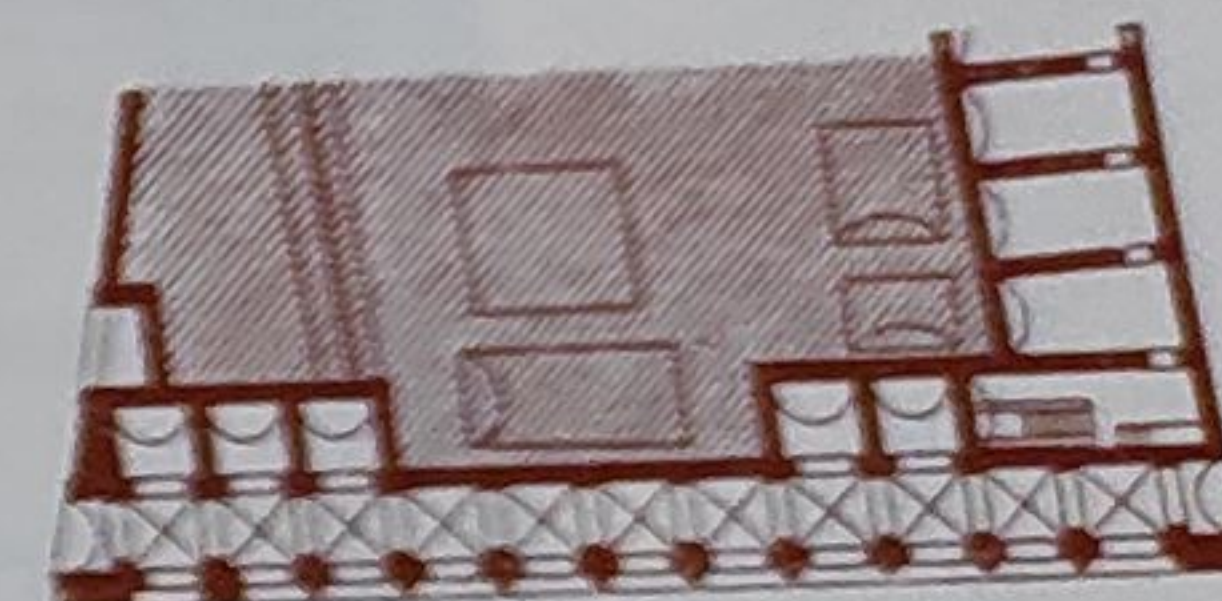

Podurile lui Aemilius (fig. 340), Fabricius și Cestius

Rețeaua de canalizare

355

0 20

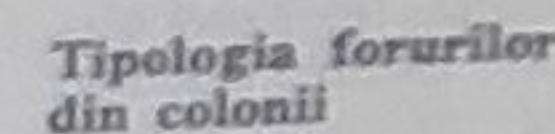
356

Perfecționarea tehnicii arcelor și boltilor de beton a făcut să progreseze construcția de poduri. Pînă în secolul al II-lea î.e.n., la Roma exista un singur pod peste Tiber, construit din grinzi de lemn legate prin cuie de bronz. Acest pod a fost înlocuit cu podul lui Aemilius (început în anul 179 î.e.n.). Executarea arcelor podului (în anul 142 î.e.n.) a beneficiat de experiența edificării apeductului lui Marcius. S-a păstrat aproape integral podul lui Fabricius (62 î.e.n.), care lega zona Forului Boarium cu insula lui Aesculapius, continuat fiind, către celălalt mal al Tibrului, cu podul lui Cestius (sec. I î.e.n., refăcut în 370 e.n.).

Noi lucrări edilitare contribuie la sporirea confortului urban: se extinde rețeaua de canalizare prin sistemul de *cloacae* (184 î.e.n.) și se trece la pavarea sistematică a străzilor (174 î.e.n.).

Arhitectura secolului al II-lea î.e.n. din celelalte centre italiene prezintă caracteristici similare celei de la Roma.

354-356. ROMA, republica romană tîrzie. Tabularium (78 î.e.n.), clădirea destinată arhivelor Romei, ridicată pe substrucțiunile monumentale ale Capitoliului, înalte de 15 m, se deschidea către Forum, probabil, prin două galerii suprapuse, unde s-au folosit, se crede pentru prima oară, arcade cu coloane angajate (din care se păstrează numai trei arce ale nivelului inferior). Coloanele joacă însă un rol de contrafort, preluînd împingerile boltilor galeriei care acoperă un șir de spații de plan pătrat despărțite prin arce transversale corespunzătoare traveelor. Coloanele angajate, de ordin doric, sînt constituite din 15 tambure, incluzînd și capitelul. Numărul sporit de caneluri (14 în loc de 10) și un entasis puțin pronunțat accentuează plasticitatea ordinului. Clădirea Tabulariului, peste care s-a suprapus în perioada Renașterii Palatul Senatorilor, exercită pînă astăzi o puternică acțiune emoțională ca urmare a dispoziției sale în Forum, caracterului său monumental și calităților sale plastice.

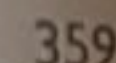

Sanctuarul lui Iuno
din Gabii (fig. 365)

Uncle realizări sînt semnificative pentru aportul arhitec-
turilor aparținînd altor civilizații care au influențat arhi-
tectura romană. Puținele vestigii păstrate permit să se
deducă asemănarea ansamblului dedicat lui Iuno din
Gabiî (Gabi) cu « Sanctuarul punic » de la Carales (Cagliari).
În ambele cazuri aria de cult include cavaa unui teatru
situat în axa de simetrie a templului. Compoziția incintei
rectangulare de la Gabii, mărginită parțial de porticuri,
bazată pe axe de simetrie, este de factură elenistică; în
schimb, templul corespunde tradițiilor italiice. Aceeași
factură, rezultată din suprapunerea unor sugestii elenistice
pe un fond italic, o are și templul Păcii de la Paestum,
tetrastyl corintic, ridicat pe un podium înalt. La templul din

359. ROMA, republica romană tirzie. Templum Fortunae. Templul Fortunei Virilis (cca 100 î.e.n.). Materialul utilizat la edificarea templului diferă în funcție de solicitarea elementelor constructive. Coloanele libere și colturile celei, îmbrăcate cu coloane angajate, sînt copleșite din travertin, în timp ce zidurile și celelalte coloane angajate sînt executate din tuf.

Basilica din Pompeii
(fig. 348)

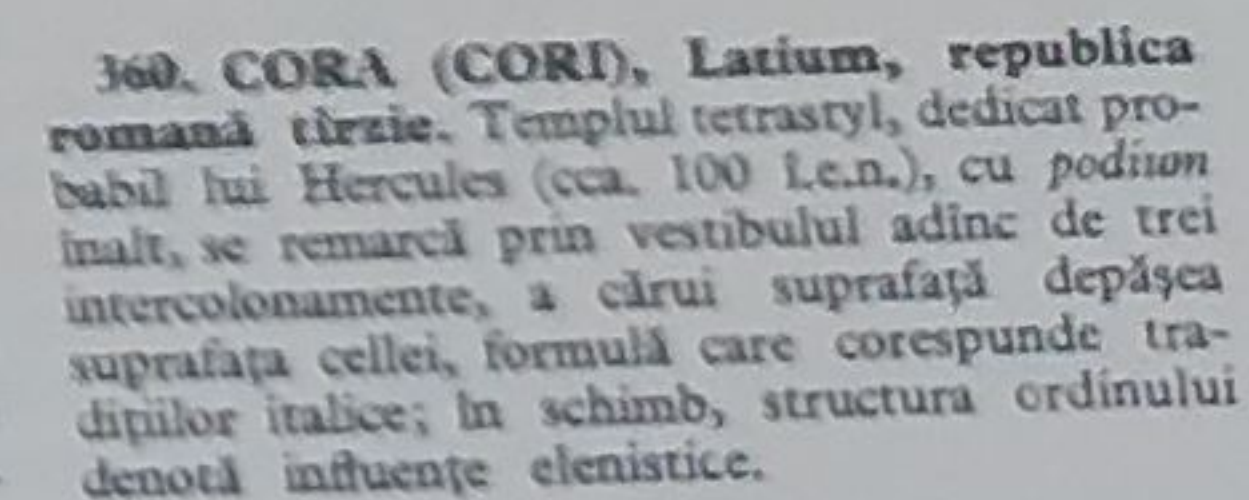
Casa Faunului și casa
lui Pansa din
Pompeli
(fig. 344, 345)

Jaloane importante, și pentru evoluția acestei faze a arhitecturii romane, le oferă orașul Pompei. O verigă în dezvoltarea de la băile particulare sau, poate, de la băile publice de mici dimensiuni ale grecilor, la programele complexe ale termelor romane de mai târziu, o constituie nucleul Termelor Stabiane în care se recunoaște deja succesiunea de spații caracteristice programelor termale: vestiarul (*apodyterium*), baia de apă rece (*frigidarium*), baia cu apă ușor încălzită (*tepidarium*) și *calidarium* (*caldarium*) pentru băi cu apă caldă, alături de care se află o palestră (*palaestra*), fără ca aceste componente să fie dispuse după axe de simetrie, așa cum se va întâmpla mai târziu. Tepidariul și calidariul posedau sistemul de încălzire numit *hypocaustum*: pardoseala era sprijinită pe suporturi, *suspensurae* (aici de zid), astfel încât sub ea se realiza un spațiu prin care circula aer încălzit. Acest prim complex termal reunește cele trei tipuri de amenajări care la greci erau separate: baia de aburi, stabilimentul de băi în căzi individuale și cel de băi în bazin. Însă *natatio*, bazinul de înot, lipsea încă din compoziția inițială, el fiind construit ulterior, pe latura de vest a palestreii adiacente termelor. Palestrele reprezintă unicele componente ale gimnasiilor care au supraviețuit declinului acestor construcții elene, fiind adaptate termelor, program tipic civilizației romane.

Relativ contemporane sînt și basilicile organizate similar, cu trei nave, de la Cosa, Ardea și Alba Fucens (aceasta din urmă amplasată în forum, în componerea căruia intra și o piață comercială circulară).

Influențe elenistice se manifestă și asupra casei italice cu atrium. Avind complexul ca unică sursă de lumină, casa tradițională beneficia de puține posibilități de dezvoltare pe orizontală și verticală, datorită lungimii limitate a grinzilor atriumului și a dezvoltării sale numai pe parter. Adoptarea peristylului de factură elenistică a permis extinderea casei prin înglobarea grădinii, hortus, până la adâncimea unei insule, prezentă la Casa Faunului și Casa lui Pansa din Pompeii. Întunecimii atriumului i se substituie astfel jocul de umbre și lumini al porticului, încăperilor dispuse rigid în jurul bazinului, impluvium, flexibilitatea mărită a peristylului, curții utilitare, o gră-

Spre deosebita de templul peripter grec, conceput cu toate faţadele egale ca importanţă spre a fi perceput similar din toate direcţiile, templul roman moşteneşte de la cel etrusc principalul frontalităţii şi al axilităţii unice, făcând ca intrarea fiind tratată ca principală, ceea ce facilitează integrarea sa într-un ansamblu.

361

dină cu fântini și plante decorative. Centrul vieții familiale se deplasează din atrium în peristylum. Un exemplu interesant de regenerare a atriului italic cu ajutorul formelor aparținând repertoriului elenistic îl prezintă « Casa Samnită » de la Herculaneum. Ideea loggiei cu coloane, dinăuntrul atriului, va fi frecvent reluată ulterior.

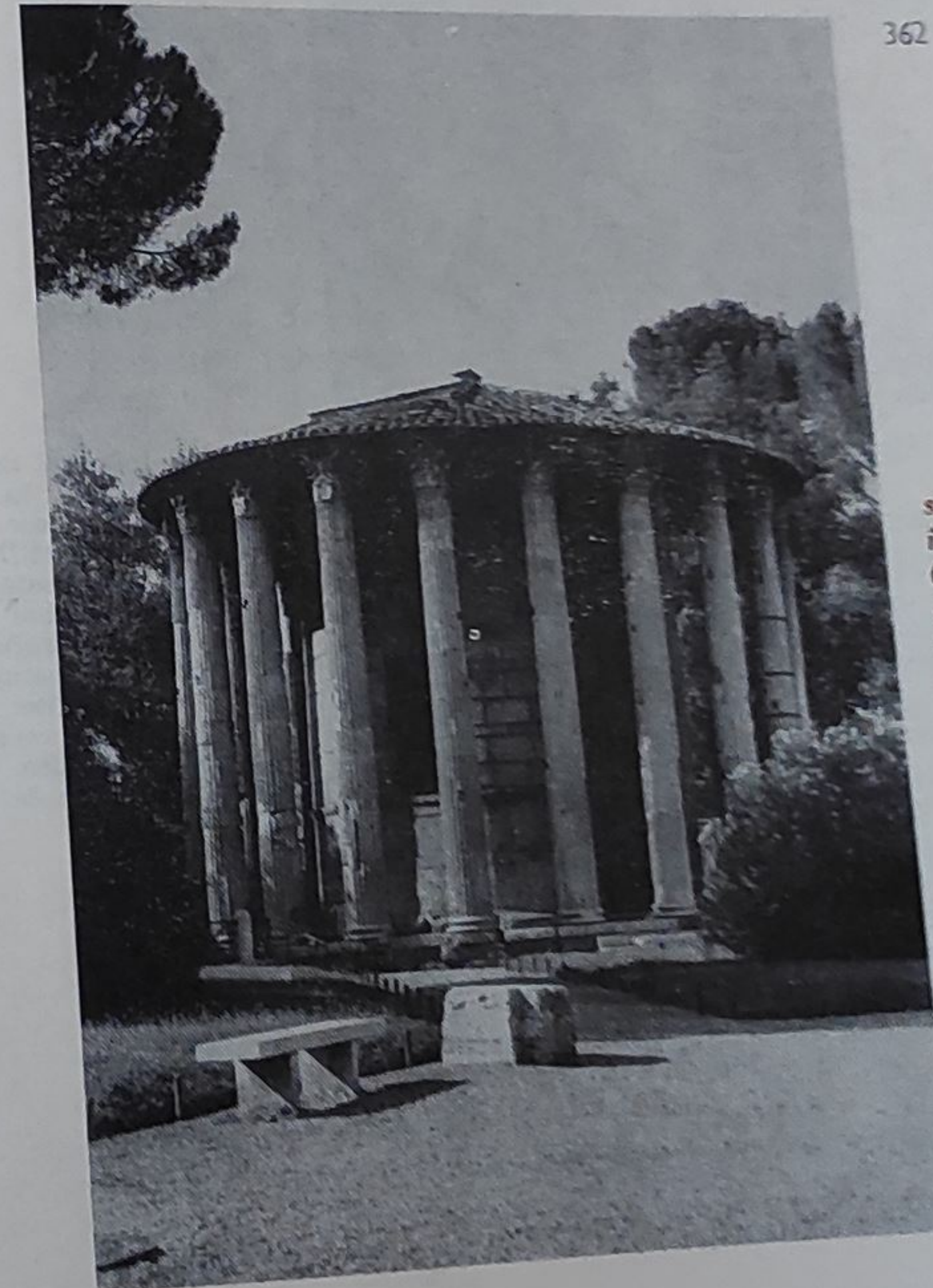
Importante ca etape în elaborarea tipologiei caselor orientate net spre interior, dar având spre stradă spații comerciale (*tabernae*) sînt unele case din Pompeii (Casa lui Pansa și Casa Faunului) și din Herculaneum. Casele sînt decorate cu fresce în stilul « structural » denumit și « primul stil pompeian », răspîndit în lumea elenistică între anii 300 și 60, iar la Pompeii între anii 200 și 80, imitînd ziduri executate din blocuri făcute sau placaje de marmură (Casa Faunului). În Italia meridională, zona inferioară a decorației este reprezentată ca un soclu înalt pe care sînt zugrăviți orthostați.

361, 362. ROMA, republica romană tîrzie. Templul ionic circular de pe Tibru, numit al « Zeiței Vesta » (sec. I î.e.n.) ilustrează cultivarea tradițiilor clasice grecești în perioada republicii tîrzii. Cele douăzeci de coloane de marmură de Paros (una fiind dispărută) au proporții elansate, înălțimea lor fiind egală cu zece diametre.

Realizarea
apeductelor
supraterane

Aqua Marcia

Progrese importante s-au realizat în secolul al II-lea î.e.n. în tehnica edilitară, în special în domeniul apeductelor a căror concepție s-a schimbat fundamental. Problemele ridicate de solicitarea unor debite tot mai mari de apă, cărora trebuia să li se asigure pante suficiente pentru a putea fi transportate la distanțe mari și distribuite apoi la diferiți consumatori, ca și necesitatea de a face vizibile canalele au condus la ideea apeductelor supraterane. Soluțiile au fost posibile datorită noilor tehnici care au generat tipul de apeduct ridicat pe arce. Pretorul Quintus Marcius Rex inițiază repararea unui vechi apeduct subteran, Anio Vetus (144 î.e.n.) și, concomitent, construirea primului apeduct suprateran, Aqua Marcia, cu o lungime de 91 km. Stâlpi dreptunghiulari masivi, cu secțiune variabilă în funcție de înălțime, susțineau arce cu un diametru de circa 5 m. Apeductul purta un canal de piatră de secțiune rectangulară. Nivelul său ridicat permitea distribuția apei pe Capitoliu și zonele înalte ale Romei. Aqua Marcia a fixat un tip structural-plastic care va fi folosit consecvent de-a lungul cîtorva secole. În anul 125 î.e.n. se realizează

362

Dacă cineva, doritor să cunoască sursele civilizației europene, ar cere sfatul încotro să se îndrepte mai întîi, către Grecia sau către Roma, desigur răspunsul nu este ușor de dat. Grecia te pune în contact cu acea inegalabilă și nereeditabilă fază a istoriei culturii care reprezintă copilăria omenirii, fascinantă prin farmecul ei veșnic. Roma, în schimb, arată evoluția copilului, o splendidă adolescență, maturizarea. Roma dezvăluie laturi esențiale ale procesului de constituire și dezvoltare a culturii europene. Cît despre arhitectură, îți sugerează nașterea și transformarea, pieirea și supraviețuirea stilurilor. De aceea, cu toată admirația față de neasemuita Grecia și civilizația ei am spune: În primul rînd la Roma!

GHEORGHE CURINSCHI VORONA,
Roma cetate eternă.

363

un al patrulea apeduct pentru alimentarea Romei, denumit Aqua Tepula.

Rezolvări interesante prezintă și apeductul de la Aletrium datorită utilizării principiului vaselor comunicante (134 î.e.n.).

Deși secolul I î.e.n. s-a caracterizat prin mari frământări sociale, afluxul continuu de bogății la Roma, răsfrângându-se și asupra Italiei, a permis realizarea de noi progrese în arhitectură. Concentrarea puterii politice și economice la Roma duce și la sporirea populației și implicit a densității de locuire. Se presupune o densitate medie aproximativă de 520 locuitori la hectar, densitatea fiind mult mai mare în insulele locuite de sărăcime. În perioada lui Sylla, Roma avea circa 400 000 de locuitori repartizați neuniform în teritoriu, diferențierea socială determinând și aspectul diferit al texturii urbane. Aventinul constituia cartierul plebeu vechi; pe Caeliu se ridicau clădiri de locuit populare înalte; de asemenea dens construite erau și Vicus Tuscus și Subura, locuite de meșteșugari și mici negustori; Palatinul și Carinae rămânând zone rezidențiale ale claselor dominante.

În prima jumătate a secolului I î.e.n., centrul Romei republicane, Forum Romanum, începe să capete configura-

Controlul Romei asupra teritoriilor supuse admite, de la caz la caz, diferite grade de autonomie. În acest cadru se înscrie și o anumită libertate de creație și opțiune în domeniul arhitecturii, care favorizează schimbul de experiențe între diferite zone geografice, fenomen de maximă importanță pentru regenerarea continuă a concepțiilor spațiale, tehnicilor constructive și a vocabularului decorativ, constituind una din trăsăturile de bază ale tuturor fazelor de evoluție ale arhitecturii romane.

Forul Roman

Tabularium
(fig. 354—356)

Templul circular din
Forum Boarium
(fig. 361, 362)

Teatrele romane

rația care se poate recunoaște în ruinele de astăzi. În timpul dictaturii lui Sylla se reconstruiesc templul Vestei și Casa Vestalelor.

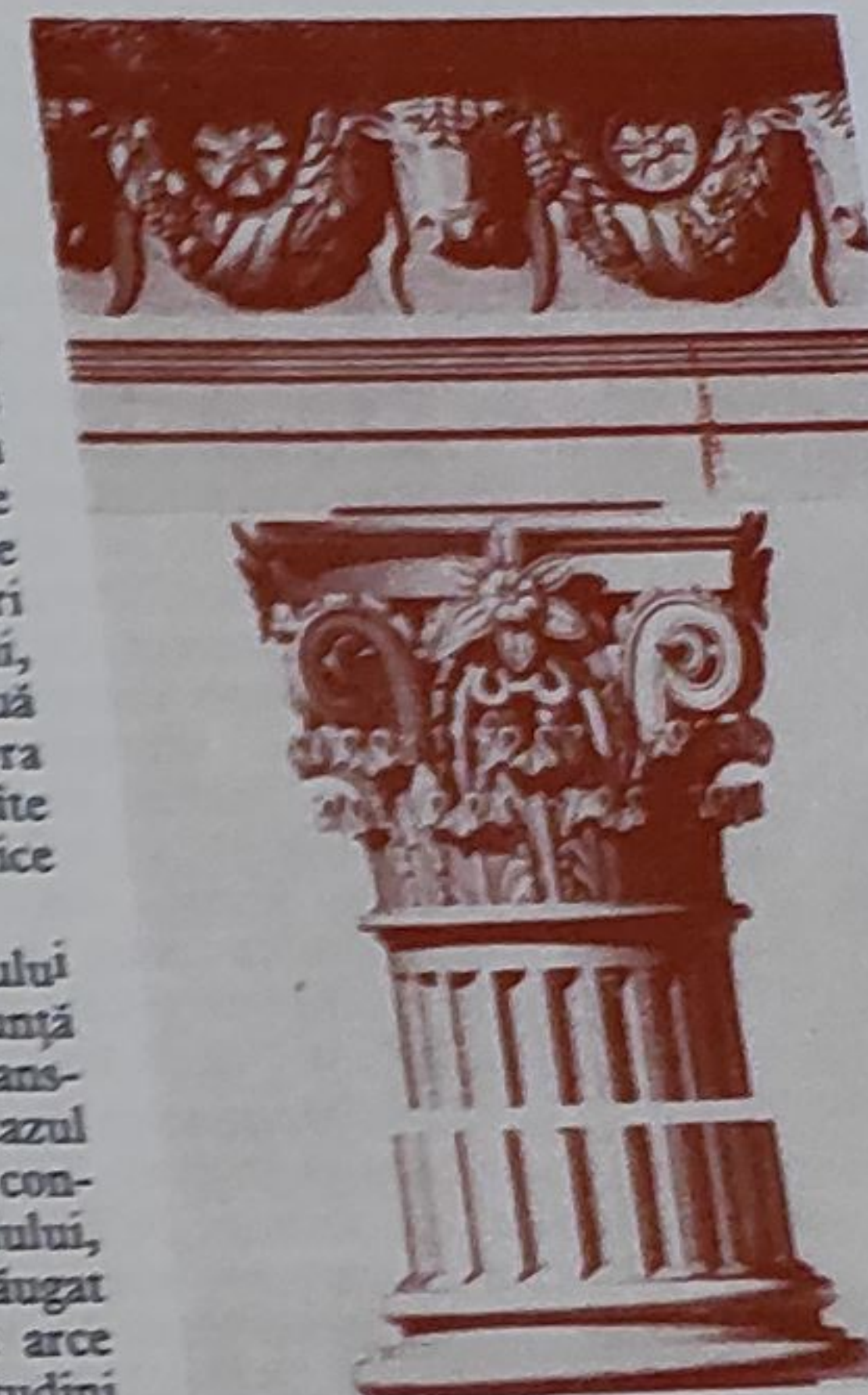
Dar ceea ce hotărăște în mare măsură aspectul Forului și evoluția sa viitoare este edificarea noii clădiri destinate păstrării tabulelor pe care erau înscrise legile, Tabularium (78 î.e.n.). Edificiul închide piața către vest printr-o imensă suprafață verticală, devenind un element de organizare al ansamblului pitoresc și oarecum dezordonat al Forului. Orientarea Tabulariului s-a făcut în raport cu basilica Aemilia, care reprezenta în acea vreme cea mai importantă construcție din Forum, astfel încât axele lungi ale celor două clădiri erau perpendiculare. În raport cu platforma Capitoliului, Tabulariul avea două caturi. Către Forum, cele două caturi (dintre care s-a păstrat numai unul), ridicate deasupra unor substrucții monumentale, erau deschise prin câte unsprezece arce monumentale decorate cu coloane dorice angajate.

Tabulariul oferă primul exemplu de sinteză a ordinului cu arcul. Dacă această nouă folosire a ordinului anunță soarta sa viitoare — pierderea sensului constructiv și transformarea sa într-un procedeu decorativ — totuși, în cazul Tabulariului, coloanele angajate îndeplinesc și rolul de contraforți. Este probabil ca etajul superior al Tabulariului, orientat către For, fie că a existat inițial, fie că a fost adăugat în vremea împăraților Flavi, să fi avut o galerie cu arce decorată cu coloane ionice angajate. Lipsa unei certitudini nu permite considerarea Tabulariului ca un prototip sigur al suprapunerii de arce îmbinate cu ordine care va constitui motivul clasic al teatrelor și amfiteatrelor romane.

Edificarea Tabulariului a fost legată de reamenajarea întregului Capitoliu. Cu acest prilej a fost reconstruit în piatră templul ars al lui Iupiter. Conform tradiției, pentru porticul acestui templu au fost aduse de la Athena coloanele uriașe ale templului lui Zeus Olympianul (sec. al II-lea î.e.n.).

Puternica acțiune pe care tradițiile elenismului o exercitau asupra arhitecturii romane este reflectată și de templul, denumit « al Vestei », situat în imediata apropiere a templului Fortunei, în Forum Boarium. Peripter circular, corintic, cu coloane deosebit de zvelte, templul este executat în întregime din marmură importată. Podiul inițial a căpătat ulterior, după modele grecești, gradene perimetrale.

Deși capitală a unei puteri universale, Roma rămăsese în urma altor orașe în ceea ce privește edificarea teatrelor. În mod evident, concepția teatrelor romane derivă din cea elenistică, dar ca și în alte cazuri romanii modifică formulele preluate conform exigențelor proprii. Dacă grecii exploatau pantele naturale ale terenului pentru realizarea teatrelor, astfel încât acestea se citeau în peisaj ca niște amenajări, mai mult sau mai puțin ample, ale terenului natural, teatrele romane, având atit cavea cit și scena construite, se prezintă în spațiu ca obiecte de arhi-

364

363, 364. TIBUR (TIVOLI), Latium, republica romană tîrzie. Templul dedicat Vestei, Sibyllei sau lui Hercules Saxanus (prima jum. a sec. I î.e.n.), relativ bine conservat, situat în partea de est a acropolei, este un peripter circular, corintic, cu 18 coloane, avînd capitelluri decorate cu acant mollis. Pereții celei, zidiți în opus incertum, erau plasați cu travertin, lapis tiburtinus și cu stucaturi imitînd marmura. Arhitectura acestui templu a influențat maestrul Renașterii, iar silueta lui, încununînd virful unei stînci lîngă cascada riului Anio, a inspirat multe dintre peisajele cu arhitectură clasică răspîndite în pictura europeană începînd cu secolul al XVII-lea.

Evoluția Romei în
sec. I î.e.n.

Dezvoltarea Romei în timpul dictaturii lui Caesar

Se pare că sub Caesar a fost elaborat un plan de reconstrucție a orașului încredințat arhitectului Pomponius sau Caccilius, intrat în fază de aplicare odată cu legile « *De urbe augenda* » și « *Lex Iulia Municipalis* » (45 î.e.n.). Zona de extensiune a orașului urma să o constituie Cîmpul lui Marte, deja înzestrat cu teatrul lui Pompeius și cu alte construcții. Pentru a lărgi terenul de construcție trebuia să fie deviat cursul Tîbrului. Disparația lui Caesar nu a permis realizarea acestui plan.

În cadrul sanctuarelor epocii republicane, templul, precedat deseori de un teatru amplasat în axa sa de simetrie, se afla în centrul unei arii delimitate pe trei laturi de construcții anexe, mărginite de portici orientate spre interior.

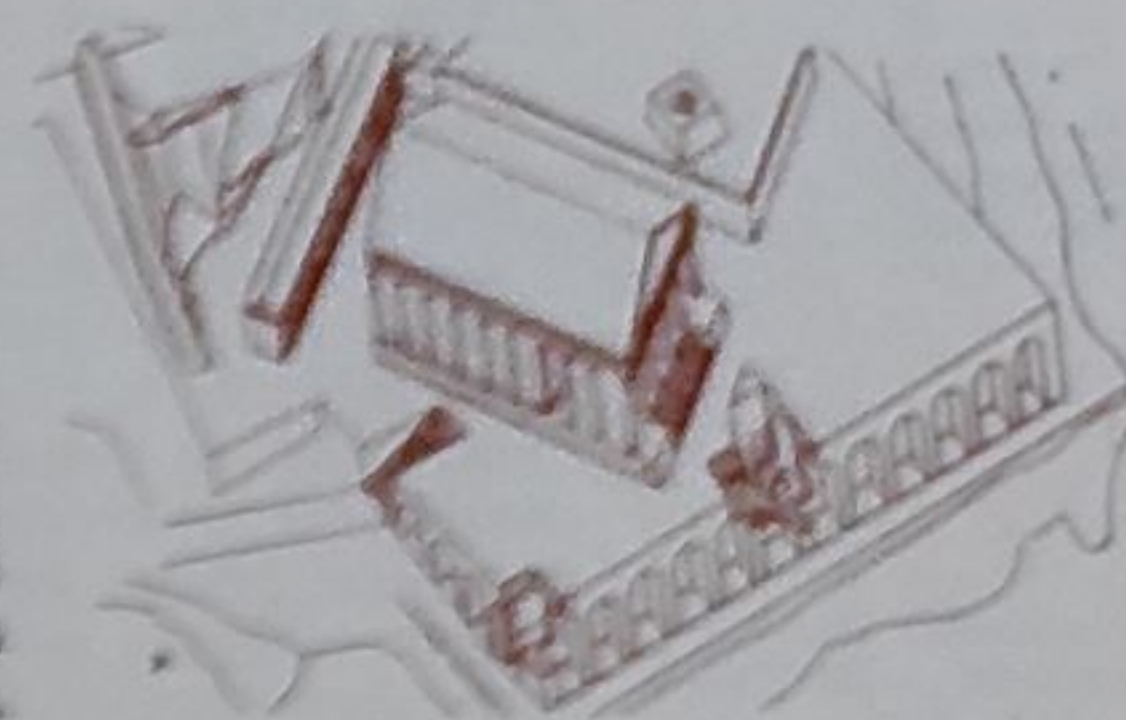

365. GABII (GABI), Latium, **republica romană tirzie**. Sanctuarul dedicat zeiței Iuno (cca 200 î.e.n.) integrează într-o compoziție de influență elenistică un teatru și un templu a căror relație spațială amintește sanctuarul punic de la Carales (Cagliari). În schimb, templul hexastyl, înconjurat pe trei laturi de o colonadă care se oprește în aripile formate de zidul posterior, prelungit, al celei, este de tradiție italică, subliniind astfel caracterul sincretic al arhitecturii romane.

Forum Iulium

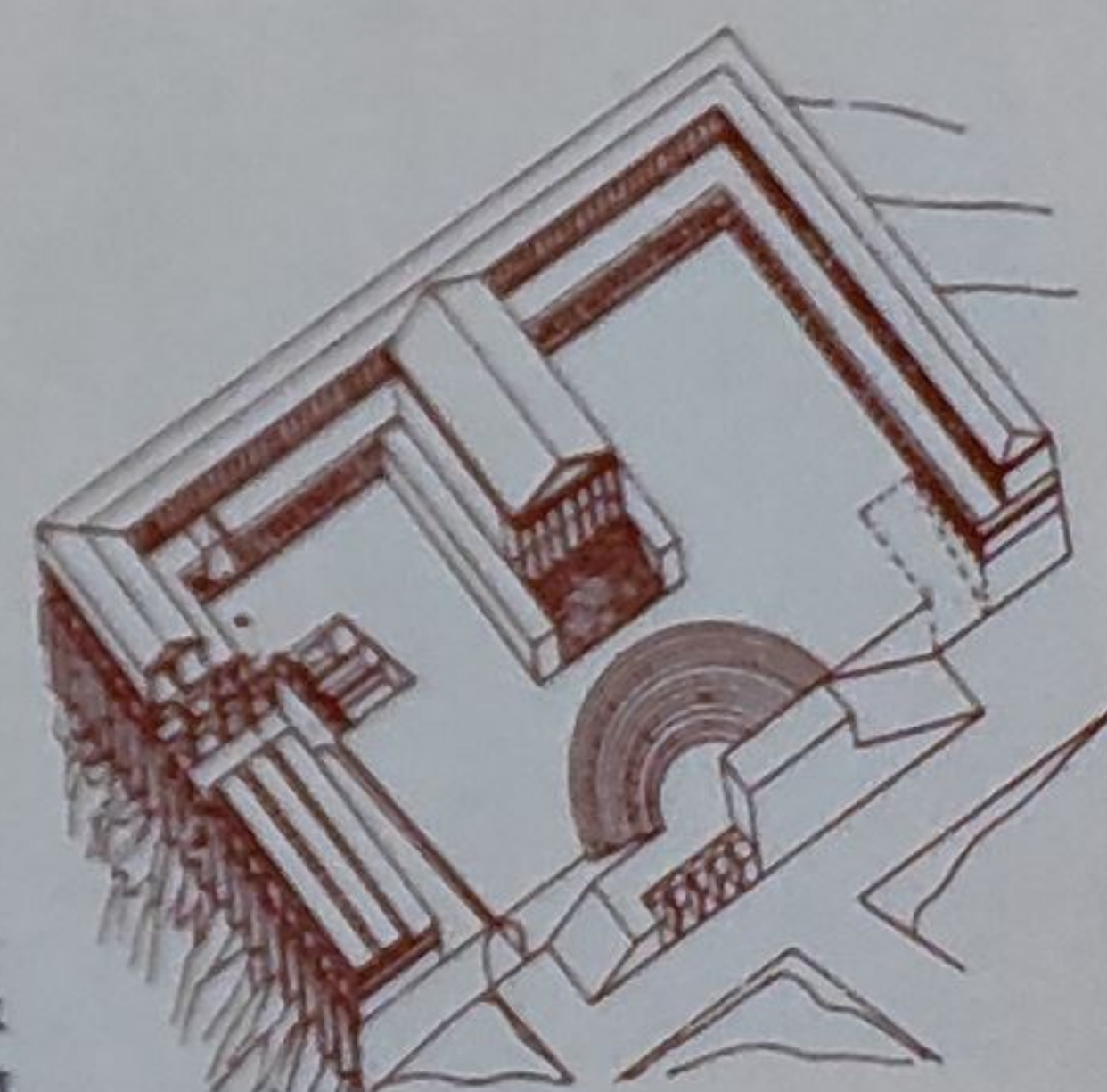
**Evoluția arhitecturii
în Italia în sec. I
î.e.n.
Ansamblul teatrelor
din Pompeii**

Evidențele asemănări, ca structură și plastică, ale teatrelor și amfiteatrelor, faptul că teatrele au premers amfiteatrelor și chiar sugestiile de natură etimologică permit să se presupună că programul amfiteatrului a derivat

366. ANXUR TARRACINA (TERRACINA). Latium, republica romană (I le.n.). Sămănarea lui Iupiter Anxurus (sec. I le.n.) reprezintă deja un complex bazat pe principii de compoziție unitare. Templul însă, hexastyl, pseudoperipter, este amplasat oblic față de terasa artificială, sprijinit de un pir de arcade orbe ca rol de contrafort, care se plasează în mare parte dinăfără.

367. TIBUR (TIVOLI) — GROTTA OSCURA). Latium, republica romană tirze.). Sencuraul lui Hercules (mijl. sec. I î.e.n.), avind ca srginta templul lui Hercules situat pe o colină perpendicular pe cursul rului Anio și pe Via Tiburtina, s-a extins, de-a lungul unei axe de simetrie, către riu, sub forma unei curți în trepte, cuprinzând și un teatru dispus la un nivel inferior. Porticurile, realizate după modelul galeriei Tabulariului, care înconjurau pe trei laturi curtea deschisă către peisaj, s-au prelungit linear sub forma a două bare către riu, sporindu-și, pe măsura căderii terenului, înălțimea substructurilor. O a patra latură, care a închis curtea la nivelul scenei teatrului, a obligat Via Tiburtina să traverseze substructurile sale, tranzite ca un cryptoportic boltit, larg de 3.50 m.

Amfiteatrul din Pompeii (fig. 341)

Programele de cult Templele de la Tibur (fig. 363-364)

Templul de la Cora (fig. 360)

Sanctuarele din Latium

Sanctuarul lui Iupiter Anxurus de la Tarracina (fig. 366)

Sanctuarul lui Hercules Victor de la Tibur (fig. 367)

din cel al teatrului avînd caracterul unei «dedublări» a acestuia.

În timpul aceleiași magistraturi sub care s-a construit odeionul s-a început și construirea amfiteatrului din Pompeii. De formă eliptică, bine conservat, el reprezintă, poate, cel mai vechi amfiteatru stabil roman. Absența galeriilor înelare orientate către exterior și a accesoriilor subterane ale arenei, accesul la *summa cavea* prin scări exterioare deosebesc această primă rezolvare de soluțiile adoptate pentru amfiteatrele epocii imperiale.

Din categoria construcțiilor de cult aparținînd aceleiași etape de evoluție a arhitecturii, cum sînt templul Fortunei Virilis din Roma sau templul Păcii din Paestum, fac parte două temple din partea de est a acropolei «Castro Vetere» de la Tibur (Tivoli). Din cel dedicat Sibyllei sau lui Tiburnus, pseudoperipter tetrastyl, prostyl se păstrează podiul înalt, dreptunghiular, de tip italic și zidurile celei unice. În schimb, templul circular corintic dedicat Vestei, Sibyllei sau lui Hercules Saxanus, se păstrează în stare bună. Silueta templului, învăluită în puternicul joc de lumini și umbre al porticului, domină peisajul în preajma unei cascade a râului Anio (Teverone), creînd un efect scenografic deosebit.

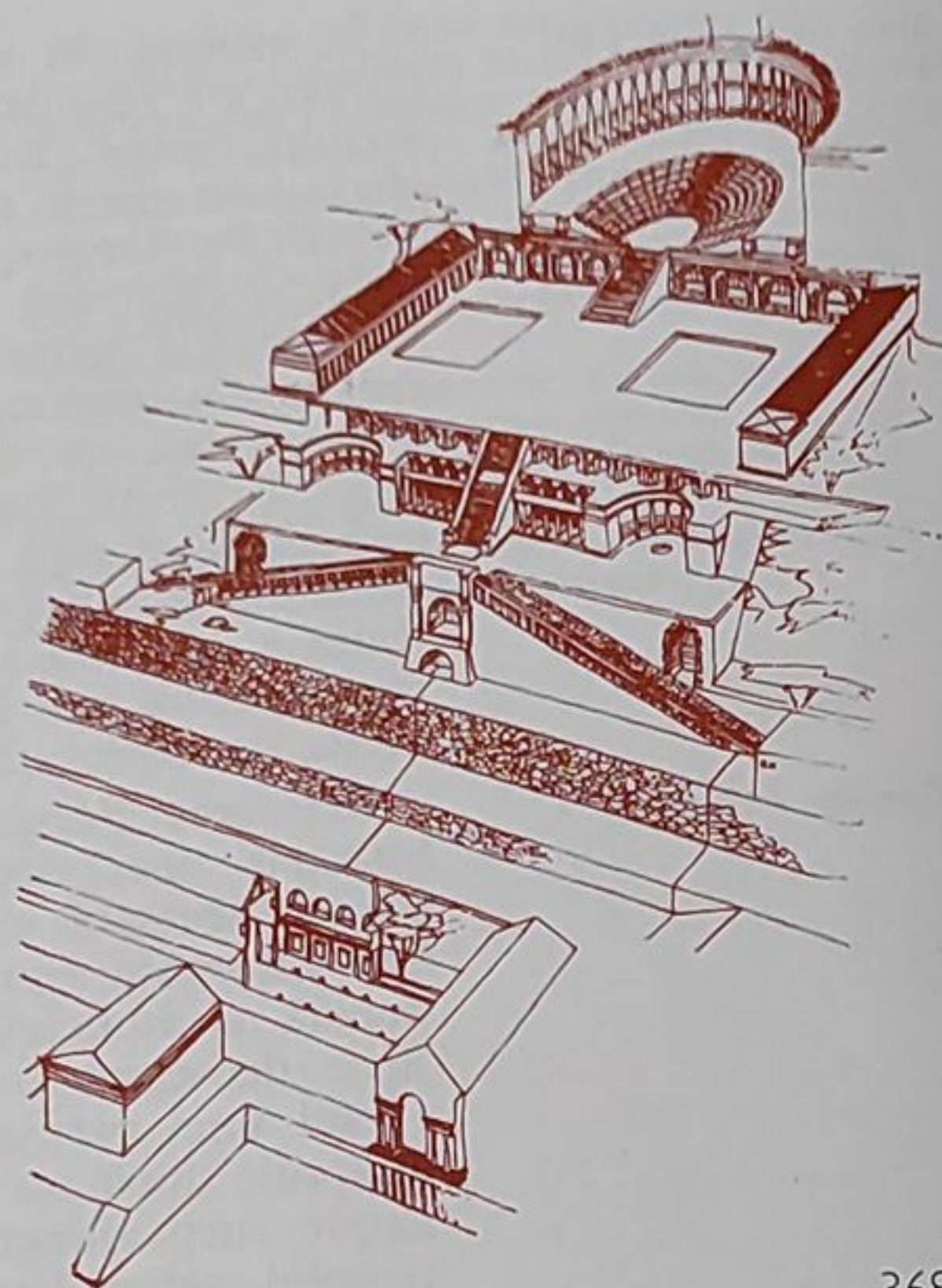
Aceleiași categorii îi aparține și micul templu doric, dedicat probabil lui Hercules, de la Cora (Cori). De proporții deosebit de armonioase, el este interesant pentru planul de factură italică și concepția plastică, pur elenistică, a elevației.

Din perioada republicană datează și alte construcții de la Cora: un pod cu o singură deschidere și incinta cu turnuri circulare a acropolei, refăcută în apareiaj poligonal în timpul lui Sylla.

În Latium s-au clădit numeroase sanctuare, cum sînt cele dedicate Iunonei de la Ardea și Lanuvium, și cele de la Tarracina, Tibur și Praeneste, impresionate prin vestigiile păstrate. Aceste sanctuare dezvoltă experiența realizată la Gabii și pe acropola de la Ferentinum (sec. al II-lea î.e.n.), suprapunînd pe verticală, în trepte, structuri din ce în ce mai complexe. Inovațiile structurale introduse aici depășesc cu mult realizările de la Roma care se mențin pe linia, devenită conservatoare, a tradițiilor elenistice și italiice.

Sanctuarul lui Iupiter Anxurus de la Tarracina, deși subordonat unei logici compoziționale unitare, nu beneficia încă de organizarea riguros simetrică, bazată pe axe de compoziție perpendiculare, caracteristică ansamblurilor ulterioare. Sanctuarul era constituit dintr-o amplă terasă artificială pe care era amplasat oblic un templu. De subliniat este faptul că infrastructura de beton se exprimă spre exterior, conform logicii constructive, printr-un șir de arcade oarbe, fără a se recurge la decorația datorată vocabularului elenistic al ordinilor.

Mai complex, sanctuarul lui Hercules Victor, ridicat în apropiere de Tibur, pe un amplasament destinat cultului încă din secolele IV-III, era celebru în anti-

368

368. PRAENESTE (PALESTRINA), Latium, republica romană tîrzie. Sanctuarul Fortunei Primigenia (sec. I î.e.n.) fusese amenajat pe mai multe terase, legate prin rampe și scări, înglobînd și componente ale unui sanctuar preexistent. Compoziția axială, în trepte, care depășea sub aspectul complexității oricare dintre creațiile elenismului, era încununată de un teatru și o rotundă. Trecerea de la arcele masive ale substrucțiilor la arcadele cu coloane angajate după modelul Tabulariului ale teraselor mijlocii și, în fine, la colonada transparentă care încununa *cavea* teatrului, accentua dezvoltarea dinamică și gradată a compoziției ansamblului.

Sanctuarul Fortunei Primigenia de la Praeneste (fig. 368)

Locuințele de tip villa (fig. 346)

Villa rustica

chitate pentru splendoarea construcțiilor sale. Ampla terasă pe care se găsea templul, precedat de *cavea* unui teatru, se sprijinea pe infrastructuri complexe, acoperite cu bolți cilindrice.

Mai bine păstrat, sanctuarul Fortunei Primigenia de la Praeneste depășea în complexitate toate ansamblurile similare ale epocii republicane. Aici, aspectul întregului versant a fost convertit într-un peisaj arhitectonic; ideea porticelor cu bogate efecte de umbră și lumină și a teraselor de factură elenistică fiind inspirată, poate, de ansamblul central de la Pergamon (Bergama). Dar, recurgîndu-se la elementele stilistice ale repertoriului elenistic a fost obținut un efect plastic și o compoziție spațială străină concepțiilor grecești. Pentru prima oară apare aici acea suprapunere de niveluri particularizate prin ordine și tipuri de spații diferite, acea multitudine de soluții în cadrul aceluiași organism, care va deveni apoi caracteristică marilor ansambluri imperiale.

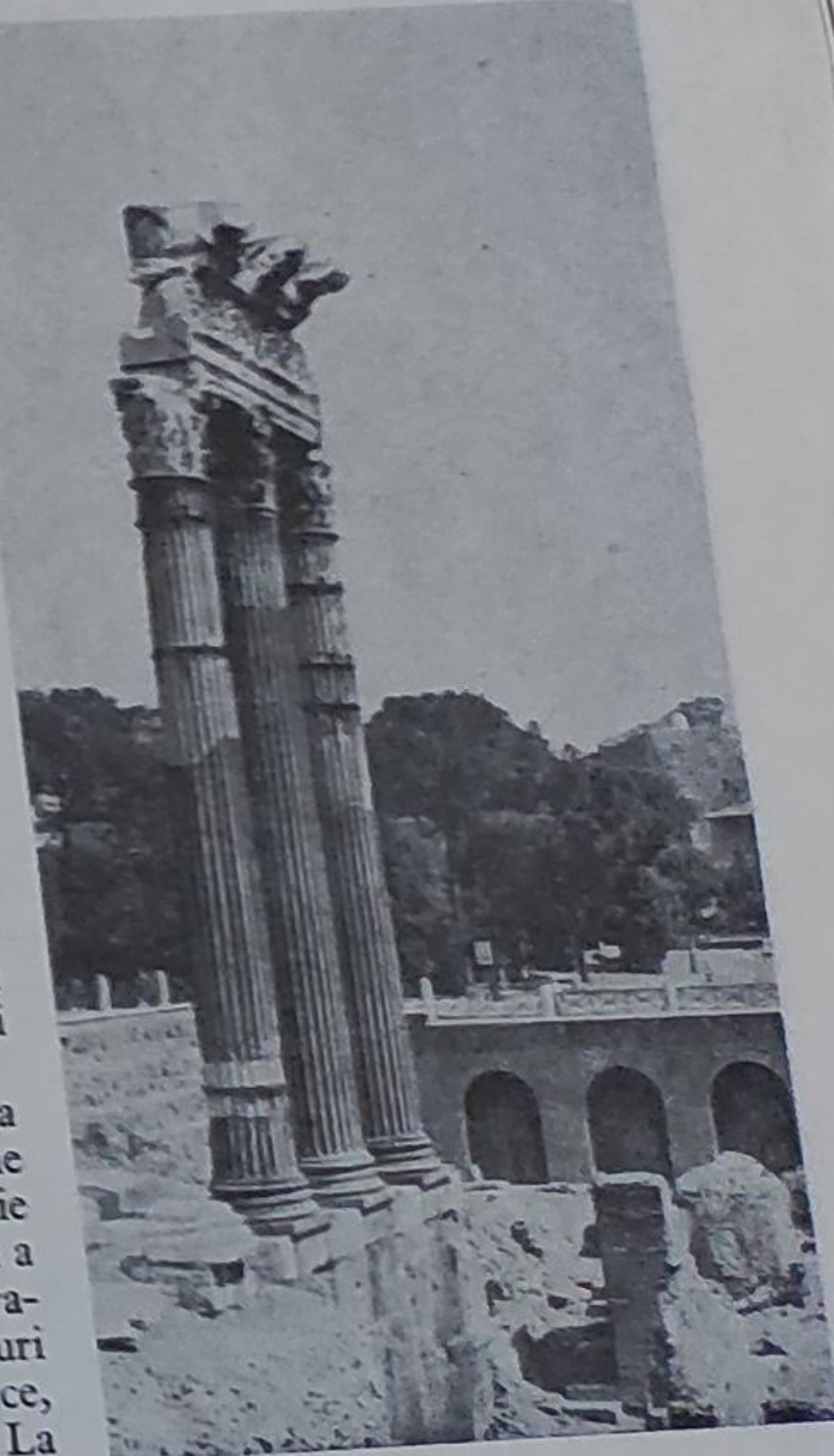
În ultimii ani ai republicii, tipul de casă cu peristyl se răspîndește și în provinciile occidentale, întîlnindu-se la Glanum (St. Rémy de Provence), Aquae Sextiae (Aix en Provence), Utica (Bordj el Chater) etc.

Experiențe interesante s-au realizat și în domeniul locuinței de tip *villa*, unul din programele de arhitectură caracteristice civilizației romane. Termenul inițial, *villa*, desemna o construcție destinată locuirii și producției care, spre deosebire de casele din aglomerările urbane, era amplasată izolat în mijlocul culturilor agricole. Acestei definiții îi corespund locuințele fortificate cu turnuri atestate în literatură încă din secolul al III-lea î.e.n. (*villa* Scipionilor de la Liternum-Torre di Patria), dar continuînd să fie utilizate pînă în secolul I î.e.n. (Agro Cosano). Persistența pînă în secolul I î.e.n. a unor astfel de locuințe fortificate, chiar în regiuni cum sînt împrejurimile localității de vilegiatură Baiae (Baia), se explică prin starea de nesigurăță provocată de războaiele civile și de răscoalele sclavilor.

Transformările intervenite în viața economică și socială, începînd cu secolul al II-lea î.e.n., și mai ales constituirea de întinse latifundii au dus la diferențierea tot mai accentuată între *villa rustica*, simpla fermă agrară, și *villa urbana*, reședința sumptuoasă reproducînd în liniștea naturii, departe de tumultul vieții citadine, facilitățile și decorul locuințelor bogate de oraș. *Villa rustica* va menține funcțiunile și distribuția planimetrică a villelor din faza inițială, similare caselor de tip domus, orientate, ca și acestea, spre interior și închise către exterior.

Cu toată diferențierea tot mai accentuată între *villa rustica* și *villa urbana*, pînă la sfîrșitul perioadei republicane a existat un tip mixt datorat unor proprietari de condiție mijlocie care aveau interes să mențină funcția economică a mijlociei, sporînd însă, prin diferite amenajări, comoditatea traiului. La *villa* «della Pisanella» din Boscoreale, alături de construcțiile cu caracter rezidențial, decorate cu fresce, se găseau anexe destinate producției și depozitării. La

369. ROMA, republica romană tîrzie. Forum Iulium. Templul Venerii Genetrix, realizat sub Caesar și terminat sub Augustus, încununază evoluția templului italic în perioada republicană, avînd ca trăsături specifice: axialitatea și frontalitatea puternic marcate, colorada pteromei fiind dezvoltată pe trei laturi.

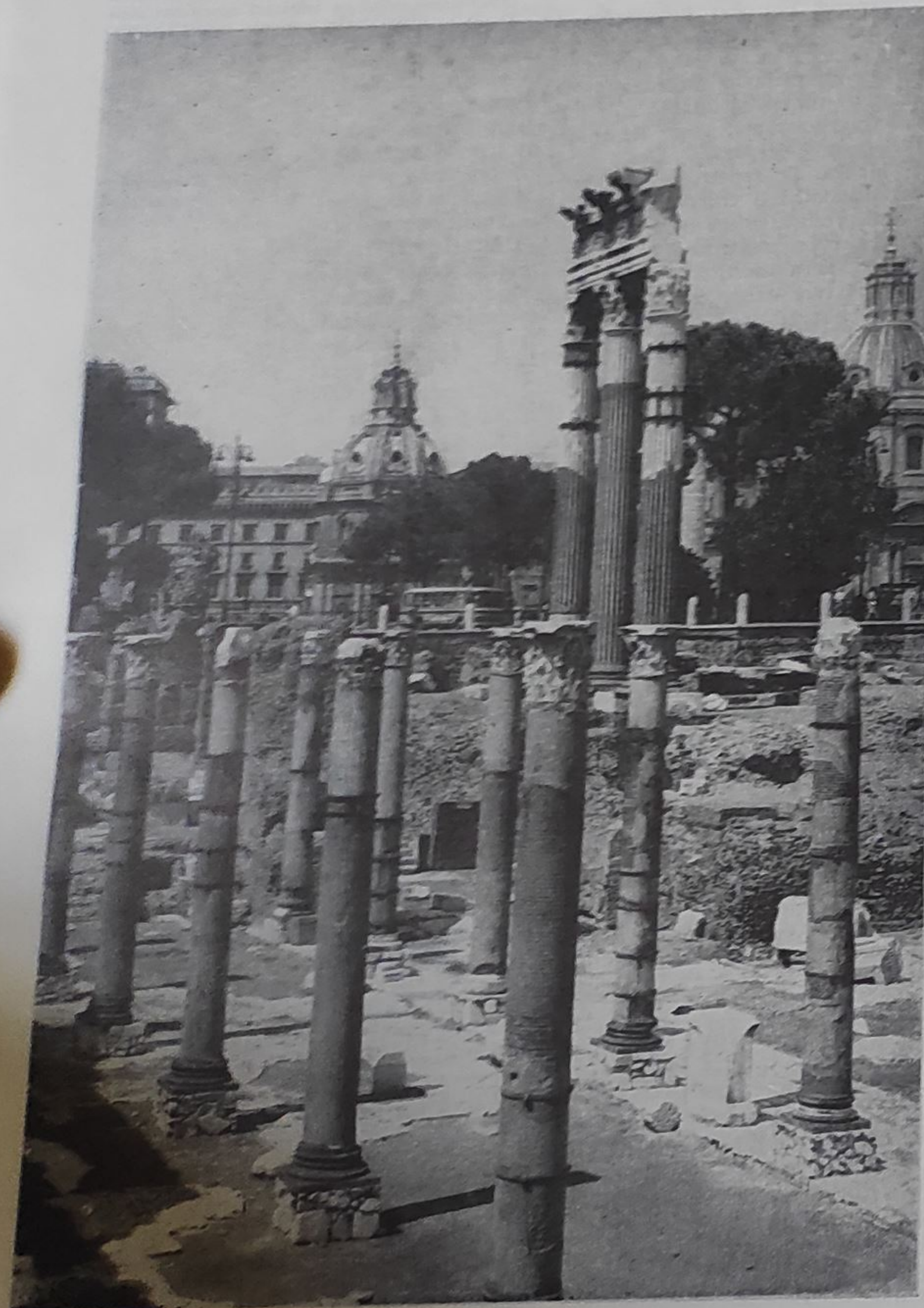

369

370

Spre deosebire de forurile inițiale, dezvoltate spontan la intersecția unor căi comerciale (Forum Romanum), la sfârșitul republicii apare un tip nou, închis către exterior cu ziduri înalte, compoziția organizată riguros după axe de simetrie, fiind orientată spre interior.

Organizarea spațială a forurilor se deosebește de cea a agorilor elene, prin importanța acordată caracterului reprezentativ al programului de cult oficial, întruchipat de o clădire care devine, de cele mai multe ori, dominantă ansamblului.

Villa urbana

Villa « dei Misteri »

villa de la Russi (lângă Ravenna), cu toate modificările și extinderile pe care le-a suferit de la sfârșitul secolului I î.e.n. până la mijlocul secolului al II-lea e.n., alături de *pars urbana* se va menține *pars fructuaria* cu diferențieri nete între curțile cu peristyl și cele de serviciu. Printre încăperile utilitare, această villă posedă și un cuptor pentru ceramică fină și un atelier de fierărie destinate, probabil, satisfacerii necesităților gospodăriei proprii. Și villa urbana continuă să posedă o bază economică autarhică, specializată în producția agricolă sau uneori în mica producție de mărfuri (și chiar în activitatea bancară). Vitruviu, de altfel, recomandă ca funcțiunile de producție, *rustica utilitas*, să nu lipsească villei urbane. Dar la villele urbane, construite în cursul secolului I î.e.n., se manifestă tot mai mult tendința de a spori caracterul de reședință somptuoasă în dauna rolului lor economic.

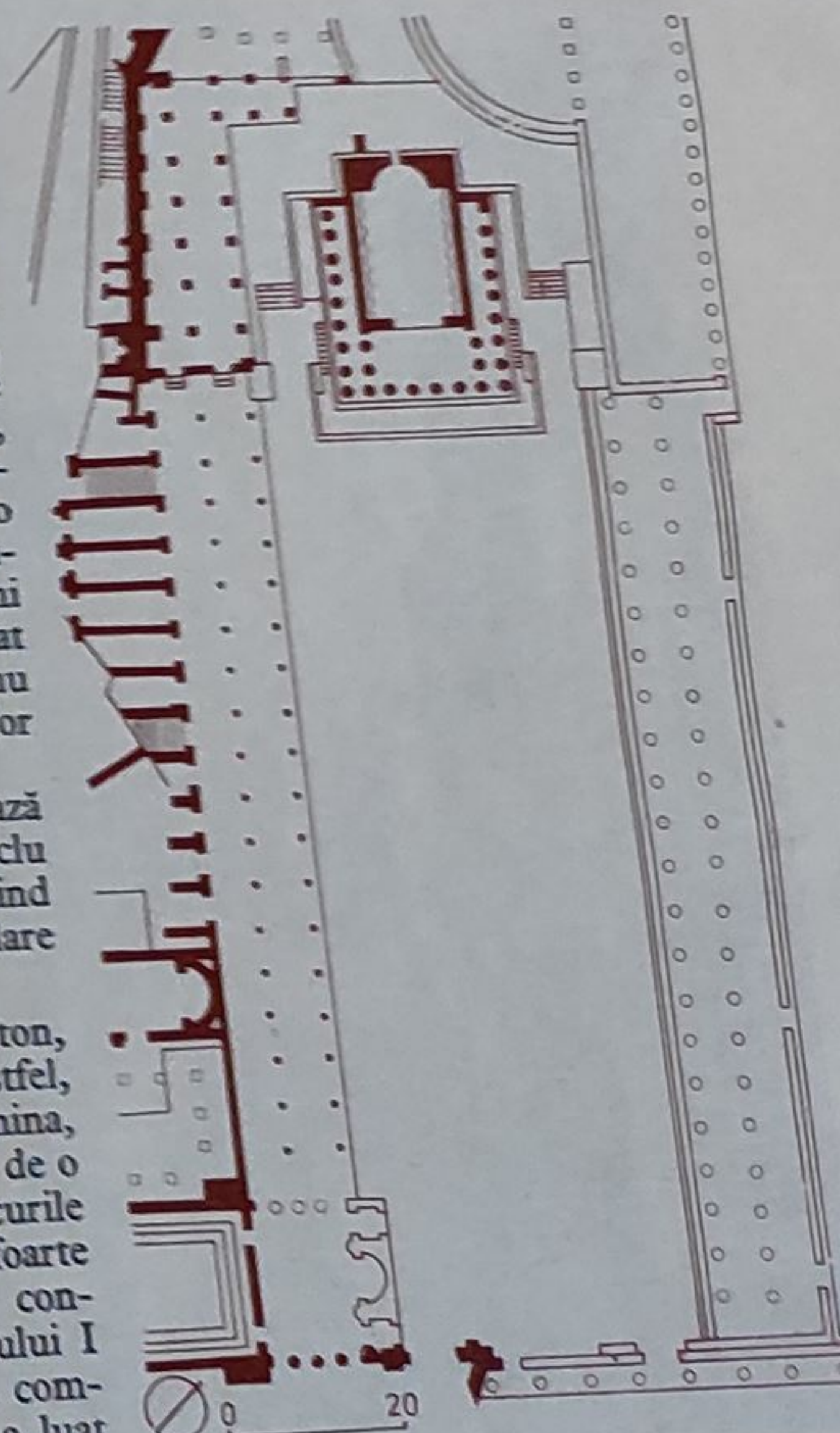
Concepția villei urbane a fost derivată din cea a villei rustice, menținând inițial distribuția planimetrică a casei de tip domus. Caracterul de intimitate și izolare, dorit deseori de proprietari, era accentuat prin închiderea spre exterior și orientarea spre interior unde camerele de zi, *diaetae*, porticurile, aleile de promenadă și grădinile ornamentale, *xysti*, creau un adevărat peisaj artificial.

Cu timpul, pe măsura stabilizării situației politice și sociale a Italiei, sporește atenția acordată împrejurimilor. Avantajele peisajelor naturale deosebite (montane sau marine) sunt speculate prin filtrarea vederilor panoramice prin intermediul porticurilor. Tendințele de încadrare în peisaj, spiritul de inovație al arhitecților și capriciile proprietarilor duc la o libertate de concepție tot mai mare, îndepărtând schemele compoziționale și funcționale ale villei urbane de cele ale locuinței de tip domus. De aceea, către sfârșitul perioadei republicane, nu mai există o tipologie fixă a villelor urbane. Caracteristica lor generală o constituie amplele amenajări peisagistice, grădinile luxoase cu bazine decorative, piscine (natationes), fântâni ornamentale, jocuri de apă, evident mai ușor de amenajat în cadrul villelor, amplasate în mijlocul naturii, unde nu se resimțea lipsa de spațiu decât în cadrul locuințelor de la oraș.

Deja « Villa dei Misteri », al cărei nucleu inițial datează din secolul al III-lea î.e.n., a fost realizată pe un soclu utilizat și ca terasă panoramică, un *basis villae*, adăpostind un cryptoportic caracteristic multor construcții similare din Latium și Campania (Caieta-Gaeta, Tarracina).

În etapele următoare, *basis villae*, executat din beton, devine obiectul unor modelări plastice deosebite. Astfel, la construcția denumită « dei Centroni » de pe Via Anagnina, *basis villae* este tratat ca un front cu arce, precedat de o vastă piscină. Pentru a spori efectele obținute, jocurile de apă au fost combinate cu nymphaeae, construcții foarte răspândite la sfârșitul epocii republicane. La villa construită în perioada lui Sylla, mărită la mijlocul secolului I î.e.n. și inclusă în cursul secolului al II-lea e.n. în complexul villei lui Hadrianus de la Tibur, *basis villae* a luat

370, 371. ROMA, republica romană târzie. Forum Iulium, Forul (54-46 î.e.n.) lui Caesar posedă, spre deosebire de Forum Romanum, o compoziție unitară, prestabilită, de plan rectangular, cu formă alungită (150 x 43 m). Din ansamblul dominat de templul zeiței Venus Genetrix s-au păstrat trei din coloanele templului și, parțial, coloanele porticului lateral al forului care dădea acces la *tabernae*. Templul va fi terminat sub Augustus și reconstruit în întregime sub Traian când cella capătă o terminare absidală.

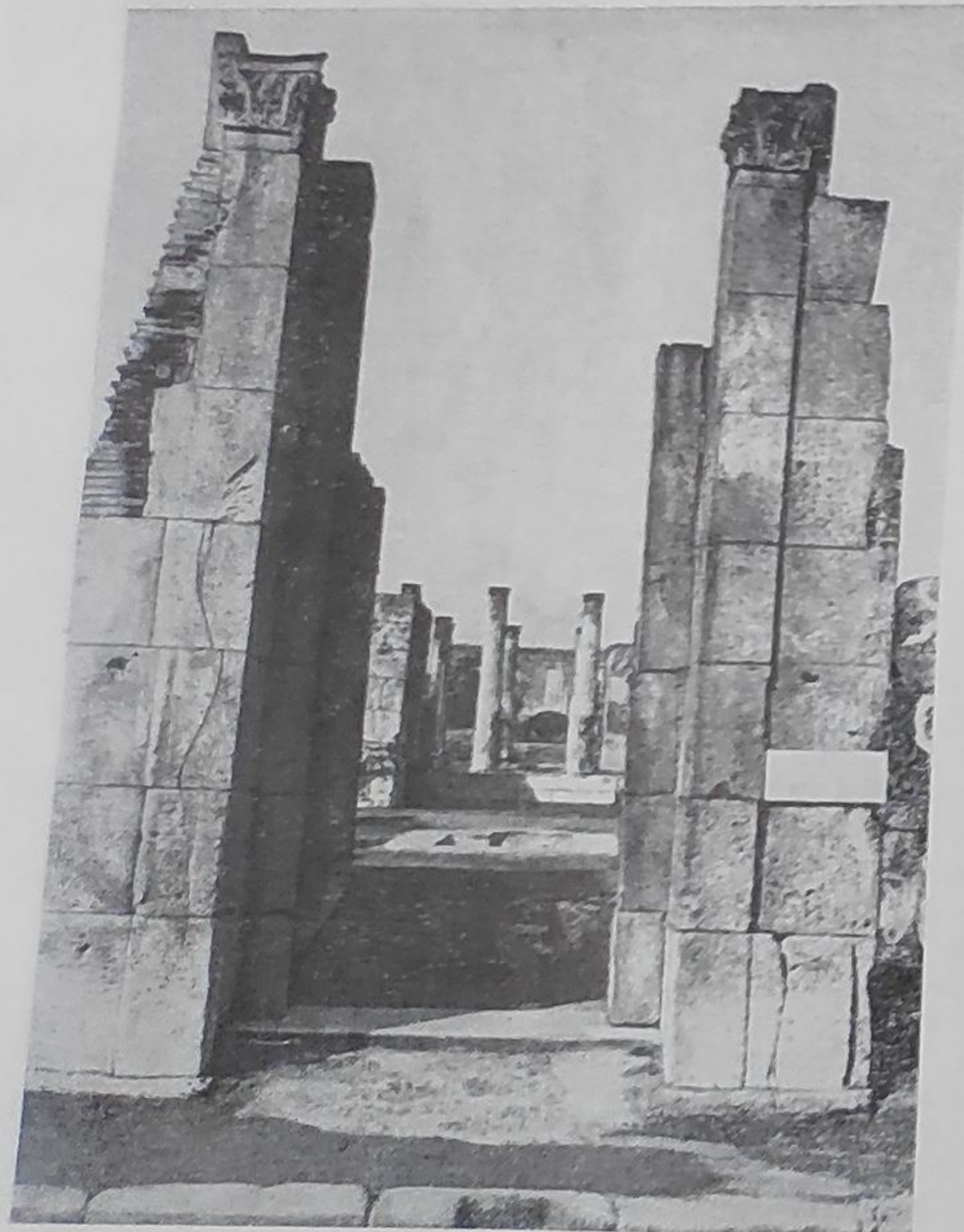
371

forma unor terase succesive. Această rezolvare constituie reflectarea în arhitectura unei locuințe a concepțiilor compoziționale conturate în cadrul complexului de cult de la Praeneste.

Decorația parietală interioară a locuințelor

Decorația interioară a încăperilor principale din construcțiile de locuit corespundea stilului al II-lea pompeian răspândit în Italia între anul 80 î.e.n. și începutul erei noastre. După o primă fază sobră, cu decorații imitând elementele de arhitectură, trecând prin etape succesive, pe întreg peretele se realizează o perspectivă pictată în care se includ compoziții de arhitectură și, mai târziu, peisagistice. Acest tip decorativ se întâlnește frecvent la unele case pompeiene (« Villa dei Misteri », « Casa delle Nozze d'Argento », « Casa del Criptoportico »), dar a fost des folosit și la Roma, în vremea lui Augustus.

372

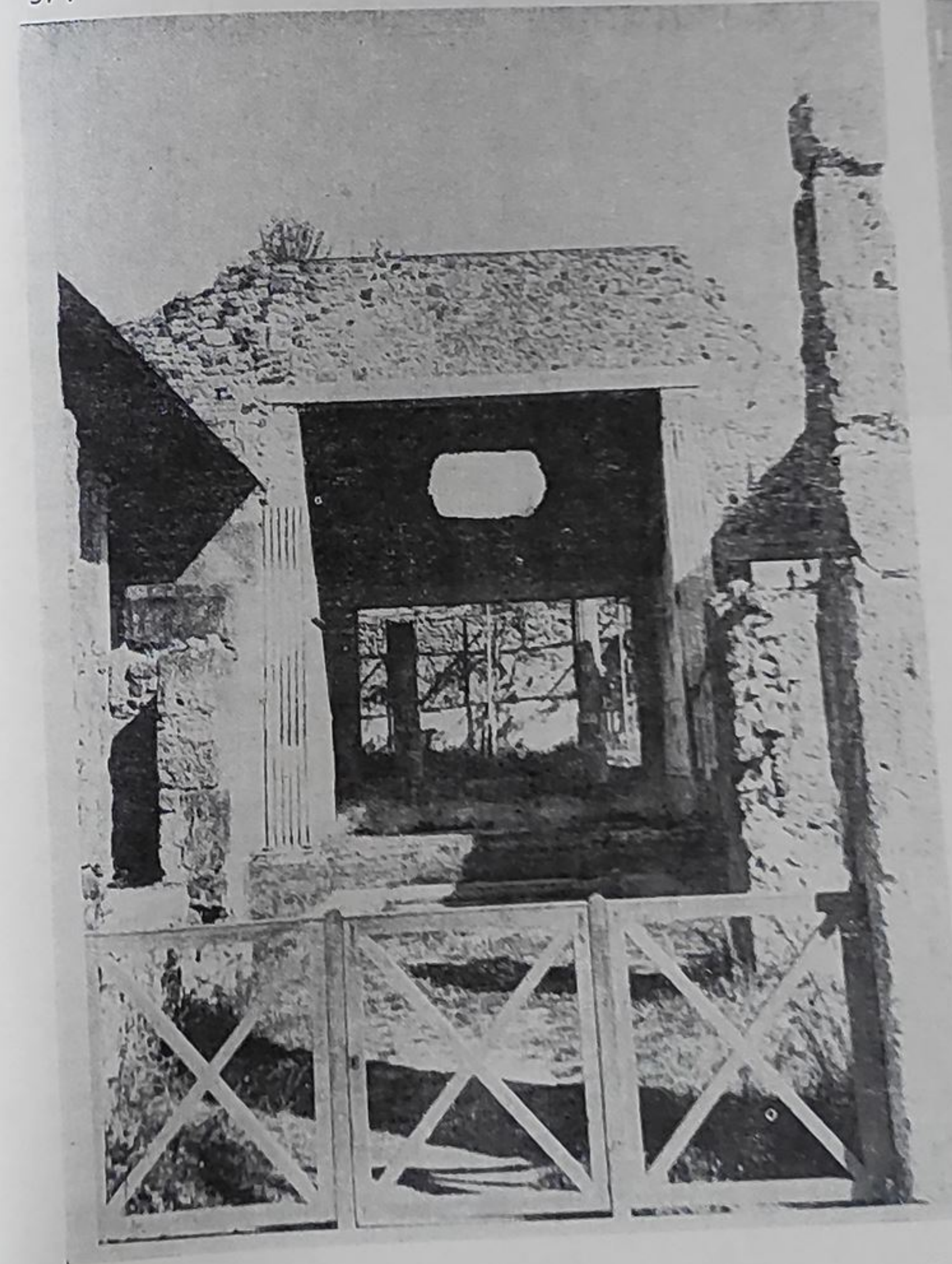
373

Importanța arhitecturii perioadei republicii târzii rezidă în calitatea ei de treaptă de pregătire când se cristalizază unele din trăsăturile care se vor afirma plenar în arhitectura perioadei următoare, cea a imperiului roman. În domeniul programelor de arhitectură se elaborează prototipurile modelelor care vor deveni caracteristice civilizației romane, fiind răspândite apoi în întregul imperiu. De asemenea, în ceea ce privește compozițiile urbanistice, plastica arhitecturală și tehnologiile de execuție, marile ansambluri construite ale republicii târzii, ca de pildă sanctuarele din Latium, anunță căile pe care arhitectura romană le va parcurge în secolele următoare.

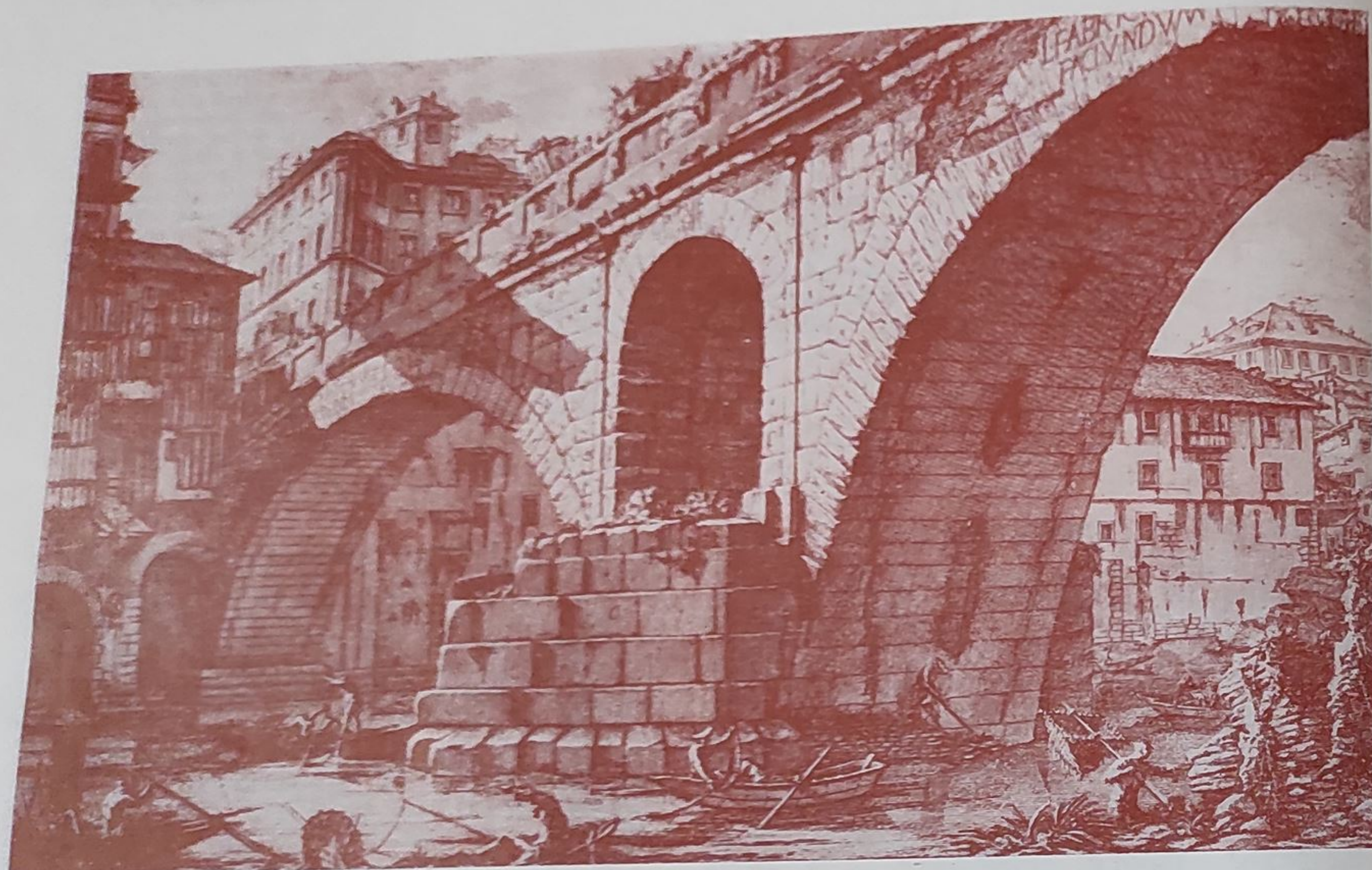
372—375. POMPEII (POMPEI), Campania, perioada republicii târzii și a dinastiei Iulia Claudia. Locuințele patricienilor pompeieni denotă caracterul de lux al reședințelor păturilor avute din societatea romană, rezolvate prin utilizarea elementelor limbajului plastic elenistic, grefate însă pe schemele funcționale tradiționale italiice. Prin utilizarea peristylului, casa « di Pansa » (intrarea în fig. 272, atrium în fig. 273) se extinde pe întreaga adâncime a unei insule urbane. Casa « del Labirinto » (fig. 274) posedă două intrări, un atrium tetrastylum, un atrium tuscanicum și un balneum având tripla compartimentare funcțională caracteristică termelor publice.

374

375

ROMA, republica romană târzie. Podul lui Fabricius. (62 î.e.n.).

ÎNCHEIERE

Principalul criteriu de apreciere a valorii unei etape a istoriei arhitecturii este rolul jucat în dezvoltarea etapelor ulterioare. Arhitecturi impresionante prin factura sau monumentalitatea lor au rămas niște cicluri închise, fără continuare, în jurul lor creîndu-se aureola unor fapte greu de explicat, sursă de speculații științifico-fantastice.

Importanța arhitecturii antichității clasice greco-romane, reprezentînd ea însăși un proces evolutiv unic, constă în faptul de a fi devenit sursa dezvoltării întregii arhitecturi europene, afectînd considerabil și arhitectura altor continente.

Continuînd o experiență locală și europeană protoistorică, urbanismul Greciei arhaice practică implantări spontane atîngînd o asemenea perfecțiune în armonizarea unor etape cronologic distincte, încît cea mai prestigioasă înfăptuire a urbanismului perioadei clasice, Acropola Athenei, concepută după un plan prestabilit, mimează spontaneitatea. Integrarea firească în mediul înconjurător, absența oricăror constrîngeri (care ar fi putut rezulta din adoptarea unor scheme de compoziție preconcepute, abstracte), rafinată ierarhizare a componentelor conferă ansamblurilor arhitecturii grecești o armonie care le apropie de caracterul organic al unui fenomen al naturii. Urbanismul prestabilit hipodamic al perioadei clasice — răspunzînd cerințelor unei societăți care urmărea să asigure condiții egale de locuire tuturor membrilor săi liberi și, totodată, accesul lor la viața publică, rezolvînd probleme de zonificare funcțională, de echipare edilitară și dotare cu programe diversificate — nu a alterat nici caracterul organic al raporturilor dintre implantul urban și situl natural, nici caracterul de mobilitate al partiurilor, nici armonia raporturilor funcționale și plastice dintre componentele structurii urbane caracteristice urbanismului spontan. Urbanismul perioadei elenistice recurge cu prilejul soluționării ansamblurilor centrale orășenești la compoziții axiale, simetrice, evidențiindu-se frontalitatea edificiilor cu rol de dominantă, totul amendat, și acum, de cerințele adaptării implantului la teren și armonizării noilor intervenții cu etapele preexistente.

Dacă locuința antică greacă s-a păstrat într-un cadru limitat ca varietate tipologică, programele publice cunosc o mare diversificare. Parte a acestor programe va fi asimilată de arhitectura romană, unele dintre ele, cum sînt teatrul, odeionul, stadionul și monumentele comemorative, constituind prototipuri îndepărtate ale variantei lor contemporane.

Marea contribuție a arhitecturii elene pe plan structural și estetic este transpunerea construcției cu schelet de lemn într-o structură trilitică și elaborarea pe această bază a unui sistem structural-estetic, ordinul. Cristalizarea ordinului a avut loc în procesul elaborării funcțional-plastice a templului peripter care, încurcînd evoluția acestui program, îi conferă un rol conducător în arhitectura antică greacă, de sinteză a progreselor realizate în cadrul tuturor celorlalte programe. « Negativul » ăteromei templelor grecești îl constituie peristylul, colonada împrejmuitoare a curților locuințelor, incintelor sanctuarelor, agorelor publice. Exprimarea limpede, ușor inteligibilă, prin intermediul aspectului plastic, a raportului între elementele purtate și cele purtătoare, i-a asigurat ordinului un prestigiu care l-a menținut în vigoare pînă în zilele noastre.

Limitele pe care arhitectura de lemn le impunea soluționării spațiilor interioare devin și mai strîmte odată cu trecerea la arhitectura de piatră. Arhitectura trilitică apare cu precădere ca o arhitectură a exteriorului, iar atunci cînd arhitecții greci au avut de acoperit spații mai ample, au recurs totuși la lemn. Arhitectura elenistică, în măsura în care se poate judeca după imaginile unor fresce sau după monumente din perioada romană socotite a fi influențate de elenism, tinde de a se sustrage procedeele de compoziție tradiționale, derivate din utilizarea structurilor trilitice, tendință din care rezultă, în planuri și elevații, la nivelul obiectului arhitectural sau al ansamblului, o mobilitate și un joc al formelor necunoscute arhitecturii clasice.

Arhitectura popoarelor Europei antice din afara lumii greco-elenistice — celți, alții, scoti, draci — dar care grație în jurul acestei lumi și mănușă către ea, se limitează la programele de apărare, locuire, cult și funerare. Așezările lor, născute spontan, corepunându-se etapei Hallstatt, puternic fortificate în condițiile luptelor continue dintre triburi, dobândesc cu prilejul constituirii unor state tribale în cursul etapei La Tene caractere proturbane. Arhitectura locuinței la aceste popoare, caracterizată prin părăsirea planurilor circulare și adoptarea celor patrulater, rămâne înăuntrul unui tipologic din perioada bronzului, comune cu arhitectura egeeană, preelonică și protogreacă, iar programul funerar, tipologic mormintelor tumular. În schimb, înălțarea directă a lumii contemporane greco-elenistice se limitează la sistemul de construcție al incintelor fortificate de piatră, la estarea de rarele soluții urbane de plan prestabilite și la mormintele executate probabil de arhitecți greci pentru căpeteniile triburilor. Șașpitura romană întrerupe această dezvoltare și impune standardul ei arhitectural. După ca acest prilej cetățile și sanctuarele geto-dacice, cele din urmă constituind un fenomen unic în arhitectura Europei antice. În schimb, după renunțarea șașpiturii romane, producția populară locală va continua să se dezvolte pregătind faza medievală a arhitecturii popoarelor europene.

Civilizația etruscă, părăsind în Peninsula Italică din zona continentală a Europei sau din zona orientală a Mediteranei, include o componentă datorată civilizației bronzului de tip tulanovian și o componentă orientală. Arhitectura etruscă se păstrează îndelung la nivelul arhitecturii arhaice grecești, pentru ca apoi să se alinieze arhitecturii elenistice. Etruscii creează orașe cu tramă stradală rectangulară, din care se desprind două străzi principale intersectate, conștinând operația fundării lor printr-un ritual sacru. Orașul de plan prestabilite, înzestrat cu dotări edificare amănunțite, locuința cu atrium, templul de lemn (cu elementele de structură înbrăcate cu ceramică decorativă), ridicat pe podium, cu pronas adânc și frontalitate marcată, arhitectura funerară tumulară, cu un nivel de complexitate comparabil cu mormintele egiptene, miceneze sau iraniene, reprezintă produsul așa-numitei sinteze italice și, înțodată, mușterirea pe care o prezintă arhitectura Romei antice.

Republica romană, stat sclavagist în continuă expansiune, adoptă, sub impulsul urbanismului hippodomic sau mai curînd al celui etrusc, formula unui oraș de plan prestabilite, cu tramă stradală rectangulară și două străzi principale, cardo și decumanus, formulă utilizată și pentru fundarea coloniilor. Elaborarea unei tipologii urbane, ca unitate armonioasă a aspectelor funcțional, tehnico-edilitar și plastic, reprezintă la nivelul treptei urbanistice echivalentul a ceea ce au realizat grecii la nivelul obiectului arhitectural: tipul de templu peripter ca expresie a unității între funcțiune, structură și plastică. Romanii au creat o disciplină a urbanismului bazată pe un sistem încheiat de reguli, după cum grecii au creat o disciplină a arhitecturii trilitice.

Arhitectura republicii romane amplifică evantaiul programelor. Se dezvoltă locuința de tip domus, compusă simetric de-a lungul unei axe, rezultat al sintezei locuinței etrusce cu atrium și a locuinței elenistice cu peristyl. Se realizează sinteza templelor italice cu podium cu templul elenistic peripter. Se adoptă și se diversifică programul de basilică. Se reeaborază sub aspect constructiv și plastic programul de teatru, devenit o structură eliberată de dependența față de relief a teatrului grecesc și, pe această bază, este creat programul amfiteatrului. Se conturează și devine obiect al unei evoluții programul edificiilor termale.

Ca și în arhitectura greacă, utilizarea îndelungată a structurilor trilitice a frinat diferențierea tipologică și plastică a arhitecturii romane. Dar dacă, sub impulsul unei mitologii antropomorfe, arhitecții greci au vizat în procesul elaborării ordinului interpretarea structurii umane — ceea ce i-a conferit acestuia profunde semnificații simbolice și, în consecință, o mare stabilitate în timp — arhitecții romani nu fac decît să interpreteze ordinul grec gata elaborat.

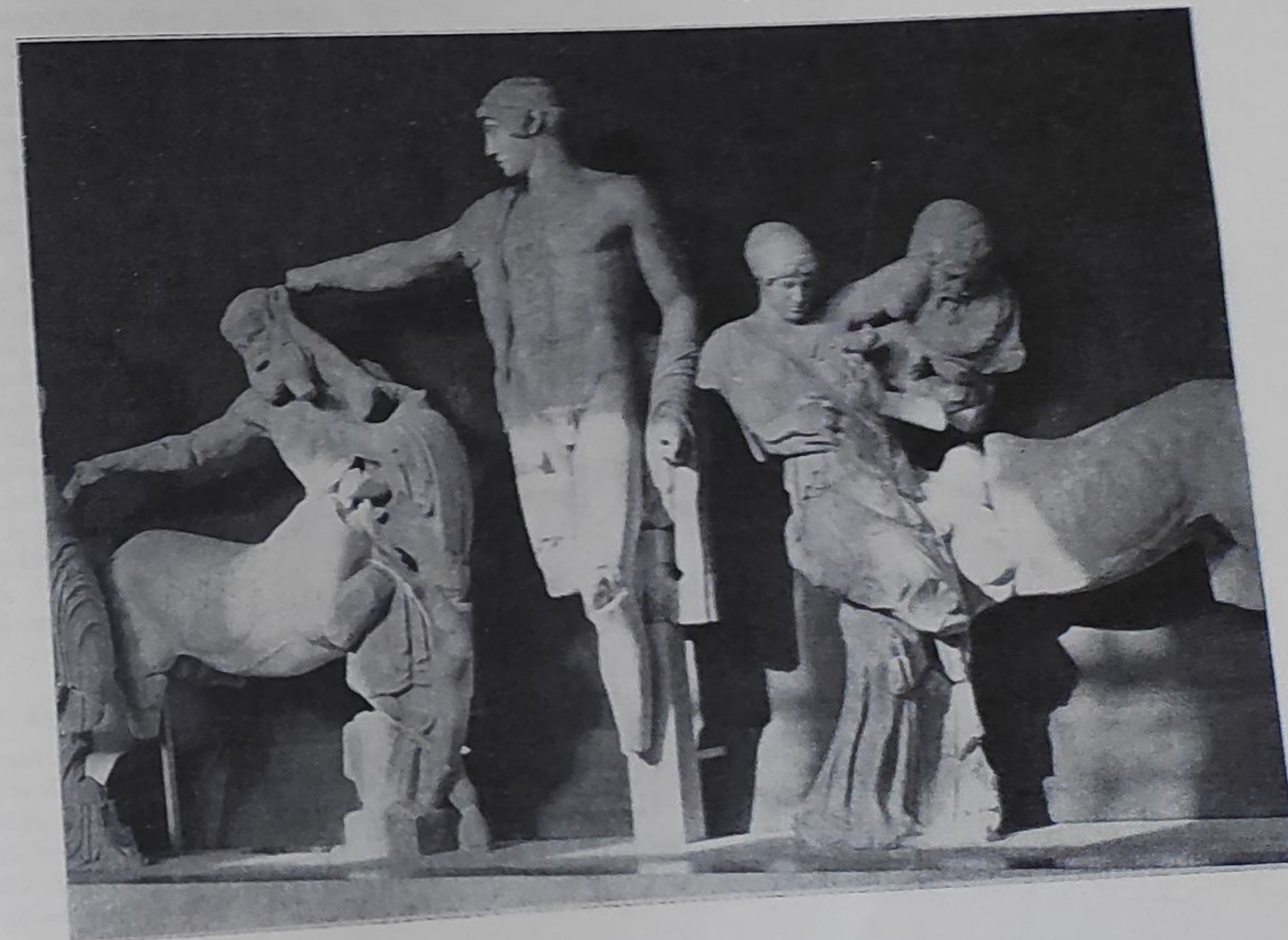
În felul acesta, eliberarea de sub imperiul structurilor trilitice devine posibilă de îndată ce arhitectura romană adoptă tehnica betonului. Utilizată inițial pentru soluționarea unor programe predominant utilitare (apeducte, poduri, depozite), tehnica betonului conduce mai apoi la realizarea celor dinți spații cu deschideri mari, acoperite cu bolți și cupole. Totodată, preluarea de către zidăria de beton a sarcinilor de rezistență, limitează rolul ordinilor clasice la împărțirea spațiilor sau la ornamentarea suprafețelor. Transformarea ordinului dintr-un sistem constructiv într-un sistem decorativ — ilustrată, în perioada republicană, prin angajarea sa la zidării pline sau perforate prin arce — i-a asigurat supraviețuirea în arhitectura tuturor stilurilor europene. Posibilitatea pe care o distigă arhitectura romană, prin asimilarea noului procedeu de construcție, de a acționa asupra reliefului, de a-l « corija » sau completa îi permite să reia la nivelul unor posibilități superioare experiențele elenistice de valorificare a unor situri naturale în procesul realizării unor mari ansambluri.

Progresul realizat de arhitectura republicii romane sub aspect funcțional, structural și plastic, va deveni în timpul imperiului sursa unei dezvoltări excepționale, conturînd arhitectura romană ca o nouă treaptă a evoluției arhitecturii universale.

Dindu-mi seama, o Caesar, că mulți au lăsat despre arhitectură înrăutățiri și cărți de însemnări abia schițate și necordonate, ca niște particule rătăcitoare, am socotit că e un lucru vrednic și foarte util a pune în desăvîrșită orînduirea materialului unei științe atît de vaste și de a dezvolta aspectele particulare ale celor scrise de înaintașii mei consacrand cite o carte fiecărui subiect.

VITRUVIU, Despre arhitectură, IV, Prefață.

OLYMPIA (MIRAKA), Peloponnesos, perioada clasică, etapa doricului sever. Templul lui Zeus construit după anul 479 î.e.n. Decorația sculpturală a uneia din fronsane reprezintă lupta centaurilor cu lapizi.

BIBLIOGRAFIE

Lucrări generale de istorie, istoria arhitecturii și artelor. Enciclopedii.

- ALPATOV MIHAIL V., *Istoria artei*, vol. I, *Arta lumii vechi și a evului mediu*, București, 1967.
 ARISTOFAN, *Teatru*, Traducere de Eusebiu Camilar și H. Mihăescu, București, 1960.
 BACON, Edmund N., *Stadtplanung von Athen bis Brasilia*, Zürich, 1968.
 BENOIT, Fr., *L'Architecture, L'Antiquité*, Paris, 1911.
 BORDENACHE, R., STERN, H., *Documentar analitic*, București, 1957.
 CHAMPIGNEULLE, BERNARD, *Histoire de l'architecture*, Paris, 1972.
 CHOISY, Auguste, *Histoire de l'architecture*, vol. I, Paris, 1954.
 x x x *Dizionario Enciclopedico di Architettura ed Urbanistica*, vol. I—VI, Roma, 1968.
 x x x *Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale*, vol. I—VII, Roma, 1958 — 1966.
 x x x *Enciclopedia Universale dell'Arte*, vol. I—XIV, Venezia-Roma, 1958—1966.
 FAURE, ÉLIE, *Istoria artei, Arta antică*, București, 1970.
 FLETCHER, B., *A History of Architecture on the Comparative Method*, London, 1961.
 FLORESCU, R. DAICOVICIU, H., ROȘU, L., *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980.
 x x x *Istoria României*, vol. I, București, 1960.
 KUZNEȚOV, A. V., *Tektonika i konstrukcija centričeskih zdaniij*, Moskva, 1951.
 LAVEDAN, P., *Histoire de l'Urbanisme, Antiquité-Moyen Âge*, vol. I, Paris, 1926.
 MIHAILOV, B. P. (glavnyj redaktor), *Vseobščaja istorija arhitektury*, vol. I, Moskva, 1958.
 OȚETEA, A. (sub conducerea acad.), *Istoria lumii în date*, București, 1972.
 PEROGALLI, C., *Storia dell'Architettura*, Milano, vol. I, 1964.
 PIPPIDI, D. M., *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976.
 RAMÉE, D., *Histoire générale de l'architecture*, vol. I—II, Paris, 1860.
 TITUS LIVIUS, *De la fundarea Romei*, vol. III, București, 1961.
 VITRUVIU, *Despre arhitectură*. Traducere G. M. Cantacuzino, Traian Costa și Grigore Ionescu, București, 1964.
 x x x *Vseobščaja istorija arhitektury*, vol. II. *Arhitektura antičnogo mira (Grecija i Rim)*, Moskva, 1973.

Arhitectura Greciei antice.

- AKURGAL, E., *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, Istanbul 1970.
 BERGQUIST, B., *The Archaic Greek Temenos*, Lund, 1967.
 BERVE, H., GRUBEN, G., *I templi greci*, Firenze, 1962.
 CALI, FRANÇOIS, *L'ordre grec, Essai sur le temple dorique*, Paris, 1958.
 CHIPIEZ, Ch., *Histire critique des origines et de la formation des ordres grecs*, Paris, 1876.
 CHIPIEZ, Ch., *Le système modulaire et les proportions dans l'architecture grecque*, Paris, 1891.

INDICE TOPONIMIC AL MONUMENTELOR

CONDURACHI, E. *Historia*, București, 1968.
 COPPA, M. *Storia dell'urbanistica dalle origini all'elenismo*, Torino, 1968.
 CURTIUS, L., *Die Antike Kunst: die klassische Kunst Griechenlands*, Potsdam, 1918.
 DINSMOOR, W. B., *The architecture of ancient Greece*, London-New-York, 1950.
 DURM, J., *Die Baukunst der Griechen*, Leipzig, 1910.
 GIULIANO, A., *Urbanistica delle città greche*, Milano, 1966.
 LAWRENCE, A. W., *Greek Architecture*, Harmondsworth, 1962.
 LUCĂCEL, Ion, *Ionica. Oaze antice în Asia Mică*, București, 1973.
 MARTIN, R., *L'urbanisme dans la Grèce antique*, Paris, 1956.
 PERROT, G., CHIFFEZ, Ch., *Histoire de l'art dans l'antiquité*, vol. VII—VIII. *La Grèce de l'épique*. *La Grèce archaïque*, Paris, 1898—1903.

Arhitectura popoarelor Europei antice din afara lumii greco-elenistice.

ANTONESCU, Dina, *Marele sanctuar circular dacic de la Grădina Muncelului. Propuneri de reconstituire*, *Arhitectura*, 2—3/1977, p. 90—93.
 ANTONESCU, Dina, *Propuneri de reconstituire a unor locuințe dacice din munții Orășiei*, *Arhitectura*, 5—1977, p. 65—69.
 ANTONESCU, Dina, *Propuneri de reconstituire a unor clădiri de cult geto-dace*, *Arhitectura*, 3/1978 p. 53—57.
 BERICU, D., *Arta traco-getică*, București, 1969.
 CASSON, S., *Macedonia, Thrace and Illyria. Their relations to Greece*, Oxford, 1926.
 DAICOVICIU, C., *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954.
 DAICOVICIU, H., *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972.
 DAICOVICIU, C., FERENCZI, AL., *Cetățile dacice din munții Orășiei*, București, 1956.
 FILIP, Jan, *Keltika civilizace a jeze dedicti*, Praha, 1959.
 FLORESCU, R., *Arta dacilor*, București, 1968.
 GOSTAR, N., *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969.
 HUBERT, H., *Les celtes*, Paris, 1932.
 COCOBTAHL, Paul, *Early Celtic art*, Oxford, 1969.
 MAC KENDRICK, Paul, *Pietrele dacilor vorbesc*, București, 1978.
 MACREA, M., ș.a., *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, 1966.
 MANSUELLI, Guido A., *Civilizațiile Europei vechi*, vol. I—II, București, 1978.
 MARGHITAN, Livia, *Fortificații dacice și romane*, București, 1978.
 MICLEA, Ion, FLORESCU, Radu, *Geto-dacii*, București, 1980.
 VULPE, Radu, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966.
 VULPE, Radu, *Civilizația ilirică*, *Rev. ist.* 7—9, 1928.

Arhitectura Italiei preromane și a republicii romane.

BIANCHI BANDINELLI, R., *Etrusca arte*, in « *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale* » vol. III, Roma, 1960.
 BLOCH, R., *L'art et la Civilisation étrusques*, Paris, 1955.
 CHOISY, Auguste, *L'art de bâtir chez les romains*, Paris, 1873.
 CURINSCHI, Gheorghe, *Roma cetate eternă*, București, 1970.
 DEVOTO, G., *Gli antichi Italici*, Florența, 1951.
 DURM, J., *Baukunst der Römer*, Stuttgart, 1905.
 FREDOUILLE, Jean-Claude, *Enciclopedia civilizației și artei romane*, București, 1974.
 LUGLI, G., *I monumenti antichi di Roma e suburbio*, I—III, Suppl., Roma, 1931—1940.
 LUGLI, G., *Roma antica. Il centro monumentale*, Roma, 1946.
 MANSUELLI, G. A., *L'Etrurie et le développement de Rome*, Paris, 1966.
 PALLOTTINO, M., *Etrusco-italici centri e tradizioni*, in « *Enciclopedia universale dell'arte* », vol. I, Venezia—Roma, 1958.
 POGANY, F., *Roma*, Budapest, 1957.
 RIVOIRA, G. F., *Architettura romana*, Milano, 1921.

ABRYIR, Albania
 Necropola illyrică, 174
 AESERNIA (ISERNIA, SERGNI), Italia
 Colonia latină, 218
 AGIGHIOL, jud. Tulcea
 Mormintul principelui Cotys, 170, 172, 185
 AGRIGENTO, vezi AKRAGAS
 AGRO COSANO, Italia
 Villa fortificată, 241
 AIGINA (AEGINA), Grecia
 Templul Athenei Aphaia, 28, 29, 37, 38, 69, 70
 AIOLIA (AEOLIA), Turcia
 Capiteluri eoliene, 40
 Templul doric, 39
 AIX EN PROVENCE, vezi AQUAE SEXTIAE
 AKRAGAS (AGRIGENTUM, GIRGENTI VECCHIO, AGRIGENTO), Italia
 Mormintul lui Theron, 160
 Oratoriul lui Phalaris (Phalaris), 159
 Structura urbană, 16, 20, 21, 52
 Templul lui Castor și Pollux, 104—107, 116
 Templul Demetrei (zis « al Concordiei »), 109, 110, 116
 Templul Herei (zis « al Junonei Lacinia »), 64, 74
 Templul lui Zeus, 33, 56, 57, 67, 68
 AKROLISSON (LISSUS, LJES), Albania
 Așezarea illyrică fortificată, 173
 ALATRI, vezi ALETRIUM
 ALBA FUCENS (ALBA FUCENTIA, ALBA FUCENSE), Italia
 Basilica, 233
 Construcții în « opus caementicium », 220
 Fortificații urbane, 212, 220
 Forum, 233
 Piața comercială, 233
 AL-BATRĂ, vezi PETRA
 ALBA LONGA (ALBANUM, CASTEL GANDOLFO), Italia
 Așezarea urbană, 207, 208
 ALBANER, Albania
 Necropola illyrică, 174
 Așezarea dacică, 184, 185
 Complexul palatin, 185
 ALETRIUM (ALATRIUM, ALETRUM, ALATRI), Italia
 Așezarea urbană, 206
 Apeductul, 236
 ALEXANDRIA (RAKOTIS, ISKANDARIYYA), Egipt
 Farul, 130
 Hypogee, 137, 154, 162
 Palatele, 130
 Rețeaua hipodamică, 127, 130
 ALISSIA (ALESIA, ALISE—SAINTE REINE), Franța
 Așezarea celtică, 175, 176
 ANSEDONIA, vezi COSA
 ANXUR TARRACINA (TERRACINA), Italia
 Colonia romană, 218
 Fortificații etrusce, 206
 Sanctuarul lui Iupiter Anxurus, 239, 240
 APAHIDA, jud. Cluj
 Necropola celtică, 178
 APULON (PIATRA CRAIVII), jud. Alba
 Cetatea dacică, 189, 190
 Sanctuarul, 192, 194
 AQUAE SEXTIAE (AIX EN PROVENCE), Franța
 Case cu peristil, 241
 ARAK EL-AMIR, Liban
 Palatul lui Hyrkanos, 134
 ARAUSIO (ORANGE), Franța
 Teatrul, 238
 ARDEA, Italia
 Basilica, 233
 Templul Iunonei, 240
 ARGEDAVA (POPEȘTI), jud. Giurgiu
 Acropola, 169, 170, 186, 187
 Așezarea geto-dacică, 170, 186
 Morminte tumulare dacice, 195
 Palatul, 170, 184, 186
 Sanctuarul, 169
 ARGOS, Grecia
 Casa symposiolarilor, (« Casa de vent »), 34, 48
 Mulaje votive de ceramică, 13, 14
 Mulajul de ceramică din templul Herei, 15, 16, 17
 Sala de adunări, 34
 Sanctuarul Herei, 34, 49
 Stoa situată pe terasa mediană a Heraionului, 34, 47
 Templul Herei, 28, 34, 47, 48
 ARPAȘUL DE SUS, jud. Sibiu
 Cetatea dacică, 187, 189
 ARRUBIUM (MĂCIN), jud. Tulcea
 Așezarea celtică, 178
 Necropola celtică, 178
 ARSURA, jud. Vâlcea
 Așezarea de tip « dava », 184
 ASSISIUM (ASSISIUM, ASSISI), Italia
 Fortificații urbane, 212
 ASSISI, vezi ASSISIUM
 ASSOS (ASSUS), Turcia
 Agora, 133, 139, 141, 143
 Bouleuterion, 133
 Morminte în formă de templu, 159
 Stoa, 133, 141, 143
 Templul arhaic, 39, 133, 141
 ATHENAI (ATHENAE, ATHINAI), Grecia
 Acropola, 19, 37, 50, 66, 67, 68, 70, 74, 76, 77, 79, 80, 83, 89, 91, 96, 98, 99, 116—118, 120, 123—125, 142
 Agora, 106, 118, 119, 125, 143
 Capiteluri arhaice, 30
 Case etajate, 62
 Citadela miceneană, 67
 Enneakrounos, 24
 Erechtheion, 37, 47, 67, 68, 69, 84, 85, 88—95, 117, 118, 121, 124
 Grădina Pandrosion, 117
 Hekatompedon, 27, 37, 50, 80
 Hephaisteion (Theseion), 99, 100, 105—109, 118
 Monumentul lui Agrippa, 162
 Odeionul lui Herodes Atticus, 67, 123
 Odeionul lui Perikles, 67
 Olympieion (Templul lui Zeus Olympianul), 141, 154, 237
 Parthenon, 27, 36, 37, 50, 67—81, 82, 83, 85, 88—91, 93, 96—99, 101, 105, 106, 109, 111, 112, 117
 Porticul lui Eumenes, 161
 Propyleele lui Mnesikles, 67, 70, 82—84, 96, 98, 99, 101, 103—105, 117, 125
 Propylonul arhaic, 82
 Pyrgos, 79, 96
 Statuia Athenei Promachos, 67, 82
 Statuia chrysoelephantina a Athenei, 84, 85
 Stoa lui Attalos II, 119, 143, 155, 161
 Stoa lui Eumenes II, 67, 123, 143, 155
 Stoa lui Kimon, 118
 Stoa de sud, 119
 Stoa lui Zeus, 125
 Teatrul lui Dionysos, 67, 120—122, 123, 125, 143, 149, 155
 Templul lui Atena, 105, 106, 119
 Templul Athenei Nike (Nike Apteros), 67, 74, 76, 96—99, 105, 113, 116, 117
 Templul ionic de pe râul Ilisos, 75
 Tholosul din Agora, 118
 Tholosul Romei (Athenei) și al lui Augustus, 67, 142
 Tumul Vintarilor, 165
 Zidurile lungi, 55
 BABADAG, jud. Tulcea
 Așezarea hallstattiană, 168
 BAIAR (BAIA), Italia
 Locuințe fortificate, 241
 BALTA VERDE-GOGOȘU, jud. Mehedinți
 Cimpul de urne, 171
 Necropola thraco-illyrică, 171, 173
 BANGE, Franța
 Tumulul celtic, 178
 BARBOȘI, jud. Galați
 Cetatea dacică, 189
 Sanctuarul circular, 192
 Sanctuarul patrulater, 192, 194
 BASARABI, jud. Dolj
 BASSAI (BASSAE, PHIGALEIA), Grecia
 Necropola thracică, 171
 Templul lui Apollon Epikourios, 29, 80, 100, 101, 109, 111, 112, 114, 126
 BĂICENI, jud. Iași
 Așezarea thracică, 169
 Tumul princiar thraco-getic, 171
 BĂNIȚA, jud. Hunedoara
 Cetatea dacică, 189
 BELEVI, Turcia
 Mausoleul, 159, 160
 BENEVENTUM (BENEVENTO), Italia
 Colonia latină, 218
 BERGAMA, vezi PERGAMON
 BERINDIA, jud. Arad
 Cetatea dacică hallstattiană, 187
 BEZANNES, Franța
 Așezarea celtică, 175
 BIBRACTE (MONT BENORAY), Franța
 Așezarea celtică, 176, 177
 BIRSEȘTI, jud. Vrancea
 Necropola tumulară, 171
 BÎȚCA DOAMNEI, vezi PETRODAVA
 BLIDARU, jud. Hunedoara
 Cetatea dacică, 166, 182, 183, 188
 Cisterna, 182

Locuința-turn, 182
 Lucrări edilitare, 193
 Sanctuarul patruleter, 182, 192
 BOBDA, jud. Mehedinți
 Cîmpul de urne, 171
 BODRUM, vezi HALIKARNASSOS
 BORDJ BU ŠATER, vezi UTICA
 BOSCOREALE, Italia
 Villa lui Asellius, 224
 Villa «della Pisanella», 241
 BRAD, vezi ZARGIDAVA
 BRĂILIȚA, jud. Brăila
 Morminte dacice cu catacombă, 195
 BRINDISI, vezi BRUNDISIUM
 BRUNDISIUM (BRUNDISIUM, BRIN-
 DES, BRINDISI), Italia
 Via Appia, 225
 BUCOVĂȚ, jud. Dolj
 Fortificații thracice, 169
 BUGEAC, jud. Tulcea
 Necropola dacică, 195
 BURIDAVA (OCNELE MARI — STOLNI-
 CENI), jud. Vilcea
 Așezarea de tip «dava», 185
 CAERE (CHAIRE, CERVETRO, CERVE-
 TERI), Italia
 Așezarea fortificată, 203
 Necropola «Il Sorbo», 200, 202
 Necropola «Monte Abbatone», 202
 Necropola «La Banditaccia», 200, 202
 Mormintul «Amforelor de lut», 200
 Mormintul «Amforelor grecești», 200, 202
 Mormintul «Capitelurilor», 202, 204
 Mormintul «Coliba», 200, 202
 Mormintul «Fotoliilor și al scuturilor», 200, 202
 Mormintul «Leilor pictați», 201, 202
 Mormintul «Regolimi Galassi», 201, 202
 Mormintul «Reliefulurilor» (al «Stucurilor»),
 203, 205
 CAESAREIA (KAISAREIA, IOL, ŠERŠEL),
 Algeria
 Mormintul Cleopatrei Selene, zis «al Creș-
 tinei», 155, 157, 163
 CAGLIARI, vezi CARALES
 CAIETA (GAETA), Italia
 Villa urbana, 243
 CALBOR, jud. Brașov
 Morminte tumulare dacice, 195
 CALES (CALVI), Italia
 Colonia latină, 218
 CALLATIS, vezi KALLATIS
 CALVI, vezi CALES
 CALYDON, Grecia
 Heroonul 159
 CAPUA (SANTA MARIA CAPUA VETERE),
 Italia
 Așezarea urbană cu plan prestabilit, 203
 Via Appia, 225
 CARALES (CARALIS, CAGLIARI), Italia
 Sanctuarul punic, 232, 238
 CASTEL VETERE, vezi CAULONIA
 CAȘOLȚ, jud. Sibiu
 Morminte illyrice, 174
 Morminte tumulare dacice, 195
 CAULONIA (CAULON, CASTRUM VETE-
 RUM, CASTRUM VETRIUM, CASTEL
 VETERE), Italia
 Fortificații urbane, 222
 CĂPÎLNA, jud. Alba

Cetatea dacică, 189, 190
 Lucrări edilitare, 193
 CĂTALINA — COTNARI, jud. Iași
 Cetatea dacică hallstattiană, 180, 184
 CELEI, vezi SUGIDAVA
 CERNAVODA, jud. Constanța
 Necropola dacică, 171
 CERVETERI, vezi CAERE
 CETĂȚENI, jud. Argeș
 Așezarea de tip «dava», 184, 185
 Morminte tumulare dacice, 195
 CHAIRE, vezi CAERE
 CHAMP D'AFRIQUE, Franța
 Așezarea celtică, 175
 CHAMP SUBEYRA, Franța
 Așezarea celtică, 175
 CHERSONESUS, vezi KERSONESOS
 CIUMBRUD, jud. Alba
 Necropola de înhumăție, 180
 CIUMEȘTI, jud. Satu-Mare
 Necropola celtică, 178
 CIVITA INDOVINA, vezi LANUVIUM
 CÎRLOMĂNEȘTI, jud. Bacău
 Cetatea dacică, 189
 CLUJ — MĂNAȘTUR, jud. Cluj
 Așezarea thracică, 180
 Necropola de incinerare, 180
 CONCA, vezi SATRICUM
 CONSTANȚA, vezi TOMIS
 CORA (CORI), Italia
 Acropola, 240
 Podul, 240
 Templul lui Hercules, 142, 198, 232, 233, 240
 CORFU, vezi KORKYRA
 CORI, vezi CORA
 CORTONA, vezi CROTONA
 COSA (ANSEDONIA), Italia
 Basilica, 232, 233
 Construcții în «opus caementicium», 220
 Forum, 232
 Incinta urbană, 212, 217, 220
 Templul, 232, 233
 COSTEȘTI, jud. Hunedoara
 Cetatea dacică, 180, 187
 Locuințele-turn, 181, 192
 Sanctuarele patruleter, 180, 181, 192
 COTNARI, jud. Iași
 Fortificații thracice, 169
 COVASNA, jud. Covasna
 Cetatea dacică, 189
 COZIA, jud. IAȘI
 Cetatea dacică, 189
 CRAIOVA, jud. Dolj
 Tumul princiar thraco-getic, 171
 CROTONA (CORYTHUS, CROTON, LAU-
 RA, CORTONA), Italia
 Fortificații urbane, 222
 CRISTEȘTI, jud. Mureș
 Necropola de înhumăție, 180
 CUCUTENI, jud. Iași
 Așezarea thracică, 169
 CUGIR, vezi SINGIDAVA
 ČUNĠAR, Iugoslavia
 Fortăreața illyrică, 173
 CYPRU, vezi KYPROS
 DELFI, vezi DELPHOI
 DELOS (DELUS), Grecia
 Ansamblul urban, 140
 Artemisionul elenistic, 140

Calea Procesionilor, 140
 Capiteluri arhaice, 30
 Casa de pe colină, 134
 Casa lui Dionysos, 144
 Casa Măștilor, 62, 134, 145
 Casa Tridentului, 62, 144
 Casele E și F, 145
 Insule, 144
 Locuințe elenistice cu pastas, 134
 Locuințe clasice timpurii, 64
 Oikos-ul Naxienilor, 17
 Sala hipostylă, 17, 144, 145
 Sanctuarul lui Apollon, 17, 49, 140
 Stoa Coarnelor, 140
 Stoa Naxienilor, 47
 Stoa Taurilor, 140
 Teatrul, 148
 Templul lui Apollon, 140
 Zonele rezidențiale, 133
 DELPHOI (DELPHI, DELFI), Grecia
 Calea Sacră, 37, 38, 43
 Grupul votiv al orașului Taras, 38
 Grupul votiv al celor șapte Epigoni din Argos, 38
 Sanctuarul lui Asklepios, 115, 117, 124
 Stadionul, 115
 Stoa, 115
 Teatrul, 115, 124, 148, 149
 Templul lui Asklepios, 115
 Termele, 115
 Tholosul (Phimela), 115, 117, 121
 ERCOLANO, vezi HERCULANEUM
 EREGLI, vezi HERACLEA PONTICA
 ESKI ANTALAYA, vezi SIDE
 ES SALAHYA, vezi DURA EUROPOS
 EUMOLPIAS (PULPUDEVA, PHILIPPO-
 POLIS, PLOVDIV), Bulgaria
 Așezarea odrysă, 169
 FAESULAE (FAESULA, FIESOLE), Italia
 Teatrul, 238
 FALERII (CIVITA CASTELLANA), Italia
 Orașul etrusc, 203
 FALERII NOVI (AEQUUM FALISCUM,
 SANTA MARIA DI FALLERI), Italia
 Incinta urbană, 220
 Orașul, 205
 «Porta di Giove», 220
 Templul capitolin, 218
 FEIURDENI, jud. Cluj
 Necropola de înhumăție, 180
 FERENTINUM (FERENTINO), Italia
 Acropola, 240
 Fortificații etrusce, 206
 FERIGILE-BÎRSEȘTI, jud. Vilcea
 Necropola tumulară thraco-getică, 171
 FEȚELE ALBE, jud. Hunedoara
 Cetatea dacică, 188, 197
 Locuința circulară, 197
 Sanctuarul circular, 192
 FIESOLE, vezi FAESULAE
 FUFLUNA, vezi POPULONIA
 FUNDI (FONDI), Italia
 Fortificații, 217
 Structura urbană, 217, 218
 FURII, Italia
 Rețea stradală de tip hippodamic, 53
 GABII (GABI), Italia
 Sanctuarul zeiței Iuno, 232, 238, 239, 240
 Templul Păcii, 142
 GAETA, vezi CAIETA
 GAJTAN (GINTANI), Albania

Teatrul, 148
 ELEUSIS, Grecia
 Acropola, 102, 103, 105
 Bouleuterion, 47
 Telesterion (Sanctuarul misterilor Demetrei),
 47, 80, 102—105, 115, 116, 118, 125, 145
 EL-WARDÂN, Egipt
 Mormint alexandrin, 162
 ENISALA, jud. Tulcea
 Necropola dacică plană, 171, 195
 Necropola tumulară thraco-getică, 171
 ENSERUNE, Franța
 Așezarea celtică, 176
 ENTREMENT, Franța
 Sanctuarul galic, 177
 EPHEOS (EPHESUS, SELÇUK), Turcia
 Artemisionul 32, 33, 41, 43, 46, 112, 120
 Trofeul, 160, 163
 EPIDAUROS (EPIDAUROS, EPIDAUROS),
 Grecia
 Gymnasion, 115, 116
 Katagogion, 115, 116
 Sanctuarul lui Asklepios, 115, 117, 124
 Stadionul, 115
 Stoa, 115
 Teatrul, 115, 124, 148, 149
 Templul lui Asklepios, 115
 Termele, 115
 Tholosul (Phimela), 115, 117, 121
 ERCOLANO, vezi HERCULANEUM
 EREGLI, vezi HERACLEA PONTICA
 ESKI ANTALAYA, vezi SIDE
 ES SALAHYA, vezi DURA EUROPOS
 EUMOLPIAS (PULPUDEVA, PHILIPPO-
 POLIS, PLOVDIV), Bulgaria
 Așezarea odrysă, 169
 FAESULAE (FAESULA, FIESOLE), Italia
 Teatrul, 238
 FALERII (CIVITA CASTELLANA), Italia
 Orașul etrusc, 203
 FALERII NOVI (AEQUUM FALISCUM,
 SANTA MARIA DI FALLERI), Italia
 Incinta urbană, 220
 Orașul, 205
 «Porta di Giove», 220
 Templul capitolin, 218
 FEIURDENI, jud. Cluj
 Necropola de înhumăție, 180
 FERENTINUM (FERENTINO), Italia
 Acropola, 240
 Fortificații etrusce, 206
 FERIGILE-BÎRSEȘTI, jud. Vilcea
 Necropola tumulară thraco-getică, 171
 FEȚELE ALBE, jud. Hunedoara
 Cetatea dacică, 188, 197
 Locuința circulară, 197
 Sanctuarul circular, 192
 FIESOLE, vezi FAESULAE
 FUFLUNA, vezi POPULONIA
 FUNDI (FONDI), Italia
 Fortificații, 217
 Structura urbană, 217, 218
 FURII, Italia
 Rețea stradală de tip hippodamic, 53
 GABII (GABI), Italia
 Sanctuarul zeiței Iuno, 232, 238, 239, 240
 Templul Păcii, 142
 GAETA, vezi CAIETA
 GAJTAN (GINTANI), Albania

Fortăreața illyrică, 173
 GAMBAZLI, Turcia
 Morminte în formă de templu, 159
 GARD, Franța
 Așezarea celtică, 175
 GĂVANI, jud. Brăila
 Mormint tumular thraco-getic, 172, 185
 GELA, Italia
 Ziduri de apărare, 23
 GERGOVIE, Franța
 Așezarea celtică, 176
 GIRGENTI VECCHIO, vezi AKRAGAS
 GLANUM (FANUM SANCTI REMIGII,
 SAINT RÉMY DE PROVENCE), Franța
 Locuințe cu peristyl, 241
 Mormintul familiei Iulia, 160
 GLASINAC, Iugoslavia
 Fortăreața illyrică, 173, 174
 Necropole tumulare illyrice, 174
 GLASTONBURY, Marea Britanie
 Așezarea celtică palafită, 175, 176
 GOLDBERG, R. F. Germania
 Fortificații hallstattiene, 167, 175
 GORICA (GORIZIA, GÖRZ), Iugoslavia
 Necropola illyrică, 174
 GORTYNA, Grecia
 Acropola, 16
 Templul protoelen, 16
 GOSAN, vezi GUSANA
 GRĂDIȘTEA MUNCULUI, vezi SAR-
 MIȘTEA REGIA
 GINTANI, vezi GAJTAN
 GURBĂNEȘTI, jud. Călărași
 Necropola de înhumăție, 180
 GUSANA (GOSAN, TELL HALĀF), Siria
 Orthostatii palatului, 40
 HALICARNASSOS (HALIKARNASSOS,
 HALIKARNASSUS, BODRUM), Turcia
 Mausoleul, 120, 126, 127, 159
 HALLSTATT, Austria
 Fortificații hallstattiene, 167, 174, 175
 HALMYRIS (MURIGHIOL), jud. Tulcea
 Necropola dacică, 171
 HAMADÂN, vezi ECBATANAE
 HARKOV, U.R.S.S.
 Așezarea scytică, 179
 HERBANUM, vezi VOLSINII
 HERACLEA PONTICA (EREGLI), Turcia
 Orașul, 21
 HERCULANEUM (ERCOLANO, HERCU-
 LANUM), Italia
 Casa samnită, 137, 234
 Rețeaua stradală, 206
 HEUNEURG, R. F. Germania
 Oppidum hallstattian, 167, 168, 169, 175
 HIMERA (TERMINI), Italia
 Templul peripter doric, 65, 67, 72
 HISSARLIK, vezi TROIA
 HUEDIN, jud. Cluj
 Fortificații thracice, 169
 INGOLSTADT, vezi MANCHING
 INTERAMNA NAHARS (TERNI), Italia
 Fortificații urbane, 212
 IOL, vezi CAESAREIA
 ISERNIA, vezi ASERNIA
 ISKANDARIYYA, vezi ALEXANDRIA
 ISTHMA, Grecia
 Stadionul, 125

ISTROS (ISTRIE, ISTROPOLIS, HISTRIA),
 jud. Constanța
 Așezarea grecească, 64, 65
 Cartier de locuințe, 22, 23
 Incintele, 22, 24, 56, 65, 169
 Necropola tumulară, 64, 171
 Templul Marelui Zeu, 139, 152
 Templul lui Zeus, 65, 76, 139
 Tumul princiar, 171
 Zona sacră, 64
 ITHAKI, Grecia
 Modele votive ceramice, 13
 IZMIR, vezi SMYRNA
 JEREZIAC, Iugoslavia
 Necropola illyrică, 174
 JIGODIN, jud. Harghita
 Cetatea dacică, 189
 KAISAREIA, vezi CAESAREIA
 KALIVAC, Albania
 Sat illyric fortificat, 173
 KALLATIS (CALLATIS, MANGALIA), jud.
 Constanța
 Mormintul tumular princiar cu papirus, 155, 171
 KAMENKA, U.R.S.S.
 Case de zidărie, 179
 Locuințe de lemn, 179
 KARNAK, Egipt
 Marea sală hipostylă, 41
 KARPHI, Grecia
 Altarul de piatră, 15
 Așezarea protogreacă, 13, 14
 Locuința căpeteniei, 15
 KAZANLIK, Bulgaria
 Mormint tumular thracic, 170, 171
 KELEBEÇ, vezi PRIENE
 KERCI, vezi PANTIKAPEIA
 KERSONESOS (CHERSONESSUS), U.R.S.S.
 Rețeaua stradală, 21
 Urbanism prestabilit, 52
 KIEV, U.R.S.S.
 Așezarea scytică, 179
 KNIDOS (CNIDUS), Turcia
 Mormintul Leilor, 126
 Orașul hippodamic, 53
 KÔM EL ŠUGĀFA, Egipt
 Morminte rupestre, 155
 KORINTHOS (CORINTHUS), Grecia
 Agora elenistică, 133, 142
 Basilica, 142
 Nymphaeum, 142
 Odeion, 142
 Peribolul lui Apollon, 142
 Teatrul, 142
 Templul lui Apollon, 27, 35—37, 80, 133, 142
 Vechiile propylee, 142
 KORKYRA (KORKYRA, CORCYRA,
 CORFU), Grecia
 Artemision, 30
 Heraion, 83
 KOS (COS), Grecia
 Sanctuarul lui Asklepios, 143
 KOSTROMSKAIA, U.R.S.S.
 Mormintul regal, 178, 179
 KUME (CUMAE, CUMA), Italia
 Orașul, 205
 KYPROS (CYPRU), insula, Grecia
 Capiteluri arhaice, 30
 KYRENE (KYRANA, CYRENE, CYRAENE,
 ŠA'AT, SCIAHAT), Libia

Templul lui Apollon, 27
 LABEATEN, Albania
 Necropola illyrică, 174
 LABRANDA, Turcia
 Templul lui Zeus, 76
 LAKEDAIMON, vezi SPARTA
 LANGADA, Grecia
 Morminte tumulare, 155
 LANUVIUM (CIVITA INDOVINA), Italia
 Templul capitolin, 218
 Templul Iunonei, 240
 LARISSA, Grecia
 Capiteluri ionice, 40
 Palatele, 55, 64
 LA TENE, Elveția
 Așezarea celtică, 176—178
 LATO, Grecia
 Așezarea protogreacă, 12, 13, 14
 LA TURBIE, vezi TROPAEUM ALPIUM
 LAURA, vezi CROTONA
 LE COYLADE-MAILHAR, Franța
 Așezarea celtică, 176
 LEMNOS, insula, Grecia
 Modele votive de ceramică, 13
 LEPTIS MAGNA (LEPCIS MAGNA, UADI LEBDA), Libia
 Forul, 161
 LESBOS (LESVOS), insula, Grecia
 Capiteluri ionice, 40
 LINDOS (LINDUS), Grecia
 Templul Athenei, 139, 142, 143
 LIPITA, U.R.S.S.
 Așezarea dacică, 181
 LITERNUM (LINTERNUM, LITERNO, TORRE DI PATRIA), Italia
 Villa Scipionilor, 241
 LISSUS, vezi AKROLISSON
 LJES, vezi AKROLISSON
 LOCH-ETIVE, Marea Britanică
 Așezarea celtică, 175
 LUCERIA (NUCERIA, NOCERA, LUCERA), Italia
 Colonia latină, 218
 LUNCANI, jud. Cluj
 Necropola celtică, 178
 LUTETIA (LUTETIA PARISIORUM, PARIS), Franța
 Așezarea celtică, 175
 MAGNESIA (MANISA), Turcia
 Altarul, 152
 Artemision, (Templul zeiței Artemis Leuco-phriena), 139, 141, 153
 Templul lui Zeus, 141
 Sistemalizare de tip hipodamic, 133
 MANCHING (INGOLSTADT), R. F. Germania
 Așezarea celtică, 175, 177
 MANGALIA, vezi KALLATIS
 MANISA, vezi MAGNESIA
 MARCA, jud. Sălaj
 Cetatea dacică, 187
 MARSHI, Albania
 Sat illyric fortificat, 173
 MARZABOTTO, vezi MISA
 MARGĂRITĂREȘTI, jud. Olt
 Fortificații thracice, 169
 MĂCIN, vezi ARRUBIUM
 MEDIAȘ, jud. Sibiu
 Necropola scytică, 180

MEDIEȘUL AURIT, jud. Satu Mare
 Așezarea dacică, 197
 MEDUN, vezi METEON
 MEGALE POLIS (MEGALOPOLIS), Grecia
 Sistemalizare de tip hipodamic, 55
 Thersilion, 118, 125
 MEGARA, Grecia
 Rezervor de apă, 24
 MELEIA, jud. Hunedoara
 Incinte concentrice, 196
 Morminte tumulare dacice, 195
 Vatra solară dacică, 195
 MELUN, Franța
 Așezarea celtică, 175
 MESNEN, Franța
 Așezarea celtică, 176
 METEON (MEDUN), Iugoslavia
 Fortăreața illyrică, 173
 MIHAI VODĂ, jud. Giurgiu
 Vatra solară dacică, 195
 MILETOS (MILETUS, PALAÇA), Turcia
 Agora de nord, 132, 133
 Agora de sud, 132, 133
 Bouleuterion, 132, 144, 157, 162
 Calea procesiunilor, 132, 133
 Cartierul elenistic, 130
 Didymaion, 141, 162
 Fortificațiile elenistice, 130
 Gymnasion, 146, 160
 Nimphaion, 132, 133
 Portul Leilor, 52, 132, 133
 Portul Teatrului, 132, 133
 Sanctuarul lui Apollon Delphinios, 132, 133
 Sistemalizare de tip hipodamic, 52, 53, 130
 Stadionul, 132, 133
 Teatrul, 132, 133
 Termele, 132
 MIRAKA, vezi OLYMPIA
 MISSA (MARZABOTTO), Italia
 Orașul etrusc, 203, 204
 MOIGRAD, vezi POROLISSUM
 MONT LASSAIS, Franța
 Așezarea celtică, 175
 MORUNGLAV, jud. Olt
 Așezarea de tip «dava», 185
 MOȘNA, jud. Iași
 Cetatea hallstadiană, 180
 MOUSA, Marea Britanică
 Locuințe de tip broch, 175
 MURIGHIOL, vezi HALMYRIS
 MYKINAI (MICENAE), Grecia
 Reședința regală, 13
 MYRIOPHITON, vezi OLYNTHOS
 MYTILENI (MITILINI), Grecia
 Teatrul, 150
 NAPOLI, vezi NEAPOLIS
 NAPA, Grecia
 Capiteluri ionice, 40
 NARNIA (NEQUINUM, NARNI), Italia
 Fortificații urbane, 212
 NAUKRATIS (TELL EL-BIRÉH), Egipt
 Templul ionic, 47
 NEANDRIA, Turcia
 Capiteluri coliene, 30, 40
 Templul, 40
 NEAPOLIS (PARTHENOPE, NAPOLI), Italia
 Orașul, 206
 NEAPOLIS (SIMFEROPOL), U.R.S.S.
 Edificii publice, 179

Locuințe de zidărie, 179
 Zidul de incintă, 179
 NEMAUSUS (NIMES), Franța
 Așezarea celtică, 177
 NEQUINUM, vezi NARNIA
 NIKOLAEVKA, U.R.S.S.
 Așezare thracică, 180
 NIMES, vezi NEMAUSUS
 NIPPUR, Irak
 Locuință elenistică, 134
 NOCERA, vezi LUCERIA
 NOCERA, vezi NUCERIA
 NORBA (NORMA), Italia
 Fortificații etrusce, 206
 Structura urbană, 217
 NORMA, vezi NORBA
 NOVIODUNUM (ISACCEA), jud. Tulcea
 Așezarea celtică, 178
 Necropola celtică, 178
 NUCERIA, vezi LUCERIA
 NUCERIA (NUCERIA CAMELLARIA, NOCERA), Italia
 Cariere de calcar, 233
 NUMANTIA (NUMANCIA), Spania
 Așezarea celtică, 176
 NUMER, Iugoslavia
 Fortăreața illyrică, 173
 OCNELE MARI, vezi BURIDAVA
 OCNIȚA, jud. Vilcea
 Canal colector, 193
 Cetatea hallstadiană, 180
 Necropola dacică, 195
 OLbia (NIKOLAEV), U.R.S.S.
 Locuințe de tip «delic», 134
 Rețeaua strădală, 21
 Urbanism prestabilit, 52
 OLYMPIA (MIRAKA), Grecia
 Ansamblul Altis, 58, 68
 Altarul lui Zeus, 48
 Bouleuterion, 48, 49
 Exedra lui Herodes Atticus, 48, 49
 Gymnasion, 48, 145
 Heraion, 18, 19, 27, 29, 30, 36, 48—50, 61, 100, 109
 Heroonul lui Pelops (Pelopeion), 48, 49
 Hipodromul, 48, 49
 Leonidaion, 48, 49, 116
 Metroon (Templul mamei zeilor), 48, 49
 Palestra, 48, 49, 116, 145
 Philippeion, 123, 124
 Porticul Echoului, 48, 49
 Prytaneion, 48, 49
 Sanctuarul lui Zeus de pe colina Altis, 48, 49, 145
 Stadionul, 48
 Statuia lui Zeus, 70
 Templul lui Zeus, 28, 48—50, 58, 61, 68, 69, 71, 73, 89, 249
 Theokoleon (Palatul sacerdoților), 48, 49
 OLYNTHOS (MYRIOPHITON), Grecia
 Canale colectoare, 57
 Casa actorului comic, 64
 Casa destinului fericit, 64
 Insulă-tip, 54, 63
 Locuințe, 59—62
 Sistemalizare de tip hipodamic, 54, 55
 ONCEȘTI, jud. Maramureș
 Așezarea dacică, 181
 ORANGE, vezi ARAUSIO
 ORBEASCA, jud. Teleorman

Poarta Augusta, 205
 Poarta Marcia, 205
 PESTI, vezi POSEIDONIA
 PETRA (WADI MUSA, AL-BATRĂ), Iordania
 Mormintul el-Hazne, 138, 160, 164, 165
 Morminte rupestre, 160
 PETRODAVA (BITCA DOAMNEI, PIATRA NEAMȚ), jud. Neamț
 Așezarea de tip «dava», 184, 189, 190
 Sanctuarul patruleter, 192, 194
 PHAISTOS (PHAESTUS), Grecia
 Așezarea protogreacă, 13, 14
 PHASOS, insula, Grecia
 Prytaneul, 48
 PHILIPPOLIS, vezi EUMOLPIAS
 PHYGALEIA, vezi BASSAI
 PIALI, vezi TEGEA
 PIATRA CRAIVII, vezi APULON
 PIATRA NEAMȚ, vezi PETRODAVA
 PIATRA ROȘIE, jud. Hunedoara
 Cetatea dacică, 184, 188
 Locuință cu galerie exterioară, 185
 Locuințe cu plan rectangular, 184, 185
 Locuințe-turn, 192
 Sanctuarul patruleter, 192
 PIOMBINO, vezi POPULONIA
 PIREU, vezi PEIRAEUS
 PIROBORIDAVA (POIANA), jud. Galați
 Așezarea de tip «dava», 184
 Cetatea hallstadiană, 180
 Morminte tumulare dacice, 195
 PIRUSTEN, Albania
 Necropola illyrică, 174
 PISCUL CRĂȘANI, jud. Ialomița
 Așezarea de tip «dava», 184
 PLOVDIV, vezi EUMOLPIAS
 POIANA, vezi PIROBORIDAVA
 POIANA, jud. Gorj
 Morminte tumulare dacice, 195
 POIANA COTOFENEȘTI, jud. Prahova
 Tumul princiar traco-getic, 171
 POIENEȘTI, jud. Vaslui
 Necropola plană dacică, 196
 POLOVRAGI, jud. Gorj
 Cetatea dacică, 189
 POLTAVA, U.R.S.S.
 Așezarea scytică, 179
 POMPEII (POMPEI), Italia
 Amfiteatrul, 222, 240
 Basilica, 145, 227, 233
 Casa chirurgului, 206
 «Casa del Criptoportico», 244
 «Casa del Fauno», 137, 224, 233, 234
 «Casa del Labirinto», 162, 245
 Casa lui Meleagrus, 162
 «Casa delle Nozze d'Argento», 162, 225, 244
 «Casa di Pansa», 224, 233, 234, 244
 Casa lui Sallustius, 220
 Faza a IV-a a zidurilor pompeene, 222
 Forul, 205, 239
 Orașul, 205, 206
 Palestra samnită, 146
 Palestra Termelor Stabiane, 146
 Teatrul Mare, 143, 148, 238, 239
 Teatrul Mic (Odeionul), 162, 239
 Templul lui Iupiter, 142
 Templul grec arhaic, 205
 Termele Forului, 222
 Termele Stabiane, 146, 223, 233

«Villa dei Misteri», 137, 162, 220, 243, 244
 POPEȘTI, vezi ARGEDAVA
 POPULONIA (FUFLUNA, POPULONIUM, POPULONIUM, PIOMBINO), Italia
 Morminte etrusce, 201
 POROLISSUM (MOIGRAD), jud. Sălaj
 Morminte tumulare dacice, 195
 PORȚILE DE FIER, jud. Mehedinți
 Tumul princiar thraco-getic, 171
 POSEIDONIA (PAESTUM, PESTI), Italia
 Ansamblu de temple, 50
 Athenaeion (templul zis «al Demetrei»), 10, 24—26, 33, 35
 Construcții în «opus caementicium», 220
 Rețeaua strădală, 17, 21, 52
 Templul Herei («Basilica»), 10, 22, 23, 25, 26, 34, 35, 61
 Templul Herei (zis «al lui Poseidon»), 10, 60—63, 71—73, 89
 Templul Pici, 232, 240
 POZZUOLI, vezi PUTEOLI
 PRAENESTE (PALESTRINA), Italia
 Fortificații urbane, 212
 Sanctuarul Fortunei Primigenia, 142, 161, 240, 241, 244
 Tholosul, 142
 Ziduri în «opus silicatum», 212
 PRIENE (KELEBEÇ), Turcia
 Acropola, 130
 Agora, 128, 129, 130, 161
 Altarul, 152
 Casa Patricianului, 129
 Ekklesiasterion, 129, 130, 144, 156, 157, 161
 Gymnasiile, 129, 130, 146, 160, 161
 Locuințe elenistice, 134
 Prytaneion, 128, 129
 Sistemalizare de tip hipodamic, 53, 129, 130
 Stadionul, 130
 Stoa, 128, 129, 130, 131
 Teatrul, 129, 130, 131, 148, 158, 159
 Templul Athenei Polias, 76, 113, 120, 128, 129
 Templul lui Zeus, 128, 129, 139
 PRINIAS, insula Creta, Grecia
 Templul A, 14, 16, 17
 Templul ionic, 39, 40
 PRISACA, jud. Hunedoara
 Cetatea dacică, 188
 PTOLEMAIS (TOLMEITA), Libia
 Palatul, 137
 PULPUDEVA, vezi EUMOLPIAS
 PUTEOLI (POZZUOLI, DIKAIARHEA), Italia
 Cariere, 225
 QUINTO FERENTINO, Italia
 Mormintul «la Mula», 202
 Mormint de tip tholos, 203
 RADOVANU, jud. Călărași
 Morminte tumulare dacice, 195
 RAKITNO-BIHAC, Iugoslavia
 Fortăreața illyrică, 173
 RAVENNA, Italia
 Villa de la Russi, 243
 RĂCĂTAU DE JOS, vezi TAMASIDAVA
 REIMS (DUROCORTURUM), Franța
 Așezarea celtică, 176
 RHODOS, insula, Grecia
 «Colosul», 138
 RIPAČ, Iugoslavia
 Palafite, 173

ROMA, Italia
Aerarium, 214
Anno Vetus (apeductul subteran), 221, 235
Aqua Appia (apeduct), 221
Aqua Tepula (apeduct), 236
Aqua Marcia (apeduct), 231, 235
Arcele din Forum Boarium, 230
Arcul din Circus Maximus, 230
Arcul de pe Capitoliu, 230
Arcul din Forum Romanum, 230
Arcul lui Septimius Severus, 215
Aventinus, 211, 214, 230, 236
Basilica Fulvia-Aemilia, 145, 226, 227, 229, 237, 239
Basilica lui Cato in Comitium, 229
Basilica Iulia, 145, 228, 229, 239
Basilica lui Maxentius, 216
Basilica lui Traian, 239
Basilica Opimia, 145, 229
Basilica Porcia, 145
Basilica Sempronia, 145, 229, 239
Biserica Sant'Omombio, 209
Caelius (Caeliu), 209, 213, 236
Campus Martius (Cimpul lui Marte), 213, 215, 225, 226, 238
Capitolium, 208, 209, 210, 211, 213—216, 225, 226, 231, 235, 237
Carcerle Mamertine, 222
Carinae (cartier), 236
Atrium Vestae (Casa Vestalelor), 237
Circus Flaminius, 222
Circus Maximus, 214, 216, 230
Cloaca Maxima, 210, 222
Coloana lui Focas (Phokas), 215, 217
Curia Hostilia, 209, 214
Domus Flavia, 137, 209
Emporium, 230
Esquilinus (Esquilin) 208, 211, 213
Forum Boarium, 142, 209, 214, 231
Forum Holitorium, 142, 214, 216, 217, 219, 225, 226, 232
Forturile imperiale, 212, 213, 214, 230
Forum Iulium, 239, 241—243
Forum Romanum, 161, 208, 209, 210, 212—217, 222, 225, 227—231, 236, 237, 239, 242, 243
Forum Vinarium, 214
Insula lui Aesculapius, 221, 225, 231
Largo Argentina, templele A, B, C, D, 142, 216, 217, 218, 219, 238
Macellum, 230
Oppius (Oppiu), 213
Orașul etrusc, 207, 209
Palatinum (Palatin), 208, 209, 212, 213, 226, 236
Podul lui Aemilius (Pons Aemilius), 221, 225
Podul lui Cestius (Pons Cestius, « Ponte Rotto »), 231
Podul lui Fabricius (Pons Fabricius), 231, 246
Porticul Aemiliilor, 230, 231
Porticul lui Metellus Macedonicus, 225
Porticul Octaviei, 226
Porticul lui Pompeius, 238
Quirinalis (Quirinal), 211, 213
Roma Quadrata, 209
Structura urbană, 213, 225
Subura, cartier, 236
Tabularium, 161, 227, 230, 231, 237—240
Teatrul de piatră (Teatrul de marmură, Teatrul lui Pompeius), 143, 150, 238

Templul lui Antoninus și al Faustinei, 216
Templul lui Apollon, 215
Templul lui Castor și Pollux (Templul Dioscurilor), 213—216, 227, 228, 239
Templul Concordiei, 215
Templul Fortunei, 209
Templul Fortunei Equestris, 226
Templul Fortunei Virilis, 142, 211, 227, 232, 240
Templul Iunonei Regina, 225, 226
Templul Iunonei Sospita, 226
Templul lui Iupiter Capitolinus, 204, 208, 209, 210, 213, 215, 237
Templul lui Iupiter Stator, 225, 226
Templul lui Iupiter Veiovis, 226
Templul zeiței Magna Mater, 226, 227
Templul zeiței Mater Matuta, 209
Templul lui Romulus, 216
Templul lui Saturnus, 214
Templul zeiței Venus Genetrix, 239, 241, 243
Templul zis « al Vestei » (în Forum Boarium), 142, 215, 216, 234, 235, 237
Templul Vestei (în Forum Romanum), 214, 216, 217
Via Appia, 218, 222, 225, 237, 238
Via Aurelia, 225
Via Flaminia (Via Lata, Via del Corso), 222, 225, 239
Via Labicana, 225
Via Nomentana, 225
Via Ostiensis, 225
Via Praenestina, 225
Via Sacra, 214, 216
Via Salaria, 208
Via Tiburtina, 225
Via Tusculana, 225
Vicus Tuscus, cartier, 236
Viminalis, 213
Zidurile lui Servius Tullius (Murus Servii), 210, 211, 213

ROQUEPERTUSE, Franța
Sanctuarul galic, 177
ROSPI-CUPIJA, Iugoslavia
Necropola illyrică, 174
SAINTE GENÉVIEVE, Franța
Așezarea celtică, 176
SAINT-RÉMY DE PROVENCE, vezi GLANUM
SAINT-VALLIER, Franța
Așezarea celtică, 175
SALONA (SALONAE, SOLIN, SPALATUM, SPALATO, SPLIT), Iugoslavia
Palatul lui Diocletianus, 161
SAMOS, Grecia
Apeductul 24
Heraion (templul arhaic al Herei), 15, 18, 25, 26, 28, 31, 32, 33, 41—44, 46, 47
Modele votive de ceramică, 13
Stoa de sud, 47
SAMOTHRACE (SAMOTRACE, SEMENDRAKI), Grecia
Arsinoeion (Monumentul votiv dedicat « Marilor Zei »), 150, 161, 162
Templul doric, 162
SAN CARBONE, Italia
Mormint etrusc, 202
SANSKIMOST, Albania
Așezarea illyrică, 173
SANTA LUCIA, Iugoslavia
Necropola illyrică, 174

SANTA MARIA CAPUA VETERE, vezi CAPUA
SANTA MARIA DI FALLERI, vezi FALERII NOVI
SANTORIN, vezi THERA
SARDEIS (SARDAE, SART), Turcia
Artemision, 120, 139, 152
SART, vezi SARDEIS
SARMIZEGETUSA REGIA (GRĂDIȘTEA MUNCELULUI), jud. Hunedoara
Ansamlul ceremonial, 184, 185
Calea Procesiunilor, 189
Cetatea de refugiu, 184, 187, 188, 193
Kogaion (incinta sacră), 189, 192, 193
Lucrări edilitare, 193
Marele sanctuar circular, 191, 192, 193, 195, 196
Marele sanctuar patrulater nou, 188, 191, 194
Marele sanctuar patrulater vechi, 186, 187, 192, 194
Micul sanctuar circular, 191, 192, 196
Micul sanctuar patrulater, 184, 187, 190, 191, 192, 197
Soarele de andezit, 191, 194, 195
Stina regală, 196
SATRICUM (CONCA), Italia
Model votiv de templu, 201, 210
Templu, 219
SACENI, jud. Timiș
Morminte tumulare dacice, 195
SĂRĂTEL, jud. Bistrița Năsăud
Fortificații thracice, 169
Cetatea dacică, 189
SĂVÎRȘIN, jud. Arad
Cetatea dacică, 189
SCIAHAT, vezi KYRENE
SEGNI, vezi SIGNIA
SELÇUK, vezi EPHESES
SELEUCIA, vezi SUSA
SELINOUS (SELINUS, TRAIANOPOLIS, SELINUNTE), Italia
Acropola, 17, 50
Rețeaua stradală, 17, 21
Stoa, 47
Templele din orașul de jos, 50
Templul A, 321
Templul C, 20, 21, 32, 33, 36, 37
Templul D, 32, 33
Templul E, 32, 58, 59, 68
Templul F, 32, 33
Templul G, 32, 33, 67
Urbanism prestabilit, 17, 21, 52
SELINUNTE, vezi SELINOUS
SENA GALLICA (SENA GALLIA, SINI-GAGLIA), Italia
Colonia romană, 218
SEMENDRAKI, vezi SAMOTHRACE
SEUTHOPOLIS, Bulgaria
Așezarea odryșă, 170
SERGNI, vezi AESERNIA
ȘERȘEL, vezi CAESAREIA
SIBIOARA, jud. Constanța
Statui-menhir, 172
SIDE (SIDA, ESKI ANTALAYA), Turcia
Locuințe de tip « delic », 134
SIGNIA (SEGNIA, SEGNI), Italia
Poarta urbană, 220
SIKYON (SIKYONEIA, SICYON, BASILICA), Grecia
Orașul, 38

SILIVAȘ, jud. Alba
Necropola celtică, 178
SIMFEROPOL, vezi NEAPOLIS
SINGIDAVA (CUGIR), jud. Alba
Cetatea dacică, 186
Mormintul princiar dacic, 195
SINUSSA, Italia
Colonia romană, 218
SIPHOS (SIFNO), Grecia
Așezarea protogreacă, 13, 14
SIRACUSA, vezi SYRACUSA
SINTANA, jud. Arad
Așezarea dacică, 197
Fortificații thracice, 169
SMYRNA (IZMIR), Turcia
Așezarea protogreacă, 14
Incinta urbană, 14, 23
Structura urbană prestabilită, 20
SOBUNAR, Iugoslavia
Fortăreața illyrică, 173
SOMEȘENI, jud. Cluj
Morminte tumulare dacice, 195
SOMEȘUL RECE, jud. Cluj
Fortificații thracice, 169
SOUNION (SUNION), Grecia
Templul lui Poseidon, 98, 105, 107—109
SPALATO, vezi SALONA
SPARTA (LAKEDAEMON, LACEDAEMON), Grecia
Templul zeiței Artemis Orthia, 15, 18, 29, 100, 109
SPLIT, vezi SALONA
SPOLETIUM (SPOLETUM, SPOLETO), Italia
Fortificațiile urbane, 212
STÎNCEȘTI, jud. Botoșani
Complexul palatin, 185
Fortificații thracice, 169, 180, 184, 185
STOICANI, jud. Galați
Necropola thraco-illyrică, 171
STOLNICE, vezi BURIDAVA
STRADONICE (STRADONITZ), Cehoslovacia
Oppidum « Hradište », 174, 175
STUPINA, jud. Constanța
Statui-menhir, 172
SUBCETATE, jud. Hunedoara
Fortificații thracice, 169
SUCIDAVA (CELEI), jud. Olț
Cetatea dacică, 189
Fortificații dacice, 189
SUNION, vezi SOUNION
SUSA (SELEUCIA, ȘUȘ, SHUSH)
Orașul, 127
SUTRIUM (SUTHRI, SUTRI), Italia
Fortificații etrusce, 203
« Porta Furia », 220
SYNIZE, Albania
Sat illyric fortificat, 173
SYRACUSA (SIRACUSA), Italia
Athenaion, 55, 65, 67
Incinta urbană, 55
Teatrul lui Damaskopos, 125, 149
Templul lui Apollon (de pe insula Ortygia), 19, 21, 31, 72
ȘIMLEUL SILVANIEI, vezi DOKIDAVA
TAMASIDAVA (RĂCĂTAU DE JOS), jud. Bacău
Cetatea dacică, 189
Morminte tumulare dacice, 195
TAORMINA, vezi TAUROMENION

TARCHUNA, vezi TARQUINII
TARQUINII (TARCHUNA, TARQUINIA, TURCHINA), Italia
Fortificații etrusce, 203
TAULANTER, Albania
Necropola illyrică, 174
TAUROMENION (TAUROMENIUM, TAORMINA), Italia
Teatrul, 159
TEGEA (PIALI), Grecia
Templul Athenei Alea, 111, 119, 120
TELEAC-JIDOVA, jud. Alba
Fortificații thracice, 169
TELL EL-BIRĖH, vezi NAUKRATIS
TELL-HALĀF, vezi GUSANA
TELL-TAYNAT, Palatul, 39
TERMINI, vezi HIMERA
TERNI, vezi INTERAMNA NAHARS
TERRACINA, vezi ANXUR TARRACINA
THEOS (TEOS), Turcia
Templul lui Dionysos, 141
THERA (SANTORIN), Grecia
Templul lui Apollon, 15
Teatrul, 148
THERMOS (THERMUM), Grecia
Megaron A și B, 13, 15, 16, 18
Templul lui Apollon, 27, 28, 30
Templul peripter arhaic, 13
THORIKOS (THORICUS, THORIKON), Grecia
Teatrul, 126
TIASAN (TINOSU), jud. Prahova
Așezarea de tip « dava », 173, 185
TIBUR (TIVOLI), Italia
Acropola (Castro Vetere), 240
Construcții destinate comerțului, 221
Sanctuarul lui Hercules Victor, 239, 240
Templul Sibyllei (Templul lui Tiburnus), 240
Templul Vestei (Templul Sibyllei sau Templul lui Hercules Saxonus), 142, 236, 237, 240
Villa lui Hadrianus, 243
TILIȘCA, jud. Sibiu
Cetatea dacică, 189, 190
Locuințe-turn, 192
TINOSU, vezi TIASAN
TIRYNS (TIRYNTH), Grecia
Reședința regală, 13
TISEȘTI, vezi UTIDAVA
TIVOLI, vezi TIBUR
TODI, vezi TUDER
TOLMEITA, vezi PTOLEMAIS
TOMIS (TOMI, TOMEIS, TOMEUS, CONSTANȚA), jud. Constanța
Orașul, 21
TORRE DI PATRIA, vezi LITERNUM
TRAIANOPOLIS, vezi SELINOUS
TRAJETTO, vezi MINTURNAE
TROIA (HISSARLIK), Turcia
Templul Athenei, 139
TRONOEN, Franța
Locuințe celtice, 177
TROPÆUM ALPIUM (LA TURBIE), Franța
Trofeul Alpiilor, 160
TUDER (TUDERTUM, TODI), Italia
Fortificații urbane, 212
TUDERTUM, vezi TUDER
TURCHINA, vezi TARQUINII

UTICA (BORDJ EL SATER), Tunisia
Locuințe cu peristyl, 241
UADI LEBDA, vezi LEPTIS MAGNA
UTIDAVA (TISEȘTI), jud. Bacău
Cetatea dacică, 189
VATINA, Iugoslavia
Necropola thraco-illyrică, 173
VATLUNA, vezi VETULONIA
VEII (VEIO), Italia
Templul Portonaccio, 204
VELATHRI, vezi VOLATERRAE
VERBICIOARA, jud. Dolj
Fortificații thracice, 169
Necropola thraco-illyrică, 173
VERGI (VERGINI), Grecia
Necropola tumulară, 155
VIENNE LA VILLE, Franța
Așezarea celtică, 175
VILLANOVA, Italia
Așezarea, 199
VITERBIUM (VITERBO), Italia
Morminte rupestre, 204
Morminte tumulare, 204
VÎRFUL LUI HULPE, jud. Hunedoara
Cetatea dacică, 188
VOIVODENI, jud. Mureș
Fortificații thracice, 169
VOLATERRAE (VELATHRI, VOLTERRA), Italia
Fortificații etrusce, 203, 205
VOLSINII (HERBANUM, OROPITUM, ORVIETO), Italia
Fortificații etrusce, 203
Necropola « Crocifisso del Tufo », 204
Templul « Belvedere », 207
VRATA, Bulgaria
Necropola illyrică, 173
VRULIA, Grecia
Așezarea urbană, 20
WADI MUSA, vezi PETRA
WÜRTTEMBERG, R.F. Germania
Așezarea celtică, 175
XANTHOS, Grecia
Mormintul Nereidelor, 126
YORAN, vezi DIDYMA
ZAPOROJE, U.R.S.S.
Mormintul lui Haimanov, 179
ZARGIDAVA (BRAD), jud. Bacău
Morminte tumulare dacice, 195
Așezarea de tip « dava », 184, 189
ZAVIST, Cehoslovacia
Așezarea celtică, 175
ZETEA, jud. Harghita
Cetatea dacică, 189
ZGERDHESH, Albania
Cetatea hallstättiană, 184
Cetatea illyrică, 172
ZIMNICEA, jud. Teleorman
Cetatea hallstättiană, 184
Complexul palatin, 184, 185
Morminte tumulare dacice, 195
ZIRIDAVA (PECICA), jud. Arad
Așezarea de tip « dava », 184, 189
Cetatea hallstättiană, 180
Sanctuarul circular, 181, 192
Sanctuarul patrulater, 181
ZLATNA, jud. Alba
Necropola illyrică, 174

INDICE DE NUME DE PERSOANE

- Aemilius (Lucius Aemilius Paulus Macedonicus), om de stat roman (c. 230—160), 221, 225, 231
 Aeneas, erou legendar troian, fiul lui Anchises și al Afroditei, 207, 208
 Aesculapius, zeu roman al medicinei, 221, 225, 231
 Agrippa (Marcus Vipsanius Agrippa), general și om politic roman (63—12), 162
 Akhemenizi, dinastie iraniană (c. 550—330), 127
 Alexandru cel Mare (Alexandros), rege al Macedoniei (336—323), 48, 51, 121, 127—130, 137, 224
 Anaximandros (c. 610—547), filozof din școala ioniană, 71
 Anaximenes (c. 550—480), filozof din școala ioniană, 71
 Ancus Martius, rege legendar al Romei (640—616), 208
 Antiochos II Theos, rege seleucid (261—247), 159
 Antiochos IV Epiphanes, rege seleucid (175—164), 141
 Antonini, dinastie a Romei imperiale (96—192), 102
 Antoninus Pius (Titus Aelius Antoninus Pius), împărat roman (138—161), 216
 Apollon, zeul zilei și al luminii în mitologia greacă, 15, 17, 19, 21, 27—31, 35—38, 41—47, 80, 100, 101, 105, 114, 118, 132, 133, 140—142, 146, 148—151, 205, 215
 Appius Claudius Caecus (sec. IV—III î.e.n.), om politic roman, 221
 Appius Claudius Pulcher (sec. I î.e.n.), om politic roman, 102
 Archilochos (sec. V î.e.n.), arhitect, 117
 Ares, zeul războiului în mitologia greacă, 105, 119
 Aristoteles, filosof grec (384—322), 53
 Arsinoe II (n. 316 î.e.n.), soția lui Ptolemaios Philadelphos, suveran lagid, 150
 Artemis, zeița vânătorii, în mitologia greacă, 18, 29, 43, 100, 139, 141, 152, 153
 Artemisia II (Artemisa) regină în Halikarnassos, soția lui Mausolos, 126
 Ascanius (Iulus), fiul lui Aeneas, fondator al gintei Iulia, 207
 Asklepios, zeul medicinei în mitologia greacă, 115, 117, 124, 143
 Athena (Pallas), fiica lui Zeus, zeița înțelepciunii în mitologia greacă, 15, 27, 29, 35, 37, 38, 47, 67, 69, 74, 76, 79, 80, 82, 84, 93, 96, 97, 106, 107, 111, 113, 117, 119—121, 129, 136, 139, 142—144, 161, 204
 Attalizi, dinastie elenistică a Pergamului (283—133), 134, 136, 137, 143
 Attalos I, rege al Pergamului (241—197), 143, 159
 Attalos II Philadelphos, rege al Pergamului (159—138), 119, 155, 161
 Attalos III Philometor, rege al Pergamului (138—133), 130
 Augustus (Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus), împărat roman (30 î.e.n.—14 e.n.), 141, 142, 209, 221, 223, 225, 227, 241, 243, 244
 Briassides, sculptor grec (sec. IV î.e.n.), 126
 Burebista, rege dac (70—44), 178, 180, 186, 187, 192, 194—196
 Caesar (Caius Iulius Caesar), dictator roman (101—44), 175, 223, 227, 238
 Caligula (Caius Caesar Augustus Germanicus Caligula), împărat roman (37—41), 151
 Castor și Pollux (Dioscuri), eroi legendari în mitologia greco-romană, 105, 106, 116, 213—217, 227, 228, 239
 Cato (Marcus Porcius Cato) „cel Bătrîn” (234—149), censor (184 î.e.n.), 229
 Cestius (Lucius Cestius), edil roman (sec. I î.e.n.), 231
 Chares din Lindos, sculptor grec (sec. IV î.e.n.), 128
 Cleopatra Selene (n. 40 î.e.n.), regina Mauretaniei, soția lui Iuba II 157, 163
 Concordia, zeița armoniei în mitologia romană, 109, 110, 116, 215
 Cotys, principe traco-get (sec. V î.e.n.), 170
 Crassus (Licinius Crassus Dives), om politic roman (115—53), 223
 Cressus (Croissos), rege al Lydiei (c. 560—c. 546), 44
 Daphnis din Miletos, arhitect grec (sec. IV î.e.n.), 141, 146
 Darius III Codomanus (Darios Kodomannos) rege al Persiei (335—330), 224
 Decebal (Decebalus), rege dac (87—106), 182, 187, 188, 192, 194, 195
 Deceneu, preot dac (sec. I î.e.n.), 187
 Deinokrates din Rhodos, arhitect (sec. IV î.e.n.), 127—129
 Demetra, zeița fertilității în mitologia romană, 10, 26, 33, 35, 47, 105, 109, 110, 116, 133, 138
 Diocletianus (Caius Aurelius Valerius Diocletianus), împărat roman (284—305), 161
 Dionysos, zeul vinului în mitologia greacă, 120, 122, 123, 125, 126, 136, 141, 143, 149, 155, 199
 Dionysos (Dionysios) din Halikarnassos (sec. I î.e.n.), istoric grec, 199
 Dioscuri, vezi Castor și Pollux
 Domitianus (Titus Flavius Domitianus), împărat roman (81—96), 182
 Dromichaetes (Dromichaïtes), rege get (sec. IV—III), 184, 186
 Epaminondas (418—362), general și om de stat beotian, 55
 Erechtheus, erou mitologic grec, 117
 Eumenes II, rege al Pergamului (197—159), 46, 67, 123, 143, 151, 155, 159, 161
 Eupalinos din Megara, arhitect și inginer grec (sec. IV î.e.n.) 24
 Eusebios (265—340), istoric și prelat grec, episcop al Caesareei, 21
 Faustina I (Annia Galeria Faustina), împărăteasă romană (104—141), 216
 Filip (Philippos) II, rege al Macedoniei (356—336), 48, 51, 54, 55, 123, 137
 Flavia, dinastie a Romei imperiale (69—96), 237
 Fortuna, zeița norocului în mitologia romană, 142, 209, 226, 227, 232, 237, 240, 241
 Frontinus (Sextus Iulius Frontinus), (c. 30—103), funcționar roman, „curator aquarum”, 220
 Gracchi, frații Tiberius Sempronius G. (162—133) și Caius Sempronius G. (154—121), tribuni ai poporului, 223
 Hadrianus (Publius Aelius Hadrianus), împărat roman (117—138), 121, 141, 243
 Hannibal (247—183), general și om de stat cartaginez, 222
 Heiokrates, arhitect grec (sec. IV î.e.n.), 120
 Hera, soția lui Zeus, protectoarea căminului în mitologia greacă, 10, 15—18, 23, 29—32, 34, 36, 42, 48—61, 63, 64, 71, 72, 74, 100, 109, 204
 Hercules, erou în mitologia romană, 142, 198, 216, 232, 233, 237, 239, 240
 Hermodoros, filosof grec, discipol al lui Platon, 227
 Hermogenes din Priene, arhitect grec al perioadei elenistice, 138, 141, 152, 153
 Herodes Atticus (Tiberius Claudius Herodes Atticus), (101—177), consul în 143, profesor de retorică la Athena, mentor al sofistilor, 48, 67, 123, 142
 Herodotos (484—420), istoric grec, 181, 199
 Hippodamos din Miletos, urbanist grec (a doua jum. a sec. V î.e.n.), 52, 53, 130
 Homer (Homeros), autor prezumptiv al poemelor Illiada și Odissea (sec. IX î.e.n.), 13, 95, 125
 Ictinos (Iktinos), arhitect grec (mijl. sec. V î.e.n.), 100, 105, 109, 111, 115, 116
 Iuba II, rege al Mauretaniei (25 î.e.n.—23 e.n.), 157, 163
 Iulia Claudia, dinastie a Romei imperiale, 245
 Iuno, soția lui Jupiter, protectoarea căminului în mitologia romană, 64, 74, 208, 209, 225, 226, 232, 238, 240
 Iupiter, zeu roman, suveran al zeilor, simbolizând lumina și fenomenele naturii, 142, 204, 208—210, 213, 215, 216, 225, 226, 237, 239, 240
 Kallikrates, arhitect grec (sec. V î.e.n.), 55, 80, 96, 117
 Kersiphron, arhitect grec (sec. IV î.e.n.), 32, 43
 Kimon (510—450), strateg atenian, 102, 118
 Kleisthenes, om de stat atenian (sec. IV î.e.n.), 38, 51, 79
 Leochares, sculptor grec (sec. IV î.e.n.), 126
 Libon din Elis, arhitect grec (sec. V î.e.n.), 68
 Lykourgos (396—323), om de stat atenian, 120
 Lysikrates, choreg atenian (sec. IV î.e.n.), 124
 Lysippos (n. c. 390 î.e.n.), sculptor grec, 128
 Magna Mater, denumire purtată de zeița Cybele (Kybele), 226, 227
 Marcius (Quintus Marcius Rex), pretor roman în 144 î.e.n., 231, 235
 Marius (Caius Marius), (157—86), general și om politic roman, 223
 Marte, zeul războiului în mitologia romană, 213, 225, 226, 238
 Mater Matuta, zeiță a zorilor în mitologia romană, 209
 Mausolos, satrap al Kariei (237—353), 126
 Maxentius (Marcus Aurelius Valerius Maxentius), împărat roman (306—312), 216

- Mercur (Mercurius), zeul comerțului și al călătorilor, mesagerul zeilor în mitologia romană, 177
 Metagenes din Knossos, arhitect (sec. IV î.e.n.), 32, 43, 116
 Metellus Macedonicus (Caecilius Metellus Quintus), om politic roman (m. 105 î.e.n.), 225
 Minerva, zeița înțelepciunii, în mitologia romană, 204, 208, 209
 Mnesikles, arhitect atenian (sec. V î.e.n.), 82, 85, 98, 103—105, 117
 Nereide, divinități marine, fiice ale zeului Nereus, în mitologia greacă, 126
 Nero (Lucius Domitius Nero Claudius), împărat roman (54—68), 121
 Nike, personificarea Victoriei, identificată adesea cu Athena, în mitologia greacă, 67, 76, 96, 99, 105, 113, 117
 Numa Pompilius, rege legendar al Romei (c. 715—c. 672), 208, 209
 Octavia (c. 70—11), sora lui Augustus, 226
 Oinomaus, rege legendar în Pisa din Aelis, 69
 Paionios din Ephesos, arhitect grec (sec. IV î.e.n.), 141, 146
 Pausanias, geograf grec (sec. II e.n.), 109, 119
 Peisistratos (c. 600—527), tiran al Athenei, 24, 37, 125
 Peisistratos, (c. 300 î.e.n.), negustor din Thassos, 139
 Pelops, erou legendar grec, 48, 69
 Perikles (495—429), strateg și om de stat atenian (445—429), 51, 53, 67, 76, 102, 116, 118
 Phalaris, tiran în Akragas (c. 570—554), 159
 Pheidias (c. 490—431), sculptor grec, 70, 80, 85
 Philetairos (m.c. 263 î.e.n.), om politic grec, 130
 Phokas (Phokas), împărat bizantin (602—610), 215, 217
 Plinius cel Bătrîn (Caius Plinius Secundus), naturalist și scriitor latin (23—79), 43
 Ploutarkhos, scriitor și istoric grec (c. 50—c. 125), 150
 Polykleitos cel Tânăr, sculptor grec (sec. V î.e.n.), 121, 124
 Pompeius (Cneius Pompeius Magnus), general și om de stat roman (106—48), 143, 223, 238
 Poseidon, zeul mărilor în mitologia greacă, 10, 37, 61, 71, 96, 98, 105, 107, 109, 117
 Praxitelles, sculptor grec (c. 390—c. 330), 128
 Pyrrhus (Pyrrhos), rege al Epirului (295—272), 211
 Pythia, preoteasă a lui Apollon din Delphoi, înzestrată cu darul profeției, 35
 Pytheos, arhitect grec (sec. IV î.e.n.), 113, 120
 Python, divinitate zoomorfă, 44
 Remus, fratele geamăn al lui Romulus, 207
 Rhea-Cybele (Kybele), mama zeilor în mitologia greacă, 48
 Rhoikos din Samos, arhitect și sculptor grec (sec. VII—VI), 31, 42
 Romulus, primul rege legendar al Romei, 207
 Romulus (c. 300 e.n.), fiul lui Maxentius, 216
 Saturnus, zeu roman, protector al agricultorilor, 214
 Seleukos I Nikator, general macedonean, satrap al Babylonului (321—316 și 312—305) și rege fondator al dinastiei Seleucide (c. 305—280), 129
 Septimius Severus, împărat roman (192—211), 215
 Servius Tullius, rege legendar al Romei (578—535), 208—211, 213
 Severi, dinastie a Romei imperiale (193—235), 215
 Sibylla, preoteasă a lui Apollon, înzestrată cu darul profeției, 142, 237, 240
 Skopas din Paros, sculptor și arhitect grec (sec. IV î.e.n.), 111, 119, 126, 128
 Solon (c. 640—c. 558), om de stat atenian, 51
 Spartacus (m. 71 î.e.n.), conducător al răscoalei sclavilor (73—71), 223
 Strabon (Strabo), geograf și istoric grec (58 î.e.n.—21/25 e.n.), 191, 194, 195
 Sylla (Lucius Cornelius Sylla), (138—78), general și om politic roman, 223, 236—240, 243
 Tarquinius Priscus (Lucius Tarquinius Priscus), (657—579), rege legendar al Romei, 208, 210
 Tarquinius Superbus (Lucius Tarquinius Superbus), (c. 534—c. 509), 208—210
 Theodoros din Samos, arhitect și aurar grec (sec. IV î.e.n.), 31, 32, 42, 43
 Theron (m. 472 î.e.n.), tiran în Akragas, 67, 160
 Thukidides, istoric grec (c. 465—c. 395), 55
 Tiberius (Tiberius Iulius Caesar), împărat roman (14—37), 217
 Tiburnus (Tiburtus), întemeietorul legendar al cetății Tibur, 240
 Timotheos, sculptor grec (sec. IV î.e.n.), 126
 Tinius, zeitate antropomorfă la estruci, replică a lui Zeus, 204
 Titus Livius (59 î.e.n.—c. 16 e.n.), istoric roman, 213, 229
 Traian (Marcus Ulpius Traianus), împărat roman (98—117), 184, 192, 243
 Tullus Hostilius, rege legendar al Romei (672—641), 208
 Uni, zeiță etruscă, asimilată cu Hera din mitologia greacă, 204
 Venus, zeiță romană, protectoarea vegetației și a fertilității, 239, 241, 243
 Vesta, zeiță romană, protectoarea căminului, 142, 209, 215—217, 234, 237, 240
 Vitruvius (Marcus Vitruvius Pollio), arhitect roman (sec. I î.e.n.), 43, 73, 105, 134, 141, 143, 145, 151, 201, 203, 204, 243
 Vulca din Veii, sculptor etrusc (sec. VI î.e.n.), 210
 Zeus, zeul suprem al grecilor, 28, 33, 48, 50, 55, 58, 61, 65, 67, 68, 70, 73, 76, 89, 96, 125, 129, 136, 139, 141, 154, 204, 237, 249

NOTĂ

Cifrele scoase în evidență prin caractere cursive, în cadrul indicelui toponimic al monumentelor, semnalează paginile în care monumentele sînt ilustrate prin imagini.
 Cifrele din paranteze, în cadrul indicelui de persoane, reprezintă anii de viață sau durata ocupării unor demnități.
 Pentru o corectă parcurgere a lucrării cititorul va trebui să inverseze cifrele de numerotare a unor figuri: 7 cu 8 și 219 cu 220.

CUVÎNT ÎNAINTE.....	7
ARHITECTURA GRECIEI ANTICE	11
Arhitectura perioadei homerice (c. 1200 – c. 650)	13
Arhitectura perioadei arhaice (c. 650 – 480).....	19
Arhitectura perioadei clasice (480 – 323)	51
Etapa doricului sever (480–450)	65
Etapa de înflorire a arhitecturii attice (450–400):	
sinteza ordinelor doric și ionic	76
Arhitectura fazei finale a perioadei clasice (400–323):	
sinteza ordinelor doric, ionic și corintic	118
Arhitectura perioadei elenistice (323 – 31)	127
ARHITECTURA POPOARELOR EUROPEI ANTICE DIN AFARA LUMII GRECO- ELENISTICE	167
Arhitectura thracilor	168
Arhitectura illyrilor	172
Arhitectura celților	175
Arhitectura scyților	178
Arhitectura geto-dacilor	180
ARHITECTURA ROMEI ANTICE	199
Arhitectura Italiei preromane	199
Arhitectura republicii romane	211
Arhitectura republicii romane timpurii (sec. V–III)	211
Arhitectura republicii romane târzii (sec. II–I)	222
ÎNCHEIERE	247
BIBLIOGRAFIE	251
INDICE TOPONIMIC AL MONUMENTELOR	253
INDICE DE NUME DE PERSOANE	260